ХРЕСТОМАТІЯ

сучасної української літератури для вивчення в 9-11 класах

УДК 821.161.2’06
ББК 84 (4Укр) 6

Хрестоматія сучасної української літератури для вивчення в 9-11 класах / упорядник С. І. Мірошник. Біла Церква : КОІППОПК, 2023. 526 с.

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Комунального навчального закладу Київської обласної ради "Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів" (протокол № 3 від 23 березня 2023 року)

Рецензенти:

Плівачук К.В., доцент кафедри суспільно-гуманітарної освіти Комунального навчального закладу Київської обласної ради "Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів", доцент, заслужений учитель України;

Заболотний О.В., учитель української мови і літератури Сквирського академічного ліцею Сквирської міської ради Київської області, заслужений учитель України.

У хрестоматії представлено художні твори сучасної української літератури (кінця ХХ – початку ХХІ століть), запропоновані для вивчення в 9-11 класах відповідно до чинних програм (2017 року, за науковою редакцією Р. Мовчан).

Видання призначене для вчителів української мови і літератури, старшокласників і всіх, хто цікавиться сучасною українською літературою.

© С.І. Мірошник, 2023

ЗМІСТ

Передмова ……... 4
Марина Павленко. Моя класнюча дівчинка ……. 6
Оксана Лущевська. Інший дім …….. 60
Володимир Арєнєв. Душниця ……. 131
Андрій Бачинський. 140 децибелів тиші …….. 188
Оксана Сайко. Кав'ярня на розі …… 258
Наталія Дев'ятко. Злато сонця, синь води …….. 350
Оксана Забужко. Сестро, сестро …….. 360
Цей проклятий «квартирный вопрос» …… 368
З паризького щоденника: до 20-ліття «Польових досліджень з українського сексу»……. 373
Ми, депортовані: КОДА …….. 380
Марія Матіос. Москалиця ……. 383
Василь Шкляр. Чорний Ворон. Залишенець …… 426
Олександр Ірванець. Переночуй мене, вишневий саде …… 521
Ігор Римарук. Обнови ……. 522
Юрій Андрухович. Астролог……... 524

ПЕРЕДМОВА

Дорогі старшокласники! У хрестоматії представлено художні твори сучасної української літератури (кінця ХХ – початку ХХІ століть). У великому розмаїтті й багатстві письменників-сучасників потужно розвинена літературна підліткова й молодіжна альтернатива. Це твори для вас і про вас – реалістичні, фантастичні, фентезійні, які, сподіваємося, будуть вам цікаві, близькі та зрозумілі. А ще допоможуть зрозуміти певні речі, краще пізнати себе і світ довкола – у різних його проявах, усвідомити, що для людини є потрібним, важливим, а що – дріб'язковим, незначимим, повірити в себе, сформувати власне бачення, як це сталося з головним персонажем повісті «Моя класнюча дівчинка» Марини Павленко – дівчинкою-підлітком, класнючою дівчинкою Юлькою, яка «встигла», знайшла себе.

Українська література дивує з кожним днем усе більше. У багатьох творах, навіть фантастичних, порушено сучасні актуальні соціальні й особистісні проблеми, подекуди такі, яких ми не усвідомлюємо, живучи звичним життям. Так, повість «140 децибелів тиші» Андрія Бачинського – це твір, який проймає, промовляє і наближає нас до людей з особливими потребами, допомагає нам зрозуміти, що ми маємо вже зараз прийняти «інакших» українців – і робити все можливе, щоб «інакшими» вони почувались тільки через свої потреби, а не через наше до них ставлення.

У сучасних творах стверджено: життя людини є повноцінним, якщо воно має сенс, утверджено право вибору людини, свідомого активного життя. До прикладу, випускниця Лідка (повість «Кав'ярня на розі» Оксани Сайко) дійшла висновку: «Ніколи не варто погоджуватися виконувати чужі мрії чи йти всупереч собі навіть з почуття обов'язку… Не варто змушувати себе робити те, чого насправді ніколи не полюбиш. Не варто!» А підліток Сашко Турухтун (повість «Душниця» Володимира Арєнєва) спромігся на вчинок, який Володислав Женевський охарактеризував так: «…насамперед це захоплива історія про одного звичайнісінького хлопця, котрому довелося здійснити дещо незвичайне... і подорослішати … Історія для всіх – і для підлітків, і для тих, хто вже забув, як це – робити перший у житті важкий вибір... і навіть для тих, хто цього вибору так і не зробив».

В окремих творах сучасних письменників («Сестро, сестро» Оксани Забужко, «Москалиця» Марії Матіос, «Чорний Ворон. Залишенець» Василя Шкляра) зображено непрості, нелегкі часи в історії України, карколомні події, що впливають на долі, ламають людину, змінюють філософію її життя, змушують пристосовуватися в нелюдських умовах виживання, братися за зброю для визволення і залишатися людяною.

А есеї Оксани Забужко – це спроба попередити нас, сучасників: не

забувайте, що проти нас, українців, у сучасному глобалізованому світі ведеться інформаційна війна, що «…по нас увесь час «стріляють» невидимими кулями»…

Художні твори розширюють кругозір, змушують пережити нові відчуття, поринути в інший світ. Кожна історія, представлена в художньому творі – новий досвід.

Тож запрошуємо вас до майстерні українського художнього слова.

Упорядник

Марина Павленко

Так от: уникати гострих тем у книжці для дітей чи підлітків – це… фальш.

Я не вбачаю чіткої межі між дитячою і дорослою літературою. Це як у звичайній родині: за стіл сідають разом і дорослі, і діти, кожен ділиться своїми проблемами, мама скаржиться на свого начальника, донька сипле новинами про подружок, і ніхто й не думає відокремлювати дорослий світ від дитячого. Так і дитяча книжка: якщо вона справжня, то вона повинна бути цікавою і дорослому.

В усіх моїх «дитячих» книжках є дорослий підтекст. Але краще відповім словами Володимира Рутківського: «Ну що таке дитячий письменник? Та в моїх текстах дитина займає стільки ж місця, скільки і в реальному житті!»

МОЯ КЛАСНЮЧА ДІВЧИНКА

1

…Ця «мокра хімія» дурна й тупа: волосся метляється, лізе в очі, в ніс, до рота, заступає дорогу!..

Ці ідіотські шльопанці вона зараз погубить! Мама слушно бурчала, що дорогі й незручні, вблагала ж Юлька їх купити на свою голову!..

Прощайте, й шльопанці: один загубила, другий за ним!.. Аби лиш із цього пекла!!!

…Тато спершу намагався зняти бджіл самотужки. Уже й заліз був на грушу по високій драбині, уже й скропив їх водою… Але рій сидів глибоко між гілками, і дід порадив запустити по нього дрібну худеньку Юльку. Бог свідок: Юльці щонайменше бажалося дряпатись на ту карколомну верхотуру і дерти об грушеву кору свої пещені пальчики!.. «Не для того цвіту!» – завше гордо відказувала на будь-яке прохання щось помогти. Хотіла так відказати й тепер. Але посоромилась чужої людини: в того дивака Мухамеда очі якісь нетутешні, чудні, ніби рентгеном світять… Ніби знає про тебе таке, чого й сам про себе не

знаєш.

…На грушу тато подав їй мокрого віничка із гусячого крила й попросив усього-на-всього акуратно струсити скупчених бджіл у почеплене на сучок відро… Але, здається, Юлька не встигла навіть махнути крильцем, як доти спокійний рій зірвався з місця і розсипом-фонтаном (а здалося – лютим вовком!) кинувся їй в обличчя… З переляку рвонула назад. Забувши про висоту, різко відсахнулася і… сторчма полетіла вниз. Позбивавши мало не всі колючі сучки, гепнулась десь глибоко внизу об сухі корчі й об відчайдушний татів зойк. Проте вмить підхопилась на рівні й помчала світ за очі...

Тепер жене, зашпортуючись за груддя, торішнє будяччя та вибоїни, з останніх сил тримаючи курс на бабусину хату, а за нею, не відстаючи, летить гаряча комета із рудо-чорних рухливих цяток. Напосідає, гуде все ближче й завзятіше! Якби Юлю коли-небудь хоч раз цікавили комети і їхні назви, то хвоста, який зараз волікся за нею, вона могла б із повним правом назвати так само ніжно, як називають ще тайфуни в Америці, – «Бджілка». А ще точніше: «Бджолиний рій».

А може, й не кометою він летів (Юлька не дуже озиралась), а – чорним воронням на все небо, коли кажуть, що «небо в цяточку».

Але Юлю ніколи не цікавили ворони й комети, особливо їхні назви, тим паче зараз. Триста разів не потрібні їй і бджоли, проте…

…«Гарний відводок, кілограмів зо три потягне!» – вдоволено прицмокував до роя дід Мухамед. І тепер усі ті три кілограми летіли за нею гарячою лавою, щоб за всяку ціну пригостити медом!!!

Нарешті хвіртка! Тепер – до хати!

О жах! Замок на дверях! Спинятись шукати ключа – то вершина дурості! Юлька, збиваючи голівки розлогих півоній, позвішуваних із клумби на асфальтну доріжку, й перестрибуючи балії для дощової води під ринвами, жене кругом хати.

Десь же зачепиться за яблуню чи за вишню це чортове бджолиння, десь же врешті відстане!

Треба ж було напроситися з татом до того дурного діда Мухамеда! А потім – уже й зовсім повний ідіотизм! – піддатись на татові умовляння й полізти на ту екстримну грушу!.. По того скаженого, очамрілого від ранньої травневої спеки роя!..

Це все пролітає в Юльчиній спантеличеній голові, поки знетямлена дівчина утікає, а бджолина хмара не думає відставати й ось-ось розрядиться на тій-таки голові якоюсь атомною бомбою.

Погріб! Дідусева гордість – тридцятиметрової глибини льох, який зараз похмуро чорніє одзяпленими дверима і куди Юльку годі було й калачем

заманити!..

Блискає думка: Мухамед казав, що бджоли не люблять холоду!.. Перечіплюючись за якісь банки-склянки й холодячи об кам'яні сходи розпашілі босі підошви, дівчинка пострибала униз.

…Ух, нарешті! Темна холодна вогкість – її надія й порятунок!..

Та придуркуваті бджоли (так і хочеться сказати «чмоли»: від слова «чмо», яким Юлька завше обзивала навіженого Бурхана з паралельного класу), замість облишити жертву й вертати назад…

Оп-па! Що вони роблять?!! Киш! А-а-ай! Ай, ай, ай… Не придумали нічого ліпшого, як… сісти! на єдине! тепле! місце! Яке надибали в крижаному льоху!..

…А була найтепліша – Юлька!!!

І стала з неї зовсім не Юлька. З'явився обліплений ворухкою колючою вовною бурий ведмідь. Чи то живий високий мурашник, тобто мушник. І була вона…

…Чи вже й не була?..

…Бо Юльці, наче приреченому на страту, миготливими кадрами стало пригадуватися її попереднє життя…

…Життя те було хоч не мед (нехай йому грець, і тут бджоли!), хоч і нарікала на нього повсякчас і безперестанку, але ж, особливо як глянути зараз, – і не найгірше з можливих!.. Так, маленьке зачухане провінційне містечко: батьки в нім захрясли і не те що за кордон – до столиці не рвуться, як те поробили порядні люди. Так, до оскоми нуднюща школа й примітивний клас. Так, татові убогі заробітки частенько не давали змоги купити Юльці чергову обновку, як ровесникам у нормальних сім'ях. Так, мама п'ять років тому народила сердешній Юльці суцільну мороку – невсипущу сестричку Лариску. Ні, звісно, Юлька не для того цвіте, щоб узяти й перетворитись на няньку, але навіть оддалік, навіть через стіну Лариска вмудрялася допікати їй своїм ревом і збитками. Атож: і в забуту Богом Іванівку Юлька приїхала не з великої радості чи бажання, а саме щоб утекти подалі від цієї надокучки-вреднючки. Марудного сільського життя терпіти взагалі не могла, примусити Юльку (хай би хто спробував!) працювати на городі можна хіба через її труп (до нього, здається, вже недалеко). Рятувало тільки бабусине догоджання смаколиками і гривнями, якими та любовно задобрювала внучку. З діда Юри взагалі ніякого толку. Здається, колись він був жвавий, меткий і хазяйновитий, колись підкидав її на руках, возив на ґорґошах і приносив гостинці «від зайчика». Але відтоді, як у полі наліз на вцілілу ще з давньої війни гранату… Вижив, хоч осколками посікло все тіло (зараз це станеться з тілом Юльчиним). Кілька років бабуся возилась із ним по лікарнях і лікарях, але рани гноїлись, і ось уже з рік, як усі

зневірились. Не встаючи, він чекає кінця у своєму кріслі. Тільки й щастя, що тато в гарну погоду виносить його з тим кріслом (бабуся не має сили двигнути) на просторе подвір'я, де збудований ним же льох і ним же посаджені яблуні…

Тато, видко, хазяйновитістю вдався у дідуся, але, мабуть, не мав талану: скільки не брався за власний бізнес – виходив пшик. Мама права: в нього руки не з того місця ростуть. Але тато не здавався: намір узяти у знатного іванівського пасічника Мухамеда роя і завести бджіл – це його чергова ідея-фікс, яка, можливо, коштуватиме його доньці життя…

Між іншим, саме дідусь і наполіг, щоб Юля кликала батька цим ідіотським смішним «тато», а не «папа», як називають усі нормальні люди. Бачите, це по-нашому, з давніх-давен було! Я, мовляв, свого батька, а вашого діда, кликав татом; ваш тато, мовляв, до мене звертався лиш «тату», то й ви, Юленько-Ларисо, скачіть під мою дудку! А «папа» в дитячому лепетанні наче взагалі означало «хліб»!.. Тьху та й годі! Але тато на дідусеву манічку пристав (коли б так на щось добре!) – не перепреш!..

…Усе це прошмиґнуло перед Юльчиним внутрішнім зором за лічені хвилини. Хоч, мабуть, у цьому підземеллі вона уже – цілу вічність, бо дуже замерзла в ноги…

Юлька вже оговталась (чи змирилася з новим «образом»?) і, після короткочасного заціпеніння, стала метикувати. Як рятуватись із пастки, якою ненароком стала сама для себе?

Обережно відкрила очі – і через щілинки вловила один тільки рятівний шлях: сходами нагору. Треба поволі й обережно. Дід Мухамед казав (ще як ото лізла на ту злощасну грушу), що коли бджоли рояться, тобто із вулика вилітає самостійна родина, то всі набирають повні зобики, тобто волечка, чи як там їх правильно, меду, і кусатися їм незручно. Але якщо зараз її вкусить хоча б одна – решта, вловивши запах власного яду, забудуть про мед у пащах і, охоплені духом юрби, чи пак солідарності, вже навряд чи випустять її звідси нез'їденою…

Кро-о-ок. Ще крок… Під пахвою щось хруснуло, видно, якусь скотину таки придушила. Але нічого, здається, інші не почули…

Іще крок… Наступний… Ось уже й вихід. Переступила через поріг, спрагло вдихнула свіжий аромат саду, підошвами відчула тепло…

– Юльцю, дитино, – раптом почула кволе. Повела туди оком: о, дідусь під яблунею. – Яка ж тобі, дівчинко, біда… Якби ж був ходячий, – у розпачі шамкотів набряклими від чиряків губами, і Юлька зловила себе на тому, що й сама, наче те бджолине жало, наповнюється отрутою: і так себе шкода, а тут ще він зі своїм жалінням! – Візьми отамо шланга… Ввімкни колонку… Облийся… Змий… Теж мені порадник! У її «прикиді» – тільки шланга шукати! – Він має

висіти в сараї, справа, на гаку… – прочитав її німий розпач старий. В тому сараї купа дверей, типу вона знає, в котрих той шланг і той гак!.. – Оно ж, перші зліва… – з останніх сил хрипів дідусь, зіпершись на лікоть і показуючи на сарай. Але не встигла Юлька поворухнутись, як рій на ній несподівано забродив, загудів, заворушився – і став одриватись від її тіла! Та невже? Вона що – вільна?! І може навіть помацати власного лоба? Почухати затерплу руку? Потерти болящу поколоту п'яту?!. Воля!!! Поки скажені чмоли не передумали, Юлька якомога швидше подибала тремтячими ногами до хати. Дрижачими пальцями намацала ключа (бабуся, йдучи на город, його лишає у схованці), відімкнула… О щастя! – вона у веранді, у повній-повнісінькій безпеці!.. Зайшла в прохолодну, обтикану старомодними бабусиними вишиванками, таку примітивну, а зараз таку привітну вітальню. Од щастя видерлась і впала на високе, з горою вишитих подушок, ліжко. Хоч і крейзі той Бурхан, але правильно якось бовкнув: ліжко – то наш чотирилапий друг!.. Верхня подушка звалилась на Юльку, але дівчинка лиш відмахнулась від неї, наче од мухи… – ба ні, од бджоли. Хоча ні, десь чула: від бджоли просто так не відмахнешся, це від оси…

2

– Не руш дитини! – розбудив Юльку бабусин крик у сусідній кімнаті. – Воно, бідне, нічо не винне! Само намучилось через твої скажені бджоли!

– Не руш? Ах, так, вона ж у нас – як священна корова, ніколи ні до чого не силуєм! – одсварювався незвично сердитий тато.

Га? Юлька ліниво розплющила – Боженьку, цілі, не покусані! – очі й нашорошила вуха. Досі їй не давали жити, а тепер, значить, не дадуть поспати після пережитих страждань?!

А таки ж не дадуть!

– Ох, якби ж знаття, – вже трохи лагідніше дорікнула бабуся. – І на меду знайдеш біду!..

– Хто їй винен, що, йдучи до Мухамеда, мабуть, напшикалась якимись своїми черговими дезодорантами, чи гелями, чи ще якимось шмаровидлом, – аж пінився від люті тато.

Якого драйвера він дереться? Якраз цього разу не напшикалась! Моднячі парфуми, слізно і насилу виблагані у мами, використовувала завжди і скрізь, бо це норма для кожної нормальної леді, але цього разу забула їх у місті…

– А ти куди дивився? – резонно запитала бабуся.

– …Я ж її як людину попередив: бджоли не люблять різких запахів!!! – далі репетував батько. – Мало цього – ще й нап'яла на себе якесь волохате дрантя, хоч дурному ж ясно: бджоли людей у волохатому не зносять, бо

сприймають за ведмедів, своїх історичних ворогів!..

Е, цього вже їй ніхто не казав, хай тато не бреше! І не дрантя то зовсім, а крик останньої (ну, майже останньої) моди – її улюблений сарафан, оздоблений рясними рюшами з пір'я-хутра!.. Куплений, між іншим, ще й не за його копійки, а за тихцем позичені мамою в сусідки Гальки цілих п'ятсот гривень!.. Утім, цього вона татові сказати уже не може. Та й не збирається він зараз нікого слухати, галасує далі:

– …Дідуся кинула напризволяще!!!

Дідуся? Юлька знетямлено сіла. На яке ще «призволяще»??? Вона що, комусь щось винна, тим паче – безнадійному хворому?

Доведеться йти домагатися справедливості!..

Виявляється, Юльчиною пригодою нещастя не кінчились. Рій, відпустивши Юльку, перекинувся… на безпорадного хворого! Власне, через нього і відпустив: запах чи ліків, чи розворушених дідусевих ран бджіл просто сказив. Тож, поки вона кайфувала в подушках, бджоли вже терзали нещасного старого!!!

І добре, що зразу надбіг тато: він, стривожений, тюпав сюди за донькою від Мухамеда! В сараї вхопив шланга, яким не скористалась Юля! Але поки вхопив, поки під'єднав, поки відкрутив воду... Кляті комахи так погризли старого, що той знепритомнів… Лежить без тями в своєму кріслі, а прикликана сільська фельдшерка тільки безпомічно розводить руками:

– Йому і так не багато лишалось… Видать, одмучився, бідолаха...

Власне, на фельдшерку тато й не надіється: викликав телефоном свого шкільного друга, зараз той приїде, і повезуть у район…

…Коли непритомного, разом із бабусею, було відвезено в лікарню, тато повернувся по доньку. І, на бабусине-таки прохання, наказав Юльці збиратись. Мовляв, дитині корисно розвіятись, вернутись у звичну обстановку, подалі від гріха й від стресу.

Юлька й сама воліла зникнути з місця страшної пригоди. Вже ліпше коло збитошної сестрички!!!

Збентежена й налякана, цього разу навіть забула соромитись, що їхати доведеться в кімнатних капцях. І – не в крутій іномарці, як у людей, а – в колясці деренчливого мотоцикла, що на нього тільки й спромігся розжитись тато.

Хоча ні – коляска дісталась не їй. Тато запхав до неї кусюче Мухамедове плем'я, просто в подарованім вулику!..

Більше того: коли на півдорозі у вулику відвалився якийсь цурпалок, частина бджіл опинилась назовні й певний час шлейфом тягнулась за «моциком», дивуючи зустрічних водіїв, – Юлька й тоді не схвилювалась, не

засоромилась.

Це тому, що в таку глибоку депресію запала її вимучена душа і так твердо постановила собі: віднині ані з селом, ані з бджолами нічого спільного в своєму житті вона ніколи не матиме!!!

3

Після того на кілька днів (може, й на цілий тиждень?) Юлька випала з реальності. Зачинилась у своїй кімнаті. Засіла за «персика» – свого персонального комп'ютера, насправді – компа-пенсіонера (було б дивно, якби хтось придбав їй людяну техніку!). Зависла одночасно в кількох соціальних мережах-павутинах. І хай вреднюща Лариска (мама їй догоджає, здається, набагато більше, ніж старшій дочці) за стіною хоч роздирається! Хай кличуть-не-докличуться батьки, хай свердлить докірливим поглядом похмурий тато (з якого все ж і почалося)!.. Хай навіть розірветься телефон, яким подружки викликають на чергову тусню (типу в Юльки є що нове туди вбратися: останні копійки пішли на дідусеву лікарню, шльопанці валяються десь на іванівських кручах, а обторочений пишними рюшами сарафан зараз нічого, крім алергії, не викликає)!..

Юльці все байдуже.

І водночас усе її бісить!!!

– Хазяйські чоловіки скотину чи бодай птицю заводять, а цей – бджолами грається!.. Є ж дворик, хоч і місто, – збудуй хлівця, заведи кури, свинку, хоч м'яско чи яйця свої, не куповані, мали б – так ні!

О, це вже мама! Видно, замість Юльчиних подруг, їй знов телефонувала баба Галька: п'ятсот гривень віддати, і мама зганяє зло на головному винуватцеві!

– Наче тобі моя мати з Іванівки сала не возить?! – подає басову партію тато. – Чи ти по яйця хоч раз на базар ходила?

– Ходила чи не ходила, а якби лишнє – попродала б, копійчину мали б. Після твоїх же бізнесів тільки боргові ями!

Невже про позичку скаже?

– Боргові ями? Я за цей вулик тільки гривню й віддав!

– Ти ж хвалився, що це гостинець!!!

– Гостинець! А хоч копійку за подарований вулик дай, бо так годиться, інакше, ніхто зиску не матиме!

– А за гривню – матиме?!.

– Так, злізь хоч ти з моєї душі! Не бачиш: кручусь, як муха в окропі, з батьком біда! Ще й ти кусаєш!

Мама, звісно ж, почала про свої нескінченні хатні клопоти, утоплену в

заміжжі голову і все інше щоденне бла-бла- бла – о, як це Юльці набридло!

Звідки могла знати, що бджоли від неї переметнуться на дідуся? А якби й знала – чим зарадила б?!! До пенсії в погребі мала сидіти чи що?

А тут, у чатах, – усе гаразд: ніяких бджіл і непритомних дідусів! Тут, здається, узагалі не існує ні хвороб, ні смерті. Тут весело й прикольно. Тут вона, Юлька, виставлена лише в своїх наймодніших прикидах і в найкращих видах! Тут нема нікому інтересу до її поганих оцінок, до її убогого житла й до ганебного мотоцикла з коляскою. Тут вона, власне, й не Юлька: вона тут представлена ніком «Діана», і нікому нема ніякого собачого діла, що в дитинстві сусідчині Гальчині внуки (слава Богу, вони давно вже «штатники», тобто повиїздили у США) дражнили її «Юлька – з носа булька»?..

А ще ніхто не знає, що насправді вона зовсім не брюнетка, якою вже другий рік, всупереч маминим протестам, наполегливо фарбується. Що насправді вона руда, як польова миша! Що її справжні вії – на тлі темно-карих очей – наче полова, солом'яна потеруха, якої бабуся домішує свиням… У мережі Юльці ніхто не дорікне, як це досі постійно робить той гальмонутий Бурхан із паралельного класу, що вона – «Юлія – руда фурія». Або ще: «Море горить!» Ще як у дитсадку в'ївся на неї – то й по сьогодні!

У класі ж навпаки. Фарбуючись уперше, мабуть, перетримала фарбу, і волосся вийшло чорне, як смола, ще й посічене і розпелехане. За ту прикрість у «добропам'ятних» ровесників вона досі «чорна міль» або «чортова муха».

Повбивала б!.. Юля не любить дитсадка, не любить школи, не любить свого класу, не любить нікого, бо всі – проти неї. Мов ті скажені бджоли: аби куснути!

– Юлю! Донечко! – зненацька увірвався в її віртуальну самотність схвильований тато. Взагалі-то іншим разом вона б йому добре вичитала, що турбує, що влазить у її кімнату без стуку. О, хай би начувався! Але тепер надто вражена дідовою пригодою і надто здивована: чому він такий схвильовано-урочистий, чому – вперше за останні дні – такий лагідний? Невже кається? А може – розпач, і зараз прозвучить… Про всяк випадок зіщулилась: якщо з дідусем усе, то ні по рудій, ні по фарбованій голівці ніхто її не погладить…

– Дідусь Юра! – таки ж вигукнув тато, мало не вистрибуючи, ніби дурне теля. – Він отямився!!!

Фу-у-ух! Отже, якщо тепер він і помре, то не через неї, не через Юлю! Ніяк не могла повірити в несподіване щастя.

– Його вже виписали. Навіть більше! Бабуся щойно дзвонила… Уже вдома помітили: на місцях укусів його рани стали затягуватись!!! Він аж відчув себе краще!

– Та ну? – Юлька, мабуть, досі перебуває за межею реалу.

– Як чуєш! – тато рушив геть, а Юлька, мов загіпнотизована, все ще на грані двох світів (не тій, на якій недавно перебував дідусь, а на грані віртуального й реального), мимоволі попленталась за ним. Невже? Невже тавро вбивці рідного дідуся, яке так нагло впало на її невинну душу в юних чотирнадцять літ, – зникло???

4

Тато прямував углиб садка, до свого новоспеченого вулика. Дід Мухамед радив «єхидного» вулика поставити коло хвіртки: буде замість собаки. Тато ж, виявляється, примостив його в садку: може, то дід-приколіст жартував? Може, у них вулик – не єхидний? Утім, за весь цей час Юлька в садок жодного разу не потикалась, не знала й не переймалась тим, де що знаходиться, і тепер підійшла сюди вперше.

– Натрись, щоб часом не покусали! – подає тато пучечок м’яти.

– Приколюєшся? Вони ж запахів не люблять.

– У цьому загадка, але саме її запах бджіл не дратує, навпаки, заспокоює. Мухамед казав, що й часник вони дивно сприймають: ніби його й не люблять, сердито злітаються на нього, а – не кусають!.. Зате наїсишся цибулі – бережись!..

Типу Юлька їсть коли-небудь ту смердючу і зовсім не гламурну цибулю!..

– Бач, а Мухамед не здурив, що коли бджоли зранку летять на взяток, буде погожий день! – тато милувався чи то гарною погодою, чи то гарною сьогоднішньою новиною про дідуся.

«Мухамед казав!». «Мухамед казав!»... Тільки й мови тепер!.. «Взяток» же – це, мабуть, медозбір, але Юлька лінувалась уточнювати, бо, зрештою, чи їй не однаково?

– Як ви тут, мої золотенькі, мої красунечки? – оввa, здається, тато любить цих тварюк значно більше, ніж рідну дочку?!.

Але сердитись далі не було часу: одна бджола саме вилізла з дірочки у вулику і, мабуть, норовила напасти на Юльку. Дівчинка насторожено завмерла. Втім, ні: капость розправила прозорі крильця, облетіла навколо Юльки, тата і вулика одне, друге, третє, четверте коло – і зникла за парканом.

– Бджола летить, де мед пахтить! Либонь, на гречку! Оту, що в полі по одеській трасі, тепер сіють ранні сорти, вже й квітує, сам бачив! – замилувано й таємниче прошепотів тато. – Мухамед хвалився, що гречаний мед у світі цінується як екзотичний! Чомусь за кордоном із гречки бджоли меду не носять… Не так вона пахне у них чи якась модифікована?

– Але ж вона втекла!!! – розчаровано витріщилась услід комасі Юлька. – А он і друга! Тат, вони ж так усі від тебе й злиняють!!! Накриється твій

черговий бізнес!

– А ти дивись пильніше! – аж світився батько і показав на іншу бджілку. Та якраз щойно прилетіла, сіла на дощечку й рихтувалась полізти в шпаринку. – Осьо бачиш? Ця вже вернулась!.. На лапки, на лапки поглянь!

– Якась жовта пилюка! На задніх – цілі клубки поналіплювані! – копилить носа донька.

– Атож, тільки то не пилюка – пилок! Квітковий! А у волечку повнісінько меду! «Гружонна», як мовить Мухамед, або – повна.

– Та ну? – гидливість змінилася здивуванням. – І як ти знаєш, що це наша бджола? А як вона знає, що вона наша? – Юлька не могла відірвати погляду від того, як по приступці-дощечці (тато каже: підльотці) через дірочку (тато каже: льоток, або вічко) обважніла від припасів комаха добиралась назад у вулик!

– Облітався наш рій! – зачаровано шепотів тато (дочки немов і не чув!), оглядаючи своє господарство. – Облітався, Юлю!..

– Але ж літають не всі! Оці чому тут сидять? Трупні чи що? – Юлька не знала, чого в ній зараз більше: бажання перечити чи – справжньої несподіваної цікавості до незрозумілих істот.

– По-перше, не трупні, а трутні, по-друге – чого б це трутні? Це – бджоли-охоронці, або сторожі, вони пильнують, щоб у вулик не продерлась чужа бджола.

– Чужа бджола? Бджоли-охоро-о-онці? Але як вони знають??? – дивувалася.

– О! Вони все знають! – таємниче виспівував тато.

Юлька очманіло витріщилась тепер уже на нього. І чи не вперше помітила, як світяться під сонцем татові руді пухнасті вії («Усе найкраще – дітям»! – дорікала йому часом за те, що вдалась віями та волоссям у нього), як сяють його захоплені очі. А може, тато і був таким – загадковим, підсвіченим зверху і зсередини – уперше?

– Дз-з-з! – наповнене гудіння відірвало Юльку вже від споглядання татових очей.

То вертались до рідного вулика інші бджоли.

– Наші!

З ними – ще, і ще…

– Он вилетіла!.. Он прилетіла!.. Пуста! Повна, медова! Наша! Наша! Наша!..

Це було майже так само цікаво, як стежити за постійним оновленням сторінки в мережі на «Фейсбуці»…

– Коль! Га, Коль! – перервала благодатну тишу з-за паркану сусідка Галька. – По чому мед? А налий-но мені слоїчка!

В її до нудоти солодкому голосі єхидство: «На губах – мід, а в серці лід», – каже про неї тато. Хоч про позичені п’ятсот гривень проколотись наче не повинна!..

Тепер батько витріщився на сусідку, яка вторглась у його бджолину ідилію. Зараз він почервоніє і розгубиться: ясно ж, медом од своєї «худоби» ще не розжився! Галька, може, нічого більше й не скаже, але захихоче так уїдливо, як уміє тільки вона і як хихоче тільки про Юльчиного тата. У тебе, мовляв, точно руки не звідти ростуть, безтолковий чоловіче!

Але тато зненацька випростався, переможно стрельнув очима на сусідку й раптом відрізав:

– Я наливаю не в слоїки – тільки в бідони!!! І відра!

Сусідка й справді хіхікнула, але вже якось не так, а – наче захлинулась або схлипнула.

– Шибко повумнів ти, бачу, Коль! Дивись, а то боком вилізе! – ображено розвернулась усім корпусом і пішла до себе.

А Юля здивовано і вдоволено дивилась на тата. Отже, він може бути не тільки лузером по життю? Отже, здатен комусь і клепку вправити?!.

Проте відразу їй згадалась Гальчина погроза, що татові це «вилізе боком». Атож, Юльчина мама винна сусідці великі гроші, та ще й по секрету від тата… І віддавати поки що нема чим…

Біля вулика стало враз нецікаво. Тяжко зітхнувши, Юля покинула садочок і попленталась до рідного компа. На сторінці вже, мабуть, з’явились якісь новини чи повідомлення…

5

Юля й сама не втямить, чого знов поїхала у село. Мабуть, Лариска таки дістала.

До дідуся в кімнату, однак, зайти не наважилась. Та й бабуся відмовила: нащо дитину тривожити?

І тим більше не втямить, як погодилась пристати на татову пропозицію навідати Мухамеда. Чи так само злочинця тягне на місце злочину, як оце зараз тягне жертву на місце халепи?.. А може, вона просто має надію дорогою познаходити у знайомому вже ярку свої шльопанці?

«Ведмежого» сарафанчика не вбирала. Футболка з рукавами (од бджіл), спідничка – «міді». У джинсах іще безпечніше, але ж – спека.

Шльопанців, на жаль, не було. Якась затуркана селючка, певно, давно позбирала, зраділа, взула і шарґає біля корови.

Зате дід Мухамед – ніби чекав їх.

– О, кого я бачу! Наша Юля сьогодні не надухалась? – хитрувато

підморгнув і пронизав дівчинку своїм «рентгеном». – Та заходь-заходь, не бійся. Я з бджолами-охоронцями домовився: ниньки тебе не зачеплять.

– А якщо і вжалить, то ти, доню, скоренько м'ятою затри, – поспішно додав тато, вказуючи на духмяні кущі під тином. – Запах яду переб'є, бджіл заспокоїть, інші не полізуть кусатись!

– Ото сам і мастись нею! – воркнула Юля.

– Я сказав не зачеплять – то й не зачеплять! – поважно заявив дід.

Теж – не знати чому – але Юлька в ці наївні Мухамедові байки повірила. А може, їй, урятованій від цілого роя, таки було «по приколу»: вкусять чи ні? Це ж екстрим! Навіть крутіший від того, коли приходила з дискотеки «під шафе» (тільки пиво або слабоалкогольний енергетик – не більше!) і потерпала: «спалиться» чи не «не спалиться», «занюхає» мама чи пронесе?..

– Що ж, ти, Юлько, йди собі гуляй, а ми тут про діло побалакаєм. Сама бачиш: то не для жіночого розуму, вашого роду підпускати сюди й близько не можна...

Юльці, власне, те діло й було попід саме вухо, але після таких нахабнючих слів – аж пересмикнуло нею. Це ж він усіх жінок дурнішими обізвав!

– Мабуть, ви праві, Мухамеде, – придобряється тато, – бо моя за того вулика ціле пекло робить!

– О, жінок слухати – біди набиратись! Навіть якщо й слова їхні як мед, то діла – все одно полин…

Юля, мовчки лютуючи, неуважно дибала вслід за чоловіками. Часом нехотячи прислухалась до їхньої розмови:

– На гречку полетіли? – перепитував дід. – А поруч, кажеш, соняшник? Е, тоді вони спершу на нього завернуть! Гречку хоч люблять, але соняшник чомусь більше. Але тяжкий, або чорний, себто гречаний мед – то саме здоров'я. І від ревматизму, і для серця... А діабетикам який помічний!

– Ну, і найекзотичніший, як ви кажете! – догоджав тато.

Вони собі тішаться, Юля ж від нудьги просто обдивляється навколо. Чудно тут, незвично. Ну що квіток валом – не дивина. І що виноградом заплетено. Але ж пахне якось… І квітками, і – мов цукерками… Та медом, звісно!.. А онде свіжі рої – у глечиках, у відрах! Це поки дід вулики доклепає, бо ще нема куди заселяти… Нащо йому стільки? І так же – море-морське!

– Діду, скільки у вас вуликів? – спитала, аби спитати.

– Десь мало не сімдесят, – загадково примружився Мухамед.

– Ви їх що, точно не рахували?

– Еге, точно тобі, дитино, ніхто не скаже, – старий став іще загадковіший. – Це прикмета бджолярська: ніколи не кажи нікому точної

кількості вуликів, бо медозбору не буде!..

Сміється? Чи правда? У нього ж не розбереш!!!

– Ага, така сама прикмета, як та, що жінка на пасіці – зло! – пирхнула зневажливо.

Справді, незвично все тут, хоч бери фоткай усе підряд – і в «Instagram»! Вулики різних кольорів…

– Атож, саме ці барви комахи найбільше розрізняють, – перехопив дід її погляд. – Як бачиш, у кожному прилітна дощечка окремого, свого кольору! Це їм як маячки!

– Оце лиш біле, синє й жовте розрізняють? – залюбки підколола старого Юля. – Я думала, якщо на квітах знаються, то й на кольорах! Вони що, дальтоніки? Чи, пардон, підсліпуваті?

– Чемна в тебе доня росте, Миколо! – ніби між іншим обмовився Мухамед і повернувся до Юлі: – До бджоли, дівчинко, радив би звертатись на «Ви», тим паче, не вони в тебе, а ти в них зараз у гостях. Будеш лихою – можуть мене й не послухатись!..

Ах-ах-ах! Знайшовся тут! Налякав! Ще їй мораль читатиме! У школі тих лекцій наїлась! Пирхнути, плюнути б на все й здиміти, але ж де гарантія, що справді роя не нацькує?..

– …Але раз ти в нас новачок – на перший раз прощаю, – поблажливо зітхнув пасічник, чим, правда, розсердив дівчинку ще більше. – А барви… Може, якісь бачаться їм і не так, як нам. Зате бджолам доступний весь ультрафіолетовий спектр, людині завше не видимий!

– Діду, Ви тут розводитесь, наче справжній ботан! – і завше полюбляла суперечки, а зараз їй просто кортіло робити наперекір. – Ось тільки чого це ви, такий мудрий, та не в Києві у шикарній професорській квартирці сидите, а в зачуханому селі паритесь?

– Донечко, нащо ти так? – знітився тато. О, ще цей капає на мізки! Діждешся від такого підтримки, аякже! Краще б учився родину забезпечувати, удома – суцільний голяк!

– Нічого, нехай собі дівчинка побалакає, – ніби про якесь немовля сказав Мухамед, і Юлька вмовкла. Утім, далі дідові явно забракло слів на таку відверту Юльчину правду, і він не спромігся на щось розумніше, як просвердлити дівчинку поблажливим «рентгеном».

– А-а-а-ай!!! – зненацька зарепетував тато, вхопившись за око.

– Ти ба, вкусила! – мовби аж переможно проказав дід. – Я ж, старий пеньок, тільки за дитину бджіл попросив, а за тебе, Миколо, слівце замовити не додумався!

Дід обережно забрав жало, але татове каре око уже впевнено

перетворювалось на розколину – зовсім без вій, навіть рудих. І Юля відкрито сміялася просто в те око. Так йому й треба! Бо нащо докоряв їй при людях? Нащо тягнув руку за Мухамедом? Нащо проти жінок виступав? Але ж і кумедний, їй-Богу! Якби і діда вкусило зараз – той ще противніший! Ха, вона б їм тут усім показала, де бджоли… той, де раки зимують!!!

– Нічого, минеться, аби не в саме око, бо то може бути смертельно. Заодно тебе й на алергію перевіримо! – лагідно бурмотів пасічник. – Замастимо вавку медом, і будеш як новенький! Комар носа не підточить!

– Який же новенький? Тепер на люди не вийду! Може, м'ятою краще? – тато бідкався, як дитина, безпомічно блимаючи здоровим оком, і Юлька аж пирскала, аж здригалась од сміху!

– Задишка не бере? Ноги не терпнуть? Серце не хапає? Це добре, – вів своєї старий, придивляючись до тата. – Можна тобі заводити бджіл! Далі звикнеш – то й зовсім не пухнутиме!

– О-о-о-ой… – тато вже тільки жалібно зітхав.

– На вдягни, то й не буде видно! – широким жестом подала зняті з маківки затемнені окуляри.

– Ой, спасибі, Юленько! – тато вхопив окуляри, як рятівну соломинку. – Так нічо?

В окулярах із гламурною оправою тато був ще смішніший, ніж з одним оком. Проте Юлька спромоглась притлумити приступ реготу, аби ще раз підколоти предка:

– Просто красунчик! А ти ще не хотів їх мені купувати!

– Хіба я знав! Та й ціна – як за півмашини!

– Ага, тобі для мене все дорого! – шпирнула і рушила йти.

– Куди тікаєш, чемна дитино? – спинив її різкий Мухамедів поклик.

– Що таке? – обернулася, вмить перехотівши сміятись.

– А гостинчика дідусеві од мене хто передасть? – простягнув невеличкого слоїчка, в якій під кришкою… билися зо два десятки бджіл!..

– Приколюєтесь із мене чи що? – сховала руки за спину.

– Приколюватись буде дідусь, – так само напівсерйозно-напівжартома відказав старий. – Отак хай випускає по одній на себе – і хай кусають його, чула? Тільки хай не всі зразу. А потім прийдеш до мене по нову партію.

Юля мовчки затрясла головою, наче пес, який обтрушує воду, здвигнула плечима і – обережно взяла «гостинця».

…І вже як вийшли з Мухамедового подвір'я, Юлю раптом немилосердно вжалило вище коліна.

Тату, Мухамед обіцяв же!!! – сичала від болю й обурення. – Дурний він у тебе, і бджоли його дурні!..

– Жало, жало діставай! – тато навіть Юльчині окуляри скинув.

– Тварюка чортова! – сердито задерла спідничку, і з-під неї вилетіла… оса!!!

– Ну, оса не лишає жала! – пояснив тато. – Отже, Мухамед слова дотримав! Покусали не його вихованці, він тут ні до чого! На ось м'ятки, затри!

– Ну тебе з твоєю м'ятою! – ображено покрокувала вперед, вимахуючи баночкою з крилатими полонянками.

На зло татові скубнула сірого полину («слова як мед, а діла як полин» – чи як там базікав Мухамед?) і натерла вавку. Просто диво: полегшало.

Проте на душі було чомусь досадно. Злостив біль, бісила триклята оса, дратував наївний тато. Але найбільше злило те, що старий буркотун Мухамед був правий!.. Утім, чи не він і нацькував ту осу? Із бджолами буцім домовився, то розквитався осою, негідник!

6

Мухамедового слоїчка бабуся поривалась занести дідусеві сама:

– А ти ліпше ходи в літню кухню, з'їж тепленьких вареничків з вишнями!

– З кістками? – закопилила губи.

– Цього разу ще з кісточками, любонько! Бо замоталась ниньки, не вспіла подраглювати, вибач! Завтра без кісточок унучечці зроблю! І в мед, у мед їх мочай, бо кислуваті! Акацієвий мед, свіженький! Мухамед перший у цьому році викачав, то дідуся пригостив!

– Дідуся? То хай дідусь і лікується! – Мухамедових гостинців принципово не захотіла.

– Ет, скільки йому треба? Його меди вже перецвіли!.. – журно зітхнула бабуся.

– Я сама до нього піду! – заявила несподівано і для себе.

– Ти, Юлинко? – дідусь кволо повернув голову.

– Не Юлинка, а Юля, скільки вас учити? – буркнула, та вмент похопилась: – А ви нічого зараз: не такі посинілі, як завше!

Дідусь мовчить: знову щось не те ляпнула? Е, тоді краще зразу до діла:

– Тут Мухамед типу ліки Вам передав. Каже, треба пускати по одній, щоб кусали…

– Треба ж таке придумати, – ледь помітним усміхом засвітився старенький.

– Ага. І головне – щораз дурніше придумує!

Юлька спостерігає, як дідусь закочує рукав, тремтячою рукою відколупує віск на кришечці, як випускає в отвір бджолу і прикладає її кудись під лікоть…

Дівчинка відвертається, дідусь тільки мовчки кривиться…

– Все гаразд?

– Усе добре, Юлинк… Юлю, не переживай!.. Гірше мені вже не буде…

– Хіба що!

– …Бо куди гірше – цій нещасній бджілці… Віддала мені свою цілющу отруту – й сама помре…

Він перепочив, відсапався від розмови й дістав наступну жертву.

– Дідусю, може, не треба? Я не про бджіл, – неприязно позирнула на банку. – Я про вас! Хіба мало від них зазнали? Невже справді вірите тому божевільному Мухамедові?!!

– А як же не вірити людині, котру знаєш цілий вік, із самого малечку? Років на п’ятнадцять за мене старший, – дідусь приклав бджолу до другого ліктя.

– Мухамед – старший? А… – глянувши на дідуся, зрозуміла: знову бовкнула щось не те.

– А молодший показує, – невесело продовжив Юльчину думку дідусь. – Отак воно буває… Так, пасічники взагалі: і бадьоріші, і здоровші, й довше живуть… – Мухамед що, тутешній? Іванівський? – поспішила відвести балачку від сумного. – Я думала – із Туреччини…

– А-а-а, ти про ім’я, – знову кволо усміхнувся дідусь. – То прізвисько… Хіба не знаєш: усі пасічники мають прізвиська.

– Знов прикмета якась?

– Ні, але так повелося. Оно пасічника, що за липовим гайком живе, усі називають Залипою. А в сусіднім селі діда називають Меди…

«Це ж її тата якось прозвуть! Лузером або лохом», – сердито подумала Юля. Але, слава Богу, не встигла тієї думки озвучити.

– Мухамед: Муха, яка носить мед, бджола тобто, – продовжував дідусь. – А він із бджолами цілий вік…

Ну, відколи на ноги зіп’явся… Ріс біднотою, сирота…

«Ну, видно, що у нього не всі вдома були!» – хотіла бовкнути Юля, але вчасно прикусила язика.

– Як оженився та до жінки в прийми пристав, то одразу в дім фортеп’яно купив, дворище виноградом засадив і – першого вулика поставив…

– Що?!! – Юлька зневажливо розсміялась. – Ну хай виноград, нехай вулики!.. Але – фортепіано???

– Каже: прагну краси… Щоб зелень, квіти, музика і – бджоли…

– Ха-ха! Дідусю, а люди, на нього показуючи, пальцем біля скроні не крутили? Мовляв, таки ж не всі дома?

– Та що там чужі люди: рідна жінка спершу мало з дому не вигнала… –

відсапавшись, повідав дідусь. – Хазяї, мовляв, корів та свиней заводять, а цей – на бджолах звихнувся…

– Мама те саме татові… – і знов прикусила язика, второпавши, що дідусеві навряд чи приємно буде почути від невістки таке про сина. Ага! – здогадавшись, ляснула себе по чолі: он чого Мухамед не любить жінок на пасіці!

Дідусь – чи то скрушно, чи просто натомлено – трохи помовчав і далі повів:

– …Докучала йому, поки першого меду не викачав… А відтоді – і нова хата, і в хаті – усе з того меду… – Юлька мовчить, а дідусь підсаджує наступну бджілку на боляще місце.

– Як ви почуваєтесь? Може, вам чогось треба? – у Юлі від таких слів язик дубіє, але, здається, саме це годиться питати у хворого.

– Добре, доцю, дуже добре…

– Від усіх цих укусів?

– Ні, дівчинко… Добре, що ти коло мене… Сто років не говорили з тобою… Відколи підкидав тебе малесенькою на руках… і дивував гостинцем «від зайчика»…

Щось засвербіло в очах, і Юлька акуратно тернула свої трохи підведені чорним повіки… Мабуть, алергія на імпортну фірмову туш!..

– Що ж, іди вже, Юлинко… Там бабуся вареників наварила…

Чомусь не зважилась сердитись, щоб так не кликав її.

– Гаразд, – видихнула не без полегкості. Не знала, про що й розмовляти після таких душевних звірянь. – Тримайтесь, дідусю! Я скажу бабусі, щоб вас навідала.

– Дякую… А Мухамеда не ображай!.. Він… Гарний він чоловік, Юлю…

7

Тільки їх бракувало – мама з Ларискою впали на голову!.. Мабуть, за грішми, щоб віддати борг роздраконеній Гальці. А в бабусі, здається, навіть після всіх лікарень дещо зосталось, то на це мама, очевидячки, й розраховує. Бо чого покинула усе вдома й приїхала, ще й із Ларискою?

Утім, Юлю те цікавило щонайменше. Її більше хвилювало ось що: здрастуй, сестро, – прощай, спокій! Мала урвителька, зачувши сільську свободу, знавісніла до ручки!

Перше, що зробила, ступивши в подвір’я, – знайшла якусь залізяку і дзвінко обстукала нею всі металеві предмети: ворота, хвіртку, відра, балії, навіть сітки кролятника... Цим, звісно, розколошкала всіх іванівських псів, і ті зняли таке валування, що хоч тікай світ за очі! Кицька Муська щезла, як тільки

Лариска стала у хвіртці…

Потім Лариска постановила собі половити й погладити всіх бабусиних курей, качок і гусей. Двором котився пташиний ґвалт, поки нарешті упіймалось одне курча. При цьому клятюща квочка і розбишака півень, яких Юля боялась як вогню, замість боронити своє плем'я, чомусь повискакували на ті ж кролячі клітки й поковтали язики.

Далі пішла в роботу кучугура піску біля погреба й миска з зерном, необачно покинута бабусею біля комори. Коли все те благополучно було перемішане в балії з дощовою водою, Лариска взялась випорпувати цибульки перецвілих тюльпанів-нарцисів та стинати палицею голови пишним півоніям. Усе зробилося так блискавично, що Юлька насилу згадала: та це ж їй доручили постерегти сестру, поки мама з бабусею секретничають у хаті! Отже, тепер Юлька буде ще й винна?! Життя до крику несправедливе!

– Лорко, май же хоч якусь совість!!! – перекрикуючи собачий гавкіт, ухопила бешкетницю за пелену сукенки.

– Пусти, Юлія – луда фулія! – намагалась випручатись мала. На рік до школи, а говорити до пуття не навчилася.

– Що-о-о-о? Руда фурія, значить?! Це ж який розумник тебе навчив?

– Він не лозумник, він клейзі і чмо, ти сама казала!

– Бурха-а-ан?!!

– Булхан, – невинно закліпала сестра. – Він до нас плиходив! Кинув камінчика у твоє вікно, а ми з мамою вийшли!

– Ого! За мене питав чи що?

– За тебе! Я кажу: «Юля в село поїхала!» А він каже: «То скажи, що вона Юлія – луда фулія!».

Оц-це так но-о-омер!!! Ні, можна витримати?! І сюди добрався, придурок! Обставили з усіх боків! Ні продиху, ні дня, ні світлої години, як примовляє часом бабуся! Бідна її голівонька!

…Умиротворені (видно, домовились про позичку) бабуся з мамою, вийшовши з хати, застали щемку й драматичну сцену. Під тином ображено хлипала й розвозила по лиці брудні сльози прив'язана мотузком до штахетини Лариска, на лаві ж під ґанком ридма ридала покривджена цілим світом Юля. Бідні діти, їм так важко, вони ще такі вразливі й беззахисні! Спробуй додумайся, котру першу бігти втішати!

…Коли тато несміливо запитав, чи не може Юля навідатись до Мухамеда по свіжі бджілки для дідуся, – не вагалася ні хвилини!

– І я з тобою! – вп'ялась пазурами в Юльчині шорти противнюща сестра. Проте сімейна рада, яка при цьому випадково була присутня в повному, крім дідуся, складі, швидко її вгамувала, хоч Лариска видиралася з маминих рук,

несамовито репетувала й дриґала руками-ногами. Родичі за Лариску чи за дідову пасіку потерпали? Щаслива ж Юля бадьоро почимчикувала в бік яру.

8

На Мухамедовій пасіці – тиша і благодать! Жодних тайфунів і землетрусів, тобто ніяких малих сестер!

І разом з тим на Мухамедовій пасіці – постійний рух, вирування і круговерть. Юля просто фізично відчувала, як за зовнішнім спокоєм у вуликах і довкола них кипить безупинна праця.

– Чого прийшла без хустинки, простоволоса? – відразу й дорікнув дід. – Не бач, яке сонце? Голову напечеш!

– Хай вас моя голова не колише! – як звичайно в таких випадках, зверхньо закотила очі.

– Та як собі знаєш, – здвигнув плечима. – Бо темне-волохате ж – воно не тільки бджіл, але й сонячні опіки притягує…

– Хочете сказати, що на мене сьогодні нападуть бджоли? – скосила очі на діда. – Та ні… – він про щось на хвилю замислився, наче й забув за гостю. – Ти просто… на свою бабусю Ганю схожа… Лиш та замолоду була вся пшенична, аж золота, ти ж – як ворона... Як мовиться, вродись та вдайся!..

Знає, що волосся фарбоване, чи справді вважає, що вона такою вродилась? Фарбування якось останнім часом запустила, світле вже почало відростати, може, й зрозумів?..

– У бджіл, бачу, сьогодні якась термінова справа, що так усі копошаться! – про всяк випадок на інше перевела.

– О! Мої вихованки працюють без вихідних і без перерви на обід, – усміхався у вуса Мухамед. Навряд чи звертався до Юлі (яка й не збиралась забувати його зневаги до жінок!), але змовчати не могла і невдоволено пирхнула:

– Розказуйте! Ще наплетіть, ніби й уночі мед збирають!

– А от характером ти не в неї пішла, – похитав головою дід і зразу про інше: – Ночами, дівчинко, вони той мед сушать! Тріпочуть крильцями, як вентилятори! Цілу ніч у вулику шумить, мов у центрифузі... Тими ж крильцями вони також передають запахові та звукові сигнали, тож служать вони ще й за радіо, можна сказати. Ними-таки підмітають підлогу у вулику – щоб чистенько! Цікаво, що так у бджіл кожна частинка тіла: для багатьох робіт служить...

– Ого, працювати без відпочинку – так і ратиці відкинути можна! Ну, здохнути тобто!.

– Про бджілку не кажуть: «здохла», тільки – «пропала», «померла»… Вони і вмирають здебільшого лише в польоті… Які ж померли взимку у вулику

– і ті стають у пригоді. Натирання з них роблять…

Дід спроквола дибав пасікою, застерігаючи жестами, щоб Юля трималась на віддалі й не надто метушилась. То бур'янець вирве, то поїлку з водою поправить.

Відчинив одного вулика й зазирнув усередину: перевіряв якісь рамки. Відступала тим часом подалі.

– А для себе? Для себе, діду, коли вони живуть? У тому ж і кайф – жити для власного задоволення!

– О, не по роках ти, бачу, розумна, дитино!.. – поглянув докірливо. – Звідки ж такого нахапалася? Молоді ви зараз та ранні… Кайф… Гм… – І пішов до нового вулика. – Для бджілок у тому й кайф, щоб не даремно в цьому світі небо кіптити, щоб у роботі горіти, щоб для когось корисним бути… Уже перші три дні новонароджена бджілка в роботі, правда, у легшій, обслугою: чистить-шліфує своє воскове гніздо – чарунку. Потім – нянька: годує розплід, себто бавить менших братиків і сестричок… Ну, як ти свою Лариску…

Юля не стала вгадувати, серйозно каже цей ходячий рентген чи знов її підколює. Втім, дід уже далі вів:

– Десь за тиждень виходить бджілка на перші пробні польоти… При цьому водночас працює удома: приймає нектар, переробляє на мед… Приймальницею називається. А вже у віці трьох тижнів – літає на взяток повним ходом! Збиральницею, або ще медуркою, стає!..

Дід замовк. Зачинивши вулика, став дослухатись до саду і позирати вгору. – О, вертаються мої трудівниці! Ще й не просто так, а гуртом! Знать, не дощем – цілою грозою запахло!

Юля недовірливо подивилась на небо. Ні хмаринки! Таки ж їде потрохи дах у старого, але що з дивака візьмеш? Нехай балакає!

І Мухамед говорив:

– Розвідниці, вони ж облітниці, або дальні, – вишукують нові місця. Польові – мед носять. Винюхувачі, посильні, або розвідка – місце для нового рою шукають… Хазяйка, вона ж матка, вона ж цариця – нові яйця відкладає… Словом, усі зайняті, робота повним ходом кипить!.. Хіба це не є повноцінне життя, не є отой названий тобою кайф?

Юля на мить зашарілась: від того, що Мухамед наче й дражниться, але – наче й по-дорослому з нею. Хоча ні: це він скоріше сам із собою теревенить, пишається власним розумом – не дівчачим: це ж у жінок, бачте, волосся довге, а розум куций! Якраз! Не на ту натрапив!

– Ага, всі у вашому вулику святі та божі! Так я й повірила!

– Чому ж? Є трутні. Але й вони корисні: без них не буде нащадків, а ще – можуть зігрівати розплід, тобто малечу. Зате як заходить на зиму, ніхто їх,

ледарів, годувати не стане – виженуть. Не те що наш народ: годує та годує депутатів, чиновників...

– Політика, діду, не пече мене й не морозить, можете не старатись!

– Я не про політику. Я про бджіл. Іще мудрі латиняни вважали: державу слід будувати за зразком і подобою бджолиної родини!

– Вас послухаєш, то прям' подумати можна, що ці комахи історію рухають! – Юля всміхнулась і своїй раптово дотепній фразі, і тому, що як-не-як, а з нею забалакали про такі серйозні речі!

– А й рухають! – зненацька стрепенувся Мухамед, аж одна сполохана бджілка погрозливо загула. – Хіба не знаєш, що якраз мед зіграв вирішальну роль у тому, що знаменитий Володимир Великий обрав для Київської Русі саме християнство?

– Та ну, це ви вже зовсім гоните, діду! – Юля таки ж чула колись щось про князя Володимира: ах, ну так, це за нього вона отримала злощасну «двійку»! – Як це може бути?

– А так і може: як почув князь, що Коран мусульманам забороняє вживати хмільне, то й не схотів ісламу. Бо куди ж було дівати наші тисячолітні традиції з десятками способів приготування медових напоїв?

– Ого, все у вас якось так просто! Так говорите, наче… Наче ви проти церкви! – Юлька не вельми тямила в Коранах чи Біблях, але де-де, а перед обвішаним іконами й рушниками храмом, куди на празники іноді водила її бабуся, почувала якийсь забобонний страх, що межував із повагою.

– Чого б це я був проти? – дзвінко засміявся Мухамед. – Але хай туди ідуть грішники й ледарі. Моя ж справа – сама від себе богоугодна, як і сама бджола – Божа Муха!.. Хоч медок у роток, та віск – до церкви!.. Колись, між іншим, кожен церковник вважав за потрібне розводити цих священних створінь. Та сама Богородиця, за легендою, мала пасіку. Хіба не бачиш: тут – як у найкращому храмі!

Зловила себе на тому, що від цих слів, як і від чарівної краси довкола, справді відчула якийсь незвичний урочисто-містичний холодок на спині і сльози зворушення в очах. Але вмент узяла себе в руки й іронічно примружилась:

– Ох, діду Мухамеде! Як мовить наша сусідка Галька, шибко вумний ви! Професор натуральний, як вас послухати! Наче в академії вчилися!

– Ні, не в академії... Після школи – профтехучилище спеціальне… Маю диплом зоотехніка й зооінженера з бджільництва. А найкраща академія, дівчинко, – саме життя. Власний досвід. Ну, і самоосвіта, звісно: завжди багато читаю, всілякі пасічницькі новації опановую… Для того журнали виписую: «Пасіка» там, «Український пасічник», «Бджолярський круг»… Навіть

публікувались там сякі-такі мої знахідки… З деякими питаннями і власними порадами до самого Інституту бджільництва у Києві звертався…

– Кажу ж: академік! У нас таких ще заучками дражнять! Окей, діду, не ображайтесь! Насипте вже мені бджіл, та й піду!

– Насипати насиплю, тільки не йшла б ти зараз: під зливу потрапиш! Ходи до хати, моя стара борщем почастує. Заодно й лиху годину пересидиш.

Чого він причепився зі своєю лихою годиною?!

– Дякую, в нас і вдома є що їсти! А піаніни у вітальнях я й без Вас бачила! – таки ж не втрималась, щоб не підкусити, натякнувши на чудернацьку дідову пристрасть. – Ви б не на вулики – на небо глянули! Ні хмаринки ніде! Пішла я, до побачення!

– Що ж, ходи здорова!

9

Гроза накрила Юлю в тому ярку, де вона колись погубила шльопанці. Суцільний всесвітній потоп, плюс жахливі громи й блискавиці – як у найкрутіших фільмах-страшилках. Що ж: не з'їв рій – то громом уб'є, а все одно, видко, нема їй місця під цим небом… Як мовить Бурхан, мертві бджоли не гудуть… Юля вже прикидала, як гірко жалкуватимуть рідні за її молодим життям, як розкаюватиметься тато, що звинувачував її в дідусевій мало не загибелі, а вийшло, бачиться, і зовсім навпаки… Хоча… В нього залишаться його улюблені бджоли, у мами – її розмазана Лариска… Одного шкода: за цими депресіями-репресіями забула підправити-підкрасити волосся, і тепер світитиме в домовині рудим проділом…

Із цими розпачливими думками догребла до хати й несамовито затерзала дверний дзвінок.

– Господи! На тобі сухої нитки немає! Що ж ти собі думала?!! Хіба не бачила?!! Чого ж не пересиділа в Мухамеда?!! – зусібіч кинулась до неї рідня. От і вся вдячність, що дитина живою вирвалась із того пекла!..

Далі ще гірше: Юлю взялись роздягати, розтирати, напувати всякою гидотою і вкладати в ліжко.

…А на ранок – повний гаплик!.. У горлі дере, кістки ломить і викручує, голова розколюється, тіло палає вогнем… Родичі ходять навшпиньочки, догоджають, а що з того? Ох, мудро сказано: хворому й мед гіркий!.. Та хто ж, як не вони, родичі, в усьому й винні? Хто запроторив її в це село?! Хто підірвав її без того розхитане здоров'я поганим харчуванням (помідори, борщі та каші, нормальних вітамінів не бачать) і нікудишнім доглядом: жодного літа не те що на зарубіжні курорти – далі занюханої сільської річки не їздили?..

І Лариска дереться, як ненормальна: приперлась, ніби не бачать, що повна

хата слабих людей…

А тут ще й, наче знущання, Мухамед об’явився!.. Приволік свого вічного меду і купу якихось медопродуктів!.. Мало того: прилип до бабусі з порадами, щоб ті приноси неодмінно вживати!..

– Ці продукти давнім українцям давали міцнюще здоров’я. Вони цінні не тільки при застуді – при всіх болячках, – торочив над її головою. – З прополісу роби їй інгаляції, а ще краще – хай кладе маленьку горошинку до рота – і смо-о-окче, смо-о-окче…. Тільки щоб до зубів не прилипло і не ковтала: то недобре і для емалі, й для шлунка...

Бабця теж не краща: замість виставити цього нахабу, ловить кожне дідове слово, наче від якого пророка! Ще й головою, мабуть (Юльці не видно, бо своєї підняти не година), киває улесливо, як ото вона вміє, коли їй щось улюблена внучка розказує!..

– …Пилок же давай по одній чайній ложці раз або два на день перед їдою. Не більше, бо якщо алергія… На забрус алергії точно не буде. Якби жувала його щоразу від осені до весни замість тих своїх жувачок, то не мала б ніколи ні нежитю, ні лихоманки... Хай бодай нині потрохи жує, хоч носа відкладе. Заодно й імунітет покращає...

– Дякую, Мухамеде, все зроблю, як ти кажеш! – нарешті спромоглась на слово бабуся.

– Роби, Ганю, бо ж – не вберегли дівчинки. Я й сам винен, що не зумів її в хаті притримати, не повірив бджолам, що гроза таки буде.

– Дякую, Мухамеде, все зроблю, як ти кажеш! – в бабусі наче пластинку заїло. – А це, Ганю, ще дрібочка бджіл Юркові. Тільки ж хай пускає кусатись не всі підряд, а поволі, по одненькій…

– Ой, Андрію, добрий ти до нас, не знаю, як і дякувати!

То Мухамеда звати Андрій? І що з бабусею робиться: хвалить, як медом поливає! Невже й вона, як тато, запала на дідів незрозумілий рентген-гіпноз?

– Дяки не треба, ти ж знаєш, бджолярі – щирі люде, природа не любить скупих! Пасічник тим і живе, що з кимось ділиться, інакше й сам не матиме користі...

– І де ти був досі, щоб я хоч з весни той забрус давала й пилком годувала?

– Ох, це ти де була раніше, Ганю? – ого, Мухамед якось так загадково зітхає!.. – Про те, Андрію, забудьмо, що було, те минуло! – теж якось чудно відмахується бабуся, і Юля аж зводиться з подушки, щоб краще почути стишену, але таку загадкову розмову.

– Радше чого НЕ було, Ганю…

– Ну не зважилась я вийти за парубка, старшого на цілих п’ятнадцять літ,

ну мала ще й дурна була, що тепер говорити?

Ого! Бабця колись відшила Мухамеда через різницю у віці?.. Точно дурна: толку з того, що вийшла за молодшого! Той нині й показує старішим, і на ладан дихає!.. Так чудно! Виходить, і в пенсіонерів бувають любовні почуття?!. Он чого Мухамед так замріяно казав, що Юля схожа на свою бабусю!..

– Нащо те згадувати? – сумно відмахнувся дід. – Зараз головне – дівчинку підняти!

– Ох, що головне, то головне!..

Від цього ніжного «дівчинку» Юля, крім жару лихоманки, зненацька відчула: якесь тепло огортає не тіло, а серце… І – провалилась у сон чи марення…

10

Чи то дідові меди помогли, чи і цього разу ще не судилося Юльці вмирати, але за тиждень стала на ноги. Звісно, в Іванівці, бо хто б її мав у такому стані везти до міста? Тільки Лариску мама іншій бабусі підкинула – від гріха подалі. Може, щоб Юлі не заважати, а може, щоб не заразити малої… Собаки, щоправда, після неї ще три дні валували, а кицька Муська вернулась додому аж на четвертий.

Найперше глянула в дзеркало. Ніч-чого собі! Схудла на тріску, проте зараз у «Твіттері» такі фейси виставляти навіть модно… Але руде волосся ще більше повідростало!.. Другим ділом вийшла в коридор і глипнула в дідусеву кімнату, двері до якої були саме відхилені. За побаченим забула й про свої злощасні відрослі патли! Дідусь – не лежав!!! Зіпершись на паличку, він стояв і дивився у вікно!..

− Юлинко, ти вже здорова? – радісно повернувся до неї.

І чого вона того «Юлинко» так не любила?

− Дідусю, а Ви вже, бачу…

− Так, онучко, мені набагато легше!.. Апітерапія – велике діло!

− Апі… – що???

− …терапія… Лікування бджолами… Начитався, поки лежав!.. Кожен укус – наче міні-шприц, міні-укол… Правду кажуть: усі бджолині продукти стерильні, а яд – ще й антисептичний… Бач, як поменшали мої вавки?..

Юля не спромоглась на слово: справді, якісь поменшали, якісь – і зовсім загоїлись…

– Це ж ти… Це ж ти, Юлю, можна сказати, мене врятувала! Якби не привела в обійстя того рою… Хто би додумався, що вони такі помічні!..

Ого!!! Аж переклинило подих!.. З убивці – у рятівниці?!. Не щодня таке

випадає…

А вже наступного дня татів однокласник, що возив дідуся до лікарні (не мотоциклом же везти недужу!) доправив Юлю додому.

Юля й не проти. Соціальні мережі, певно, порвались у тузі за своєю Чорною Діаною. Та й з Бурханом пора нарешті якось так конкретно побалакати, щоб його гадючий язицюра якщо не відсох навіки, то бодай назавше відучився вимовляти «руда» і «фурія»!..

На жаль, і «Фейсбук», і «Контакт», і «Однокласники» навіть не помітили втрати Чорної Діани. Навпаки, вони за цей час переповнились інфою про всяких тупих блонинок. А ті півтора хлопця, що іноді озивались до Юлі-Діани в чатах, очевидно, теж устигли перекинутись на більш активних інтернет-користувачок... Юля розчаровано кліпала на екран.

Зате Бурхан уже був тут як тут! Першого ж вечора по її поверненні у шибку легенько стукнув камінчик. Його паскудна метода!!! Ще вікна повибиває!

Стиснувши кулаки й заціпивши зуби, вилетіла на «виклик».

Так і є: за парканом стояв той гад. На якусь секунду мимоволі замилувалась: витягнувся, змужнів, нестрижена бурхано-розбурхана кучма йому, здавалось, личила іще більше. Але не на ту напав! Юлька – не та людина, яку можна збити пантелику!

– Тобі тут медом помастяно, що приперся?!! Хочеш склити мені амбразуру?

– І не збираюсь! Хоч поїдені шашлями дерев’яшки розумні люди вже давно поміняли на європластик!

Б’є, зараза, у найболючіше!!!

– Жаль, не вставляють пластикових мізків! Тоді б у тебе хоч щось появилось у голові!

– О, Чорна Міль стала потрохи линяти? Знов перетворюється в Юлію – руду фурію?

Виявляється, крім висміювання її оселі, він уміє знаходити місця ще болючіші!!! Ні, її терпець уривається!

– Та ти… Та я… Тобі!...

– Юлю, донечко! – раптом вилетів із глибини двору тато. У капелюсі з сіткою він був такий кумедний – навіть забула, що саме зараз планувала зробити Бурханові.

– О, це твій однокласник? Привіт! Бурхан, здається, твоє прізвище? А звати?

– Мені й так окейно, замість імені піде! Добрий день вам, дядь Коль! – підкреслено-чемно відповів непрошений гість.

– Гайда обоє хутенько зі мною, щось покажу!

Юля вже роззявила рота вичитати, що тато знову бовкнув щось не до теми і що запрошення його мінімум недоречне. Але той бурхлив… брехливий Бурхан уже розплився в солоденькій усмішці:

– Завжди готовий, дядь Коль! Ходімо, Юлю, не чуєш – тато просить.

При цьому той повний ідіот, мов нічого й не сталось, узяв Юлю за руку і впевнено, мов до себе додому, поволік услід за татом…

11

– Ще нічим не духалась? – насторожено перепитав у садку тато.

І таке спитати при сторонній людині!!! Бурхан візьме подумає, ніби Юлька мала робити це ради нього!

– Нема до кого! – на хлопця навіть не глянула.

– От і добренько! Тоді приміряйте оцю красоту! – простягнув Юлі й Бурханові по капелюху з сіткою.

– Я маю це вдягати? – наїжачено відсторонилась, але вчасно схаменулась: у сітці точно не буде видно рудого проділя!

– А мені в кайф така бейсболка! – гигикнув хлопець. – Чи шолом, чи скафандр, чи сомбреро – круто, коротше!

– По-іванівськи – «сітка лицьова»! – задавався тато.

– І коли це ти встиг запастись? – обережно, щоб не розпелехатись, насаджувала на себе обновку.

– О, я на всю нашу сім'ю покупляв! – тато засвітився таким щастям, аж Юля проковтнула шпильку про те, що ліпше б він купив для сім'ї бодай середньої паршивості тачку. Та й ніяково при чужій людині тата ганьбити!

– А тепер тихесенько за мною, – прошепотів тато, манячи до свого єдиного скарбу – вулика.

– А хіба димом не треба обкурювати? – діловито спитав Бурхан, і тато подарував йому шанобливий погляд.

– Ні, наші породи тихої, доброї! Суміш італійки й африканки. До них можна і без костюмів, можна й по пояс голим!

– А я чув, що карпатські й «українки» добрі! – авторитетно вставив Бурхан, і тато кинув на нього другий захоплений погляд.

Той Бурхан-дурхан десь нахапався відомостей про бджіл, тепер Юля ризикує втратити рештки татової любові, яка ось-ось переметнеться на чужого! Втім, думка ця пройшла якось безболісно, наче про когось стороннього. Бурхан більше здивував, ніж розсердив: гадала, він, крім «Юлія-фу-рія», нічого й не знає!

– Так і є! І їхня помісь не вредна… Є ще дикі, на них кажуть степові або –

простаки... А вже до середньоросійських без диму не підходь! – коли тато стільки всього начитався? – Башкирські – узагалі клятющі!.. Хоч дим – усім недобре. Для бджілки то – стрес. Думають: пожежа, спрацьовує інстинкт, про запас набирають меду…

– Через те й не кусають? – зметикувала Юлька.

– Через те! – вдоволено потер долоні тато. – Ой, дивіться, дивіться! Онде вона! Я її впізнав! Упізнав!

– Кого???

– Злодійку! По-іванівському – крадунку! Гля, гля, як її наші вартові-молодчинки відганяють!

Справді, на вказану татом комаху нападали по черзі інші бджоли. Та відлітала, а потім знову наближалась до вулика.

– Дядь Коль, як вони впізнають?

– А ти по голівці дивись! По тілечку! – палко ділився спостереженнями тато. – Блискуча, лисенька. Не волохата, як інші...

А й справді!!!

– Тат, – якось і забула, що при людях соромилась вимовляти оте відстійне «тато», – виходить, правильне бабусине прислів'я: «На злодієві шапка горить»? Ой ні, тут краще: «Видно пана по халявах», – подивувалась і своєму раптовому спостереженню Юля.

– Точно! – здається, тато з гордістю глянув на доньку. Але Юля в цьому не певна, бо саме опустила очі: Бурхан якось дивно теж подивився на неї!

– Але ж… Але ж Мухамед хвалився, що бджолине суспільство ідеальне!..

– Майже ідеальне, бо має колективний розум, живе невпинною чесною працею… Але, як каже інше прислів'я, сім'ї не без виродка… На жаль, і серед бджіл… Хоча – рідко… Це більше серед кавказької породи… Бо наші бджоли збирають і там, де трошки, і там, де взяток хороший… А ще «перемикатися» вміють. Гречка – з самого ранку, після обіду – бур'ян… Кавказянки ж краще працюють на сильному взятку – зобики їхні довші. Зате як не назбирають – украдуть. А також і в погоду, і в негоду літають. З такими, як мовиться, бджоляр не пропаде! Нахабні дуже!

«Як Бурхан», – подумала Юля.

– Рейдерство – норма життя?! – не змовчав хлопець.

– Але ж це… Це неправильно, несправедливо! – чомусь Юлю, як ніколи досі, боляче вразила оця бджолина неідеальність… Мухамед казав, що в них тільки трутні ледачі!..

– Ой, а типу тобі не однаково? – здивувався Бурхан.

– Ой, а типу тебе хтось питає! – огризнулась.

– Ну тихо, дітки, тихо! По-перше, крадуть зазвичай старі, вже полисілі

бджоли. По-друге, жертвами частіше стають слабкі сім'ї, осиротілі й виснажені… Може, це такий собі природний відбір? І взагалі, думаю, не все там так просто: це ще одна з багатьох бджолиних загадок…

– Знайшов загадкових, – Юля геть розчарована! Пахають, як негри, та ще й крадуть, як зеки! Ото й уся відгадка!

– О, не кажи, Юлю! Над бджолиними таємницями вчені голови споконвіку ламають. Як, наприклад, вони здатні пережити й сорокаградусні морози? Причому – тільки гуртом, самотня комаха замерзає і звичайної прохолодної ночі. Правда, замерзлі бджоли, коли зігріються, оживають – ще одна загадка… А як знають, куди летіти на взяток? Танець бджіл-розвідниць, який сповіщає інших про знайдене квітуче поле, враховує навіть поправки на вітер!!!

– Це вже й зовсім якась фізика, тату! – скривилась Юля.

– Навіть фізика не спроможна охопити їхню майстерність у будуванні щільників! Таких точних і красивих шестигранників не виточить і найдорожчий станок! Можна пояснити це тільки вищим натхненням. Мухамед також каже, що вони впізнають обличчя людей... Ще бджоли безкорисливі й демократичні. О, людина і бджола – це дві споріднені вершини живої природи!..

– Теж Мухамед сказав? – лукаво підморгнула татові Юлька.

– Ну Мухамед, то й що? І не лише він! Он учений Фріш писав, що життя бджіл схоже на чарівний колодязь: чим більше з нього черпаєш – тим щедріше наповнюється!

– Не знаю, що там наповнюється у Фріша, але в тебе он під коліном точно щось надимається! – вказала на татову ногу. – Ой, ворушиться!..

Тато, який саме пафосно підняв пальця, щоб проректи чергову бджолину істину, здивовано опустив погляд на свої ноги в старих вишуруваних (але, як сам казав, стерильно чистих!) штанах і розтоптаних капцях.

Виявляється, йому під холошу налізли бджоли!

– День прохолодний, от вони й захотіли… погрітись… – ніяково й трохи перелякано закочував холошу й випускав «квартиранток» з-під одягу тато.

Юля ж із Бурханом відступили подалі й мало не пирскали від німого сміху.

Звільнившись від несподіваних гостей, тато й собі розсміявся:

– Бачиш: люблять мене… Підсвідомо шукають захисту…

– А про це, здається, мав би казати… Не Фріш уже, а – Фройд! – здавлено прокихкотів Бурхан.

Навіть «погана дівчинка» Юля зрозуміла, що наразі йдеться вже про видатного психоаналітика. Й оцінила Бурханову дотепність.

Неймовірно, але всім стало ще веселіше…

12

Сміх сміхом, а татів зоряний час таки настав! Разом із порою качати перший мед! Геть і мама замкнула вуста й намагалась утримуватись од вічних докорів. Ба, навіть Лариска примовкала, коли заходила розмова про цю видатну подію в родинному «бізнесі». Однак потрібна була медогонка. Тато загорівся придбати власну і навіть зібрав на те діло трохи грошенят. Але повилазили якісь борги, та Юлі нові модні босоніжки – і після невеликого й майже тихого скандальчику тато здався і погодився, що цього разу доведеться медогонки просто позичити.

Ясно, що для цього треба навідатись у село до Мухамеда. Якось само собою розумілось, хоч Юлька й не могла пояснити цього свого бажання, що вона поїде з татом. Неясним зоставалось хіба одне: чим саме тато думав, коли домовлявся з Бурханом, що візьме для такого діла в Іванівку і його! Ні, Юлька не мала нічого проти Бурхана. Відколи той зачастив до тата, відколи взяв моду вовтузитись із ним біля вулика, її неприязнь до хлопця трохи вивітрилась. Крім того, Бурхан пообіцяв Юлі не називати її рудою фурією. Правда, за умови, що та до кінця літа не буде фарбувати волосся. Нехай там, погодилась, бо по приколу буде побачити, що з тієї обіцянки вийде. Проте біда, що їхати з Бурханом доведеться татовим старезним, непрестижним і непристойним мотоциклом з коляскою!.. Вона й сама стидається їхати тією тарадайкою, а тут іще – з… Та з хлопцем, який би він там не був!.. Шумахери нещасні!..

Після тяжких вагань придумала-таки відмовку. Бачте, поможе мамі на кухні й поїде трохи пізніше, в обід – автобусом. Тато зворушився такою незвичною новиною (досі Юля цвіла не для кухонних справ!) і радо погодився. Юлі ж довелось і справді подраґлювати мамі абрикоси і перемити купу-купезну банок для консервації. Бо мама нахабно скористалася з доньчиної невинної витівки й не проґавила нагоди познущатися з дитини!

Єдина людина – бабуся, яка прибігла стрічати внучку на автобусну зупинку, – щиросердо жаліла Юлю й лаяла недбайливих батьків на всі заставки! Набідкавшись, вона вихопила в дівчинки майже порожнього пакета й ощасливила кількома гарними новинами:

– Я своїй любій онучці такої капусточки стушкувала – три меди й сахарина!..

Новина друга:

– Дідусь уже сам виходить до воріт! Помогла та ап… апітерапія, себто Мухамедові бджоли!

Третя, ще краща:

– Татів мотоцикл чомусь заглух, і по медогонку підете пішки: до Залипи, Мухамед з ним домовився.

І четверта, найнесподіваніша:

– Знайшлися твої шльопанці! Оті, дорогезні!

– Як? – не тямилась із дива й радості.

– А так! Хтось їх на яру підібрав, подивився, що малі, відніс те взуття до школи. Усіх перепитали – нема хазяїна. Доки хтось не сказав, що бачив їх у тебе, Юлясю!

Оце-то так!!! А Юлька вже думала погане про сільських жінок! Аж соромно стало, їй-Богу! Зовсім трохи, звісно, але таки ж соромно!..

Оганьбились перед Бурханом із тим мотоциклом – зате сьогодні покажеться йому в крутих шльопках!..

13

…Дід Залипа такий же дивак, як і Мухамед. Ні, трохи інший. Мухамед – більше ходячий рентген, а цей – ніби чаклун-ворожбит. Довге волосся, довгий ніс і довгі вуса антенами стриміли на всі боки з-під солом’яного бриля.

Такий же чіпкий і погляд: зазирає – наче дно душі обдивляється. Ото й тільки, що оповитий сивиною, ніби обкурений білим димом, видавався зовсім не злим, а м’яким та казково добрим.

– А приклади-но сюди своє рученя, – ухопив Юльчину руку й притулив до тильного боку вулика. – Тримай і дослухайся!

Юля морщила чоло і старанно «дослухалась».

– Ну як? – ворушив з-під бриля своїми антенами.

– Гм… Ніяк… Ну, спокійно якось… Нестрашно…

– О! – радісно піднімає вказівного пальця-антену, – по тобі зразу видно! Ти маєш здатність вловлювати позитивні вібрації. Значить, можеш і людей лікувати бджолами, і сама лікуватись.

Юлька сторопіла. Уперше в житті їй приписували здатність до чогось хорошого! Зашарілась навіть!

– А ми, значить, не здатні? – ревниво втрутився Бурхан. – Я ось теж притулю…

– Ти не чіпай, тобі ще зарані! І тобі, Колю, теж, – зупинив і тата, – Вам ще тренуватися тре’!..

– І вийде?

– Все вийде! На пасіці людина взагалі очищається, стає мудріша, спокійніша, поетичніша, казковіша… Святіша навіть, можна сказати...

– Ну, діду, ви даєте! – вигукнули у два голоси Юля й Бурхан. Мимоволі від цього перезирнулися і всміхнулись.

– Атож, дітки! Як там поет один по радіо говорив? «Моє бджолине ремесло»! О! От і в пасічника, як і в Божої комахи, – бджолине ремесло. Святе,

отже! Хоча… Бджолярство, діти, не лише ремесло. Це і мистецтво, і спорт, і мисливство...

Дід попався явно балакучий (куди Мухамедові!), але Юля сьогодні була чомусь добра, тож слухала задоволено:

– …Той, хто коло бджіл ходе, дітки, має бути і розумний, майстровитий, бо купляні вулики – геть не те... І агроном, бо ж треба знати, де чим яке поле засіяно цей рік, а чим на той рік засіватимуть... А ще – любити це діло, бо хто хоче лиш заробітку – толку не буде. І бізнесменом, звісно, теж. І лікарем – чув я, чув, як Мухамед діда Юру з того світу витягнув... І біологом, на рослинах знатися... Й охоронцем, бо ж як де кроплять чи на силос культуру косять, – має туди бджіл не пускати. О, зараз фермери безсовісні стали, не попереджають... Хіба не було, що бджіл потруїли? А як полетіли на еспарцет, а його саме косили – покоси аж ворушилися! Скільки бджіл там передробило!..

Юля вже збиралася засмутитись, але мусила звеселіти, ба, навіть запишатись, бо дід перейшов на інше:

– …І – таким самим чутливим та здібним, як оце ти, дитино!

– А ви чутливі, діду? – спитала, щоб замаскувати ніяковість.

– Аякже, дітки! Мені навіть у сни бджоли приходять, розказують, що й до чого. То, бува, наче прилетіли й просять: «Постав нам дві рамки, будем роїтись!» Матка – тоненько співає, трутні – басами, їхній почет – альтами…

– І збувається сон? – недовіряє Бурхан.

– Аякже! Я і їхню мову розумію, і сам їм розказую, ще як дід мій навчив: «Я вас, бджоли, пускаю на всякі квіти, на чотири части усього світа: на схід, на захід, на південь, на північ, по всьому світу по густі меди, по часті рої!.. Господу-Богу на хвалу я вас, бджоли, випускаю і благословляю іменем Господнім: йдіть з радістю і вертайтеся з користю!..»

Юлька враз немов опинилася в іншому світі, роззявивши рота, ловила кожне дідове слово!

– Вашими вустами – лиш мед пити! – замилувано протяг тато.

Юлька «прокинулась». І справді чудний дідок, але як же прикольно його слухати!

– Мій дід усього понавчав… Що на Теплого Олекси (це тридцятого березня, знаєте) примовляти, по вулику постукуючи, що – на інших бджолиних покровителів – Зосими та Савватія… Це вже тридцятого квітня й другого жовтня, під кінець сезону… Є різдвяна примовка: «Як у сей Святвечір збираються великі й малі, багаті й убогі і бувають ситі і п’яні, так щоб і в моїй пасіці бджоли збирались та по вуликах сідали!» А ще виносив до колод трохи куті – хай Божі мухи знають, що празник!

– До колод? – не зрозуміла Юля.

– Ну, то так мовиться. Колись тримали бджіл не у вуликах, а в бортях – видовбаних колодах! Пасічники ще бортниками звалися. О, то було сурйозне ремесло!.. Ви ж знаєте, що навіть у збірнику законів Ярослава Мудрого аж сім параграфів присвячено бортництву, як ніякому іншому промислу!..

– А чого ж зараз не в колодах тримають? – спитала Юля. – Хіба їх не простіше робити, ніж вулики?

– Робити простіше, проте, щоб добути мед, потрібно гніздо руйнувати…

– Тому довелось нашим предкам і тут піти за передовими європейськими відкриттями: перейти від колод до вуликів, – іронічно доповнила Юля.

– О, це вже не кажи, доню! – азартно вступив у розмову тато. – Першого рамкового вулика придумав наш український вчений Петро Прокопович, нащадок козацького роду, великий поціновувач історичної старовини й традицій!

– І тепер таким вуликом у всьому світі користуються?

– Атож!

– І давно придумав?

– Ще 1814 року!

– Він і школу бджолярства заснував, – доповнив тата Залипа. – З інших країн приїжджали вчитись!

– А як помер, вдячні учні на могилі поставили ним же зробленого вулика й заселили бджолами!.. – додав тато.

– О, я теж заповів дітям, хоч і не рідні вони в мене, а всиновлені сироти (пасічникові належиться когось вигодувати й учнем виховати): як умру, теж мені вулика поставити. Як-от дідові своєму я зробив… Без бджіл, правда, але… – старий на якусь хвилю замислився й продовжив: – А як бджоли за його труною летіли – ви б тільки бачили!..

– Та ну? – недовірливо переглянулись Юля й Бурхан. Знов у один голос гукнули, це ж треба!

– О, аякже! Обсіли всю могилу, люди спершу не зважувались і підійти… Але розуміли, що це знак великої любові й жалоби!..

Юлька – такого з нею ще не бувало! – зовсім розчулилась. Та вчасно схаменулась: ще Бурхан побачить, як вона плаче!

– Ну вже як придумаєте щось!.. – не повірив тато.

– Ні, дітки, з мене видумасник поганий! Хоч – як у чому… Мухамед не хвалився, яку штуку ми з ним утяли? Через одного міського знайомого бізнесмена послали зразки свого меду аж у Південну Корею! Для реклами й майбутньої співпраці, так би мовити! Лиш це секрет, дітки, тож поки що – нікому ні слова!..

– Секрет далі базару не піде! – зірвалась із Юлиного язика бабусина

приказка.

Дід не образився, тільки нашорошено став дослухатись до чогось. Атож, десь майже над головою почувся шум рясного дощу… Всі підвели голови: небо синє і ясне…

– О! Так і знав! – плеснув об поли Залипа. – Так і знав, що його проґавлю!

І всі помітили величезного, теж, мабуть, кілограмів зо три (Юля цю вагову категорію навіки запам’ятала, могла навіть польоті визначити), роя! Точніше, тільки його хвоста, який із мирним гудінням, потягся кудись із двору!

– Ет, заговорився тут з вами, а новорій і втік! – розчаровано, хоч і не надто гірко, бідкався старий добряк. – Уже з людьми побалакати не дадуть! І передбачав, що так станеться, і бачив же, що квоктали – себто знаки ройби подавали!.. І просив їх по-людськи: заждіть, не тікайте, ось гостей відправлю і вас, бджілоньки, в новий вулик зніму!

– Бо треба було до них, діду, не по-людськи, а по-бджолиному, самі ж казали, що по-їхньому вмієте! – дотепничав уже Бурхан.

– А, нехай там! Що з воза впало, те пропало, – Залипа зовсім не образився. – Комусь іншому бджілки послужать. Ну балакун я трохи – що є, то є!..

– Балакун і фантазер! – незвично м’яко всміхнулась Юля. – А от де точно ваші фантазії круто виглядають, це на отаких вуликах! – і показала на десяток вуликів, які стояли біля самої хвіртки й були розмальовані квітами.

– Моя робота, дітки! – легко перейшов зі збитку на нові балачки Залипа. – Не художник я, проте як почув ото, що Шевченко не тільки побував у Прокоповича біля вуликів у його рідному Пальчику, а й змалював потім про це картину «На пасіці», то й собі вирішив малярством зайнятись. Не Шевченко, але, бачте, щось та вийшло!

– Треба б і нам, тату! – діловито шепнула Юля.

– Гарна ідея, доню! – стрепенувся від несподіваної доньчиної пропозиції. – Тільки хто ж розмалює?

– Треба подумати! – відказала так само по-хазяйськи, в душі уже зріло: якщо вміє розписати одноразовим татуюванням плечі й руки усім подружкам, то чому не зуміє розмалювати вулика?

14

Медогонка була не дуже важка (саморобна, всього-на-всього однорамкова), але тато з Бурханом несли її удвох.

Дорога й справді виявилась неблизькою, та ще й відвиклі від шльопанців ноги стали пекти й натиратись. Пластикова пляшка «фірмового» липового меду, подарованого дідом на згадку, все важчала, хоч і тішила своєю

значимістю: це ж «монофлорний», себто з одної культури, мед – саме український продукт, хоча погано у світі «розкручений».

– Може, попросимо, щоб підвезли? – реготнула для хохми: їх доганяла конячка з возом.

– Тпр-р-р-ру!!! – спинивши конячку, несподівано озвався «водій кобили» – малий тінейджер. – Сідайте, як не жартуєте!

Юля з татом перезирнулись. І справді під'їхати? Ноги намуляні, медогонка важка…

– По чому таксі? – засміявся Бурхан.

– Усі гроші й рубля зверху! – язик у малого, видно, добре підвішений. Гм, а люди в селі не такі вже й затуркані...

Юля, Бурхан і тато з медогонкою вмить опинились на возі.

Правда, було то не зовсім таксі! Віз, або, як називав його хлопчик, підвода, намацував своїми колесами, здавалось, кожну ямку. А дорога – суцільні виямки та горбочки!..

– Соб, Цигане, цабе! Но-о-о-о! – правив хлоп'як то вліво, то вправо, об'їжджаючи найбільші вимиті водою ями. Заодно виправдовувався: – Тепер сюдою нема кому їздити. Це колись, кажуть, їздових було повно. Возами шлях так розбивали, що пилюки по кісточки було. Їхали, мов по перині.

– Прик-кольно з-з-зветься твій кон-ик! – підскакуючи, озвалась Юлька.

– А ти часом йому не родичка? – весело глянув на її волосся засмаглий, теж чорний, мов циган, хлоп'як.

– Я українка! – чи не вперше ствердила не комплексуючи. Ба, відчула навіть якусь гордість. Досі цього стидалась, наче вошей абощо! У розмові з дівчатами (при батьках якось нітилась) усе більше чужих слів уживала: я ж не село зачухане. А тут… Невже на всесвітньо відомий винахід Прокоповича і «брендовий» монофлорний мед купилась?

А підвода вже з усією можливою швидкістю торохтіла вузькою ґрунтівкою вниз. Як справлявся той бідний Циган, Юля не знала, та відчувала: ще трохи – і їй доведеться збирати у цьому виярку вже не капці, а зуби. Тато ж узагалі прямому й переносному сенсі трусився над позиченою медогонкою, підтримуючи її з усіх боків. Нарешті він здався і заблагав:

– Стань, я піду пішки, бо маю цю машинерію Залипі ціленьку віддати!

– І я зійду, бо ж треба вам помогти! – здається, Бурханові зробилося трохи зле, він зблід і кривився. Комедія: захитало на возі. Ото ще слабак! – Їдь, Юлько, сама, вдома зустрінемось!

– Що ж, баба з воза – кобила в курсі діла! – по-філософськи буркнув юний таксист. – Тпр-р-ру!!!

Чоловіки вмить позіскакували.

– Стривайте, мужчини! – Юлька підскочила і від різкої зупинки, і від несподіваної придумки. – Сфоткайте мене такому вигляді! В «Контакті» викладу – хай зацінять! Ото наставлять мені коментів і «лайків» од такої екзотики!

Поки Бурхан діставав мобілку з фотокамерою, на яку мав зафіксувати прекрасну неповторну мить, а Юлька вмощувалась у якнайприроднішу позу, тато вражено й загадково показав рукою на ближнього кленка:

– Дивіться, дивіться! Осьде чи не Залипин відсадок і приземлився!!!

– Точніше, прикле… вкленився! – уточнив назву дерева Бурхан. Дотепник, зараза!

Юлька теж помітила темний конусоподібний «мішок», який звисав із гілки, проте в цю хвилю молодий конюх зненацька – чи то вирішив показати свою «крутизну» перед «дамою», чи не придумав, куди подіти свою дурну силу, чи просто не був знайомий із бджолиними звичками – широко замахнувся і з усього розгону стьобнув батогом по роєві!!!

…Рій вмент упав на коня, той дико заіржав і рвонув так, що Юлька з «жокеєм» ледве устигли вхопитись за щось дерев'яне.

– Тримайтесь міцніше! – тільки й почулося ззаду татове.

Далі чувся вже тільки гуркіт підводи й удари від немилосердного підкидання. В очах миготіло так, що Юля їх просто заплющила.

А чи бачив що-небудь Циган? Коник, сердешний коник летів, як ошпарений, узагалі не розбираючи шляху!..

Чим далі, тим менше зоставалось од воза: здається, вже згублене колесо, відпав один поручень, билася об дорогу якась деталь із днища, проте вони мчали і мчали – без надії спинитись!..

Аж поки Циган на повній швидкості не шугонув у ста-вок, щоб зупинитись десь мало не посередині. Юля відчула, що триматись уже не треба – треба мерщій вибрьохуватись із води нагору…

Вигреблась на мілке й озирнулась. Розкидаючи на всі боки бризки, Циган борсався в шорах. Бджіл на ньому не видно: мабуть, сердеги, всі потонули…

Шльопанці!!! Вона потопила свої улюблені шльопанці!!! Марно промацувала ногами дно, марно нишпорила у воді руками!.. Полізла знову на воза. Там лише пляшка з медом, хоч вона вціліла… Може, капці поспадали ще тоді, як летіла в ставок?.. Убий – не пригадує! Це ж треба, така прикрість!.. Не судилось, видно, їй красуватися в них, не судилось!.. Тільки й лишається сказати, як дід Залипа про загублений рій: «Що з воза впало (о, точно – з воза!!!) – те пропало»!..

Так, де ж головний винуватець? Оно виринає, голубчик!!!

– Т-т-та ти… Та ти знаєш, що я тебе… Та я тебе зараз сама, оцими руками

втоплю!!! – зарепетувала Юлька і, не тямлячись, кинулась згори на їздового, знов повалила його у воду. І сама услід булькнула.

– Ря… Ряту… – вирвався малий, але Юлині тремтячі руки, незалежно від господині, знову досягли його й знов потопили.

– Пеньок! Дурень! Крейзі ходячий!!! – кричала невідомо до кого.

Коли врешті істерика відступила, Юля оговталась, дістала пацанчика з води й потягла до берега.

– Що тут у вас?.. Живі?!! – гукали здалека захекані тато й Бурхан. Медогонку, видно, покинули десь по дорозі. Зате мали в руках по шльопанцеві.

– …Дьогтю боявся, а на мед попався!.. Ну чого тобі так не щастить із тими бджолами? – вже спокійніше бідкався тато. Бурхан поміг «жокеєві» випрягти й вивести з води нещасного коня…

– Мені з дурнями не щастить!!! – шипіла в бік нерозумного конюха.

– Та я ж… Я ж не знав… Звідки б?.. Удома ніхто не пасічникує… В нас коні, корови, птиця, а не бджоли… Що вони такі сказюки…

– Сам ти сказюка!!!

– Що вони такі придуркуваті! – тягнув своєї. – Чмоли якісь, а не бджоли, точно!

– Сам ти придуркувате чмо! – заревіла Юлька, зовсім забувши, що колись думала про бджіл так само. – Хто просив тебе їх чіпати?!!

– Коня треба рятувати, – захлипав малий. Циган і справді скидався на п’яного. – Мене вдома приб’ють через ваших дурних бджіл!

– Як будуть прибивати – хай і мене покличуть, я поможу! І бджоли не дурні, це лиш люди є придуркуваті!

– Годі, доню, годі! – втихомирював її тато. – Я радий, що ти захищаєш бджіл, дуже радий! Але, справді, давай будем коникові якогось ветеринара видзвонювати!..

15

Тато з Бурханом до вечора промудохались із мотоциклом.

Навіть дідусь Юра час від часу придибував до них і щось там радив: до нього, видко, повертались його хазяйновитість і працьовитість. Ясно, що проти ночі вже нікуди ніхто не їхав, бабуся постелила Бурханові у літній кухні, тато ліг на розкладеному дивані в кімнаті поряд із дідусем, Юля вмостилась на своїх звичних найкращих перинах у вітальні, й усі, переморені й перехвильовані, поснули без задніх ніг.

А може і не «без задніх». Бо в Юлі перед очима весь час виринали то ставок, то Циган, то вулики, то Бурхан зі шльопанцем у руці…

А на ранок повантажили на мотоцикла медогонку й головного

консультанта Мухамеда (як це без нашого Гриця вода освятиться?) – й вирушили до міста. Юля тішилась, що тепер навіть не треба нічого придумувати: їй там немає місця, отже – автобусом!

Коли приїхала, процес викачки був у розпалі. Звісно, це було нижче її гідності – пхати носа в запальну роботу трьох чоловіків (Бурхан був тут як тут): жінки ж нічого не тямлять – пам'ятала Мухамедове. Утім, не дуже й треба: їй би скупатись нарешті під нормальним душем, зайти в «Instagram», на «Фейсбук»... Ех, жаль, що фотки з коником зробити так і не вдалося!..

Правда, кілька разів ненавмисне проходячи мимо комірчини, де йшов процес, так, на ходу, одним оком помічала окремі деталі. І краплі поту на татовому чолі, і Бурханові захоплені очі. І по лікті липкі од меду їхні руки (не стільки накачали, скільки порозмазували). Просто-таки медова сауна!.. «Медова сауна» – а що, гарна ідея!.. Є ж медовий масаж, котрий начебто не тільки оздоровлює, але й діагностує: над здоровими частинами тіла мед всмоктується безслідно, а над хворими – скачується брудними клаптиками, показуючи, де треба шукати проблему… А це була б медова сауна: гаряча водяна пара з медом просочується через твою шкіру до всіх органів… Гм… Варто над цим подумати!..

…Помічала й нетерплячість обох: постійно зазирали, як повнішає медогонка – ну страх повільно! Наввипередки пхали носи в щілинку між половинками кришки, щоб обдуло медовим вітром. По черзі поривались крутити корбу, і це не зовсім у них виходило. Медогонка ж собі мирно потріскувала й шелестіла, наче їй до всього байдуже. Юльці так само!..

Коли, сама того не помітивши, усе ж підійшла, то вразив хіба що неймовірний, якийсь небачений і неповторний, вогненно-червонястий колір меду!

– Правду ви, Мухамеде, казали, що бджоли – Сонцеві діти!!! – мало не танцював на радощах тато. – Гляньте: продукт їхній – чистісіньке сонце! Екстракт сонця, можна сказати!!!

– Хоч насправді він – з різнотрав'я, – уточнив Мухамед.

…А запах! Так не пахнув Юлі ще жоден у світі мед!..

У ньому плавали кришечки воску (тато не мав спеціальних ситечок – проціджувати). Коли ж його таки процідили, цікаво було спостерігати, як із його глибини піднімались бульбашки повітря. Зверху на медові утворилася пінка, проте Мухамед заспокоїв, що то поспливала перга (схоже на пилок, але корисніше).

Трохи згодом, коли та пінка-перга застигла, Юля таки спробувала її: м'якша і смачніша, ніж мед, схоже на крем або на прошарок між вафлями!.. Ой, це, мабуть, про такі ласощі мовлять: «Як пух, як дух, як пір'ячко»!..

Ну, ще мама за цілий день не дорікнула татові й словом. Ходила навіть якась веселіша і радо клопоталась обідом для «шановних пасічників». Навіть Юлька мусила помагати, бо мама не встигала наоббирати картоплі, а потім, поки вона ту картоплю тушкувала, потрібно було (а хто ж те зробить?) глядіти Лариску.

Правда, під кінець мама не втрималась від розчарованого вигуку, що, бачте, меду вийшло не так багато, як вона сподівалась. На що Мухамед зауважив:

– Це ж тільки початок бджолярування, і тільки – з одного вулика, жінко!

Він так і сказав: «жінко», аж Юлі мало не вчулося: «нерозумна жінко». На диво, дівчинка тої миті була цілком на Мухамедовім боці.

– Та навіть якби цей рік був на мед не врожайний – все одно!.. Петро Прокопович як говорив? У хлібороба теж бувають неврожайні роки, але ж він поля не кидає! До того ж він твердив, і я переконався в його правоті, що один гарний медоносний рік запросто перекриє три погані!.. В будь-якому разі – збитку не матимеш!..

Ага, ще Галька трохи капала на мізки: стала з простягнутим через паркан слоїком, як тільки почали викачку (он звідки бабусине прислів'я «Нате й мою баночку на дьоготь»! Ні, точніше: «Аби мед, а мухи налізуть!»). Але дід сказав одну пасічницьких прикмет: поки не викачаєш до кінця, нікому не продавай. Аж під вечір Гальці хоч не продали (мама натякнула татові, що Галька не раз позичала їм гроші без жодних відсотків), але подарували повну баночку духмяного сонця. Юлька вже мало не бовкнула: «Хай би ним і вдавилась!», – але, враз чомусь засоромившись, прогнала від себе цю некрасиву думку, бо невідь-звідки виринула в голові ще одна почута цитата з того-таки Прокоповича: «У пасічника не повинно бути лінивого настрою і поганих думок»…

А так – нічого особливого, в «Контакті», безперечно, цікавіше! Там Юлі якраз написав юний іванівський конюх, із яким домовились ділитись новинами про Цигана, і сказав, що коник майже здоровий. Окей, значить, у нього немає алергії на бджіл!..

А ще дівчинку якраз доєднали до групи «Сексі-брюнетки», вона з іншими дівчатками-«одногрупницями» палко обговорювали істину, що темний колір волосся хлопцям більше подобається, наводячи купу прецікавих прикладів. Про заклад із Бурханом, що не пофарбує в чорне до кінця літа, «Діана», звісно, промовчала. Та й хто побачить її відросле коріння в захищеній екраном і своїм окремим незалежним простором соціальній мережі?..

По-справжньому вразив Юлю випадок, який стався значно пізніше.

Юля була вдома сама: тато на роботі, мама з Ларискою пішли десь у гості. Юля трохи побула Діаною, але, на жаль, сексі-брюнетки роз'їхались на моря і в табори відпочинку, а на «Фейсбуці» ніхто не набивався в друзі і нічого не «лайкав».

Тому Діані не зоставалось іншого, як обернутись на Юлю та вийти з мережі на свіже повітря. Вона тепер часто виходила в сад і милувалась розмальованими нею вуликами. О ні, заселеного вулика вона розмальовувати, звісно, не ризикнула! Зробить це при нагоді. Як бджоли заснуть абощо.

Зате прикрасила два нових. Їх тато придбав у Мухамеда про запас. Наступні, як стверджував, буде майструвати власноруч.

Побачив би їх Мухамед – упав би! Вулики-татуювання – таких точно немає ні в кого! Принаймні так стверджував Бурхан, який від цього Юлиного малювання був у захваті, який не раз замовляв Юлі і йому на шиї та на плечі «наколоти» щось «одноразове». То чого б мала йому не вірити?

Погода нині гарна. Бджоли, казав тато, уранці «грали» – на ясний день. Правда, зараз сидять купами на стінках вулика: це вже навіть на цілу спеку… Але й добре, бо перед цим затяжні дощі геть розквасили світ і зіпсували настрій… Бджоли в ті дні не летіли в поля, а товклись і гуділи «вдома»…

І раптом незрозумілий шум примусив її підняти очі на черешню, яку давно обірвали і на якій шпаки доклювали останні присохлі ягоди.

Рій!!! Високо на черешні сидів рій, котрий, видко, тільки що вилетів, – Мухамед казав, що роїться частіше в дощ! Із їхнього вулика вилетів! Отже, це їхнє, не чуже, не позичене, кревно зароблене добро! «Худоба» їхня, не одна банка меду, можна сказати!!!

Після Залипиної пригоди Юля знала: якщо не зняти роя відразу, він чкурне світ за очі!

Гм, треба діяти! Зараз або ніколи! Не довго думаючи, приволокла від хати з-під горища довжелезну (і як тато її носить?) драбину, зіп'яла на черешню…

Ні, ще перевдягнеться в чисте, світле і не надухане й одягне маску!..

Ах, так: ще ж притягти відро, гусяче крило й білу полотнину!..

Ой, ще ж водою збризкати!.. Де тато зберігає пшикавку? Ледве знайшла серед його причандалля, наповнила…

Поки те все робила, хвилювання наростало, як бджолиний гул від черешні. Їй-Богу, зараз вони або кудись дременуть, або вона зробить щось не так!!!

Відчайдушно роззирнулась: мама з Ларискою і не думали повертатись!.. Подзвонила татові: «поза зоною»!..

Хай би вже хоч Бурхан був поруч, але де там!.. Він припирається завше

тоді, коли Юлька або ще не розчесана, або невдало вбрана. Коли ж він потрібен їй конче і по заріз, тоді його, звісно, немає!!! Он чому саме він і крейзі, і чмо!!!

А може, не варто? Зрештою, що їй до цього рою? Ясно ж як білий день: ніхто не докорятиме, що вона його не зібрала!.. Втім, вона просто могла його не помітити, і хто доведе проти лежне?..

А все-таки, може… Як там казав Прокопович? «У пасічника не повинно бути лінивого настрою і поганих думок…» Ні, там щось далі… А, згадала: «Він завжди повинен бути бадьорим і діяльним, не гаяти ані хвилини».

Не гаяти ані хвилини!!!

Перевела подих, узяла себе (разом з відром, пшикавкою, крильцем і білою полотниною, звісно) в руки і… полізла по драбині…

Ого, виявляється, це не так-то й просто!.. Тремтячи, обережно збризкувала (хоч би не розсердити!) і змітала бджілок у підставлене відро, а вони, безсовісні, ще й не хотіли обтрушуватись!..

Ай!!! Одна уп’ялася в руку! На щастя, інші «мовчать». Юля поспішила прикрити відро та, уникаючи різких рухів, якомога скоріше полізла донизу.

Так, тепер у погріб… Тато казав, що відро треба ставити трохи набік…

Ух, що ж далі? Великий незібраний шмат відводка лишився на черешні! Певно, матка-цариця з ними, і те, що Юля встигла зібрати, без неї нічого не варте…

Ет, будь-що-будь! Насмикала м’яти, міцно потерла місце укусу, а заодно й усі руки, взяла під льохом ще одне відро, знайшла крило, хай уже не білу, а якусь жовту полотнинку і – знов на черешню…

Юля не пам’ятає, скільки минуло часу – вона його просто не відчувала. Певно, більше години збігло! Поки на черешні не зосталося жодної Божої мухи, а в погребі (як добре, що в ньому не тридцять метрів, як у іванівському, а значно менше!) – не вишикувалися в ряд цілих вісім нахилених відер із бджолами – довелося взяти й кухонні, виллявши воду.

Нарешті зачинила погреба. Можна спокійно видихнути!.. Ой-ой, як ниють укуси!.. Таки не зрозумієш тих бджіл: чого їх м’ята не зупинила? Жал із десять Юля таки отримала – хутенько повитягати, що можна!

Співчутливо, але разом з тим і гордо оглянула свої руки. Манікюрчик цілий, а все інше – діло наживне! Помастить якимось спиртом (о, полином: колись він дуже поміг!), нап’ється валер’янки, навіть ляже й перепочине: чомусь ноги не носять…

Але сну не було. Вдоволено почухувала-потирала руки…

О ні, про них не скажеш, що не звідти виросли!!! Бо ніколи в житті не робила вона нічого кориснішого, нічого величнішого!!!

Ніколи в житті вона так не поважала себе!!!

Ні, тако розкажи комусь – не повірять!.. Бурхан не повірить!..

Але ж – було!!! Сталося!!!

Бажання поділитися радістю аж розпирало її. І чому в цій хаті нема жодного чистого зошита? Нетерпляче шурхотіла-перекидала шкільним причандаллям. О! «Щоденник ідіотки»?!. Ха-ха-ха, та це ж її «Щоденник ґотки»!.. Колись була завела!.. Терпіння вистачило тільки розписати чорним ґотичним шрифтом першу сторінку, а потім закинула. Чудово!

Юлька вирвала розмальованого аркуша й знову має чистий блокнот.

«Я зробила це!» – розмашисто вивела новий рядок.

І коротко змалювала свій сьогоднішній подвиг. Полегшало.

…З такими розбурханеними… розбурханими думками не помітила, як і заснула.

То був найщасливіший сон у її дотеперішньому житті.

17

Його перебив тато.

– Доцю, – шепотів скрадливо. – Не сердься, але мушу будити. Просто мама ще не прийшла, а мені терміново потрібне відро… Ти часом не знаєш, де подівались відра?

Га? Які відра? Дуже вони їй потр… О, це ж… Він що, нічогісінько не зрозумів? А-а-а! Мабуть, до погреба не заглядав!..

– Тату, подивись, будь ласка, на мої руки! – ще не хотіла казати прямо, хотіла наштовхнути його на правильну думку й почути заслужену похвалу…

– Руки? Ну, нігті в тебе як завжди… Манікюр… Мені треба відер, і то бігом!..

– Тату, роззуй очі! Гля, яка я покусана! Ти не здогадуєшся, чому?

– А-а-а! – татові очі засвітились, як завше, коли йшлося про бджіл. – Ото ж і я про те, Юлю! Для того ж і шукаю…

То не знаєш, де відро?

Йому що, не доходить?

– Окей, ходімо в погріб, і покажу тобі всі відра!

– Але спершу я тобі щось покажу!

Вони вийшли надвір. Юля попрямувала до льоху, але тато перехопив її руку й повів у садок.

Мовчки, із загадково-сяючим поглядом, він підвів її до вже надто добре знайомої сьогодні черешні…

На черешні, там самісінько, звідки Юля сьогодні так тяжко й старанно зняла роя, сидів… рій!!!

Якби її здоров’я за останній місяць не підкріпилось

«мухамедопродуктами», вона, мабуть, отримала б інфаркт чи принаймні зомліла. Зараз же тільки щипала себе за покусані руки: це сон? Чи – оте, що в «Контактах» позначається таким нині модним словом «дежавю»???

Бджоли сиділи майже в таких самих позах, зачарований відводок мав точнісінько таку саму форму мішка-рукава, як і пару годин тому, коли вона, багатостраждальна великомучениця, його збирала!..

– Утекли… – нарешті спромоглась на здавлений шепіт.

А може, оте знімання – приснилось? Чи сниться зараз?

– Іще не втекли, доню! – щасливо шепотів тато. – Якщо ми з тобою зараз не зберемо їх у відро – тоді втечуть!..

Кажеш, відро у погребі?

Тепер уже тато заспішив до льоху, кинувся вниз по сходах, Юлька ж ледве перебирала за ним здерев'янілими ногами.

Всі вісім відер мирно стояли там, де їх лишила дівчинка!

– Що це? – тепер уже вражено зімлівав тато, зазирнувши під одну полотнинку. – Тут бджоли? І тут? І тут, і тут?.. Це ти зібрала, доню?

18

Юлиного роя витрусили в новенький вулик. Аж коли зібрали з черешні другий, зателефонували Мухамедові… Тато збільшив звук, і Юлька теж уважно ловила кожне слово…

– Стривай, Колю! – обірвав татову мову дід. – Спершу я тобі скажу свої дві новини, бо, старий, ще забуду!.. Васько, твій іванівський однокласник… Той, що батька твого в лікарню відвозив… Ну, знаєш: він давно вже в ямах, ремонтуючи машини, крижі застудив, ревматизм і радикуліт заробив…

– Чого ж не знаю? Це ж він за вашим прикладом пасіку ще рік тому завів, а я вже – за ним… Ну то що з Васьком, бо й справді давно не бачились?..

– Що-що: зцілився він! Каже, потрохи-потрохи, відколи пасіка, почали його радикуліти відпускати, він лиш казати вголос боявся, щоб не зурочити… А тепер, мовляв, уже ніхто не зурочить: болячки – як рукою зняло! Він навіть вирішив зробити воскову кімнату… Для оздоровлення… Приїдеш – побачиш!..

Гм, воскова кімната? Хто посмів? Взагалі-то, це вона, Юлька, виношує таємні задуми (звіряється тільки своєму щоденнику) такого собі медового косметичного кабінету, де було б усе: від медових масажів і саун до пергових масочок і воскової епіляції…

– Ох і гарна звістка, Мухамеде! Мерщій кажіть і другу! – тато і радів, і не терпілось уже викласти власні радощі.

– Тут таке діло, ми з Залипою були затіяли… Секретне страшно, тому

навіть тобі не признавався… Словом, послали ми недавно зразки нашого меду в Корею… А оце маємо відповідь… Уявіть собі: корейські медові фірми в захваті! Вони визнали наш український мед поза конкурсом, тобто найкращим!!! Кращим навіть за популярний австрійський та латиноамериканський!

– Згоден! – радісно вигукнув у слухавку тато. – Ми з Юлею згодні! Ми взагалі вважаємо, що наш мед повинен стати світовим українським брендом! Як став ним вулик Прокоповича!..

– І Юля так вважає? Не сміши, Коль! – не без уїдливості заперечив Мухамед. – Що там жінота, ще й недоросла, спроможна «вважати»?

Суперечливе почуття заборсалось у Юлиному серці: з одного боку – гірка образа на Мухамеда. З іншого… Хіба немає і його правоти? Хіба не зневажала дівчинка ще зовсім недавно всього, пов’язаного з селом, бджолами, рідним краєм?..

– …Але гарна ідея, – продовжував старий. – Україна здатна зробити собі ім’я медової країни! Тільки й біда, що українці самі цього про себе не знають! І що, виробляючи меду найбільше й найкращого, споживають його менше, ніж німці чи навіть швейцарці!

– А чому «навіть швейцарці»? – не зрозумів тато.

– О, там бджоли навіть у зоопарку є, хіба не чув? У місті Базильє, здається… Японці ж – ті взагалі до трьох кілограмів у рік з’їдає кожен, це найбільше у світі! Тому, переконаний, і живуть найдовше, а не лише завдяки рибі!

– Я читав, що якраз мед і рятував їх після атомних бомб у Хіросімі й Нагасакі! – проявив обізнаність і батько. – Але чим ви поясните нашу сьогоднішню пригоду?

І тато нарешті переказав історію з «подвійним» відводком.

– Так, це ще одна бджолина загадка, – поважно відказав Мухамед після невеликої паузи. – В мене й самого таке траплялося! Збереш одного роя – а на тому ж місці уже вторак сидить! Видно, є просто зручні для них місця, от і сідають… Це як автобусні зупинки для пасажирів!

– Але ж не могло в мене відділитись одразу аж два рої!

– Не могло. Знається, чужий до вас прибився. Очевидно, здалеку, тож господаря не знайдеться! Ваш буде!

– Як добре, що купив аж два вулики! Ні, але це ж треба: два рої зразу!!! Як мед, то й ложкою!

– Атож, вітаю, сину! Буде з тебе справжній бджоляр, очевидно, і комахи це відчувають! Мене ж найбільше здивувало інше… Кажеш, першого роя дочка сама зібрала? І вдома нікого не було?

– Так, Мухамеде! Саме так і сталось!!! – цвів і пахнув на радощах тато.

«Тато пишається мною! Тато любить мене! – збагнула раптом, і її огорнув гарячий приплив ніжності. – Я теж його люблю! І як же гарно, як же круто, що я можу називати його цим рідним, цим найтеплішим у світі словом: «Татку, татуню, таточку!..»

Всього цього Юлька не вимовила вголос (та й надто складно зробити це такій чорній молі, як вона, хоч і треба, треба, треба!) і, власне, було не до того. Адже тим часом – хто б подумав? – відбувалась ще одна знаменна подія:

– Ну, тоді перекажи їй ось що, Миколо… – якось урочисто, аж хриплувато-надривно звучав Мухамедів голос, – перекажи, що я забираю свої слова назад… Про жінок, яким на пасіку зась… Про те, що Юля мала, аби щось «вважати»… Забираю назад і перепрошую твою доньку, Миколо! Думав, що знаю на світі все – і про людей, і про бджіл… А, видно ж, таки не все! Недооцінив я твоєї дівчинки… Вона гідна внучка своєї бабусі. Навіть достойніша!.. Хай пробачить мені, старому дурневі… Так і перекажи!..

…Переказувати потреби не було. Юля й так усе чула…

19

…Відтоді минуло трохи більше року. Року захопливих відкриттів для Юльки та щасливих змін для її сім’ї.

По-перше, татів бджолиний «бізнес» упевнено йшов угору. Звісно, траплялись і збитки. Одного роя, на жаль, довелося спалити, бо захворів. Нелегко йшла боротьба з кліщами-паразитами та ненаситною мишвою, що поривалася гризти вулики і навіть з’їдати бджіл. Так, прибутки були не великі. Проте вуликів у садку побільшало. Як і медових запасів, котрими тепер залюбки харчувалась і лікувалась уся родина. Сама ж родина згуртувалася й пооб’являлись навіть далекі, уже, здавалось, забуті, але насправді дуже цікаві родичі. А серед постійних покупців була не лише сусідка Галька: вона, між іншим, перестала жартувати з «шибко вумного Колі» й зверталась до нього з незмінною поштивістю – тільки «Микола Юрович». Постійними стали усі ближні й дальні сусіди.

Само собою, поменшало скандалів у хаті. Мама, хоч і не до кінця змирилась із татовою затією, все ж посварювалась лиш коли-не-коли. Навіть Лариска стала не така шкідлива! Комахи і її перевиховали. Якось сестричка, ганяючи садком, ухопила мітелочку, підбігла до вулика й ну з усіх сил «замітати» бджіл. А це ж не безмовні курчата, не полохлива кицька Муська, не перелякані півень із квочкою, навіть не оскаженілі, проте ж прив’язані, вуличні пси… Коли перестало боліти, свербіти й пухнути, малій наче сім баб пошептало, стала куди чемніша! Вилікували?

В нежданому пориві жалю до постраждалої, Юлька вирішила навіть погратися з нею. А що гратись не вміла, то взялась їй читати якусь дитячу книжечку… Наслідок був несподіваний для обох! Лариска, з якою досі ніхто до пуття не читав (постійно зайнята мама частіше вмикала їй мультики), виявилась напрочуд розумною і вдячною слухачкою! Юлька ж, яку до книжки годі було й мотузком затягнути, раптом відчула смак читання! Смак щастя від притуленого до тебе малого тільця, від довірливо схиленої голівки з духмяним, теж золотистим волоссячком, від захоплених оченят (але ж і класна в неї сестричка!)!.. Та ще й після того, як навчилась (завдяки Юлі, звісно) «р» вимовляти!..

Не помітила, як від казок перейшла до міфів, доступно перекладених дитячою мовою. А тоді й у «дорослі» міфи заглибилася – для себе. Виявляється, мед збирали уже в кам'яному віці, а в древньому Єгипті ще шість тисяч років тому розводили свійських бджіл: в очеретяних кошиках або глиняних посудинах (просто як у Мухамеда!)... В тому-таки Єгипті вважали, що душа померлого покидає тіло у вигляді бджілки. А ще – добре знали лікувальні властивості меду…

…Давній грек Гіппократ не лише в ліки додавав мед, але й неабияк продовжив тими рецептами своє життя! Коли ж помер, на його могилі оселився рій!..

А чи знає «професор» Мухамед, що наукове бджільництво започаткував Аристотель? Що на Олімпі смакували нектаром, що покровительку тварин і полювання Артеміду зображали золотою бджілкою?..

До речі, про Артеміду! Виходить, Юлька неспроста підібрала собі нік «Діана»! Діана – це ж і є римський варіант грецької Артеміди, вона також богиня мисливства, тварин, краси і природи! А що, як не бджолярство, найбільше відповідає всім цим поняттям?!. Юлька мов передчувала в собі майбутнього Пасічника!.. Утім, віднедавна все більше переймалась своїм справжнім іменем. Виявляється, воно теж має шляхетний античний родовід і в перекладі з латинської означає «пухнаста» або «кучерява»!.. Саме таким зробилось Юльчине волосся: відколи його не фарбувала, воно ще більше позолотішало й стало, як ніколи, м'яким і хвилястим!..

З міфів чужих поволі перейшли до рідних. О, скільки дотепних українських казок та історій дізнались вони про бджіл і не тільки!.. Бог блискавки і грому Перун ніколи не вдарить у вулик, навіть коли там заховався нечистий! І якщо інші тварини мають здатність розмовляти людською мовою тільки у великі свята, то «райська комаха» бджола може це робити щодня!..

Усе частіше спілкувалася з дідусем. Він майже видужав, навіть доглядав

господарство. Після тієї давньої щемливої бесіди він, колишній агроном, Юлі багато чого розповів. Бідкався, що вимирання бджіл у світі може призвести до занепаду сільського господарства. Бо саме вони в багато разів підвищують урожайність… Є країни, де їх і розводять не стільки заради меду, скільки для запилення!..

Від дідуся ж дізналась про те, чого не знає, мабуть, і сам Залипа: Тарас Шевченко не лише намалював картину після відвідин Петра Прокоповича! Він описав цього «славного пасічника» в повісті «Близнюки»!

Зрештою, навіть Ларисці часом зачитувала дещо з довідкової літератури про бджіл, якою теж захопилась останнім часом. Лариска вже чітко знала, що восени бджоли заліплюють льотки воском, і чим щільніше це роблять, тим холодніша буде зима. Лариска знала, що прополіс, як і всі бджолині продукти, практично стерильний, тобто без розрекламованих мамою вічних мікробів. А ще сестри під час татового огляду одного вулика натрапили на обліплену прополісом… мишу! Сердешні бджоли, будучи великими чистьохами (Юля теж вирішила взятись за прибирання – для початку бодай у своїй кімнаті), не змогли витягти зі свого житла таке велике «сміття» і, щоб знешкодити, «запрополісували» її, наче єгипетську мумію!..

Лариска знала, що бджоли також дають пилок, пергу, віск, маткове молочко, мерву, клей (ним варто би замінити в медицині шкідливі знеболювальні) і ще купу потрібних речей. Виявляється, у пасічництві корисний навіть бджолиний паразит – воскова міль! З неї виготовляють настойки й препарати! (Ха-ха, «два – один», не на користь «Молі Чорної», та про це Ларисці розкаже колись, згодом!)

Знала, що їсти треба також за прикладом бджоли: потрошечки, аби підтримувати сили. Чим менше їсть бджолина сім’я, тим вона здоровша. І – постійно в русі, в русі, в роботі!..

Коли сестричці заманулось побачити маленьких бджоленят, Юлька, несподівано і для себе, відкрила незнану досі річ. Виявляється, маленьких бджоленят… не буває! Починається все з черв’ячка, який плаває в сотах-чарунках, потім він перетворюється на личинку, його запечатують у комірці, й саме там відбувається таємниця перевтілення: з комірки вилазить на світ уже готова комаха!.. Ну хіба що трохи сивіша!..

А якось мусила залучити сестричку й до реальної справи. Удома знов не було нікого зі старших, а на тій-таки черешні, тільки, спасибі, набагато нижче, знов умостився рій. Юлька полізла його струсити, а Лариску поставила внизу з широкою каструлею на піднятих руках. Навчена Лариска за весь час, поки остання бджола не впала в каструлю, навіть не ворухнулась (потім, правда, ледве віддерли її зімлілі пальчики від ручок тої каструлі), і її не вкусила жодна

комаха!..

«Ми зробили це вдвох!» – гордо написала того вечора у своєму щоденнику…

То вже був їхній спільний з Ларискою рій: адже Юля тепер мала свої прибутки! Тратити їх на моднячі шмотки не поспішала: так приємно знати, що тебе назбируються власні гроші!.. Скористається ними хіба для поїздки в Пирогово під Києвом. Там, у музеї під відкритим небом, кажуть, є всі типи давніх вуликів: од бортей до солом'яників…

Тікати з України вона теж передумала: підніматиме її авторитет світовим брендом – медом!

20

Годі й казати про те, як здружились вони за цей рік із Бурханом!.. Із крейзі він давно зробився незамінним другом: і для Юльки, і для її тата. Вони залюбки разом оглядали вулики й робили всі інші пасічницькі роботи. Він також захоплювався її малюванням і оце вкотре попросив намалювати йому тату. Замовив якогось китайського ієрогліфа (так і не признався, що означає!) прямісінько на зап'ясті, як сам казав, «на пульсі, там, де ріжуть вени». Погляд його при цьому був дуже загадковий і якийсь такий… Такий, що Юльці несподівано захотілось читати вірші, хоч знала: поезію хлоп'як вважає «відстоєм», та й сама ніколи не цікавилась нею. Це віднедавна поезія полилась у її спраглу душу стрімким потоком: вона могла вхопити будь-яку поетичну збірку (як не бачили ровесники, навіть брала в бібліотеці!) і читати запоєм, ловлячи в ній безмежно співзвучні й дорогі настрої!..

Синій, синій, синій…
Тінь… день… сум…
Це листи осінні
На твою красу.

Нє, ну от наче ж нічого особливого немає в цих рядках!.. І синій колір не те щоб дуже Юльці підходить (відколи знов «поруділа», став шалено личити зелений). І листи не те щоб дуже писала (не рахувати ж ті однотипні занудні «How are you?» на «Фейсбуці», на які уже й відповідати перестала). А от – є якась магія в цьому і все!

І це ж не хто інший, як Володимир Сосюра, на котрого, здавалось, уже мала на уроках стійку алергію!..

Або ось ще один – Микола Вінграновський:

Вона була задумлива, як сад,
Вона була темнава, ніби сад.
Вона була схвильована, мов сад.

Вона була мов сад і мов не сад.

Це ж узагалі цілковитий вибух мозку! Але ж як... Як чудово!..

Взагалі – сама собі дивувалась! – полюбила сидіти з книжкою в саду, або – самотою бродити іванівськими околицями.

Ось і зараз – це вже повний капець! – тиняється виярком, де колись погубила шльопанці!.. І нічого вона тут не шукає, а просто милується червонястим глинищем та скелями, та лужками, що розцвіли – і хто б повірив у таку красотєнь? – тисячею і однією передосінньою квіткою! Гарно ж як!..

Може, це вже через тисячу літ –
Я і не я вже, розбуджена в генах,
Тут на землі я шукаю хоч слід
Роду мого у плачах і легендах.

Це вже, здається, Ліна Костенко озвалась внутрішнім Юльчиним голосом. Класно мати в голові «записи»… чи пак, запаси віршів!..

«Я і не я вже, розбуджена в генах» – мовби про неї, Юльку!.. Треба записати цю няшну фразочку до щоденника!

Що сталося з нею останнім часом? Ким вона була досі? Трутнем? Черв'ячком-личинкою?

Зрештою, чи й – *була*? Таке враження, що – спала.

І лише тепер – «розбуджена в генах». Із запечатаної чаруночки раптом «вилізла» цілком нова людина!

А якби татів бізнес – «не пішов»? – зупинилась від раптової думки й роззирнулась чи то на довколишні краєвиди, чи то – по власній душі. Якби зразу «прогорів», як це в нього вже не раз бувало, і не мав би чим навіть віддати боргу сусідці?

Ні! Юлька все одно б стала іншою! Бо вона встигла! Встигла побачити, як бджола впізнає свого вулика, як охороняє діток і матку, як прибирає, як… як танцює, врешті-решт!..

Юлька встигла збагнути, що саме бджільництво – її «рідна справа» («Сродна праця» – майнуло раптом у голові. Хто це сказав? Сковорода! Автор шкільної байки «Бджола і шершень»! Ба, якою мудрою зробилась останнім часом!). Вона знайшла себе (а це хто сказав?)!..

І – о жах! – Юлька так би й не вилізла з «сот», якби тато замість бджіл взявся вирощувати курей чи капусту… Хоч мама була б рада, вона завше хотіла, щоб «як у нормальних людей»…

Мама!.. – Юлька зірвала стебло нечуйвітру (а він і справді не гойдається від подуву, як ото народ так влучно назвав цю рослинку?) й механічно понюхала його жовту квітку.

Мама, як і ця квітка, не відчула вітру перемін. Вона чи не єдина з їхньої

сім’ї зосталась такою самою!.. Так, вона менше свариться, але це тільки тому, що тато почав заробляти гроші!.. Мама вічно бігає з віником та ганчіркою, ніколи не має часу почитати книжки – ні собі, ні дітям. Власне, й на них, на дітей, не має часу: то прання, то варення, то помідори…

Як бджілочка? – Юлька набурмосено глянула на ні в чому не винне суцвіття нечуйвітру. – Може, саме це й має відрізняти людей від бджіл: вони мають свободу вибору... Людина мусить працювати, але не бездумно й механічно («Чистий дім – втрачене життя» – це вже, здається, змудрував якийсь новітній філософ з Інтернету, але ці новітні інтернет-філософи теж бувають такими класними!). Людина повинна любити свою справу, робити її з душею, а не заради… заради пригнічення інших! «Я поклала на вас своє життя, а ви знову розвели в шафі бардак!» «Я цілий день вилизувала цей паркет, а ти запхався взутий!..» «Я півдня натирала ці срібні ложки зубним порошком, а ніхто й не оцінив!» Хіба це не один з найвишуканіших методів… тиранії?

А критикувати маму – це нормально?..

Юлька насупила свої руді брови. Ну їх, ці всі питання!..

Краса яка навколо, Господи!

Чи милується бджола красою квітки? Чи на це здатна тільки людина? Хай там як, це благословенний дар (вау, які слова!) – милуватись! І – відчувати таємницю!..

Для кого ж квітку в полі п’є бджола?

Куди ведуть ці знаки придорожні?..

Знову Ліна Костенко!..

Юлька дожилась, що ненароком часом навіть у класі обмовлювалась якимсь поетичним рядком!..

А ще з приємністю відзначила, що в такі моменти… ніхто й не думав з неї сміятись!.. Взагалі, у школі останнім часом Юлю не знати чому заповажали, оцінки дивним чином поліпшились. О, вона могла тільки здогадуватись, що це – наслідок її прекрасної бджолиної метаморфози (!), а ще – копіткої «бджолиної» праці. Як там сказав її улюблений поет Василь Слапчук? «Лише той пасічник, котрий кличе бджолу на «Ви» і звертається до неї «Пані», знає, що правда – то не мед, а жало!»

Юлька стовідсотково з ним погоджувалась.

21

– Хочеш почути прикол?

Вересень у розпалі, осіннє сонце голубить утомленим, але ще таким сильним теплом. Навколо з останніх сил пнуться-цвітуть чорнобривці, повняки, айстри, майори, а на квітах – останні бджолині оркестри,

останні бенкети…

Юля з Бурханом зачаровано бродять серед цієї краси. Хоч кожен мовби й при ділі: то зриває бур'янину, то підсипає у воду в поїлці морської солі (це потрібніше навесні, але й на зиму хай запасаються мікроелементами!), – насправді вони просто розчиняються в цьому осінньому блаженстві, просто пливуть кудись, як ота павутина бабиного літа…

«Давай, жени свій прикол!» – хотіла сказати Юля, але раптом ці слова здались кострубатими і грубими, то промовила:

– Ну розказуй!

– Чула про падевий мед?

– Звідкись упав чи що?

– Ха-ха: це той, що онде падає, тобто капає! – вказав на клена, листя якого аж блищало від липкого нальоту, аж парувало сотнями дрібнюсіньких солодких росинок, над якими дзуміли бджоли…

– А, то я знаю! – гордо метнула кучерями. – Якщо весною бджоли більше збирають сухий пилок із цвіту дерев (такий мед називають деревним, квітковим, або первоцвітом), то восени – сік, який стікає з листя! Цей мед лікувальний, от! Але зимувати на ньому бджолам не бажано…

– Все ти знаєш!.. – розчаровано прогудів Бурхан. – То розкажу другий прикол. Знаєш циганський мед?

– На циганській пасіці зібраний?

– Це – фабульний мед, несправжній… Моя мама колись на такий купилась… А потім вияснилось: це коли нечесні люди варять у казані борошно, всякі пахучі трави, додають трохи олії, трохи води… Ну, і трошки натурального меду – для запаху…

– Нащо?! – о, як не підходить ця розповідь до такого красивого дня!..

– На продаж, хіба не ясно?

– Не розумію, як можна! – аж захлинулась від обурення. – Це нечесно, це безглуздо, це тупо врешті-решт!.. Ми з татом такого ніколи! Продаєм тільки справжній мед!

– Я знаю! – нахилився над квіткою Бурхан, щось видивляючись. – Але мене більше вставляє, як ти це сприймаєш… Ти стала така…

– Яка? – зараз, їй-Богу, торохне його чимось по нахиленій голові! Надумав познущатись над її нинішньою «правильністю»?!.

– Ет, проїхали! – відмахнувся Бурхан чи то від її питання, чи то від чергової бджоли. – Хочеш, розкажу тобі третій прикол? Пам'ятаєш іншого Цигана – коника?

– Хіба можна забути?

– Зустрів на базарі того тінейджера… Казав, що Циган хоч і живий-

здоровий, але мошкари і бджіл відтоді страшенно боїться. А їде біля пасіки – то й зовсім дуріє!

– Воно й не дивно!

– А ще казав… Знаєш, як тебе в Іванівці називають?

– О людоньки! Ще цього бракувало! Як?

– Ну, ти ж сама хвалилась, що кожен справжній пасічник повинен мати прізвисько…

– То ж справжній! – заперечувала, а в душі тріпотіло: невже? Невже її мають за справжню?..

– Послухай! – Бурхан підніс до Юльчиного вуха затиснуту жменю. В жмені щось дзвеніло чи тріскотіло: «Ц!.. ц!.. ц!..»

– Так мене назвали в Іванівці?

– Та ні, це я трутня піймав! У дитинстві ми їх «часиками» називали. Зловиш, притулиш до вуха – вони й вицокують, мов годинники…

– Видно, бджоли їх уже повигонили. Щоб зайвого рота взимку не годувати.

– А знаєш, вони всі помруть, бо не вміють самі здобувати їжу.

– Знаю, а чим поможу? І хто їм винен? Скажи краще, як же мене кличуть в Іванівці?

– А по кумполу не даси? – лукаво поглянув хлопець. Ні, її порив стукнути його по довбешці був-таки дуже слушний!

– Я краще зітру твої ієрогліфи!

– О ні, тільки не це!!! – весело відсмикнув руку. – Окей, на тебе всі кажуть… «Мухамедова королева»!

Мухамедова королева? Навіть не знає, сердитись чи радіти…

– Як на мене – дуже навіть круто! – перебив її ніяковість Бурхан. – І, головне, малий казав про це з таким… з таким захватом, з такою повагою! Наче ти якась зірка типу Ріани чи Шакіри, прикинь!

– Це од вдячності, що я його тоді не втопила! – спробувала пожартувати.

– Думаю, не тільки через те… Хоч я б цю назву трохи підправив…

– Мухамедова учениця чи що?

– Королева, тільки не Мухамедова…

– А чия ж? – аж всередині похололо від сказаного.

Бурхан умить посерйознішав, одвернувся, наче дуже чимось зайнятий, і Юля не зважилась далі питати.

– О, ще один, послухай! – знову підніс їй до вуха спійманого «часика».

– Нащо вони мені? – відхилилась невдоволено. Ніколи не любила трутнів. Чи, може, просто хлопець зупинився аж надто близько?..

– Дитинство нагадує… – мов не чув її Бурхан. – А знаєш, у дитинстві… У

садочку ще… Ти така маленька-маленька була, прикольна-прикольна! Вії і кіски золотенькі, очі темно-карі, а вії над ними – наче промінчики!!! Мовби сонечко усміхається! Я завжди думав: «Боже, яка ж класнюча дівчинка!»

Юлині вії-промінчики знічено затріпотіли над карими очима. Здається, вона червоніє, і на неї це зовсім не схоже!..

– Але ти ж обзивав мене…

– …Юлія – руда фурія? Бо дурний був, не знав, як тебе зачепити!.. Коли ти пофарбувалась у чорне – я взагалі збісився! Ти ж просто вбила ту маленьку класнючу дівчинку!!! І я готовий був убити за це тебе! Ти справді стала чорною міллю, чорною бридкою мухою!!! Ти чула, як Мухамед казав: муха – це витвір диявола, а бджола – то Боже творіння? – Ні, тільки те, що мухи – діти пітьми, а бджілки – сонячні дітки…

– Ну, і так можна… Так от: зараз ти знову стала, можна сказати, сонячною дитиною… Сонячною королевою… Ні, ще краща!.. Воно якесь таке пухнасте… – обережно провів рукою по її волоссю.

– Та ну… – відхилилася, хоч насправді відхилятись аж ніяк не хотілось. – Прибери своє татуювання від моїх кіс! – посміливішала.

– Якби ти знала, що це татуювання означає – не тікала б…

– І що ж воно означає?

– «Кучерява»… Ледве знайшов такий ієрогліф!.. Але ти й не здогадуєшся, чому саме це слово!

Мабуть, Юля уже здогадувалась…

– Ти будеш сміятись… Я про це написав… Ось, – хлопець витяг з кишені складеного вдесятеро папірця. – Вірша про це написав, давненько вже… Вдома прочитаєш, зараз не розгортай.

Бурхан передав папірця схвильованою рукою і спробував затримати Юлину долоню в своїй. Поглядом несміливо шукав її очей.

Юля руку забрала. Так неохоче…

– Подивись на мене… Тепер я зрозумів, твої очі – не тільки як сонечка… Вони – як бджілки… Красиві золоті бджілки! І сама ти красива пухнаста бджілка… Ти… Ти – моя класнюча-класнюча дівчинка!.. Моя королева!..

Господи, що це?! Вона – у казці? Стояла, сама не своя…

Хотіла підвести погляд, але чи то вії так тріпотіли, чи то вискакувало серце… Вона натрапила тільки на Бурханові уста… Вони до неможливого пахли сонцем і медом…

Всяке різне
Секрети чорної молі

Таємні записи для мого бізнес-проекту Бізнесові нотатки Бджолині поради (КОРОТШЕ: ВСЕ, ЩО МОЖЕ ЗГОДИТИСЬ ДО МОГО МАЙБУТНЬОГО КОСМЕТОЛОГІЧНОГО КАБІНЕТУ)

ЩОБ СХУДНУТИ

Пити воду з лимоном і медом зранку натщесерце за півгодини до сніданку.

Це дівки наші почули в ефірі від якоїсь супермоделі й бігом пройнялися. Треба й собі, а то з учора чогось джинси на талії не застібаються, SOS…

P.S. Ахахах) Після цього, напевно, масло на хліб завгрубшки у палець можна мастити.

ТАТУШКА

Третій день дощ. Нудно й холодно.

Лариска шмаркає, Бурхан не дзвонить і не заходить. Ні у Фейсбук, ні в Інстаграм, ні до нас додому. А як би хотілось почути дзенькіт камінчика в шибку! Бурханову таку ненависну й таку... дорогу… «паскудну методу»!..

Ну не я ж маю перша дзвонити, га?..

А не діждеться!!!!!!

Невже на Людку клюнув?

Та й не будеш товста й нервова?

Щоб не заїдати депресію тістом, вирішила малювати такі собі безконечні штуки. Типу, як мандали якісь (модне зараз словечко). Або ще як такі собі малюнко-терапії (здається, це називається «арт-терапія»). Але в мене трохи своє: недурно ж я Бурханові тату малювала. В мене це щось типу татушок, лиш на папері. Коли буде геть паршиво – розфарбую все найяскравішими кольорами.

А поки що – чорним по білому, чорним по білому, чорним по білому…

Все буде добре, все буде добре, все буде добре!.....

КОМПРЕС ВІД КАШЛЮ

Видно, через той дощ і холод…

Лариска простудилася й розбухикалась – прямо капєц. Мало того, що

спати ночами не давала, то ще ж і жалко паршивку малу! Вона від кашлю розривається, а в мене – серце на шматки (і хто б подумав, що я колись так жалітиму свою сістер?).

Короче, мама дзвонить бабусі, та бігом на пораду до Мухамеда… Він: зробіть, каже, на ніч такий компрес:

1 ст. ложка меду

1 ст. ложка оцту

1 ст. ложка олії

Дорослим годиться додати ще й столову ложку сухої гірчиці, але дитина, мовляв, обійдеться.

Плюс борошна: щоб замісити з того всього такий собі млинець. Наліпили ми того млинця Ларисці на спинку (застерігав, щоб не проти серця). Приклали пелюшечкою (сказав, щоб не целофаном). Туго замотали старою пуховою хусткою (за маминої молодості вона звалася «павутинкою» і була дуже біла й страшенно модна), аж стала наша Лариска мов кокон: точнісінько молочно-білий хробачок, з якого потім народжується бджілка! Смішна така!

І жалко її до крику…

Поклали спати…

Уже вранці мені було її зовсім не жалко. Бо ще я очей не роззула спросоння, а вона вже стоїть наді мною, торсає на плече й шепче:

–Ю-у-у-уль!.. Зроби мені какао!..

Це в неї манера така: звертаючись до того, хто спить, пошепки просить! Типу щоб не розбудити!

І що цікаво, завжди не до мами, а до мене діло має! Спершу я психонула, потім згадала. Це ж Лариску вчора кашель задовбував!

А сьогодні стоїть сяє, мовби нова копійка! Ні хустки на ній, ні компресу!

Вже не «личинка»! Вже «вилупилась»!

Пішла, коротше, я їй какао робити, бо куди дівацця?

P.S. Є таке японське прислів’я: «Переможе той, хто витримає на 15 хвилин довше».

Я витримаю.

І не подзвоню перша!

Оксана Лущевська

Я зустрічаюся з дітьми, коли в Україні, і по скайпу також. Трохи зустрічалася з малюками з України в Атланті, де проводила захід «Діти читають Шевченка». На зустрічах в американських школах читаю з дітлахами українські книжки. Такі зустрічі для мене цінні не лише як для авторки, а й для людини, яка фокусується на читацькій рецепції. Від дітей багато можна навчитися. Вони щирі й глибокі співрозмовники. Враження тільки позитивні.

Я б порадила дітям писати. Не боятися показувати свої тексти й звертатися до авторів по поради. Діти часто пишуть краще, ніж ми, назвемо так, дорослі автори. Нещодавно мені надіслав текст п'ятикласник. То було дуже майстерне фентезі, не кожен дорослий так зможе.

ІНШИЙ ДІМ

Частина перша. 18 травня, 2011

Це хатка, яку збудував собі Джек.
Це сад і город,
а це – сонях, як сонце,
Який заглядає до Джека в віконце,
до хатки, яку збудував собі Джек...
«Хатка, яку збудував собі Джек»
(Переспів з англійської І. Малковича та Ю. Андруховича)

Поля

Наше майбутнє розпочалося з кінця. Точніше, з новин про кінець світу. Може, я б і не звернула на них уваги того дня, якби не мій брат... Перед початком баскетбольного матчу Артем хвилювався. Сперся на диван і натискав кнопки пульта, перемикаючи канал за каналом. Якщо натрапляв на щось цікаве, зависав на хвилину – і знову продовжував тицяти пальцем.

Сидячи на підлозі, я стурбовано спостерігала за ним. Батько лежав на дивані, закинувши ногу на ногу. Він, як завжди, начепив старі пожовклі

окуляри й блукав своїми теж збляклими очима по сторінці газети «Пропоную роботу».

Час до часу батько поринав у сон. Окуляри поволі зсувалися, і якби не горбик на його величезному носі, то вони б давно впали й розбилися. Чи поламалися б їхні заяложені коричневі дужки.

Перемикнувши на 5-й канал, Артем застиг.

Показували одну з вулиць Нью-Йорка. На велетах-будівлях висіли плакати відомих американських мюзиклів і шоу. Мій погляд вихопив одну з афіш. На ній намальовано продовгувате обличчя в масці та яскраво-червона троянда. Це був «Привид опери». Наша мама якось ходила на той мюзикл.

– Он, – батько розплющив очі й підвів голову, – он ваш Нью...

Ми його не слухали, бо прикипіли очима до ведучої. Батько теж уп'явся в екран, не продовживши своїх нарікань.

– Черговий «кінець світу» має настати за західно-американським часом о 10-тій вечора, у Києві на той час буде 5-та ранку неділі. Цю годину й день вирахував вісімдесятидев'ятирічний Гарольд Кемпінг. Він стверджує, що по всій землі почнуться землетруси. Два відсотки жителів планети, за його теорією, відразу потраплять на той світ...

Ми з Артемом перезирнулися. Зі зморщечок на його чолі я зрозуміла, що він, як і я, теж нічого не втямив.

«Але ж ми збираємося...» – спиною пробігли мурашки.

Я знову глянула на Артема. Він – на мене.

– Кінець світу? – батько звів густі брови, обсмикнув вицвілу сірувату футболку, підвівся. Почовгав до кухні й зашарудів газетою.

Репортажу я далі не слухала. Мені так стукало в скронях, що я не могла зрозуміти жодного слова. Тільки картинки блимали перед очима: жовті таксі, перехожі, білборди на дорогах з написами про кінець світу... Якісь люди щось голосно говорили в мікрофони, які їм підставляли журналісти...

Батько повернувся, поклав газету, смикнув футболку й присів біля Артема.

– Такого не буває... – долинали до мене уривки фраз. – У того проповідника не всі вдома...

– Мабуть, – додав батько.

«Не всі вдома?» – повторила я подумки.

Батьків басистий голос змусив мене оговтатися. Я ще раз прикипіла очима до миготіння картинок: люди з транспарантами, натовпи на вулицях, автівка за автівкою... Над величезними будівлями купчилися сірі хмари.

– Багато людей вірить, що землетруси на Гаїті, у Новій Зеландії та в Японії – це початок кінця...

– Що вони мелють? Сміття, а не новини! Лише паніку нагнітають, аби народ не думав про підвищення цін! – сказав батько. – А що там на Інтері, Тьомо?

Артем подав батькові пульт. Батько натиснув кнопку. Ведуча новин швидко торохкотіла:

– ...вже передбачав кінець світу в 94-ому році...

– Та, – нарешті озвався Артем, – а що було в 94-ому?

Батько ще більше насупився. Знову смикнув футболку. Поправив окуляри. Почухав чорну з ранньою сивиною борідку.

– У 94-ому, у 94-ому... ми з вашою матір'ю готувалися до весілля, – нарешті відповів батько, не дивлячись на Артема. – Ага, точно. От що було в 94-ому...

Він натиснув на кнопку пульта: Новий канал, М1, MTV, ТРК...

– Ти нічого такого не пам'ятаєш? – знову запитав Артем.

– Якого такого? Кінця світу? – батько криво усміхнувся. – Ні.

– Зовсім?

– Так.

– Як це, так? Якщо тоді була така ж паніка, як оце зараз...

– Паніки не було, Тьомо. Ми з вашою матір'ю готувалися до весілля. Ясно? Я ж сказав уже.

– Так, – Артем відвернувся.

Я не витримала й кинулася до комп'ютера. Увімкнула скайп. Дарма – Anna в мережі не було.

– Полю, – кинув Артем, зазираючи в кімнату, – я запізнюся. Йдеш?

– Слухай, цей кі... – я затнулася, – кінець сві... – мені бракувало повітря вимовити це слово. – Ти в це віриш? Віриш?

– Це дурниці, Полю, – тихо сказав Артем. – Ну, ти ж чула, така маячня вже була. І всі лишилися живі-здорові. Кінець світу, Полю, – мені здавалося, що він навмисне бадьориться, – настане, якщо я не прийду на гру, – він ступив до коридору. – Ти кроси взуваєш, Полю? Полюууу! – Артем уже зав'язував шнурівки, а я досі зазирала в біле з блакитними обідками віконце скайпу так, наче звідти мені назустріч мала виглянути Anna.

– Може, на телефон дзенькнути? – не втрималася я, вимикаючи комп'ютер.

– Поль, – Артем починав сердитися. – Я йду, окей? Ти або виходь зі мною, або лишайся.

Артем мав рацію: на гру запізнюватися не можна. Правила є правила. До того ж Артем – зірка команди «Бурі ведмеді». Усі хлопці нашої школи його поважали, а дівчата мріяли зустрічатися з ним. Скільки разів бувало, Артема

обступали захоплені фанатки в черзі по автограф і не давали й кроку ступити. Та, на моє щастя, Арчі – Артему Чижу, моєму старшому братові, – ніхто з фанатичних прихильниць не подобався. Кому-кому, а мені це було відомо. Він завжди ділився зі мною своїми думками, тривогами, хвилюваннями.

Я була його оберегом на всіх іграх. Брат казав, що моя присутність сприяла його успіху, притягувала виграш. Ну, от і виходило, що мене, як і будь-якого талісмана, Арчі ніколи не лишав вдома під час гри. Принципово.

На всі матчі я ходила разом із ним і займала своє почесне місце в перших рядах зали. Так, щоб Артем міг мене бачити хоча б краєм ока. Коли йому вдавалося закинути м'яча до кільця суперника, він підморгував мені. Якщо завдяки Артему суперник промазував, і м'яч летів повз корзину, Артем поглядав на мене й морщив чоло. В очах його стрибали бісики. Без перебільшення скажу, що програвати їхній команді майже не доводилося, і, думаю, що це передусім завдяки моєму Артему, Тьомі, Арчі, Арчику. Хоча в команді «Бурих ведмедів» не тільки мій Артем, звісно. Усього семеро гравців, і всі вони справді круті.

– Може, ти йди, а я потім прийду, трохи припізнюся? – я ладна була вперше в житті не піти з Артемом, щоб таки спробувати викликати Anna.

– Що я можу сказати? – Артем скорчив гримасу й вийшов у під'їзд. – Роби, як знаєш.

Я зиркнула на батька – його очі блукали сторінкою газети «Пропоную роботу». Він то нервово смикав футболку, то потирав лискучу лисину.

І так весь вечір?

Мені не хотілося залишатися з ним наодинці.

Артем мав рацію: я вийшла за братом.

Артем

К-і-н-е-ц-ь с-в-і-т-у! Дурниці!

Такого просто за жодною логікою трапитися не може. Скажімо, якби Земля зіткнулася з гігантським астероїдом, тоді ми навіть і не відчули б, що настав кінець світу. Але такого не станеться. А отже, ніякого кінця світу не буде. Я читав колись на якомусь сайті, що вчені, досліджуючи нашу галактику, довели: всі ці пророкування про кінець світу –суцільна маячня.

Але ж на Поліні лиця немає.

Як зробити, щоб вона в це не вірила?

Чого я тільки смикався з тими новинами? Це ж треба! Попереду битва з «Чорними орлами», а в нас із Полею «кінець світу»!

Кінець світу?

Мені не хочеться розмовляти з Полею. Коли бачу її насуплене чоло, то розумію, що з мене нікудишній брат.

Але чим я можу зарадити в такій ситуації?

Гравцеві перед грою треба сфокусуватися... А як мені сфокусуватися, коли Полька виглядає так, наче щойно проковтнула якусь гидоту?

Кінець світу?

І як за таких умов сказати Полі про?.. Я ж планував зізнатися... Що тепер?

Ні, краще промовчати.

Сьогодні краще про це не розмовляти. Краще не чіпати Польки взагалі.

Сфокусуватися на грі.

Сфокусуватися на грі.

Сфокусуватися на грі.

Не забути крикнути водію маршрутки, щоб зупинився біля школи.

Кінець світу?

Маячня. Дурниці.

Кіоск, кіоск, кіоск... Супермаркет... Сфокусуватися... На грі. Сфокусуватися...

Сто пудів, таки краще грати на своєму майданчику.

Добиратися на гру маршрутками – це витрачати енергію гравця.

– Біля супермаркету! Зупиніться, будь ласка!

Поля

Спочатку на майданчик вийшов Жека, потім Федот, за ними – Артем. Публіка аплодувала. Переді мною сидів тато мого однокласника. Чоловік – справжній фанат. Свистить так, як Соловей-Розбійник, але при тому його бридка слина розлітається бризками навсібіч. Брррррррр! Скільки разів я зарікалася не сідати поблизу цього психа. Ні, я поважаю людей, які захоплюються спортом. Я й сама – фанат свого брата. Разом із ним ми не раз фанатіли від гри Мо Вільямса. Артем постійно слідкує за виступами клубу «Лос-Анджелес Кліпперс», і я теж. Але щоб уже так фанатіти... Брррррр!

Під час гри мені не раз здавалося, що чоловікові-фанату ставало погано, аж так він червонів, горланячи. Я смикалася коли він підстрибував і вищав. Дядечко скаженів не на жарт.

Ні, скажіть, чого верещати на самому початку?

Він знову вигукнув, і я заплющила очі: в голові розросталося велике чорне коло. Ні, квадрат, чорний квадрат. Як на картині Казимира Малевича, яку колись показувала мама в одній із книжок про мистецтво. Не знаю, скільки я так просиділа, але це було вперше, коли я не слідкувала за грою.

До мене долинав звук ударів м’яча, особливий, баскетбольний – з виляском, тупіт гравців, поодинокі викрики вболівальників, але я кудись наче випала. Повіки заплющувалися, в голові все плуталося, мішалося, роїлося...

Чорний квадрат переростав у коло, хрест, трикутник, і знов у квадрат. Не

знаю, як називається такий стан. На думку недоречно спало слово «нірвана», але «нірвана» означає перехід у стан спокою. А я відчувала лише нервове напруження. Якщо й переходила кудись, то хіба до безкінечної тривоги. Складалося враження, що голова за мить вибухне мільйонами чорних квадратиків, кіл, хрестиків, трикутників. Гру зупинять, викличуть швидку, і всі дізнаються, що в сестри Арчі поїхав дах.

Я проводжала Артема розгубленим поглядом, не могла зосередитися. Він вів м'яча, наче в уповільненій зйомці. Арчі високо підстрибнув. Кинув м'яча. Гігантська гумова помаранча потрапила в кошик.

– Бенк шот, Арчі! – крикнув чоловік. – Бенк шот! – його слина полетіла мені в обличчя.

Я оговталася.

– Молодчина, Артем! Арчі, порви їх!

– Наш пацан, Арчі!

М'яч з виляском відбився від підлоги. Я немов склалася докупи й тепер чекала, що Артем подивиться на мене і, як завжди, підморгне.

– Єєєєс! Єєєєс! Єєєс! – завищала білява дівчина з команди підтримки, і раптом Артем... підморгнув їй, а потому перехопив м'яча з рук суперника й став рухатися по колу.

Я сиділа на стільчику так, наче мене викликали до кабінету директора. Довкола мене вчителі, батьки, завуч і власне директор. А я щось таке накоїла, що їм усім за мене соромно. Усі червоніють. І я теж.

Артем підморгнув дівчині?! Не мені? Як це розуміти?

Хто його талісман? Хто його оберіг? Не я?

Артем підморгнув білявці.

Чорні квадрати в моїй голові вдарялися один об одного своїми гострими кутиками. Я бачила, як Арчі доводив м'яча до кошика суперників. Знову уповільнювалися рухи. Останні секунди першого тайму добігали кінця.

– Арчі, ти крутий! – білявка в коротких чорних шортах ледь не вискочила на майданчик. Я бачила, як вона звела тонкі руки й сяйнула рожевою кофтиною в блискітках.

«Аліна? Капітан групи підтримки? Аліна?!»

– Арчику-у-у-уу-уу-у-у-у, – знову задзвенів її тонкий голос і влучив у кошик разом з м'ячем.

Артем удруге підморгнув їй.

«Арчику?» – у мене рвалося серце.

Остання секунда – команда «Бурих ведмедів» вела. Чоловік-фанатик галасував і оббризкував усіх довкола рідиною зі свого рота.

«Арчикуууууу!» – ще раз немов шмагнуло мене по щоці Алінине вищання,

і я не стала більше чекати, схопила свого наплічника й почала продиратися крізь натовп, наступаючи на ноги глядачам. Я проривалася уперед: до дверей, на вулицю. Більше не хотіла бути присутньою там, де моєї присутності не чекали.

Я летіла, нічого не бачачи перед собою. Згодом трохи вповільнила крок. Озирнулася, не розуміючи, де я. Хоч як добре знаю наш район, та на Троєщині загубитися дуже просто. Особливо коли нові будівлі щодень ростуть, немов гриби після дощу. Магазини, супермаркети, ресторани, бари, забігайлівки, аптеки, банки, заправки... А я досі майже не їжджу Києвом сама. Подумати лишень – я прожила тут цілих десять років! А навіть своєї Троєщини не знаю. Запитайте мене про моє місто, і я назву Майдан Незалежності, Контрактову площу, Андріївський узвіз, кілька кінотеатрів, бібліотеку, базари та магазини. І все. Моя школа за десять хвилин ходи від нашого будинку. До супермаркетів чи крамниць можна дістатися протоптаними дворовими стежками. Ні, звичайно, я знаю, як потрапити до «Золотих воріт» чи на «Хрещатик», тут і мови не може бути... Але це тому, що туди дістатися часом простіше, ніж виплутатися з якогось далекого закутку нашої Троєщини.

Надворі сутеніло. Я стояла біля газетного кіоску й віддихувалася.

«Арчикуууууу...» – досі тенькало мені у вухах. Взяти себе в руки... Взяти себе в руки...

Мільйони дрібних квадратиків у моїй голові поволі складалися в один великий. Я прийшла до тями.

– Куди далі? Де тут маршрутки до нашої зупинки?

Це ж треба: я зовсім не стежила за дорогою, коли ми їхали до цієї школи. От розтелепа! Але нащо було стежити? По-перше, я ніколи не поверталася з гри без Артема. Ніколи-ніколи. По-друге, ніде правди діти, я таки роззява. От тільки згадати, скільки разів узимку я губила рукавиці та шалики. То я забувала їх в автобусі, то в метро. Та що там рукавички й шалики! Були два куди гірші випадки: перший раз я залишила паспорт у банку, коли отримувала грошовий переказ від мами. Удруге я залишила знову ж таки паспорт у Міжрегіональному центрі видачі паспортів, аж у Бортничах. Тобто на радощах, що наші з Артемом паспорти готові, я почала стрибати й вішатися братові на шию, і замість того, щоб вкинути паспорти в папку з документами, а потім в наплічник, я нашвидкуруч сховала папку, і ми побігли на автобус. Коли ми їхали, Артем попросив ще раз глянути на своє фото в паспорті. Його вкотре цікавило, чи він був схожим на Дірка Новіцьки. Примруживши, я уважно зміряла поглядом Артема й сказала:

– Є щось. Волосся таке саме жовто-біле. Ніс із горбиком, але радше не як у Новіцьки, а як у Баби Яги, – я була в доброму гуморі.

– Чи в батька? – кивнув він.

– Так.

– Ні краплі не схожий на Новіцьки?

– Схожий, схожий, – я хотіла підтримати його. – Просто викапаний. Ну, хіба ти в Україні, а він у Німеччині... Але ти дуже схожий на нього. Може, навіть і за НБА ти зіграєш, але... – я хотіла здаватися дотепною.

– Та проїхали, –засміявся брат.

– Арчі, а що, ніхто з українців досі не грав за НБА?

– Ти що? Грали!

– Грали? Брешеш?

– Грали, кажу. Медведенко за «Лос-Анджелес Лейкерс», Фесенко за «Юта Джаз»... Називати далі?

– Ні, – я затнулася. – Не треба. Вірю. Грали.

Справді, це було несерйозно. Сестра Арчі не те, що абсолютний профан, але ще й неуважна розтелепа. В одне вухо влетіло, в друге вилетіло. Адже Артем це все мені колись уже казав. Щоб не пекти раків, я міркувала вголос:

– Я думаю, що в тебе, Арчику, є всі шанси показати себе там. Недарма ж мама казала, що віддасть тебе до ком...

– Знаєш, – перебив Артем, – це звичайно, може, й круто. Але мені якось трохи... – він говорив голосно й надто чітко, і я дивилася на його кадик, що рухався вгору-вниз. Так завжди трапляється, коли Артем говорить дуже старанно. – Мені, Полю, хотілося б, щоб «Бурі ведмеді» показали себе не там. Не в Америці. В усьому світі, Полю! – він вигукнув це так, що його кадик підскочив, як баскетбольний м’яч.

– Як гравці НБА?

– Не знаю, мабуть, – стенув він плечима, заспокоюючись.

– Ну, Арчику, у тебе є всі шанси, ось ми полетимо... – я відкрила папку із документами, але паспортів там не було. – Ззабула... – процідила крізь зуби.

– Що забула? Куди летимо? – він хотів пожартувати.

– Паспорти забула, Тьомо.

– Де?

– На столі!

– Полько! – він викрикнув. – Полько, ти що? Ти зовсім?.. Ти що?.. – тепер я вже бачила тільки його кадик. – А якщо хтось їх стирить?

– То що робити-и-и-и-и? – проскімлила я.

Артем схопив мене за руку своєю величезною «баскетбольною» долонею. Незабаром ми впіймали іншого автобуса й повернулися до Міжрегіонального центру. Артем біг до дверей, а я волоклася за ним, почуваючи себе щеням, яке двічі наробило шкоди на килим.

– Обід! – крикнув він, його кадик знову підскочив. – От, йо... Обід.

– Коли?

– Коли, коли?! Зараз!..

Ми сиділи на бордюрі. Чого я тільки не вислухала! Біля брата я була, як ліліпут у країні велетнів. Його зріст 185 сантиметрів, мій –152. Отож, я тільки й бачила, що його кадик, який ходором ходив від емоцій.

– Ну ти даєш, ну ти даєш... – не вгавав Арчі.

Він – класний друг і брат, але часом стає занудою, як наш батько. Часом надто нервується. Теж як тато.

Історія з паспортами завершилася щасливо. Ми їх забрали відразу по обіді.

Якби ще так само щасливо завершилася моя дорога додому з невідомої частини Троєщини у відому, бо стояти розгублено під дахом кіоску мені було не те що ніяково, а просто страшно.

Артем

Початок поєдинку складався невдало для «Чорних орлів». А кінець для нас. Ми вели в рахунку. Доки я краєм ока не помітив порожнього місця там, де мала б сидіти Полька. Де вона?

Мене як громом ударило: я ж ні разу не глянув у залу, не підморгнув Полі, не скорчив їй гримасу!

Полько?!

До кінця гри залишалося кілька хвилин. Я чув, як наші навіжені фанати галасували й тупотіли ногами.

– Жека, покажи їм!

– Арчі, зроби «Орлів»!

– Федот, веди!

– Арчі, гоп, гоп, гоп – пішов!

Я перехопив м’яча, почув виск Аліни, і мене це запалило, я став прориватися крізь коло «Чорних орлів», замахнувся...

– Арчі, жми!

«Полю?»

Я летів по підлозі. Я промазав. Рахунок зрівнявся.

Я бачив кросівки пацанів, чув їхнє тонке в’їдливе сковзання просто біля моїх вух. Мене хтось смикнув. Я не довго лежав. Оголосили перерву й потому заміну. Я сидів на стільці й розтирав забиту руку. На мене раз у раз оглядалася Аліна. Це було приємне відчуття. У грудях ставало тепло. Я ніяковів, відвертався, озирався залою, шукаючи очима Полю. І знову повертався й зустрічався поглядом з Аліною.

Ми продули: 55–53. Наші фанати незадоволено розходилися. «Чорні орли» тріумфували.

У натовпі чулося моє прізвисько. Було зрозуміло, кого винуватили в поразці. Проте один із уболівальників підійшов мене підтримати.

– Тримайся, мен, – кинув він і потис мені руку. – Ти, мен, крутий, але сьогодні... Та нічо', мен, ти ще їм даси.

Його співчуття мене роздратувало, а не підбадьорило.

Відразу після гри до мене підійшли дівчата зі шкільної газети, наші місцеві кореспонденти. Висока й середня на зріст, руда. Перша клацнула на телефон мою незадоволену фізіономію. Друга почала ставити якісь дурнуваті запитання. Що, питала вона, на мою думку, могло вплинути на негативні результати гри.

– Говори сюди, Арчі, – показувала на телефон.

Мені хотілося її послати подалі. Та якби я так зробив, то наступного дня мене зустрічав би на порозі школи сам директор. Мені й так доволі часто від нього перепадало: промивав мені мізки через те, що він колись вчився на фізрука.

– Що вплинуло на програш «Бурих ведмедів»? – кореспондентка не вгавала. – Що стало на шляху до перемоги?

– Ну, мабуть, новий майданчик, чи може... – я шукав слів, хоча на язику вертілися самі грубощі.

– То що? Арчі? – шипіла вона.

– Не знаю, – зам'явся я. – Не знаю... – хоча мені раптом дуже захотілося сказати, що то Польчина провина. Адже вона – мій талісман!

Моя поразка – Польчина вина!

Що її вкусило?

Де вона, та Полька?

Мабуть, чекала на мене в коридорі. Ні, я їй скажу, що так не робиться! Дурепиську! А щоб його... Мала коза!

Та рятувало одне: неподалік стояла Аліна, і мені не хотілося аж так кипіти. Перед Аліною треба триматися. А от Полька своє відгребе! Хай-но я тільки вийду з цієї зали! Хто так робить? Сама про НБА торохкотить, а потім підставляє мене...

Коли нарешті навіжені кореспондентки забралися геть, до мене підійшла Аліна. Я спробував усміхнутися, вдати, що все окей.

– Арчі, не парся, – сказала вона, її зелені очі засяяли, як блискітки на її кофті.

– Ну його, – я махнув рукою. – Що вже про це?

– Ти поспішаєш? – трохи зашарілася вона.

– Нннн... нііі, – мені знову стало ніяково. – А що? – я планував знайти сестру й не знав, як Аліні про це сказати. Не хотів, аби вона зараз же сказала «па» й пішла додому з кимось із наших, наприклад, із Федотом. Та понад усе в такій ситуації я не хотів, щоб вона вважала, що я няньчуся зі своєю малою.

– Я думала, – Аліна підійшла до мене, – може, ми подивимося щось разом? Ти любиш кіно? У мене є кілька нових дисків.

– Питаєш!

– Я живу неподалік, – сказала вона. – Мої батьки сьогодні не вдома. То що?

Аліна мене запрошувала?

Мене?

Як я міг їй відмовити?

Йти до Аліни додому?

– Зараз, пару сек, – я підійняв вказівний палець. – Ти зачекаєш?

– Так, я поки піду переодягнуся, – відповіла Аліна, усмішка грала на її обличчі.

– Супер!

Я вийшов у коридор. Роззирнувся.

– Полько! – гукнув я. – Поль!

Я позаглядав усюди, вийшов на вулицю, гукнув. Полі не було. Я стояв ні в сих, ні в тих.

– То що? – почув із-за спини.

Аліна з’явилася в дверях, вже перевдягнена в куртку і джинси.

– Йдемо?

Я вагався. Що ж робити з Полькою? Куди вона поділася? Зрештою, я вирішив, що вона не дитина і спокійно може дістатися додому без мене... напевно, саме так вона й зробила. Чого б ні?

– Арчі?.. – Аліна знітилася. Кутики її вуст опустилися. – То йдемо до мене?

Поглянувши на її розгубленість, я махнув рукою, мовляв, ну тебе, Полько. Не зараз!

– Йдемо! Йдемо, я в роздягалку – і назад. Чекай тут.

Коли я увійшов, Федот вовком глянув на мене. Я добре знав, що йому подобалася Аліна. Але вона вибрала мене.

Жека простягнув свою п’ятірню.

– Прорвемося, друзяко, – сказав він, бо Жека розумів, що нашу поразку я зарахував собі.

Жека – ще той пацан. З ним можна розробляти будь-яку стратегію. Федот теж нічого, але між нами стоїть Аліна. Тому в грі ми – команда, а в реалі – суперники.

Через хвилин десять я йшов з Аліною до неї додому. Ось вона. Її долоня майже біля моєї... Її плече близько-близько... Що мені робити – взяти її за руку? Чи краще покласти їй свою на плече? Обійняти?

Але як? Що вона подумає? Ні, краще стриматися. Чи все ж таки варто?

Я дивився на свою грубезну руку, на тендітну дівчину поруч і думав, що коли доторкнуся до неї, її тонке плече, розкришиться мов порцеляна.

Я не знав, що я почував до Аліни. Здавалося, при ній із «бурого ведмедя» я перетворювався на боязке ведмежа, на незграбного Балу, який топтався довкола її постаті, ніби циркач-новачок.

Торкнутися її чи ні?

Аліна щось розказувала про фільми, які вона припасла. Просила мене обрати. А я почувався так, наче в моїй голові щось перемкнулося, і блискітки її кофтини, яка виглядала з-під куртки, зовсім засліпили мені очі.

Поля

Я вирішила запитати когось про автобусну зупинку.

Озирнулася – на вулиці пусто.

Куди ж іти?

Я зазирнула за кіоск.

Вдалині світилося. Ага, якщо я пройдуся по цій вуличці, то дійду до супермаркету, саме там, де ми виходили.

Я подалася навпростець. Знову через двір. Краєм ока помітила двох хлопців, які сиділи на лавці й лузали насіння. Один був товстим і широкоплечим, мав темне волосся й великі щоки. Інший – середнячок. Білобрисий і червонощокий. Вони дивилися на мене, проводжали очима.

Що їм треба?

Я пришвидшила ходу, прошмигнула біля них. Спиною відчувала їхні погляди.

Невдовзі я вже стояла біля супермаркету. Але це був зовсім інший магазин. Не той, біля якого ми з Артемом виходили. Уздовж нього стовбичили галасливі жінки, продаючи зелень, домашню консервацію, якісь інші продукти.

– Скажіть, будь ласка, як проїхати до моста, що на Градинській? – підійшла я до однієї.

– На Радунській?

– На Градинській!

– Це там, де Радунська? – жінки переглянулися.

– Майже. Дуже близько, але автобус інший, – сказала я.

– Тоді тобі треба через той двір, там пройдеш кілька кіосків, а потім – направо.

«Розтелепа, роззява, ґава... Як же можна бути такою неуважною?» – картала я себе, бо мені знову треба було пройти повз тих двох.

– Ей, чуєш, ти! – озвався один з них. –Маєш бабки?

Моє серце підскочило аж до горла.

Що їм треба? Що їм треба?

– Ей, чуєш? – гукнув інший голос. Трохи грубіший. Хтось із двох гучно сплюнув.

Мені стало важко дихати. Що їм треба? Я підтюпцем подалася вперед. Боялася озиратися.

Майже стемніло.

Я не реагувала, вдавала глухоніму. Вони ж наступали на п’яти.

«Тьомо, де ти?»

– Чуєш, ти, глухаріха! – знову почула за спиною.

Мені хотілося бігти.

Бігти!

Бігти!

Чого вони причепилися до мене?

Я глибоко вдихнула. Видихнула. І кинулася щодуху протоптаною між будинками стежкою. Але трапилося саме те, що я й передчувала: здоровані кинулися за мною.

«Мамочко! Арчику! Мамо! Артеме!» – хотілося викрикнути, але мені не вистачало повітря, в грудях тиснуло.

Перед очима попливло, наче ті двоє кинули в мене каменем і влучили в голову. Хоча нічим вони не кидали насправді. Просто я відчула, як хтось із них стусонув мене у спину. Поштовх був сильним, та я не впала. Я ще бігла.

– Відчепіться! – крикнула. – Йдіть геть!

Один із хлопців схопив мене за плече. Вирвавшись, я метнулася стежкою до кіоску. Той був зачинений.

– Відчепіться! Чого ви від мене хочете? Відваліть!

Нижчий налетів просто на мене. Він різко штовхнув мене обома руками, і я боляче вдарилася лобом об кіоск.

– Ти здурів! Що ти робиш? – верескнула я й відчула, як гаряча цівочка побігла з носа.

«Невже кров?»

Я втерлася рукою. Так, на пальцях червоніла кров.

Я завжди боялася крові. Врізавши пальця, біліла й відверталася, поки Артем ліпив мені пластир на ранку. Не могла навіть зиркнути на те місце... Якщо в кіно показували якусь бійку, я заплющувала очі...

Відвернутися від цих двох я не могла. Це було далеко не кіно.

У голові знову запаморочилося, усе завертілося, я хотіла бігти, але ноги не слухалися. Ще мить – і впаду. Я безсило сперлася обома руками на залізну стінку кіоску.

– Чуєш ти, дура, не жмися, – другий різко смикнув мене за плече. – Гані сюда бабки!

– У мене немає грошей... Хлопці, у мене немає грошей! – заскімлила я. – Немає, ось, – я вивертала по черзі кишені джинсів, куртки, светра... – Ось, ось...

Я хотіла, щоб вони швидше мені повірили, розвернулися й пішли геть. Я казала правду: у мене не було грошей. Кілька гривень на проїзд – ото й усе.

– Бабло давай! Чуєш, як брєше? – гаркнув товстіший. Його обличчя пашіло. – Немає грошей...

– Зачєм ти в магазин ішла, дура? – раптом дав мені стусана інший. – Не жмися! – я відлетіла від залізної стіни просто до рук товстішого хлопця. – Давай сюда бабки!..

Мені хотілося заверещати, щоб мене хтось почув і врятував. Адже там, на вулиці, там, де ліхтарі, хтось мав би бути.

Мені не вистачало повітря.

– Хлопці, я... ... Хлопці, в мене... немає...

– На магазин, тіпа, бабки є, – сказав нижчий. – А нам немає!

– Так-так, – задихалася я. – Та-ак.

– Шо, жмешся? Для друзєй бабла жалко, га? – підтримав його товстіший і штовхнув мене на нижчого. – Не жмися, чуєш?

Вони по черзі штовхати мене, немов іграшку.

Світ хитався. Туди-сюди.

В голові промайнув ролик з новин про дівчинку, яку побили однокласники. Теж Артемове перемикання каналів. Сама я б ніколи не дивилася такої передачі. Мені згадалося її налякане обличчя.

Сюди-туди.

Невже я схожа на неї?

Ні, зараз вони мене відпустять.

Усе довкола вертілося так, як в дитинстві на каруселі. Вікна, будинки, дерева, лавка, кіоск... Буває, дуже хочеться зійти з каруселі... А вона, як на зло, не зупиняється. Навпаки, набирає швидкості, швидкості, швидкості – і раптом стає дуже страшно, що карусель ніколи не зупиниться. Шлунок зводить. Бігають мурашки. Волосся стає дибки. Та карусель усе крутиться й крутиться...

Туди-сюди.

Сюди-туди.

У тій навіженій крутанині я не могла оборонятися. Вони не били мене кулаками, ні. Вони просто штовхали. Швидко. Їхні стусани відчувалися усім тілом. Дивно, я встигала відчути не тільки силу їхніх рук, але й те, що в одного руки були спітнілими, а в іншого – холодними.

– Дура!

– Жмотіна!

– Дура!

Я не знаю, скільки штурханів я отримала, доки нарешті з мене вирвався дикий крик:

– Мамооооо! Артемеееееееееееееееее! Мамоооо!

– Що ви робите? Ви!!! Що ви робите? – почувся чийсь голос.

– Ану припиніть! – інший голос.

Хлопці раптом відпустили мене. Просто посередині чергового штурхана. Обидва шуснули за будинок. Заховалися в темряву прохолодного вечора.

Крутилася голова.

Туди-сюди.

Крутився світ.

Сюди-туди.

Я не втрималася на ногах і сповзла донизу, далі сіла на асфальт. Якимось дивом я стримала сльози, лишень схлипувати починала дедалі голосніше.

Біля мене стояли середнього зросту чоловік і вищий за нього стрункий хлопець. Гостре підборіддя нагадувало трикутник. Його в’язана смугаста хіпанська шапка була натягнута мало не по самі очі. З-під неї стирчало темно-русяве волосся.

«Зелений, жовтий, червоний, – я переводила очі зі смужки на смужку. – Червоний, жовтий, зелений...»

– Допомогти? – хлопець подав мені руку. Він мав дуже приємний голос. Глибокий і тихий.

Я кивнула, несміливо оперлася і встала. Потому він відразу сховав тонку руку в кишеню спортивного светра.

– Ти їх знаєш? – звернувся до мене чоловік.

– Ні.

– А ти? – він подивився на хлопця.

– Ні.

Мої джинси були брудні. Руки теж. Коротке світле волосся розтріпалося й стало схоже на квач, умочений у воду. З носа юшила кров.

– Тримай, – чоловік дістав із кишені носовичка. – Обітрися.

Руки дрижали. Я взяла хусточку й швидко приклала її до носа.

– Де ти живеш?

– На Градинській.

– На Радунській? – перепитав чоловік.

– Ні, на Градинській.

– Максе, це поблизу Радунської? – чоловік дивився на хлопця. Той замислився й ще більше насунув шапку на очі.

«Зелений, жовтий, червоний...» – знову пробігло мені в голові.

– Мабуть десь там, – він махнув рукою. – А чим ти зазвичай їздиш?

– 73, 173... – відповіла я. – З Оболоні. Чи Петрівки. А ще... – я трималася за голову і не могла зібратися з думками.

– Ходімо запитаємо на зупинці, як тобі дістатися Радунської, – сказав чоловік.

– Градинської, – поправив його хлопець.

– Ну так.

Я йшла збоку біля них – моїх випадкових рятівників.

Хлопець, Макс, зовсім не дивився на мене. А я не зводила з нього очей, крадькома. Напевне, в нього мала бути гарна усмішка. Він мав тонкі вуста й білі зуби. Раптом захотілося, щоб він усміхнувся. Але згадавши про свій жахливий вигляд, я обірвала такий перебіг думок.

«Червоний, жовтий, зелений...» – знову крутилося мені.

– Вони нічого в тебе не вкрали? – запитав чоловік.

– Ні.

– А що хотіли?

– Гроші, – відповів за мене хлопець. – Що, неясно? Чого їм ще хотіти?

– Мало чого? Телефон, сережки, – вів далі чоловік, – каблучку. Маєш коштовності? – глипнув на мене.

– Так, маю, але не зовсім коштовності. Моя мама... сережки... – я торкнулася кінчиків вух. Однієї сережки не було. – Сережки! – оговталася я. – Немає однієї.

– Коштовні, так? – перепитав чоловік.

– Ні-ні. Срібні. Маленькі. Такі невеличкі мушлі.

– Зірвали? –у його очах знову було співчуття.

– Ні. Мабуть, загубила, – я торкнулася вуха.

– Болить?

– Не знаю. Ні, майже, ні.

– Дорогі сережки?

– Ні, вони... Ні. Це мамин подарунок. Атлантичні мушлі, – я зняла ту одну сережку, що лишилася у вусі. – Мама надіслала мені. А я... я загубила... – я подивилася йому в очі.

– Добре, що сама ціла, – сказав чоловік. – А синець, – він придивився до мене ближче, – буде. Але, – кивнув, – як то кажуть, до весілля заживе.

Я зненацька схлипнула. Увесь той час, доки чоловік випитував мене, хлопець мовчав. Коли я схлипнула, він стурбовано глянув на мене. Нарешті вдалося роздивитися його очі – сірі-сірі. Від його погляду трохи відлягло від серця.

– Розкажи батькам, – порадив чоловік. – Треба заявити на них у міліцію, чи що? Як гадаєш, Максе?

– Не знаю.

Ми підійшли до зупинки.

– Скажіть, який автобус іде до Ра...

– Градинської, – знов поправив чоловіка хлопець.

– Так, який до Градинської?

– Сідайте на 21, і попросіть, щоб стали за мостом, – сказав якийсь юнак, знявши на хвильку навушники.

– Он їде! – чоловік махнув рукою. Автобус наближався. – Слухай, – він ляснув себе по кишенях. – А ми ж із Максом навіть не запитали, як тебе звати. То як?

– Павлина, – відповіла я. – Поля. Мене звати Поля.

– Бувай здорова, Полю, – кивнув чоловік. – Гроші на автобус маєш?

– Вистачить, – я увійшла в маршрутку. – А ваша... хусточка? – спохопилася я, дивлячись на закривавлений шматок білосніжної тканини.

– Е, облиш, облиш, – махнув рукою чоловік. – Хай щастить! – крикнув він у двері.

Автобус від'їхав.

Я ще раз озирнулася на своїх рятівників. Вони пішли в бік супермаркету.

Мені спало на думку, що я не додумалася ні подякувати їм, ні запитати, як звали чоловіка. Напевно, Максового батька.

Але чи був він його батьком? Чи, може, сусідом? Знайомим?

Та й чи хлопця звали Максом? Чи, може, мені здалося? Почулося?

Після такого потрясіння могло що завгодно трапитися. Я ще раз подивилася на закривавлений носовичок. Жінка, яка сиділа поряд, турботливо глянула на мене.

– Усе нормально? – запитала вона.

– Майже, дякую, – я розтиснула долоню зі срібною сережкою-мушлею.

Автобус зупинився на світлофорі. Я ще раз озирнулася. Чоловік і хлопець вже зайшли до супермаркету, але мені досі виднілася кольорова шапка Макса.

«Зелений, жовтий, червоний...»

Барви крутилися в голові.

«Зелений, жовтий, червоний... як світлофор... Червоний, жовтий, зелений...»

Раптово знову відчула липкі й холодні стусани тих двох покидьків.

Я сильно-сильно затисла сережку в долоні. «Мамо-о-о...» –подумки прошепотіла... і згадала про новини і... про кінець світу.

Артем

– Пити щось будеш? – Аліна запитала, коли ми увійшли до квартири.

Я відразу відчув особливий аромат її помешкання. Напевно, тут просто щось нещодавно готували, але мені пахло домашнім затишком і теплом, яких у нас уже не з'являлося віддавна.

– Буду, – відповів так розгублено, наче я вперше в житті був гостем.

– Що? – вона показала мені рукою на шафу, куди треба було повісити куртку.

– Що-небудь.

– Добре, тоді йди обирай фільм, – Аліна вказала на вітальню. – Почувайся, як вдома. Я зараз!

«Почувайся як вдома?»

Я роззувся і пройшов до вітальні. Спочатку сів на крісло. Потім на диван. Оглядівся. Вітальня трохи нагадувала нашу. По кутках і на підвіконнях мама любила вішати чи розставляти вазони. Меблі були натерті до блиску. На журнальному столику не було звалиська газет, як у нас. Лінолеум вилискував.

Я почувався не в своїй тарілці. Особливо мене дратувало те, що після гри, як мені завжди здавалося, запах від мене був не дуже. І що дивного? Звичайно, у грі з тебе сходить сім потів, не менше. Тепер я хвилювався, що Аліна це помітить. Навіщо я погодився прийти? Краще б я навідався до неї іншим разом...

– Ти яке кіно любиш? Ти так і не сказав, – неочікувано гукнула Аліна з кухні і я аж стрепенувся.

«Вона просила вибрати фільм!»

Я підхопився й підійшов до полиці з DVD-дисками.

– А ти?

– Яке вибереш – таке й будемо дивитися!

Мені б якийсь трилер пішов. Але трилери, здається, не дуже подобаються дівчатам. Принаймні наші з Полею смаки завжди розходилися, якщо йшлося

про музику чи кіно. Поля схожа на маму. Їм подавай романтику, комедію, драму, чи мультик. Напевно, й Аліні так само.

«Що ж подобається сестрі, якби згадати... Загалом, що тут є?»

Я став проводити пальцем по дисках: «Титанік», «Я, робот», «Ілюзіоніст», «Форест Гамп», «Гаррі Поттер», «Таксі», «Володар перснів», «Пірати Карибського моря»...

– То що? – Аліна увійшла до кімнати і подала мені склянку соку. – Зараз буде чай і канапки. Ти ж голодний?

– Ну... – мені хотілося під землю провалитися. Навіщо вона запитала. Звісно, після гри я міг би й бика проковтнути. – Мама там залишила плов. Підігріти?

– Ні, я в нормі, – щойно я це сказав, як у животі мені забурчало.

«Хоч би вона того не почула».

– То що дивимося? – наполягала Аліна.

– Може «Піратів»? – вирвалося в мене.

– Ум, можна...

«Коли ж прийдуть її батьки?» – подумав я, але в неї запитувати було незручно.

Що мені зараз робити? Ось вона – Аліна.

Сісти до неї ближче?

Взяти за руку?

Обійняти? Стриматися?

Я все ж трохи підсунувся до Аліни. Необережно сів на мобільник. Екран його засвітився.

«Полька?»

Я не міг прогнати думки про сестру.

– Зараз, – поглянув на Аліну, яка стурбовано кивнула. – Секунду...

Я набрав Польку.

«Поза зоною...»

«Полька! От якби вона не пішла з гри... От якби вона... Та що вона – все вона? Але якби не... то я б...»

Під час перегляду «Піратів» я наважився торкнутися Алінииної руки. І вона не відсахнулася. Навпаки: ніби випадково підсунула свою маленьку долоню ближче до моєї грубої. Тоді я нарешті припинив думати про Полю і про всі «якби».

Алінині батьки попередили, що повернуться майже вдосвіта. Я ще ніколи так довго не засиджувався. Було дивно, незвично. Скільки фільмів ми передивилися?

Перед тим, як попрощатися, Аліна мене запитала:

– Арчі, а це правда, що ви із сестрою їдете в Америку?

Глянувши в її очі, я гостро відчув, що їхати мені нікуди не хочеться. «Що як Аліна почне зустрічатися з Федотом?»

– Співбесіди призначено, але... – я намагався потягнути час і склеїти відмазку. – Ще візи треба отримати.

– Це точно. Треба. Мамина подруга по запрошенню хотіла поїхати, а візи не дали.

– Жах...

– Так, облом, – кивнула Аліна.

Мені дуже не хотілося від неї йти. Що вже казати про поїздку до Америки?

– А це правда, – Аліна почервоніла, – що ваша мама вийшла заміж за американця?

– Майже... Тобто зібралася, так. Він непоганий, за її словами. Але... Ну ми... Поля і я... Ми бачили Еда тільки по скайпу. Нічого сказати не можу, – мені захотілося припинити цю розмову. – Я його майже не знаю. Бачив, і все. Не знаю.

– Ясно, – кивнула вона знову.

Я ще трохи потупцяв.

– Ну, я буду... – знову відчував себе ведмедем-циркачем, – буду йти.

Я не знав, як правильно попрощатися з нею. – Бувай, так, бувай...

– Тримайся, Арчику, – видихнула Аліна й несміливо, ледь відчутно чмокнула мене в щоку.

Поля

Коли я повернулася, тато сидів за комп'ютером. Біля нього лежала чимала купа випусків газети «Пропоную роботу». Він може з ранку до ночі клопотатися біля них. На редагуванні оголошень для газети, каже він, заробляє хоч якусь копійку. Про «якусь копійку» то він вигадує, бо татові просто не хочеться нічого змінювати. Раніше мама тисячу разів йому товкмачила про «кар'єрний зріст» і «нереалізовані амбіції». Та він вважав, що «гнатися за журавлем у небі» – не його парафія. Синиці в руках достатньо.

– «Понад 10 тисяч вакансій...», «Кар'єра в соціальних мережах», «Шукаємо бухгалтера з досвідом роботи...», – бурмотів він уголос.

Я швидко пройшла до ванни, щоб батько мене не помітив.

– Полю, ви? – чути було, як він від'їхав кріслом від комп'ютерного стола.

– Ну, – стоячи біля дзеркала, я розглядала своє обличчя. Я таки дуже вдарилася носом і лобом. На носі виднівся синець. На лобі – чимала ґуля. Якби

мене малювали в профіль, то я би точно стала схожою на троля з казки. Очі маленькі, з припухлими повіками. Рот широкий, аж до вух. І тепер ще й ніс такий, наче на ньому росте велика бородавка. Синюватий і набряклий.

– А Тьома де, Полю?

– Скоро буде.

Я обережно вмилася: було боляче торкатися до обличчя і я ледве стримувалася, щоб не зашипіти. Потім узяла мило, щоб попрати хусточку. Мені дуже хотілося повернути її. Бездоганно білу й випрасувану. Тоді, коли зійдуть синці, і я буду не тролем, а нормальною дівчиною... Я подумала про Макса (якщо мені не почулося, і його справді так звуть), про його яскраву шапку і ще яскравішу усмішку.

– Суп на плиті, – тепер батько під'їхав до комп'ютера. Це означало, що розмову майже завершено. – А гра в Тьоми як? Нормально? – він вже стукав по клавішах.

– Нормально.

– Виграли?

Я промовчала, боячись, що він забажає дізнатися рахунок. Та батько й не перепитав. Він далі цокотів по клавіатурі.

– Поїж, Полю! Суп на плиті.

– Добре.

– І Тьомі нагрій потім.

– Угу.

Від свого відображення в дзеркалі мене нудило: «Яка ж почвара! Хіба така могла б сподобатися Максові?»

Я вислизнула з ванної, схопила в кухні яблуко й забігла в нашу з Артемом кімнату. Увімкнула комп'ютера, скайп запустився сам.

[8:58:28 PM] Polja Chyzh: Привіт! Мам, ти є?

Порожньо.

[8:58:33 PM] Polja Chyzh: Я хотіла з тобою поговорити...

Порожньо.

[8:58:34 PM] Polja Chyzh: Що у вас кажуть про кінець світу? Мамо, я вдома. Дзвони.

Порожньо.

«Мам, якби ти знала, що зі мною... Мамочко, якби ти бачила... Мам, у Артема, здається, є дівчина... А ще на мене сьогодні... напали... Мам?..»

Що вона робить? І де вона в цю хвилину?

Хоча мама мені про все розповідала, але все одно, я зовсім не уявляла її життя.

Чи воно схоже на наше? Чи інше?

Чи її будинок схожий на наш?

Моя мама змінилася. Цього я не могла не помітити. Вона дуже схудла. Стала схожою на хлопчиська. Підстригла й пофарбувала світле волосся в темно-каштановий колір. Навіщо? Я завжди хотіла собі такий колір волосся, як у мами.

Моя мама змінилася. Навіть її мова. Вона стала проговорювати слова швидко й емоційно. Вона вимахує руками. Сміється більше, ніж будь-коли. Хоча сміятись вона завжди любила.

Моя мама змінилася. Але її очі і ямочки на щоках такі самі рідні й близькі. Мені здається, що ми не бачилися вже цілу вічність. А минув усього рік. День за днем, день за днем – збіг...

Рік без мами – це багато. Рік без неї – вічність.

Мені хотілося до неї доторкнутися, коли я бачила її по скайпу.

Мені хотілося її сонця, бо вона мала гарну засмагу. Хотілося побачити картини, які вона описувала для майбутньої виставки. Бо моя мама дуже добре знається на своїй справі.

Хотілося побачити ті книжки, які вона читала.

Скуштувати ті страви, які вона їла.

Пройти тими ж дорогами, якими ходила вона.

Проїхатися в її автівці.

Моя мама дуже змінилася. Наша мама, я мала б сказати, але коли я сиджу сама й думаю про неї... У такі хвилини вона тільки моя.

МОЯ!

Мама змінилася в іншій країні. Мама змінилася в іншому домі.

Згадалося, як наша вчителька історії розповідала про еміграцію українців. Вона, мабуть, навмисне згадала про Пенсильванію, розказуючи, що одні з перших груп українських емігрантів у США прибували туди працювати на шахтах.

– Працювати за мізерні гроші, – двічі повторила вона. – Але емігранти того часу, – вона підіймала палець, довгий, мов указка, – завжди зберігали свої звичаї. Цікаво, чи це так само зараз? – вона зробила паузу. І додала, що в нас у класі теж є діти, чиїх батьків можна «лагідно», так вона сказала, назвати емігрантами.

Наприклад, мама Павлини щонайсправжнісінька емігрантка, – наголосила вона.

«Емігрантка? Наша з Арчиком мама – емігрантка? – як ушкварило мене. – Що вона меле?»

– Правда, Павлино? – класна керівничка дивилася просто мені в очі. – Розкажи нам, де твоя мама і що вона там робить. Адже вона, як я чула, живе в штаті Пенсильванія, чи не так?

«Та йди до біса! Дурепа, а ще вчителькою назвалася! Що твоя мама там робить? Хай тебе те не пече, ага? Чуєш, хай тебе це не хвилює!»

– То що, Павлино?

«Терпіти не можу! Вона мене ненавидить... І я тебе, чуєш, я тебе ненавиджу також!»

– Чого мовчиш, Павлино?

– Моя мама мешкає на краю світу, в іншому домі, – нарешті сказала я. Мої очі стали, як дві риски.

«Тупа дурепа!»

– Коли ми лягаємо спати, вона встає. Коли ми встаємо, то в неї вже завершується робочий день. Моя мама живе біля гір, ні, вона живе в горах.

– Дотепно... А ось ти, Полю, кажеш «робочий день», – відповіла керівничка, – то який робочий день у твоєї мами?

«Ні, вона дістала!»

– Довгий, як в усіх,– сказала я.

– Мама важко працює?

– Ні.

– А що вона робить на краю світу, чому не їде додому?

«Скільки можна?!»

– Вона описує картини для каталогів, організовує виставки, – відповіла я серйозно. – Те саме, що робила тут, у Києві.

– А які картини вона описує? – керівничка справді організувала мені те, що Артем назвав би допитом.

«Під три чорти тебе з твоїми картинами! Які? Які? Які хоче такі й описує...»

– Наприклад, – я намагалася згадати назву хоч однієї картини, яку колись згадувала мама, – картину художниці Марти Волтер «В'їзд. Щойно з корабля. Острів Елліс», – я бачила, що керівничка нічого не знала про цю картину, як і всі інші в нашому класі.

– О, – зробила здивований вигляд класна і поглянула на годинник, – нам буде цікаво послухати згодом, та зараз час записати домашнє завдання, – і вона звично защебетала про параграфи, уривки, сторінки.

«Терпіти її не можу! Не можу!»

Я знову поглянула на скайп:

[9:15:00 PM] Polja Chyzh: Мамо, я за компом, з'явишся – дзвони.

Артем

Я почувався Джеком Горобцем, чий корабель узяв правильний курс. Це ж треба – Аліна і я. Невже ми більше, ніж друзі?

Я тішився, що не пішов шукати Полю, а вирішив перебути цей вечір з Аліною. Мені подобалося бути з нею поряд. В якомусь куточку мозку цокотіла стрілка годинника – відлік часу до моменту, коли Аліна стане моєю дівчиною.

Майнула думка про майбутній від'їзд, але я відмахнувся від неї.

Від'їзд?

Я не міг згадати, коли розпочався розрив між нашим батьками, коли вони перестали стримуватися, допоки одного дня не розійшлися по різних кімнатах. Згодом ми дізналися, що вони розлучаються, але жити будуть разом. Заради нас із Полею.

Ми з сестрою мало що тоді зрозуміли. Як ми знали, наші батьки були разом вже тисячу років, а мама навіть любила додавати «без перебільшень». Вони вчилися разом на філологічному факультеті. Одружилися ще студентами. Тато влаштувався працювати в газету редактором. Мама змінила надцять робіт – від вчительки до менеджера музею мистецтва. Вона часто їздила з якимись виставками по світу. Остання така поїздка – до Америки. Там вона й залишилася. Відтоді ми бачили її лише по скайпу.

Коли наші батьки розлучилися, дивно було спостерігати щодня, як вранці вони виходили з різних кімнат і починали гризтися. Якось Поля була навіть злякалася, що вони перетворяться на двох собак, як те трапилося із сварливими героїнями казки «Дванадцять місяців». Звичайно, такого не сталося, але сталося дещо інше: наша мама повідомила, що зустріла Еда й вирішила, що настав час змінити своє життя. Їй – нове заміжжя. Нам з Полею – переїзд до неї. І я був навіть не проти... Поля й зараз дуже хоче поїхати.

Я поглянув на годинник. Була четверта ночі. «А що, коли настане кінець світу?» – подумав я.

Справді, що коли настане кінець світу?

Тоді вже ніхто нікуди не поїде?

Нікому не треба будуть наші візи?

Поля не буде за них потерпати.

Ми не підемо до посольства.

І я не буду переживати, що Федот відіб'є в мене Аліну.

Я брів самотньо Троєщиною й уявляв, як спочатку здригнеться земля під ногами, а потім поваляться будинки за будинками, будинки за будинками, будинки за будинками – і весь цей район перетвориться на гігантську руїну. Так, наче збудований з картонних кубиків, що легко впадуть від найменшого подиху вітру.

Як воно буде? Чи встигнуть люди повибігати на вулицю? Чи будуть спати? Чи зможе взагалі хтось заснути? Чи буде паніка? Чи все трапиться у змиг ока? Чи кінець світу в Америці буде схожим на кінець світу в Україні?

Чи схожі їхні будинки на ці, що на Троєщині?

Поля

Наша мама – не емігрантка. Я знаю це як ніхто інший.

Тільки не треба мені зараз пояснювати про перетини кордонів, оформлення документів... Я не маленька. Я це розумію. Та попри все – моя мама не емігрантка. Вона просто знайшла... просто зустріла... просто в неї там є... інший чоло... вік... і... інший... дім...

І я не хочу чути про еміграцію! Це все не так! Усе змінилося. Усе – справа вибору чи обставин.

Це як з тією картиною, яку мама описувала для каталогу. Марта Волтер. «В'їзд. Щойно з корабля. Острів Елліс». На ній натовп змучених людей – молоді, старі, діти. Вони сидять, стоять, туляться хто як і чекають, щоб їх впустили до країни. Їхні сподівання й мрії розбилися вщент, бо багатьох так і не впустили до Америки, «землі можливостей». Мама читала про різні вимоги до емігрантів та закони про в'їзд до країни. Наприклад, у 1917-1919 роках було прийнято кільканадцять рішень про депортацію багатьох людей. Вони, на думку різних правлінь, загрожували процвітанню країни. Робочі, що кожного дня працювали неймовірну кількість години, підіймали страйки. Ситуація загострювалася.

А потім американці злякалися «червоної загрози». Може, думали, що до Америки приїде купа комуністів, і почалися різні акції протесту...

І після цього депортацій та заборон стало ще більше. Все це історія. Історія, яка відбилася на долях багатьох родин з різних частин земної кулі. Та до чого тут наша мама? Наша мама – не емігрантка. Її історія інша.

Ясно?

Їй не доводиться поневірятися, як тим людям на картині. Її життєва лінія – річка, що повільно плине. Мама їхала до США, бо випала нагода показати світові виставку. Заміж вона теж іде, бо їй так схотілося. Обраний пункт проживання – місто Піттсбург, яке їй страшенно подобається.

Це місто виросло поміж гірських схилів. Тут і там його перетинають мости, що ведуть куди лише серцю завгодно. Мама каже, там є міст, схожий на наш Московський, який ми називаємо мостом життя. Мама так само називає один із піттсбурзьких мостів. Їй так подобається. Їй так ближче.

Наша мама – не емігрантка. Вона йде по своєму мосту життя. Так, як ми з Артемом часом йдемо по нашому, коли нам вривається терпець стояти в

маршрутках чи автобусах у годину пік. Ми любимо вирватися на міст – і бігти, розводячи руки. А там, на іншому боці, ми завжди встигаємо піймати інший автобус. Так і мама піймала... іншого чоло... віка... і інший... дім...

Моя мама – не емігрантка!

Ясно?

Хіба можна її так називати?

Вона любить свою (іншу) роботу, свій (інший) дім, вона любить – як вона може його любити? – свого (іншого) чоловіка... любить Еда.

Ні, мама все ж схожа трішки на тих емігрантів з історії. Бо наша мама плекає заповітну, як жартує вона, *американську мрію*. Вона хоче, щоб ми приїхали до неї! Мама каже, що в документах це називається об'єднанням родини. А хто її роз'єднував?

Дивно: чого мама не їде до нас? Вона щодня повторює те саме: «Ви з Артемом маєте приїхати до мене! Побачити річки Аллеґейні, Огайо і Монанґахела, побродити мостами... І нарешті, – мама завжди при цих словах дивиться на Арчика, – сходити на кілька матчів піттсбурзьких «Пінгвінів!»

Моя мама не емігрантка, ясно?

Наша мама... дуже змінилася. Моя мама... дуже змінилася.

Артем

Поля заснула просто в кріслі біля компа. Зрозуміло було, що вона довго чекала на мене. Її блог був відкритий. Я знаю, що вона веде щоденник, але ніколи не читав її записів. Та цього разу чомусь глянув на екран.

19 Трав, 2011

Мій брат, або Той, хто поряд...

Автор: Poliana

Рубрика: Життя

Сьогодні я хочу написати вам про того, хто завжди зі мною поруч – свого брата. Змалечку він грає в баскетбол. А я – його фанат! Мені сумно про це писати сьогодні, але я не буду пояснювати чому.

Мій брат високий. Мій брат розумний. І ще дотепний.

Я не можу забути, як уперше пішла до школи. Перед прийомом у клас нас, малих дітей, зібрали для тестування й сказали вирізати з паперу коло. Не знаю чому, але, як на зло, мені те не вдавалося. Я туди-сюди вертіла ножицями, але кола вирізати – ну, ніяк.

Потявши папір сяк-так, я безпомічно стала озиратися довкіл. Всі діти завзято вирізали. Деякі вже підіймали кола, щоб показати вчителеві. На мене нападав ще більший розпач. Аж раптом я поглянула на свого брата.

«М'яч, – рухав він беззвучно губами. – М'яч...»

М’яч?

Ножиці в моїх руках зарухалися самі. Через хвилину я теж підняла вгору червоне паперове коло.

«М’яч! – сказала я подумки й усміхнулася. – Баскетбольний м’яч».

Мені було дивно, що я відразу не подумала про м’яч, адже я змалечку була на всіх тренуваннях мого брата.

Добре, що мій брат такий дотепний. Добре, що він грає в баскетбол. А у кого ще є брат? Розкажіть!

Оце так... Гм, Полю, Полько, ну що ти, мала?

Скільки я себе пам’ятаю, я завжди був поряд з Полею. Коли вона народилася, її ліжечко спочатку стояло в кімнаті батьків, але згодом його переставили в мою. Я наглядав за Полею. Я брав її із собою на вулицю.

Коли Поля почала добре ходити, а згодом бігати, то постійно ловила м’яча на моїх тренуваннях. Ми інколи з нею навіть грали в баскетбол. Зовсім трішки щоправда, бо потім я почав займатися серйозно. Вона ж – ходити на гімнастику.

Трохи згодом Поля стала моїм талісманом на іграх.

Що ж я сьогодні так загальмував? Мала через мене напереживалась, їй-бо! Але ж Аліна... Ну, не міг я не піти. Розбудити її? Сказати про Аліну? Та зрештою, хіба це горить. Хай відіспиться, скажу потім. Але я – гальмо, треба було сказати їй. От...

– Полю? Лягай в ліжко, – прошепотів я, нахилившись до неї.

– Артем?

Вона підвела голову, і я сторопів: на її обличчі, на вилиці, красувався великий червоно-фіолетовий синець, і подібний, але менший, – на лобі.

– Що це? Полю!!! Полю, що це?

Вона швидко прикрилася рукою.

– Нічо’.

– Як нічо’? Кажи – що це? Ти впала?

– Ні.

Мені наче води хтось за комір влив:

– Хтось ударив?

Поля почала схлипувати.

– Кажи, чуєш! – мені всередині кипіло. – Кажи!

Спочатку Поля мовчала.

– Кажи! – прикрикнув я, але відразу й опанував себе. Боявся, щоб нас не почув батько. – Що це? – я сів біля неї на підлозі.

Крізь сльози Поля переказала все про тих двох покидьків.

Свинячі рила!

Як же вони посміли таке зробити з моєю сестрою?

– Я їм покажу, – примружився я. – Щоб з тобою таке... Щоб моя сестра... Я за тебе помщуся, – сказав, торкнувшись Полиного підборіддя. Мені шуміло в голові й тремтіли руки. Моя симпатична й завжди така войовнича сестра зараз мала вигляд маленького наляканого щеняти.

– Батько бачив?

– Ні. Він на мене не дивився ввечері.

– Мама?

– Не дзвонила, – вона знову скривила рота. – Ми встигнемо з нею порозмовляти до кінця світу?

– Полю, кінця світу не буде.

– Не буде, – повторила вона. І знову заплакала. – Не буде.

– Полю, не плач. Вони пошкодують, що на світ народилися. Я їм... Вони ще побачать...

– Не треба.

– Сказав – зроблю. Я їм зроблю, паскудам... Лягай, – я розстелив їй ліжко. – Лягай.

Поля заснула. А я лежав і думав: у тому, що трапилося з Полею, був винен я. Якби я вчинив якось інакше... Якби ж я тільки розказав Полі про Аліну раніше...

Мені треба було бути більш обачним.

Поля...

Вона помилялася – помста потрібна. Паскуди! Щоб їм!.. Умммммм... Мерзотники! Це ж як ті покидьки штовхнули мою сестру, що в неї півобличчя фіолетового кольору?

Якби я повернувся раніше, то дістав би їх ще ввечері. Вдосвіта їх ніде не знайти.

Треба чекати дня.

Поля

Я підскочила від різкого свистячого звуку з комп’ютера.

Швидко глянула на монітор.

– Арчику, мама! – потрясла брата за плече.

– Встаю!

– Привіт, пташки! Привіт! – мама показалася на дисплеї. Усмішка від вуха до вуха. За нею стояв Ед. Він мені здавався великим і широким, як одна зі скель Аппалачі. Якщо виїхати за Піттсбург, то гори стають вищими й ширшими. Едові руки торкалися маминих плечей. Вони були широкі й червоні.

– А що то за паніка, Полечко? Ти мені написала в чат. Що за кінець світу? – усміхалася вона. – То анекдот такий, га, пташко? – не вгавала.

– У вас в новинах не казали? – мені було ніяково говорити перед Едом. Я соромилася. Але втішало, що української він не розумів. Хіба кілька слів, яких мама вже встигла його навчити.

– А, – мама засміялася, – дурниці! Мільйон разів таке вже казали! Забудьте! А як ваші справи? Як Тьома? Чому я вас не бачу? Де ваша камера?

Артем хотів було натиснути на відео, але я зупинила його руку. Він розгубився на півсекунди, а тоді кивнув з розумінням: мені у такому вигляді мамі показуватися не можна.

– Не працює, – збрехав він, прикриваючи мене. – Камера не працює.

– Еде, Еде, – мама заторохтіла щось по-англійськи. Я розібрала лише два слова «візи» та «Америка». – Не забудьте, – то вже нам, дуже серйозно, – вам до посольства через два дні.

– Та пам'ятаємо, – відповів Артем.

– То що, камера ніяк?

– Ні, – відрізала я, поглядаючи на Артема.

– Жаль, пташки. Жаль. Я би хотіла вас бачити, бо зараз вам скажу, що в нас для вас є новина. Гарна новина, пташки, – вона повернулася до Еда. – Скажи, любий? – мама знову кивнула до нього, і він присів ближче до неї. Щось промовив, але я тільки зрозуміла слово «відео». – Він питає, чого вас не видно?

– Скажи йому про поламану камеру, – повторив Артем.

– То яка новина, мам? – мені затенькало в серці.

– Ми, пташки, вчора з Едом нарешті таки побралися! У всіх родичів вийшло зібратися, а то ж як не одне, то інше заважало. Знаєте, як воно...

У нашій кімнаті зависла тиша. Ми мовчки дивилися на усміхнену маму, яка торкалася червоної руки Еда, і мені було втішно, що камеру ми не ввімкнули. Не треба було їй бачити наші обличчя. Ми з Арчиком скривилися в гримасах.

– Ви раді? Раді? Чого мовчите?

Ні Артем, ні я так і не витиснули із себе звуку.

– Ви раді, пташки? – ще раз перепитала мама.

– Так, ми раді, мам, – нарешті сказав Артем із ввічливості. Його обличчя зблідло.

– От і добре! – видихнула вона. – Чудово, пташки! Еде, вони раді! Вони щасливі за нас, Еде! – сказала йому мама. Його глибоко посаджені очі примружилися від задоволення.

– Ми не хотіли казати наперед, – туркотіла мама, – бо треба було оформити багато паперів, і ми не знали, чи все пройде саме так, як ми планували. Та ще ж сім'я, кажу, ніяк не могла зібратися. Але знаєте що, пташки? – мама поглянула на Еда з ніжністю.

– Що? – ми з Артемом спохватилися.

– Все минуло як слід! Отже, вітайте нас, пташки! Вітайте! – вона розвела руками й ще ширше усміхнулася. – Вітати буде по-англійськи – »congratulations», деякі американці кажуть «congrets»...

Ми з Артемом переглянулися. Його кадик зарухався швидше. Він хвилювався.

– Вітаємо, мам, – сказала я тихо.

– Так, – кивнув Артем. – Вітаємо чи... як там? Конґретс?

– Еде, вони нас вітають, чув? Кажуть конґретс! – мама засяяла. – Ед – чудова людина, – вона поплескала його по широкій руці. – Він вам сподобається. Так-так, Ед вам обов'язково сподобається.

– Так-так, сподобається, – повторив Артем і насуплено відвернувся від дисплея.

– Ну, розкажіть, пташки, як ви? – мама знову посерйознішала.

– Ми – добре.

– І все?

– Все добре, – з притиском сказав Артем.

– Школа як?

– Закінчуємо чверть.

– Добре закінчуєте?

– Добре.

Розмова не клеїлася.

– А ти як, мам? – мені дуже хотілося додати, що ми за нею скучили, але я бачила Еда, і мені дедалі більше бракувало слів.

– Я щаслива! Щаслива, пташки! – засяяла вона. – Вас би ще дочекатися, і тоді я б насолодилася щастям сповна. Ах, так, дочекатися...

Ед щось швидко сказав мамі. Вона кивнула.

– Мусимо йти, пташки, – мама знову розпливлася в усмішці. – У нас сьогодні ще святковий обід з друзями й вечеря з Едовими батьками. А ви що будете робити?

– Відпочивати, – сказав Артем.

– Добре, – мама кивнула. – Він, – вона знову кивнула в напрямку нас, шукаючи слів. – Він... вас годує?

– Тато? – перепитала я. Мама зробила паузу так, наче слово «тато» було табу.

– Так, він.

– Ми не малі, – відрізав Артем. – Самі можемо дати собі раду.

– Чудово! Це чудово! То що, пташки, до завтра? Цілую вас! – крикнула вона й розкинула руки, імітуючи обійми й надсилаючи повітряні поцілунки. – Ми цілуємо вас, пташки, – виправила себе, торкнувшись руки Еда. – Ми!

– Так, ми теж, – сказала я.

– І чекайте, – мама замахала руками, – полагодіть... чи купіть... камеру! Я... ми хочемо вас бачити.

– Домовилися, – відповів Артем.

– Цілую, цілую, цілуєєємо! Ед просить сказати, що ми на вас чекаємо! – додала вона радісно. – До завтра, пташки, до завтра!

– До завтра, мам.

Скайп вимкнувся. Ми з Арчиком знову переглянулися.

– Тепер у нас двоє батьків, – кинув Артем. – Тобі один, мені один.

Я промовчала.

Поклала голову на стіл і міцно заплющила очі.

Мені захотілося стати чиїмось відданим псом, і щоб у мене був такий же відданий хазяїн. Щоб він підійшов і погладив мене по спині. Потім по голові. Потому глянув у мої великі очі й сказав: «Усе буде добре! Давай лапу!» Я би підняла лапу й заметляла б по підлозі великим кудлатим хвостом. Якби ж я стала собакою! Світ би змінився для мене, і мені більше не треба було б удавати, що мені подобається Ед. Я б на нього гавкала. Може, я навіть загарчала б і кинулася на нього: не ступай на мою територію! Та Ед ступив. Він одружився з нашою мамою. З моєю мамою! І ми з Артемом не можемо нічого змінити. І мені не стати псом. І мені не гаркнути, не гавкнути і не гризнути того бридкого червонорукого Еда. І справа далеко не в тім, що він схожий на котрусь зі скель Аппалачі, справа не в тому, що я його погано розумію, бо він розмовляє англійською. Справа тільки в тому, що він забрав у нас нашу маму. Поселив її в іншому домі. Як у тому вірші: «Хатка, яку збудував собі Джек»... збудував мамі Ед... Якби не він, якби вона його не зустріла, то повернулася б до нас відразу після виставки.

Наша мама... Моя мама... Хоч би на хвилину, на мить стати б собакою! Я ще міцніше заплющила очі. Хотілося плакати. Болів синець.

З коридору почулися кроки батька.

– Йдете їсти? – він причинив двері, зі щілини було видно тільки його гачкуватого носа. – Ваша смаженя на столі.

– Знову те саме, – буркнув Артем.

«Уууу, терпіти не можу. Тільки й носиться зі своєю їжею. Нічим не цікавиться – знай лише їжа на столі, в холодильнику, у духовці...»

– А де твоя? – грубо кинув Артем.

– Я вже ситий, – відповів тато. – По горло, – додав він, киваючи на комп'ютер. – По горло, так! – і зачинив двері.

Ми з Артемом зрозуміли, що він чув мамину розповідь. Справді – як же він міг не чути? Вона достатньо голосно сповіщала нам про своє щастя. Треба було не бути в квартирі, щоб не почути.

Дивно: в ту саму мить наша мама була дуже щаслива, а наш тато був глибоко нещасний. І ми теж.

Ми з Артемом їли мовчки. Батько сидів у своїй кімнаті. Він клацав клавішами комп'ютера. Щось тихо бурчав і, напевно, тягнув за всі боки свою заношену футболку.

Мене навіть втішало, що батько був заклопотаний своїм, бо він уже другий день не помічав мого синця. Я думала, що якби він ще день-два не звертав на мене уваги, то, може, синець би зійшов. І батько ніколи не дізнався б про нього. Мені не хотілося з ним про це розмовляти. Хоч би пронесло!

Після сніданку Артем сказав, що йому треба на тренування.

– У неділю?

– А що?

– Але ж у тебе ніколи не було тренувань у неділю.

– Ми продули, Полю. Це все міняє. Хіба ні?

– Пробач, так, – кивнула я, бо почувалася трохи винуватою. – Треба було мені лишитися. Я не хотіла... Але... Я не знала, що так трапиться. Але... Тьомо... тобі, Артеме, тобі, – щось смикнуло мене за язика, – дуже подобається Аліна?

– Полю, – Артем почервонів. – Ми про це згодом поговоримо. Добре?

Я знову кивнула. Артем підвівся й пішов збиратися. Я помалу сьорбала чай. Мені дуже хотілося до мами. Але не до тієї щасливої мами з віртуального віконечка скайпу, не тієї мами, що плескала Еда по широкій руці, а до тієї мами, яка колись смажила нам по вихідних млинці й частувала какао. До тієї мами, яку ми давно жартома прозвали королевою, бо одного дня їй поставили на зуба коронку. Вона тоді дуже переживала.

«У такому молодому віці, – скаржилася батькові, – і вже з коронкою».

«У мами є корона?» – запитала я.

«Коронка», – поправив тато.

«Справжня?»

«Ні, тимчасова, справжня за пару тижнів буде».

«Тебе коронують?»

«Так, коронують, – мама весело засміялася. – Я буду королевою Анною Першою».

«Ми тобою пишаємося», – повторювала я, справді пишаючись своєю мамою.

Тато сміявся з нас і став називати маму королевою Анною Першою. Так він називав її довгий час, доки вони не розійшлися по різних кімнатах. Відтоді вони майже ніколи не поводилися так безтурботно...

Мені хотілося побачити маму в її смугастому фартуху. Уявлялося, як вона стоїть біля плити. А я б сиділа на табуретці, закинувши ноги на батарею, і читала б для неї вірші. Я інколи люблю читати поезію. Особливо любила читати для мами.

«Це хатка, яку збудував собі Джек. Це сад і город, а це – сонях, як сонце, який заглядає до Джека в віконце, до хатки, яку збудував собі Джек...»

Збудував собі Ед... до Еда в віконце... до хатки, яку збудував собі Ед... Ед?

Мені також хотілося бачити маму за комп'ютером, але не за тим, за яким я звикла її бачити останній рік, не на відстані. Мені хотілося, щоб вона сиділа в нашій вітальні, як колись. Щоб час до часу поглядала за вікно. Щоб після того, як вона оформить усі потрібні файли, ми йшли гуляти.

Мам, мені не вистачає тебе... мамочко! Не вистачає!

Мені дуже хотілося до мами.

Мам, повертайся!

Артем

Дійшовши до двору, про який розповіла Поля, я став біля першого будинку. На лавці сиділо двоє пацанів: товстий і білобрисий. Вони!!!

Їх двоє – нічого, я їм покажу!

Падлюки! Ви в мене відгребете!

Чи, може, подзвонити комусь із пацанів? Федот жив десь неподалік.

Та чи він допоможе? Через Аліну в нас із Федотом розпочалася війна. Напевно, краще діяти самому.

«Я – один у полі воїн... « – іронічно посміхнувся собі. Враз на думку мені спав найперший в житті урок самооборони. Учителем був тато. Поля тоді була ще дуже мала. Вона б і не згадала.

Я був довгим і худим, як шнурок. Я – це ж треба!

Коли моє літо минало не в Києві, а в гостях у тітки, старші хлопці мене називали «дохляком». Один із них за кожної нагоди давав мені стусана.

Якось батько став свідком того, як хлопці надавали мені копняків. Того моменту не забути. Я, малий, стою посеред двору. А ті усією купою махають ногами. А мені... мені здавалося, що я в землю вріс... Додому прибіг увесь розпухлий від плачу. Батько запитав мене, хто був ініціатором побоїв. Хто, хто? Ясно, що не я... Звали його Романом, але до нього так ніхто не звертався. Усі

називали його Рамою. Батько сказав, що тому Рамі треба показати, де раки зимують.

Я боявся. Та тоді батько умів наполягти. Він обіцяв стояти за деревом, доки я натовчу Раму. Якщо ж ситуація вийде з-під контролю, він обіцяв, що вступиться за мене.

Раму я не бив. Та я б і не зважився врізати як треба.

Я просто наскочив на нього, якщо так можна було назвати мій порив зі страху і безвиході, і звалив з ніг. Усівся на нього, хоча коліна мені тремтіли, і пригрозив кулаком.

«Хто дохляк?» – сказав я, сподіваючись, що маю погрозливий вигляд.

Рама зажмурив очі.

«Хто дохляк?» – повторив я вже сміливіше.

«Я дохляк», – відповів Рама.

Не знаю, чому він так швидко здався. Мабуть, я просто захопив його зненацька. Чи, може, він помітив батька, що визирав з-за дерева? Хтозна. Та в будь-якому разі після того пацани припинили знущання наді мною

«Не дипломатично ви вчинили», – сказала потім мама, але мені тоді її коментар видався нудним. Я почував себе переможцем!

Повз будинок пройшло кілька дітей. Один із хлопців став, потис іншому руку й пішов за ними.

Домовилися між собою...

Щойно хлопець зник за рогом, я вирішив діяти.

Швидко, не роздумуючи, вискочив з-за будинку і, як колись у дитинстві, наскочив на пацана. Я збив його з лавки. Він не встиг навіть отямитися, як я притис його до землі. Вхопив його за комір. Чесалися кулаки зацідити йому просто в пику. Та я зупинив себе: хотілося вліпити йому синця на те саме місце, де зараз красується синець у Полі.

– Ти шо? – нарешті видихнув пацан.

– Шо?

– За шо? – він говорив обривисто й налякано. – Шо я зробив?

– Знаєш...

– Ні.

– Знаєш, падло!!!

– Ні.

Пацан став помалу борсатися й навіть копнув мене ногою. Це він дарма зробив. Мені перехопило подих, і я ледь не угрів його. Він закрився руками. – Затремтів.

– За шо? –проскімлив.

– Знаєшшшш!

– Ні!

Клеїв дурня! Він повинен був визнати свою вину, казав я собі.

– То шо, знаєш за шо?

– Ні.

Я звів кулак, прицілився й був готовий цієї ж миті вквасити йому. Аж тут з балкону почувся виск.

– Сашку! Сашку! Допоможіть! – жінка голосно верещала. Ймовірно, то була матір цього негідника.

Я звівся на ноги. Спочатку хотів утікати, а потім вирішив, що хай би вона дізналася, за що отримав її син. Хай би їй стало не по собі від того, що її синочок і його дружбан зробили з моєю сестрою. Хлопець метнувся. Я тримав його, випроставшись.

Мати вибігла на вулицю.

– Сашку! Сашку! – кричала вона.

Я стояв, намагаючись триматися гідно. Вона мала знати – зобов'язана була знати правду. Та не встиг я відкрити рота, як побачив, що до двору їхала міліцейська машина. У мить ока, жінка тицьнула на мене пальцем.

– Он він! – верещала вона. – Сашку, тримай його!

Пацан посміливішав. Тепер уже він сам пхнув мене й хотів повалити на землю. Але я був сильніший. Я вирвався й став бігти за будинок. Машина розвернулася, хряснула дверцятами, і за мить на мене кинулося двоє чоловіків у формі.

Далі все було за звичним сценарієм кримінальних шоу на ТБ.

Вони скрутили мені руки.

Вони посадили мене в машину.

Вони зачинили заґратовані двері.

На мене дивилися люди з балконів.

Визирали з вікон.

Паскуди! Коли якісь вгашені гопники вечорами нападають на дівчат, їх не докличешся, а коли не треба, вони тут як тут!

– Розвелося їх, розвелося, – примовляла невисока жінка. – Волоцюги дворові. Розвелося їх!

Пацан мовчки спостерігав.

Коли машина від'їжджала, я краєм ока побачив іншого хлопця, що пішов за групкою дітей. Він вів одну з дівчаток за руку. Побачивши сцену, що розігралася біля під'їзду, хлопець схопив її на руки, і вони прибігли ближче. Жінка кинулася до них. Мене накрило з головою від шоку: це були не ті пацани!

Що тепер?

Що?

Назад у дитинство: щоб батько стояв за деревом! Щоб я знав, що можу розраховувати на нього! Щоб він підсобив, коли що піде не так, бо все пішло не так, не так, не так...

Що тепер?

Машина рушила. Виїхала на дорогу. У вікні миготіли дерева. Одне за одним, одне за одним... Вони вкривалися рясним цвітом – білим, рожевим, жовтим.

Древо за деревом, дерево за деревом, дерево за деревом... І за жодним із них не стояв мій батько. Не чекав на мене. Звело щелепи.

Як мені вибратися?

Поля

Відколи Артем пішов, я не виходила зі своєї кімнати. Я сиділа в кріслі, підібгавши під себе ноги, і намагалася уявити свою маму нареченою.

Чи вона одягала білосніжну весільну сукню?

Коли вона виходила заміж за тата, її сукня була пишною, мереживною, з квітчастим оздобленням аж до шиї.

Як вона вклала волосся?

На весільних фотках з татом у неї пишні локони.

Чи начепила вона фату?

Татові подобалася її давня коротенька сітчаста фата, яку вони обирали колись разом.

Мені вимальовувалася святкові обід і вечеря.

Спочатку вітають друзі – мамині друзі чи Едові друзі?

Мамині друзі усі живуть у Києві. Едові друзі – напевно.

Усі потискають його червоне лапище. Він урочисто торкається краватки й втирає спітніле чоло серветкою. Його схоже на цеглу обличчя розтягується в широчезній усмішці. Він каже, що він найщасливіший чоловік у світі. Галантно притримує маму за гострувате плече. Киває своєю рудо-жовтою чуприною. Ед схожий на чоловічка, складеного з конструктора леґо. Чи на неотесану брилу...

Чому моя мама його покохала?

Вона каже, що Ед – хороша людина. Він уміє подобатися. Ед – як промінь сонця у сірий день. Завжди веселий. Завжди в доброму гуморі. Ед вміє знайти вихід з будь-якої ситуації. То виходить, за це вона його покохала?..

У тиші я чую, як батько рипає дверцятами своєї тумбочки. Потім чалапає на кухню. Хоч би до мене не зайшов, думаю, але йому зазвичай не цікаво, чи я вдома. Його піклування про нас зводиться до годівлі. Немов ми й справді пташки, як називає нас мама. Він про себе мало піклується, що вже казати про

нас? Удома ходить в незмінній засмиканій футболці і в старих спортивних штанах. Наче в нього більше нічого немає! А ще ті подряпані окуляри – терпіти їх не можу. Що з ним? Чому він не хоче мати вигляд нормального чоловіка? Бо зі своєю лискучою головою і бородою він би міг бути елегантним, проте з ним мовби щось трапилося. Він став занедбаним нечепурою. Мені соромно за нього, особливо, коли йому треба йти на батьківські збори.

Інколи я уявляю батька Синьою Бородою, від якого втекла наречена. Втекла на край світу, в інший дім, і він бродить, похмурий, своїм замком і снує якісь темні важкі думи. От тільки замок – не замок, а звичайна квартира. А ще в Синьої Бороди-невдахи лишилося двоє дітей...

Мама зустріла того єдиного, якого все життя шукала? Невже вона на пошук цього рудочубого Еда стратила півжиття? Знайшла – і покинула нашого батька. Бо ж насправді він не Синя Борода. Насправді він не такий. Ні, не жорстокий. Зовсім, ні. Він добрий. Але йому краще було б поголити чорно-сиву бороду. Вона йому не до лиця. І змінити окуляри. Вони додають йому десять років.

Чому в моїх думках батько перетворився на Синю Бороду? Хіба тільки через ілюстрації?

Я уявляю, як мама з Едом вечеряють з його родичами. Вони сидять у ресторані за довгим столом, заставленим наїдками. Усі чоловіки як один м’ясисті, широкі, з великими червоними руками. Вони всі тільки те й роблять, що наминають, і відривають погляд від тарілки хіба, щоб смикнути себе за краватку. Здається, що то скелі Аппалачі посідали рядочком. А біля них жінки. Напевно, в святкових вечірніх сукнях. Усі елегантні.

Чи велика в Еда родина? Чи така як у нас?

Я б могла довго розповідати про своїх родичів. Та тільки починаю про них думати, як зупиняюся на батьковому братові. Його я боюся так само, як Синьої Бороди. Він нечасто приходить до нас, але коли приходить, то просить у батька сто грам. Руки його трясуться, очі – мов у Сірка. Батько його жаліє, садить за стіл, дістає з холодильника всяку поживу – а дядькові багато не треба, – розігріває, подає йому ложку чи виделку. Потім рипає дверцятами нашої старої кухонної шафи, яку так не любила мама за той скрегіт, і дістає пляшку. Наливає йому повну чарку й собі крапає пару крапель. Наш батько не п’є, та пригубити може.

Я ніколи не поділяла того розуміння, яке батько дарував своєму братові. Він увесь час казав, що дядько Стефан молодший за нього і постраждав колись від удару по голові. Часом він хворіє, і йому тоді дуже хочеться випити. Одного разу, нещодавно, дядько на підпитку шукав якось зробленого ще за Царя Гороха ножа. Він подарував його батькові на котрийсь із днів народження.

Навіщо дядькові був той ніж?

Мені було дуже страшно слухати його п’яні викрики, які супроводжували батьківські пояснення, що того ножа вже давно винесли в сміття. Коли вони кричали вдвох – п’яний дядько і батько, котрий пригубив дві краплі, мені здавалося, що на нашій кухні поселилися аж двоє Синіх Борід одразу. Направду, батько й дядько дуже схожі. Щоправда, дядько не лисий. (У нього завжди таке ж світле кудлате й заплутане волосся, яке було в мене, коли мене порятував Макс і його батько.) Вони продовжували кричати, а я – чекати, що Артем вбіжить до кімнати, мов лицар зі шпагою, і забере мене від цих двох.

Батько знову прочовгав до свого «кабінету».

Сів за крісло. Розгорнув газету. Ще з годинку попрацює й візьметься за пульт. Далі перемикатиме канали, зовсім як Артем, коли хвилюється.

Невже наш батько хвилюється? Ні, я не буду в нього таке запитувати. Ми мало розмовляємо. Коли ми вдома, то або читаємо, або сидимо кожен за своїм комп’ютером, або мовчки дивимося телевізор. Здається, що в нашій родині вичерпалися всі слова. Це сталося тоді, коли мама сказала, що повертатися не збирається. Як зараз пам’ятаю той день. Ми з Тьомою мовчали. Ми чекали пояснень, з надією поглядаючи на батька. Та він не зронив ані слова. Того ж вечора до батька прийшов брат, і разом вони випили, «за традицією».

З кухні час до часу долинали затерті слова: навіщо Колумб ту Америку відкрив?

Частина друга. 20 травня, 2011

У чемодан тільки серце не влізло,
Та й не хотіло...
«Поїзд емігрантів» Джані Родарі
(Переклад з італійської Г. Кочура та М. Лукаша)

Артем

Мама якось згадувала, що коли б вона не проїжджала дорогою до центру Піттсбурга, її дивує таке: чому в’язницю побудовано ледь не в самісінькому серці міста? Чому вікна високої будівлі виходять просто на річку? На її думку, це псує міські ландшафти. Хоча вона вважає, що неуважні туристи часом не помічають, що вікна великої будівлі заґратовано. Бо, якщо пригледітися, то інколи навіть можна побачити, як за ґратами стоять в’язні і дивляться чи то на річку, чи то на невпинний рух транспорту. Та загалом туристи часто сприймають в’язницю просто як пам’ятку архітектури.

Маму хвилює в’язниця в центі Піттсбурга... а мене хвилює в’язниця, до якої я потрапив. Мені пофортунило – мене не посадили за ґрати. Хоча в ментівській машині мені таки довелося за ними посидіти. Захоплений

зненацька, я почувався кримінальним злочинцем.

Сидіння рипіло. Колеса тріщали. І мені хотілося одного – провалитися до найглибшого нутра землі й згоріти в киплячій магмі.

Коли мама навідується до центру в справах, її також дивує, що однією з найстаріших споруд міста є саме будівля суду. Вона має високі куполи. Мама каже, що попри всі архітектурні деталі краса її ще й у тому, що вона з'єднується з іншою будівлею – «Мостом Зітхань». Це такий собі венеціанський мотив. Хоча мені це нічого не каже: я не був ні у Венеції, ні у Піттсбурзі. Мама твердить, що її завжди дивує, що та будівля нагадує замок. Замок? Будівля, в якій я сиджу нині, на замок не схожа. Хоча, здається, я відбувся легким переляком.

Щойно мене привели до дільниці, то посадили на стілець. Я сидів мовчки і чекав на допит. Але менти лише записали мої дані. Запитали про батьків. А далі про те, чому я таке накоїв. Чому накинувся на того хлопця з кулаками. Спочатку я хотів мовчати. Потім збрехати і залишити собі помсту за Полю на майбутнє. Та згодом злякався – менти сказали, що не віддадуть мене батькам, поки я не скажу правди.

А як же мама? Поля? Америка, зрештою?

І я виклав усе, як було.

Ментів моя розповідь особливо не здивувала. Та вони й слухали її у піввуха. Один поблажливо кинув, що люди вже не раз зверталися зі скаргами на двох хлопців, що розбишакують на Троєщині. Якраз у тому районі, де все й трапилося з Полею.

Міліціонер вніс запис у книжку і запитав про моїх батьків. Сказав, що треба, щоб вони прийшли по мене, бо інакше мене не відпустять. Мало чого мені ще в голову збреде, наголосив він. Треба заспокоїтись, пояснював, поспати. А за день повернутися з батьком чи матір'ю і заповнити ще якісь папери.

Він став телефонувати до нас додому. Здалося, що моє серце перетворилося на м'яч, якого вкидають до кошика. Воно пульсувало й підстрибувало.

Я сидів на стільці й приречено чекав на появу батька.

От батько прийде – і що далі?

Що будуть говорити в школі?

А що – в команді?

Добре, що я нікого не вплутав із пацанів.

А що, як Поля скаже мамі?

Що мама на це відповість?

Поля

Телефонний дзвінок розітнув тишу в квартирі. Батько, як завжди, сидів у своїй кімнаті. Я вирішила не підходити до телефону, щоб раптом не потрапити йому на очі. Батько теж не квапився. Після третього виклику він таки почовгав до коридору.

– Віктор Чиж, – сказав він і прокашлявся. – Слухаю. Говоріть, це Віктор Чиж.

Терпіти не можу його надмірної офіційності. Наче він секретар в офісі. Він пояснює це тим, що інколи телефонують клієнти, а тому нам з Тьомою треба також навчитися відповідно розмовляти по телефону.

– Чиж, так, Чиж, – голос його тихішав, – мій син, так, Артем.

Я підійшла ближче до дверей і принишкла.

– Матері немає, – говорив затинаючись. – В Америці. Скоро не приїде. Прийду сам. Так. Зараз. Уже виходжу. Дайте адресу. Полю! – крикнув батько. – Подай ручку! Полю...

Я метнулася до столу. Ручку? Ось – ні, не пише.

Олівець! Зламався!

Нарешті я відрила в наплічнику папірець і ручку.

– Чекайте, хвилину, пишу, – батькові руки тремтіли. Окуляри зсунулися на край носа, та він не зважав. – Дякую. Зараз буду. Йду.

З Артемом щось трапилося.

Батько повісив слухавку й уважно подивився на мене. Видно було, що він хотів щось сказати, смикнув футболку, та ураз його очі міцно прикипіли до мого синця. Я обіперлася на стінку і опустила голову. Батько мовчав. Папір шарудів в тремтячій руці. Тепер то був єдиний звук.

– Полююю, Полееечко, – тяжко видихнув він і знову вмовк, підійнявши моє обличчя за підборіддя, він розглядав синець. – Болить?

– Ні, – збрехала я, бо коли торкатися до синця, то він іще болів.

– Хочеш про це поговорити?

– Ні.

– Ти Тьомі казала?

– Так.

– Ясно, – повторив розгублено. – Я за Артемом, – батько поклав свою тремтячу долоню мені на чоло. Від його дотику мені стало тепло. Він хвилину помовчав. Довгу таку хвилину. Потім поцілував мене в тім'я, як колись у дитинстві.

– Ми скоро повернемося – ми з Тьомою. Замкни двері, Полю, я ключі не беру, – він одягнув светра.

Я присіла на підлозі. Розбита вщент.

Мені не хотілося плакати – хотілося заскавучати, як цуцик.

Я притулилася головою до шафи. Дверцята, які ніколи щільно не зачинялися, буцнулися. Із середини виглядала червона валіза. Її мені подарувала мама, щоб я збирала до неї наші речі. Зробила для нас з Артемом грошовий переказ, щойно ми отримали паспорти, от ми і купили собі по валізі. Артем обрав великого синього наплічника. Сказав, що місця для кросівок і м'яча вистачить, а більше йому нічого не треба. Я ж захотіла валізу, таку, як у мами, на коліщатах, збоку з блискучою лакованою смужкою.

Як у мами...

Мені хотілося до мами. Пригорнутися до неї. Сісти на дивані поряд і горнутися-горнутися.

Чого все так?

Чого?

Зі злості я стукнула кулаком по шафі, дверцята гупнули, а за мить валіза впала долі. Її блискавка була не застебнута. Вона здавалася червоною розчепіреною пащею. Мені не хотілося її підіймати. Мені не хотілося нікуди їхати. Я підібгала ноги, уткнулася головою в коліна й стала дивитися на годинник.

«Ми скоро повернемося», – сказав батько.

Скоро? Правда скоро?

Скоро – це коли?

«Скоро», як мені відомо, поняття неточне. Так само, як і «ненадовго». Мама також казала, що повернеться «скоро», бо, за її поясненнями, до Америки вона їхала «ненадовго».

Артем

Невдовзі батько прийшов по мене, підписав якісь папери. Коли ми з ним зустрілися очима, він нічого не сказав. Ми вийшли на вулицю, батько подав мені куртку.

– Трохи прохолодно. Подумав, – він стенув плечима, – може, знадобиться.

Я накинув куртку, і ми пішли. Крокували вперед мовчки. Я чекав, що батько розпочне свої уроки моралі й правильної поведінки. Замість цього він... підійшов до кіоску й купив дві порції морозива.

– Знаєш, Артеме, – він відкусив шматочок, – я би зробив так само.

– Що? – ледь не подавився я.

– Захистив би свою сестру... – він витримав паузу, – чи брата.

Мені відразу спав на думку наш дядько. Батько не раз водив його до лікарні, щоб підлікувати. Інколи він навіть сам робив йому уколи. Мама, коли була ще з нами, йому допомагала.

– Але, я ж не... тобто, тат, все вийшло не так, як треба... Все провалилося. Я не те, щоб не надавав тим негідникам, а навпаки – осоромився.

– Осоромився? – батько повільно вкусив морозиво. – Не знаю. Артеме, а пам'ятаєш лижі?

– Які?

– Забув, Тьомо? – обличчя його посвітлішало, на ньому з'явилася ледь помітна, незвична для батька – цього, теперішнього батька – усмішка. Я дивився на нього з подивом, бо давно не бачив його таким.

Коли батько усміхається, ямочки на його щоках стають глибшими. Як у Полі. Як у мами...

– Лижі!!! – мені аж проясніло в голові. – Водяні!

– Отож-бо, Тьомо! – незвично, як хлопчисько, вишкірився він. – Вони!

Коли ми вперше спробували прокататися на водяних лижах, мене на них поставили й дали в руку каната, прикріпленого до катера. Батько завів двигун, я вперся ногами в лижі, якщо можна так сказати, він смикнув, і за мить я шубовснув під воду. Замість того, щоб плавно розтинати лижами хвилясту поверхню моря. Я не тільки висковзнув з однієї лижі, а ще й зачепився за канат. Мене, малого й наляканого, батько витягнув з води однією рукою. Лижу ми так і не виловили. За що тоді ще й штраф заплатили. Усі, хто спостерігав за цією картиною з берега, з нас добряче посміялися. Потім я дуже переживав. А згодом ми поїхали додому. Я забув ту історію. Не те, щоб зовсім, звісно, але вона мене більше не хвилювала. Я більше не червонів, згадуючи про неї.

Ну, так, я розумів, до чого він веде. Не маленький. Натяки на те, що все з часом минеться. Але що «з часом», коли ця халепа тут-і-тепер? До чого тут час?

Я не хотів його зупиняти. Мені було достатньо бачити, як по-хлопчачому з-під потертих старих окулярів світилися його очі.

Ми сіли на лавці неподалік від нашого будинку й ум'яли ще по порції морозива. Слова вертілися на язиці, але я їх ковтав. Мені багато чого хотілося сказати батькові: про маму, про Полю, про Аліну, про майбутню поїздку. Але я чомусь не міг. Мені здавалося, що кожен із нас потаємно переказав іншому все, що накипіло на серці.

– Все добре, що закінчується добре, – сказав нарешті батько. – Але, може, якщо що... ти, сину, звертайся наступного разу до мене з такими... питаннями... Чи до ммм... Тьомо, до ммм... матері.

При слові «матір» у нього здригнулися губи. Хоча, може, то мені здалося?

– Звертайся, Артеме, – повторив батько.

Поля

Я сиділа біля валізи, коли батько з Артемом повернулися.

– Арчику! – я наскочила на нього. – Ти мене налякав. Що трапилося? Що?

– Все окей, мала, – відмахнувся брат, поглядаючи на батька.

– Не переживай, Полю, – той подав мені ванільне морозиво.

Батько зняв черевики й пішов до ванної.

– Що трапилося, Арчі? – не вгавала я.

– Полю, все в нормі, – Артем поплескав мене по плечу і кивнув на валізу. – Ти що, вже збираєшся?

– Ні, ні, це просто... Та ж за візою скоро йти... – видихнула я.

– З сумкою? – Артем намагався жартувати.

– Таке скажеш! – я миттю защепила чорну пащеку своєї валізи й заховала її до шафи.

– На кухню? – батько повісив рушник на гачок.

– Мені треба, – Артем взяв телефон, – подзвонити. Я ненадовго.

– Тільки без фокусів, – підморгнув батько, і я не вірила, що бачу його в доброму гуморі.

Я сіла на табуретку й запропонувала йому свою допомогу. Та він відмовився. Сказав, щоб я відпочивала. Тоді я поглянула у вікно – сонце скотилося за сусідній будинок і розлилося теплим світлом, наче позаду було широке рожеве море чи озеро.

Мама розповідала, якщо в Піттсбургу стояти на горі й дивитися, як сідає сонце, то здається, що всі три річки стають одним великим рожевим морем. Я собі намагалася уявити цю картину, переглядаючи листівки, які нам час від часу надсилала мама.

Сонце лоскотало повіки. Я опустила тюль і закинула ноги на батарею. Кінчиками пальців наткнулася на щось тверде.

Мацнула. Що там? Томик поезії Джанні Родарі!

– Ой, ось вона...

– Хто? – батько чистив картоплю.

– Книжка. А я її шукала, – я розгорнула томик посередині. Подумала, що востаннє я читала її вголос для мами. Отже, книжка вже рік вкривалася тут пилом... Я здмухнула пилюку і протерла палітурку рукавом. На одному подиху прочитала кілька віршів уголос. І не зогледілася, як батько почав повторювати за мною.

– Тунель – це як ніч, але ненадовго. Хоч в око стрель – не видно нічого...

– Звідки ти їх знаєш? – отетеріла я.

– Підслуховував, як ти... ти... матері читала, – він обтер руки об фартух... так, отой самий, який носила мама. Він теж його одягав на кухні. – А що?

– Нічого, – я була здивована. – Хочеш, я тобі почитаю?

– Можна, – він поставив картоплю варитися. – Тільки повільно.

Я ніколи не думала, що батько міг звертати увагу на мої «кухонні» читання. Від слів, промовлених разом з ним, мурашки бігали по спині. Було страшенно приємно чути не його звичне буркотіння, а твердий глухуватий чоловічий голос. Щоправда, він трохи нервово посмикував футболку. Отже, теж хвилювався.

– «Поштові листівки з видами міст...»

– «Купує в Італії кожен турист...»

Проста вечеря з вареної картоплі й салату вперше за цей рік видалася мені такою смачною. Батько, Артем і я розмовляли, навіть жартували з мого синця. Артем казав, що він дуже пасує до мого волосся. Батько з ним не погоджувався, але згадав, як хлопчиськом теж не раз повертався додому із синцями.

– Ліхтариками! – казав він, бо так тоді «охрестив» татові синці дідо.

Його розповіді розрядили напругу через те, що трапилася зі мною й Артемом. Після вечері батько додав, що вірить у закон бумеранга.

– Це як? – запитала я. – В бумеранга? Що це значить?

– Що посієш, те пожнеш, – сказав батько. – Не можна зібрати гречку, якщо сієш пшеницю. І навпаки.

Артем узявся мені пояснювати закон бумеранга по-своєму. Я намагалася згадати, який він, той бумеранг. І як це може бути так, що він повертається до того, хто його запускає.

– Це така собі вигнута дерев’яна палка, яку використовували древні племена, – пояснив Артем. – І так, так, ніякої магії, Полю, вона може повертатися до того, хто її запустив.

Я збирала посуд зі столу і уявляла, як великий дерев’яний бумеранг летить просто на тих двох покидьків, що образили мене.

Бумц!

Бамц!

Бумеранг застав їх біля зеленого кіоску. Вони впали на землю, затуляючись руками. Буммм!

Артем

Після вечері ми з татом сіли біля телика. Поля гукнула мене до кімнати, бо мама вийшла на зв’язок. Поля підморгувала мені, щоб я й далі казав, що

камеру ще не полагодили. Вона страшенно боялася засмутити маму своїм синцем.

– Пташки, привітик! – останнім часом мама поводилася по той бік екрану так, немов доповідала з космічної бази. Усмішка на весь рот. Ед – позаду. – Пташки, ви як? Все добре?

– Добре, –я к завжди відповіли ми в один голос.

– Повечеряли?

– Так, – знову разом кивнули ми.

– А в мене... точніше в нас з Едом... для вас ще одна новина, – вона навіть не зважала, що ми не увімкнули камери.

Поля тривожно поглянула на мене.

– Погана чи хороша? – спохватилася Поля. – Не про кінець...

– Пташко, про початок! – крикнула мама й потягнула Еда за руку. Він присів біля неї. – Ти скажеш чи я? – вона дивилася просто в камеру. Біля її очей виднілися дрібні зморшки.

Ми з Полею здивувалися – як це, він скаже? Він же не розмовляє по-українськи. Та Ед підсунувся до мікрофона. Його велика рука вперлася в стіл.

– Ум... Гм... – він подивився на папірець, де було прописано, як треба читати, – ...буде брат, – вирік він.

– ...Ик, братик, – виправила його мама. Ми нічого не второпали. – У вас буде братик! – виголосила радісно мама. – Це Ед вам хоче сказати, пташки!

Як це братик?

Як це – «у вас»?

Мені здавалося, що мама і Ед розмовляли якимись кодами, яких мені не вдавалося розшифрувати.

«У вас буде братик? Як це – брат... ик?»

Я поглянув на Полю – вона була приголомшена. Сховавши обличчя в долоні, вона водила ними, немов розтираючи замерзлі на морозі щоки.

– Пташки, ви раді? Кажіть, чому мовчите? – лагідно усміхнулася мама.

Ед шкірився в екран. Розглядаючи його гладке квадратне обличчя, схоже на брилу, я подумав про батька. Чого цей Ед шкіриться? Чого горлопанить? Хоч би тато не чув. Я озирнувся: телевізор працював голосно. Добре! Бо я не міг уявити, що батько почує цю «радісну» новину.

– Ми... ми раді... – витиснула з себе Поля, та на ній не було лиця.

– Еде, вони раді, – як по радіо, двічі проторохтіла мама. Я більше не впізнавав її голосу. Мені здавалося, що не тільки її інтонація змінювалася, коли вона говорила до Еда, а й голос її ставав іншим, чужим. Поля мала рацію щодо маминих змін. Вона куди спостережливіша від мене.

– Ми ще не знаємо, як ми його назвемо, – сказала мама. – Хочемо, щоб звучало гарно і по-українськи, і по-англійськи. Тож маємо список. Чи порадите, яке ім'я вибрати? Ось, будь ласка, – вона дістала з шухляди папірець. – Антон, будуть називати Ентон чи Антоніо.

– Ага, як Бандерас, – кинув я.

– Іван, але будуть називати Айвон.

– Або Ейвон, як косметика, хіба ні? – тепер Поля підкинула.

– Чи... – мама, здавалося, приймала наші шпильки за чисті жарти, вона пригледілася до написаного, – Євген, називатимуть Юджин.

– Майже Джин... – це був я, – Джин, як у мультику «Чарівна лампа Алладіна»....

– Які ви дотепні, – засміялася мама. – Бач, Ед, які вони, – кивнула. – Неперевершене почуття гумору в наших дітей!

– Твоє, Анно, – відповів Ед, тримаючи мамину руку.

– Як вам Макс? Максим, будуть називати Максом.

– Тільки не Макс, – різко випалила Поля. – Не Макс!

– Ні? – мамині очі округлилися. – Тобі не подобається ім'я Макс, пташко?

– Ні. Тобто, подобається, але... – швидко-швидко говорила Поля, і мене дедалі більше дивувала, – я не хотіла б, щоб.. Тобто...

– Еде, – перебила її мама, – Полі не подобається ім'я Макс.

– Окей, – він взяв олівця і викреслив «Максима» зі списку.

– Вже простіше, – сказала мама. – Залишилося три: Антон, Іван чи Євген.

– Ентон, Айвон, Юджин, – вискалився я в посмішці. – Бандерас, Ейвон і Джин, – докинув навмисне. Ще й тому, що на екрані був Ед.

– Артем жартує, мам, – здається, що Полі стало незручно за нас.

– Я знаю, знаю, – закивала мама. – Але ви подумайте, будь ласка. Подумайте, як би ви назвали братика, га? Подумаєте, пташки, га? – мама поклала папірець назад до шухляди.

– Ха? – Ед і собі кивнув.

– Добре, так, добре, – ми з Полею нагадували слухняних дітей у дитсадку.

– Ну гаразд, – полегшено видихнула мама. – Ед хоче вам сказати «до побачення», – обличчя Еда знову розтягнулося в усмішці й зайняло весь монітор.

– До-по-ба-че-ння, – він швидко махнув величезною червоною п'ятірнею й зник із нашого поля зору.

– Пташки, ви знаєте, тут так інколи цікаво, так цікаво. Інколи навіть дуже смішно, – мама добирала слова. Вона вочевидь підбирала правильні конструкції. – Ось, наприклад, уявіть, я на днях дізналася, як записатися до

групи вагітних мам. Ви будете сміятися, – вона розвела руками. – Вам правда буде смішно...

Мені було не смішно. Я бачив Полине обличчя й розумів, що їй теж сміятися не хотілося.

– Так-от, пташки, уявіть: мам так, скажімо, двадцять, біжать по парку з візочками попереду. Потім раз-два – тренер їх підганяє – і вони вже роблять вправу за вправою. Всі у формі. Навіть ті, у кого трійко дітей, – вона показала три пальці, наче ми були малі й не розуміли. – Як оце в мене. Пташки мої, пташки! Трійко! У нас буде ще одна пташка, – мамин погляд на хвилинку став дуже звичним і спокійним. – Я на вас чекаю. Ед теж. Ми вже готуємо дім. У вас буде по цілій кімнаті. Через день за візами, га?

– Так, – відповіла Поля. – Через день.

Я бачив, як їй на очі наверталися сльози. Вона дивилася в стелю. Вона завжди так робить, щоб не плакати. Мені самому здавило в горлі.

Я вкотре відчув, як бігав мій кадик. Це було бридко. Я не завжди помічав це за собою. Коли помічав – соромився. Але в такі хвилини – хвилини напруги – я відчував, що він, як м'яч при ударі, стрибав угору-униз.

– А ви все ще без камери, – нарешті помітила мама. – Переказати вам гроші на нову?

– Ні, ми просто не мали часу, – відповів я. – Завтра після школи купимо.

– Так, обов'язково, Артеме, купи, – мама скривила губи. – Хочу вас бачити. Скучила страшенно, страшенно, страшенно, – вона стисла кулаки. На лівій руці її підмізинного пальця виднілася обручка з невеличким камінцем. Раніше вона носила обручку на правій руці.

– До завтра, пташки! Цілую вас, – сказала мама, а я краєм ока помітив, як увійшов до кімнати Ед. Його ноги видавалися двома стовбурами. – Прошу, подумайте про ім'я для братика. Добре, пташки? Знаю, знаю – повторюю. Але мені це важливо, чуєте, пташки?

– Подумаємо, подумаємо, – просто по вже ледь помітному синцю, бо він помалу сходив, у Полі котилася сльоза.

– Подумаємо, мам, – повторив я за сестрою й відвернувся.

– Чудово, пташки! Цьоми!

За хвилину вона вимкнулася.

Поля насунула капюшона й оперлася головою на лікті. Вона відвернулася від мене. Заховала обличчя.

– Ти плачеш, Полю?

– Ні.

– Будемо про це розмовляти?

– Не зараз, – вона ще більше пірнула в капюшон, аж до носа. Їй треба було лишитися самій. Мені така її поведінка була неновою.

Я вийшов до батька. Сів біля телевізора. Він дивився якесь інтелектуальне шоу й час до часу називав правильні відповіді за гравців.

– Тьом, де Галапагоські острови? – опустив окуляри батько, роблячи вигляд, що він не знає відповіді. – «А» – в Атлантичному океані, «Б» – в Мексиканській затоці, «В» – в Тихому океані. Це наче просте запитання.

– «В».

– Правильно!

– Наступне. Слухай наступне. Давай, хто перший, – після вечері батько був у доброму гуморі.

Я намагався йому підіграти. З усіх сил старався. Але в голові вертілися новини про меншого брата: Ентоні? Айвона? Юджина? Чи Макса?

Поля

20 і вже майже 21 Трав, 2011

Мій брат?

Автор: Poliana

Рубрика: Життя

Привіт усім! Минулого разу я вам писала про брата. Стільки коментів отримала від вас! Мені сподобалася історія Dilemy_3D про брата-мультиплікатора. Я би теж хотіла вміти малювати мультики. Запитання до Dilemy_3D: чи твій брат озвучує їх?

Також мені сподобалася історія Mili-lili про брата-поета. Справді, брат-поет – звучить! Запитання до Mili-lili: а він присвячує вірші тільки своїй дівчині чи тобі також?

Дехто з вас, друзі, запитує, хто мій брат, і натякає, що навіть знає його.

Я не буду казати, хто мій брат, добре? Я не хочу розголошувати його ім'я. Може, колись. Якщо все вдасться, то я поставлю сюди фото з нашої з братом майбутньої подорожі. Ок?

Наразі в мене є інші питання, які я хочу з вами обговорити.

Як назвати меншого брата? Або точніше так: чи назвали б ви, дівчата, свого меншого брата ім'ям хлопця, який вам... не те що подобається, а який вам порятував життя? Ні, звичайно, він не принц на білому коні, що прибув із далекого казкового краю. Авжеж ні. Він простий хлопець. Хоча я його досі погано знаю. Але мені так здалося тоді, при зустрічі. Я думаю, що він дуже простий. В хорошому значенні. Та це не до теми... То ж скажіть, чи назвали б

ви ім'ям того, хто вам подобається, брата, який народиться в іншому домі, може, навіть в іншій країні? Чекаю.

Артем

Коли я зайшов до кімнати, Поля згорнула електрону сторінку. Поглянула на мене краєм ока й закрила свій блог.

– Що там по телеку?

– По телеку – телик.

– А про кінець...

– Полю, дурниці! Там щось про Галапагоські острови. А то, Поль, не кінець...

– То про кінець нічого?

– Ні! Про острови... що вони, мовляв, в Тихому океані, що до них колись плавав Чарльз Дарвін, – усміхнувся я, намагаючись розвіяти її страхи. – Він там проводив спостереження.

– На них?

– А ти не знала?

– Знала, – відрізала Поля. – Я лягаю спати, – вона заскочила в ліжко й накрилася з головою. – Я зморилася. Спати! – за хвильку вона визирнула з-під ковдри. – То про кінець нічого не казали?

– Добраніч, Полю, – проігнорував я її запитання вкотре, потім поглянув на годинник – перша ночі.

Мені не спалося. Полі теж. Вона вертілася. Мені хотілося з нею поговорити про те, що нам сказала мама, але я не наважувався розпочати розмову. Я слухав звуки телевізора, які долітали до нас. Потім батько його вимкнув і почовгав спочатку до ванни, а потім до своєї кімнати.

Я заплющив повіки. Перед очима миготіли слайди. Так швидко, що не можна було упіймати їхній рух. Я бачив двір, з якого мене забрали в міліцію, бачив краєвиди Піттсбурга з листівок і фото, які надсилала нам мама, бачив Аліну в її кофтині з блискітками...

Я знову поглянув на годинник – невдовзі п'ята. Невже я таки спав? Невдовзі п'ята...

Невдовзі п'ята?

«І що, – казав я собі, – ти віриш у ці дурниці?» «Ні, – відповідав відразу ж, – я в таке не вірю. Це науково не підтверджено. Це нічим не обґрунтовано».

Та, попри все, мені щось лоскотало всередині, ніби мурахи бігали. Ні, – говорив я собі знову і знову, – це все дурниці...

Поля завовтузилася у своєму ліжку. Повернулася на бік тихо-тихо. Потім легенько вислизнула з-під ковдри.

– Артеме, ти спиш? – прошепотіла вона. Надіялася, що я не відповім. І я не відповів.

– Спиш? – Поля навшпиньки підкралася до мене.

Не знаю чому, але я все ж вдав, що сплю. Вона відкрила ноутбук. Повернула його, щоб світло екрана не падало на мене. Хоча надворі вже було видно: перші сонячні промені от-от віллються до нашої кімнати.

Поля дуже повільно стала натискати на клавіші. За хвильку їй таки довелося заговорити до мене. Звук скайпу так чи так мене б розбудив.

– Це мама, – так само навшпиньки підійшла вона до мене й зашепотіла в обличчя, – ти спиш?

– Ні.

– А чого мовчав?

– Не знаю.

– Це мама. Я переживала. Вона була в скайпі. Я написала, що я не сплю.

– Відповідай.

Поля додала гучності. Мамине обличчя, сонне чи втомлене, з'явилося на екрані.

– А чому ви не спите, пташки? – лагідно сказала вона.

– У вас нічого не відбувається? – запитала Поля.

– Я дивлюся кіно, а Ед розбирає фотки зі святкового обіду. Казав, що дещо вам скине. Ще нема? Перевірте, пташки. Може, вже...

– Немає, – мотнула головою Поля.

– А, то ще, мабуть, не розібрав, – позіхнула мама.

– То нічого не відбувається?

Мама поклала голову на долоні. Ліктями сперлася на стіл. Як колись удома. І подивилася так пильно, прямісінько в серце.

– Полечко, зараз у вас десять хвилин на шосту, у нас – на одинадцяту. Якби щось мало трапитися, то вже трапилося б, чи не так?

– Так.

– Полю, ми тобі всі казали, що то дурниці, – вона прошепотіла просто в камеру так, наче сиділа біля Полі на ліжку. Мені самому чомусь закрутило в носі. Дуже хотілося, щоб мама так – раз! – і сіла по цей бік комп'ютера. Не по той, як було насправді...

– Ви б іще поспали, – сказала мама. – Скоро ж у школу. Година ще є. То вас добудитися не можна, то ви не спите...

– Та ми вже... – зітхнула Поля. – Я переживала.

– Я їй казав, – докинув я.

– Ай, Тьомо, ти знаєш Полю, – кивнула мама. – Вона у нас як віслючок. Доки сама не переконається... Га, Полю?

– Так, – наче трохи засоромилася сестра. – Так.

– Та купіть вже ви нарешті камеру!

– Добре, – я підморгнув Полі, щоб хоч якось підбадьорити її.

Натомість вона не усміхнулася. Відгорнула штору. Подивилася в дзеркало. Синець все ще не зійшов із вилиці.

– У тебе ніч? – сказала вона. – У нас ранок. У твоєму домі темно. У нас вже світло... Пам'ятаєш: «Чи місяць над Києвом сяє так само чудово, як сяє над Римом...»?

– «А може, й ясніше стократ...», – підтримала мама. – Привезіть із собою книжку, ти її знайшла?

– Так, привеземо. Знайшла. Добраніч, мамо, – зронила Поля.

Мама притисла пальці до губ і потім до екрана комп'ютера. Якби я був малим, то зробив би те саме. Але не хотів піддаватися емоціям...

Ед не стояв біля неї. І вона була звичною – нашою мамою. Не такою голосною, не усміхненою по самі вуха. Нашою! Вона ще раз притисла пальці до губ.

– Добраніч. Чи доброго ранку!

Поля повторила за нею.

«Добраніч, мам...» – сказав я подумки.

Кінця світу не відбулося. Звісно: ну хто таке міг вигадати? Але, здається, за цих кілька днів з нашою родиною відбулося щось набагато важливіше...

Поля

Дорогою до школи я схаменулася: треба вигадати щось про синець. Не казати ж усім правди? Засміють...

Артем до школи не пішов. Батько сказав, що вони мусять зайти до міліції для заповнення ще якихось-там довідок. А я дуже хотіла дзенькнути брату й перепитати, яка відмазка прозвучить найкраще.

Їх я вигадала кілька: 1) вдарилася об шафку, 2) на мене випадково бухнулася полиця із книжками, 3) боролася із сусідськими дітьми... Утім, коли я увійшла в клас, і на мені зупинилися два десятки поглядів, стало зрозуміло, що всі ті вигадки – нісенітниці. Хіба мені хтось повірить?

– Ти ба... – вирячив очі Тарас, – хто тебе так?

– О, вау! – вереснула Юлька, віднедавна закохана в Артема. Вона його фанатка. – Яка ти! Сподіваюся, з Арчі все окей? На вас що, наїхали фанати?

– Наїхали? – перепитав Тарас. Всі інші спостерігали цю сцену мовчки. – Чого це?

– Арчі ж програв. «Бурі ведмеді» продули, що, не знаєш?

– Знаю, але він круто грав. Я все одно за Арчі!

– А я що сказала, що я проти нього? – Юлька запалювалася, наче іскра. – Я, на відміну від тебе, не тільки вболіваю, я ще й переживаю...

Тепер уже ніхто не дивився на мене і мій синець, бо всі стежили за незрозумілою суперечкою між Тарасом і Юлькою.

Кілька хвилин вони гризлися щодо гри «Бурих ведмедів», далі перейшли на особисті розбори: хто до кого і з якою інтонацією говорить, аж доки не з'явилася класна.

– Павлино! – вона витріщила очі, як Тарас. – У вас удома щось сталося?

– Ні, – затнулася я. – Тобто все окей.

– Батько пив? Бився? Так, Павлино?

– Це чому ви таке запитуєте? – я ошелешено витріщилась на неї. – Наш батько не п'є і не б'ється!

– То ж є якась причина... – вчителька махнула рукою, щоб усі сіли, – для, так би мовити, такого... – вона окреслила пальцем у повітрі мій синець.

– Так, є причина, звісно.

– То яка?

– Мене угрів м'яч, – нарешті прийшло мені в голову. – На тренуваннях.

– Це коли? – здавалося, класна навіть трохи засмутилася, що пояснення виявилося таким простим. – Хіба бувають тренування на вихідних?

– Артем грає, коли захоче, – відповіла я, тішачись зі своєї вигадки, бо в ту хвилину вона мені здавалася геніальною. Я бачила, як Юлька дивилася на мене із захопленням.

– То це Артем тебе вдарив м'ячем? – вчителька шукала якоїсь каверзи.

– Та ні, кажу ж, ми грали... цебто Артем тренувався.

– Ти граєш з Арчі? – Юлька ще більше вишкірилася. – Де? Коли? Ми теж би прийшли, га, Тарасе?

– Прийшли б...

– Все, годі, – пробурмотіла класна. – Зчинили тут балаган. Розгорнули підручники й повторюємо матеріал. На чому ми зупинилися?

– На еміграції, – кинув Тарас.

Я боялася, що класна знову розпочне розмову про мою маму, натомість вона викликала Тараса підбити підсумки минулого уроку. Добре, що вона швидко перескочила з мого синця на інше... Стало зрозуміло, що наші проблеми таки мало її обходять.

Я сиділа нишком і думала про Макса. Ніяк не могла примиритися з тим, що мама хотіла назвати нашого ще не народженого братика цим ім'ям. А проте – це ж була моя мама і мій братик. Наша мама і наш братик, тобто. Що мені робити?

«Макс. Максим. Максимко. Макся. Максюта. Максик. Мася...» – писала я на аркуші й потому замальовувала дуже щільно, щоб ніхто не помітив.

Сяк-так я пережила той день у школі. На радість, він був короткий. Нас відпустили з останніх двох уроків, бо хімічка пішла у декрет, а на заміну їй поки нікого не знайшли.

Вислухавши від Юльки слова захоплення моїм синцем – ні, ці фанати часом здатні на божевільні думки, – я пішла додому. Центральною вулицею, а не протоптаною стежиною між будинками. Після того випадку дворами йти мені було лячно.

Я крокувала повільно, роздивлялася людей, розквітлі дерева, вивіски на кіосках... Сонце лоскотало повіки, час до часу над кульбабами пролітали метелики. Щойно я підійшла до ятки, щоб купити сік, моє серце загупало, горло стиснуло. Неподалік майнули три смужки на шапці: червона, жовта і зелена.

То був Макс!

МАКС!

Я боялася, що він зараз зникне, і я більше його не побачу. Мені хотілося гукнути його, вибігти йому назустріч.

МАКС!

Я вже готова була зробити крок уперед, аж глянула на своє віддзеркалення у вікні кіоска й зупинилася. Звідти на мене дивилася якась медуза: волосся стирчить на всі боки, між оком і носом синець, щоки розпашілі...

МАКС!

«Та Макс тебе вже бачив такою!» – сказала я собі й надумала ступити вперед.

«Але тоді він був рятівником, а зараз ти порятунку не потребуєш», – відповів мені якийсь голос усередині.

Я оглянула свій одяг: чому я знову така? Хотіла вранці вбрати щось із того нового, що мені надіслала мама, але потім... забула... так, забула. Що за день?

Я оглянула свої кросівки. Шнурки на них були брудні й нагадували колір татової футболки. Згадала про неї і мені стало геть не по собі. Макс тим часом зникав у натовпі.

«Максе!» – дзенькнуло мені в голові, але я не спромоглася відкрити рота. Макс йшов просто до кіоску, де стояла я.

Невже він мене помітив?

МАКС?

«Тільки не зараз! Не тепер! Я можу бути іншою! Чепурною, як Юлька чи... Ой, зараз я не дуже...» – я ступила два кроки вперед і присіла за яткою.

«Якщо він мене побачив, якщо він йде до мене, то буде ганьба...»

Макс зупинився. До магазина під'їхала автівка, він ускочив у неї.

«Максссссе», – жалібно проскиглив у голові голосок.

Майнули смужки його шапки: червона, жовта, зелена.

«Максе! Максе! – я дивилася на свої кросівки. – Максе...»

Всередині росло невдоволення й розчарування. «Дурепа! Я ж так хотіла його побачити!.. Дурепа, ну!..» Я не підіймала голови, забула про сік і забула, чого я вирішила йти цією дорогою. Вибравшись зі схованки, сіла на лавочці перед магазином. І наткнулася очима просто на Аліну.

Ще цього бракувало! Перехопивши мій похмурий погляд, вона завагалася, її очі забігали. Я продовжувала мовчати. Вона – пасія мого брата. Пасія, про яку він відмовився зі мною говорити. Проте Аліна швидко гупнулася просто біля мене.

– Я чула про м'яча, – сказала вона, киваючи на мій синець. – Пацани пішли до Арчика, його сьогодні не було. Жека знає про ту запару. Арчик йому дзвонив, – випалила.

– Ясно, – я прикусила губу, і мені захотілося плакати. Глибоко вдихнувши, подивилася на Аліну. – Тепер усі знатимуть, що я набрехала, га?

– Ні. Ти ж знаєш команду «Бурих». Ні – зайвим балачкам.

– А як же Федот? – мій голос, що був рівний, холодним і стриманим, почав м'якшати.

– Що Федот?

– Він не любить Артема. Через теб...

– Ага, –Аліна кивнула, – говори, чого ж? Через мене, так. Не в тому річ. Я з ним поговорила. Він нормально те сприйняв.

– Що ти його не любиш? Ти любиш Атрема? – якось наївно кинула я.

– Що ти, ну що за «любиш»?! – Аліна зібрала руками волосся й стала швидко перебирати пальцями. – Я сказала, що Артем мені подобається. Так. І Федот мені теж подобається. От тільки Артем трохи більше, а Федот має це зрозуміти. От і все. Яка ж тут любов?!

– ...не любов?

– Що ти, що ти... любов, – повторила вона. – Я не знаю, це можна назвати як завгодно, хіба ні? Але мені Артем дуже подобається, дуже, так, – вона знову закинула волосся, але вже на інший бік. Імовірно, переживала. – Та це не любов... Яка ж любов?! А чого ти тут сидиш, Полько?

– Думаю...

– Про що?

– Скажи, – швидко заговорила я. – А ти б підійшла до хлопця першою? Ще й у такому вигляді? – я показала на свій синець і одяг.

– Мабуть, так, якби він мені був справді дорогим, – кивнула Аліна. – Я ж підійшла до Артема сама.

– Ти сама?

– Я. Так.

– Але ж ти... ти он яка, – прошепотіла я. Алінині щоки були нарум'янені, очі підмальовані. – Ти така... А я? Ні, я ні...

– Поль, якщо ти йому подобаєшся, то це не має значення. Правда. Хочеш про це поговорити? – вона усміхнулася мені на диво приязно. І я відразу якось розслабилася.

– Не знаю. Мабуть, – нарешті вирішила я. Мене дивувало, що я говорю з пасією мого брата. Ще вчора я не могла про неї й чути... Але я відчувала, що ця розмова була на часі. Й Аліна теж.

Я переповіла Аліні все про Макса. Вислухавши, вона подивилася на мої кросівки, потім на свої:

– Ти перебільшуєш, Полю, – сказала вона. – Ні взуття, ні одяг, ні синець не мали значення. Значення мало лише те, що ти його надибала випадково посеред натовпу. І поміть, ця випадковість сталася вже вдруге. Може, це щось та й важить?

– Я знаю, знаю, – мені захотілося повернути час назад.

«Максе...» – знов прошелестіло в голові.

Я подивилася в Алінині очі і на мить мені здалося, що ми з нею цілком могли б стати подругами. А чому б, власне, й ні?

Артем

У моїй кімнаті сиділи Федот і Жека. Їхній прихід був несподіваний. Коли ми з татом повернулися, вони вже чекали в під'їзді.

Ми зашилися в кімнату й говорили про своє. Федот і Жека були дуже злі на мене, їх дивувало, чому я не покликав їх на допомогу. Я їм сказав, що все вийшло на краще, бо пов'язали б ще й їх. З пацанами легко було порозумітися. І мені ставало ліпше від того, що Федот уже не тримав на мене образи через Аліну. Може, йому сподобалась якась інша дівчина, з надією подумав я... Здається, ми знову могли нормально розмовляти.

У двері подзвонили – це мала бути Поля. Я відчинив замок і буквально остовпів. На порозі поряд із сестрою стояла Аліна.

Поля привела її до нас додому!

– Що ти зробила? – зашепотів я, відвівши Полю вбік, доки Аліна роззувалася.

– Вона сама, я її не тягнула. Чесне слово, сама.

Я засмикався: у кімнаті був Федот, з яким ми щойно помирилися. І, крім того, я ще ніколи не запрошував до себе дівчину, яка мені дуже подобалася. Та й батько був удома... Почувши дівчачі голоси, він теж визирнув зі своєї кімнати. І тоді я помітив, що тато немов посвітлішав, немов прокинувся зі сну: його очі були живі й веселі. І він... він що?.. Підстриг бороду?!

Пацани й собі повисовували голови з-за дверей. Цієї миті всі дружно дивилися на Аліну. У мене всередині все завмерло. І нараз тишу прорізав голос Федота.

– О, ти, – кивнув він. – Привіти!

– Сорі, ми вам нічого не перебили? – запитала Аліна, дивлячись то на хлопців, то на мене, то на батька. – Добрий день, – тихо додала вона.

– Добрий... Смієшся: «перебили»? – сказав тато. – Чоловіча компанія. Кожен зайнятий своїми справами.

– То можна?

– Можна, можна, – Поля потягнула її за руку. – Заходь, ну.

– Ні, краще не заходь, – кинув тато.

Аліна здивовано зупинилася на півкроці. Ми з Полею збентежено переглянулися.

– Вас так багато! Давайте, – він погляну на годинник, – кудись чкурнемо на вечерю чи пізній обід, як хочете, так те й назвіть, – він ще раз глянув на годинник. – За п’ять хвилин, га?

Ми знову всі переглянулися.

– Я не проти, – сказав Федот.

– І я, – Жека підтримав ідею.

– Ви, дівчата? – підморгнув до Полі з Аліною тато. Я вирячився на нього дикими очима.

– І ми, га, Поль? – Аліна взяла з гачка курточку, яку щойно туди повісила.

– Тьомо, з тобою все гаразд? – зиркнув на мене тато.

– Еееe... так, – пробурмотів я. Здавалося, тато повністю взяв ініціативу у свої руки. Цього я ніяк не чекав! Ну, наш батько інколи може здивувати.

Він викликав таксі. Ми гучною компанією поїхали на Петрівку, де знайшли невеличкий ресторан.

– Чим ти заплатиш? – прошепотів я батькові, бо знав, що його заробітки зводилися до «копійок».

– Я все маю, – сказав він твердо. Вперше за багато часу в його голосі прозвучало вдоволення собою. – В газету дали гарну рекламу.

Всі торохтіли про своє. Поля з Аліною перешіптувалися. Хлопці говорили про баскетбол, про подальші ігри. Батько підтримував їхню розмову, а краєм ока поглядав на офіціантку, яка обслуговувала наш столик. Він трохи по-

дурному усміхався їй і ніяковів. Було очевидно, що він не проти позагравати з цією невисокою й стрункою жінкою.

Усі весело гомоніли, а я скиснув. Мені раптом сильно, як ніколи раніше, захотілося, щоб мама повернулася. Навіть подумалося, що завтра, щойно я отримаю візу до США, виголошу мамі, що ми їдемо не до неї, а по неї. Що ми не їдемо в її інший дім, а хочемо її забрати в наш.

В наш дім, не в Едів!

«Отак, отак і скажу!» – повторював я подумки.

Поля

21 Трав, 2011

Любов?

Автор: Poliana

Рубрика: Життя

Привіт усім! Так багато коментарів від вас. Дяки, що поділилися своїми міркуваннями! Окреме спасибі lesi12 за історію про «нового» братика. Дивно, але мені так само тяжко, як тобі, lesi12, змиритися з думкою, що моя мама (наша з братом мама) вирішила завести іншу сім'ю. Як і ти, я теж страшенно переживаю. Ти вважаєш, що все налагодиться, кажеш, що твій «новий» братик – чудовий, і ти його любиш. Добре, що ти віриш, що я теж полюблю свого, щойно побачу... Гм. Якщо дуже-дуже чесно, я не знаю.

Добре... Давай я теж у це повірю. Хоча б удам, що вірю.

Я досі не знаю, чи варто називати його ім'ям того, хто мені дуже сильно подобається.

Ти, vika_r, кажеш, що ти з радістю б назвала. Кажеш, що твого хлопця звати так само, як твого брата й навіть діда, бо у вашій сім'ї імена передаються від батька до сина... Над цим я теж подумаю. Дяки.

От, дівчата, у мене знову є запитання до вас... Чи підійшла б котрась із вас до хлопця першою? Чи насмілилася б?

Я його сьогодні бачила.

І дуже злякалась. Мені так тарабанило в голові – здавалося, що винесе мізки. Скажіть, невже це любов? Будь ласка, діліться своїми ідеями, досвідом, думками.

До речі, годину тому мій брат пішов на побачення... То любов це, чи як?

Артем

Я ніколи нікого не запрошував на побачення, та після нашої вечері (чи пізнього обіду), який зорганізував батько, мені не хотілося, щоб Аліна йшла

додому сама. Федот і Жека добиралися своїм ходом, бо їм ще треба було зайти в спортмагазин за м’ячем.

Батько знову викликав таксі, і ми підвезли Аліну додому. Щойно Аліна вийшла з автівки, я повернувся до батька:

– Тат, як думаєш, яке воно, ідеальне побачення?

– Такого не буває.

– У вас із м... мамою не було?

– З мамою... – смикнулася його брова. – Вона мене не помічала, доки я її не перехопив на вулиці, щоб допомогти піднести торбу. Горда була ваша мама. Але якось так помаленьку, помаленьку...

– О, так, – Аліна вже зайшла в під’їзд. І торби в неї не було. – І що? І все? Що помаленьку?

– Після того, як я їй допоміг, ми гуляли містом. Багато розмовляли. Словом, романтикааа, – видихнув він.

Поля витріщилася на нас.

– Містом?

– Ми спочатку під’їхали на Хрещатик, а потім пішли до парку Слави... Десь так було, – тато наморщив чоло, – романтично, кажу. Мм... мамі вашій сподобалося.

Я знав, що Аліна вже увійшла до квартири. Таксист поглядав на нас. Поля тицяла пальцем на під’їзд.

– Їдемо? Ні? – запитав таксист.

– Може, запитати її, – кинув я батькові. – Про місто.

– Про місто?

– Про прогулянку, – поправила Поля.

Вона усміхалася й хитро дивилася на мене.

Я набрав Алінин номер.

– Ви ще не поїхали? Ви тут? – визирнула вона з вікна, тримаючи телефон. – Щось забули?

– Ти маєш час? – мені було соромно, і я вийшов з таксі. – Пройтися містом?

– Містом?

– Погуляти.

– Маю!

Тато кивнув таксистові. Поля вишкірилася крізь скло. Розумна в мене сестра. Та мені справді більше не хотілося чути від них порад.

Ми з Аліною доїхали автобусом до метро, потім до Хрещатика. Далі, як батько й казав, повільно пішли вперед, вперед, вперед...

Аліна розповідала про своїх батьків, про їхні захоплення. Вони колекціонували багато цікавих речей. Її тато розпочав колекціонування ще до того, як зустрів її маму. Марки, альбоми, рідкісні зображення... У мами – колекція кактусів... Аліна вела своє... А я... Я дивився на неї. На її обличчя. Бліде. Красиве обличчя.

– Кактуси квітнуть рідко, – розповідала Аліна. – Один розцвів нещодавно. Трохи схожий на орхідею. Хочеш – покажу? Чи тобі, може, нецікаво про кактуси?

– Цікаво, – відповів я, думаючи про те, що ніколи не помічав, як рожевіють її щоки. Ніколи не зауважував, як швидко вона говорить і якими великими стають її очі від захоплення.

Увійшовши до парку, ми на мить вмовкли.

– Краса, правда?! – вигукнула Аліна, показуючи рукою на дзвіниці, на Дніпро, на розквітлі дерева.

В її очах відбивалося небо, зелень, сяйво води. Мені хотілося торкнутися рукою її обличчя.

– Гарно-о, – видихнула Аліна. – Це моє улюблене місце...

– Гарно-о, –повторив за нею я.

Я ніколи не думав про моє улюблене місце в Києві. На Троєщині я любив пляж біля озера Чорторий. Ми їздили й до інших пляжів, але цей я любив, бо добре знав. Бо батько змалечку возив нас із Полею туди. Та до чого це зараз? Я стояв біля Аліни плече в плече. Я відчував її тепло.

Вона раптом притулилася до мене.

– Мені подобається он той будинок, – тицьнула вона пальцем вдаль. – А тобі?

– Мені теж, – я нарешті торкнувся її плеча й відчув, як кров прилинула до щік. Аліна підвела на мене очі.

– Артеме, а надовго ти до Штатів? – випалила вона.

– Ні.

– Я вже уявляю, як ти повернешся, – ще швидше сказала Аліна.

– І я....

Коли ми йшли додому, сонце вже сіло. Приємні теплі сутінки огорнули Троєщину. Аліна зітхала, час від часу відкидала пасмо волосся назад.

Аліна мовчала. І я мовчав.

Останнім часом я став помічати: коли людям щось тяжке крутиться на язиці, вони навмисне притримують слова.

Мені було легко з Аліною. Мені не хотілося бути без неї. Особливо тепер, після цієї прогулянки.

Поля

Артем не отримав візи! Артем не отримав візи!

Вранці, коли треба було збиратися до посольства, подзвонили з міліції. Виявилося, що міліціонери ще не заповнили якогось там бланку. Татові й Артему знову треба було йти туди. Перенести – неможливо. А як же посольство?

До цієї миті я трималася, як стійкий олов'яний солдатик. Але це вже занадто! Занадто! Я переживала через «кінець світу», навіть не передбачаючи того, що насправді трапилося. Чим це – не кінець?

Візу отримала лише я. Я лечу до Америки, а мій брат залишається. Хіба я хотіла без нього летіти?

Мама скоро вийде в скайп. Що їй казати? Хоч би Ед не був із нею поряд. Хоч би...

Артем

Давно до нас не приходив дядько Стефан. Мабуть, у нього було все більш-менш нормально. Він забуває про тата, коли йому не треба ін'єкцій чи коли є що випити. Утім, коли йому щось треба, він знову приходить.

Ось і перед самим маминим дзвінком дядько Стефан увійшов просто до нашої кімнати, сів на ліжко й став придивлятися до комп'ютера. З усіх боків обнишпорив, потім ухопився за мікрофон. Видно було, що він уже десь непогано хильнув.

– Що, Америка на дроті? – він розглядав мікрофона й говорив, ніби артист, який от-от розпочне співати пісню. – Анно, не чути! – крикнув він. – Не чути!

– Краще б ви, дя, до кухні пішли, – сказала Поля.

– Але Аньки не чути, – розгублено повторив дядько Стефан.

– Та ж вона ще не телефонувала, – не втримався я й хотів було видерти мікрофон з його рук.

– Ходімо, ходімо, – батько торкнув брата за лікоть, підштовхуючи його. – Йдемо, Стьопо.

Почувши тата, дядько слухняно встав з ліжка й вже майже вийшов за поріг, як мама з'явилася у скайпі. Комп'ютерний писк змусив його зупинитися. Він розплився в усмішці, як дитина. Розвів руками.

– А ось і Анька! – кинувся до столу й зайняв місце на стільці. – Вмикайте мене! Вмикайте! – взяв камеру так, наче він щодня по скайпу говорив.

Ми з Полею не знали, як реагувати. Я звик думати, що дядько трохи несповна розуму. Та він нас украй здивував, коли нараз увімкнув відео й примостився для розмови з мамою. Тато завмер, бо все це відбулося миттєво.

– Анько! – дядько замахав руками. – Анько, ми тут!

Поля відвернулася. Мамі нас, звісно, було видно. Полин синець приховати ніяк не вдалося б, навіть якби ми дуже постаралися.

– Привіт, Анько!

– О, та ти полагодив камеру, Стефане, – спокійно сказала мама. – Як вчасно, – ми помітили, що мама дивилася на Полю і примружувалася. – Чи це нова?

– А що, вона ламалася? – дядько здивувався. – Значить, Анько, я її полагодив. Так, я можу! – він тішився. – Чи це нова? – перевів погляд на нас.

– Нова, – збрехав я.

Тато стояв біля дверей як укопаний. Він жодного разу не виходив на зв'язок із мамою, відколи дізнався про їхні з Едом стосунки. Я бачив, як тато став смикати футболку, поправляти окуляри, потім він їх зовсім зняв і поклав на журнальний столик. Провів рукою по лисині. Відійшов убік.

Ситуація видавалася аж надто напруженою.

Поля набралася сміливості, підійшла до дядька й нагнулася просто в камеру.

– У нас стався кінець світу, мам, – різко сказала вона.

Ми з батьком переглянулися.

– Бач, жартує, Анько, твоя мала, – дядько свого співав. – Ти до нас не скоро? У тебе там своє. Так і має бути, життя воно таке: кожному своє...

– Так, Стефане, – кивнула мама. – Але, Полю, що ти маєш на увазі? Ми вже здається обговорили цю дурницю з кінцем... Що це ти кажеш, пташко? Що знову? – мамине обличчя стало серйознішим. – І що то?... – вона примружилася. Потім махнула рукою і прикрила двері в ту невеличку світлу кімнату, що виднілася нам з її камери. (Мабуть, не хотіла, щоб Ед бачив увесь цей бедлам.)

– Що то за?.. Синець? Що це значить, Вікторе? – вона сердито й холодно поглянула на батька.

– Це значить, Анно, – він зробив крок уперед, так, наче мама була не на іншому кінці світу, – це значить, що вони ростуть, змінюються, що їхнє життя йде своїм ходом... – батько наблизився до Полі. – От що це значить, Анно.

– Але синець, Вікторе? Що це?

Поля сховала обличчя в долоні.

– А, заживе, заживе, Анько, – дядько Стефан закивав головою, як індик. – У мене ось синець, ось, – він став закочувати рукава, демонструючи свої дрібні синці. – Ось...

– Я прошу пояснити, Вікторе, – мама увімкнула свій особливий тон, яким розмовляла останнім часом з батьком і озирнувся, чи двері були зачинені. – Що це все означає?

Тато глянув на мене й кивнув. Я зрозумів, що він хотів, щоб ми вийшли.

– Йдемо, дя, йдемо, – я смикнув дядька за плече. – М'яча тобі покажу.

– Якого? – дядько колись любив баскетбол, доки з ним не трапилася та неприємна ситуація.

– Нового.

– Анько, ти нового м'яча бачила? – він ледь підвівся. – Бачила, ні?

– Не бачила, Стефане, ні, – відрізала мама, не зводячи примружених очей з батька.

– Ні? Не бачила? А я піду подивлюся, – він ще заглядав у камеру. – Ти, Анько, за нас не бійся. Ми тут проживемо. Бувай здорова. Хай буде тобі добре.

– Того ж і тобі, Стефане, – її погляд усе ще був прикутий до тата.

Ми з Полею причинили за собою двері, дістали нового м'яча й узялися розважати дядька, як малого хлопчика. Хоча насправді нам було не до розваг.

Із кімнати долинали голоси батьків. Вони розмовляли на підвищених тонах. Тато переказав мамі все, як було. Брехати він не вмів. Він завжди був щирий. Голоси лунали то окремо, то водночас. Батьки сперечалися. Ми ввімкнули телик. Дядько втулився очима в екран.

Згодом стало трохи тихіше. Я знаю, Поля, як і я, розуміла, що сподіватися на те, що батьки помиряться, було марно. Надто велика відстань була між ними. І в прямому, і в переносному значенні.

– Ну що? – перепитали ми, коли тато відчинив двері.

– Йди, Полю, вона щось там тобі хотіла наказати: про речі, про документи...

– А я?

– Ти, Тьомо, теж піди поговори з м... мм... матір... мамою.

Мама не поверталася до розмови про синець і про інші події. Та ми бачили, що в її очах бриніли сльози.

– Все буде добре, – це перше, що промовила вона. – Полю, ти зараз до нас, бо вже маєш візу, а потім, Тьомо, – вона хотіла усміхнутися до мене, а натомість скривилася, – ми всі до тебе. Хоча не відразу з Полею, ні. Але трошки згодом. Ага?

– Не переживай, мам, – мені стало її шкода. Вона була дуже виснажена цією розмовою.

– То що, збирайся, пташко Полю? Тьомо, допоможи їй, – мама продовжувала кривити губи, я знав, що коли ми припинимо розмовляти, вона

залишиться зі своїми почуттями сама. Знав, що вона не розкаже Едові про все це. – Давайте, збирайтеся, збирайтеся... Цілую, пташки, – мама вимкнулася.

Поля дивилася в стелю.

– Полю, чуєш, кажуть, коли чогось дуже хочеться, то воно збувається, – я пригорнув її. – Але я переконався, що коли чогось не хочеш, то воно теж збувається. От ти хотіла полетіти до мами, Поль?

– Угу.

– А я ні.

– Ні? Зовсім ні?!

– Трохи ні.

– Як це «трохи ні»? Ти за нею не скучив?

– Скучив.

– То як це – трохи?

– Мені не хотілося лишати все...

– Аліну? – перебила Поля.

– Ну, – я не міг не погодитися.

– Та й гра скоро, Поль, – продовжив я. – Треба відіграти ся, га?

– Мабуть.

Поля взяла коробку з листівками, почала перекладати їх одна на одну.

– Ти ні крихти не жалкуєш, що не побачиш все це?

Сестра по черзі підіймала листівки з краєвидами Піттсбурга: широчезний музей імені Ендрю Карнегі, бібліотека з невеличкими шовковицями біля входу, музей «короля» поп-арту Енді Воргола, куполоподібний ботанічний сад, панорама університету Піттсбурга, гостроноса Кафедра Науки... І купа динозаврів! Мама навіть навмисне надіслала нам листівки, які колись зібрав Ед. 2003 року до Піттсбурга привозили колекцію зі ста динозаврів. Яких тільки видів не повигадували!... Урбаністичний динозавр, помальований графіті; динозавр, зроблений із сміттєвих відходів; динозавр у костюмі вболівальників футбольної команди «Стілерс»; навіть динозавр у костюмі дантиста... Ед не зібрав колекцію зі ста, але йому вдалося сфотографувати близько сімдесяти.

– Не жалкуєш? – Поля перебирала листівки по другому колу.

– Трішечки, – усміхнувся я. – Ти повернешся і все мені розкажеш.

Поля

30 Трав, 2011

На канікули

Автор: Poliana

Рубрика: Життя

Дівчата і хлопці! Хоча відповідають мені тільки дівчата. Хлопці, чи ви читаєте мій блог? Я не знаю, чи буду писати сюди протягом кількох тижнів. Сьогодні кінець чверті. Нарешті! Вітаю всіх!

Знаєте, мені здалося, що в школі всі довідалися про те, що зі мною трапилося. Не питайте – не скажу. Бо навіть якщо вони довідалися, то однак мовчали. Всі поважають мого брата.

Та до теми... Дяки Mili-lili, що ти розказала мені, як перша наважилася підійти до свого теперішнього хлопця. Я думаю, що ти дуже сміліва. Не знаю, чи я на таке здатна. Взяти – і підійти. Запросити на побачення. Не знаю. Це якось дуже сміливо. Хоча, може, я би й хотіла... Утім, коли я його побачу?

Tina_12, ти кажеш, що варто залишатися собою, коли йдеться про хлопців і не тільки. Я теж так думаю. Та тут є одна проблема – я буваю різною. Інколи я боягузка, інколи – сміліва. Інколи не можу зібратися з думками, все забуваю, а часом – рішуча. Інколи зі страху осоромитися я кажу неправду. А часом буваю дуже прямолінійною. Мабуть, мені треба визначитися зі своїми рисами характеру. І сприймати їх за належне. Як гадаєш? Та як же залишатися собою в такій ситуації? Оце ще задачка.

Тепер навіть не знаю... Але, що гадати? Я того хлопця ще довго не побачу. Якщо побачу взагалі, власне. Що, як він кудись переїде, доки я повернуся? Що, як він зовсім не живе в нашому районі? Що, як просто у когось гостював?

А що ви збираєтесь робити на канікулах? Пишіть.

Ка-ні-ку-ли!!!

Артем

Ми з батьком зібралися проводжати Полю.

Вона спакувала речі ще звечора, і тепер її червона, туго набита валіза, велика, як тумбочка, ледь поміщалася між диваном і журнальним столиком.

Ми чекали на таксі. Ось-ось мали виходити. Ми були готові, навіть взулися, щоб не гаяти часу. Тато помітно переживав за Полю. Від напруги він, як завжди, увімкнув телевізор.

– Хай поговорить. Може, про якісь корки повідомлять, чи про погоду, – виправдовувався він.

Батько хвилювався. Я пізнавав у його хаотичних рухах свої. Чим ми відрізняємося? Нічим... Іноді мені дуже хочеться не бути схожим на нього. Та часом я розумію, що це неможливо, хоч і намагаюся позбутися його звичок, його рис у собі. Принаймні я точно не смикаю футболки, теніски, светри...

Тато все перемикав і перемикав канали: «Новий канал», «М1», «Інтер», «MTV», «Київ» ... Він зупинився на «Києві» – ведучий розповідав про новини міста. На екрані з'явилися дві постаті.

– Це вони...

Я помітив, як Поля напружилася.

– Це вони... – пробурмотіла сестра. – ТІ! ТІ! – крикнула. – Ті двоє! Вони! – Поля підбігла до телевізора. – Це вони! Арчику! Тату! Вони!

– Вони? – тато додав гучності. – Ті?

– Ті, що перестріли мене, – вже тихіше пояснила Поля. – Через них, – вона торкнулася вуха, – я загубила сережку...

І батько, і я уважно дивилися в телик. На екрані миготіли кадри: у відділку міліції сиділи два хлопці, один одягнений у спортивний костюм, інший – у джинси та светр із капюшоном. Якісь уривки фраз. Кілька міліціонерів. Папери. Знову ті двоє.

Ведучий розповідав, що хлопців було заарештовано вчора на Троєщині. Назвав саме той район, де ми провалили «славетний» матч. Також пояснив, що ці двоє неповнолітніх грабували громадян, особливо дітей. За його словами, міліція тепер проводить розслідування, і їм доведеться відбути покарання. Утім, усі ці питання мали вирішуватися з їхніми сім'ями, якщо такі є. Більше про хлопців нічого не сказали.

Тато поглянув на мене. Потім підніс руку й поплескав мене по плечі.

– Добре, що ти в це не встряв, сину, – він ще раз плеснув мене з іншого боку.

Потім підійшов до Полі й поцілував її в чоло.

– Закон бумеранга? – промовила Поля.

– Атож, – тато визирнув у вікно. Зателенькав його телефон. – Таксі тут!.. Закон бумеранга, закон бумеранга, – тихцем повторював собі під ніс тато.

Поля розгублено поглянула на мене.

– Мені жаль, Арчику... Жаль, що ти не їдеш.

– Я їду до аеропорту. Чого ж? – я спробував пожартувати.

– Та припини... Не летиш зі мною, – Поля вдягнула наплічник.

– Іншим разом.

– Я хотіла, щоб ми вдвох... Я без тебе не хотіла. Без тебе не хотіла. Ні! – скрикнула вона.

– Ну, ну, ну... Все добре, Полю, чесне слово. Все чудово, Полечко.

– Не бреши, – буркнула сестра й вийшла за двері.

За кілька хвилин ми всі їхали до аеропорту. Тато сів спереду біля таксиста. Ми з Полею ззаду. Ми не розмовляли. Кожен дивився у вікно. Поля мала сумний вигляд. Хоча я знаю, що вона дуже хотіла полетіти до мами, але

вся ця ситуація напередодні ніяк не тішила її. Вона почувалася винуватою переді мною. А я – перед нею.

Таксист нам трапився балакучий. Відразу став розповідати про свою дочку, яка не хоче ні допомагати, ні вчитися.

– Ваші теж такі? – кивав, чекаючи, що тато підтвердить його побоювання.

– Ні.

– Що, вчаться добре?

– Нормально. Вчаться.

– Де?

– У школі.

– Та розумію, а в якій, може, я свою туди?..

Я перестав дослухатися. Краєм ока слідкував за тим, як уважно Поля розглядає вулички й будинки. Мені спало на думку, що ми досі їхали Троєщиною – незнайомою мені Троєщиною.

Ось на тому перехресті я ніколи не був. І сюди не доїжджав. Уявлення не маю, що далі за тим кіоском... Що за магазин? Чи там далі житловий масив? Куди веде ця дорога?

Як же мало я знаю про своє місто, про свій район...

Поля, ймовірно, привезе багато вражень про Піттсбург. Як мама, коли вперше потрапила до нього. Але запитай її про Київ... Що там Київ? Про Троєщину запитай – що вона скаже? Мама завжди тільки й ходила, що на роботу та додому. Інколи ми ходили по крамницях, інколи на базар. Та загалом ті самі стежки.

І тут мені спало на думку: доки Поля повернеться, я обійду всю Троєщину (може, навіть Аліна буде не проти скласти мені компанію). І я здивую сестру розповіддю про наш район. Мабуть, це не буде так екзотично у порівняні з тим, що побачить Поля, але я впевнений, що моя ідея їй сподобається. Хіба ж то не вона нарікала: мовляв, піди в обхідну чи поїдь іншою дорогою, і Троєщина для неї – наче інша країна.

Я знову хитро зиркнув на Полю. Той самий сумний погляд... Полю, Полю, ти навіть не підозрюєш про мій задум...

Я не люблю аеропортів. Я в них почуваюся трохи роздратовано. Та, можливо, так почуваються всі подорожні. Гул голосів, брязкання коліщат валіз, рипіння плівки й скотчу, якими замотують багаж...

Поля швидко знайшла дорогу до секції авіаліній, якими вона летіла.

– Ну, я пішла, – видихнула вона.

– Йди, – відповів я.

– Давай, дочко, давай, – тато простягнув їй ручку валізи. – Чекаємо додому!

Ми за татом поводилися, як два бовдури. Тато обтягував на собі теніску. Я нервував так, що відчував, як рухається кадик, і мене це присоромлювало. І лише Поля натомість опанувала себе.

Добре, що ми довго не прощалися. Часу не було. Треба було ставати в чергу, бо людей назбиралося чимало. Ми так само проводжали маму. Вона навіть не встигла нас обійняти. Ці черги, треба зізнатися, дуже допомагають не розридатися при прощаннях. Кожен хвилюється, аби встигнути на літак, і тому менше зважає на свої емоції.

– Ну до зв'язку! – Поля схопила свою валізу й через хвилину рушила за чергою.

Ми з татом ще позаглядали, чи вона правильно пішла. Так, наче ми знали...

Я став навшпиньки й побачив Полину голову. Та вона на нас не озиралася. Навмисне. Я знаю Полю. Вона намагалася демонструвати рішучість і самостійність.

Ми ще хвилин десять постояли. Напруга і хвилювання поволі спадали. Мені навіть подумалося, що це дуже добре, що Поля летіла сама. Їй доведеться й справді набратися трохи рішучості та впевненості.

– Молодчинка, – сказав тато. – Наче все життя літала.

– Угу.

– Додому?

– Як скажеш.

– Слухай, а може, перекусити щось? Вдома гола школа... Перекусити, га? – тато незвично сором'язливо сховав очі. – Може, в той ресторанчик ще раз зазирнемо, що біля нас? Як гадаєш?

– Можна і в той, ага, – мені враз став зрозумілий його задум. Йому не просто сподобалася та офіціантка. Йому вона дуже сподобалася! Мабуть, так само, як мені Аліна. Чого б інакше він ховав очі? Чого б червонів?

– Так, давай у той. Там і справді смачно готують, – підіграв я.

– Тоді їдемо, га? – батько підскочив, як хлопчак.

– Авжеж, – я вдавав, що не розумів його емоцій.

Поля

Я підійнялася по ескалатору і, пройшовши контроль, всілася в залі очікування й засумувала. У мене ще був час.

Я намагалася уявити, що роблять тато з Артемом. Мені не хотілося, щоб вони журилися. І все ж я зібралася до нашої мами.

Моєї мами!

Вона на мене дуже чекала, хоча й засмутилися через Артемові проблеми. Та добре, що вони нарешті вирішилися. Артем вибачився перед тим хлопцем. Чи треба було стільки всіх тих документів заповнювати?

Мама так чекала на Артема!

Мені від цього недобре.

Дорогою в аеропорт я весь час сподівалася, що на шляху трапиться якийсь корок, і, можливо, ми застрягнемо на години дві. Або, думала я, почнеться злива з градом, і нам доведеться перечекати на узбіччі... Якби ми запізнилися, то я б не полетіла... Тоді б Артем на мене не ображався. Він наче й не ображається, але... Мені зле думати про все, що, здавалося, було вже позаду.

Я вирішила дістати книжку, щоб не мучити себе навалою сумних думок. Змінити я нічого не могла. Навіщо зайве перейматися?

Щойно я поставила наплічник на сидіння й розстебнула блискавку, як перед очима майнули знайомі кольори: червоний, жовтий, зелений!

ЧЕРВОНИЙ, ЖОВТИЙ, ЗЕЛЕНИЙ!

Цього не може бути! Не може бути!

Через кілька рядів від мене сидів Макс. Біля нього – вирішила я – його тато. Але вони мене не бачили.

«Що робити? Що робити? – я стала смикатися. – Якби ж у мене була їхня хусточка... можна було б підійти й віддати. Як же мені підійти? Ні, це неможливо. Я не наважуся!»

Зелений, жовтий, червоний!

Макс!

МАКС!

Я впала на сидіння. Серце бухкотіло. Здавалося, його стукіт чули люди, які сиділи поруч.

Що робити? Підійти? Не підійти? Що робити?

Відчинили наші ворота.

Ще ж зарано!

– Вже можна проходити? – запитав якийсь чоловік.

– Так-так, – кивнув працівник аеропорту. – Щоб устигнути, майже час. Помалу розпочнемо.

– Ромцю, вони відчинили! – гукнула якась мама свого малюка, який бігав туди-сюди поміж рядів.

– Вставай, вставай, – долинало до мене звідусіль.

Я натомість застигла на місці.

Що робити?

Поволі люди збиралися в чергу для контролю й сканування: розстібали годинники, знімали пояси із залізними застібками. Ті, що сиділи біля мене, теж

почали підводитися. Я поглянула на свій годинник – час летів, мов скажений. Треба було ставати в чергу.

Червоний, жовтий, зелений!

МАКС!

Люди рухалися.

МАКС!

«Подивися на мене, озирнись... Будь ласка, поверни голову в мій бік! Ну, будь ласка, Максе...»

– Дівчино, не стійте, – сказав мені просто в вухо працівник. – Проходите, ні?

Я завмерла на півкроці.

– Дівчино, проходите? Йдете чи ні?

– Зараз, – різко відповіла я. – Зараз... – випурхнула з черги й пішла до того місця, де сидів Макс. – Зараз, зараз... – повторювала ледве чутно.

Кров гупала у скронях. Щоки палали. Всередині все переверталося.

– Привіт, – видихнула я, підійшовши впритул.

– Павлино! – його тато мене впізнав. – Це ж ти, якщо мене не підводить пам’ять, ти?

– Я.

– Оце так несподіванка!

– Несподіванка, – я немов розгубила всі слова. – Я хотіла сказати, що вашої... – Макс дивився на мене, і я дедалі більше ніяковіла. Вся моя рішучість і сміливість кудись випаровувалися. – Я вашої хусточки не маю із собою. Я побачила вас випадково, я там чекаю в черзі, і захотіла сказати вам, – я попрала її... я вам поверну...

«Що я верзу!» – застигла, почуваючись цілковитою дурепою.

– Та забудь, – усміхався чоловік. – Забудь, Павлино. Ти куди летиш?

– До мами, в США.

– А ми на відпочинок, літо ж уже, – вів Максів тато.

Макс мовчав. Він дивився на мене, але мовчав.

– Так, правда, літо, – мені стало ще гірше. – Літо, так, – повторила я, а Макс і досі не сказав ані слова.

– Ну, мені час, – я помітила, як черга біля посадкових воріт рухалася, мій голос майже затих. «Заговори до мене, – подумки просила я. – Заговори, Максе...». – Час мені, а то пропущу... – я тицьнула пальцем у бік черги. – Йду...

– Бувай, Павлино, – сказав чоловік. – Це була дуже приємна несподіванка.

– Так, бувайте!

«Він так і не озвався до мене... Він так і не заговорив... Максе... МАКСЕ!»

Я поволі прямувала до своєї черги. Підлога втікала з-під ніг: «Приємна несподіванка, – стукало мені в серці, – несподіванка...»

– Чекай, а ти надовго летиш? – це був його голос. – Надовго?

Я уповільнила крок, озирнулася – він ішов за мною. Як же я не відчула?

– Ні, не надовго, – заколотилося мені всередині. – Не надовго, на три тижні. – А ви... ти? – я не знала, що сказати, щоб не виглядати іще дурнішою.

– На два.

– Ясно, – ніяково усміхнулася.

– Подзвони мені, як повернешся, га?

– Я? Тобі? – мені стиснуло в горлі.

– Або давай краще я тобі, – сказав він, діставши телефон, – через три тижні рівно?

– Рівно?

– Ну, якщо ти не проти.

– Не проти, – в моїй голові знову літали трикутники, квадратики, але не чорні – різнокольорові.

– Диктуй номер...

– 096... – бурмотіла я, стежачи за його пальцями.

– Побачимося!

– Так, – ледь вимовила я. – Мені час. Черга...

– До зустрічі, – кивнув він і глянув на мене по-особливому тепло.

Я намагалася не оглядатися на Макса. Хоча важко було стримувати себе. Краєм ока ловила кольори його шапки. Серцем я відчувала його усмішку. Йти стало легше.

«Макс, Макс, Макс....»

В голові тенькало його ім’я. Макс! Невже таке чудове ім’я може бути і в мого меншого братика?

«Макс, Макс, Макс....»

Я ще не полетіла, а мені вже хотілося повернутися. Хоча й до мами дуже хотілося: притиснутися до неї, розповісти їй все-все, що зі мною трапилося. Розповісти їй про Макса.

Я таки не втрималася й поглянула на нього. Він зняв шапку. Його волосся було скуйовдженим. Він усміхнувся й помахав мені рукою.

«Я скоро повернуся! – звучало мені десь глибоко в душі. – Повернуся!»

Я знала, що моє місце було тут: з татом, з Артемом... і Максом.

Мене огорнуло дивне й приємне відчуття – нове відчуття. Так, наче попереду на мене чекало щось, чого не можна осягнути думкою, але можна пережити. У грудях калатало. Палали щоки. Я ніколи раніше так не почувалася...

Коли прилечу, то розповім про все це мамі. Я про все-все розповім мамі. Може, розповім... а може, й ні...

Травень 2012 – Серпень 2013,
Стейт Коледж, Пенсильванія – Афіни, Джорджія

Володимир Арєнєв

...потреба історій – різних, серйозних і смішних, – вона лишається з нами. І книжка в тому чи іншому вигляді лишається з нами, навіть якщо ми полишаємо дім.

Розповідати історії так само важливо, як і читати їх, я впевнений.

Ми не живемо в порожнечі. Не постали з нічого. Перед нами були покоління людей, які оповідали про своє життя. Мені здається, такі перегукування – це й данина їм усім, подяка за те, що вони робили. А водночас – насичення текстів додатковими важливими смислами. Тобто перегукування ці є не просто так, вони мають бути для чогось.

ДУШНИЦЯ

Від автора

Усе почалося з оголошення на ліхтарному стовпі. Пізно вночі я повертався додому на маршрутці, вона зупинилася перед світлофором – і на звичайному стовпі я побачив напівзірване: «Повітряні кульки для будь-яких урочистостей».

А що більше пишеш, то частіше зір у тебе починає працювати по-особливому. Частіше зауважуєш детальки, з яких можуть прорости цікаві історії. І в цьому навіть не якась там твоя заслуга, просто… ну, от уява тренується особливим чином реагувати на зовнішні подразники.

Словом, я побачив це оголошення, вбив собі кілька ключових фраз у мобілку – а далі відпустив усе самопливом. Історії треба було проявитися, вигадатися, прорости. Коли це сталося (а сталося, на мій подив, досить швидко), я сів і записав її.

Було це в 2010 році, тож залишається тільки радіти, що ця книжка

встигла побачити світ, її прочитали, комусь вона сподобалася, когось обурила. Якби склалося все по-іншому, зараз читач вирішив би, що я писав на злобу дня, – та, на жаль, це просто «злоба» наздогнала і зробила книжку аж надто актуальною.

Із 2010 року «Душниця» живе вже своїм життям, а я спостерігаю за нею, як за дитиною, яка робить перші успіхи на обраному шляху. Її тепло сприйняли читачі на конкурсі дитячої і підліткової літератури «Книгуру-2013». На сайті «Лабораторія фантастики» за результатами читацького голосування перемогла в категорії «Найкраща мережева публікація». Вона виходила в моїй авторській, «дорослій» збірці, а тепер от доросла до окремої книжки, та не простої – а з ілюстраціями дивовижного художника Олександра Продана.

Мені дуже цікаво, як поставляться до неї сьогоднішні читачі. І ще: десь там, за межами відомих нам полів, здається, повільно проростає нова історія про цей-таки світ. Відверто кажучи, я не впевнений, чи проросте, але – ну що ж, час покаже. А мені залишається побажати вам приємного читання.

Ваш, *ВА*

Частина перша

У четвер у Курдіна помер дідусь, про це усі знали. До кінця тижня на уроки Курдін не ходив, а в понеділок спізнився на геометрію. Класна його пустила, жодного слова не сказала. Він сів поряд із Рудим Вадьком, а дідусеву кульку повісив збоку, на гачок для портфеля.

Кулька була крутезна. Сріблясta, з тонкими чорними прожилками, і велетенська, наче кавун. Під «хвостиком» звисала шкіряна стрічечка. На перерві Курдін дозволив усім охочим її роздивитися. Сашко теж кинув оком. Дідусеве ім'я й дати на стрічечці були сріблясті, кульці під лад. І ланцюжок світлий. Курдін його з рук не випускав, накрутив на зап'ясток й увесь час наче мимохідь рухав туди-сюди – поправляв.

– Ну то як, він з тобою розмовляє? – запитала Жирнова, чомусь пошепки.

– От дурепа! – відмахнувся Курдін. – Перші дев'ять днів вони не розмовляють. Це згодом… і то – коли про них постійно піклуватись. Та й не з усіма, лише з тими, хто має тонке чуття. Із дорослими он – майже ніколи.

– Еге ж, – підтримав товариша Вадько, – мені Антип Шепелявий розповідав, ну, з Піскового двору. Його сеструня місяць бабусину кульку доглядала. Щодня мало не з годину книжки читала, розмовляла, музику їй врубала, вальси там різні. Дослухалася, аж фарбу вухом стерла. Такезна пляма… а бабця – ні пари з вуст! Зате в Макса з двадцять шостої дядька машина збила. Ну то він потім увесь час порадами ділився. Макс предків насилу вламав, щоби в душницю відвезли, і він…

Курдін перебив Вадю:

– Фігня! До душниці раніш як за рік тільки найубогіші своїх віддають. Ну, або дикуни якісь. – Він красномовно ворухнув бровою, дивлячись на Сашка. Той відчув, як червоніють вуха.

– На це, – додав Курдін, – не всі здатні: поважати власних предків.

Бути б бійці, та пролунав дзвінок. На великій перерві Сашко проігнорував натовп довкола Курдіна. Пішов на подвір'я і з'їв бутери, потім сидів на лавочці; пахло зопрілим листям і смаженою картоплею із сусіднього будинку, а він просто думав собі про різні речі. Про Курдіна майже не думав.

Бачив, як поверталися зі столовки дівчата із паралельного «Б». Новенька йшла поруч із Гордійко і Сидоровою, щось їм розповідала. Гордійко хихотіла, потім помітила Сашка й помахала йому рукою. Новенька навіть не озирнулася. А Сидорова обернулася і показала йому язика. Дурепа.

Після уроків він затримався у вестибюлі. Присів біля вікна й порпався в портфелі. Курдін на подвір'ї знову вихвалявся дідусевою кулькою. Новенька з Гордійко та Сидоровою теж підійшли і слухали.

Сидорова помітила, що Сашко на них дивиться, і зашепотіла, прикривши рота долонькою.

Сашко відвернувся, клацнув портфелем і вийшов на подвір'я. На Курдіна та збіговисько й не глянув. І коли Гордійко засміялася, не обернувся.

Можна подумати!..

Удома нікого не було. Він увімкнув тєлік і вирішив зараз, засвітла, нанести камуфляжний візерунок на морпіхів.

Якраз до завтра висохнуть, і можна буде зайнятися дрібними деталями. Слухав одним вухом «Перший освітній», щось там про епоху Василя Бездітного. Коли показували реконструкції баталій – дивився, звичайно ж; відволікався.

З усього набору встиг зробити лише двох солдатиків.

Дзенькнули ключі в замку, гупнули двері. Уже з того, як гучно та важко дихав дід, було ясно: він сьогодні навідався до Будинку письменників і сидів у буфеті. Або був у редакції.

– Ні бельмеса вони не тямлять, – прогуркотів він. Стенув широченними плечима, стяг із себе куртку й напнув на гачок. Пригладив долонею-лапою рештки волосся, пирхнув. – Пришелепкуваті. «Класики»!.. Ото, Саньку, сидять вони переді мною, дупами на кріслах тудой-сюдой, до рота зазирають, але ж – ні бельмеса не тямлять. Я для них не поет, Саньку. Не поет. «Борець із режимом», «в'язень совісті» – ось що я для них!.. – Він скривився, наче блощицю випадково розчавив. – Та хай уже, – сказав іншим тоном. – Хай. Як твої справи? Уроки вивчив?

Сашко похитав головою.

– Саме збираюся. Тобі чайник поставити?

Дід, роздуваючи волохаті ніздрі, втягнув повітря.

– Знову? – спитав. – Знову?!

Солдатиків і фарби Сашко встиг згребти в шухляду. Але ж запах лишився.

Дід спохмурнів і рушив на кухню. Сашка, що стояв перед ним, відсунув одним порухом долоні. Не дивлячись.

Так само не дивлячись, стоячи біля раковини і набираючи воду в чайник, сказав:

– Не стовбич. Іди робити уроки.

– Діду, я…

– Іди.

Години до дев'ятої він сидів на кухні, дивився телевізор і пив чай, горнятко за горнятком. Невиразно бурчав собі під носа, Сашко розчув лишень «хл-л-лопчиськи… дідько б їх ухопив!.. діти!.. а тоді ще дивуються…» Навіть із батьком дід розмовляти не захотів, так, кинув кілька слів. Потім прийшла мама, відібрала його горнятко, змусила переодягтися в домашнє. Сашко на той час з уроками вже розібрався, він сидів у їхній із дідом кімнаті й гортав дитячу енциклопедію, історичний том. До читання душа не лежала – роздивлявся картинки.

– Ну, що у вас знову? – поцікавилася мама. Обличчя в неї було бліде, певно, хтось із малечі вередував чи знову за Сурженком батьки пізно прийшли. – Ану, бійці, миріться. Бо не пущу вечеряти.

Дід легенько обійняв її за плечі, лунко цмокнув у щічку:

– Не вигадуй, – мовив глухо. – Вечерю я сам зараз приготую, іди відпочивай.

– Через що катавасія?

Дід лише рукою махнув:

– Чоловічі справи, не втручайся. Ходи, ходи… Ми тут самі впораємося.

Сашко сидів до нього півбоком. Він знав, що буде далі. Подумав із гіркотою: якщо Максові з двадцять шостої дядько поради давав, а Курдіну дідусь, либонь, розповідатиме про свої фільми і спектаклі, то от Сашків дід – він нічим таким точно не перейматиметься. Лише з ранку до ночі читатиме нотації, навчатиме життя. «Війна – це погано, у війну не граються! Як можна гратися в горе чи смерть?!»

– Покажи. – Дід навис над Сашком. Пахло від нього вже терпимо. Не вельми, але знести можна було. – Не бійся, не відберу.

Сашко висунув шухляду й дістав двох розмальованих морпіхів.

Підтягнувши до себе табуретку, дід важко всівся; затис пальцями одного з морпіхів і, зосереджений, похмурий, узявся крутити так і сяк.

– Схожий. Тільки пасок не чорний – фіолетовий має бути. І «ефки»вони із собою не носили. Під час зачисток «ефки»мало чим зарадять. – Він поставив солдатика на стіл, той упав, і дід, піднявши, провів пучкою знизу по підставці. – Не підрівняв… а, фарба потрапила. – Він витяг із кишені трофейний складаний ніж, клацнув лезом і одним вправним рухом прибрав усе зайве. Тепер морпіх стояв рівно й надійно.

Дід оглянув другого, кивнув.

– Ці були найпаскудніші. Їх пускали, коли по-іншому – ніяк. Ми називали їх «прокаженими». За пики розмальовані… й не тільки. – Він усівся зручніше на табуреті, обіперся спиною на шафу. Та тихо рипнула. – З'явилися вони не одразу. *Миротворці* думали, що швидко впораються. Думали, все обійдеться малою кров'ю. «Диктаторський, антизаконний режим», «народ втомився…», «…як уже неочікуваних визволителів». Пізно допетрали, що Батя саме цього й чекав і від самого початку готувався. Ось тут у нього вся армія була, усенька! – Дід стиснув кулак, аж кісточки хруснули. – А ми тоді мало що розуміли. Коли «прокази» почали зачищати геть усіх: армійських, цивільних, будь-кого, – от тоді ми докумекали… – Дід помовчав, мружачи очі від світла настільної лампи, що стояла аж надто близько. – А вони кажуть: «зрадили ідею», «майнули до диктатора», «ударили в спину».

Сашко сидів тихо. Дід сьогодні був дивний, дивніший, ніж зазвичай.

– Гаразд, – мовив він, – забули. Хочеш – грайся. Ліпше так…

За вечерею дід жартував і взагалі здавався надміру бадьорим.

– Таки підписали угоду? – поцікавився батько.

Мама кинула на нього докірливий погляд, а дід лише гмикнув:

– Якби ж то! Їм, сучим синам, новеньке неси! «Ваша «Гірська луна» – без сумніву, класика та бестселер, але ж якби до цієї поеми та кілька нових…»Нічого, я їм напишу! Подумаєш, проблема! Напишу так, щоб аж… – він знову щосили стиснув кулак і потрусив ним у повітрі. – Вони з ляку вірнопідданського накладуть у штани, але надрукують таки, еге ж!.. Ти, доча, на мене не поглядай і не шикай! Сам знаю! Але я – дикун, мені можна!

– Не вигадуй, – втомлено сказала мама. – Ну який із тебе дикун?..

– Окультурений! Котрий «усвідомив»і «втік із постдиктаторської анархії». Чи, гадаєш, я газет не читаю? Досі он пишуть, а скільки років минуло…

Тато похитав головою й навіть відклав свій електронний рідер.

– Чого ви зважаєте на їхню думку? Вони всі ці роки говорили й надалі говоритимуть. У них мізки так влаштовані. Вони ж без цього збожеволіють від власної нікчемності.

– Не любиш ти людей, – усміхнувся дід. – А ще лікар!

Він раптом заспокоївся, немов нарешті прийняв для себе якесь дуже важливе рішення.

Тато стенув плечима:

– А ви – любите? Усіх, до єдиного? Після того, що пережили?

Дід одним духом допив чай і витер серветкою вуса.

– Це, – кинув, – інша історія. Не за столом і не при дітях…

Коли Сашко чистив зуби перед сном, він почув, як мама з татом миють посуд і стиха про щось сперечаються.

– …знову щось чудитиме.

– Не чудитиме.

– Упевнена?

– За всі ці роки він не втручався.

– Але ж ми з тобою знаємо, що хотів. А тепер, коли… Ти ж чула, що він казав.

– Він говорить це не вперше. Нехай собі. Вони там його не сприймають серйозно.

– Наші чи..?

– І ті, й інші. Нехай собі. Це він себе накручує, йому тоді краще пишеться.

«Ну от, – похмуро подумав Сашко, – йому краще, а іншим страждати».

Дід насадив на носа окуляри, влаштувався в себе за столом і вимкнув верхнє світло. Абажур із феніксами підтяг ближче, розклав зошити, якісь пожовклі аркушики, нотатники. Лузав насіння й шурхотів папером. Інколи щось нотував недогризком олівчика.

Насіння й вірші – це в нього було нероздільно, як вдих і видих. Сашко, коли зовсім маленьким був, думав, що всі поети так писали: і Святослав Долинський, і Анатоль Пуассе, і навіть великий Річард Олдсміт, – в одній руці перо, друга кидає до рота насіння.

– Саньку, ходи-но сюди, – мовив дід, не обертаючись.

Сашко підійшов.

Дід зиркнув на нього поверх окулярів. Окуляри на дідові виглядали недоладно, як в'язана шапчина на слоні.

– Бач, я сьогодні трохи скипів. День паскудний. Паскудний… еге ж. Ти тут ні до чого, та й іграшки твої… – він махнув рукою, наче й говорити не було про що. – Справа не в іграшках. Ти поки цього не розумієш… колись, може,

втямиш.

Сашко тихцем зітхнув: почалося.

– Ти не зітхай, не зітхай! – незлобливо прогудів дід. – Бач, зітхатель знайшовся! То що, мир?

– Мир, – підтвердив Сашко.

– Отож-бо! Тримай, – дід простягнув на долоні свій складаний ножик. – Щоб зручніше було підставки зачищати.

Сашко спершу не зрозумів. Дід цього ножика привіз із собою, коли втік з півострова. Він усе втратив: дім, першу дружину, друзів. Коли б його впіймали, розстріляли би як терориста – чи «свої», чи миротворці. І от він примудрився якось вижити, вціліти попри все й перебратися через Стіну, маючи при собі лише напівпорожній заплічник, де лежали пластикова пляшка з рукописами та ось цей ніж.

Ніж був примітний: корпус із різьбленими накладками зі слонової кістки, декілька лез, мініатюрні ножиці, викрутка… Сашкові дід давав його потримати, коли був у доброму гуморі. Себто рідко.

– Бери, – мовив дід. – Дарую. На біса він мені, старому банякові?

Сашко проковтнув клубок у горлі й, не знайшовши потрібних слів, просто обійняв діда. Той аж гикнув від несподіванки.

– Ти, друже, легше, бо так із мене всю душу вичавиш! Давай без оцих шмарклів, ти ж бо не дівчисько. – Він відсторонився й зазирнув Сашкові у вічі. – Але домовимося: в школу не носити й у дворі не вихвалятися. Розумієш, чому?

Сашко розумів. Дізнаються – скажуть мамі. Тоді й дідові, і йому буде непереливки. Їхня мама – жінка сувора.

– Ну гаразд, – буркнув дід, повертаючись назад до столу, – ти лягай, а я ще попрацюю. Світло не заважає?

Уночі Сашко чув, як він повертається в ліжку, зітхає, шкрябає підборіддя. Тихо встає та, човгаючи капцями, рушає до вітальні. Що він там робив, Сашко не чув, але знав. От просто бачив, як дід підходить до кутка, де висить ікона зі Спокутником, торкається бабусиної кульки, прив'язаної до гвіздка. Підтягує її до себе, стирає неіснуючий порох і, притиснувшись лобом до гумового боку, мовчить, мовчить, мовчить, мовчить…

* * *

На дідів день народження вдарили морози. Останнє листя осипалося й хрускотіло під ногами, наче хтось висипав на місто весь чипсовий запас країни. Замість бабиного літа настала дідова зима.

За ці два тижні Сашко майже заспокоївся, хоча інколи – особливо коли бачив Курдіна з його кулькою – йому дуже кортіло принести до школи ніж і

похизуватися. Неодмінно на перерві, коли Сидорова й Гордійко з новенькою йтимуть зі столовки.

Денису Лебединському Сашко, певна річ, про ножик розповів, а вчора Лебедя, який нарешті своє відгрипував, мати пустила до Сашка в гості. Лебідь подарунок зацінив. [...]

Складений, ножик ідеально лягав до чохла від Сашкового мобільного. І вигляд мав стильний. Не до портфеля ж його класти, звідти і поцупити можуть!..

На великій перерві Сашко неспішно спустився у вестибюль, усівся на підвіконні й дістав із портфеля ароматне яблуко. З кіношною лінькуватістю, яку підгледів у Діка Андреоллі у «Срібних сідлах», клацнув лезом і розполовинив яблуко. Простяг шматок Лебедю, котрий, передчуваючи видовище, тинявся неподалік.

Натовп зібрався за півхвилини. Сашко дозволив кожному потримати ніж у руках, але щоб обов'язково із закритим лезом! Він раптом усвідомив, що не тільки новенька із Сидоровою та Гордійко повертатимуться зі столовки. Дехто з учителів теж.

Але ризик був того вартий.

Спершу Сашко помітив кульку – та майнула над головами ґав, наче теж хотіла поглянути, що відбувається.

– О, Турухтуне! – поблажливо посміхнувся Курдін. – Чим вихваляєшся? – Він посунувся, щоб новенькій було краще видно. Вона стала поряд із ним, і Сашко зрозумів: поблизу немає ані Сидорової, ані Гордійко. Це з Курдіним вона ходила до столовки!

– Ножик, либонь, зламаний. Ану, дай-но. – Курдін покрутив, розглядаючи, корпус, потім висунув лезо. Пошкрябав нігтем. – Тьмяне якесь. Де взяв?

– Дід подарував.

– Ді-ід!..

– І лезо там нормальне, ти, диви, обережніше, не поріжся.

– А можна мені? – попросила новенька.

Попросила, дивлячись на Сашка.

Йому здалося: в грудях наче невидимі двері прочинилися й звідти ринув потік свіжого повітря, запахло світлом, лісом, веселкою. Сашко кивнув, усміхнувся, знову кивнув, не відводячи погляду від її зеленавих очей.

Вона усміхнулась у відповідь.

Сашко потягнувся за ножиком, щоби дати їй, і уявив, як доторкнеться до неї теплою долонею, а вона, може…

Але цієї миті гримнув дзвінок.

– Ой, у нас же ж літра! – аж підскочила Жирнова. – Контрольна! Ой!

Літератич був дядьком хорошим, але надміру суворим. Подейкували, що він навіть до туалету по годинах ходить.

Усі рвонули до сходів, і Курдін теж. Із Сашковим ножиком у кулаці.

Сашко підхопив незакритий портфель і помчав за Курдіним, перестрибуючи одразу через дві сходинки.

– Гей! Ану поверни!

Курдін наддав ходу. Вони влетіли на поверх, загримали коридором.

– Віддай!

Черговий на поверсі, позіхаючи собі на стільці, провів їх байдужим поглядом. Після дзвінка таке коїлося всюди, особливо на підступах до кабінету Літератича.

– Курдін!!! Поверни!

Вони саме пробігали повз учительську. Курдін нарешті обернувся, паскудненько посміхнувся Сашкові та швиргонув йому ножик. Той ковзнув по паркету, хтось із бігунів мало не наступив, інший зачепив і відфутболив убік.

Сашко, не відводячи погляду від ножика, кинувся навперейми.

– Турухтуне! Це що, по-твоєму, хокей? Ти на стадіоні? – Перед учительською стояв, розгнівано блимаючи окулярами, сам директор. – Ану ж бо… – він нахилився і підібрав ножик раніше, ніж Сашко встиг усвідомити весь масштаб майбутньої катастрофи. – Це що? Він твій? Курдіне, а ти чому мовчиш?

– Та я ж нічого, Євгенію Маркичу, – Курдін розвів руки так, щоби виставити про людське око дідусеву кульку. – Турухтун дав подивитися, це його.

– От і повернув би йому. Нащо на підлогу кидати?

– Я не навмисне, Євгенію Маркичу! Так вийшло!

Директор подивився на обох, нахмурив вузькі, схожі на шрами, брови.

– Ну добре, ходіть. Потім поговоримо.

І сховав ножик у кишеню.

Контрольну Сашко завалив. Із трьох запитань на одне відповідь списав у Грищука, другу вигадав сам, просто аби хоч щось відповісти. До третього добратися не встиг – Літератич звелів Жирновій збирати аркушики.

Урок слухав абияк. Уявляв собі, що буде ввечері. Зробив дідусеві подарунок, еге ж. Хотілося провалитися крізь землю, здохнути. Потім згадував, як дивилася новенька, як вона усміхалася, – і сам усміхався; нічого не міг із собою вдіяти. Було і соромно, і солодко водночас.

На уроці вголос читали «Легенду про Душепивцю». Коли дійшла черга до Сашка, він машинально почав із місця, на яке вказав йому Лебідь. Читав теж машинально, думав про своє.

– »І от помітили люди: у фамільних душницях та на погостах коїться щось лихе. Бувало так: спочила людина років десять тому, а міх з її душею виглядає, наче минули вже не роки, – віки! Наче вивітрилась вона, видохлася начисто.

До кого лишень не зверталися! Зазивали святих отців, щоб ті душниці заново освятили, доблесних лицарів, щоби несли сторожу біля входу на погости!.. Нічого не допомагало.

Підозрювали у лихих намірах погостових, але ті самі переполохалися так, що годі описати. Говорили, ночами долинають із душниць звуки, від яких кров холоне в жилах. Зачувши їх, собаки забивалися під лави, а люди божеволіли. Один священик тричі переночував у фамільному склепі барона на прізвисько Впертюх. Після першої ночі його знайшли посивілим, після другої – осліплим, після третьої не знайшли взагалі, скільки не шукали.

І тривало це паскудство доти, доки не зачепило герра Вольфреда Ешбаха, за крутість і непримиренність прозваного Сталевим Бескидом. А варто зазначити, що мав Сталевий Бескид дружину, котру кохав понад життя. Коли померла, помістив він її душу в найнадійніший і найміцніший міх, доглядав за нею трепетно, вів щовечора бесіди і, куди б не рушав, всюди возив із собою. Навіть після низки років, коли будь-хто інший уже б упокоїв міх у фамільній душниці, герр Бескид не хотів із ним розлучатися.

От якось король, дізнавшись про свавілля, що чинилися на погостах, закликав до двору вірних своїх васалів. Поїхав і герр Бескид. Дорога до столиці була неблизька, і на підступах до міста застала його ніч. Неподалік побачив він заїжджий двір…»

Цієї миті відчинилися двері й черговий на поверсі, вибачившись перед Літератичем, повідомив, що Турухтуна – до директора, терміново! От просто зараз хай іде!

Сашко важко зітхнув і рушив геть із класу. Видно, Євген Маркич кудись поспішає і не готовий чекати до кінця уроку. А бешкет, вчинений Сашком, має намір покарати швидко і безжально.

– Дуже лютий? – спитав він у чергового, меншака з четвертого «А».

Той повів плечима:

– Не знаю. Похмурий. І ножик твій у руках крутив.

Сашко тільки зітхнув. Він на хвильку затримався перед вікном – помилуватися небом, що застрягло в косій сітці дротів-душоловів. Дроти були вкриті інеєм і по-новорічному виблискували на сонці. На крайньому праворуч,

що тягся від старого кінотеатру до цегляної п'ятиповерхівки, сидів снігур: наче крапелька крові на струні.

Сашко зітхнув, вирішив, що тягти час немає сенсу і, постукавши, ступив до учительської. Євген Маркич розмовляв по телефону. Ножик лежав перед ним на столі, і директор неуважно барабанив по ньому пальцями.

– Так. Обов'язково! Ви не турбуйтесь, я особисто нагляну. Звісно-звісно… А що кажуть лікарі? Стабільно важке? Ну-у-у… – Він прокашлявся і нащось поправив окуляри. – Так, ваша правда, так. Могло бути й гірше. Так, звісно, про що мова; ми відстрочимо, потім заплатите одразу за третю і четверту чверть. Я ж розумію… Пробачте, хвилиночку…

Він прикрив слухавку долонею, сумно глянув на Сашка.

Той набрався сміливості:

– Євгене Маркичу, чесне слово, я не хотів…

Директор лише відмахнувся.

– На, – простягнув йому слухавку.

Сашко кліпнув, нічого не зрозумівши.

– Поговори, це твій батько.

– Синку, ти?

Сашко кивнув. У горлі пересохло, повітря раптом стало незвично прозоре, простір наче розійшовся, розчахнувся, як дитяча книжка-театр, і кожен звук гримів із нестерпною виразністю.

– Що з твоїм мобільним? Чому не відповідаєш на дзвінки?!

– Удома забув, – спромігся вичавити із себе Сашко.

– Ну, вдома то вдома, нехай, – батьків голос раптом зробився скупим, схриплим. – Тут із дідусем біда. Він повертався з кав'ярні, посковзнувся й упав. Добре, що поряд був Антон Григорович – він викликав швидку.

– Коли? – Сашкові чомусь украй важливо було це знати. – Коли?..

– Та от півгодини тому. Ти послухай уважно, не перебивай. Ми з мамою зараз у лікарні. Я зателефонував додому до твого Дениски, ти сьогодні переночуєш у них, добре? Уранці я за тобою приїду. Одразу після школи йди туди.

– А ви з мамою?

– А ми тут поки. Дідусеві потрібна операція. Я ще ввечері зателефоную чи сам набери мене від Дениски. Чуєш?

– Чую.

– Ну все, давай, будь молодчиною, не підведи мене. Мама й так хвилюється…

Сашко уявив собі, як хвилюється мама. Дідусь для неї був найважливішою людиною в житті, найдорожчою; Сашко інколи навіть трішки ревнував до нього.

Продзвенів дзвінок, у коридорі почувся радісний галас; загупали чиїсь підбори по паркету.

– Ну, – сказав Євген Маркич, потираючи підборіддя великим пальцем, – іди, Турухтуне. – Він ворухнув губами, зітхнув. – Усяке в житті трапляється. Не бійся, усе з дідусем буде добре.

Сашко кивнув. Рушив до дверей на задубілих ногах.

– Чекай. – Директор тримав ножик на долоні, дивлячись розгублено, наче не міг збагнути, як той у нього опинився. – Це в тебе звідки?

– Дід подарував.

Євген Маркич поклав ножик на стіл перед собою і, повагавшись, штовхнув до Сашка.

– Щоб я його більше в школі не бачив. Зрозумів?

– Дякую!

– То зрозумів?

– Зрозумів, Євгене Маркичу! […]

* * *

«…не приходячи до тями, на сімдесят шостому році життя…»

Частина друга

До школи він повернувся в понеділок. Прибіг вчасно, з дзвінком. Сів поряд із Лебедем і обережно прив'язав на гачок обіч парти мідний ланцюжок.

Вивчали сферу і її властивості. Сашко накреслив у конспекті циркулем коло, позначив пунктиром вісь, намалював дуги. На дідову кульку намагався не дивитися й до перешіптувань позаду не прислухатися.

Кулька на сферу в конспекті була геть не схожа. Дещо витягнута, за розміром як футбольний шолом чи солдатська каска; кольору вишневого сиропу, щедро розбавленого водою.

Тато сказав: зате з *hi-float*-покриттям, від передчасного здування. І підвищена чутливість до магнітного поля, у разі чого – дев'яностоп'ятипроцентна вірогідність, що повз дроти-душелови не пролетить. Мама на це стомлено усміхнулася й попросила Сашка, щоби розмовляв із дідусем якнайчастіше.

Сашко пообіцяв.

Батькові – потім, коли мама пішла спати, – Сашко пообіцяв учитися краще, ніж колись, краще за всіх у класі.

Дідові операції коштували дуже дорого, а ще дорожче – ті півтора тижні, коли його не відключали від апаратів. Могли б і довше не відключати, але лікар сказав: нема сенсу, сказав, що краще не буде вже ніколи, що останніми днями дідові навіть погіршало.

Мама цілу ніч проплакала, а потім погодилася.

Батько заліз у борги, щоб заплатити за дідову кульку і пристойне місце в душниці. І тепер у Сашка було два виходи: вчитися на самі десятки чи вилетіти зі школи в державний ліцей, значно гірший і на іншому кінці міста.

Кульки він соромився. Відтоді, як батьки забрали кульку з аніматорію, Сашко жодного разу з нею не розмовляв.

Не знав про що. Не знав як.

Замкнувся в кімнаті – вона тепер належала тільки йому одному – і сказав своїм, що готує уроки. Справді: готував. За півтора тижні надто багато пропустив.

Кулька висіла над дідовим столом і ледь помітно гойдалася. Увечері першого ж дня Сашко не втримався, обережно обхопив її руками й притиснувся вухом до пружного боку.

Всередині була тиша. Коли б не підвішений біля основи жетон із нержавійки – ні за що не відрізнив би від звичайної гелієвої кульки.

Але із жетоном, з мідним ланцюжком, з надто помітним візерунком з нанодроту, вживленого у тканину, кулька виглядала саме тим, чим була: втіленням дешевизни, несмаку, жалюгідності.

Сашко говорив собі і Лебедю, що дратується через діда: той був гідний більшого. Поет і тому подібне.

Лебідь мовчки кивав. Співчував.

На перерві Сашко не знав, куди себе подіти. Кулька здавалася тягарем, ходити з нею було незручно, вона відчутно смикала руку догори, розгойдувалася – навіть коли не було протягу. Сашко думав залишити її в класі, але не наважився. Це виглядало б непристойно: дід тільки недавно помер, не можна ж ось так одразу. Курдін обов'язково почав би кпинити з приводу дикунів, котрі не шанують своїх померлих.

Сам Курдін уже ходив без кульки. За Сашчиними підозрами, не без його з Лебедем допомоги; але здається, Курдін навіть зрадів визволенню. Награвся, зло думав Сашко.

Коли вони з Лебедем поверталися після великої перерви, Курдін із Вадьком і Бобирком стояли біля сходів і про щось стиха перемовлялися. Сашко на мить завмер, але потім вирівняв крок і рушив просто на них, дивлячись Курдіну в очі. Той, певно, щось таке побачив на Сашчиному обличчі; замовк і дав дорогу.

І жодного слова не кинув услід.

На фізиці Сашко тягнув руку, і на біології, і на історії. Лебідь заздрісно гмикав. Дві вісімки й десятка – трохи ліпше, ніж зазвичай. Але радості Сашко не відчував… ні радості, ні гордості. Лише втому, гіркоту і пустку.

Повернувшись додому, він дістав із кишені складену учетверо замітку, розвернув й укотре перечитав. Замітку писав Антон-Григорич. Загалом вийшло тепло й душевно.

Сашко уявив, як відреагував би на неї дід. Напевно б сипав чортами, потелефонував би Антон-Григоричу і, не маніжачись, повідомив усе, що думає стосовно «людини з непростою долею», «борця за гуманізм без кордонів, посвідки й національності», щодо «складних внутрішніх протиріч, які відобразились у його поезії останніх років».

Він подивився на кульку, прив'язану над дідовим столом. Та гойдалася, наче квітка на воді, якась дивовижна актинія у плавному, невидимому плині.

Підвівшись, Сашко став перед кулькою і почав стиха читати замітку. Голос лунав по-дурному. Це й була дурня: читати в порожній кімнаті статтю, наче кулька могла почути й відповісти.

Навіть коли б дід був там, у ній, – він не відповів би, не в його це характері.

Сів робити уроки. Намагався. А натомість розмірковував про всілякі дурниці. От фізика – ідеальний газ, ретбоунівський рух частинок… Сашко уявив собі, що душа в кульці схожа на газ: вона мусить рівномірно тиснути на стінки. І бути набагато легша за повітря, щоб кульку тягло догори.

Потім газ-душа з роками просочується назовні, тиск на стінки кульки зменшується, і відбувається те, до чого всі давно звикли. Кульки поступово здуваються, видихаються, «концентрація душі»падає, і розчути її з кожним роком стає дедалі складніше.

То чи означає це, що душа «подільна»? Чи вона схожа на пальто, яке затирається до дірок, втрачає вагу, колір, щільність?..

Він хотів запитати про це тата, але передумав. Батьки повернулися втомлені, у тата на роботі трагедія: у сусідньому районі маршрутка втратила керування і влетіла в шкільний автобус.

Сашко сам приготував вечерю і сидів за столом мовчки. Мама поцікавилася, як успіхи, – похвалився оцінками.

Жевріла надія, що більше ні про що не питатиме, але вона, звісна річ, запитала:

– Як дідусь? Ти з ним сьогодні розмовляв? Він тобі щось відповідав?

Сашко зітхнув і похитав головою.

Він наперед знав, що мама засмутиться, але брехати було б безглуздо й

нечесно.

Вона сиділа, потупивши погляд і міцно стуливши губи.

– Нічого, – сказав батько, – це нормально. Ти, головне, не припиняй із ним говорити. Пам'ятаєш, що я розповідав?

Сашко кивнув:

– Душам потрібен час, аби звикнути.

– Саме так. Уяви, вони ж втрачають тіло, позбавляються всього. Світ лишається, а вони в ньому існують вже за зовсім іншими законами.

Уночі Сашко лежав без сну і думав про це. Намагався собі уявити. Ти досі існуєш, але це «існуєш»– уже геть не те, що колись. Тіла немає, немає нічого, що відокремлювало би тебе від світу. Ти змішуєшся з ним. Танеш, розчиняєшся. Як кристалик цукру в окропі.

Продовжуєш існувати, але в такому «розбавленому»стані, що опиняєшся одночасно скрізь і всюди.

Хочеш доторкнутися до рідних – а рук немає, хочеш закричати – а немає вуст.

А якщо перед смертю потрапив до аніматорію і тебе помістили в кульку, тоді все, що є поміж тобою і рештою світу, – тонкі пружні стінки. Тільки вони втримують тебе від остаточного розчинення.

Сашко уявив собі, що зараз поряд із ним, навколо нього перебувають душі всіх, хто колись жив на Землі. Стало моторошно.

Він усе куйовдився у ліжку і зрештою зрозумів, чому не може заснути. Заважало мовчання… мовчання присутності. Його випромінювала кулька над дідовим столом. Уперше Сашко відчув, що кулька – не просто річ. Неначе дід зараз був там, мовчав і чогось чекав – великий, похмурий, вічно собі на умі.

Такий, котрого Сашко побоювався, а в дитинстві – лякався більше за бабая та сірих вовків.

Він встав, намацав капці і, відв'язавши кульку, переніс її до вітальні. Світло не вмикав, вистачало того, що просочувалося до кімнати з вулиці, від ліхтаря.

Намагаючись не шуміти, прив'язав кульку біля бабусиної – в кутку, під іконою.

Ліг спати. Уві сні чув, як дідусева кулька, погойдуючись, час від часу стукає пружним боком у бабусин. Наче кров пульсує. […]

* * *

У День усіх святих пішли провідати батькових предків. На вулицях було людно, багато хто йшов із кульками. У метро їхали, тісно притиснувшись одне до одного; від парфумів тітки у вицвілій перуці чхало піввагона. Сашко намагався подовше не дихати, видихав на зупинках. Щоби відволіктися,

дивився, як гойдаються аж під стелею кульки на ланцюжках, як стукаються одна об одну й розлітаються в різні боки. Стиха радів, що дідову кулю залишили вдома.

У котре він намагався уявити себе ось таким: безтілесним, беззахисним. Уявити себе предметом.

Увесь час здавалося: ще трішки – і зрозуміє.

Уже декілька днів Сашко сушив голову над тим, як допомогти Насті розвеселити брата. Добре, не розвеселити – хоча б заспокоїти. Оце питання: що може тішити того, хто позбавлений тіла?..

Часто перед сном він заплющував очі й подумки підіймався вгору, начебто вже був кулькою. Розглядав усе ніби з того кінця уявного ланцюжка. Бачив не обличчя – маківки, бачив мережку тріщин на підмерзлих калюжах, летів дедалі вище, бачив уже вкриті брудом спини маршруток, бачив ворон на голому гіллі, скатертини мостів, шпилі храмів (як фігурки в настільній грі).

Неба не бачив.

Мама запитувала, чому він постійно позіхає. Батько змушував відпочивати перед тим, як сідати за домашку – щонайменше півгодини. «Навчання навчанням, але здоров'я важливіше».

Сашко не сперечався й нічого не пояснював. Так було простіше.

Від метро йшли пішки. Усі тролейбуси й маршрутки вовтузилися в потоці машин, наче риби на нересті; двері насилу відчинялися й лунко гупали, зачиняючись.

Вершечок душниці побачили звіддалік: вона розпинала небо навпіл, височіла над павутинням чорного гілля і дротів-душоловів. Вростала в побляклу твердінь, як ікло, наче гігантський сталагміт.

У Парку пам'яті годі було протовпитися. Підмерзлий гравій порипував під сотнями ніг, у динаміках за живоплотом співали піднесені голоси. Слів Сашко розібрати не міг; щось релігійне.

Вони піднялися на вершечок пригірка, до підмурівка душниці. Найближчий вхід був перекритий, затягнутий риштуванням. Сашко знав, що це нормально: душницю постійно ремонтували, додавали нові поверхи, розширювали старі. Він пам'ятав картинку з підручника, на якій башта була заввишки зі звичний храм. Тепер її закручена свічка височіла над цілою столицею – найвища точка міста, його символ, його гордість. Його пам'ять.

У широкому вестибюлі всі звуки згасали й губилися поміж колон. На мить відвернувшись, Сашко ледь не загубився. Безліч облич і силуетів, утомлені чи байдужі погляди, хтось крадькома поглядає на годинник, хтось, умостившись на лаві біля стіни, гризе яблуко. Черга до гардероба скрутилася в нескінченний клубок: ти крокував за чиєюсь спиною і не знав, коли натрапиш

на нову секцію огорожі, не знав, як далеко знаходишся наразі від початку споруди і від кінця. Світильники, що приліпилися до низької кам'яної стелі, скидалися на слимаків у покинутій печері.

– Раптом що – зустрічаємося біля входу, – сказав тато, коли сіли до ліфта. – Там, де колона з лицарем, пам'ятаєш?

Сашко кивнув. У першому класі їх водили сюди на екскурсію: у Риб'ячі погреби, на декілька перших поверхів і на оглядовий майданчик сотого. Про колону теж розповідали: що унікальна; що збереглася з тринадцятого століття; що на ній, імовірно, зображений той самий герр Ешбах, основоположник ордену душевників. На Сашкову думку, ця напівзатерта фігурка в шоломі могла зображати кого завгодно; такі малюють на останніх сторінках зошитів меншаки: опецькуваті лати, шолом із піднятим заборолом, плюмаж, сталеві чоботи з гострими носаками… у шоломовому «віконці»– очі-крапки, ніс у вигляді перевернутого догори знака запитання й розкішні вуса. Навіть підпису немає.

Ліфт зупинився на двадцять п'ятому поверсі. Разом з усіма вийшли, проминули коридор-дугу і втиснулися до наступного ліфта. І так – кілька разів, доки не потрапили на потрібний рівень. Це схоже було на кіношну мандрівку крізь віки: від мармурових величних залів до приміщень, що більше скидалися на кімнати бібліотеки. Змінювалося все: запах, колір, освітлення, самі люди (внизу – ґави й туристи, нагорі – ті, хто прийшов провідати своїх предків).

Найбільше змінювався звук. Але це Сашко зрозумів уже згодом…

У дитинстві йому було цікаво ходити сюди з батьками. Душниця вабила – велична, сповнена таємниць. Він не розумів, чому дід щороку відмовлявся скласти їм компанію. Тут було стільки всього цікавого!..

На нижніх поверхах під скляними ковпаками зберігалися древні міхи – шкіряні, оброблені особливим лаком, секрет якого був давно втрачений. Таблички обіч ковпаків повідомляли ім'я, роки життя й докладно переповідали долю власника уміщеної до міха душі. Міхи висіли на мотузках, звитих із жил, з конячого чи людського волосся, – усі неприродно пружні й нерухомі. Напевно, час від часу їх надували заново.

У таких залах тремтливу тишу порушували тільки човгання по мармуровій підлозі та перешіптування туристів.

Інша справа – поверх із татовими предками. Кульки тут були схожі на сучасні, висіли тісно, на нескінченних металевих стелажах. Кожну було запхано до вузької комірки. У лотках під комірками зберігалися брошури-»паспорти»– тисячі життів, і кожне підсумоване на двох-трьох десятках сторінок.

Тут ходили зі стриманою діловитістю. Відмічалися в чергового хранителя, брали кульки предків і знаходили вільний меморій. Зачинившись,

уголос чи про себе читали *curriculum vitae*. Мовчали, поглядаючи на благенькі чохли чиїхось життів.

Усе це – під шурхотіння невидимих вентиляторів і дзенькання ланцюжків.

Але було іще дещо.

Батьки вранці добряче посперечалися й тепер майже не розмовляли. Так, іноді перекидалися кількома фразами. Сашкові теж не надто кортіло плескати язиком. Він мовчки крокував слідом за ними й досі намагався щось вигадати стосовно Настиного брата. Усе навкруг сприяло: тут крутилася сила-силенна людей, але Сашко бачив лише батьків, решта ховалися за ярусами стелажів. Інколи він чув чиїсь кроки зовсім поруч, порипування лотків, коли їх витягали, – то й усе.

Кинув погляд униз і побачив, що ліва холоша запилюжена. Затримався, щоб витрусити, – на мить, не довше, – а коли випрямився, у вузькому проході поміж стелажами було порожньо.

Сашко сторопів. Кинувся вперед, до найближчого перехрестя, роззирнувся… Батьків ніде не було. Тільки нескінченна вервечка комірок, і майже в кожній – пожухлі виноградини з чиїмось душами. Деякі, втім, були порожні, як і десь на верхніх поверхах бабусина.

Надто пізно до нього дійшло, що міг і погукати: батьки б іще почули. Зупиняло завчене з раннього дитинства: «в душниці шуміти не можна, це не зоопарк, навіть не музей!»

А потім уже стало пізно, гукай, не гукай – байдуже.

Пройшовся трохи вздовж одного з рядів. Навмання, просто аби не стовбичити, як бевзь. Уперше зауважив, які збляклі тут кульки. Запхані до комірок, вони досі рвалися вгору, втискалися у стіни; зрештою з овальних ставали сплюснутими. Інші – старіші – втрачали пружність і скидалися на здуті, підгнилі томати.

Здалося: праворуч за стелажем батьків голос. Чимшвидше пішов до перехрестя, повернув, стримуючи себе, аби не бігти – йти.

Нікого. Узагалі нікого, навіть чужих людей немає.

Так, сказав собі. Так… Головне – не панікувати. Вказівники на перехресті. Повинні бути.

Повернувся. Не було.

Заспокоїв себе: трапляється. Витер спітнілого лоба.

Знайшов наступне перехрестя. Вказівник. До виходу – он туди, тож…

Не біг. Майже. Просто дуже швидко йшов. Не гупав підборами, ні.

Упав лише тому, що, повертаючи, невдало поставив ногу. І зовсім не через паніку, ні.

Уже коли вставав, здогадався. Наче після важкої напівдрімоти в рейсовому автобусі: ривком приходиш до тями й раптом із тиші вивалюєшся в місиво чужих звуків. От щойно не чув – і раптом чуєш.

Це було нескінченне й безтямне шепотіння звідусіль. Ніби в крамничці годинникаря – цокання дзиґарів. Наче бурмотіння кількох десятків радіоприймачів у майстерні.

«Воно, – зрозумів, – було тут завжди. Просто я звик і не вслухався. А воно було тут завжди».

Слів годі було розібрати. Подумав: на щастя. Збагнув, чому традиційно тутешніх хранителів вважають трохи божевільними. Дивно, як вони взагалі витримують.

Дитячі голоси. Жіночі. Чоловічі. Байдужі. Розгублені. Сповнені відчаю. Злі. Вимагають, благають. Хриплять і стогнуть. Співають. Заїкаються.

І жодного радісного.

Усі говорили разом. Не чуючи один одного, може, подумав він, навіть не підозрюючи про існування поряд когось іще.

«І так – до самого кінця». Його знудило, наче з'їв несвіжу рибу.

Запах старої гуми, цвілої води, пилу. Тьмяне світло. Металевий присмак у роті.

Голоси заповнювали весь довколишній простір. Витісняли живих людей, думки, почуття, сам час. Залишились тільки стелажі й голоси.

«І я, – подумав Сашко, – і я колись… оце точно так само».

Він зіштовхнувся з батьками біля ліфта. Тато насварився на Сашка («ми тебе вже годину шукаємо, місця собі не знаходимо! хіба так можна!.. ти де стільки часу ходив?»), мама просто мовчала. Повернулися за кульками предків і відбули все необхідне.

Сашко вже майже не зважав на голоси, звик до них, як звикають до цокання годинника чи бурмотіння радіоприймача.

Предків він так і не зумів почути, але не здивувався: чимало кульок мовчали. Одні – як мовчить задумлива людина. Інші – як німий жебрак. Дехто – як порожній корпус телевізора.

Предки мовчали так, як мовчить на протилежному кінці слухавки смертельно втомлений хворий.

* * *

– Ти розмовляв сьогодні з дідусем?

– Так, мам! Дякую, мам! – Він відніс тарілки до раковини, помив і втік із кухні, доки не посипалися нові запитання.

Батько у великій кімнаті дивився вечірні новини. Мама сіла з ним поряд.

– Таки підписали! – Батько кивнув на екран, де представник півострова

тиснув руки очільникам урядів. – Думають, це вдала оборудка. Придурки. Відтяли ласий шмат, еге ж!

– Тат, – почав Сашко, – а що поганого? Он у школі розповідали, що колись давно весь півострів був наш. Тож просто відновлюється історична справедливість.

Мама сумно всміхнулась, а батько похитав головою:

– Нам власних проблем бракує? Був, не був – зараз, після всього, що там сталося, ділити й розтягувати його на шматки… У країні десятиліттями точилася громадянська війна. Там усе треба відновлювати, з нуля, розумієш. За чий кошт? Та воно б і хай, якби… Відбудувати все можна. А що вони робитимуть із людьми? У мізки до кожного не залізеш, свідомість не переформатуєш. Вони інші, а наші не хочуть це розуміти. Дві руки, дві ноги, одна голова – еге ж. А в голові, – батько постукав пальцем по скроні, – усе по-іншому. Понад сім століть минуло, а вони досі не визнають душниць, вважають усе це – єрессю і відступництвом.

Дід також не визнавав, – нащось раптом заперечив Сашко. – Але… це ж нічого не означало. Він же не був поганим.

– А я й не кажу, що вони там усі «погані». Вони інші. Їх насамперед зрозуміти варто, а не заплющувати на це очі. І вони мають захотіти нас зрозуміти, інакше вийде розмова кота із собакою. Один метеляє хвостом, коли лютиться, а інший – коли радіє. Так і в нас із ними…

У себе в кімнаті Сашко витяг записник, довго сидів над чистою сторінкою і крутив у пальцях олівець. Потім намалював собаку і кота, мультяшних і загалом дуже схематичних. Коли б хтось вирізьбив таких у душниці, на колоні поряд із лицарем, – виглядали б цілком природно.

Дідова кулька висіла над його столом у протилежному куті кімнати. Гойдалася попри те, що протягу не було.

– Я знаю, що ти там, – сказав Сашко самими вустами.

Куля мовчала. Дід мовчав.

Сашко встав і завмер просто перед нею. Як робив це щовечора.

Потім узяв із полиці книжку, яку дід не встиг дочитати, і відкрив там, де вчора зупинився. Сів, увімкнув настільну лампу.

– »Полум'я свічок тремтіло від вітру. За вікном періщила злива, по-осінньому байдужа і, як видавалося, нескінченна. І полум'я, і дощ заколисували. Навівали спокій.

Даргін раптом зрозумів, що отетеріло дивиться на Пандору Еммануїлівну, не насмілюючись повірити почутому.

– Але ж як?..

– Еге ж, голубе, – усміхнулася графиня, – це ж так лишень видається, що пам'ять у всіх однакова! І йдеться мені не про Божий дар запам'ятовування – але ж про здатність *згадувати*. От, скажімо, сучасні вчені вважають, що саме цим людина відрізняється від звірів.

– Але ж тварини здатні научатися, не потрапляти двічі в одні й ті самі пастки. Випадки відомі, й чимало…

– Відомі. Але що дозволяє нам стверджувати, що звірина пам'ять влаштована так само, як наша? А якщо вони не пригадують? Якщо всі ці «випадки» фіксуються як нові інстинкти? Так, дійсно: пес, що дивом врятувався від шкуродерів, наступного разу, заледве побачивши їх, біжить геть. Але чи розуміє він, нащо це робить? Бо ж тваринам не властиве самоусвідомлення – тільки набір біологічних механізмів і здатність ці механізми впродовж усього свого життя примножувати. Ґрунтуючись на досвіді, певна річ. А пам'ять людини – складніша, тож має бути різноманітнішою у своїх проявах. Ми вдосконалили подаровані нам природою можливості. Ми формуємо (чи в нас формуються) спогади, які ми здатні аналізувати і тлумачити на власний розсуд. Ще й видозмінювати, мабуть. До того ж ми давно вже почали формувати певну спільну пам'ять, пам'ять, що лежить поза межами досвіду окремого індивідуума. Але при цьому підсумовує головне в кожному з нас.

– Маєте на увазі душниці? Тамтешні «життєписи»?

– Саме так, – кивнула графиня. Полум'я свічок віддзеркалилось у її погляді. Даргіну стало моторошно. – Саме так! Ми постійно творимо людство, єдиний організм вищого щабля, і формуємо для нього особливий вид пам'яті. Ним воно й керуватиметься, може, спочатку мимоволі, наче той собака, який не здатен проаналізувати накази, що виринають із його звіриної пам'яті. Ми відступимо на крок назад, щоби взяти розгін і злетіти у височінь. Перейти до нової якості буття, наблизитися до всезнаючого і всемогутнього Бога. Породити свідомість, яка буде вічною, адже тлінні тіла змінюватимуть одне одне, а спільний розум людства опиниться в безпеці від одномоментності матеріального буття. Але для цього нам потрібно здійснити перший крок. Привести до ладу механізми нашої пам'яті. Або ж змиритися, що нове буття доступне не всім.

– Заледве уявляю собі те, про що йдеться. У вашому описі майбутнє людство скидається більше на бджолиний рій. Та навіть коли й так – за допомогою чого ви маєте намір звести механізми нашої пам'яті до певного спільного знаменника, про який говорите?

– Хіба ж це не очевидно? Спогади завжди оманливі. Ніхто не може стверджувати, наче все, що він пам'ятає, відбувалося насправді. Але ми, люди,

віримо в те, що пам'ятаємо, а не в те, що було. Людство ж віритиме в те, що зберігається в його матеріальній пам'яті, у душницях. Зрештою, хіба душа – це не наші спогади?

– Ну от, – ховаючи усмішку, уточнив Даргін, – ви прагнете сотворити з людства таку собі багаточленну звірину, яка…»

Дідова кулька раптом гойднулася й розгнівано стукнулася об книжкову полицю.

Лише за кілька секунд Сашко здогадався, що це через протяг.

– Читаєш? – поцікавилася мама. Вона так і стояла, привідчинивши двері, не наважуючись зайти. – То читай, читай, не відволікатиму вас. Тільки не засиджуйся довго, гаразд? Завтра до школи.

Сашко пообіцяв, що не засиджуватиметься.

– Як він?

Сашко повів плечима:

– Як зазвичай, мамо. Чесно.

– Ну, добраніч. – Вона почекала, наче хотіла ще щось додати, кинула погляд на дідову кульку й пішла.

Сашко якийсь час просто сидів, утупившись у зачинені двері. Інколи йому здавалося, що найгірше з того, що сталося, – не смерть діда, а те, як сприйняла її мама.

Тепер щовечора він читав уголос по три-п'ять сторінок. Настільки виразно, наскільки йому вдавалося. Дід не вельми полюбляв фантастику, тим паче стару, але ж нащось узявся за цю книжку.

Сашкові було байдуже – нащо. Він не вірив, що для діда зараз це має якесь значення. Це мало значення для мами. І для Сашка. Простіше читати щовечора по п'ять сторінок нудотини, ніж розмовляти з дідовою кулею.

Він ліг спати раніше й уві сні знову опинився в душниці, знову загубився в лабіринті стелажів, а потім знову переплутав ліфти й замість того, аби їхати вниз, до колони з лицарем, рушив угору.

Уві сні він дістався самісінької маківки башти, тут не було ані риштувань, ані табличок: «Обережно! Ремонтні роботи». Світ внизу здавався тривимірною картою: мережа дротів-душоловів розділяла його на квадрати, ромби, трапеції.

Сашко задер голову до небес, білих і пласких, наче кришка аптечки. Башта упиралася в них. Там, де шпиль торкався небес, було видно тонку чорну подряпину.

Колись, подумав Сашко, їм таки доведеться будувати не вгору, а вшир. [...]

– Тато, – втрутився Сашко, – а хто взагалі їх пише, ці курикулуми?

– Та по-різному. Найчастіше підряджають хроніста й розповідають йому все, що пам'ятають про людину. Ну, іще дають подивитися фото, документи… Потім він пише, це затверджують люди, котрі юридично вважаються найближчими, пам'ятетворчими. Коли щось не так – звісно, виправляють. І фінальну версію віддають до душниці.

– А про бабусю хто писав?

– Про бабусю, – сказала мама, – дідусь писав. Узагалі-то, про обох твоїх бабусь і про другого діда теж.

– Тільки він, – додав батько, – був поетом. А ми з мамою аж ніяк не письменники.

– Слухайте, – сказав Сашко. – Слухайте, а давайте так. – Він і сам тільки зараз збагнув, що збирається запропонувати. Йому не дуже подобалася ця ідея. Геть не подобалася. Але мама… – А давайте я візьму і до грудня зроблю щось на кшталт чернетки курикулуму? А ви потім підправите. Га?

Батько зиркнув на нього так, наче на Сашчиному місці раптом опинився балакучий єнот.

А вчитимешся коли?

– Та що вчитися! – з удаваною байдужістю махнув рукою Сашко. – Пусте, до кінця року нічого серйозного вже не буде. Ну, там геометрію трохи підтягну, а так усе гаразд. Чесно!

– І на якому матеріалі ти збираєшся писати свою чернетку?

– Ну-у-у… Ви мені розкажете про діда, еге ж? Мамо? І плюс ще його нотатки… якщо можна, певна річ, аби я їх прочитав.

– Я подумаю, – пообіцяв батько, – щодо нотаток. Нумо, любий друже, підготуй мені до вихідних план робіт. Намітиш – тоді й поговоримо. – Він перезирнувся з мамою і підморгнув їй. Та усміхнулась у відповідь – не звичною своєю втомленою усмішкою, а справжньою, щирою. Такою, що в Сашка зайшлося від щастя серце.

Про те, чого це йому вартуватиме, Сашко намагався не думати. У принципі, вирішив, це навіть на краще. Адже до кінця навчального року треба зробити проект: типу, провести маленьке дослідження. Сашко скаже, що займеться вивченням життєвого і творчого шляху свого знаменитого діда. Навряд чи ідею забракують. І вже ніякий Курдін надалі не посміє плескати язиком про «дикунів, котрі не поважають своїх предків».

Ідея подобалася Сашкові дедалі більше. Він швидко впорався з уроками й витяг із полиці одну з дідових збірок. Здмухнув пил, влаштувався за столом перед кулькою.

Це, зрештою, позбавляло ще однієї проблеми: старомодну книжку, що її не встиг дочитати дід, Сашко подужав. Але дотепер навіть не уявляв, що далі.

Зараз усе вирішилося саме собою.

Він прочитав уголос декілька віршів. Як на нього, непоганих, але якихось… наче рваних. Неприємних на слух. Не Святослав Долинський, це точно.

Прочитав ще декілька. Сам час від часу тихцем поглядав на кульку.

Нічого. Сашко відчув дивну суміш розчарування і полегшення. За кілька останніх тижнів кулька, здається, змінилася. Зовні все залишалося по-старому, але вже не так сильно гойдалася під порухами неіснуючого вітру, не так сильно смикала за ланцюжок. Напевно, скоро доведеться віднести її в майстерню, щоб перевірили на герметичність. Але й це допоможе ненадовго.

Кулька видихалася.

Сашко навіть думати не хотів, як відреагує на таку новину мама. [...]

* * *

Дідові вірші не вирізнялися витонченістю, мали рваний ритм і складну риму; інколи вони нагадували Сашкові стуготіння серця, подеколи – гуркіт автоматних черг. Він із дитинства звик до інших; дідові не цінував, та й чув рідко. Сам дід не любив їх декламувати, іншим забороняв.

Дідові вірші вимагали від вас роботи. Спочатку Сашко насилу продирався крізь рядки. Вирішив іти за хронологією, почав із ранніх. Коли читав кульці вголос, здавалося, наче чує нотки несхвалення в її мовчанні. Безглуздя – але ж от…

Після поеми «Гірська луна»щось змінилося. Наче посунули важіль перемикача й затемнену досі кімнату затопило світлом. Постав зовсім інший дід: яким, певно, він був завжди, але про існування якого Сашко не підозрював. Молодий, зухвалий, відчайдушний. Надто дорослий і надто чужий, щоб його можна було до кінця зрозуміти.

Минуло днів вісім відтоді, як святкували день народження Настиного брата, але Сашко вже встиг прочитати все видане й пішов по другому колу. Це скидалося на кошмарний сон: що більше розумієш, то більше лишається незрозумілого.

Сашко знав про діда все, що знали всі. Але – не самого Діда.

– …перетворюєшся на ботана, – прошепотів Лебідь. – Ти, Турухтуне, скоро взагалі зачахнеш і всохнеш. Будеш отакенький, – він показав зігнутий палець і скосив очі до носа.

– Тихіше, дай послухати.

– От я ж про що.

Було релігієзнавство. Людмила Гнатівна Федчик предмет знала, і знала бездоганно. Досконало, до найдрібніших деталей і нюансів; бли-ску-че! Тому, якщо ви не були ну хоча б доктором наук, уроки Попаді перетворювалися для

вас на тортури. Найвитриваліші чесно намагалися перші хвилин п'ять стежити за перебігом її думок. Більшість здавалася одразу.

Ніхто не знав, навіщо Попадя влаштувалася працювати у школі. За Сашчиними підозрами, Федчик просто вигнали з університету, аби іншим не доводилося комплексувати на тлі її ерудованості. Сам він на релігієзнавстві зазвичай щось тихцем читав чи розбирався з домашкою на завтра. Чи, вдаючи, що слухає, розмірковував про всяке.

Сьогодні він подумки відточував один дуже простий вислів. Але не мав наміру пояснювати це цинічному Лебедю.

– Питання про те, що саме відбувається з душею після смерті, без сумніву, – оповідала Попадя, – завжди турбувало людей. Християнство, як і інші релігії, шукало на нього відповідь. Однак уже тексти Євангелій містили суперечність, яка потім розрослася до масштабів надзвичайно серйозної проблеми й викликала чимало дискусій. Як ви пам'ятаєте, Спокутник, пророкуючи своє друге пришестя, говорить помираючому Лазарю, що той нині ж опиниться біля престолу Господнього, а от багатій, який відмовив у милосерді, потрапить до геєни вогняної…

Федчик на мить замокла і пробігла поглядом по класу: чи пам'ятають? Тимофеєва відчайдушно закивала їй із першої парти: звісно-звісно! пам'ятаємо!

Коли Попаді раптом здавалося, що вона втратила «зв'язок із класом», – починала опитування з теми.

– Для ранніх християн у цьому не було нічого парадоксального: вони жили, чекаючи, що от-от відбудеться друге пришестя. Суперечність окреслилася й стала критичною вже в середні віки. Виходило так, що наприкінці часів відбудеться Страшний суд, на якому розглядатимуть і оцінюватимуть злі та добрі вчинки кожної людини. Ці уявлення – так звана велика есхатологія, – суперечили, однак, есхатології малій.

Вона поправила окуляри на широкому, завжди масному носі, переконалася, що всі встигають занотовувати. Сашко давно вже навчився нецікаві предмети конспектувати бездумно, як оце тепер.

«Головне, – розмірковував він, – з чого почати… І чи спершу запитувати… чи… А раптом вона вже дивилася?., чи хтось уже встиг запросити?..»

– Мала есхатологія стверджувала, що кожного індивідуума одразу після смерті судять і, відповідно, ухвалюють рішення, відправляти душу в пекло, до раю чи в чистилище, концепція якого, до речі, виникла значно пізніше, орієнтовно наприкінці дванадцятого століття. Свідомість середньовічної людини з легкістю сприймала цей парадокс, згідно з яким Страшний суд проходив одночасно: і наприкінці часів, і наприкінці життя кожного

індивідуума. Проте суперечність таки вимагала розв'язання. Для складніших культур… гм-гм… для складніших культур характерна більша цілісність картини світобудови. Парадокс було розв'язано завдяки феномену уловлення душ, відомому ще з ранньоантичних джерел. Ставлення до уловлення душ не завжди сприймалося так однозначно, як тепер. У ранньому середньовіччі отці церкви серйозно обговорювали, чи не впливає на долю душі те, що її, душу, на певний час поміщають до міха й ховають у душницю. На Сімнадцятому Феррaро-Флорентійському всесвітньому соборі було прийнято *constitutio apostolica*, згідно з якою душу не просто треба – її необхідно поміщати до міха. Завдяки цьому душа позбавляється ймовірних страждань у пеклі: вона отримує шанс розкаятися і, можливо, спокутувати гріхи… По суті, йшлося про створення аналога індивідуального Чистилища…

Слухай, – прошепотів Лебідь, – от я ніяк не можу зрозуміти: тобі насправді це все цікаво? Чи просто розмовляти не хочеш? То сказав би, я ж нічого, я ж тямущий…

Сашко відмахнувся:

– Пізніше.

Лебідь покосував на дідову кульку, прив'язану до гачка обіч парти.

– А, – сказав, – ясно. В цьому сенсі…

– Реформа, початок якої ініціював герр Вольфред Ешбах, сприяла виникненню громадських душниць. Наклавшись на культурну експансію, яку цілеспрямовано здійснював орден душевників, вона викликала цілий комплекс надзвичайно важливих світоглядних, ціннісних, економічних, соціальних змін. По суті, реформа знаменувала собою кінець середніх віків. Нова парадигма Христової віри, принесена братами душевниками на схід, до язичницьких країн, дала поштовх до становлення нової спільноти: як соціально-економічної, так і релігійної. Новонавернені народи стали найзатятішими прибічниками християнства. Цілісність набутих ними уявлень про світ, відсутність у них внутрішніх суперечностей стали причиною торжества Христової віри і в нашій країні. Вони позначили перехід цивілізації на якісно інший рівень. Це особливо помітно, коли порівнювати християнство з реліктовими, по суті, віруваннями, що досі панують на переважній частині півострова… гм-гм… дикунськими, відверто кажучи, звичаями й уявленнями.

Розуміючи, до чого це призведе, Сашко не стримався – підняв руку.

Так, Турухтуне? Вийти хочеш?

– Людмило Гнатівно, а як так сталося, що дикунські, відверто кажучи, звичаї та уявлення зуміли так довго проіснувати?

Федчик роздратовано поправила окуляри, що вкотре з'їхали на ніс.

– Коли б ти слухав уважніше, знав би, що примітивні вірування найдовше побутують у народів, ізольованих від більш розвинутих.

– Але ж півострів – це не пустеля, не гори. Ну, Стіна на перешийкові, то й що. Вони ж завжди торгували, мореплавство там у них розвинуте і взагалі.

– От бовдур, – сумно прошепотів Лебідь. – Взірцевий.

Попадя миттю вкрилася багряними плямами.

– Турухтуне, якщо тобі дозволили готувати проект по твоєму дідові та якщо… гм-гм… словом, це аж ніяк не означає, що можна хамити. Навіть твій дід, між іншим, зрештою усвідомив, що помилявся, і переїхав до нашої країни. – Вона повернулася до класу й підвищила голос: – Дикунські звичаї на півострові завжди приголомшували цивілізованих людей. Відкидання душниць, старовірські обряди, єресь… Декілька разів Церква організовувала хрестові походи, і якби не Стіна…

– Людмило Гнатівно, – сказав Сашко, – а хіба в Євангеліях десь сказано про міхи для душ? – Він так і стояв, попри те, що Попадя вдавала, наче й не помічає його. Дідова кулька гойдалася збоку – звично байдужа до всього. – Може, вони там на півострові не єретики й не дикуни, а просто… інші? Не погані і не хороші – інші й усе?

Вона нарешті повернулася до нього: розчервоніла й спітніла. Штрикнула пальцем у дужку перекошених окулярів, схибила й тепер стояла з масною плямою на лівому скельці.

– »Просто інші»? – перепитала враз захриплим голосом. – Ти, Турухтуне, не знаєш, про що говориш. «Інші»! Поглянь, що там у них коїться, в інших. До чого вони за ці свої сім століть докотилися! Це соромно! Соромно!.. Ти ще не розумієш. Але почитай, що писав твій дід.

– Я читав…

– Певно, погано читав. У «Гірській луні»про це ж прямим текстом сказано: «Й відлуння перших пострілів гримить, і множиться, і зачина лавину…»Про що це? Про те, що ці люди не вміють зупинятися, їхня нескінченна помста одне одному, їхня ворожнеча – вони тільки посилюються. Вони пам'ятають лише про такі примітивні речі й не здатні піднятися над ними. Подивися, скільки років вони воюють… дикуни! Схожі на нас? Так. Все-таки, і це ти правильно зауважив, вони не були ізольованими: торгували, відбувався культурний обмін… Але ж у їхніх головах… у головах!..

Клас принишк. Вони вперше бачили Попадю такою. Сашко пригадав, що якийсь час пліткували, нібито в неї був син. Контрактник, миротворець…

– А я зрозумів по-іншому: що це не про півострів, а про нас усіх: що якась давня дрібна гризня переросла… ну, у «лавину». Один постріл – і він

посилюється через луну, а потім сходить лавина; якось так… Пробачте мені, Людмило Гнатівно, – додав він тихо.

Вона побагровіла ще дужче, зняла окуляри і взялася довго й ретельно їх протирати. Потім мертвим голосом повідомила, що урок завершено.

– Ти точно псих, Турухтуне, – сказав Лебідь дорогою до хімлабораторії. – Стовідсотковий.

Сашко повів плечима.

– А на твою думку, – запитав, – а от Спокутника теж отак… по-різному розуміли?

Лебідь пхикнув і покрутив пальцем біля скроні.

Після хімії, на великій перерві, Сашко дочекався Настю у вестибюлі й вони разом пішли до столовки. Це в них уже стало ритуалом, хоча віднедавна – Сашко відчував – щось змінилося. Щось було не так у їхніх стосунках.

Загалом він знав, що саме. І дратувався на себе, проте нічого не міг вдіяти. Постійно щось перешкоджало. Спершу не запрошував її у кіно через недавно померлого брата, потім кульку віддали в душницю і Сашко не був упевнений, засмутилася через це Настя чи ні; тоді зібрався запросити, але батьки повезли її на вихідні до бабусі з дідусем…

Хоча, відверто, усе це були відмазки. Сашко просто боявся відмови.

Іншим хлопчакам усе вдавалося легко і просто, а він – от такий довбень. Просив поради в Лебедя – той віджартувався, мовляв, ти повинен до всього дотумкати сам. Сашко навіть запідозрив, що нескінчені байки Лебедя про дівчат – суцільні побрехеньки. Хоча навряд чи; не може такого бути, щоби побрехеньки; тільки не в Лебедя!..

– Як проект? – запитала Настя.

– Та так… – Він мимохідь розпрямив кутик скатертини і змів неіснуючі крихти. – Збираю матеріал.

– Якийсь ти блідий. Ти взагалі відпочиваєш, хоч інколи? Чи на вихідних теж вчишся?

Він потупився. Подумав: зараз або ніколи. Набрав побільше повітря…

Заговорили одночасно.

– Думав от у кіно сходити…

А ти чув, «Легенду про Душепивцю»з четверга показують…

Замовчали.

– Підемо? – поцікавився він, усміхнувшись. – У суботу?

– У суботу я не зможу. Давай післязавтра?

– На вечірній? Чи перед школою?

– Перед школою не встигну, у мене ж танці.

– Тоді – увечері?

– Увечері. – І вона раптом додала, ще раз його здивувавши: – Я вже думала, ти ніколи мене не запросиш. [...]

* * *

У кіно вони пішли тільки через тиждень – коли загоїлася Сашчина розбита губа й майже щез синець під оком.

Пішли увечері, одразу після уроків. Квитки Сашко купив заздалегідь, задля такого випадку розпатравши скарбничку, подаровану дідом на десятиріччя.

Насправді він збирав на набір десантників, але вирішив, що купить їх якось іншим разом. Якщо взагалі купить.

Грошей вистачило і на квитки, і на поп-корн, а фільм виявився потрясний. Особливо сподобалася та частина, де герр Ешбах бився з чаклуном Душепивцею у коридорах королівського палацу. І все це у 3-D! Стару версію, яку зняли років шістдесят тому, – хто тепер пам'ятає? Її лишень меншакам дивитися. А тут – реальний драйв, і спецефекти – закачаєшся. Чого варта хоча би сцена з Душепивцею, коли той поглинає нову жертву, відкидає порожній міх – і раптом змінюється: на обличчі проступають риси щойно загубленої душі. Жахливе видовище, направду. А сцена з облогою фортеці!.. А підземелля!.. А епізод на балу!..

Щоправда, окуляри заважали. Натирали ніс, очі з незвички сльозилися. І щоби поглянути на Настю, треба було повертати голову.

Під час перерви вони зняли окуляри й говорили про все на світі, а коли в залі знову згасло світло, Настя не поспішала їх надягати… Сашко подумав, що от тепер; тепер дуже слушна мить.

Дідько, якщо дівчина погодилася піти з тобою в кіно і ви взяли квитки на останній ряд, що іще думати?! Він наче почув ці слова; внутрішній голос, котрий їх виголошував, підозріло скидався на голос Лебедя.

Головне, нагадав собі Сашко, зробити це щиро й легко, ніби ти цілувався вже тисячу разів, а не лише три, і всі три – в щічку, у класі другому, коли просперечався; це, напевне, якщо по-чесному, – і не рахується; він повернувся до Насті, Настя дивилася на нього й чогось чекала («Ну ясно – чого!»– фиркнув «внутрішній Лебідь»), і Сашко набрав побільше повітря, розвернувся зручніше…

– Перепрошую. Дозвольте пройти, – прошепотіли з темряви.

Сашко встав – може, надто поспішно. Але, здається, Настя цього не помітила – як і полегшення, з яким він дав пройти припізнілій парочці.

На екрані герр Ешбах втрапив у нову халепу, тож логічно було надягти окуляри й дивитися далі. Логічно, розумно і природно.

От запитувати, чи не чує Настя чогось такого, було би, навпаки,

дурницею.

Він пошкодував, що не зайшов додому. Не вистачило часу. Хоча міг би наперед здогадатися і хоч на один день не брати дідову кульку до школи. Зараз вона висіла, прив'язана до крісла праворуч від Сашка. І от щойно почала наспівувати ту саму начебто знайому мелодію, яку Сашкові ніяк не вдавалося упізнати. Досі дід дозволяв собі це тільки ночами. Спершу Сашко думав, наче мелодія йому сниться; вона, як це часто трапляється, впліталася в сни, ставала їхньою частиною, а коли він прокидався, дід замовкав.

Жодного разу дід не співав на людях. Навіть при ввімкненому світлі – не співав.

(«Ну, – сказав той-таки «внутрішній Лебідь», – світло ж зараз вимкнене».)

На прямі звертання кулька так і не відповідала. Зрозуміти, чи усвідомлює дід самого себе, чи усвідомлює те, що відбувається довкола, було неможливо.

Віднедавна Сашко намагався про це не замислюватися.

Герр Ешбах гнався за викрадачами міха з душею своєї коханої дружини. Осінній ліс був сповнений тінями й шурхотінням. Сповнений небезпек.

Сашко сидів, виструнчившись, завмерши від напруги. Напевне, з боку здавалося, наче переживає за Ешбаха.

Він від душі сподівався, що Настя подумає саме так.

Потім він проводжав її додому, і дідова кулька звично смикала за руку, наче нетерплячий пес, якого щойно вивели на прогулянку. Гірше за няню чи – як там їх називали в середні віки? дуеньї?..

Вечір було невиправно зіпсовано. Сашко баляндрасив, розповідав кумедні історії з життя, і вони з Настею обговорювали фільм – і, напевне, усе це виглядало природно… От лиш чи захоче Настя ще раз піти з ним у кіно, якщо він… якщо йому забракло сміливості навіть поцілувати її.

А спробуєш пояснити про кульку – виглядатимеш в її очах цілковитим, безнадійним, несусвітнім при-дур-ком!

Знову сипав сніг, усе місто вкрили кучугури, і якось само собою вийшло, що Сашко підтримував Настю за руку, щоб не посковзнулася. Дійшли до під'їзду.

Побалакали ще з півгодинки.

Кулька погойдувалася поряд, буквально зазирала до рота.

– Ну… – зітхнув нарешті Сашко. Покосував на кульку, зітхнув ще раз. – Я, напевне…

– Мені мама наказала, аби я тебе в гості привела. Хоче по-людськи познайомитися. І чаєм пригостити – диви, як ти змерз. – Настя легенько доторкнулася долонькою до його носа. – Ходімо.

Вона жила на третьому.

Вони піднялися на п'ятий. Сашко хотів був щось запитати, але Настя хитнула головою, м'яко відібрала ланцюжок і, діставшись до замкнених дверей на горище, примотала кульку до ручки.

– Потім забереш. – Вона раптом засоромилась і злегка потупилася. – Ну, чи, якщо поспішаєш…

Її губи виявилися гарячими і пахли ваніллю. Подих лоскотав шкіру.

Він подумав, яким же дурнем був увесь цей час. Ну просто несусвітнім.

Кулька десь там, нагорі, погойдувалася у сутінках і мовчала.

Частина третя

Одразу після Нового року призначили день передзахисту проектів, часу залишалося трохи понад місяць. Сашко не знав, радіти чи панікувати.

– Чому панікувати? – не зрозумів Лебідь.

У собі він був упевнений на всі сто. Писав про історію столичної душниці, зробив навіть декілька малюнків: який вона мала вигляд у п'ятнадцятому, сімнадцятому й середині дев'ятнадцятого століття. Саме креслив черговий.

– Ну правда, – сказав Лебідь, – Турухтуне, ти ж винятково своїм дідом і Настею займаєшся, друзів геть занедбав. У кіно – з нею, на прогулянку – з нею, а ночами чернетки переглядаєш. Ти, Турухтуне, людина, втрачена для суспільства. От де серйозний привід для паніки.

– Хто б казав.

– А що я?! Я – так… – Лебідь підтягнув до себе стругачку і вставив олівець. – Мені цікаво – це раз. Я ж не з ранку до ночі – це два. А головне: на відміну від декого, я не панікую. – Він провів для проби декілька ліній, задоволено кивнув і запитав: – То чаєм пригостиш?

Поки Сашко ніс заварник, Лебідь дістав із сумки гостинці: мамине печиво, торбинку шоколадних цукерок, мандарини. У квартирі одразу запахло святом.

Сашко відсунув набік дідові папери, перевісив кульку на полицю вище.

– І чого це вона в тебе така занедбана? – поцікавився Лебідь, здуваючи на підлогу пил, що посипався з кульки. – Не витираєш взагалі? Кажу ж: втрачена людина. Ну, то чому панікуємо?

Сашко повів плечима. Це було складно пояснити і, напевно, ще складніше збагнути.

– Тільки не кажи, що бракує матеріалу.

Матеріалу не бракувало.

Після власне віршів Сашко взявся за дідові чернетки. Їх виявилося неочікувано багато, деякі ще з тих, давніх часів. Сашко боязко, невпевнено гортав пожовклі й зібгані сторінки.

Протерті до дірок згини. Запах насіння. Чіткий – навіть у помітках на берегах сторінки – почерк. Дідові думки були настільки потужні й концентровані, що кожне слово мало вагу, вони буквально продавлювали папір.

Сашко начебто позад нього стояв. Ніби чув і бачив діда, коли той писав усі ці вірші: і «Гірську луну», і «Каверни», і «Коли в правах нас всіх зрівняє смерть…».

Розумів, що хотів сказати дід.

Не розумів – чому.

Жоден критик, жоден літературознавець не міг цього пояснити. Багато з них думали, що пояснюють: писали про «загальногуманістичні тенденції», про «активну громадянську позицію», про «щирий біль за долю власного народу». І все наче правильно було. Тільки надто примітивно, так, якби хтось узявся пояснювати Сашчине ставлення до Насті й сказав, що Настя вродлива і тому Сашко її кохає.

Жоден критик не відповів на головне запитання: як одна й та сама людина може одночасно писати вірші і стріляти в людей?

Матеріалів було аж надто багато: на три або чотири проекти про трьох чи чотирьох різних людей, що за якимось безглуздим збігом мали одне й те саме ім'я, одне й те саме тіло. Як вони співіснували разом? Котрий із них був справжнім, головним?

Про кого Сашкові писати? [...]

* * *

Третю чверть Сашко склав на «відмінно»: і контрольні, і самостійні. Шанси, що з наступного року його переведуть на бюджет, тепер здавалися цілком реальними. Остання чверть – вона завжди найлегша. Сашко гортав підручники й загалом знав, на що очікувати.

Після контрольних залишався тільки захист проектів. Передзахист Сашко промчав на крейсерській швидкості. Вирішив не заморочуватися. Вирішив: все одно ніхто не оцінить. От кому цікаві ці нюанси й подробиці? [...]

Захист, як завжди, відбувався в залі Малої академії. Батьків розсадили в перші ряди, поряд з учителями. Там само був і Курдін: прошкутильгав уздовж сцени, запримітив найближче вільне місце й одразу присів; ціпок прилаштував збоку.

Почали з традиційних промов: ви долаєте межу, не середні, а старші класи, перша серйозна, справжня справа у вашому житті, дорослішання, вчинок, ура-ура…

Лебідь час від часу витирав долоні об штани, бгав у руках теку і зрештою не стримався:

– Слухай, вони що, навмисно? Гірше за катування!

Він виступав першим.

Виступив, до речі, добре, майже одразу заспокоївся, говорив рівно й упевнено. Сашко аж заздрити почав: доки черга дійде до нього, від хвилювання можна буде власне ім'я забути, а не тільки…

Він вкотре нагадував собі: я ж не брехатиму, я розкажу їм правду. Так, не всю, так, ту, яку вони хочуть почути. Всієї я все одно не знаю; усю – тільки дід…

Він покосував на кульку, прив'язану до ручки на сидінні. Та мовчала.

Після Лебедя виступала Жирнова, щебетала і блідла, мало не перекинула трибуну. Потім настала черга Рудого Вадька і ще кількох шалапутів, слухати їх сенсу не було: напевне ж списали, – їм вліплять кожному по неприкрій «шістці», навіть не їм, а їхнім заможним батькам, і переведуть на наступний рік, знову на контрактне.

Лебідь, який уже встиг відстрілятися, тепер осмілів, зухвало всміхався, крутився, хімічка йому навіть зауваження зробила. Мама Лебедя сиділа спереду, тож озирнулася й подивилася осудливо – він почервонів.

Сашко ніяк не міг зосередитися. От уже й Настя виступила – всі плескали, вона геть зашарілася, а коли спускалася зі сцени, її батько подав руку, прошепотів щось на вухо.

У формі, з погонами, він мав вигляд поважніший від усієї комісії в повному складі.

От пішов Грищук, цей нудив, усі позіхали, а Лебідь остаточно вгамувався й навіть задрімав.

Варто все-таки почати з вірша, подумав Сашко, так буде яскравіше. Прочитаю «Баладу», вона коротенька й подобається багатьом.

Грищука нарешті позбавили трибуни: похвалили, але спробі «іще дещо додати» суворо поклали край. Оголосили Курдіна.

Той устав ніби й легко, але йшов, спираючись на ціпок. Повільно; може, і не планував витримувати паузу, а витримав, усі стежили, як він піднімається на трибуну, як підлаштовує мікрофон і кладе перед собою течку.

– Добридень. Ви всі знаєте, яка в мене тема. Я писав про свого діда, про Альберта Аркадійовича Корташа. Це нарис, а не стаття для енциклопедії, навіть не *curriculum vitae*. Простіше, певна річ, було б статтю. Я й хотів статтю, але ж, знаєте, дід про себе вже сам стільки написав… і дід, і критики, які досліджували його творчість. А я хотів сказати про те, про що не розповість ніхто. Це така справа… непроста. Я чимало зрозумів, доки писав. От є людина,

за життя вона різна, і погана, і хороша. Усі ми прагнемо, щоб про нас пам'ятали виключно хороше, ми тоді наче й самі стаємо тільки хорошими. Хорошими, але ж не живими, от у чому річ. Це тоді вже наче й не зовсім ми, лишень часточка від нас, якась одна наша роль, а в житті ми проживаємо їх не одну і не дві. Це, – уточнив Курдін, трішки зашарівшись, – дід писав, про ролі. Я думаю, він заслужив, щоб його пам'ятали живим… справжнім. Тому я розповім те, про що він сам ніколи не розповідав, тільки писав у щоденниках.

Курдін помовчав, закусивши губу. Якихось кілька секунд, але Сашко зрозумів: він досі вагається, чи варто…

– Ну от. Ви все знаєте, дід став відомим не одразу. Актори толкові йти до нього не хотіли, старі п'єси всі вже, як він пише, багато разів ставили. І от він працював у Народному театрі, «це все було тоскно і принизливо, і абсолютно безнадійно». А потім дід прочитав «Гірську луну» Мамлея. Поема тоді якраз була дуже популярна, і дід вирішив, що треба з неї робити спектакль. Він домовився з Мамлеєм. Тобто як домовився… угоду підписали, але дід додав до неї один пункт… Потім через цей пункт вони добряче посварилися.

Сашко сидів, і слухав, і не одразу помітив, що руки в нього трясуться. Він затиснув їх між колінь ми.

Курдін далі розповідав, розмірено і спокійно, наче про вчорашній матч чи про якісь нікому не потрібні властивості сфери. Він навіть не відкрив свою течку, усе говорив і говорив. Іноді цитував напам'ять уривки зі щоденників.

Ну, коли ж його нарешті зупинять, зло думав Сашко, повинні ж бо, повинні!.. Ну і хай він зараз, по суті, виправдовує Сашчиного діда. Не його, Курдіна, це справа! Не його!

Моя!

Він раптом почув, як у когось ледь чутно (напевно, в портфелі) заграв мобільний. Мелодія була дуже знайома. Заозирався; всі навкруги сиділи так, наче нічого і не відбувалося.

– …Потім мій дід, певна річ, шкодував. Але він знав, що переможців не судять. І ще він боявся. Він ніколи цього не демонстрував, завжди, скільки тих інтерв'ю не передивишся, тримався упевнено, але насправді він дуже боявся. Цілісіньке життя він жив із цим страхом і боровся з ним. «Завжди знайдуться охочі переконатися у твоїй слабкості. Хтось ненавидить тебе, хтось заздрить, хтось просто такий правдолюб із…»гм… ну, це він так писав… «…із шилом в ж… в попі, і йому обов'язково треба відновити історичну справедливість». Мій дід почав грати роль талановитого, успішного режисера. Перетворився, так би мовити, на людину у футлярі. Ніколи не визнавав помилок. Публічно – не визнавав, а в щоденниках нотував кожну. Його ненавиділи, ним захоплювалися, але, як він писав, головне – з його думкою рахувалися. Він так думав, – уточнив

Курдін враз захриплим голосом, – що це – головне. А потім це стало єдине, чого він прагнув. Ви ніхто цього не знаєте, а він усе-таки був хорошим дідом, правда. Удома, коли забував про роль. Тільки робив він це дедалі рідше. Він боявся, зрозумійте. Він дуже боявся бути смішним. Я… от ви, певно, думаєте, що я неправий. Ну, там «сміття з хати»й таке інше. Але ж ви не читали його щоденники, а я читав. Наприкінці… коли він уже нікого до себе не пускав, окрім мами і бабусі, він ще писав. І він… знаєте, він страшенно шкодував, що не зізнався й не попросив пробачення. «Воно не варте було того. Це жахливо визнавати, а ще жахливіше – розуміти, що усе, що все життя – не те, не так. Намарне, в нікуди; а можна було ліпше, легше, чесніше. А вже ж не вибачишся».

Курдін провів правицею по волоссю і зітхнув.

– Ну от, дід не встиг вибачитися. І загалом… але так сталося, що я прочитав ці всі його щоденники. Ну, я збирався, якщо чесно, підготувати звичайний проект. – Він глянув угору, на Сашка. – «Не заморочуватися». А прочитав і вирішив, що це шанс. Певно, останній його шанс вибачитися, – сказати правду.

Мелодія залунала гучніше й раптом урвалася.

Сашко врешті упізнав її. Упізнав би й раніше, але ж не звик слухати ось так: у залюдненому місці, засвітла.

Довкруж плескали, багато хто підвівся. Сашко теж плескав, засунувши теку між поруччя.

Потім оплески стихли, і в тиші, що запала вмить, хтось із комісії оголосив його прізвище.

– Ні пуху, – прошепотів Лебідь.

Сашко відв'язав від поруччя дідову кульку й почав спускатися, відчуваючи, як мокріють від поту долоні, як німіють кінчики пальців.

Про теку він згадав біля самої трибуни, але повертатися за нею, звісно, не став.

* * *

Їм тиснули руки, плескали по спинах, вітали, хтось із батьків зігнав усіх на сцену і клацав «мильницею», і Сашко насамкінець уже не відчував ані радості, ані гордості, лише байдужість і втому.

Потім усі опинилися в гамірному, освітленому яскраво-жовтими лампами фойє. Разом з усіма Сашко рушив до виходу, але згадав про теку, вона так, певно, і стирчала поміж поруччям – це був привід, він крикнув, аби не чекали, і побіг назад до зали.

Двері вже замкнули. Сашко смикнув кілька разів за ручку, повернувся й рушив до сходів. Кулька пливла поряд, майже невагома. Мелодію вже не

наспівувала.

Завмерши на верхній сходинці, Сашко спостерігав, ж розходяться однокласники. Курдін ішов рівно, усміхався у відповідь на прощальні вигуки, інколи махав рукою. Сашко згадав, яким був Курдін ще у вересні… і яким був він сам.

Завтра, подумалося, нам обом, певно, перепаде на горіхи від класної. Переможців не судять, але ж на передзахисті я виступав із геть іншою доповіддю.

Чомусь Сашко був упевнений, що і текст, принесений до школи батьком Курдіна, добряче відрізнявся від проголошеного сьогодні.

Нащо так вчинив Курдін, хоча б зрозуміло. А Сашко – навіщо? Невже тільки через заздрощі до його успіху?

Хотілося б вірити, що – ні. Що, наприклад, – через те, що соромно перед дідовою кулькою. Чи задля поваги до дідової пам'яті.

Так думали інші – ті, хто сьогодні вітав і захоплювався ним.

А Сашко не знав.

Усі нарешті розійшлися, і він спустився, щоб забрати куртку. Тітки-гардеробниці незадоволено зиркнули на нього, вони вже самі були одягнуті, одна, затиснувши підборіддям хустку, поправляла неслухняні пасма, друга длубалася у старій полотняній торбині, чимось там шурхотіла. Сашко дочекався, доки звернуть на нього увагу. Накинув куртку, затягнув блискавку і ступив у ніч.

Добре, подумав, що ніхто не здогадався мене дочекатися.

Але дехто здогадався.

Ліхтарі тут були розбиті, всі, крім одного. Чоловік стояв просто під цим, єдиним уцілілим, у калюжі благенького світла, – і мружачись від диму, курив.

Плащ на ньому був того-таки синього відтінку, як море на полотнах Носинського.

– Привіт. – І ледве помітний акцент теж ніде не подівся. – Я чув твій виступ.

– Як це чули? – здивувався Сашко. – І хто взагалі ви такий?

Незнайомець повів плечима:

– Я був у залі, це не заборонено. – Він погасив недопалок, роззирнувся у пошуках смітника і, не знайшовши жодного, так і лишився з недопалком у руці. – Ти гарно говорив. Мабуть, йому сподобалося.

– Хто ви? Я покличу на допомогу, так і знайте.

– У мене літак о п'ятій ранку. І дуже мало часу. Увесь час саме часу якраз і не вистачає… – додав він, розгублено зминаючи недопалок пальцями. – Завжди…

Сашко відступив на кілька кроків, сховав руку з кулькою за спину, другу засунув до кишені, до мобілки. Він не відчував загрози з боку незнайомця, але ця його манера формулювати думки…

– Я знав твого діда. Давно, в іншому житті. Коли потрапив сюди, хотів із ним поспілкуватися, але, бач, не встиг. А завтра я лечу звідси… Цього слід було чекати, ми від самого початку знали, що цим закінчиться. Неважливо. Послухай, Олександре, я навряд чи повернуся сюди. І навряд чи матиму колись ще одну можливість. Дозволь мені з ним поговорити.

– З ким? – не зрозумів Сашко.

– З твоїм дідом.

– Але ж він… – Сашко почервонів. – Він не розмовляє. Ні з ким, узагалі.

Незнайомець кивнув. Продовжував розминати пальцями недопалок, на асфальт летіли крихти.

– Нічого. То ти дозволиш?

– Я спізнююся… – навіщось сказав Сашко. – Батьки переживатимуть.

Незнайомець струсив долоні й дуже обережно взяв кульку за ланцюжок над Сашчиною головою.

– Я відвезу, – кинув він. – Аж до дому.

Сашко міцніше стиснув пальці.

– Я…

Він не встиг договорити. Ланцюжок раптом смикнувся з пальців, Сашко відступив і тільки потім зрозумів: незнайомець сам здивований.

Кулька шарпнулася ще раз. І знову ледве чутно почала наспівувати-бубоніти вже знайому мелодію.

– П'ять хвилин, – тихо повторив Сашкові незнайомець. – Тільки п'ять хвилин.

Сашко кивнув і відпустив.

Чоловік у синьому плащі взяв кульку в долоні – так беруть кавун на базарі, перевіряючи, чи стиглий. Відійшов на кілька кроків і став до Сашка боком. Шрам його зараз, під ліхтарним світлом, скидався на рану.

– Ти чуєш мене, *атар'іне*? Сподіваюся, чуєш. Я уявляв собі цю зустріч останні двадцять сім років, щоночі перед сном. Це допомагало мені вижити. Попри твою зраду, *атар'іне*, багато з наших вціліли… тоді. Ти пішов – ми залишилися. І я стежив за тим, як ти жив, звістки доходили до нас, навіть там. Я радів: по злочину й кара. Я сподівався приїхати, щоби сказати тобі про це: яким ти був і яким став. Я приїхав. І тепер, дивлячись на тебе, кажу – мені шкода. Тебе вже покарано, і це… це занадто, навіть для тебе, *атар'іне*. Зрештою, може, ти й мав рацію. Бачиш, що в результаті маємо… усе повторюється, і все, що ми робили, нічого не змінило. Може, хоча б те, що ти… – Він похитав головою,

начебто відганяв утому. – Гаразд, несуттєво. Час розсудить. Мушу йти, *атар'іне*, мушу йти… Ми не побачимося вже ані тут, ані *там*. Я просто хотів сказати тобі: *ту пропейлоч-ар*.

Кулька загула гучніше, було видно, як дрижать від вібрації долоні незнайомця.

Той озирнувся на Сашка, начебто вирішував надскладне питання.

– Ні, – сказав він зрештою кульці. – Ні, я не можу. Це – не можу, пробач.

– Гей! – гукнули раптом зі сходів. – Гей, ти що це там робиш?! Ану облиш хлопця! І кульку поверни, чуєш!

Тітки-гардеробниці наступали, розбурхані й розгнівані. Та, котра ліворуч, розмахувала торбиною.

– Краще б вам піти, – сказав Сашко. – Додому я вже якось сам доберуся.

Чоловік у синьому плащі зволікав іще мить. Потім повернув кульку й пішов швидким плавним кроком – як тигр, якого сполохали пси. Просто розчинився в мороці.

Сашко гарячково міркував, що пояснюватиме тіткам, а сам невідривно дивився на дідову кульку, не міг відвести очі. Так, наче побачив уперше.

Затерта, з ледь помітними слідами від маркера, вкрита розводами… Оболонка трохи зморшкувата і прив'яла, схожа на шкіру стариганя.

Спробував пригадати, коли востаннє дідові читав? А коли перевісили його до вітальні?..

Не зумів.

– Синку, з тобою все гаразд?

Тітки стояли пліч-о-пліч і важко дихали. У тієї, що праворуч, хустка розв'язалася і збилася набік.

– Дякую, – сказав їм Сашко. – Зі мною – все гаразд. [...]

* * *

Пізніше, у ліжку, дивлячись у стелю, розкреслену на квадрати світлом вуличного ліхтаря, Сашко згадав свій виступ. Як він заявив: «Мого діда завжди намагалися використати. Повстанці, миротворці, влада, критики…»

Раз по раз прокручував ті ж самі слова.

Згадував батькові аргументи, мамині. Згадував незнайомця. *«Ти вже покараний, і це… це занадто, навіть для тебе».*

Десь зовсім поряд мовчки, як дідова кулька, чекало усвідомлення.

У школі їх зібрали в актовій залі, і кожен отримав диплом. Сашко з Курдіним – ще й грамоти. Довго плескали, виголошували всілякі дурниці.

Курдін був похмурий, в'їдливий, відлюдькуватий. На перерві нагрубіянив Вадькові, який пожартував про зачіску класної, – і пошкутильгав на подвір'я.

– Геть чисто зазнався, – гмикнув Лебідь. – Перечитав, видно, дідових архівів. «Знай, тріумфаторе, колись, і над тобою здійметься напевно безжальний меч фортуни!..»

Курдін сидів на лавочці, трохи вивернувши ногу, аби не згинати. Сашко недбало примостився поряд.

– Дісталося вдома на кислички?

– Еге ж… – сказав Курдін, помовчав. – Пусте. Переможців не судять. А твої як?

– Пишаються, блін.

– Таланить тобі, Турухтуне…

Сашко невпевнено повів плечима. Посиділи мовчки, поспостерігали за меншаками, котрі буцали м'яч на спортмайданчикові.

– Слухай, – наважився врешті-решт Сашко. – Є справа…

Просто під їхніми ногами шубовсталися в калюжі горобці. Сашко пояснював, а сам не спускав із них очей.

Курдін мовчки вислухав, жодного разу не перебив.

– Нащо? – запитав похмуро. – Нащо тобі?..

– Треба.

Зі спортмайданчика прилетів м'яч, сполохав горобців. Ті пурхнули на гілку і звідти хвацько, по-пташиному сварилися на горе-футболістів. Курдін підвівся і, примірившись, зацідив м'яч меншакам.

Чому я? – спитав, не озираючись. Сашко не одразу навіть і здогадався, що це він до нього.

– Бо не розбазікаєш – от чому.

– Переконаний?

Сашко не відповів.

Продзвенів дзвінок.

– То як, подумаєш?

– Знаєш, чому я взявся писати про діда? Я ж його спочатку не сприймав. Дід для мене був окремо, а кулька – окремо. Він лежав у себе в кімнаті, приїхали лікарі, потім винесли з кімнати кульку – а він так і залишився на ліжку. Жодного зв'язку. – Курдін повернувся і подивився на Сашка. – А після того випадку – ну, коли ти поліз у бійку, – я раптом його почув. Уперше. І зрозумів, що це справді він. Ну, просто якби раптом дід потрапив у катастрофу чи важко захворів і став… ось таким. Мені було соромно, Турухтуне, – зізнався він, помовчавши. – От чому я занурився у все це: щоденники, архіви. Ну, і мама… ти сам бачив. Вона ж не була такою. Думаю, вона теж не вірила, що кулька – це він. А потім почула його і…

Сашко чекав. Густо почервонів аж до вух.

– Давай, – підсумував Курдін, – принось. Розберемося.

Їм дали завдання на канікули й нарешті розпустили. Сашко чекав на Настю біля школи, прокручував у голові різні варіанти того, як сказати про літо. І потім теж прокручував, навіть у маршрутці.

– Ти сьогодні дивний якийсь.

– Га? Пробач, я просто…

– Що «просто»?

Він мовчав, зачепився поглядом за екран, що висів над водійським місцем. Звична справа, там крутили рекламу й міські новини. Зараз саме зайшла мова про дружній візит одного з представників Тимчасового Комітету. Мовляв, візит завершується, міністр вирушає на півострів, оскільки невідкладні справи вимагають його присутності…

Показали, як міністр у супроводі двох помічників крокує уздовж вишикуваних гвардійців і піднімається трапом. Під музику – ймовірно, під гімн нової автономії.

Сашко, певна річ, впізнав мелодію. За останні місяці він чув її аж надто часто, здебільшого вночі.

На півсекунди крупним планом майнуло обличчя. Навіть шрам, що змійкою сповзав у сивину над скронею.

Настя подивилася на екран запізно, коли показували вже інший сюжет.

– Слухай, – згадав Сашко, – може, ти знаєш. Як перекладається слово «атар'ін»?

– Та по-різному, зважаючи на контекст. А тобі навіщо?

– Зустрічав у дідових нотатках кілька разів.

– Найчастіше так називали прийомного батька чи просто старшу людину, з якої беруть приклад.

– На кшталт учителя?

– Але тільки не шкільного, а такого, знаєш… по життю.

– А «ту пропейлоча»?

– Може, «ту пропейлоч-ар»? Тоді – «ти пробачений». Теж у діда в нотатках знайшов?

– Теж… [...]

– Настю, – наважився він нарешті, – тут така справа.

– Молоді люди, – втрутилася тітка, що стовбичила в них за спиною і гучно сопіла, перекладаючи сумку з руки в руку, – ви сходите? А то стали, бач… ні пройти, ні проїхати!

Вона так і не дочекалася відповіді, тож почала проштовхуватися поміж ними, допомагаючи собі плечем, як тараном.

Від зупинки ішли весело: сміялись і обговорювали таких от… таранистих і горластих. Але жарти були якісь наче прив'ялі, як розморожені овочі.

Я їду, – сказав Сашко, коли простували алеєю. – Улітку; батьки придбали путівку.

Настя якийсь час мовчала, просто й0шла поряд, міцно стиснувши його долоню у своїй.

Попереду на лавочці, підстеливши газетку, вмостився старезний немічний дідусь. Похмуро зиркнув на них і навіщось поліз до кишені куртки.

– Саш…

– Я знаю, самому образливо, але… це ж не на ціле літо, тільки на місяць. Я не можу відмовитися.

– Саш, я теж їду.

– Маєте путівку? Куди? Може, і ти в…

– Ні, Саш. Я не по путівці і не влітку. За кілька тижнів. Тата переводять на півострів.

– Надовго? – тільки й спромігся запитати він.

– Не знаю. Писатимеш мені?

– Звісно! Може, відпрошуся у своїх і приїду, коли повернемося.

– Це було б чудово. Але… хоча би пиши, добре?

Сашко кивнув.

Старий на лавочці витяг з кишені окраєць чорного хліба й тепер кришив тремтливими пальцями просто собі під ноги. Над ним метушилися горобці, аж цвірінчали від передчуття.

– Урешті-решт, – сказала Настя, – це ж не назавжди, правда?

– Та звісно, не назавжди.

Він подивився на небо, запнуте павутиною дротів-душоловів. Там, високо над ними, плив сріблястий літачок. Певно, до далеких і сонячних країв, туди, де завжди мир і любов, й усі щасливі. У дитинство. [...]

Сашко підійшов, скрадаючись. Босі ноги нечутно ковзали по килиму.

Кульки висіли там само, під іконою Спокутника. Він завмер перед ними, простягнув руку з ножем…

Ти ж не заперечуєш, дідусю? Знаю, ти хотів би, щоб усе… по-іншому, але… Чесно, я би і сам хотів. Тільки часу не лишилося. Тато готовий віддати тебе до душниці, мама згідна… поки згідна. Та тільки вона вже здатна тебе чути, я не знаю чому, але здогадуюся: їй сестричка допомагає.

Якщо мама зрозуміє, що це ти співаєш…

Діду, я бачив маму Курдіна. Я не хочу, щоб – ось так.

Пам'ятаєш, ти писав у «Гірській луні»: «Мертві до мертвих, живі – до живих»? Ну от… от.

Не питай, чому я це роблю, задля кого. Сам не знаю: для мами, для тебе, для себе, для сестрички… Просто роблю, тому що так треба, так правильно.

По-іншому не можна.

Твій названий син – тож, мій названий дядько?!.. – не міг. Він розумів ліпше, ніж я, але в нього обов'язок, зобов'язання.

Я все зроблю як слід. Постараюся, чесно. Я – незабаром…

Ти, головне, потерпи, не співай. Бачиш, от він. Той самий, котрим ти тоді різав торт після прем'єри спектаклю. Я читав у щоденниках Курдіна… ну, тобто, діда його; точно – той. І про те, як це було – читав.

На сцені, при всіх… Напевно, добряче він тоді твою поему перепаскудив, так? Я б теж, певно, так само вчинив, правда.

Безглуздо як: колись я думав, що ти на мене образився й тому мовчиш, я думав, це якось пов'язано: те, що з тобою сталося, і те, що я поніс його до школи.

Мені буде шкода, правда. Але… По-іншому не вийде, діду.

Я би хотів поговорити з тобою, хоча б разок. [...]

* * *

Над простою вітриною чорніли готичні літери: «Ритуальні послуги». Сашко штовхнув двері й зайшов – з розпареного тепла вулиці в прохолодні сутінки. Зсередини магазин скидався на передпокій якогось знатного лорда. Завиті різьбленим плющем стовпи ділили простір кімнати навпіл. У дальній її частині, біля самої стіни, височіла стойка зі «зразками». Праворуч – декілька фотелів, ліворуч – скляні вітрини й ледь примітні двері.

Зі стелі струменіло притлумлене світло. Приємний жіночий голос наспівував щось молитовне. Сашко лише за мить збагнув, що це запис.

– Чим зобов'язаний?.. – з-за дверей вийшов сухорлявий старий. Такі, подумав Сашко, зазвичай працюють сторожами в садках. Таких хлібом не годуй – дай поцілити в порушника.

Старий оглянув їх із Лебедем з ніг до голови і ввічливо поцікавився:

– Ви, шановні, нічого не переплутали? Комп'ютерний клуб знаходиться трохи далі, будинків за три від нас.

– Та ні. – Лебідь так і не викинув каштановий листок. Зараз він крутив його в руках, роззираючись навсібіч. – Скажіть, а тут кульки продають. О! Ось, диви, – він потяг Сашка за рукав і вказав на стойку. – Те, що треба, еге ж?

Модель вони знайшли по Інтернету. Це виявилося непросто, зараз такого кольору вже не виготовляли.

Сашко тихо радів, що модель дешева. На коштовну йому бракувало би і власних грошей, і тих, які отримав від Курдіна.

– Ця не продається, – процідив старий, не рушивши з місця ані на крок. –

Демонстраційний екземпляр, з ґанджем. А інших немає: модель знято з виробництва. – Перш ніж Лебідь устиг вставити хоча б слово, старий склав руки на грудях і заявив: – Ну і, власне, головне: неповнолітнім товар не реалізовуємо.

Сашко готовий був убити обох.

– Перепрошую, – сказав він примирливим тоном, – це помилка. Би нас неправильно зрозуміли.

– Вибачення прийнято. На все добре, шановні!

– Будь ласка, нам дуже потрібна ваша допомога.

Старий спохмурнів.

– Ми не плануємо купувати справжню модель… ну, тобто, якщо іншого виходу не буде… але це дорого для нас, а головне – ні до чого. Підійде будь-яка бракована кулька, яка просто буде схожа на справжню.

– Уперше чую про таке. І навіщо це вам?

– Для спектаклю. Ми у школі ставимо. Я граю герра Ешбаха, а от він – чаклуна Душопивцю.

– Вашому приятелеві роль дуже пасує, – зауважив старий. – Але в ті часи використовували не кульки, а міхи. Візьміть полотно чи шкіру, зшийте…

– Та в нас знаєте яка училка… – Лебідь отримав добрячого стусана і стулив пельку.

– Так, – підхопив Сашко, – наша класна хоче, щоби все було в сучасних декораціях. Типу, як у Новому театрі, знаєте?

Старий розплів руки, хруснув пальцями.

– Припустимо, – сказав, наближаючись до стійки. – Припустимо. Але ж гроші ви при собі маєте, юначе? Ми, до вашого відома, не доброчинна контора.

За півгодини вони вийшли на проспект: Сашко – з пакунком у руках, Лебідь – задоволено вишкірившись.

– Ти, бевзю, мало все не зіпсував!

– Я?! – образився Лебідь. – Між іншим, вони справді не мають права продавати кульки неповнолітнім, забув? Ти б одразу почав клянчити в нього модель для спектаклю, він послав би нас – і до побачення. А так розіграли простесеньку схему: «хороший і поганий покупці». І спрацювало! Тільки, – додав Лебідь задумливо, – все одно це ні до чого.

– Тобто?

Лебідь спеціально з півхвилини мовчки собі крокував. Витримував театральну паузу.

– Ну от який, – поцікавився, – з тебе старший брат буде? Це ж повний відстій! Абсолютно не вмієш мислити. По-перше, ти кульку свого діда бачив? А щойно куплену? Різницю помітно неозброєним оком, між іншим. Мало

перевісити стрічечку з іменем. Ну, та не парся, – поблажливо додав Лебідь, – це ми вирішимо. Зі старої зробити нову – воно складніше, а з нової стару… Ти, звичайно, дундук і солдатиків усіх розтринькав, але ж пензлики і фарби, сподіваюсь, лишилися? Чи мені власними доведеться жертвувати?

Сашко відчув, як вуста самі розтягуються в усмішку.

– Та залишились; не доведеться. А яке там у тебе «по-друге»?

– А по-друге, – похмуро сказав Лебідь, – ти давно дивився нагору?

* * *

Усе слід було зреалізувати швидко й так, що й голки не підточиш. Лебідь зрання заявився до Сашка зі своїм набором інструментів («Про всяк випадок, не завадить») – і зажадав звільнити для роботи стіл.

На лихо, батьки сьогодні мали повернутися з роботи раніше, ніж зазвичай.

– Нічого. На крайній випадок завершимо завтра, – відмахнувся Лебідь.

Вони надули кульку-обманку, поряд прив'язали дідову.

– Ні, ну, в принципі, схожі, – скептично підсумував Лебідь. – Але ж, звісно…

У розпал роботи у двері подзвонили. Сашко кинувся ховати пензлики, перевернув банку, брудна вода залила килим. Лебідь гарячково зіжмакав кульку-обманку, роззирнувся, засунув у шухляду.

– Та ж розмажеться!.. – прошипів Сашко, вибігаючи. – Дурило!

Він потягся до вічка – і полегшено видихнув. Не батьки, не охоплений жагою помсти Рукоп'ят, навіть не тітка з ЖЕКу, перевіряти лічильники.

Настя.

– Ми ж збиралися в парк. Забув?

– О, привіт! – визирнув з-за Сашчиного плеча Лебідь. – А ми тут солдатиків розмальовуємо… кхм-кхм… – Він відсунувся, аби ще раз не отримати ліктем у живіт. – Ти заходь, чого на порозі стовбичити. Турухтун чаєм пригостить.

– Дякую, чомусь не хочеться, – сказала Настя. – Може, іншим разом.

Вона розвернулася і вже почала спускатися сходами, коли Сашко нарешті наважився.

– Зачекай, Настю. Зажди! Це не солдатики, тут інше… Тут…

І він їй усе виклав, від початку до кінця.

Двері на той час уже зачинили, обманку витягли з шухляди. Лебідь намагався її розправити – не без успіху.

– Чому ж ти досі мені не розповів?

Сашко невизначено знизав плечима.

– Він не хотів робити тебе співучасницею, – пояснив Лебідь, розкладаючи пензлики. – До речі, якщо вже так усе склалося, чи не принесеш ганчірку з ванної? Бачиш, понарозливали ми тут… Гей, Турухтуне, та досить мене вже тузати, я ж не боксерська груша!

Вони поприбирали й заварили чай. Сіли відпочити, перш ніж знову взятися до справи.

– Слухайте, я можу чимось допомогти?

– Фарбувати вмієш? – поцікавився Лебідь. – Якщо ні – то хіба мудрою порадою. У нас, до речі, є одна невирішена проблемка…

– Лише одна? Ви взагалі-то навіщо фарбувати почали?

– Ну, а як… – не зрозумів Сашко.

– Сліди від фломастера – це ясно. А решта? Фарба рано чи пізно зітреться. І що ти скажеш батькам?

Лебідь пхикнув, ображений:

– Так, Зіміна, давай більше конструктиву. Критикувати просто, тут багато розуму не треба.

– Від дурня чую. Ви його «намалюєте» пошарпаним – супер, молодці. Але від цього він пошарпаним не стане. То краще вже зробіть його таким.

– Є конкретні пропозиції? А то нам ще розводи змивати, які, між іншим, через тебе…

– Досить! – не стримався Сашко. – Усе, пауза, стоп. Гляньте на годинник, блін. Батьки от-от прийдуть.

– »От-от»– це коли? – уточнила Настя. – Нам треба з півгодини. Я вже подивилася, пралка у нас така сама, я розберуся.

Лебідь із Сашком перезирнулися.

– А й справді, – сказав Лебідь, – може спрацювати. У принципі.

Результат виявився навіть кращий, ніж очікували. Вони повісили обманку поряд із дідовою кулею, і Сашко зачудовано видихнув:

– Точнісінько така сама.

– Варто додати тут і тут сліди від фломастера, – в'їдливо зауважив Лебідь.

Вони ще раз зусібіч оглянули кульку.

– Можна й не додавати, – сказала Настя. – Їх і так майже не видно, ніхто не помітить. Чи вирішать, що самі стерлися.

– Ну, в принципі…

– Залишилося тільки стрічечку перевісити, – підсумував Сашко.

– А тепер розкажіть мені, як ви збираєтеся його… е-е… відпускати. Повсюди ж душолови. Вони притягнуть його до себе – й усе.

– От, – гонорово кивнув Лебідь. – У самісіньке яблучко, Зіміна.

– І?

Вони перезирнулися.

– Ну, ми поки над цим працюємо…

Правда полягала в тому, що нічого путящого їм на думку за увесь цей час так і не спало. Дертися на дах? Без шансів, бо кожен дах сам собою вже душолов. Поїхати за місто – нереально, це потребує грошей, а Сашко останні віддав за обманку. Знайти в парку найвище дерево? Та й над парками ж протягнуто дроти.

Усе влаштовано так, аби жодна душа не постраждала, випадково не полетіла, не загубилася.

Бони з Лебедем робили обманку, дуже умозірно уявляючи, що буде далі. Сподівалися: якось уже пощастить.

– Ясно, – сказала Настя. – Ну, може, це прозвучить безглуздо, але… про душницю ви не думали?

– Про душницю мої батьки думали. І якщо ми не знайдемо вихід, вони його туди віднесуть.

Ти не зрозумів. Я мала на увазі; нам самим піднятися на якийсь там сотий поверх і випустити кульку звідти. Там точно – жодних душоловів, їх на такій висоті не натягають. Навіть душоловні плоти так високо не літають.

– А чом би й ні! – гмикнув Лебідь. – Ідея суперська! Ти, Зіміна… – Він раптом посмутнів і замовк, закусивши губу. – Ні, – додав, – не суперська. Навіть навпаки. Без дорослих нас туди просто так не пустять. І тим більше з кулькою…

– Це ж душниця, – відмахнувся Сашко. – От коли б ми хотіли винести – інша річ.

– Ага, ти принесеш, а тебе охорона запитає: ви куди це її, юначе? на зберігання? – то ходімо. Подумай, Турухтуне. Та й хто тобі дозволить виходити з кулькою на балкон на сотому поверсі? Навіть не смішно.

– Еге ж, не смішно, – сказала Настя. – Кульку можна сховати, щось вигадаємо.

– А дорослих, щоб нам склали компанію, знайдемо й переконаємо, так?

– А дорослі не потрібні. Нас і так пустять.

* * *

Задля такої справи Лебідь пожертвував своїм старим м'ячем. М'яч розрізали, поклали туди дідову кульку, обмотали скотчем. Настя сховала його собі в заплічник, під кофтину, книжку і пляшечку з водою.

Увесь вечір Сашко очікував на катастрофу. Не міг ані читати, ані дивитися тєлік, за столом мовчав, насилу подужав одну котлету, другу лише роздлубав. Щоразу, коли мама проходила через вітальню, – прислухався, затамувавши подих.

На лихо, вона сьогодні влаштувала прибирання. Протерла пилюгу, зокрема – й із кульок, бабусиної і обманки. Сашко пішов до своєї кімнати, аби не видати себе жестом чи поглядом. Серце гепало в грудях, наче ковальський молот.

Він уявив на хвильку мамину реакцію, якщо вона раптом виявить підміну. Зараз чи через місяць, чи навіть через рік. [...]

* * *

Настя одразу ж витягла підписаний батьками дозвіл. Голомозий пробіг очима документ, уважно поглянув на Настю:

– Отже, провідати брата? А це, виходить, ваші друзі?

Настя стримано кивнула.

– Ну, молодці, молодці. Правильно.

Охоронець вказав вузлуватим пальцем на заплічник:

– Відкрий-но.

Він зазирнув усередину, але цим і обмежився.

Наступний!..

– От нащо ти притягнув ці креслення? – прошипів Сашко, коли вони відійшли подалі. Вестибюль скидався на якийсь незбагненно величезний вокзал: купа народу, всі кудись поспішають, губляться, малеча верещить, плутається під ногами, грається в квача. Одне втішало: нікому навіть на думку не спаде їх тут підслуховувати. – Ти мало все не зіпсував!

Лебідь мовчки кивнув. Це був поганий знак: отже, щось реально йде не так.

– Розумієш, Турухтуне, мені постійно здається… це смішно, я знаю, але я ще вчора увечері…

– Ну!..

– По-моєму, ми щось не врахували.

– Що саме?

– Та в тому й річ: ніяк не второпаю.

– Слухайте, – втрутилася Настя, – може, підемо вже?

Разом з усіма вони проштовхалися до ліфта й поїхали вгору. Було задушливо й тісно, Сашко весь час косував на заплічник, аби його ніхто не притис.

З пересадками дісталися сотого.

– Куди далі?

– Ходімо, я проведу, – Лебідь упевнено рушив попереду, наче тут народився і виріс. Стіни коридору-дуги були щільно завішані плакатами, що рекламували виставку. Зрідка траплялися хранителі в однакових – білих із

криваво-червоним – одностроях. Один ввічливо, але наполегливо поцікавився, чи не загубилися вони, і потім довго дивився їм услід.

Нарешті за наступним поворотом побачили вихід на балкон: високі стулки з подвійного скла. По той бік видно було шматочок неба, весь у будівельному риштуванні.

Поряд із дверима висіла табличка: «Зачинено на ремонт. Перепрошуємо за тимчасові незручності».

– Нічого, – пробурмотів Лебідь. – Це нічого. У них тут таке завжди, не вгадаєш. Зараз піднімемося вище і знайдемо нормальний сектор…

Вони повернулися, щоб іти до ліфта, і ледь не зіштовхнулися з хранителем – отим, надміру уважним.

– Як на мене, ви все-таки заблукали, шановні, – холодно промовив він. Хранитель був сухорлявий і з залисиною, мав квадратне підборіддя та гострий ніс. Говорив він, трохи схиливши голову набік і роздуваючи ніздрі; чи то прислухався до чогось, чи принюхувався. – Поясніть, будь ласка, де ваші батьки?

– Ми тут без батьків, і в нас є дозвіл. – Настя дала йому папірець, хранитель двічі прочитав, склав аркушик і звелів. – Ходіть за мною. Ви помилилися принаймні на сотню поверхів.

Документ так і не повернув.

Сашко з Лебедем потай перезирнулися, Лебідь скорчив гримасу, мовляв, а що робити, нехай веде. Сашко ладен був погодитися: балкони на двохсот-якомусь також є – то чи не все одно.

Хранитель проконвоював їх на потрібний поверх, відвів до свого колеги, що сидів за стойкою, і вручив йому дозвіл Настиних батьків.

– Будь ласка, подбайте про дітей.

Круглолиций за стойкою скупо кивнув:

– Неодмінно.

Було в ньому щось від немовляти: чи гладенька шкіра, чи прискіпливий всепроникний погляд. Хранитель схилився над комп'ютером, тонкі пальці ледь торкалися клавіатури…

Сашко стояв ні живий ні мертвий. Звідусіль лунали голоси, тисячі голосів. Хтось співав, хтось реготав, хтось благав принести йому суниць, запашних, свіжих суниць!.. Кожен чув тільки себе, але разом вони поєднувалися у складну, злагоджену мелодію. На сотому нічого подібного не було: тільки слабке одиничне бурмотіння.

Авжеж, подумав Сашко, ті, хто на сотому, бозна-коли померли!.. А ось ці – нещодавно.

Він бачив, як розгублено здригнулася Настя. Пригадав власні відчуття, коли вперше почув ці голоси, і взяв її за руку, потиснув, заспокоюючи.

Лебідь стояв поряд, увесь напружений, переляканий.

– Що це? – запитав самими губами.

Сашко не встиг відповісти. Хранитель вийшов з-за стійки, акуратно причинив за собою дверцята.

– Зачекайте, зараз принесу.

Він рушив до одного з проходів поміж стелажами.

– Усе гаразд, – прошепотів Сашко. – Це нормально, тут завжди так.

І раптом дід заспівав.

Ні, це була не пісня в буквальному розумінні: жодного чітко вимовленого слова, нічого такого. Просто мотив – потужний, гордовитий, бунтарський.

Смисл був і так зрозумілий: я не здамся! що би не сталося, що б не зробили зі мною – це мене не зламає!

Мелодія, яку Сашко чув ночами, була лише тінню теперішньої пісні, блідим натяком на неї. Він немов наяву побачив діда молодим – коли той був ще на півострові, коли ще вірив в ідеали повстанців. Це був їхній гімн, пісня, з якою вони йшли у бій. Пісня, з якою вмирали.

Чому дід заспівав її зараз? Чи здогадався, де знаходиться? Чи почув голоси інших? А може, це було просто короткочасне просвітління свідомості, уже стільки місяців замкненої в кульці?

Сашко не знав.

На мить у душниці запала тиша – така, що чутно було, як човгають капці хранителя, котрий пішов за кулькою.

Потім тиша вибухнула голосами. Це скидалося на гуркіт прибою. Чи на волання вболівальників у останні хвилини фінального матчу. Тепер вони кричали удвічі, втричі, у десятки разів гучніше, аніж досі. Плакали, сміялися, так само просили принести свіжих суниць. Когось гукали, захлинаючись чи то від щастя, чи з безнадії. Проклинали всіх на світі. Заходились від захвату.

Дід співав.

Замиготіла і яскравіше засяяла лампочка над постом чергового. Десь здалеку коротко і зло ревонув дзвінок – раз, удруге, утретє. Загупали двері, почулося човгання підошв – і з лабіринту стелажів до посту почали вибігати хранителі. Їх виявилося несподівано багато, Сашко позадкував і надто пізно зрозумів, що от тепер усе, кінець. Зараз вони вирахують, звідки лине голос, зараз усе відкриється.

Він зрозумів раптом, що навіть те, як відреагує мама, для нього не головне.

Треба звільнити діда. Будь-якою ціною – звільнити.

– Геть з дороги! – звелів черговий, буквально відсуваючи їх до стіни. – Хтось, відведіть дітей до вільного меморію, нехай зачекають, доки все не завершиться. – Він упав у крісло і засовав «мишкою»по «килимку». – Ну от що за день сьогодні такий, у бога-душу-м-мать!.. Артеме, перевір, щоб усі входи коректно заблокувалися, опечатуємося, допоки не настане цілковитий штиль. Повідом на поверхи і ліфтмайстрові. Чорти б забрали, та ж недавно була профілактика, ну от що на них найшло!.. – Черговий помітив Сашка з Настею і Лебедем і закричав: – Ганнусю, я хіба до самого себе говорю? Чому вони досі тут?!

Сутула дебела тітка в окулярах ухопила Настю за плече й підкреслено ввічливо попросила всіх трьох іти за нею. І не переживати.

– А що тут узагалі відбувається? – поцікавився Лебідь. – Крадії залізли? Чи терористи?

– Ні, ні, це навчальна тривога. – Тітка говорила так, наче мала повен рот недовареної картоплі. – Усе гаразд. Я відведу вас до меморію, посидите там, доки відмінять тривогу.

– Точно навчальна?

– Звісно, звісно. Яка ж іще?

– Ну, мало там що. А от звідки ви знаєте, навчальна вона чи ні? Жодного ж сенсу попереджувати, що навчальна: тоді ніхто не старатиметься, якщо все не насправді.

Базікай, думав Сашко, давай, торохти, заговорюй їй зуби. Тільки б не почула…

Дід співав.

Їх мало не силою заштовхнули до меморію – порожньої кімнати, де був тільки стіл та декілька стільців. Стіни були вкриті м'якою тканиною, у дальньому кутку висіла ікона Спокутника.

– Це що за фігня, га?! – прошипів Лебідь, коли вони залишилися самі. – Тут з тобою з глузду з'їдеш, не встигнеш навіть заповіт скласти. Ти хоч би попереджав, Турухтуне. Здуріти просто!..

– Вона не пішла, – сказала Настя, присівши біля замкової шпарини.

– Як не пішла?!

– Стала, підперла стінку, розмовляє по рації.

– Блі-і-ін…

– І що говорить?

– Та тихіше ви! Каже «добре, простежу». Це, певно, за нами простежить.

– Зрозуміло, що за нами, за ким же ще.

Настя відійшла від дверей і всілася на стіл.

– Що робитимемо?

Лебідь подумав із півхвилини. Повів плечима:

– А що робимо в школі? Проситися до туалету. Розкривай свій заплічник, готуватимемося до операції «Прорив».

Вони перепакували м'яч із дідовою кулею до Сашчиної сумки, виглядала та тепер підозріло округлою, але що було робити.

– Тітка навпіл не розірветься. Значить, матимемо шанс відволікти її увагу, – заспокоїв Лебідь. – Тепер так… – Він розклав на столі купу своїх паперів, щось розглядав, гмикав. – Ні, – пробурмотів, – ясна річ, це тут не промалювали. Блін. Але якщо прикинути… «Проникне думка крізь усі завади»! Словом, – звів він голову, – ти, Зіміна, ідеш із ним. Тітку відволікати. Скажеш: живіт заболів.

– І довго нам там сидіти?

– Тобі – до останнього. А тобі, Турухтуне, – доки вона не заманить тітку до жіночої вбиральні. Якщо я правильно все собі уявляю, там на вході має бути спільна кімнатка з умивальниками…

– Що там уявляти? – здивувався Сашко. – Я був там раніше. Саме так і є.

– Гм… Ну, супер! А десь там збоку двері у службові приміщення? Га? Ну, словом, на місці розберешся.

– З чим розбиратися?!

– Коридор, бевзю ти, службовий. Себто, не заблокований. Знайдеш сходи, піднімешся на поверх угору, а звідти – до звичайних приміщень і на балкон. Тільки хутко, доки вони там не второпали, що до чого. А второпають вони, – додав Лебідь, похмуро дивлячись на сумку, звідки линула дідова пісня, – второпають вони швидко.

Що? Що кажеш? Дуже болить? О, Господи… – Зачовгали капці. – Хлопчику, ти там як?

– Я в нормі, – запевнив Сашко. – Би за мене не турбуйтесь, я ненадовго. Ви Насті допоможіть. Вона ще зранку скаржилася, що в животі крутить. А ми її попереджали, аби не купувала той пиріжок.

Тітка голосно й безнадійно зітхнула. Вона, подумав Сашко, зараз сама втратить свідомість. От цирк.

– Чекай на мене тут, я миттю, чуєш? Тобі самому тут ходити не можна. Не можна, еге ж.

Сашко пообіцяв, що не ходитиме.

Відкрив сумку, взяв до рук м'яч – і мало не впустив. Відчуття було наче від легкого удару струмом.

Кулька вібрувала. І співала. Співала!

Сашко притиснувся губами до липкого шкіряного боку.

– Дідусю, ти не переживай. Я тебе обов'язково звідси витягну. І звідси, і взагалі, чуєш? От тільки потерпи, добре? Це я не заради мами; просто не можна, щоби таке робили з людиною, я лише зараз це зрозумів. Ще трохи, дідусю. Потерпи.

Чи почув дід? Чи почав співати трохи тихіше? Сашко не знав.

А час збігав.

Він поклав м'яч до сумки, закинув її на плече. Обережно повернув ручку й визирнув у кімнатку: пустий, залитий крижаним світлом простір. Ліворуч два дзеркала, умивальники, сміттєві бачки. Пахне суничним освіжувачем повітря.

– Господи, дитино, просто відчини мені!.. – долинало з дверей навпроти. – Ну як же я тобі допоможу, коли…

Він навшпиньки підійшов до дверей праворуч («Службове приміщення. Стороннім вхід заборонено!»). Не зачинені. Вузький прохід, якісь стелажі, відра, швабра, пластикові пляшки з мийним засобом.

– Ну от, молодець, що відчинила… Виглядаєш нічогенько…

Гнівно заверещав мобільний.

Сашко півсекунди стояв, наче заєць у світлі фар машини, що мчить просто на нього. Потім метнувся всередину, замкнув двері й – чимдуж уперед. Позаду затарабанила тітка Ганнуся, мовчки й люто, рвонула ручку.

Сашко нарешті здогадався скинути дзвінок, прохід закінчився, тут були ще одні двері, заставлені всіляким мотлохом, він за дві хвилини розметав усі ці віники, картонні ящики, ганчір'я, відкрив, вискочив… Сходи. Знизу – нечіткий шум. Хапаючись рукою за слизький пластик поруччя – рвонув угору.

Кулька, тріумфуючи, співала.

Пропустивши зо три поверхи, Сашко влетів у ще одну підсобку, перечепився й вгамселився, виставивши перед собою руки, просто у стелаж. Щось загриміло, закрапало. Скочив, перестрибнув, дістався до дверей.

Туалет. Нікого.

Мобільний знову задзвонив, він знову натиснув «відбій»і, навіщось пригладивши волосся, вийшов у коридор до меморіїв.

М'яке світло, шурхіт невидимих мертвих голосів. Пауза – і тишу розірвали крики.

Дід продовжував співати.

Балкон, наказав собі Сашко, знайти балкон і не панікувати. Вони тут самі всі будуть зараз літати як божевільні. Я зможу, встигну.

Істерично закувікала сирена. Сашко побіг – коридор вигинався плавною дугою, обабіч темніли проходи, з деяких подивовано визирали люди. Раптом – розвилина, на стіні – вказівники: до ліфта, до меморіїв, до зовнішньої дуги коридору, до сховища.

До зовнішньої дуги. Попереду помітив високі скляні двері. Не замкнені.

Вискочив – і одразу позадкував, захлинаючись від пружного, крижаного вітру. Внизу було видно одразу весь Парк – наче поле, розкреслене на клітинки для якоїсь складної гри. Лінії – нитки душоловів, усі – надто далеко. Безсилі, безпечні.

– Вдалося, – прошепотів Сашко. – Вдалося…

Він упав на одне коліно, поставив на підлогу сумку й нарешті здогадався роззирнутися навсібіч. Нікого. Праворуч балкон ішов донизу, ліворуч – загинався і тягнувся догори. Він охоплював усю башту тугою візерунчастою стрічкою, стискав, наче пружина. По ідеї, кожен, якби захотів, міг піднятися чи спуститися по ньому пішки, але насправді завжди якась секція була в риштуванні. Душницю вічно підправляли, відновлювали, покращували…

Тут риштування не було – і не було сітки, що вберігає від випадкового падіння. За всю історію душниці ніхто жодного разу не намагався вистрибнули з балкона, аби покінчити життя самогубством. Тут не півострів, тут турбуються про душу.

Сашко розстібнув замок і витяг м'яч. Знову затремтів, коли торкнувся його поверхні.

І знову почув голоси з нижнього поверху.

Хрипкий:

– …якесь божевілля.

Підкреслено спокійний, відсторонений:

– Мені щойно дзвонив Григор'єв із двісті п'ятого. І Храпко: у них на сто дев'яностому те саме. Наче епідемія, ланцюгова реакція.

– Божевілля! Боже, суцільне божевілля! Ти зв'язувався з патріархом?

Співбесідник хрипкого затягнувся цигаркою, видихнув.

– Звеліли стравлювати пару. Точніше – *випускати*.

– Що-о-о?! Вони взагалі розуміють?.. І хто це «звеліли»?

– Заспокойся, рішення узгоджене на найвищому рівні. Часу обмаль, треба все робити оперативно. Я вже наказав підняти списки. Тих, кого не відвідували понад рік, – насамперед. – Ще одна затяжка. – Уже мали оголосити, що маємо дзвінок, ніби хтось із застійних радикалів проніс бомбу. Евакуація, повне блокування. До вечора впораємося.

– А якщо вони не заспокояться? Ти пам'ятаєш, як у сімдесят другому?..

– *Випустимо* стільки, скільки знадобиться. Усе, крапка.

– Але ми ж… це ж гірше за вбивство, Вадиме! Ти ж віруюча людина, маєш розуміти…

– Що я повинен розуміти? «Позбавляємо їх шансу спокутувати гріхи»? «Ввергаємо у безодню вогняну»? А може, навпаки? Наразі, це немає жодного

значення. Диспути згодом, спочатку – справа. «Мертві до мертвих, живі – до живих». Класиків треба читати, Андрію, класиків.

Вони пішли, точно пішли, та Сашко ще якийсь час так і сидів: утнувся коліном у скрижанілу балконну підлогу і стискав у руках пульсуючий м'яч. Дзвінок мобільного вивів його із заціпеніння.

– Так? – Він притиснув мобільний плечем до вуха й почав відривати смужки скотчу. – Слухаю, кажіть.

– Турухтуне?

– Курдін?!

– Ти чому не відповідав? Слухай, я тільки тепер збагнув… Ти зараз загалом де?!

– Яка різниця? І краще давай потім…

– Тільки не кидай слухавку, чуєш! Обіцяєш? Це важливо!

Сашко відірвав останню стрічку, розломив м'яч і вийняв звідти дідову кульку. Та рвонула догори, струною натягнувся ланцюжок.

– Алло! Не мовчи?

– Обіцяю, – сказав Сашко. – Тільки швидше давай, мені ніколи.

Він встав і відійшов якнайдалі від дверей, щоб випадково не помітили. Давно треба було, от же бовдур.

– Мені мати сказала, що Настя їде. Я зателефонував попрощатися – а її немає вдома. Ніби вона з тобою і Лебединським пішла в душницю. Тут я і збагнув. Якби просто з тобою – може бути. Але з Лебединським!..

– Ну і що ти там таке збагнув?

– Навіщо тобі гроші, – тихо відповів Курдін. – І навіщо вона допомогла тобі пройти в душницю.

– Ну і навіщо? – так само тихо запитав Сашко.

– Це ж вітер, так? Ти уже нагорі? Не бійся, Турухтуне, я не викажу. Я тобі заздрю, Турухтуне: я би так не зміг.

– Ти казав – у тебе щось важливе. Якщо ні… у мене обмаль часу, чесно. Краще зідзвонимося…

– Не відпускай його!

– Тобто?

– Я теж про таке думав. Ну, суто теоретично. І як бути з душоловами – теж; і, певна річ, варіант із душницею розглядав. Не вийде, Турухтуне.

– Уяви собі, я вже тут, – зло сказав Сашко. – Стою на балконі й гаю на тебе час. Зрозумів?!

– А далі що? Відпустиш кульку – лети в небо? Типу, душолови далеко внизу, вже нічим на завадять… Аякже, зараз! Вона вся – суцільний душолов,

розумієш? Навіщо, гадаєш, в неї цей спіральний балкон? Та тому що в сам балкон душолови й уживлені, у візерунки ці паскудські.

Унизу раптом гупнули двері, хтось запитав:

– Де? Де?

– Має десь тут бути, його бачили…

Сашко завмер.

– …розумієш, Турухтуне, немає сенсу. Його притягне до якогось верхнього витка – от і все. Колись потім знімуть – якщо помітять. Тікай звідси. Разом вигадаємо ліпший варіант. Часу в нас безліч, поспішати нема куди…

– Ти ж міг просто вивезти свого кудись далеко за місто, – прошепотів Сашко. – Якби хотів.

Курдін затнувся.

– Так, але…

– Добре, – сказав Сашко, – дякую за допомогу.

І вимкнув мобілу.

Унизу голосно сперечалися, чи шукати його, чи, може, взятися за важливіші справи.

– Зачекай, – звелів один. – Тихо.

– Що?..

– Просто помовч. – Сашко впізнав голос – того, хто прислухався тоді до чогось у коридорі.

Дідова кулька раптом рвучко потягла Сашка за руку, змусила звестися на ноги. Смикнула вдруге, ніби кликала за собою.

Сашко задер голову й побачив двома поверхами вище переплетення будівельних риштувань. Червоно-біла смугаста плівка відірвалася з одного боку й майоріла під вітром. Будівельний майданчик нависав над балконом. Наче трамплін.

– От, чуєш. Ану, ходімо… Ану!..

Він побіг. Кулька тягла вперед, маячила перед обличчям, співала.

На наступному витковi Сашко з розбігу врізався у кволий сітчастий парканчик із табличкою «Будівельні робо… Просимо проба… сті». Зграйка вгодованих голубів незадоволено пурхнула з риштувань і полетіла вниз, їхні тіні промайнули по стіні, немов чудовиська з дитячих кошмарів.

– Дивись!

– Що це? М'яч?.. і сумка!..

Затиснувши в зубах ланцюжок, Сашко підтягнувся, перекинув ногу через парканчик.

Кулька раптом рвонула нагору.

У роті залишився солонуватий присмак, Сашко приклав долоню до

розсіченої губи й закинув голову.

Кулька мчала в небо. Якусь мить вона танцювала в повітряних потоках, наче медуза, що нарешті вирвалася на волю, а потім рвучко метнулася вбік і намертво приклеїлася до візерунка на балконі поверхом вище.

– Гей, юначе! Що ви там забули? Негайно злазьте.

Сашко так і зробив. І побіг до драбини, що вела на риштування.

Уся конструкція видавалася міцною: металеві труби, товстелезні дошки. Але щойно він піднявся трохи вище – відчув, як танцює під ногами настил, почув украдливе скреготіння.

Унизу кричали комусь, аби принесли нарешті кляті ключі й відімкнули замок.

Сашко заліз аж до рівня наступного балкона, обійшов прив'язаний до стойки звичний дерев'яний стілець, увесь у плямах від фарби. На стільці лежав старий дайджест, мляво махав сторінкою. Далі настил підходив до нижнього краю балкона. Частину ліпнини зняли, під нею було видно схожі на жили товсті дроти. Червоні зі сріблястою іскринкою. В одному місці дроти зливалися в потужний вузол, дідова кулька прилипла просто до нього.

Сашко став на коліна, однією рукою ухопився за стойку, другою за кульку – і потягнув на себе.

Пусте.

Знизу вже гриміли ключами. Хтось, гаркавлячи, повідомив по рації, що порушника знайдено.

Сашко смикнув дужче, відпустив стойку і вхопився обома руками. Хоча вже знав, який буде результат.

Сітчасті дверцята зі скреготінням розчахнулися, постаті в біло-червоній формі кинулися до драбини.

Дід співав – так, що, здавалося, чути було на самісінькому вершечку башти. Чи навіть вище.

– Пробач, – сказав Сашко. – Але по-іншому… Сам бачиш.

Він уперся долонею об край майданчика, правою рукою вхопився за ланцюжок і потягнув. Пальці ковзали, їм не було за що зачепитися. Один ніготь зламався.

Зараз, подумав Сашко, дідусевий ножик ой як придався б; але нічого, впораюся і без нього. Тільки би встигнути.

Вп'явся у вузол зубами і потягнув щосили. Ланки дряпали піднебіння, в роті знову з'явився солонуватий присмак.

Не зважав.

Може, думав, відчуваючи, як піддаються врешті зліплені складки, може, усе не так страшно? Не кристаликом цукру в окропі – а краплею, яка падає в

море і стає цілим морем одразу? Може ж бути й таке?! Навіть якщо забудеш, що ти був краплею, навіть якщо забудеш себе… це ж чудово – бути цілим морем? Просто краплині складно уявити, як воно. От і все, от і…

Вузол раптом розійшовся. Назовні вихлюпнула тепла хвиля – наче хтось полегшено видихнув Сашкові просто в обличчя. Від несподіванки він хапонув пересохлими вустами повітря і відсахнувся.

Пісня урвалася. Стало чути, як десь далеко внизу вищить сирена.

– От і все, – сказав він тихо. – Все.

Хтось дерся по драбині, важко відсапуючись. Били крильми обурені голуби.

Він обтрусив коліна й пішов назустріч цьому, із задишкою. Насвистуючи дідів гімн.

Усередині пульсувало, розпускалося тендітне живе розуміння. Як друге серце. Як повітряна кулька.

Як сонце.

Він задер голову: десь високо-високо в небі плив сріблястий літачок – підводив межу.

Київ-Херсон-Сімферополь-Київ, 6 лютого – 32 травня 2010 р.

Андрій Бачинський

З підлітками мені теж доводиться багато спілкуватися, оскільки в мене троє власних дітей, у яких є друзі, однокласники, сусіди-однолітки тощо. І з роками я зрозумів головне: з дітьми треба спілкуватися, як із дорослими, як із рівними. І в жодному випадку не допускати зверхності та зайвого дидактизму.

Хоча, можливо, деколи й сам трохи грішу надмірними повчаннями у своїх творах.

Я завжди дуже відповідально підходжу до опису якихось історичних фактів чи географічних локацій. Напевне, спрацьовує моє фізико-математичне нутро.

Тому перед тим, як почати писати, ретельно вивчаю історичні джерела та місця, де відбуватимуться події. Я дуже багато подорожую Україною і за кордоном…

140 ДЕЦИБЕЛІВ ТИШІ

Зморений полудневою спекою, Сергій куняв на задньому сидінні татового «Ланоса». Тато барабанив пальцями по керму, мама по телефону сперечалася з подругою, а шестирічна Іринка, молодша Сергієва сестра, вовтузилася й корчила усім смішні гримаси.

– Ну скільки можна чекати? – нервував тато. – Вже десять хвилин стоїмо на переїзді! Де той поїзд?!

Раптом авто струсонуло. Сергій розплющив очі – й побачив поїзд. Але той чомусь не їхав повз шлагбаум, а мчав просто на їхню машину! З-під його коліс на всі боки розліталися іскри. Натужний рев гудка і пронизливий скрегіт гальм паралізували хлопця.

Він сіпнувся, намагаючись затулитися від залізного страховидла, і... впав на землю.

Уже рік Сергія мучив цей сон, не даючи забути той літній день, який назавжди змінив його життя...

Розділ 1
Усе минає, а музика – вічна?

Батьки Сергія Петрини були музикантами. Мама викладала в музичній школі по класу скрипки, а тато грав на кларнеті у симфонічному оркестрі філармонії. Коли Сергієві виповнилося шість років, батьки мало не посварилися через те, який музичний інструмент має опанувати їхній малий.

– Невже ти не розумієш?! – обурювався тато. – Кларнет – це суто чоловічий інструмент. З ним Сергійко точно не пропаде. У будь-який оркестр сяде. А як ще саксофон освоїть, то ціни йому не буде! Будь-яку халтуру відіграє!

– Оце ти дуже влучно сказав – халтуру! – відбивалася мама. – Скрипка – королева музики, найблагороднiший інструмент! Наш син зможе стати справжнім музикантом, а ти хочеш опустити його до рівня вуличного лабуха!

– Ма-а-ам! Тату-у-у! Я не хочу на музику! Я хочу на карате! – намагався втрутитися в дорослу розмову Сергійко, проте його думки та бажання ніхто до уваги не брав.

Врешті-решт, аби припинити даремні суперечки, батьки зупинили свій вибір на фортепіано. Малого в цьому тішило одне – не доведеться тягати з собою до школи футляр з інструментом, лише ноти.

Спершу Сергійко дуже соромився і приховував від однолітків те, що вчиться в музичній школі. Час до часу ще впрошував батьків віддати його на карате, відмовлявся ходити в музичну, плакав, але тато з мамою рішуче постановили собі виростити з сина нового Ріхтера.

Тож Сергійко терпів. Потім звик. А через чотири роки переміг в обласному конкурсі юних піаністів. І здобув право взяти участь у престижному міжнародному конкурсі, який повинен відбутися у червні в Польщі. Про талановитого учня навіть показали сюжет у вечірніх теленовинах. І наступні два дні Сергій почувався в школі зіркою. Учні з інших класів на перервах заздрісно перешіптувалися за спиною:

– Це той Петрина з п’ятого, якого вчора по тєліку показували. Він якийсь там крутий конкурс виграв, тепер по всьому світу їздити буде, тіпа з гастролями!

– Та ну! А з виду вроді ніякий – вухатий і кирпатий... Блін, от везе ж таким!

– А з ким він тусується? Треба на ютубі глянути, може, він уже звезда...

Хтозна, може, Сергійко й переміг би в тому польському конкурсі, може, й дійсно став би зіркою на музичному небосхилі, якби не його любов до футболу. Хлопець вдався статурою в батька – невисокий і худенький. Навіть куйовдив догори русявого чуба, щоб здаватися хоч на кілька сантиметрів вищим. Але все одно на уроках фізкультури завжди стояв у кінці шеренги, серед найменших. Зате був дуже спритним і, граючи у футбол, міг легко «обмотати» будь-кого зі суперників.

Під час одного з матчів на шкільному стадіоні Сергія грубо штовхнули. Він невдало впав і вивихнув руку. Поїхали в поліклініку. Травматолог вправив вивих, наклав фіксуючу пов'язку, але попередив, що наступні кілька тижнів руці потрібен абсолютний спокій. А до конкурсу залишилося тільки десять днів...

Мама плакала, Сергійко також: не так від болю, як з відчаю. Сестра Іринка ридала за компанію. Тато, повернувшись з роботи, побачив зарюмсаних домашніх і почав їх заспокоювати.

– Чого мокроту розвели? Теж мені горе – вивихнув руку. Подумаєш! Та в нього ще стільки конкурсів попереду! От я на свій перший конкурс взагалі в шістнадцять років потрапив, і нічого!

– Але я цілий рік щовечора, як проклята, по дві години додатково займалася з ним! – не втрималася мама.

– І все даремно!

Тато пригорнув знервовану маму і промовив заспокійливо:

– Ну, нема лихого, щоб на добре не вийшло. Не поїде Сергійко до Польщі зараз, то поїде наступного року. Краще підготується, і тоді неодмінно переможе.

Втре носа всім. А цього літа чкурнемо на море! Що ж я, даремно купував машину? Все, вирішено! Першого липня – в Одесу!

– Уррра! На море!!! – вмить ожила Іринка і від радості застрибала на дивані.

Сергійко теж втішився, бо давно вже мріяв побувати на справжньому морі.

Коли діти позасинали, батьки ще довго радилися на кухні.

– І що ти оце вигадав? Яке море? За які гроші? – бідкалася мама, встигаючи водночас мити посуд і готувати щось на сніданок. – Усі наші заощадження з'їв «Ланос».

Тато сидів на табуретці, заклавши ногу за ногу, й намагався її переконати.

– Ну то й що? Замість винаймати будинок чи кімнату біля моря, зупинимося в наметовому містечку на узбережжі. Ніч у наметі, їжа на вогні в

казані. Жодних благ цивілізації! Ні телевізора, ні комп'ютера. Тільки море, сонце, пісок, зірки і чайки. Краса! Романтика!

– Угу, романтика! Це ж не ти готуватимеш їжу... І баняки теж не ти, а я митиму, ось цими самими руками, яким ще, до речі, на скрипці грати потім!

– Не хвилюйся, сонце моє! Баняки ми з Сергійком візьмемо на себе, – сказав тато і обійняв маму.

Першого липня о п'ятій ранку тато завантажив у багажник валізи, чотиримісний намет, спальні мішки, посуд і двотижневий запас продуктів. Відтак заніс на руках у салон авто сонних дітей. Мама взяла на коліна пакет з харчами на дорогу, і новенький сріблястий «Ланос» вирушив у путь...

Три години мчали без зупинок. Сонце вже височіло понад деревами, у відчинений люк дмухав свіжий вітерець. Але перед залізничним переїздом мандрівників зупинив опущений шлагбаум, і їм довелося чекати, поки проїде поїзд. Через п'ять хвилин Іринка вже вовтузилася і пхинькала:

Мені сонце заважає! Гаряче! Мені нудно! Ну коли ми вже приїдемо на море?!

– Потерпи, от поїзд проїде – і рушимо далі. Тоді стане легше, – умовляв її тато, водночас картаючи себе: – Треба було купувати машину з кондиціонером! Пошкодував грошей – тепер паримось, як у душогубці.

Він нервово барабанив пальцями по керму, а мама, щоб відволіктися, теревенила з подругою по телефону. Сергійко ж, зморений полудневою спекою, куняв на задньому сидінні.

Позаду «Ланоса» вже утворилася чимала черга машин, у хвості якої стояла велика зелена фура. Її водій, мабуть, спізнювався кудись. Він сердився і щосили сигналив у клаксон, ніби це могло пришвидшити прибуття поїзда. Врешті не витримав – розігнав вантажівку і повз чергу, порушуючи усі правила, помчав до шлагбаума. Коли до переїзду залишалося кільканадцять метрів, з-за повороту з'явився поїзд. Водій вантажівки різко загальмував. Авто зі скреготом зупинилося, але габаритний причіп перехилило й понесло праворуч. Двадцятитонна машина з розгону врізалася в задній бампер сріблястого «Ланоса» і, наче іграшку, викинула його на колію. А назустріч йому на повній швидкості мчав поїзд...

Розділ 2
Лікарня

Сергійко прокинувся від дивного шуму у вухах. «Напевне, то морські хвилі», – подумав і розплющив очі. Спробував підвестися, але побачив, що руки й ноги в нього забинтовані й прикуті до якихось підвісних механізмів. Поряд стояла шафа з екраном, на якому світився зелений пульсуючий промінь.

У прилад було увімкнуто кабель, від якого, наче щупальця, до Сергійкового тіла тягнулися тонкі дротики. Хлопець зрозумів, що він у лікарні. Поки згадував, як опинився тут, двері прочинилися, і на порозі з'явилася жінка в білому халаті. Безшумно підійшла до ліжка і почала говорити. Точніше, Сергійкові тільки здалося, що та говорить, бо губи її рухалися, але голосу не було чути. Жінка нахилилася до Сергійка і знову почала рухати губами. Дарма – ані звуку. Сергійко хотів попросити її говорити голосніше, але відчув, що не може вимовити ані слова. Наче стиснуло чимось рот чи горло.

Жінка помітила, що хлопець напружується, ніби його щось душить. Натиснула якусь кнопку на стіні, і вже за хвилину в палаті навколо Сергійка метушилися лікарі. Один перевіряв температуру і серцебиття, інший світив по-черзі то в одне, то в інше око... Кожен щось запитував Сергійка, проте він їх не чув. І сказати хоч щось у відповідь теж не міг. Лише хитав головою з боку в бік, нічого не розуміючи.

За якийсь час лікарі вийшли. Залишилася тільки медсестра, щоб поставити Сергійкові крапельницю. Незабаром він заснув.

У кімнаті з табличкою «Ординаторська» відбувалася нарада. На стіні висів екран з рентгенівськими знімками. Найстарший з присутніх, сивочолий лікар, довго розглядав знімки, потім зняв окуляри, заклав руки за спину і невесело промовив:

– Ну що ж, колеги. Ситуація складна. Очевидно, крім численних переломів кінцівок і струсу мозку, у хлопця є ще й пошкодження слухового та мовного центрів.

– То, ви вважаєте, професоре, – озвався інший лікар, – що ця глухонімота не тимчасова, не наслідок психологічного шоку?

– Навряд чи. Малий ще не знає, що з ним сталося і що з усієї сім'ї вцілів тільки він. Під час зіткнення машини з поїздом рівень шуму міг досягати 140 децибелів. Від такого органи слуху в дітей взагалі руйнуються.

– То це назавжди?

– Можливо. Але мозок здатен відновлювати втрачені функції. Не будемо забігати вперед. Зосередимося на загальному одужанні пацієнта. До речі, Оксано Василівно, що там з родичами, опікунами?

З-за столу підвелася лікар-психотерапевт, висока статна жінка з короткою сивою зачіскою. В її голосі звучала розгубленість:

– Нічого доброго. Загинули всі, крім Сергія. Близьких родичів немає. А двоюрідний дядько по маминій лінії відмовився від опікунства. Після одужання хлопця доведеться відправити в спецінтернат...

Про Сергійкову трагедію в лікарні знали всі. Співчували, вболівали. Коли після наради лікар-психотерапевт вийшла з ординаторської, до неї одразу ж підійшла одна із санітарок і запитала приглушеним голосом:

– Ну що там, Оксаночко Василівно, чути? Що ж оце з тим сиротиночкою буде?

– Та не відомо ще, Петрівно, не відомо, – розвела руками лікар. – Шкода малого, але в нього пошкоджено щось там у мозку.

– Ой горе, ой горе, – скрушно захитала головою санітарка. – Бідачка нещасний. Але хтозна – мо' й на краще. Не буде тих усіх гадостів чути, що зараз і в телевізорі, і кругом тільки й балакають. Мій меншенький онучок оце була такого чи то зі школи, чи то з вулиці понаносить, що й язик не повернеться повторить. Сім год йому минуло, а таке виговорює – хай Бог боронить! Оце ж звідкись вони то все чують та й повторюють. То вже й сама часом замислююсь – краще б воно глухоніме було, чи що, чим отаке плело тим своїм язичком. Тьху!

– Та годі вам, Петрівно, – зупинила санітарку Оксана Василівна. – Малий іще ваш онук, не розуміє тих лайливих слів. Якщо вдома батьки між собою мирно й культурно розмовляють, то й дитина не зіпсується. З часом зрозуміє, і все стане на місце. Не хвилюйтеся.

А от Сергійка нашого дуже шкода. З нього ще ж і музикант міг бути неабиякий. А тепер?

– Ой так-так... – гірко промовила санітарка і почвалала у напівтемряву коридору.

Сергійко поволі одужував. Але голос та слух так і не відновилися. Щодня хлопця відвідувала лікар-психотерапевт. Писала йому записки, в яких розповідала про аварію і про те, що родичі, начебто, теж у важкому стані, але лежать в інших палатах. Обіцяла, що коли хлопець зможе ходити, то обов'язково їх побачить.

Через місяць, опираючись на милиці і руки лікаря, Сергійко вперше пройшовся від ліжка до мийника. Того ж дня Оксана Василівна сіла на краєчок ліжка біля Сергійка і важко зітхнула. Настав час розповісти страшну правду...

Хлопець уже навчився трохи читати по губах, та все ж лікарка взяла аркуш і написала на ньому кілька слів: «Сергію, будь мужнім. Твої батьки і сестра не вижили після аварії. Мені дуже шкода. Вибач».

Хлопець знову і знову перечитував записку. Хотілося кричати з розпачу й образи, але паралізовані зв'язки не спромоглися витиснути ані найслабшого звуку...

Ще через два місяці Сергійко Петрина одужав остаточно. До рідного міста він так і не повернувся. Ніхто з далеких родичів не зголосився й не

захотів забрати його до себе. У школі про учня, який улітку разом із сім'єю розбився на машині, згадували не довго. Дитяча пам'ять така коротка...

Наприкінці вересня хлопця перевели до школи-інтернату для глухих дітей.

Розділ 3
Нова домівка

Сергія привезли зранку, коли всі вихованці інтернату були на заняттях. Після огляду лікаря-терапевта хлопця відвели в кімнату, яка відтепер мала надовго стати його домівкою. У кімнаті було чотири ліжка, стільці, тумбочки, шафа для одягу, телевізор і червоно-коричневий килим на підлозі. На перший погляд, могло здатися, що тут живуть звичайні діти, якби не одна деталь: на кожному предметі був приклеєний аркуш паперу, а на ньому написана його назва. Напевне, глухим так легше запам'ятовувати слова та їх написання.

Старший вихователь, яку звали Наталя Іванівна, допомогла Сергієві розкласти речі, а потім повела знайомитися з інтернатом. Розповіла, що на території є навчальний, адміністративний і спальні корпуси з чотиримісними кімнатами, туалетами, душовими та загальними кімнатами відпочинку. Ці корпуси були окремо для дівчат і для хлопців. Потім Наталя Іванівна провела Сергія до улюбленого місця усіх вихованців інтернату – їдальні та спортзалу. На порозі їм зустрівся невисокий огрядний чоловік середнього віку.

– О, хто це тут у нас? – запитав він. – Новенький?

– Це Сергій, – відповіла Наталя Іванівна. – Він не чує і не говорить, ще й не дуже вміло читає по губах.

– Ну нічого, це ми виправимо, – бадьоро промовив чоловік.

Трохи присів, щоб Сергій бачив його обличчя, і заговорив, чітко проказуючи кожне слово:

– Привіт, мене звати Микола Павлович. Я завуч і вчитель-сурдолог, навчаю дітей розмовляти, читати по губах і спілкуватися жестовою мовою. Я знаю, що ти Сергій. Ти розумієш, що я говорю?

Сергій розумів, але йому було байдуже. Він відвернувся до вікна, що виходило на подвір'я.

– Нелегко з ним буде, – зітхнула Наталя Іванівна. – На ось, Колю, почитай висновки медкомісії.

Микола Павлович погортав папку з особовою справою Сергія.

– Дійсно, нетиповий випадок. Треба, щоб він якнайшвидше освоїв жести і зміг спілкуватися з іншими дітьми. Тоді не буде почуватися самотнім. Сьогодні ж розпочнемо. Наталю, запиши його до мене на заняття на третю годину.

Навпроти їдальні була школа. Щойно закінчився урок, діти повибігали на вулицю. Сергій вперше в житті побачив як глухі спілкуються між собою. З народження він ріс в оточенні звуків музики. Тепер його оточувала тиша, а музику мало замінити безперервне переплетіння пальців, долонь і рук перед очима. У цю мить йому особливо гостро забракло мами й тата з їхнім вічним «пилянням» на скрипці і «дуттям» на кларнеті, а ще малої Іринки з її щоденними ранковими примхами і голосінням... Не стримавшись, Сергій розплакався.

Двері до їдальні відчинилися, і в приміщення увірвалася зголодніла дитяча юрба. Вихователі одразу почали вгамовувати учнів, забувши про Сергія. Чергові розставляли посуд. Один із старшокласників помітив новенького, що плакав біля вікна, підійшов і смикнув його за рукав, привертаючи увагу. Коли Сергій озирнувся, той почав жестикулювати, намагаючись заспокоїти малого. Але Сергій злякався і вибіг геть. Йому хотілося втекти якнайдалі з цього місця. Тільки куди? Кому він потрібен у цьому світі? Хлопець сів під парканом, що розділяв землю на два світи, – світ звуків, для якого Сергій тепер уже був чужим, і світ глухих, для якого він ще не став (і не хотів ставати) своїм.

Автотрасою, що проходила відразу за парканом, проїхала велика зелена вантажівка. Сергія аж сіпнуло від жахливого спогаду. Він рвучко підвівся й почав дертися на паркан.

«Чому мене всі покинули? – пекла йому образа. – Чому Іринка і мама з татом мають бути десь там на небі, а я – мучитися тут, серед цих дивних незрозумілих дітей?»

Сергій уже стояв на стовпчику паркана і лише чекав, коли проїжджатиме наступна вантажівка...

Микола Павлович, чоловік далеко не спортивної статури, побачивши Сергія, що зібрався вискочити на дорогу, від їдальні до паркана мчав, наче справжній легкоатлет. Схопив малого за ноги і стягнув на землю.

– Що ж ти робиш?! – закричав і, щойно малий підвівся, почав гарячково трусити Сергія за плечі. – Жити набридло?!

Хлопчик мовчки ковтав сльози, стискав кулачки і голосно сопів. Заспокоївшись, учитель пригорнув хлопця.

– Не бійся, з часом ти зрозумієш, що світ глухих не менш цікавий, ніж світ, наповнений звуками, – промовив, дивлячись Сергійкові в очі. – І запам’ятай: людина живе доти, доки живе пам’ять про неї. Зрозумів? Ти повинен жити, бо поки битиметься твоє серце, доти в ньому житимуть твої рідні. Зрозумів?

Сергій ствердно кивнув.

– Це вже краще, – ледь усміхнувся вчитель. – Отже, зараз ми з тобою пообідаємо, а потім почнемо перше заняття.

На занятті Микола Павлович записував на дошці слова, а потім показував їх Сергієві жестами.

– Дивися, насправді це не складно. Є десятки простих жестів, котрі ти вживав і раніше, коли чув: «я», «ти», «так», «ні», «візьми», «дай», «гроші». З часом освоїш інші. А ті слова, на позначення яких немає жестів, можна показати літерами.

Учитель зняв зі стіни велику таблицю з різними зображеннями долоні і дивно схрещених між собою пальців.

– Дивися, це дактиль – абетка для глухих. З її допомогою можна літерами передати будь-яке слово. Треба лише зрозуміти і запам'ятати. Ну ж бо, Сергію, нотну грамоту, мабуть, значно важче було вивчити...

Після заняття Наталя Іванівна познайомила Сергія з сусідами по кімнаті – Андрієм та Володею. Андрій народився в сім'ї батьків зі слабким слухом і змалечку був майже глухим. Слуховий апарат допомагав йому чути лише гучні звуки. Він не розмовляв, зате дуже добре читав по губах. Володя народився з нормальним слухом, але у два роки перехворів на менінгіт і оглух. Взагалі, більше половини дітей в інтернаті втратили слух саме через ускладнення після хвороби. Володя розмовляв добре, хоча й повільно. А зі слуховим апаратом міг навіть спілкуватися по телефону.

Коли вихователька залишила хлопців у кімнаті, Андрій з Володею почали розпитувати новачка, хто він і звідки. Сергій не розумів їх. Тому просто ліг на ліжко, відвернувся і вдав, ніби спить. Та й не хотілося йому розмовляти. Вони були для нього чужі. Наче з іншої планети. І Сергій не хотів миритися з тим, що він тепер теж уже іншопланетянин.

О десятій в інтернаті оголосили відбій. Після того, як чергова вихователька вимкнула у кімнаті світло, Андрій та Володя повсідалися на ліжках, увімкнули мобільні телефони і направили світло екранів кожен на своє обличчя. Так вони бачили один одного і могли продовжити спілкування. Сергій спостерігав за ними. Після заняття з Миколою Павловичем він уже розумів деякі жести. Вочевидь, хлопці розмовляли про своїх батьків, бо найчастіше показували жест «мама», торкаючись вертикальною долонею спершу до правого, а потім до лівого кутика губ, і «тато» – торкаючись долонею до чола і до підборіддя.

«Щасливі, – з гіркотою думав Сергій. – У них немає слуху, зате є тато й мама. І на вихідні вони їх забирають додому».

Він важко зітхнув і знову повернувся до стіни. Через декілька хвилин заснув. Уві сні знову сидів на задньому сидінні татового «Ланоса» і нажахано

та безпомічно дивився на величезний поїзд, який з гуркотом і скрипом, розбризкуючи іскри з-під коліс, мчав йому назустріч...

Розділ 4
Вітьок

Наступного дня Сергій уперше в цьому навчальному році сів за парту. Перед тим, як розпочати урок, учителька вивела Сергія на середину класу і повільно промовила:

– Діти, це наш новий учень. Його звати Сергій. А це, Сергію, твої нові друзі. Андрія і Володю ти вже знаєш. Познайомся тепер з дівчатками: Катруся, Марічка та Іванка.

Дівчата зиркали на новачка з-під лоба, пересміювалися між собою і виразно жестикулювали. Але Сергієві було байдуже, що з нього хихочуть. У класі було дві вільні парти. Хлопець сів за одну з них і втупився поглядом у вікно. Часом озирався на дошку, на вчительку, яка намагалася одночасно і писати, і пояснювати матеріал, жестикулюючи вимащеними в крейду пальцями.

Після уроку вчителька затримала Сергія. Сіла поряд і написала на листку: «Тобі не важко? Я не надто швидко пояснюю?» Сергій похитав головою. Насправді йому було байдуже, він не збирався працювати над новими задачами чи прикладами. «Ти пропустив місяць занять, нам треба провести кілька додаткових уроків». Хлопець знову заперечив. «Чому? Не хочеш вчитися?» Сергій узяв ручку і теж написав: «Мої батьки були музикантами. І їхні батьки також. Я 5 років вчився в музичній школі. Вони хотіли, щоб я став знаменитим піаністом. У мене був абсолютний слух. А тепер – абсолютна глухота. То нащо мені ваша освіта?» «Так не можна, не опускай руки. Не на одній музиці світ зійшовся. Є багато інших професій. Є безліч можливостей реалізуватися в житті».

Сергій махнув рукою, проте вчителька не здавалася й продовжувала писати: «Наша учениця минулого року перемогла в міжнародному мистецькому конкурсі. Малює чудові картини. А зараз уже вчиться в педагогічному університеті. Мріє колись повернутися до нас в інтернат працювати. Отак-от!»

Сергій хотів було щось заперечити, але над дошкою заблимала лампочка, сповіщаючи про початок наступного уроку. Вчителька весело скуйовдила хлопцеві чуба і промовила:

– Не впадай у відчай. Все ще налагодиться, я впевнена...

Під час обіду в їдальні стався прикрий випадок. Коли Сергій відносив тарілку й чашку до віконця, де складали брудний посуд, хтось поставив йому підніжку й штовхнув. Хлопчина розпластався посеред залу, забруднивши

штани й сорочку залишками борщу. Коли підвівся, побачив перед собою дебелого юнака, який стояв, узявшись руками в боки, і реготав. Сергій окинув оком залу і побачив, що інші теж сміються з нього. Образа, що протягом останніх місяців накопичувалася в серці, нарешті переповнила його і вирвалася назовні. Сергій схопив тацю з брудним посудом і перевернув на свого кривдника. По кахельній підлозі розлетілися тарілки, ложки і виделки. На гамір збіглися вихователі. І якраз вчасно, бо юнак уже підім'яв Сергія під себе і замахувався на нього чималим кулаком.

Іван Іванович, інтернатський кухар, першим підскочив до хлопців, схопив юнака й насилу віддер від Сергія.

– Вікторе, ану облиш малого! Теж мені герой – над меншими знущатися.

Парубок спробував вирватися з чіпких обіймів Івана Івановича, але той тільки сильніше стиснув його. Від безсилої люті Віктор вигукнув:

– Всіх убивати! Хто на мене, мафія всіх убивати! Хто на місто вийти, всіх убивати!

Вихователька обійняла пригніченого Сергія за плечі й повела переодягатися. Дорогою до спального корпусу вони проминули адміністрацію інтернату. Василь Степанович, директор, саме курив, стоячи біля прочиненого вікна свого кабінету.

– А що трапилося, Ніно Андріївно? – запитав схвильовано.

– О Господи, – мало не заголосила жінка, – коли вже той Віктор закінчить школу і піде звідси? Тероризує усіх малих, управи на нього немає! Зробіть уже щось із ним, Василю Степановичу!

Директор загасив цигарку і важко зітхнув. Потім сплюнув спересердя і відповів:

– Гм... Та хтозна, як з ним боротися. То все гени. Мати його, Марія, така сама. Пам'ятаю її, ще відколи в інтернаті вчилася. Ото я намучився з нею!

– Так це ж коли ще було, Василю Степановичу?

– Та давно, ще в дев'яності. Але хіба таке забудеш? Важкі часи були. Фінансування нема, годувати дітей нічим... Ходив я по організаціях, установах різних, випрошував якусь допомогу. Хто грошей дасть, хто одяг чи канцтовари для інтернату придбав... У продуктових магазинах, бувало, випрошу макаронів чи крупи – то вже мають діти що з'їсти... Ех, навіть згадувати страшно!.. Так от, поки діти в інтернаті мало не голодували й мерзли, ця краля, хоч і сирота, а завжди і одяг фірмовий носила, і цукерки дорогі вічно жувала. Звідки то все було? Часом пропаде днів на три-чотири, а потім заявляється, ніби нічого й не було, з повними кишенями дрібних грошей.

– То хіба крала, чи що?

– Та мабуть. Водила компанію з якимись злодійчуками. А після школи одразу вийшла заміж і вродила цього Вітька. Чоловік у неї теж глухий був, у поїздах продавав іконки, сувеніри, а між тим і зілля всяке – наркоту, кажуть. Спіймали, посадили – то там десь і згинув у тюрмі. Начебто у п'яній бійці. А Марія тим часом зібрала навколо себе банду рекетирів та злодіїв. Подейкують, навіть за кордон глухонімих дівчат переправляє, щоб працювали в борделях. Може, прибріхують, а може...

– Ну а міліція куди дивиться?

– Та не хочуть зв'язуватися з нею! Колись Марія попалася чи то з краденим на руках, чи з контрабандою. То хтось найняв журналістів, а ті не розібравшись, що й до чого, написали в якусь закордонну газету, мовляв, наша міліція з нещасних інвалідів знущається, замість ловити справжніх злочинців. Такий галас зчинився! Отак і відпустили Марію – щоб той шум угамувати. Відтоді так і дивляться крізь пальці на її промисли, бо інакше собі дорожче буде... А вона й рада з того, бізнес свій напівкримінальний тільки розвинула. От у тому Віктор і виріс. Дев'ятнадцятий рік хлопцю, а він ледве говорить...

– Ну то нащо йому школа, та, Василю Степановичу? Все одно ж із нього під мамчиним проводом хіба рекетир базарний вийде. Ну ви ж директор! Женіть його геть! Бо вже усіх дітей в інтернаті залякав. Навіть старшокласники його бояться. Гроші він забирав, б'ється...

– Та знаю я, знаю! – відмахнувся директор. – Але ж ніхто не ризикує свідчити проти Вітька відкрито. А без свідчень і заяв прокуратура за справу не візьметься, бо мамця його, в разі чого, знову галас здійме... У глухих свій світ, свої порядки... Наші старшокласники розуміють, що у більшості з них дорога в житті одна – будівельна бригада або базар. А там усім заправляє Марія. От і виходить – не перетерпиш зараз, потім ще гірше буде. Гріх таке казати, але хай би того Вітька разом із мамцею запроторили в тюрму років так на надцять.

Директор говорив швидко й нервово. Сергійко майже нічого не зрозумів, але з виразу його обличчя вловив головне – дебелого юнака, з яким він зчепився в їдальні, віднині треба обходити десятою дорогою.

Вихователька знизала плечима, знову взяла Сергійка за руку й повела нарешті переодягатись у чистий одяг.

Уночі в інтернаті чергував Микола Павлович, тому зустріч із Сергієм він призначив аж на вечір. Після двогодинних занять хлопець так вимучився, що мріяв лише про одне – чимшвидше дістатися до свого ліжка, впасти і заснути. Але його мріям не судилося здійснитись.

Десь опівночі, коли вже всі спали (навіть завуч куняв у кімнаті вихователів), двері до кімнати шестикласників прочинилися. На порозі стояв Віктор або ж Вітьок, як його називали «свої». Засвітив екран мобільного і

пройшовся вздовж ліжок. Побачивши Сергія, накинув йому на голову простирадло і почав бити кулаками. Сергій прокинувся. Точніше, перші кілька секунд він не міг збагнути, що відбувається. Це той вічний поїзд зі сну дробить його кістки?

Чи то взагалі не сон?

Боляче!!!

Сергій спробував вивернутися і впав на підлогу. Крутнувся туди-сюди. Застогнав. А може, загарчав... Андрій та Володя на ніч вимикали слухові апарати, тому не чули ані ударів, ані стогонів. Коли Сергій врешті зумів здерти з голови простирадло, Вітьок схопив його за шию і, направивши на своє лице світло мобільного, промовив:

– Я тебе бити. Ти віддавати мені всі гроші. Поняв?

Сергій ще не оговтався і нічого не зрозумів. Вітьок штовхнув його на ліжко і почав копирсатися в кишенях його штанів. Але у хлопця не було ні грошей, ні цінних речей. Від злості Вітьок зашипів:

– Якщо нема гроші, ти будеш стірати за мене одяг. Поняв?

Сергій замотав головою – він знову нічого не зрозумів. Тоді Вітьок зняв шкарпетки і тицьнув ними малому під ніс. Сергій відсахнувся, боляче вдарившись головою до стіни. Вітьок потягнув його до вмивальника. Вкинув шкарпетки в раковину і показав, що робити. Перелякний Сергій готовий був на що завгодно, лиш би цей жах швидше скінчився. Ковтаючи сльози, він намочив і почав намилювати шкарпетки. Вітьок самовдоволено посміхався, шкодуючи, що не взяв із собою кількох своїх посіпак – щоб дивилися і вчилися. Потім забрав у Сергія випрані шкарпетки і сказав:

– Тепер завжди стірати мої носки. Поняв? Або приносити гроші. Сто гривень на місяць. Або я тебе знову бити.

У синюватому сяйві мобільного телефону його лице нагадувало гримасу якогось упиря.

Коли Вітьок вийшов, Сергій ледве доволікся до ліжка. Почувався безпомічним як ніколи... Згадався тато, який обов'язково захистив би його, якби залишився живий. Хотілося плакати, але очі були сухі-сухісінькі. Напевне, за останні місяці Сергій уже виплакав усі сльози...

Тоді саме вечоріло. Сергійко неквапом ішов через парк. З музичної школи – додому. Його мав забрати тато, але затримався на роботі, а на Сергійка ще чекали домашні завдання з математики та географії. Тому й пішов сам. Під ногами приємно шурхотіло опале листя. Раптом за спиною почулося:

– Куда шуруєш, малий?

Сергій озирнувся. З-за дерева вислизнуло три тіні. Хлопчик позадкував, але його швидко оточили. Старші підлітки. Ватажок – здоровило під два метри зростом – виплюнув недопалок і процідив крізь зуби:

– Ну шо, сам бабки віддаш, чи труханути?

Сергійко перелякано притулив до грудей папку з нотами. Утікати було вже запізно, а вистояти одному проти трьох – таке буває хіба що в кіно.

– Я не маю грошей, – прошепотів Сергійко.

– Нема, кажеш? Ща провіримо! Боль терпіти вмієш?!

Хлопець підступив упритул до Сергійка і схопив його за комір. «Тільки б не по руках, – з жахом подумав хлопчик. – Післязавтра академконцерт, я не зможу грати». Він зсутулився і замружився, очікуючи удару. Але натомість почув... грізний голос:

– Гей ви, троє! Облиште малого! Негайно!

Здоровило озирнувся. Сергійко розплющив очі. На стежці неподалік стояв його тато. У руці він стискав іржавий металевий прут. Сергійко навіть не впізнав татів голос... Ватажок нападників, хоч і був кремезніший та вищий за тата, відступив убік і підняв руки, примовляючи:

– Тіхо, дядя, тіхо, не кіпішуй. Ми тут собі шуткуємо, а ви залізякою махаєте, як прибацаний.

– Ти ще мене, виродку, прибацаним не бачив, – просичав Сергійків батько. – Що, грошенят на пиво бракує? Вирішили малих поскубати?! Ану валіть звідси, поки я вас ломакою по спинах не поскубав!

Двоє підлітків одразу ж дременули через кущі. Ватажок не поспішав утікати, лише поволі задкував до гущавини, спересердя спльовував і примовляв упівголоса:

– Ну, ти мені, падла, ще попадешся. Без залізяки. От тоді...

Коли хлопець зник за деревами, Сергійко підбіг до тата і обійняв його.

– Звідки ти взявся?! Ти ж на роботі залишився!

– Та відпустили раніше. Оце поспішав, якраз тебе наздогнати хотів. Наче відчував...

– А я так злякався, що вони мені руки покалічать, і я не зможу більше грати!..

Тато скуйовдив синові волосся, промовляючи з гордістю:

– Ні, ти молодцем тримався, не скиглив.

– Ти теж молодець! Умить розшугав їх! Я й не думав, що ти такий Рембо в мене.

Батько посміхнувся і додав загадково:

– Думаєш, я в дитинстві тільки на кларнеті грав? Доводилося часом і постояти за себе...

Сергій прокинувся від штурхана під бік. Розплющив очі і побачив Андрія, свого сусіда по кімнаті.

– Вставай, сніданок вже скоро, – намагався пояснити той.

«Сон... Це був тільки сон... Тата більше немає, і ніхто ніколи вже не примчить, щоб порятувати мене», – гірко зітхнув Сергій і важко піднявся з ліжка...

Розділ 5
Яринка

Минув місяць. Вітьок у школі не з'являвся, напевне, мав якісь проблеми вдома. Сергія це тішило, бо від самої лише згадки про Вітька в нього підкошувалися коліна.

Зате щоденні заняття з Миколою Павловичем не минали марно. Сергій потроху опановував мову жестів, але користувався нею неохоче. Був замкнутим і ні з ким не хотів спілкуватися.

Програма спецшколи нічим не відрізнялася від програми звичайної середньої школи. Хіба що була адаптована до потреб глухих дітей. Вони навіть іноземні мови вивчали. Коли на одному з уроків Сергій запитав Миколу Павловича, навіщо вчити іноземну, той пояснив:

– Розумієш, жестова мова не універсальна. У кожній країні вона інша, буває, що в одній країні їх кілька. А ще – глухонімий з Англії не зрозуміє глухонімого з США. У них різні жести, хоча і там, і там розмовляють англійською. Зате глухонімий американець чудово порозуміється з глухонімим французом, бо їхні жестові мови дуже подібні!

– Але я не їду за кордон, – заперечив Сергій.

Вчитель усміхнувся.

– А якщо ти станеш великим артистом і тебе запросять на гастролі в іншу країну?

Сергій у відповідь тільки скривився і махнув рукою...

Основні жести, потрібні для спілкування в буденному житті, Сергій засвоїв швидко. Особливо ті, що вказували рух, дію чи напрям, а емоції – сум, радість, здивування тощо – можна було просто «зобразити» на обличчі. Повторювати вивчене допомагали тематичні таблиці з малюнками, які висіли в класах, коридорах, в їдальні, а також у кімнаті над його ліжком.

Крім жестової мови, в якій кожен рух означав якесь слово чи дію, Сергій постійно вправлявся в роботі з дактилем, де одна комбінація пальців означав одну літеру. Не всі слова можна показати жестами, зокрема імена чи якісь терміни. Тоді доводиться «говорити» літерами. Деякі з них легкі й зрозумілі. Наприклад, знак літери «О» нагадує популярний жест «окей» з американських

фільмів. «Г» теж легко запам’ятати – такий собі гачок з великого та вказівного пальців, яким часто показують пістолет. Чимало літер у дактилі схожі на звичайні: «Л» – опущені вниз і розкриті два пальці, «М» – так само, тільки розкритих пальців уже три. А три стиснуті докупи пальці означають «Т». Якщо ж їх підняти догори, вийде «Ш». Інші ж літери треба наче малювати пальцями у повітрі, приміром, завиток «Д» чи зиґзаґ «З». А є й такі, які у дактилі взагалі не подібні на свої зображення. Так, «А» показують стиснутими пальцями в кулак, «В» – розкритою долонею.

Та найважче було Сергієві не запам’ятати ті всі літери, а навчитися швидко підставляти їх одну за одною. Він плутався, збивався і від того дуже нервував. Микола Павлович заспокоював його, мовляв, все добре, потрібно лише частіше спілкуватися з іншими дітьми, щоб «набивати руку». Тим більше, пальці в хлопця були гнучкі й спритні. Сергієві, щоправда, здавалося, що грати на піаніно значно легше, ніж плести в повітрі мережива з отих дивних знаків. А сприймати мову тих дітей, які мало не з народження спілкувалися дактилем, було для нього справжньою мукою! їхні пальці мерехтіли, мов крильця метеликів, Сергій встигав ловити лише перші літери і постійно губив зміст розмови. Тому й намагався уникати товариства однолітків. Йому більше подобалося залишатися наодинці, занурившись у спогади про минуле, наповнене шумом вулиці, гуркотом машин, співом птахів, звуками музики і голосами рідних...

Одного листопадового дня Сергій прогулювався після уроків у саду, згрібаючи ногами сухе листя. Він ще пам’ятав його шурхіт, пригадав собі, як любила збирати жовті й червоні кленові листочки маленька Іринка... Від сумних спогадів Сергія відволікло старе червоне авто «Жигулі», що заїхало на територію інтернату. З машини вийшов поважний літній чоловік і маленька білява дівчинка, яка міцно притискала до грудей рудого ведмедика. Наче боялася, що хтось відбере його в неї. Дівчинка з-під лоба роззиралася довкола і морщила чоло. Сергієві мимоволі згадалося, як він сам нещодавно вперше потрапив на територію школи.

«Напевне, у неї теж батьки загинули», – з сумом подумав хлопець.

Насправді, в Яринки (так звали дівчинку), загинула тільки мама. Чотири роки тому...

Яринчині батьки жили в далекому карпатському селі. Мама була домогосподаркою, тато постійної роботи не мав, їздив на сезонні заробітки – будівельником. Через кілька місяців після народження Яринки виявилося, що дівчинка глуха. Батько з горя запив. Часом пропивав усе до копійки, і якщо грошей у хаті більше не було, кидався з кулаками на маму. А коли перелякана

Яринка починала плакати, то перепадало і їй. Спокій у хаті був лише тоді, коли тато їхав з дому.

Якось, повернувшись із чергових заробітків, він пішов навідати своїх друзів, з якими полюбляв чаркувати. Повернувся аж після півночі. Яринка вже спала.

– І де тебе знову носило? – дорікнула йому мама. – Ти й так місяцями пропадаєш!

– Рот закрий, дурна бабо! – огризнувся чоловік. – Я з друзями був! Не розумієш, що таке друзі?!

– Друзі?! Знову друзі?! Ти проміняв сім'ю на друзів! Ну ще би лиш я, але дитина чим винна? Вона й без того нещасна, а ще й тата нігди не бачить!

– Що ти мелеш?! Он він я – перед тобою!

– Ага, хитаєшся, як бадилля на вітрі. Навіть не пам'ятаєш, що сьогодні Яринці три роки. Який ти тато в біса, га, скажи? Ну скажи?! Та щоб тебе краще!..

– Ти кого клянеш і к бісу посилаєш?! Ти!.. Та я тебе!..

Від тих вересків Яринка прокинулась і розплакалася. Мама взялася її заспокоювати, але батько з криком: «Куди?! Я з тобою ше не закінчив!», – схопив жінку за руку і щосили вдарив кулаком в обличчя. Падаючи, вона вдарилася головою об чавунний кут кухонної печі... Більше не встала. А добрий тато дістав із серванта пляшку горілки та й пішов до іншої кімнати квасити...

Зранку в гості завітала бабуся, татова мама. Вона жила в сусідньому селі й приїхала до внучки на уродини. А застала невістку, що лежала на підлозі в засохлій калюжі крові, і заплакану дитину біля неї. Яринка усю ніч сиділа біля мами, гладила її холодну руку і благала прокинутися. П'яний тато голосно хропів на ліжку... Старенька померла на другий день після похорону невістки: серце не витримало сорому й горя.

Яринчиного батька засудили на сім років позбавлення волі. Дівчинку направили в сиротинець, де вона й прожила останні чотири роки. Директор опікувався нею, інколи забирав додому, намагався навчити її говорити, але марно.

Вихованці сиротинця знущалися з Яринки, дражнили і били її, знаючи, що та не зможе нікому поскаржитися. Може, заздрили і ображались за те, що директор ставився до дівчинки трішки краще, ніж до інших. А може, це була звичайна дитяча жорстокість. Та хай там як, а за весь час перебування в сиротинці Яринка жодного разу ні на що не поскаржилася і ніхто ніколи не бачив сліз в її очах. Зрештою, як і посмішки на обличчі...

Нещодавно Яринці виповнилося сім років і її скерували на навчання до спеціалізованої школи. Так вона опинилася в одному інтернаті із Сергієм.

Розділ 6
А музика вічна!

Наближався Новий рік. У актовому залі все ще тривав ремонт, коштів на його завершення бракувало. Тому дирекція вирішила новорічну ялинку цього року не ставити і святкового ранку не влаштовувати. Та й для чого? Все одно батьки забирали дітей на зимові канікули додому. В інтернаті залишалося лише двоє вихованців – шестикласник Сергій і першокласниця Яринка. Їх не було кому забирати...

Тридцять першого грудня в інтернаті чергував Микола Павлович. Він би залюбки запросив Сергія з Яринкою до себе додому, але там його власні вже дорослі діти готували новорічну вечірку для своїх друзів. Зрештою, він тому й зголосився на чергування – щоб не заважати молоді.

Та все ж Микола Павлович вирішив влаштувати вихованцям святковий сюрприз. Поки усі роз'їхалися на канікули, Яринку тимчасово перевели у хлопчачий корпус і поселили в сусідню з Сергієм кімнату. О дев'ятій вечора, коли малі вже готувалися до сну, завуч попросив їх накинути верхній одяг і пройти разом з ним.

На вулиці вже було темно, тільки крізь вікно актового залу пробивалося тьмяне світло. Завуч відчинив двері, запросив Сергія з Яринкою увійти. Посеред залу, сяючи різнокольоровими вогнями, красувалася справжня ялинка. Поряд стояв стіл, вкритий білою скатертиною. А на столі – великий шоколадний торт, навколо якого розмістилися тарелі з мандаринами, яблуками, цукерками і тістечками.

– Ну що ж, дорогі мої гості, запрошую вас трошки посвяткувати! – урочисто промовив Микола Павлович, і легенько підштовхнув дітей уперед.

Сергій з Яринкою обережно сіли скраєчку. Вчитель увімкнув телевізор, знайшов канал, по якому крутили якийсь новорічний мультфільм, і відкоркував дволітрову пляшку «Кока-Коли».

– Це у нас замість шампанського, – весело сказав він, наливаючи шипучий напій у склянки. – Ну ж бо! Пригощайтеся! Не соромтеся!

Діти почувалися ніяково. Яринці мимоволі пригадався директор сиротинця, у котрого вона щороку гостювала на свята, а Сергій згадав маму, тата і маленьку сестричку, яка завжди з таким нетерпінням чекала приходу святого Миколая. Кожного разу Іринка обіцяла, що не засне цілу ніч. Мріяла дочекатися сивобородого чарівника і побачити, як той влітає на оленячій упряжці у прочинене вікно й кладе подарунки їй під подушку. Не дочекалася...

Відганяючи сумні спогади, Сергій почав розглядати актовий зал. У куті біля сцени помітив фортепіано.

У грудях защеміло... Він підвівся, підійшов до запиленого інструмента й обережно підняв кришку. Микола Павлович зацікавлено спостерігав за ним.

Сергій підтягнув до фортепіано крісло, сів і боязко торкнувся пальцями клавіш. Потім заплющив очі і... почав грати! Мелодія відлунювала в порожньому залі, заповнюючи собою увесь простір. Сергій виконував вальс Шопена, який готував до конкурсу в Польщі. Хлопець боявся розплющити очі і продовжував грати наосліп. Не чув музики, але відчував, що пальці все пам'ятають і не схиблять.

Раптом Яринка, яка доти сиділа спиною до фортепіано і ні на що не звертала уваги, напружилася. Повернулася, поволі підійшла до інструмента і притулилася вухом до задньої деки. Потім розпростерла руки і притиснулася до фортепіано усім тілом. Її очі засяяли якимось дивним блиском, а на губах з'явилася ледь помітна усмішка.

Заворожений Микола Павлович не вірив своїм очам.

– Це неймовірно, – шепотів він. – Це неймовірно! Вона усміхається. Вона чує!

Сергій дограв вальс і розплющив очі. Яринка оббігла фортепіано, схопила Сергія за руки і почала бити його пальцями по клавішах, примушуючи знову грати. Хлопець здивовано подивився на неї, але послухався і заграв. Спершу повільно й тихо, потім все голосніше й голосніше. Яринка ствердно закивала і знову всім тілом притислася до фортепіано, вслуховуючись у ритмічні вібрації.

Цього разу Сергієві пальці вже не були такими точними і деколи брали фальшиві ноти, але для маленької дівчинки це все одно було найдивовижніше і найприємніше переживання за останні роки...

Сергій прокинувся пізно. У кімнаті він був сам, нікому було його штурхати й підганяти на сніданок чи до школи на заняття. Згадався сон, який він бачив уночі.

Ялинка сяяла різнобарвними вогнями гірлянд. Тріо музик, що складалося з фортепіано, скрипки та кларнета, тобто Сергійка, мами й тата, бадьоро виконувало популярну різдвяну пісеньку, а маленька Іринка весело стрибала навколо ялинки і підспівувала: «Джингл белз, джингл белз, джингл ол зе вей!»

Потім був опівнічний бій годинника, салюти, пісні... Іринка заснула, скрутившись калачиком на дивані біля Сергійка. Він витримав ненабагато довше і теж заснув, не додивившись новорічну кінокомедію. Тільки тато з мамою просиділи до пізньої ночі. Поки привітали по телефону і скайпу всіх друзів та знайомих, поки передивилися всі святкові програми... Нарешті, під ранок, помучені полягали спати, бажаючи одне одному щасливого Нового року...

Сергієві стислося серце. Він знову почувався самотнім і покинутим. Але не довго. Його смуток умить розвіяло спогадом про вчорашній вечір, про запилене фортепіано, що радісно ожило під його пальцями, і про маленьку Яринку, яка так збентежено-щасливо вслухалася в його музику.

«Мене ще ніхто ніколи так гарно не слухав», – задоволено подумав Сергій, і вперше після аварії на його обличчі засяяла щаслива усмішка...

Розділ 7
Нерозлучні друзі

Хоча шкільні канікули тривали два тижні, працівники школи-інтернату мали лише один вихідний. Другого січня о дев'ятій ранку Микола Павлович уже сидів у приймальні директора.

Василь Степанович приїхав чверть на десяту.

– Миколо, тебе що, з хати вигнали? – здивовано запитав він.

– Василю Степановичу, у нас тут таке!

– Що сталося? Щось із дітьми? Чому одразу не подзвонив мені на мобільний?!

– Та ні, заспокойтеся, тут інше. Зараз розкажу, давайте все по черзі.

Микола Павлович сів за стіл навпроти і почав розповідати про Сергія з Яринкою. Директор мовчки вислухав, відтак прочинив вікно і запалив цигарку.

– Цікаво, – зауважив він, – а що записано в результатах досліджень, з якими дівчинка поступила до нас?

– Василю Степановичу, я вас прошу! Які там результати? Ви думаєте, її хтось колись ретельно обстежував?

У нас же на цілу область один нормальний апарат, і той ледве дихає. А в районах слух у дітей досі перевіряють дідівськими методами. Скажіть, хто буде нещасну дитину з сиротинця возити за сто п'ятдесят кілометрів в обласний центр, щоб перевірити, чи вона дійсно абсолютно глуха, чи все ж вловлює якісь частоти?

– Що правда, то правда... Але нічого, ми це виправимо. Я передзвоню в Київ, попрошу поставити Ярину на чергу на обстеження в медичний інститут. У них там хороше обладнання, та й фахівці відповідні. А поки що сам поспостерігай за нею.

– А як з малим бути? Бачили б ви, як він ожив, коли сів за піаніно й почав грати! Дивно, після аварії слух пропав, а рефлекс у пальцях досі зберігся...

Василь Степанович розвів руками.

– Загадки природи людського мозку, Коль. Чим довше живу, чим більше вникаю, тим більше розумію, що ні-і-ічого ми в цьому не тямимо.

– Шкода, хлопець направду талановитим музикантом міг би стати...

Директор зачинив вікно, сів за стіл і промовив:

– А знаєш що? Знайди мені завгоспа, я попрошу його до завершення канікул розчистити актовий зал. З тим ремонтом ще невідомо скільки затягнеться, а дітям нема де вчитися ритміці й танцям. Відновимо заняття! І Сергій хай приходить, хай займається. Щоб навики не втрачати. Якщо ноти йому треба, чи що, то ти вже сам якось. Може, якраз щось вийде з хлопця. Зрештою, Бетховен теж колись оглух, але і музику продовжував писати, і оркестром диригував!

Канікули закінчилися, діти повернулися в інтернат, і школа знову стала шумною та веселою. Це тільки так здається, що якщо в школі навчаються глухі діти, то там абсолютна тиша. Насправді ж навпаки – там дуже гамірно! Діти бігають, товчуться, кричать, перекидають стільці і парти. Але самі не чують цього, тож їм здається, що вони чемні й тихі. Молоді вчителі, які тільки-но приходять працювати в таку школу, довго звикають до тієї «абсолютної тиші»!

Сергій приходив пограти на фортепіано після обіду, коли дітей у школі вже не було. Шум і галас йому не заважав, звісно ж. Але заважав... Яринці. Дівчинка теж приходила разом із Сергієм. Умощувалася позаду фортепіано, притискалася до деки, заплющувала очі й ловила вібрації, народжені ударами фортепіанних молоточків об струни. Але це їй вдавалося лише тоді, коли в школі була цілковита тиша.

Яринку записали на обстеження в Києві аж на червень. А тим часом Микола Павлович намагався сам працювати з нею. Одягав дівчинці навушники і вмикав різну музику. При максимальному підсиленні Яринка відчувала лише низькі частоти важкого року. Але вони були настільки неприємні й дражливі, що вона зривала з голови навушники. Здається, її мозок був налаштований сприймати тільки фортепіанну музику в Сергієвому виконанні. Тому вона так уперто ходила з ним до актового залу.

Сергій теж щодня з нетерпінням чекав на зустріч зі своєю відданою слухачкою. Її увага й щире захоплення важили для нього більше, ніж перемога у будь-якому міжнародному конкурсі. Яринка навіть зовні чимось нагадувала йому меншу сестру Іринку, яка теж любила сидіти й слухати музику, притулившись головою до піаніно.

Інколи Сергій ловив себе на думці, що образи Іринки й батьків починають потроху розпливатися і ніби зникають з пам’яті. Тільки в його вічному кошмарі їхні обличчя залишалися чіткими та яскравими. Але там вони були не щасливі, а сповнені жаху й болю.

Якось непомітно Сергій із Яринкою стали нерозлучними друзями. Їм обом важко давалося спілкування з іншими дітьми. Яринка не розмовляла, майже не знала жестів, навіть читати не вміла. Микола Павлович дуже старався,

щоб надолужити згаяний час, проте успіхи були невеликі. Зате з Сергієм Яринка знаходила спільну мову без слів. Вони розумілися на якомусь підсвідомому рівні. Могли годинами разом гуляти інтернатівським парком, ганяти м'яча на стадіоні, розглядати журнали, комікси, дивитися фільми і грати на комп'ютері.

Після канікул у школі відновили уроки танців. Учителька на повну потужність вмикала музику і вчила дітей виконувати ритмічні рухи в такт. Дехто з учнів чув музику завдяки слуховому апарату, інші просто вловлювали ритмічну вібрацію, що передавалася від динаміків через дерев'яну підлогу.

А ще Микола Павлович організував... хор! Насправді діти не співали, а лише під музику переповідали тексти пісень мовою жестів. Учитель хотів, аби хору акомпанував Сергій, але той відмовлявся. Вперто й затято. Його музику слухала Яринка, і цього було достатньо.

Віктор у школі більше не з'являвся. Куди він щез, не знав ніхто. Та одного недільного дня вони з Сергієм таки зустрілися.

Після нещодавньої відлиги землю прихопив морозець. Падав сніг. Сергій проводжав Яринку з актового залу до дівчачого спального корпусу. Вів її за руку, щоб не послизнулася. Яринка йшла і дуже смішно висувала з рота язик, ловлячи ним пухкі сніжинки, що повільно падали з неба. А Сергій думав про те, як минулої зими катався на санках з Іринкою і вона робила точнісінько так само – мама тоді ще сварила її, хвилювалася, що застудиться... Тому і не помітив, як біля рогу спального корпусу їх оточили три тіні. Зненацька хлопця підняли й штовхнули на землю. Отямившись, він побачив над собою вдоволену Вітькову пику, від якої тхнуло перегаром.

– Де бабки? – запитав той. – Ти мені должен. Я прийти брати свої гроші.

Сергій перелякано озирнувся. Один із Вітькових поплічників тримав Яринку, затуливши їй рота рукою, а інший пильнував біля входу в спальний корпус, щоб часом не вийшла чергова вихователька. Вітьок схопив Сергія за підборіддя і повернув до себе, щоб той міг бачити його і читати по губах.

– Ти должен борг три місяці. Давай бабки.

Сергій провів пальцями зігнутої долоні біля горла, що значило відмову. У відповідь Вітьок ударив Сергія розкритою долонею по голові. Не для того, щоб зробити боляче, а щоб остаточно залякати.

– Зараз ти приносиш триста гривень за себе і малу. Вона лишиться тут. Якщо не приносиш гроші, я її бити. Якщо ти приводиш вихователя, я її вбивати. Все, йди.

Він потягнув Сергія за рукав куртки, допомагаючи підвестися, і штовхнув у напрямку хлопчачого корпусу. Сергій, не озираючись, побіг. Послизнувся на льоду, впав, швидко підвівся і побіг далі...

У спальні Андрія з Володькою не було, вони ганяли на лижах навколо стадіону, де ще не розтанув сніг. Сергій кинувся до їхніх речей шукати кишенькові гроші, які хлопцям щотижня давали батьки. Знайшов лише сто гривень. Де взяти решту? Своїх грошей Сергій не мав. Позичити не було в кого...

Хлопець бігав по сусідніх кімнатах і гарячково копирсався в кишенях чужих штанів, портфелях, шухлядах і шафках. Але ще не всі діти повернулися після вихідних до інтернату, тож більшість шафок були порожні. У Сергія від страху аж трусилися руки: не дочекавшись грошей, Вітьок міг побити, а то й покалічити маленьку Яринку...

Заклопотаний пошуками, Сергій не помітив, як у кімнату ввійшов директор інтернату. Василь Степанович часто навідувався на роботу в неділю. На вихідних йому легше працювалося, бо ніхто не телефонував і не тривожив по дрібницях. Він саме, за звичкою, курив у своєму кабінеті біля прочиненого вікна, коли повз нього стрімголов промчався Сергій. Помітивши хлопця, директор загасив цигарку, одягнув пальто і рушив до корпусу. Переступивши поріг кімнати, він побачив Сергія, який нишпорив у кишенях чужої куртки. Василь Степанович насупився і схопив Сергія за руку.

– Якби мені хтось сказав, що ти злодюжка, я би перший плюнув йому в обличчя, – розчаровано сказав директор. – Ти прикро вразив мене, хлопче.

Сергій хотів пояснити, що він робить і чому, але не зміг показати жодного жесту. Поряд на столі лежав пенал і папка з зошитами. Сергій розгорнув верхній зошит, схопив олівець і почав швидко писати: «Біля дівч корп пяний віктор з бандитами схопив яринку вимагав гроші і хоче вбити».

Василь Степанович прочитав записку, перевів погляд на Сергія і вигукнув:

– Треба було зразу до мене йти!

Вибіг у коридор і по внутрішньому телефону подзвонив у дівчачий корпус. Слухавку взяла вихователька, яка разом з дітьми дивилася телевізор у кімнаті відпочинку.

– Маріє Михайлівно, зачиніть двері і не випускайте нікого з корпусу. Викликайте міліцію! Скажіть, розбійний напад! Я вже мчу до вас!

Директор роззирнувся навколо в пошуках чогось важкого. Схопив лопату, якою розчищали сніг, і вибіг на вулицю. Сергій рвонув за ним, але директор умить зупинив його:

– А ти куди? Сиди тут! Ані кроку зі спальні, ясно?!

Сергій повернувся в кімнату, сів на ліжко і почав нервово гризти нігті. Покрутившись кімнатою хвилини зо дві, вийшов у коридор, зняв з пожежного щита вогнегасник і помчав услід за директором.

На вулиці вже сутеніло, але біля дівчачого корпусу подвір’я освітлювали вуличні ліхтарі. Сергій здалека помітив, що один з Вітькових посіпак досі тримає Яринку, а інший намагається здолати Василя Степановича. Вітьок ударом ноги вибив у директора з рук лопату і навіть зумів повалити чоловіка в сніг.

Кілька років тому Сергієві вже доводилося користуватися вогнегасником. Одного разу він зі своїм другом вирішив сконструювати ракетну установку. У якомусь фільмі діти побачили, як дядько всідається на вогнегасник, смикає важіль, злітає вгору й кілька метрів мчить понад землею, мов реактивний літак. Тож на перерві хлопці притягли в клас вогнегасник, один усівся на нього, а інший щосили потягнув за важіль. Сопло було розвернуте вбік, тому вогнегасник почало крутити й кидати по підлозі, мов феєрверк.

На щастя, обійшлося переляком, без травм. Навіть збитків особливих не було, хіба що зіпсутий вогнегасник. Тато тоді навіть не сварив Сергія, тільки влаштував йому майстер-клас із користування засобами пожежогасіння. Так, про всяк випадок. Знав би Сергій тоді, як саме той урок придасться йому колись у житті...

Сергій оббіг корпус навколо і непомітно підкрався до рогу будинку, за яким Вітьок із товаришем шарфом в’язали директорові руки. Поставив вогнегасник на землю, вперся у нього ногами, виставив сопло за ріг будинку, висмикнув запобіжне кільце і рвонув важіль угору. Струмінь газу вирвався з червоного балона і вмить накрив нападників. З несподіванки вони відпустили Василя Степановича й зірвалися на ноги. Директор скористався їхньою розгубленістю, підвівся і кількома влучними ударами відправив одного в нокаут, а іншому скрутив руки за спину. Вітьок спробував вирватися, але директор міцно тримав його. Третій бандит, той, що тримав Яринку, вирішив не випробовувати долю – відпустив малу й кинувся утікати. Переліз через паркан і побіг дорогою кудись у бік центру міста. І саме вчасно: на територію школи-інтернату в’їжджала міліцейська машина.

Цього разу Вітьок не втік від правосуддя. Виявляється, міліція вже розшукувала його за підозрою в пограбуванні. Він переховувався в когось зі своїх спільників. А одного суботнього вечора напився з друзями і вирішив запропонувати їм «сходити на діло»:

– До школи давно не ходити. Там бабло є.

– Де? Хто тобі його дасть? Училки?

– Не, не училки. Малі. У неділю з дому приїжжають, мають бабло.

– А якщо нас схапають?

– Училок нема, тільки чергові.

– То повалили! Бабки будуть!

Але ця вилазка стала для Вітька останньою. Доказів було більше ніж достатньо. І свідки були. Тепер навіть мамині зв'язки в прокуратурі йому не допоможуть.

До суду викликали Василя Степановича, Сергія Петрину та Миколу Павловича як офіційного сурдоперекладача. Яринку за свідка не взяли – надто мала.

Після оголошення вироку Вітьок повернувся до Сергія, тицьнув у нього пальцем і різко вдарив кулаком правої руки по відкритій долоні лівої, пояснюючи: «Я тебе уб'ю»...

Вітька відправили в колонію, але, як виявилося, Сергієві та Яринці від того аж ніяк не полегшало.

Розділ 8
Розлука і втеча

У травні до Василя Степановича зателефонував директор Яринчиного сиротинця і сповістив новину. За зразкову поведінку з колонії випустили її батька. Тепер він клопоче про повернення батьківських прав. Психічних і соціальних заперечень та протипоказань немає, тож органи опіки, ймовірно, вдовольнять його прохання.

Василь Степанович одразу ж викликав до себе Миколу Павловича і Наталю Іванівну. Розповів прикру новину. Вислухавши директора, завуч вибухнув:

– Ви уявляєте, що на неї чекає?! Цей ненормальний, язик не повертається назвати його батьком, зіпсує дівчинці усе життя!

– Колю, ну чому ти так? – заперечила Наталя Іванівна. – Все ж рідний батько. Може, за роки в тюрмі він усе переосмислив і виправився.

– Наталю, ти сама хоч віриш у те, що говориш? Ти знаєш хоч один приклад, коли тюрма когось виправила? Йому ж донька потрібна лише для одного – отримувати за неї пенсію по інвалідності, щоби пити було за що. Чи я не правий?!

– Та правий, правий, – погодився Василь Степанович. – Але що ми можемо вдіяти?

Усі мовчали, похнюпившись. Директор закурив цигарку. Так йому краще думалося. Першою озвалася Наталя Іванівна:

– Може, звернутися до суду, щоб батькові заборонили забирати доньку?

Василь Степанович почав переглядати телефонні номери у своєму записнику.

– Ми не можемо подавати позов, цим займається управління опіки. Але там щодня десятки дитячих справ розглядають. Їм це так приїлося, що ніхто не

буде вникати і перейматися долею маленької дівчинки із забутого Богом села... Десь у мене був номер голови опікунської ради, спробую подзвонити і пояснити йому, що до чого. Може, якраз щось путнє підкаже.

З нагоди закінчення навчального року вихованці інтернату готували святковий концерт для батьків. Хор розучував пісні з репертуару поп-зірок, танцювальний колектив старшокласників – сучасний танець у стилі хіп-хоп, дівчатка-п'ятикласниці декламували вірші, а театральний гурток ставив виставу про Ромео та Джульєтту. І головний номер святкового концерту – виступ Сергія та Яринки. Це був «Норвезький танець» Едварда Гріта, який Яринка виконувала під супровід фортепіано. На відстані від інструмента дівчинка не чула музики, тому вчителька танців придумала для неї особливу методику. Поки Яринка сиділа біля піаніно й вслухалася в музичний ритм, вчителька показувала їй танець, рух за рухом. Дівчинка з пам'яті повторювала ці рухи, а вчителька підказувала, коли змінювати позицію. Спочатку вправи давалися важко, але минуло кілька тижнів наполегливих тренувань – і Яринка танцювала майже бездоганно.

В актовому залі зранку до вечора кипіла робота – діти репетирували на сцені, а в глядацькому залі майстри завершували ремонт. Концерт мав відбутися двадцять шостого травня, одразу після останнього дзвоника.

Генеральну репетицію святкового дійства призначили на вечір напередодні. Саме в той час, коли на сцені були Сергій із Яринкою, у кабінеті директора задзеленчав телефон. Дзвонили з обласного управління, аби повідомити, що наступного ранку в інтернат приїде інспектор, щоб забрати Яринку і відвезти в село, до батька...

За роки роботи в школі-інтернаті Василь Степанович випустив у світ не одну сотню вихованців. Багато з них не залишили в його пам'яті якогось помітного сліду, хоча жили в інтернаті по десять-одинадцять років. А про деяких згадував і досі.

Яринка жила тут менше року, але директор був упевнений, що не забуде цю маленьку дівчинку з далекого карпатського села. Їй важко давалося читання і мова жестів, вона не хотіла вчитися говорити, не вміла дружити, була настороженим їжачком, який при будь-якій спробі наблизитися вмить скручувався в клубочок і випускав гострі голочки. Та водночас це була дуже світла дитина. І лише одному Сергієві поталанило достукатися до тієї світлості в ній, витягнути на світ кілька приязних посмішок – ніби промінців. І від них сам Сергій теж ставав світлішим.

Директор курив цигарку за цигаркою, намагаючись заспокоїти нерви, але марно. Проти рішення суду і органів опіки він був безсилий. Василь Степанович дзвонив, благав хоча б на кілька місяців перенести дату від'їзду,

дати можливість Яринці ще трохи адаптуватися, навчитися спілкуватися і сприймати зовнішній світ. Але на його благання ніхто не звертав уваги. Усі посилалися на рішення суду, яке зобов'язувало негайно передати дитину під опіку рідного батька.

Машина приїхала по Яринку о восьмій ранку. Вихователі так і не наважилися повідомити Сергієві про те, що дівчинка залишав інтернат. Вирішили, що так буде краще для обох – без зайвих довгих прощань і сліз.

Поки Сергій, нічого не підозрюючи, готувався до святкового концерту, по Яринку прийшла вихователька із завучем. Дівчинка завзято натирала вовняною шматкою червоні туфельки, в яких мала сьогодні танцювати на сцені. Яринка поглянула на вчителя, її погляд був на диво ясний і довірливий. Микола Павлович аж занімів. Відвернувся, прокашлявся, потім присів біля дівчинки і, дивлячись їй в очі, насилу промовив:

– Яринко, зараз ти поїдеш додому, до батька. Тепер ти будеш жити разом з ним. Тебе внизу вже чекає машина.

Вчитель-сурдолог займався з Яринкою щодня, але навіть його мову вона сприймала важко. Доводилося по кілька разів повторювати і показувати кожне слово. Однак тепер вона зрозуміла усе з першого разу. Її світлий погляд умить погас, а маленька червона туфелька випала з руки. Уперше з дня приїзду в інтернат Яринка зайшлася безмовним плачем. Микола Павлович притулив її до себе, але дівчинка рвучко випручалася з обіймів і вибігла з кімнати. Вихователька кинулася їй навздогін.

Знайшли її аж у кімнаті, де сушили одяг і білизну. Сиділа на підлозі під батареєю, обхопивши коліна руками, і завивала, наче поранене звіря. Щиро ненавиділа увесь світ – тільки-но вона почала розкриватися і довіряти людям, як ті зрадили її. Як і батько, якого вона так любила. А він узяв і назавжди забрав у неї маму!..

Наталя Іванівна розповіла усе Сергієві, коли Яринка була вже в дорозі. Хлопець не повірив вихователькі, побіг до директора.

Василь Степанович сидів у кабінеті з таким приреченим виразом обличчя, що було зрозуміло – Наталя Іванівна не обманювала. Сергій спробував закричати, з усіх сил намагався витиснути з горла бодай звук, але марно. Спересердя схопив крісло, підняв і жбурнув до стіни. Від удару на підлогу впала дерев'яна рамка з почесною грамотою. Скло розлетілося на друзки. Василь Степанович підвівся, обережно перевів хлопця через скло і посадовив у своє крісло. Сам сів на стіл і, нічого не приховуючи, розповів, чому він змушений був відпустити Яринку.

Коли до концерту залишалися лічені хвилини, директор узяв хлопця за руку й повів до актового залу. Проте без Яринки Сергій навідріз відмовився

виходити на сцену. Увесь концерт просидів насуплений у кутку. Коли глядачі зааплодували, викликаючи на біс танцювальний колектив, що виконував запальний хіп-хоп, Сергій непомітно вислизнув геть.

В їдальні під час вечері виявилося, що хлопця немає. Вихователі обшукали всі кімнати, комори й закутки. Зник безслідно.

Зранку Василь Степанович подзвонив у міліцію і оголосив його в розшук...

Під сходами на вокзалі смерділо затхлістю, сечею і цигарковим димом. Спочатку Сергій морщився й затуляв носа, але потім звик і вже не відчував запаху. Під сходами він переховувався від допитливих очей міліціонерів, що проходжалися вокзалом. Хлопець позирав на годинник над головним входом і міркував, що робити далі.

«Головне доїхати до Івано-Франківська. Микола Павлович колись казав, що звідти ходять маршрутки до Яринчиного села. Зрадник він. І директор зрадник, і вихователі. Казали, що люблять її, жаліють, а самі віддали Яринку тому бандитові. Ну нічого, я врятую її, я її не зраджу! Шкода тільки, грошей нема. Як тепер добиратися? Кажуть, в електричці контролери рідко ходять, можна зайцем їхати... А от як у маршрутку непомітно влізти? Та нічого, доберуся до Франківська, а там уже щось придумаю. Аби лише встигнути чим швидше до Яринки і забрати від батька, поки той її не замучив».

Занурившись у роздуми, Сергій не помітив, як під сходи забрели ще двоє підлітків. Один із них зупинився біля нього й смикнув за рукав.

– Ти чьо тут завис? – запитав. – Це наша точка!

Сергій не второпав, чого хочуть ці двоє.

– Нє, ну ти поняв? – продовжував «наїжджати» підліток. – Ще й морозиться, не хоче базарити, не уважає нас. Та ти хто такий?!

Він штовхнув значно нижчого на зріст Сергія, і той, перечепившись через пластмасовий ящик, упав на бетонну підлогу. Спробував підвестися, але його знову штовхнули. Сергій вкотре пожалкував, що колись так і не переконав батьків віддати його на карате. Він би тоді зовсім по-іншому спілкувався з нападниками! І ще невідомо хто з кого зараз би сміявся. Хулігани обступили хлопця, і щойно він намагався підвестися, штовхали його на підлогу, примовляючи:

– Будеш знати, падла, як чуже місце займати!

При цьому вони ще й голосно реготали, насолоджуючись своєю перевагою. І раптом їхній сміх різко увірвався.

– Шухер, менти, – промовив тихо один і помчав до виходу з вокзалу. Другий рвонув за ним. Сергій підвівся і побачив міліціонерів, що прямували до них. Мабуть, почули крики й регіт, що долинав із-під сходів. Помітивши двох

підлітків, міліціонери кинулися їм навздогін. Сергієві теж не можна було перетинатися з міліцією, адже його б неминуче повернули в інтернат. Він вискочив і побіг у зворотній бік, до виходу на перон. На першій колії стояв поїзд. Біля вагона кілька чоловіків у камуфляжному одязі курили й про щось сперечалися. Поряд на купці лежали їхні наплічники, вудки, сачки та інше рибальське знаряддя. Сергій здогадався, що чоловіки вихваляються одне перед одним своїм уловом, бо кожен розводив руками і показував, яку велику рибу впіймав. Хлопець прилаштувався біля рибалок і опустив голову долу, сподіваючись, що так його не побачать міліціонери.

Докуривши, чоловіки почали заходити у вагон. Один із них далі уперто щось доводив іншому, часто повторюючи одне й те ж слово. Сергій стежив за його губами і, здавалося, той увесь час говорить: «Франківськ». «Напевне, пояснює, що це електричка до Івано-Франківська, – подумав Сергій. – Супер! Якраз те, що треба!»

Він разом із чоловіками увійшов у вагон і прилаштувався біля рибалок. Ті продовжували сперечатися:

– Кажу ж тобі, Франківськ – найкраще місто для рибалки! – вперто наполягав один. – Там цілих дві ріки тече через місто! І обидві в горах починаються. Виходиш собі з хати – і за п’ять хвилин уже сидиш на березі і ловиш. Хоч таку, хоч сяку. Франківськ рулить, не те що твій Львів!

– Ну так, тут ти правий, – із сумом погодився інший. – У нас лише одна нещасна річечка. І та в трубі через увесь центр тече. А смердить так, що не приведи Господи!

Рибалки помітили Сергія, що тулився біля них і мало не зазирав їм у роти.

– А що, малий, цікаво рибальські байки послухати, га? – запитав найстарший.

Сергій не зрозумів його і знітився.

– Та не соромся, – чоловік поплескав хлопця по плечу і посунувся, пропонуючи сісти поряд. – Я колись теж любив слухати, як батько з друзяками байки травить. Особливо, коли піддасть трохи. Ну, то як тебе величати?

Сергій показав, що не чує.

– Кажу, сідай з нами! – прокричав чоловік.

Йому здалося, що хлопець не чує, бо у вагоні надто шумно. Прокричав знову, ще голосніше, і притягнув малого за рукав до себе. Сергій не хотів нічого пояснювати, просто кивнув і всівся поруч. Тільки подумав: «Дивно, поїзд мав бути лише через дві години. Чи, може, у розкладі не всі рейси записані?» Але сумніви швидко зникли. Він захопився розмовою чоловіків, намагаючись вгадати, про що ті сперечаються.

На одній зі станцій у вагон увійшла жінка у формі. По черзі підходила до пасажирів і перевіряла квитки. «Контролер!» – здогадався Сергій. Він кинувся до протилежного виходу, але потрапив просто в руки другого контролера. Кремезний вусатий чоловік у формі схопив Сергія за руку.

– А куди це ти так поспішаєш?! – вигукнув, посміхаючись. – Мабуть, у туалет, я вгадав? Чомусь усі «зайці», як тільки бачать контроль, одразу біжать туди ховатися! Ну, чого мовчиш? Кажи щось!

Вуса в чоловіка були такі густі й довгі, що закривали собою піврота. Тож Сергій не міг нічого зрозуміти. Спробував жестами пояснити, що не чує, але контролер тільки розсміявся.

– Ну-ну! На жалість мене не візьмеш, артист!

– Та лишіть малого в спокої! – вступився за Сергія один із рибалок. – Він же й справді глухий!

– А ви хто йому? Батько? – суворо запитав кондуктор.

– Та яке там! Уперше бачу. Але малий точно не чує. Я ще подумав – чого це пацан не відповідає, коли його запитують? Лишіть його в спокої! Он які очі перелякані. Мало його життя покалічило?!

– А ви не захищайте! – обурився контролер. – Знаєте, скільки ми таких інвалідів липових щодня ловимо? Коротше, малий! Вдавай хоч сліпого, хоч німого, нічого не поможе!

– О Господи, та відпустіть вже його! – озвався другий рибалка. – Я заплачу за нього. Скільки той квиток коштує?

Чоловік потягнувся до гаманця, але вусань заперечив:

– Е ні-і-і. Тут квитком не обійдеться. Ще треба штраф у п’ятикратному розмірі заплатити.

– Ну ви й звірі! Не маєте на кому план по штрафах виконувати, крім як на нещасній дитині?

Тим часом поїзд в’їхав на критий перон залізничного вокзалу і зупинився. Пасажири почали вставати зі своїх місць. Контролери затримались, поки усі повиходять з вагона, відтак теж попрямували до виходу. Вусатий міцно тримав Сергія за руку і силоміць тягнув його за собою.

Він провів хлопця в міліцейський відділок. Черговий по відділку, низенький товстий прапорщик з коротко підстриженим сивим волоссям і маленькими колючими очима, звелів Сергієві сісти в крісло біля вікна й почав щось запитувати. Але хлопець не звертав на нього уваги. Його погляд привернуло велике світлове табло за вікном. На табло великими літерами було написано: «Львів радо вітає гостей міста!»

У Сергієвій голові промайнув жахливий здогад: «Не може бути! Я сів на поїзд, що їхав у зворотному напрямку! Замість Івано-Франківська приїхав у Львів! Ну все, не бачити мені Яринки!»

Міліціонера розлютило, що Сергій не реагує на його запитання. Він почав кричати:

– Ей, малий, може досить комедію ламати?! Думаєш, я без тебе не маю чим зайнятися?!

На крик із сусіднього кабінету зазирнув його напарник.

– Кокудак, що тут за шум у тебе? – запитав невдоволено. – Знову над затриманими знущаєшся?

– Та он, шмаркач корчить глухонімого, щоб за безквитковий проїзд штраф не платити.

– Ну то й що? Баня, тобі не все одно? Слухай, ну чого ти такий чіпучий? Чого клюєш усіх підряд? Добре тобі від того, чи що? Не дурно в тебе прізвище й когутяче...

– Я не потерплю порушень на ввіреній мені території!

– Та здався він тобі! Теж мені злочинця впіймав! Ти б краще свою благовірну Світлану Миколаївну пильнував, як вона там торгує на лотку! Про неї вже весь Привокзальний район гудить. Кажуть, як не обдурить покупця, то в неї ломка, мов у наркомана.

– Ти мою жінку не чіпай, свою маєш! – огризнувся прапорщик.

– Та тю, ну не будь ти таким злим, «здуйся» вже нарешті, однаково до полковника не дослужишся. Ну не дано тобі, і не мрій. Лиши малого. Дай позавуш, щоб не катався більше зайцем і відпусти на всі чотири сторони. А як він і справді глухий?

– Контролер сказав, що малий косить.

– А ми зараз перевіримо.

Сергій сидів обличчям до вікна. До нього навшпиньки підкрався другий міліціонер і раптово крикнув йому над вухом. Людина з нормальним слухом неминуче сіпнулася б, а то й підскочила. Сергій же навіть вухом не повів.

– Бачиш – справді не чує. Слухай, Кокудак, а може, це із підопічних Саньки-Глухаря?

– Та навряд чи. Вони тут щодня крутяться, я в лице ніби усіх знаю.

– Може, новенький? Наприклад, купив Санька малого в якихось батьків-бомжів. У тих алкашів вічно каліки родяться. А Глухар викуповує. Йому ж треба час від часу кадри омолоджувати. Вони ходять по вагонах милостиню збирати, а чим менша дитина і чим сильніше в неї каліцтво, тим легше людей розжалобити.

– А чого тут гадати? Санька точно у вареничній на Привокзальній сидить. Зараз зв’яжуся з нарядом, щоб привели сюди. Якщо його малий, хай забирає. Глухар нормальний мужик – мені щомісяця справно платить, щоб я не помічав, чим він на вокзалі промишляв.

Прапорщик Кокудак викликав по рації патруль з Привокзальної площі. Незабаром у двері відділку голосно постукали. До приміщення увійшов кульгавий літній чоловік. За правим вухом у нього виднівся слуховий апарат. Чоловік привітався легким кивком і промовив монотонним, ніби механічним, голосом:

– Чого кликав, начальник? Зараз тільки двадцять шосте. Ше п’ять днів маю. Рано ше платити вам.

Прапорщик підійшов і поплескав його по плечі, заспокоюючи.

– Спокуха, Глухар, я тебе не через гроші викликав. Тут до нас глухонімий пацан поступив. Контролери з поїзда зняли. Не твій?

Сергій уже перестав розглядати вивіски за вікном і спостерігав за чоловіками. Санька-Глухар уважно глянув на хлопця, наче прицінюючись, примружився на мить і сказав усе тим же «механічним» голосом:

– Мій, з новеньких. Я тут мучуся, де пропав малий, а він у вас.

– Ага, – всміхнувся міліціонер. – Так мучишся, що тебе ледве від чарки відірвали. Ну добре, забирай свою пропажу. Тільки пам’ятай – ти мені тепер ще штуку винен.

– За що, начальник?!

– А за то! Я міг малого і у відділ у справах неповнолітніх передати, як положено, а повернув тобі, ясно? І взагалі – що за прирікання? Не забувай, що на вокзалі я для всіх вас цар і бог! Скільки скажу, стільки й будеш мені платити, поняв?!

– Поняв, начальник, поняв. Першого числа буде, разом з рештою суми за травень.

– Оце вже ділова розмова. Добре, забирай малого і вали звідси, поки я не передумав.

Санька-Глухар узяв Сергія за руку, міцно стиснув її і пошкутильгав з ним до виходу. А прапорщик Кокудак дивився їм услід і вдоволено чухав своє ненаситне обвисле черево.

Розділ 9
Санька-Глухар

Усе життя Саньки-Глухаря було пов’язане із залізницею. Батька в нього не було, мама працювала провідницею. Часто випивала, навіть коли ходила вагітною. Лікарі казали, що саме через мамине пияцтво він народився майже

глухим. У шість років упав з яблуні на подвір'ї біля дому і зламав ногу. Нога загоїлася, але кістки зрослися неправильно – хлопець на все життя залишився кульгавим.

Сашка відправили до інтернату для дітей з вадами слуху. Однолітки, як то часто буває, знущалися з його відсталості та кульгавості, але вулиця навчила боронитися. Не дивлячись на невисокий зріст, він кидався з кулаками на будь-кого, хто намагався його принизити. Сашко дуже швидко завоював неабиякий авторитет серед мешканців інтернату. У навчанні теж не пас задніх – навчився читати, а через рік уже міг нормально говорити. І якби не однотонність та беземоційність голосу, ніхто б і не здогадався, що хлопець майже глухий.

Інколи на вихідні мама забирала Сашка додому. Вони жили в старому будинку біля залізниці. А улюбленим місцем відпочинку для хлопця завжди був вокзал...

Якось один із місцевих кишенькових злодіїв побачив, як Сашко спілкується жестами і звернув увагу на його спритні довгі пальці. Запросив хлопця у вареничну неподалік, нагодував його, а потім навіть пригостив шалено дорогим шоколадним морозивом «Каштан». Коли чоловік переконався, що Сашко вже геть «поплив» від задоволення, то запитав обережно:

– Ну що, малий, хотів би завжди так кайфувати?

Малий, звісно ж, хотів.

– Тоді пішли зі мною, щось тобі покажу, а може й навчу.

Того ж вечора Сашко уперше побачив, як легко можна розбагатіти, витягуючи гаманці в неуважних пасажирів, що їхали в переповнених електричках додому після робочої зміни. Незабаром він теж навчився «працювати» разом із наставником, обчищаючи кишені роззяв. Санькові було тоді лише десять років.

До школи хлопець продовжував ходити, але вчився вже абияк. Розумів, що зі своїми фізичними вадами він зможе тільки закінчити спецучилище і працювати на конвеєрі на якомусь заводі. І місячна зарплата в нього буде там така ж, як у кишенькового злодія за один прохід по вагонах електрички в годину пік.

Поки Сашко був малим, йому щастило: пасажири у вагонах не звертали уваги на кульгавого хлопчака й не помічали, як їхні кишені порожніли. Уперше Сашко попався, коли йому виповнилося сімнадцять. Рік просидів у колонії для неповнолітніх. А тоді його випустили – інвалід як-не-як. Ще через рік знову впіймали на крадіжці і відправили в дорослу колонію, вже на три роки. На свободу Санька-Глухар (це прізвисько прилипло до нього у в'язниці) вийшов якраз у розпал «перебудови», коли, мов гриби, по всьому місту росли кооперативи, торгові ятки, кав'ярні та шашличні. Особливо багато їх з'явилося

навколо рідного Сашкові залізничного вокзалу. Санька-Глухар швидко зорієнтувався і теж налагодив свій бізнес. У той час всі підприємці змушені були віддавати частину прибутку бандам рекетирів. Інакше їхній бізнес могли знищити, а самих бізнесменів покалічити, а то й убити. Але Саньку-Глухаря рекет не чіпав, бо він після двох тюремних строків мав уже неабиякий авторитет у кримінальних колах. Користуючись цим, злодій згрупував навколо себе глухих, які займалися виробництвом і розповсюдженням у поїздах різноманітної друкованої продукції на кшталт календарів, іконок та грального карт.

Санька навчився поважно говорити, вживати розумні вислови. На незнайомця, за бажання, він міг справити враження статечного чоловіка, а не привокзального волоцюги, яким, по суті, й був. По чужих кишенях Санька більше не промишляв. Тепер за нього це робили інші, а йому лише здавали щоденну виручку, якою він справно ділився і з міліцією, і зі злодійським «общаком».

Глухар успішно пережив і криваві дев'яності, і двотисячні. Бо чимало його «кулєгів» та посіпак, яким щастило значно менше, вже покоїлися на Брюховецькому цвинтарі або, у кращому разі, сиділи за ґратами. Сам Санька хоч і поступився частиною бізнесу молодшим та нахабнішим, проте авторитету свого не втратив.

Він тримав під собою кишенькових злодіїв, які орудували на вокзалі, жебраків та торгівлю в поїздах.

Кадрів Санькові ніколи не бракувало. Майже глухий і кульгавий, він швидко знаходив спільну мову з такими ж обділеними долею людьми, і заманював їх до себе. Особливо легко це вдавалося з дітьми, яких суспільство намагалося просто не помічати, відвертатися кудись в інший бік, ніби їх не існує. А Санька-Глухар ніколи не відвертався. Він підбирав малих калік і ставав для них Богом. Годував і одягав їх, давав їм дах над головою. За це вони щодня зранку до вечора відробляли йому: неповносправні – жебрацтвом у вагонах, а спритні й верткі – злодійством. Для них це було краще, ніж мерзнути і помирати з голоду, чи й взагалі – бути проданими на органи якому-небудь чорному трансплантологові.

Сьогодні до рук Глухаря потрапив зовсім інший екземпляр. Сергій вирізнявся з-поміж усіх його підопічних. Хлопець виглядав пригніченим, але очі його були живі. У них не було порожнечі, притаманної нещасним дітям, якими Санька зазвичай опікувався.

Глухар провів Сергія темними, схожими на лабіринт, дворами старих польських будинків, і зупинився біля чорних залізних дверей. Потім відправив зі свого мобільного телефону смс-повідомлення і відійшов убік. Двері зі

скрипом відчинилися. Глухар швидко заштовхнув Сергія всередину, увійшов сам і зачинив двері зсередини. Вузьким напівтемним коридором вони спустилися в підвал, де їх зустріло біля двох десятків пар насторожених дитячих очей.

Саме тут мешкали підопічні Саньки-Глухаря. Він посадив Сергія за довгий стіл, збитий з соснових дощок, і звелів, щоб хтось швидко приготував поїсти. Відтак повернувся лицем до Сергія і почав розпитувати.

Сергій розумів, що кульгавий дядько привів його сюди не для того, щоб знову здати в міліцію чи відправити назад в інтернат. Тож нічого не приховував. Йому навіть спала на гадку одна ідея: «А цей дядько не якийсь алкаш привокзальний. Якщо він так запросто визволив мене з міліції, то міг би допомогти визволити Яринку! Для чогось я йому потрібен. Може, якщо я стану йому в пригоді, то він віддячиться і допоможе мені?»

Від цієї думки, що вселяла нову надію, Сергій трохи повеселішав і готовий був без вагань погодитися на все, що б не запропонував йому авторитетний злодій Санька-Глухар.

Після затишної спальні інтернату підвал з дерев'яними нарами й засмальцьованими ватними матрацами здався Сергієві гнітючим і затхлим. Йому виділили місце на другому ярусі, поблизу туалету. Тхнуло там відповідно, але хлопець терпів. Він був певен, що не затримається тут надовго.

Глухар ще у відділку міліції звернув увагу на тонкі й чутливі пальці хлопця.

«А з малого може вийти прекрасний щипач, – подумав він тоді. – І вигляд у нього інтелігентний, не те, що у більшості з моїх. Такого ніхто й не запідозрить у злодійстві».

Наступного ранку Санька прийшов у підвал і забрав Сергія з собою. Вони вирушили на залізничний вокзал – їх чекали перші уроки елітного злодійського ремесла. Глухар боявся, що його помічники, які навчали решту малих злодійчуків, зіпсують такого перспективного хлопця. Тому вирішив узятися за нього особисто.

Глухар завів Сергія в кут біля черги до квиткових кас. Щоб не привертати зайвої уваги, уголос не говорив, лише чітко й повільно рухав губами, щоб Сергій міг його зрозуміти:

– Уважно стеж за моїми рухами, але не смикайся. Тільки спостерігай.

Злодій пошкутильгав до натовпу. Запитав хто крайній і прилаштувався у хвіст черги. За кілька хвилин, коли люди вже звикли і не зважали на Глухаря, він, вказуючи рукою на віконечко каси, вигукнув своїм «негнучким» голосом:

– Дивіться, люди, там хтось без черги лізе!

Біля каси одразу ж здійнявся переполох. Передні намагалися розібратися, хто ж там лізе без черги, задні напирали на передніх. Тим часом, користуючись тиснявою, Санька притиснувся до жінки, що стояла перед ним, розстібнув сумочку, що висіла на її плечі, і витягнув гаманець. Відтак непомітно вислизнув із черги і розчинився в натовпі.

– Ну як? – запитав він Сергія, несподівано з'явившись перед ним. – Помітив щось?

Сергій заперечно похитав головою.

– Це добре! Ти знав, що я буду робити, ти спостерігав за мною, а все одно нічого не помітив.

Насправді Сергій і не дивився, як Глухар обкрадав жінку. Йому було соромно виступати мовчазним співучасником злочину. Але мусив терпіти і вдавати, що теж мріє навчитися так спритно «щипати» чужі гаманці. Він все ще сподівався, що зможе викрасти Яринку в батька і втекти з нею кудись подалі, наприклад в Одесу, на море. А для цього йому конче були потрібні гроші.

До такого висновку Сергій дійшов ще тоді, коли контролер спіймав його в поїзді. Минулої ночі він не міг заснути й подумки рахував, скільки ж тих грошей йому потрібно: «Зайцем більше не попруся, можна знову нарватися на контроль. На квиток до Франківська треба десь п'ятдесят гривень. До Яринчиного села – ще п'ятдесят. Назад до Франківська – знову п'ятдесят. З неї за проїзд не будуть брати, вона ще зовсім мала. Найгірше – з Франківська до Одеси. Пасажирським поїздом дорого і небезпечно. Там треба мати документи, а всі мої документи залишилися в інтернаті. Е-ех, поспішив я, не продумав усе як слід. Мене вже, напевне, подали в розшук. Треба бути обережним на вокзалі, щоб не спіймали й не відправили назад до інтернату. Доведеться до Одеси електричками добиратися. Так безпечніше і дешевше. Але все одно, гривень триста треба. Тобто лише на дорогу – п'ятсот. А ще їсти щось у дорозі. Потім десь в Одесі прилаштуватися. От знати б, де те наметове містечко, куди ми з татом їхали минулого літа. Він казав, що там нічліг дуже дешево обходиться...»

Важкі спогади про родину знову навалилися на Сергія. Хлопець занурився головою в подушку і розплакався. Так і заснув...

Тато забрав Сергія з останнього уроку, вибіг із ним на вулицю, підхопив на руки і почав підкидати малого, радісно вигукуючи:

– У тебе сестричка народилася! Чуєш, синку?! Сестричка! Тепер нас четверо!

Останні кілька тижнів мама пролежала в лікарні. Сергій знав, що вона ось-ось має народити йому сестричку – когось такого малого й писклявого.

Вони з татом довго чекали біля пологового будинку, поки мама нагодує маленьку і покаже її через вікно на другому поверсі своїм чоловікам. Нарешті в

одній із шиб з’явилася змучена, але щаслива мама. На руках у неї був невеличкий згорток. Вона обережно піднесла його до скла. Тато помахав рукою і підвівся навшпиньки, намагаючись хоч краєм ока побачити донечку.

Сергій посмикав його за рукав:

– Тату, а де сестричка?

– Та он, закутана, не бачиш?

– Оце? Така маленька-маленька? Менша навіть за мого іграшкового ведмедя?! Як я з нею гратися буду, вона ж поломиться?!

Тато розсміявся і притулив малого до себе. Мама поправила пелюшку, відкриваючи зморщене червоне личко. Дівчинка спала...

Через тиждень мама з Іринкою були вже вдома. Сергій не відходив від малої ані на крок. Допомагав переодягати її, купати у пластиковій ванночці. І страшенно тішився, коли за якийсь час сестричка почала впізнавати його і весело усміхатися своїм беззубим ротиком... Коли Іринка підросла, Сергій щовечора брав її до себе в ліжко і розповідав їй різні історії. Часто вона так і засинала, притулившись до брата...

Уві сні Сергій крутився, стогнав і мало не впав на підлогу. Своїм стогоном він розбудив хлопця, що спав поряд.

– Е-е-е, ти куди? – вигукнув він, стримуючи Сергія від падіння. – Політати захотілося?

Від штурханів сусіда Сергій прокинувся. У його очах виблискували сльози...

Після першої успішної вилазки Санька-Глухар запросив Сергія до тієї ж вареничної, де сорок років тому його, десятирічного Сашка, вперше пригощав і посвячував у своє мистецтво його наставник.

Зараз варенична мала іншу назву і осучаснений інтер’єр. Але вареники там і досі були по-домашньому смачними. Саме так вважав Глухар, бо ж насправді він ніколи в житті не куштував тих справжніх вареників, які мами з любов’ю щонеділі готують своїм дітям.

– Смакує? – запитав Сергія.

Хлопець ствердно кивнув. Старий злодій задоволено посміхнувся і промовив:

– Бачу, ти пацан спритний і шустрий. Далеко підеш, якщо будеш довіряти мені і вчитися. Хочеш мати багато грошей, щоб завжди так смачно їсти?

Сергій знову кивнув.

– От і добре. Тоді менше слів – приступаємо до навчання.

Санькові вихованці «працювали» в поїздах парами. Молодші діти з найпомітнішими вадами ходили по вагонах, випрошуючи милостиню. За ними йшли старші, глухонімі. Вони пропонували пасажирам купити іконки,

календарі, якісь журнали і канцтовари. А заодно приглядали за молодшими, щоб ніхто в них не забрав гроші й щоб самі, бува, ті гроші десь не приховали. Такий собі подвійний контроль. Увечері діти особисто здавали всю виручку Глухарю.

Ну а найталановитіші вихованці Саньки-Глухаря «працювали» щипачами, займалися кишеньковим злодійством. Ці заробляли для Глухаря найбільше. Хоча часом і попадалися на гарячому. То пасажир надто чутливий трапиться – відчув чужу руку в кишені. То якась пильна жіночка помітить, як лезо розрізає чиюсь сумочку, і зніме лемент. Коли хлопців ловили, то здавали у відділок на залізничному вокзалі. Тоді вже Санька йшов до давнього знайомця прапорщика Кокудака і визволяв своїх. Не безкоштовно, авжеж. Невдахам, правда, потім було непереливки. Глухар карав їх – тримав на голодному пайку і зачиняв на якийсь час у темному вологому і холодному підвалі, де не було ані ліжка, ані навіть табуретки. Казав, що завдяки такому покаранню, наступного разу хлопці будуть обережнішими і спритнішими...

Сергій теж одного разу мало не впіймався. Якось у переповненому в час пік вагоні він помітив, що в одного з пасажирів у задній кишені з-під бушлата стирчить гаманець. Хлопець тихенько прилаштувався за спиною чоловіка. Тільки-но зібрався акуратно витягнути гаманець, як хтось схопив його за плече. Сергій відсмикнув руку й швидко обернувся.

– О-о-о! Давній знайомець! Привіт, малий!

Перед Сергієм стояв і весело посміхався той самий рибалка, через якого Сергій колись помилково сів у поїзд і потрапив до Львова. Чоловік, у якого Сергій збирався поцупити гаманець, теж повернувся. Він виявився тим другим рибалкою, який тоді найбільше захищав Сергія і навіть збирався заплатити замість нього за проїзд. Він теж поплескав Сергія по плечу й радісно вигукнув:

– О, яка зустріч! Як ти? Мабуть, дісталося тобі тоді від тих аспидів контролерів?

Сергієві стало зле. Щоки запашіли від сорому. Хотілося провалитися крізь землю. На щастя, поїзд зупинився на якійсь станції і Сергій швидко вискочив на перон. Він тікав чимдалі від вокзалу і увесь час думав: «Як, як так сталося?! Цей чоловік захищав мене, допомагав, хвилювався. А я? Я мало не обікрав його! Я злодій!»

Довго блукав вуличками незнайомого містечка. До Львова повернувся останньою електричкою, майже опівночі. Санька-Глухар уже було подумав, що хлопця схопили і закрили у якомусь відділку міліції. Щоб заспокоїти Глухаря, Сергієві довелося відбріхуватися. У його голові визрів план...

Розділ 10
Ромчик

Серед дітей, з якими Сергій ділив тепер дах над головою, не всі були глухими. Деякі мали нормальний слух, але Сергій розумів, що в порівнянні з ними він абсолютно здоровий і даремно нарікає на свою долю. Найбільше з-поміж усіх вирізнявся Ромчик, Сергіїв одноліток. У нього від народження не було рук. Батьки відмовилися від нього ще в пологовому будинку. У сиротинці безпомічну дитину виходили, а в чотири роки віддали в дитячий будинок-інтернат для дітей з фізичними вадами. З часом Ромчик навчився обходитися лише за допомогою ніг. Він носив штани на спеціальній шлейці, і міг зняти їх, потягнувши за шлейку зубами. Ложкою користувався, затиснувши її пальцями правої ноги. Тільки в школу відмовлявся ходити. Усі спроби навчитися писати, тримаючи олівець зубами, закінчувалися невдачею. У кожного з його однокласників була якась вада, але без обох рук був лише Ромчик.

Одного разу хтось подарував інтернату квитки на виставу у львівському цирку. Винаймати автобус до Львова було надто дорого, тому дітей повезли поїздом. Супроводжували їх двоє вихователів і медсестра, на випадок, якщо комусь стане погано.

До вистави залишалося ще більше години. Тому під цирком вихователі дозволили дітям погуляти у скверику. Ромчику закортіло в туалет. Він завжди хотів почуватися самостійним і намагався не просити зайвий раз про допомогу. Він просто завернув у тихий провулок, де б його ніхто не помітив, через кам’яну арку пройшов у глухий квадратний двір, став під деревом і почав зубами стягувати з плеча шлейку штанів. І в ту ж мить відчув, як хтось спіймав його за комір. Спершу подумав, що то свої вислідили його. Озирнувся, але побачив чужого чоловіка. Той запитав суворо:

– Ти що робиш? Хочеш мій двір на гадючник перетворити?

Його голос звучав якось дивно, повільно й скрипуче. Ромчик сіпнувся, вириваючись з рук незнайомця, і кинувся до арки. Але перечепився через коріння дерева і впав. Ще змалку Ромчик часто падав, адже без обох рук дуже важко балансувати. А підвестися без рук було ще важче. Та все ж з часом він навчився і безболісно падати, і швидко підводитися. Проте у дворі біля львівського цирку страх скував його м’язи. Ромчик перекочувався з боку на бік, а підвестися не міг. Незнайомець, шкутильгаючи, підійшов до нього і допоміг стати на ноги.

– Не бійся, малий, – сказав він уже м’якше. – Я тебе не ображу. Я тобі допоможу. Хочеш морозива?

Ромчикові хотілося не морозива. Йому хотілося з усіх сил кричати й кликати допомогу, але страх паралізував не тільки м’язи, але й голос.

Незнайомець міцно стиснув плече хлопчика і повів кудись глухими дворами. Чоловік не збрехав – дійсно пригостив морозивом, але потім привів не назад до цирку, а в якийсь підвал, де було ще кілька дітей.

З підвалу Ромчика не випускали більше місяця. Його портрети на стендах «їх розшукує міліція» з часом заклеїли портретами інших зниклих безвісті людей, а портрети на зупинках і стовпах розтріпав вітер. Пошуки припинили як безнадійні, і шум навколо історії зі зниклою дитиною-інвалідом із сиротинця швидко стих, тим більше, що той дитбудинок знаходився взагалі в іншій області, за дві сотні кілометрів від Львова. Коли після місячного сидіння в темному підвалі Ромчик уперше вийшов на вулицю, то був блідим, мов смерть. Хтось із хлопців аж присвиснув і зауважив:

– Ого! Та тебе можна у фільмі про вампірів знімати!

Глухар почав обережно залучати Ромчика до «бізнесу». Його разом із іншими дітьми, які мали очевидні фізичні вади, мікроавтобус щоранку привозив на залізничний вокзал. Безногих розсаджували в місцях найбільшого скупчення людей: біля каси автостанції на площі перед вокзалом, на зупинках трамваїв і маршруток, біля виїзду з автостоянки і на пероні. Тих, хто міг ходити, садили у приміські поїзди, примушуючи просити у вагонах милостиню. Вони мали виставляти на показ свої вади, щоб розчулені пасажири давали їм побільше грошей. У вагонах також «працювали» кишенькові злодії, які приглядали за малими каліками, щоб їх хто не образив, чи щоб самі чого не накоїли (ага, той самий подвійний контроль).

Ромчик поволі змирився зі своєю долею. Зрештою, у підвалі Санька йому жилося не гірше, ніж у дитячому будинку, а може, навіть веселіше. Особливо, коли хтось із пацанів приносив клей або ацетон і влаштовував «нюхальний кайф». Після короткої ейфорії неминуче наступала розплата – нудота, блювання, головний біль і ломота в кістках, але відмовитися від звички було вже надто важко.

Даючи перші настанови Сергієві, Санька-Глухар особливо наполягав на тому, щоб хлопець не смів разом з іншими нюхати клей.

– Знаю, що вони роблять коли мене нема, – сказав він хлопцеві з гіркотою. – Я проти, щоб вони нюхали клей, різали маківки і припалювали ацетоном. Але від цього вони пруться. У них від того крила ростуть. Ну і як тут заборониш, якщо в них і так щастя мало? Ну так, потім це все боком вилізе, але тепер – хай кайфують. Хоч мені на них не начхати. Всім начхати, а мені – ні. Зі мною їм добре. Я їм хоч так допомагаю.

Глухар говорив з таким пафосом, високо задерши підборіддя, наче й справді вірив у свою місію спасителя нещасних дітей. А може, просто виправдовувався перед Сергієм. Але хлопець не відчував жалю до злодія. Він

прекрасно розумів, що той дбає не про щастя і радість дітей, а про те, як наповнити за їхній рахунок свої кишені. Інакше не забирав би в них щовечора все до копійки і не утримував у брудному підвалі, де вони й без клею з ацетоном могли підхопити якусь болячку і захворіти. Зрештою, Глухарю навіть вигідно було, щоб діти мали хворобливий вигляд. Тоді люди їх ще більше жаліють і грошей дають більше. А ще Сергій був переконаний, що ті люди не набагато кращі за бандита Саньку-Глухаря, адже ніхто з них не зупиняє дітей, не запитує, де їхні батьки, звідки вони, чому самі ходять по вагонах і просять милостиню. Лише похапцем всунуть у простягнуту руку гривню чи дві і відводять погляд. Ніби відкуповуються грошима, щоб ті каліки швидше пройшли і не псували своїм видом гармонію навколишнього світу. Ну, хіба ще подумки попросять Бога, щоб така біда оминула їх та їхні родини. А через дві хвилини вже й забувають про нещасних...

Але, звичайно ж, нічого з цього Сергій Глухарю не казав. Він просто дивився на нього і вдавав, ніби уважно слухав.

– Ти не такий, як вони, – продовжував тим часом Санька. – Тебе чекає велике майбутнє. Коли я починав, мені ніхто не помагав. А я допоможу тобі. Колись я передам тобі свою справу. Хочеш?

Сергій ствердно кивнув, а сам подумав: «Та кому потрібна твоя справа – брудний підвал і два десятки калік? От зароблю біля тебе тисячу гривень і втечу». Та вже за мить Сергій спіймав себе на думці, що й сам нічим не кращий від свого наставника, адже заробити ту тисячу він збирався нечесним шляхом. Проте інакшого способу вибратися зі Львова і знайти Яринку Сергій поки що не бачив.

Розділ 11
Життя вокзальне

Щоранку в час пік Сергій разом з помічниками Глухаря виходив «на діло». Спостерігав, як вони знаходять у натовпі свою майбутню жертву, як відсікають її від інших людей, затуляючи своїми тілами, відволікають, а відтак щипач непомітно розрізав лезом сумочку і витягає звідти гаманець. Потім були практичні заняття на кмітливість, спостережливість і спритність. А коли ввечері в підвал поверталися інші діти, Сергій тренувався на них. Підходив до когось і намагався спочатку щось непомітно покласти їм у кишеню, а через деякий час так само непомітно вийняти. Найважче було обманути глухих дітей. Вони здатні були відчувати найменші коливання повітря і «слухати» шкірою. За відсутності слуху в них дуже загострюються інші відчуття.

Через два тижні практики Сергію довірили самостійно когось «пощипати». Це було біля залізничних кас у приміщенні центрального вокзалу,

де Санька-Глухар колись уперше продемонстрував йому своє вміння. Курортний сезон був у розпалі, у чергах товклися сотні бажаючих придбати жаданий квиток на поїзд. Вимотані багатогодинним очікуванням, люди про щось сперечалися, а на хлопчака, що прилаштувався біля огрядної жіночки у білому сарафані з великою валізою і сумочкою на плечі, ніхто не звертав уваги. Сергіеве серце калатало й рвалося назовні від хвилювання. Він не сумнівався у своїй спритності, але боявся, що його видадуть очі. Йому було невимовно соромно. Він увесь час відводив погляд кудись убік, щоб часом не зустрітися очима з жінкою, яку збирався обікрасти. Коли гаманець опинився в його руці, він важко, мов на ватних ногах, відійшов убік і передав здобич напарнику. Той миттю зник у натовпі. Другий напарник підхопив Сергія під руку і допоміг вийти на свіже повітря.

– Усе, розслабся, – жестами показав він, – ти наш. Молоток!

Сергій обхопив голову руками, намагаючись заспокоїти кров, що бухкала у скронях. Він мав би тішитися, бо щойно заробив свої перші гроші, але в такт з приливами крові голову розривала одна єдина думка: «Я злодій! Я злодій! Я злодій!»

Саме так, він нічим не ліпший від Саньки-Глухаря. Його місце в тюрмі, звідки нещодавно випустили Яринчиного батька. Значить і від нього він теж нічим не ліпший. То яке він тепер має право рятувати від нього Яринку?..

Напарник потягнув майже непритомного Сергія до туалету, нахилив над умивальником і відкрив кран. Сергій сіпнувся, намагаючись вирватися, але міцні руки продовжували тримати його під холодним струменем.

Увечері Санька-Глухар знову пригощав Сергія у своїй улюбленій вареничній – з нагоди вдалого дебюту. Малий уже оклигав від шоку і наминав за обидві щоки. Меню хлопців у підвалі складалося здебільшого з макаронів, каш, хліба і чаю. Інколи перепадало і смачненьке, якщо хтось із пасажирів замість грошей подавав у простягнуту жебрацьку руку печиво, цукерки чи фрукти. Санька-Глухар щовечора забирав тільки гроші, продукти залишав малим. Мовляв, хай зацінять його безмежну доброту...

Ще через кілька тижнів практичних занять Сергій став повноцінним членом банди кишенькових злодіїв. Він навчився безпомилково вирізняти в натовпі «лоха», якого можна «пощипати» і з легкістю обчищав його кишені. Щовечора після здачі виручки Глухар задоволено плескав його по плечі і обіцяв, що частину грошей відкладав на Сергіїв особистий депозитний рахунок у банку. Бо там на гроші ще й відсотки капають. Сергій, звичайно ж, не вірив у ці байки, хоча інші мешканці підвалу довіряли ватажкові беззастережно. Він усіх «годував» історіями про їхні особисті рахунки в банку і про свою батьківську любов. Діти не помічали, що насправді він їх не любить, а просто

використовує. Та й не могли цього помітити, адже, на відміну від Сергія, у більшості з них ніколи не було нормальних родин, вони навіть не уявляли, як це – коли тебе люблять.

Крім Сергія, лише один мешканець підвалу не поділяв загального захоплення ватажком банди. Це був Ромчик. Йому ще не стерлося з пам'яті, як Глухар обманом затягнув його в цей смердючий підвал і примусив займатися жебрацтвом.

Сергій помічав, що Ромчик не плазує перед Глухарем, а роботу виконує лише з безвиході. У підвалі була своя дідівщина. Молодші прибирали за старшими, прали білизну, варили їжу, мили посуд. За це старші пригощали їх тютюном і вчили, як правильно кайфувати під кульком з ацетоном чи клеєм. Оскільки в Ромчика не було рук, його не примушували до роботи, але тютюном інколи ділилися.

Одного разу Ромчик попросив Сергія, який лежав без діла на дощатому настилі, запалити йому самокрутку. Сергій не любив цигаркового диму, але відірвав смужку від старої газети, насипав на неї тютюну з Ромкового кулька, наслинив кінчик паперу й акуратно склеїв. Відтак прикурив самокрутку і передав товаришу. Той блаженно затягнувся. Інші діти, тим часом, дивилися по телевізору якийсь черговий бойовик, не звертаючи на курця уваги. Сергій тицьнув пальцем Романові в груди і склав руки долонями догори, подібно до розкритої книги. Потім поводив управо-вліво головою, ніби читаючи.

– Питаєш, чи я вмію читати? – перепитав той.

Сергій ствердно кивнув.

– Та трохи вмію, але по складах. Я в школу майже не ходив.

Сергій узяв олівець та газету, від якої щойно відірвав смужку для самокрутки, і написав на полях: «Мені тут не подобається. Тобі теж. Давай втечемо разом». Ромчик прочитав записку, здивовано глянув на Сергія і запитав:

– Ти нормальний? Куди тікати? Ти глухонімий, я безрукий, що нам де робити? За що жити будемо?

«Ти зможеш повернутися у свій інтернат. А я поїду до своєї сестрички Яринки», – знову написав Сергій.

– А кому я потрібен у тому інтернаті? Думаєш, після того як я пропав, вони шукали мене, бо переживали?

Ага, чорта з два! Шукали, бо боялися, що їх посадять у тюрму за халатність. Може й посадили. Я не знаю, мені по барабану. Мені тут не подобається, але де буде краще? Куди я піду після інтернату? Батьки відмовилися, квартири своєї немає, пенсії по інвалідності вистачить хіба на ліжко у нічліжці. Тож дорога одна – сидіти десь на перехресті і просити

милостиню. І боятися, щоб якийсь алкаш не вкрав її, бо я ж навіть не зможу схопити гада і натовкти йому пику! То нащо рипатися? А ти тікай, як хочеш. Я тебе не здам Глухарю.

«Сам я не справлюся. Мені потрібна допомога».

– Для чого? Можеш хоч зараз йти. Глухар нікого не тримає. Він же знає, що ніхто сам не піде звідси, бо там нагорі люди такі ж брехливі і байдужі до нас, калік! Глухар злий, але хоч не байдужий! Розумієш?!

Хоча Сергій і не чув Романа, але зрозумів, що той зірвався на крик. Мешканці підвалу миттю зібралися навколо хлопців. Подумали, назріває бійка. Хтось навіть почав підбурювати:

– Давай, безрукий, вріж йому! Ногою в табло, як Джекі Чан!

Але видовища ніхто не дочекався. Сергій провів правою долонею над лівою, показуючи, що просить вибачення, і порвав свої записки на дрібні клаптики. Потім виліз на другий ярус і відвернувся до стіни. Усі розійшлися по своїх місцях. Ромчик підійшов до Сергія і тицьнув його головою в бік. Коли той повернувся, промовив тихо:

– І ти вибач. Я зірвався. Дістало все. Ти просив про якусь допомогу.

Сергій стулив три пальці і потер їх один об один.

– Гроші? – здивувався Ромчик. – А звідки в мене гроші? Я ж усе віддаю Глухарю, так само як і ти.

Сергій зіскочив на землю, знов узяв олівець і почав писати на газетних полях. «Давай заникаєм гроші, коли будем працювати в парі».

Сергій дочекався, поки товариш дочитав і швидко порвав записку. Ромчик задумався. Потім схилив голову вбік і почухав плечем за вухом. Важко позіхнув і врешті промовив:

– Страшно. Як тільки Глухар пронюхає, він нас заб’є і скине вночі на рейки під поїзд. Старші розповідали, він уже робив так з тими, хто пробував тіхушнічати. Але ідея прикольна. Якщо не нагліти і никати не всі бабки, то може щось і вийде з того. Знаєш, а давай попробуємо!

Він весело підморгнув Сергієві і притулився до нього правим плечем, вдаючи рукостискання.

«Працювати» в парі Сергієві й Ромчику випало лише через два дні. Але день придався, як казали хлопці, не фартовий. То було якесь державне свято, люди на роботу не їхали, тож не було в кого ані просити милостиню, ані обчищати кишені. На двох зібрали лише п’ятдесят гривень. За таку виручку Санька-Глухар міг ще й добряче висварити, мовляв, погано старалися, пацани.

Біля виходу з вокзалу Сергій помітив міліціонера – того, що колись фактично продав його Глухарю. Прапорщик Кокудак стояв біля цигаркового кіоску й сперечався з якоюсь товстелезною жінкою з гачкуватим носом. Сергій

зупинився, не наважуючись йти далі. З першого дня свого перебування у Львові він відчував страх перед цим міліціонером і завжди намагався уникати зустрічі з ним. Ромчик здивовано поглянув на друга і запитав:

– Ти чого? Кокудака злякався? Не бійся, він не страшний і наших не чіпає. Йому Глухар регулярно відстьогує за це. От його жінка – то справжня відьма! Кажуть, вона десь з Полтави, а там усі відьми, я точно знаю, колись у кіно бачив. Там така сама була – криклива розтелепа, з гачкуватим носом і злими очима. Навіть не пробуй потягнути в неї з прилавка цигарку – такий галас здійме, що аж голуби з площі вшиються, не те, що люди. Йдемо, не бійся їх. Вовків боятися – в ліс не ходити! А це навіть не вовки, а так – шакали, що звикли падаллю харчуватися. Я сам ніколи шакалів вживу не бачив, але Санька завжди цих двох так називав.

Сергій посміхнувся. Йому сімейство Кокудаків скоріше нагадувало двох вгодованих носорогів, а не вічно голодних сухоребрих шакалів.

Хлопці поверталися до своєї нічліжки повз Привокзальний ринок.

– Зайдемо, хоч по морозиву з'їмо, піднімемо собі настрій, – запропонував Ромчик.

Біля входу на ринок хлопці помітили невеликий натовп. Чоловіки зібралися навколо чогось і дивилися униз. Час від часу щось вигукували, то тішилися, то обурювалися. Хтось розмахував руками, хтось плював спересердя і йшов геть. Хлопцям стало цікаво. Вони підійшли і проштовхалися всередину натовпу.

На бордюрі сидів молодик, перед яким на порожньому ящику з-під фруктів лежав квадратний лист картону. Чоловік вправно пересував по ньому три білі склянки. Під однією з них була маленька пластикова кулька.

Будь-хто з натовпу міг виграти гроші, вгадавши, під якою саме склянкою лежить та кулька.

– А-а-а, наперсточники, а я думав, щось цікаве, – розчаровано сказав Роман. – Ідемо звідси!

Але Сергій похитав головою – він не хотів іти. Його дивувало, чому люди не можуть вгадати і щоразу програють гроші.

– Перестань, куди ти рипаєшся? – смикнув його Ромчик. – Пішли!

У ту ж мить наперсточник саме зупинив шалений танець на картоні і Сергій упевнено тицьнув пальцем в середню склянку.

– Хочеш зіграти, малий? – посміхнувся чоловік.

Сергій кивнув.

– Давай, але гра платна. Ставка п'ятдесят гривень. Програєш – гроші мені. Виграєш – я верну тобі твої і додам ще п'ятдесят своїх. Канає?

Сергій поліз до кишені по гроші, але Ромчик закричав на нього:

– Що ти робиш, ідіоте? Глухар приб'є нас, якщо ми без грошей вернемося!

Сергій не звертав на друга уваги і впевнено відрахував п'ятдесят гривень.

Наперсточник підняв середню склянку. Під нею дійсно виявилася кулька. Натовп вдоволено загомонів. Чоловік поклав на картонку біля Сергієвих грошей свої, але накрив їх рукою і запитав:

– А хочеш ще раз спробувати? Бачу, ти малий шустрий.

Сергій погодився. Якби Ромчик мав руки, то давно б уже відтягнув друга подалі від шахраїв. А так мусив лише приречено спостерігати, як Сергій продовжує втягуватися у небезпечну гру.

Увесь минулий рік Сергій щоденно вивчав дактиль – оту саму жестову мову і читання з губ. Його зір загострився, він легко помічав навіть найдрібніші рухи пальців та рук. Тому легко відслідковував усі маневри наперсточника і безпомилково раз за разом вгадував, де кулька. Натовп гудів, підтримуючи щасливчика. Наперсточник програв уже двісті гривень. Хтось із його помічників непомітно схопив Ромчика і витягнув його з натовпу.

– Малі, ви хто такі? Шо за фігня? Ви шо, по рогах захотіли? Ану бистро шепнув своєму фраєрку, шоб він програв усі бабки назад. І валіть звідси, поки руки не повідривав! Хотя нє, руки тобі вже хтось відірвав... Видно, пхав уже свого носа, куди не нада. Карочє, мухою давай!

Переляканий Ромчик знову «просочився» в натовп і почав щосили штовхати Сергія коліном, але той захопився грою і тільки відмахувався. Тоді Ромчик усім тілом наліг на друга і разом із ним упав на землю. Ящик перекинувся, склянки покотилися в різні боки. Люди в натовпі подумали, що то хтось із шахраїв штовхнув малого навмисно, щоб він більше не вигравав. Якийсь чоловік гнівно закричав:

– Ах ти ж гад! – і накинувся на наперсточника. А тому на допомогу підбігли його помічники. Зчинилася бійка. Усе змішалося в купу. Сергій ледве виповз з-під тієї купи і допоміг підвестися Ромчику, який безпомічно борсався поряд. Про гроші хлопці вже не думали: їм треба було чимшвидше тікати, поки не перепало від шахраїв...

Увечері Санька-Глухар був дуже незадоволений. Мало грошей принесли усі, але Сергій з Романом не принесли взагалі жодної копійки. Крім того, у них був подертий одяг, синці і подряпини на тілі. Хлопці переконували ватажка, що їм дісталася порожня електричка і не було в кого ані просити, ані красти. Ромчик виправдовувався за двох:

– Та такий дурний день! Такий день! Одна непруха! Ні людей, ні бабок! А ще я з дурі послизнувся на бруківці біля вокзалу. Сєрий хотів підтримати мене,

але теж не втримався і гепнувся! Побився об каміння! Ну от непруха і все! Дурдом якийсь!

Він сіпнувся, намагаючись затулитися від залізного страховидла, і... впав на землю.

«Знову цей сон! Невже він ніколи не покине мене?!» – подумав, потираючи забите коліно. Хлопець підвівся й роззирнувся. Він стояв посеред зачинених яток на продуктовому ринку. У голові паморочилося, у роті був присмак якоїсь гидоти, але пам’ять потрохи повертала його до подій напередодні...

...Сергій намагався втекти якнайдалі від остогидлого йому підвалу і бандита на прізвисько Санька-Глухар. З останніх сил добіг до великого театру в середмісті. На площі перед ним було людно. «Сьогодні ж вихідний! – осяяло Сергія. – Це добре. Якщо Глухар і прийде сюди, у натовпі він мене не помітить». Хлопець подивився на фонтан посеред площі і відчув, що страшенно хоче пити й їсти. Навколо світилися вивіски кав’ярень, піцерій та барів, запрошуючи на смачну вечерю. Але Сергій тільки ковтав слину. Грошей не було. Якоїсь миті він уже хотів було підійти до чоловіка, у якого із задньої кишені джинсів визирав кінчик гаманця. «А гаманець тугенький, там, напевне, не одна сотня, – розмірковував, ледве стримуючись від спокуси. – А якщо там аж тисяча, я зможу і до Яринки добратися, і в Одесу з нею поїхати... Удень ми б купалися в морі, а вечорами виступали на концертному майданчику перед людьми: я грав би на фортепіано, а вона танцювала б. Нам би платили. Так ми й жили б собі удвох...»

Сергієві мрії обірвав малюк, що катався навколо фонтану на машинці з електродвигуном. Він втаранився у Сергія. До нього одразу ж підбіг батько і почав кричати, але чомусь не на свого сина, а на Сергія:

– Е, пацан! Ти глухий, чи що?! Не чуєш, що тобі сигналять? Не бачиш, що тут діти катаються?! Ану вали звідси, не заважай!

Сергій навіть не намагався зрозуміти, про що кричав батько малюка. Хлопець очима шукав у натовпі чоловіка з гаманцем у задній кишені джинсів, але той щез. Сергій подумав, що так воно, напевне, і краще. Сумовито подивився на двері піцерії, ковтнув води з фонтану і подався геть. Обійшов театр і побрів уздовж довгого паркана. Потім переліз через загорожу і опинився на території продуктового ринку. Той уже був зачинений, але на прилавках і на землі валялися рештки різних продуктів. Сергій почав жадібно хапати їх і їсти, не переймаючись чистотою, аби лише втамувати голод.

Раптом хтось ухопив хлопця за руку. Він із жахом подумав, що це Глухар так швидко вистежив його, і мало не знепритомнів з переляку. Але, на щастя, то

був лише місцевий п’яничка, який теж щовечора приходив на ринок, щоб поживитися. Він дістав із кишені пляшку мутної рідини.

– Д-д-давай в-вип’ємо, – промимрив невиразно.

Сергій захитав головою, але п’яничка продовжував умовляти, заїкаючись:

– Ну ти шо, не хочеш випити зі мною? Я с-с-ставлю! С-с-сьодні таке с-свято, а ти не хочеш в-випити? Ну давай, на х-халяву!

Хлопець ще ніколи не вживав спиртного, а тим більше смердючої самогонки, від якої аж дух спирало. Але цього разу, втішений, що не потрапив до рук Саньки-Глухаря, він погодився зробити ковточок.

Біля відкритого майданчика літньої кав’ярні п’яничка підібрав дві склянки і наповнив їх. Одну подав Сергієві. Хлопець затулив носа, щоб не чути неприємного запаху, і випив залпом. Закусити вже не було чим. Сергій поморщився від огиди, а за хвилину йому взагалі стало зле. У голові паморочилося, нудило... П’яничка щось белькотів собі під ніс, пропонував Сергієві випити ще, але хлопець, важко підвівшись і спотикаючись, рушив углиб ринку в пошуках туалету Не знайшовши його ніде, виблював просто посеред дороги, тоді влігся на дерев’яний стіл, що стояв біля зачиненої ятки і заснув.

Очунявши, Сергій роззирнувся навколо в пошуках їжі. Але, крім гнилих помідорів та огризків яблук, нічого не побачив. Вибрався з ринку і знову пішов до фонтана перед оперним театром. Після вчорашнього його «палило» – страшенно хотілося пити.

Щойно Сергій зробив кілька ковтків, його знову знудило. Він заліз у фонтан і почав лити воду собі на голову. Трохи попустило...

Було ще досить рано, порожніми вулицями Львова ходили тільки двірники й бродячі собаки. Сергій теж як ніколи сильно почувався покинутим і нікому не потрібним бродяжкою. Розплакався і поплівся за одним із псів. Той вивів хлопця до катедри на розі площі Ринок.

Сергій услід за собакою пройшов повз катедру і завмер від несподіванки. Просто посеред площі стояло... фортепіано. Сергій не вірив своїм очам! «Напевне, я досі ще не відійшов від тої самогонки і в мене глюки», – подумав він. Та все ж наблизився до фортепіано і обережно простягнув до нього руку. Інструмент був старий і занедбаний, лак у багатьох місцях потріскався. Хлопець замружив очі і ніжно провів пальцями по деці, відчуваючи кожен горбик і шпарку. Перед фортепіано стояв розхитаний дерев’яний стілець. Сергій сів на нього і відкрив кришку. Якийсь час не наважувався торкнутися клавіш, боявся, що як тільки торкнеться, марево одразу ж зникне... Але ні!..

Сергій почав грати мелодію, під яку танцювала Яринка. Йому не вірилося, що це було лише три місяці тому. Здавалося, відтоді минула ціла вічність.

Не чуючи звуку, Сергій грав усе голосніше й голосніше, аж поки його не зупинив чийсь дотик. Цього разу хлопець не злякався. Мабуть, через те, що дотик був легким. Сергій облишив клавіші, повернувся. Позаду стояв високий худорлявий чоловік у спортивному костюмі. Лисуватий. На повідку він тримав маленьку кумедну таксу, яка вперто намагалася вирватися і кинутися на голубів, що воркотіли неподалік.

Чоловік укотре смикнув за повідець, заспокоюючи собаку, і звернувся до Сергія:

– Юначе, ви чудово виконуєте Гріга. Я вражений вашою майстерністю. Але зараз лише пів на сьому. Люди ще сплять.

Мова в нього була чітка й виразна. Сергій зрозумів його і знітився.

– Ну-ну, не хвилюйтеся, – заспокоїв його чоловік. – Зрештою, це фортепіано для того тут і виставили, щоб будь-хто міг підійти і пограти, порадувати себе й оточуючих. Та й, щиро кажучи, хороша музика під вікнами – це краще, ніж горлання п’яної компанії. До речі, дозвольте поцікавитися, що ви робите тут у такий ранній час?

Сергій показав на свої вуха і рот, відтак похитав головою, пояснюючи, що глухонімий.

– Не зрозумів вас, юначе. Витлумачте мені, будь ласка, що ви намагаєтеся показати?

Сергій знову повторив жест.

– Хочете сказати, що нічого не чуєте і не говорите?

Хлопець ствердно кивнув.

– Але ж це нонсенс! Ви щойно грали на фортепіано, і то як грали! До того ж не якийсь там «собачий вальс»! Насміхаєтеся з мене?

Сергій стривожено замахав руками і почав показувати, ніби пише на папері.

– Хочете щось написати? Щось розповісти мені?

Сергій знову кивнув і молитовно склав руки перед грудьми.

– Річ у тім, що я лише вивів собаку погуляти і не маю з собою ані ручки, ні блокнота. Але я живу он у тому будинку. Якщо ваша ласка, можемо піднятися до мене, там є письмове приладдя. Ви мені усе поясните, а заодно поп’єте чаю з тістечками. Бо маю таку підозру, що ви ще не снідали. Я правий? Ну то ходімо швидше. Я вже заінтригований.

У дитинстві батьки наказували Сергієві, щоб він ніколи нікуди не йшов з незнайомими чоловіками, як би лагідно вони його не припрошували і що би не

обіцяли. Але зараз йому не було чого втрачати: голодний і нещасний – що з нього такого візьмеш, кого йому боятися після кількамісячного спілкування з Санькою-Глухарем?

Сергій подався за незнайомцем у під'їзд і піднявся сходами на другий поверх. Лише такса не хотіла йти і пручалася, невдоволена, що їй не дали поганятися за голубами.

Господар квартири відрекомендувався. Його звали Вадим Андрійович, а песика – Альфа. Вадим Андрійович викладав в університеті, був професором права. Сергій уперше в житті потрапив до такого помешкання. Високі стелі, картини на стінах, старовинний різьблений сервант, а посеред вітальні – великий обідній стіл з темного дерева і дванадцять крісел з масивними спинками.

Перш ніж вислухати Сергія, Вадим Андрійович поставив на газ чайник, а малого провів до ванни. Після ночі на продуктовому ринку одежа хлопця пахла, м'яко кажучи, не найкраще. Чоловік звелів Сергієві закинути весь одяг у пральну машину, подав йому з шафи білий банний халат і показав, як набирати у ванну воду. А сам подався у вітальню і схопив слухавку домашнього телефону, набрав номер.

Коли абонент на іншому кінці лінії нарешті відповів, Вадим Андрійович радісно вигукнув:

– Толю, привіт! Тут така справа... Потрібна твоя допомога, негайно! У мене зараз один хлопчина сидить, я сам не впораюся. Забіжи до мене на годинку! Дякую.

Незабаром у квартирі задзвонив домофон. Вадим Андрійович натиснув кнопку замка вхідних дверей.

– Слухай, Вадиме, скажи толком, що сталося? Чому такий поспіх? – запитав гість, тільки-но переступивши поріг.

– Проходь на кухню, зараз усе поясню.

Сергій довго відмокав і хлюпався у ванній. Востаннє він нормально мився ще в інтернаті. Уже й забув, що таке справжній шампунь. У підвалі в Саньки-Глухара милися і прали звичайним господарським милом. Ніжачись у воді, Сергій спостерігав, як у барабані пральної машинки перевертається його одяг і думав: «Я ціле літо відходив в одних джинсах і футболці. Увечері поправ – вранці одягнув. А що би було далі, коли осінь настане? Звідки хлопці беруть одяг? Щось не віриться, що Глухар їм купує светри і куртки. Напевне, теж змушені красти.

Боже, як добре, що я втік від нього. Хоч і без грошей... Але ж Ромчика шкода. А що, як Санька здумає на ньому відігратися замість мене?..»

Сергієві аж похололо на серці, коли подумав, що може чекати на бідолашного Ромчика... Аж ось двері до ванної кімнати прочинилися, Вадим Андрійович зазирнув досередини і помахав рукою, щоб привернути до себе увагу. Коли хлопець нарешті помітив його, промовив:

– Час до столу. На нас чекає іще один гість. Сподіваюся, він відчутно полегшить наше спілкування.

Чоловік зник за дверима, Сергій виліз із ванни й почав похапцем витиратися новеньким махровим рушником.

Підкотивши задовгі рукави та підібгавши поли халата, малий увійшов до кухні.

– А от і наш водолаз! Давайте знайомитися. Це Сергій, мій гість. А це – мій колишній студент, а тепер адвокат, Анатолій. Він теж має проблеми зі слухом. Проте чудово спілкується як звичайною мовою, так і жестами. Тож обійдемося без записок. Толя буде перекладачем. А тепер, юначе, розкажіть нам, будь ласка, про себе. І не забувайте про чай із тістечками, поки не вистиг.

Сергій був дуже голодний, але йому здалося, що буде неввічливо примушувати поважних людей чекати, поки він їсть. Тому він одразу взявся розповідати...

Вадим Андрійович задумливо ходив навколо стола і гриз дужку окулярів, що свідчило про його максимальну зосередженість. Дослухавши Сергієву розповідь, професор провів його у вітальню і запитав:

– Спати не хочеш? Тоді вмикай телевізор, а ми з Анатолієм Олексійовичем помізкуємо, як допомогти вам з Яринкою, добре?

Сергій кивнув. Вадим Андрійович повернувся у кухню.

– Цікава історія, – промовив він, прикриваючи за собою двері. – Неординарна. У моїй практиці такого випадку ще не траплялося.

– А мене вона не особливо здивувала, професоре. Серед львівських адвокатів лише я досконало володію жестовою мовою, тому до всіх справ, пов’язаних із глухонімими, залучають мене. І повірте, таких історій, як із цим хлопчаком, немало. Мені теж у спеціалізованому інтернаті довелося рости. Так от, з мого випуску тільки я отримав вищу освіту і став юристом. Решта або торгують на базарі, або різноробочими на будовах працюють. А троє вже померло. В одного нирки відмовили, в іншого печінка розклалася, третій замерз узимку на морозі біля ставка в парку. Але реальна причина смерті у всіх одна – алкоголь. Хоча, пам’ятаю, у школі вони цілком нормально вчилися і поводилися... Але ж нашій державі і здорових дітей нема куди приткнути. А з неповносправними геть біда. Кидають їм, мов подачку, ту пенсію нещасну – і живи собі як знаєш. Та ж ці люди не хочуть просто лежати і животи чухати! їм

хочеться жити, творити, бути потрібними комусь ще, крім самих себе. Розумієте?

– Спокійно, Толю, спокійно. Не хвилюйся так, я ж не заперечую. Кажу тільки, що в моїй практиці такого ще не було.

– Та бо ви рафінований інтелігент, пане професоре. Часто в театри ходите, у музеї, на виставки. А скажіть, чи бачили хоча б в одному з тих закладів пандус – заїзд для інвалідних візочків? Можете навіть не напружувати пам'ять, не бачили. Бо вони хіба біля аптек трапляються. І то такі, що позабиватися на них можна. А передач чи фільмів із субтитрами для глухих на ТБ багато? Отож бо. Вони ж навіть у церкві почуваються чужими, бо не чують молебню, а щоб посповідатися, пишуть записки священику. Той їх читає і рве потім. І сказати у відповідь чи порадити щось теж не може, бо більшість глухих погано читає з губ. Нікому в нашій державі неповносправні не потрібні. Ні дорослі, ні діти. Байдужість оточуючих – ось що примушує їх об'єднуватися навколо різних Глухарів та Вітьків!

– Добре, Толю, не заводься. Давай краще допоможемо конкретно одному нещасному хлопчаку і одній нещасній дівчинці. Що можна для них зробити? До тебе часто звертаються глухонімі, ти захищаєш їх у судах, тож порадь щось.

– Передусім, треба забути про Саньку-Глухаря. Проти нього ми безсилі, він частина системи. Посадиш у тюрму – його нішу відразу займе інший. Викуриш з підвалу – він перейде на горище. Звільниш дітей і відправиш в інтернат – через місяць повтікають і знову повернуться до нього. А щодо Сергія, то варто негайно сповістити адміністрацію інтернату, що він знайшовся.

Якби Сергій почув його слова, то вже накивав би п'ятами з цієї квартири. Але він сидів на килимі у вітальні і бавився з таксою.

– Ще раз наполягаю, Вадиме Андрійовичу, давайте подзвонимо в інтернат. Треба діяти згідно з буквою закону.

– Толю, заспокойся. Не можна так. Малого вже три місяці розшукують, нічого не станеться, якщо ще до завтра почекають. За той час можна щось придумати. Скористайся своїми каналам, дізнайся про ситуацію з дівчинкою.

– Але ж це інша область! Знаєте скільки часу треба, щоб ту бюрократичну машину запустити?

– Тоді тим більше, нічого даремно теревенити. Давай, діставай свій записник і дзвони. А я теж декого потривожу зі старих знайомих.

Поки чоловіки телефонували, дізнавалися і вирішували, Сергій заснув на килимі у вітальні. Вадим Андрійович переніс його на диван і вкрив пледом. Малому снилося море...

Вони з Яринкою бігали по піщаному пляжу і копали смугастого кольорового м'яча. Такса Альфа увесь час намагалася його дістати з води, але

боялася намокнути. Лише гарчала і гавкала на хвилі, коли ті з шипінням розбивалися біля її лап об берег і розбризкували навколо солоні краплі. Сонце, море, пісок – усе було таким м'яким і теплим. Втомлені діти вляглися посеред пляжу й засмагали, розкинувши руки, мов пташині крила. Альфі набридло лякати своїм гавкотом хвилі. Вона теж вляглася біля Сергія і почала лизати йому щоку...

Сергій прокинувся від лоскоту. Такса залізла до нього на диван і лизала йому щоку. У Сергія було дивне відчуття: вперше йому снилися не рідні і не спогади з минулого, а його Яринка. «Мабуть, це добрий знак, – подумав хлопець. – Тепер я точно її знайду, і ми поїдемо удвох на море!»

У кімнату зайшов Вадим Андрійович.

– Ну що, сонько, прокинувся? Тоді вставай, вмивайся і одягайся. Твій одяг у ванній на пральній машинці.

Сухий і попрасований. Сьогодні ти маєш виглядати презентабельно, бо в нас будуть гості.

Сергій узув домашні капці і поплентався до ванної. Такса подріботіла за ним.

До обіду зібралися гості. Дорослі поважні чоловіки, викладачі університету, і молодь, студенти. Анатолій прийшов найпізніше. Відкликав професора вбік, і щось швидко розповів йому.

Вадим Андрійович жив у цій квартирі змалку – вона була справжнім родовим гніздом і дісталася йому ще від діда, знаного за часів Польщі львівського адвоката. Дружини і дітей Вадим Андрійович не мав, але самотнім не почувався ніколи. У нього завжди збиралися колеги, студенти, друзі, з якими він любив обговорити політичні й культурні новини, а то й просто попліткувати. Цей чоловік завжди був привітним господарем, і от зараз запросив Сергія до громади й відрекомендував присутнім:

– Знайомтеся, друзі. Це мій почесний гість. Сергій. На жаль, у нього проблеми зі слухом. Він читає з губ, але говорити не може. Анатолій Олексійович допоможе нашому спілкуванню.

Гості загомоніли. Усім було цікаво, що то за хлопчина. Професор коротко розповів його історію. І хоча компанія зібралася тут зовсім з іншого приводу, розмова зосередилася навколо Сергія та проблем людей із вадами слуху.

– Я от нещодавно мав проблеми із зубами, – зауважив один з гостей, – то зубний технік, що робив протези, теж глухонімий. Тобто при бажанні можна якось влаштуватися...

– Так, – підтвердив Анатолій, – є медучилища, де глухих вчать на зубних техніків. І в інститутах деяких є кафедри, де навчають людей з вадами слуху. І УТОГ працює.

– УТОГ – це що таке? – запитав хтось із присутніх.

– Товариство глухих. Така державна організація. Їм виділяють якісь копійки з бюджету, то вони намагаються і санаторії утримувати, і помагати своїм. Навіть театр свій мають.

– Театр?!

– Так, театр міміки й жесту. У Києві. «Райдуга» називається. Там професійні актори грають.

– Теж глухонімі?

– Ну так, а які ж?

– Невже? То не все так погано. Значить, пристосуватися в житті можна, тільки треба хотіти!

– Але це поодинокі випадки, – заперечив адвокат. – Ну, пощастило мені, ну ще десятьом, сотням. Але ж глухих десятки тисяч. І вони безпорадні.

– Це правда, – зауважив ще один гість, поважний сивий бородань. Теж професор з університету. – В Америці, наприклад, глухий може вчитися в будь-якому університеті. Спеціально для нього виділяють сурдоперекладача. І влаштуватися на роботу потім не проблема. Не те що в нас...

Сергій не встигав слідкувати за розмовою дорослих. Йому стало нудно, і він пішов до іншої кімнати, бавитися з Альфою.

Під вечір гості розійшлися, залишився лише Анатолій. Професор запропонував йому ще чаю. Хотів покликати і Сергія. Але той уже спав, тримаючи в обіймах таксу...

Коли Сергій уранці прокинувся, у квартирі нікого не було – господар вигулював собаку. Хлопець подався на кухню й увімкнув газ під чайником. На столі стояв телефон і записник у шкіряній палітурці, розкритий на сторінці з нагадуваннями. Поки вода не закипіла, Сергій суто з цікавості почав розглядати записник. Почерк у професора був дрібний, а всі слова він записував скорочено – по кілька літер. Сергій звернув увагу на останній запис: «Подзв. інтерн, щоб забр. С.». «Подзвонити в інтернат, щоб забрали Сергія», – миттю розшифрував він і зі злості жбурнув записник об стіну. Від образи й розчарування хлопець мало не заплакав.

«Зрадник! Зрадник! Зрадник! – крутилося в голові. – Я повірив, що вони хочуть мені допомогти. А насправді збираються здати назад в інтернат. Їм наплювати і на мене, і на Яринку. Зрадники! Знову зрадники!!!»

Чайник уже кипів, свисток мало не лускав, але Сергій цього, звісно ж, не чув. Чаю йому вже не хотілося...

Сергій відчинив вхідні двері, та на мить затримався... і знову зачинив. Біля вішака в коридорі стояв великий професорський портфель з двома застібками. Хлопець зазирнув усередину. У боковій кишеньці лежав гаманець.

У гаманці було п’ятсот гривень різними купюрами. Сергій витягнув одну, завагався і відтак забрав усі. Цих грошей йому мало вистачити, щоб доїхати до Яринчиного села, а потім ще й разом дістатися до Одеси.

Він повернувся на кухню, підняв з підлоги записник, видер з нього листок і написав: «Вибачте. Я взяв у вас 500 гри. Я не злодій. Але мушу знайти Яринку. Обіцяю колись усе віддати. Сергій». Тоді вийшов з квартири у коридор, перехилився через перила і поглянув униз, чи не повертається професор з прогулянки. Швидко збіг на перший поверх і визирнув на вулицю. Там нікого не було. Сергій вискочив з під’їзду і помчав у бік оперного театру.

Біля театру зупинялися маршрутки, якими можна було добратися і до залізничного, і до автобусного вокзалу. Їхати приміським поїздом було дешевше і безпечніше. Але Сергій не наважився повертатися на залізничний вокзал, у лігво Саньки-Глухаря. Тому поїхав на автовокзал.

Маршрутка до Івано-Франківська якраз здавала заднім ходом від платформи, коли Сергій підбіг і з силою почав бити кулаками по дверях.

– Чого лупиш, дурню?! – закричав водій, зупиняючи автобус і відчиняючи двері.

Захеканий Сергій заскочив у салон і простягнув йому п’ятдесят гривень. Водій щось пробурчав невдоволено, але взяв гроші й знову зачинив двері. Сергій прилаштувався біля вікна в кінці салону. Навпроти нього малюк смачно наминав шоколадку. У Сергія забурчало в животі: зранку він так і не поїв. Повернувся до вікна, щоб не спокушатися смаколиком, і спробував відволіктися думками про те, що незабаром побачить свою Яринку...

Вадим Андрійович повернувся з прогулянки о сьомій і застав двері до квартири незамкненими. Насторожився і на мить відступив убік, але такса, не розуміючи його намірів, забігла додому й одразу помчала до ванни, де господар після кожної прогулянки мив їй лапи. Професор обережно увійшов за таксою. «Якби тут був хтось сторонній, собака неодмінно загавкав би», – припустив він і рушив до вітальні. Хлопця ніде не було. Може, його таки вистежили бандити з Привокзальної?

– О Боже, що ж вони з ним зроблять? Треба негайно дзвонити в міліцію! – чоловік кинувся на кухню до телефону.

Уже схопився за слухавку і раптом помітив на столі аркушик, списаний дитячим почерком. Вадим Андрійович одягнув окуляри і прочитав. Задзвонив телефон.

– Вітання, пане професоре! – пролунав у трубці бадьорий голос Анатолія. – Як почувається ваш підопічний?

– Толю, він зник.

– Як зник? Коли?

– Щойно, поки я вигулював Альфу.

– А він не обікрав вас? Перевірте, чи все на місці.

– Та ні, тут інше. Малий, вочевидь, зрозумів, що ми хотіли повернути його до інтернату, і втік.

– Без грошей далеко не втече. Треба подати в міліцію орієнтування на нього.

– Гроші якраз у нього є. Взяв п’ятсот гривень з мого гаманця.

– То все ж обікрав! От і вір після того волоцюгам!

– Та чорт із ними, з тими грішми! – нетерпляче вигукнув професор. – Міліцію в будь-якому разі треба повідомити, особливо на залізниці. Бо якщо хлопець вирішив добиратися до Франківська поїздами, то може знову потрапити до того Саньки-Глухаря. Тоді йому точно кінець. А у тебе щось дуже нагальне було до мене?

– Та ні, Вадиме Андрійовичу. Я про ту дівчинку, Яринку, інформацію зібрав. Але ви спочатку поговоріть із міліцією про Сергія, а я невдовзі до вас під’їду і розповім усе докладно.

Розділ 13
Інтернат

До початку нового навчального року залишалися лічені дні. Офіційно адміністрація школи-інтернату ще була у відпустці, але насправді усі працювали. Дітей з віддалених сіл та сусідніх областей завжди привозили завчасно. Після літніх канікул класи та групи формувалися по-новому: хтось вибув, хтось додався, у когось щось змінилося.

Найважче було з першачками. Цих малят приймала особисто старша вихователька Наталія Іванівна. Їй було шкода дітей з переляканими очима, які, мов пташенята, тулилися до своїх матерів і боялися на крок відійти від них. Вона придивлялася до них і думала: «Біднятка... Ні садочка тобі, ні друзів у дворі, бо які друзі, коли ні покричати, ні навіть поговорити нормально ти не вмієш... Нелегко їм буде звикнути до життя в інтернаті, де немає мами, яка приголубить і пожаліє». Бувало, щоправда, в її практиці й таке, що самі батьки часом не витримували розлуки і забирали дітей додому. Віддавали до звичайних шкіл, а там – байдужість учителів, жорстокість однолітків, небажання зрозуміти... І потрібні були надлюдські зусилля мамів-татів, щоб пережити все те, й таки допомогти своїм найдорожчим здобути освіту, сяк-так стати на ноги в цьому суспільстві, не годному прийняти тих, хто хоч на дрібку відрізняється від середньостатистичної «норми». Але бувало й таке, що в усіх опускалися руки, і діти залишали школу і ставали буквально прикутими до батьків, або ж – поверталися до інтернату.

От і цього року повернулося двоє дітей із сусіднього району: хлопчик-семикласник і дівчинка-першокласниця. Їхня бабуся була глухою від народження, але свого часу вийшла заміж і народила двох доньок з нормальним слухом. На жаль, вада передалася через покоління, і в старшої доньки народився глухий хлопчик Івась, а через шість років у меншої – глуха дівчинка. Хлопчика віддали до інтернату, проте він не провчився там і року, не витримав. Мама забрала Івася додому. У звичайну школу не віддавала, навчала малого сама. Лише щомісяця ходила з ним здавати контрольні тести. Але з сьомого класу у шкільній програмі почалися «важкі» предмети – фізика, хімія, біологія. На репетиторів грошей не було, довелося знову віддати Івася до спецшколи. Крім того, у молодшої сестри вже підросла донька, саме збиралася в перший клас. Тож батьки вирішили віддати на навчання їх обох. Разом їм би мало бути веселіше...

Наталя Іванівна дивилася на Марічку, що тулилася до брата і міцно тримала його за руку, і мимоволі згадувала маленьку Яринку та Сергія. «Де то він зараз, бідака? – подумала. – Уже три місяці про нього ні слуху, ні духу. Хоч би живий був. І Яринка ж, мабуть, мучиться десь там зі своїм батьком-деспотом...»

Несподівано у її кишені загудів мобільний.

– Наталю, негайно до мене! – пролунав у слухавці схвильований голос директора. – Сергій Петрина знайшовся!

Коли вихователька забігла до кабінету, там уже сидів Микола Павлович, а Василь Степанович розмовляв із кимось по телефону. Він вказав Наталі Іванівні на стілець і продовжував сперечатися зі своїм співрозмовником:

– Зрозумійте, у нас немає жодних методів впливу на місцеві органи опіки! Ми лише заклад освіти. На якій підставі я можу звертатися до них? Що я їм скажу? Що мені не подобається обличчя її батька? Так я його й не бачив ніколи. Є лише людські пересуди і домисли. От якщо було б чітко зафіксовано, що він знущається з дитини, синці, наприклад, покази свідків чи хоча б самої дитини... Але які можуть бути свідки у далекому гірському селі, де хата від хати за півкілометра? А Яринка в принципі не може свідчень давати, бо ж глухоніма й неграмотна. Вона так і не навчилася ні говорити, ні писати. Фактично, тільки Сергій і вмів з нею спілкуватися на їм одній зрозумілій мові жестів, поглядів та емоцій... Гаразд, Анатолію Олексійовичу, я зараз надто збентежений, щоб дискутувати з вами. У мене тут люди. Пізніше передзвоню.

Директор поклав слухавку і важко видихнув. Подивився на завуча й старшу вихователькy, а відтак промовив:

– Ну що, знайшовся наш Робінзон. Живий, слава Богу.

– І де він?! Де? – нетерпляче запитала Наталя Іванівна.

– Не знаю, пропав...

– То знайшовся, чи пропав?

– Спочатку знайшовся, а тоді знову зник. Це довга історія. Зараз головне те, що ми знаємо, куди він прямує.

– У село до Яринки? – припустив Микола Павлович.

Директор ствердно кивнув. Поплескав себе по кишенях у пошуках цигарок.

– От біда, скурив усе. Не пригостить ніхто? Ет, забув, ви ж не курите... Щасливі... А мені сили духу не вистачає, щоб кинути. Ну добре, менше з тим. Хлопець знайшовся у Львові. Якийсь професор підібрав його на вулиці і відвів до себе додому.

– Якийсь старий збоченець?

– Ну чого ти, Колю, відразу ярлики на людей вішаєш? Просто пожалів малого. У нього друг є, адвокат. Власне, він мені й подзвонив. Теж із наших, слуховим апаратом користується. Так от, хотіли вони допомогти хлопцю, але той щось запідозрив, потягнув у професора гроші і втік. Судячи з усього, зараз він уже десь у дорозі до Івано-Франківська.

– То чого ми сидимо? Треба негайно в міліцію повідомити!

– Уже. Професор з адвокатом там усіх на ноги підняли. Навіть прокуратуру підключили, управління захисту прав та свобод дітей. У цього адвоката одногрупник з університету працює... Хоча, як на мене, справа безнадійна. Поки Яринчин батько не скоїть щось кримінальне, позбавити його батьківських прав неможливо.

– Хай Бог боронить, – перехрестилася Наталя Іванівна. – Вже накоїв одного разу, тепер дитина сиротою без мами росте. Може, справді змінився, порозумнішав у тюрмі.

– Знову ти про те саме. Не змінюються такі люди! Замучить малу. І ми тут нічим не зарадимо...

Микола Павлович різко підвівся.

– Значить так, Василю Степановичу. Я не збираюся бути в цій ситуації пасивним спостерігачем!

– Тобто?

– Офіційно я ще два дні у відпустці. Маю право робити, що захочу. Тому я їду до Яринки.

– Ти ненормальний? Цим уже міліція займається, куди ще ти пхаєшся?

– Василю, ви нашу міліцію не знаєте, чи що?! Поки вони там усе узгодять між собою, поки отримають дозволи і санкції, доба, а то й дві мине! їм же, по великому рахунку, байдуже, головне не порушити інструкції, щоб не бути

крайніми в разі чого. А Сергій уже сьогодні ввечері може бути в тому селі. Нарветься на того п’яного мудака, біди не уникнути... Все, я поїхав!

– Я з тобою, Колю! – вигукнула Наталя Іванівна.

– Ану спам’ятайся! – гримнув директор. – Наталю, дітей хто прийматиме? Той вар’ят хай вже їде, як йому не сидиться. А ти чим допоможеш? Сиди тут і займися ділом!

– Ну то чого ви мене викликали? Я ж ділом якраз і займалася.

– Знав би, що ви тут собі понадумуєте, не викликав би! Іди вже, працюй. А ти чого стоїш, захисник? Чим добиратися думаєш?

Микола Павлович ніяково розвів руками. Своєї машини в нього не було, а маршрутками до далекого карпатського села не дістатися і до завтра. Василь Степанович приречено махнув рукою.

– Що вже там, бери мою машину. Доручення на тебе в бардачку лежить. Воно ще з минулого року дійсне... Права з собою маєш?

Микола Павлович ствердно кивнув, вдячно потиснув директору руку і вибіг з кабінету.

– Куди ти погнав?! – крикнув йому Василь Степанович через вікно. – А ключі?

Кинув завучу ключі від машини і пробурмотів:

– Оце так початок навчального року. Це що ж тепер, увесь рік такий скажений буде?

Вадим Андрійович порався на кухні біля плити, готуючи обід собі й Анатолію. Той увесь час кудись телефонував. Після чергового дзвінка професор запитав його:

– І що там у прокуратурі?

– Яринчин батько колись дійсно сильно пив і вирізнявся запальним характером, бив і дружину, і навіть маленьку доньку. Так тривало до того дня, коли він у п’яній нестямі до смерті забив дружину. Відсидів п’ять років, і суд звільнив його достроково.

– Але на якій підставі?

– З гуманних міркувань, як батька дитини до семи років, інваліда й сироти. Відсидів уже дві третини терміну, без порушень режиму, зразково поводився і глибоко розкаявся за скоєне... Це з постанови суду. А органи опіки, не довго думаючи, віддали йому дитину. Теоретично, за ним повинні були закріпити нагляд від опікунської ради, але хто його знає, як воно у тих селах відбувається? Ясно, що мужик і далі все пропиває, а дитиною не переймається. Та все ж є надія, що він хоч трохи чогось боїться і не б’є її, як колись. Тільки б Сергій не вивів його з рівноваги, коли заявиться там...

– Знаєш що, Толю? Думаю, нічого нам тут сидіти-гадати. Треба збиратися і самим туди їхати.

– Навіщо? Знайомі з прокуратури вже подзвонили до колег з Івано-Франківська з проханням навідатися завтра до дівчинки. Вони собі знайдуть якийсь законний привід для цього. Скажуть, що сигнал поступив абощо, їм же не вперше.

– Завтра може бути надто пізно. Нехороше передчуття в мене...

– Вадиме Андрійовичу, ми не в Америці живемо, вертольота нам ніхто не дасть, а машиною сьогодні навряд чи встигнемо. Зрештою, може там усе й не так страшно. Може, Сергій уже сидить разом із Яринкою за столом, а батько пригощає їх варениками чи цукерками? Буває ж і таке. Принаймні часом у це хочеться вірити...

Професор відступив від плити.

– Не знаю, не знаю... Тривожно мені якось, Толю. Мабуть, я таки зберуся і поїду.

– Та ви ж навіть дороги не знаєте!

– У машині навігатор, доберуся.

– Ну, як хочете. Я вас переконувати не буду. І стримувати теж. Їдьте, тільки телефон не забудьте. Тримайте мене в курсі. А я мушу йти.

– А пельмені? Уже ж доварюються!

– Дякую, але мені вже час. Та і вам збиратися треба, якщо справді їхати надумали.

Розділ 14
Протистояння

Сергій вийшов з маршрутки на вокзалі Івано-Франківська й одразу побіг до автобусної каси купити квиток до Яринчиного села. Навколо метушилися люди – то був кінець робочого дня.

Хлопець прилаштувався в кінці черги. Його то відштовхували, то підпирали ззаду. Опасиста тітонька з двома клунками схопила за руку і почала щось швидко говорити. Він показав їй, що не чує. Жінка замовкла і стала в чергу за ним. Сергій відвернувся, але за мить його знову схопили за руку. «Та що вона хоче від мене?» – подумав, обертаючись, і побачив, що його тримає міліціонер. Хлопець злякано відсахнувся. «Ну от і все. Швидкі вони, коли не треба! Знайшли-таки...»

Він чекав, що міліціонер зараз одягне йому кайданки і поведе у відділок. Але той жестом попросив малого дивитися йому в обличчя і повільно промовив:

– Ти глухонімий, так? Я бачив, як ти показував жінці, що не чуєш.

Сергій кивнув.

– То чого ти стоїш тут, мучишся? Ти ж можеш без черги квитки брати. Ану, ходімо зі мною.

Сергій, збентежений і здивований, подався за міліціонером, який розштовхав натовп і підступив просто до каси.

– Так, швидко пропустили дитину-інваліда! – вигукнув він, прилаштовуючись біля віконця. – Тобі куди, малий?

На стіні висів великий розклад руху автобусів. Сергій тицьнув пальцем у назву «місто Верховина» і дістав з кишені п’ятдесят гривень.

– Сховай гроші, – буркнув міліціонер, – тобі як інваліду безкоштовний проїзд у транспорті положено. Не знав? А чому ти сам, до речі? Де супроводжуючі?

Хлопець не зрозумів запитання, але суворий вираз обличчя міліціонера насторожив його. Він похитав головою, показуючи, що не чує. Міліціонер махнув рукою, взяв у касирки безкоштовний квиток і повів Сергія до маршрутного автобуса «Івано-Франківськ-Верховина». Передав квиток водію, а Сергія підштовхнув у салон. Навіть помахав йому рукою! Тоді поправив кашкета і з почуттям виконаного обов’язку гордо пішов собі далі.

Сергій усе ще не міг надивуватися, що бувають, виявляється, і такі міліціонери, а не лише різні там кокудаки.

А міліціонер ішов і думав собі: «Ото батьки пішли: такого малого самого їздити пускають! Та ще й каліку! Та я б свого цілого-здорового нікуди ще не випустив, а тут!..»

Автобус виїхав на перехрестя і зупинився біля світлофора. Праворуч на стовпі висів дороговказ, де було написано: «Верховина – 125 км». Сергій мимоволі всміхнувся.

Ще кілька хвилин тому він боявся, що його під конвоєм повезуть до інтернату або й у колонію для малолітніх злочинців спровадять, а зараз був певен, що через якихось три години знову побачить Яринку...

Подумки він усе частіше кликав її «сестричка». Останні три місяці мріяв знайти малу і врятувати від батька-чудовиська, який до смерті забив її маму. Але що ближче автобус під’їжджав до Яринчиного села, то більші сумніви опосідали хлопця. Як знайти її хату? Як непомітно проникнути всередину і вивести дівчинку? Як серед ночі повернутися до Івано-Франківська?

Запитань було багато, а відповідей поки що – жодної...

Яринчине село розкинулося на берегах карпатського красеня – Чорного Черемоша. Водій зупинив автобус біля обшарпаної зупинки. Сергій вийшов з маршрутки, вдихнув свіжого гірського повітря і розгубився...

Якось у новинах показували сюжет про повінь у Карпатах після танення снігів – новини на «Першому каналі» дивилися майже всі в інтернаті, адже це була одна з небагатьох передач із сурдоперекладом. Яринка жестів перекладача не розуміла, тому в телевізор зиркала хіба вряди-годи. Але раптом вона стрепенулася, підбігла до телевізора й почала тицяти пальцем то в екран, то собі в груди.

– Що сталося, Яринко? – злякалася вихователька, яка разом з дітьми сиділа в загальній кімнаті. – Що ти там побачила? Це твоє село, так?

Але сюжет уже завершився. Яринка, похнюпившись, повернулася на диван і притулилася до Сергія.

Наступного дня після уроків Сергій повів Яринку в комп'ютерний клас. Під'єднавшись до інтернету, погуглив інформацію про її село. Дівчинка одразу ж пожвавішала, коли на моніторі з'явилися знайомі місця. Так вони й просиділи, розглядаючи фотографії, аж до вечері.

Коли вони прощалися біля спального корпусу, Яринка знаками попросила Сергія зачекати і побігла у свою кімнату. Незабаром повернулася з кольоровою фотографією, на якій молода жінка, сидячи на похиленому ганку старої дерев'яної хати, тримала на колінах маленьку дівчинку. Вони були такі схожі, і в обох був такий щасливий погляд! Яринка показала пальцем на жінку і прожестикулювала: мама. Потім ураз заплакала. Хлопець аж розгубився: Яринка ніколи не плакала, навіть коли їй було дуже боляче! Обійняв її і подумки пообіцяв, що ніколи в житті нікому не дозволить образити. А ще – зробить усе, щоб її погляд знову став таким же щасливим, як і на тому фото...

Село тягнулося змійкою вздовж ріки. Сергій ішов вулицею, уважно розглядаючи кожну хату. Намагався упізнати серед них ту, що запам'яталася з Яринчиної фотографії. Але так нічого й не видивився. Спинився біля останньої хати. Що робити далі, просто не знав.

«Напевне, я помилився. Яринка показувала мені себе й маму, але чи то була їхня хата? Може, вони їздили до когось у гості в інше село і там фотографувалися? І як я маю тепер її знайти?»

Щоб не впасти у відчай, який наповзав чорною хвилею, Сергій подався на берег ріки й узявся пускати жабки гладенькими, обточеними водою камінцями. Вони підстрибували, відбиваючись від поверхні води, і летіли вперед, ніби хотіли дістатися до протилежного берега. Але кінець кінцем таки тонули.

«От і я потонув, – думав Сергій. – Скільки раз підстрибував, скільки намагався, а все коту під хвіст!» Хлопець підібрав чималого плескатого камінчика і щосили жбурнув у воду. Камінець вдарився об великий камінь посеред ріки й різко підскочив угору. Сергій прослідкував за ним поглядом і

мало не скрикнув: високо на пагорбі на протилежному березі Черемоша виднівся той самий похилений дерев'яний ґанок...

Не роздягаючись, Сергій помчав убрід через ріку. У горах вже кілька тижнів не було дощу, тому ріка обміліла. До берега залишилось якихось кілька метрів, і раптом Сергій, послизнувшись, шубовснув у воду. Скочив на рівні. Боляче вдарився, але, здається, все ціле, можна рухатися далі.

Так само бігцем Сергій вибрався з води і піднявся на пагорб до Яринчиної хати. Біля неї не було ні паркану, ні подвір'я – лише галявина, на якій стояли дві копички сіна. Захекавшись від швидкого бігу, хлопець сховався за одну з них і взявся спостерігати за ґанком.

Недарма кажуть, нема гірше, ніж чекати і наздоганяти. Та іншого виходу в Сергія не було: мусив чекати, поки хтось вийде з хати надвір, чекати спокійно і тихо, попри вечірній холод, мокрий одяг і близькість Яринки – а це було найважче.

Минуло не менше години. Сергій весь час сподівався, що нарешті в хаті ввімкнуть світло, й через вікно можна буде побачити, що робиться всередині. Але в хаті було темно.

Холод уже допікав. Сергій вигріб з копиці кілька оберемків сіна й намостив собі «гніздо», щоб хоч якось порятуватися. Тим часом з протилежного, більш похилого боку пагорба, до хати по стежці піднявся якийсь чоловік. Щойно Сергій надумався вмоститись у своєму «гнізді», чоловік тричі постукав палицею у вікно хати. Ніхто не озивався. Тоді він постукав знову, більш наполегливо. Зсередини долинуло невдоволене бурчання. За якийсь час двері зі скрипом прочинилися і на ґанок вийшов господар. У руці він тримав незапалену гасову лампу.

– Кого тут носить? – запитав сердито і додав: – Сірники маєш?

Прибулець вийняв з кишені запальничку. Господар запалив ліхтар і направив світло на непрошеного гостя.

– Ви, я так розумію, батько Яринки Горак? – почав розмову незнайомець.

Сергій не почув ані скрипу дверей, ані голосів. Змучений від нервового напруження, голоду й холоду, він задрімав. Але світло лампи умить розвіяло дрімоту. Хлопець обережно визирнув з-за копиці. На ґанку Яринчиної хати стояв розкуйовджений неголений чоловік у спідній білизні і світив на... Миколу Павловича, завуча школи-інтернату. Сергій миттю пірнув у сіно. «А він що тут робить?» – майнула думка.

За хвилину Сергій помітив, що тінь від ліхтаря якось дивно стрибає. Він обережно вистромив голову і з жахом побачив, що Яринчин батько однією рукою тримає Миколу Павловича за горло, притиснувши до стіни, а другою намагається влучити йому ліхтарем у голову. Завуч сіпався, щоб ухилитися, але

на маленькому ґанку це було майже неможливо. Сергій вискочив зі свого сховку і кинувся на допомогу вчителеві.

– А то шо за бісеня?! – скрикнув Яринчин батько, коли Сергій з розгону налетів на нього, щоб збити з ніг. Тоді відштовхнув хлопця, брудно лаючись. Сергій злетів з ґанку і боляче вдарився головою об дерев'яну сходинку.

– Тікай! – прохрипів учитель. – Біжи по допомогу! Швидше!

Сергій відповз у кущі, підвівся й, хитаючись, подався вниз тією стежкою, якою прийшов Микола Павлович. Стежка вивела Сергія до вузенької дощаної кладки через Черемош. На секунду він зупинився, бо було дуже лячно. Перевів подих і обережно, крок за кроком, рушив уперед.

Ура, таки втримався! Та радіти було ніколи.

Сергій підбіг до найближчої хати і загрюкав у двері.

– Хто там?! – стривожено запитав жіночий голос.

Від несподіванки Сергієва рука застигла в повітрі:

«Що це? Я щось почув, чи мені примарилося?»

– Іване, вставай! – знову почулося за дверима. – Хтось стукав, а не відзивається, іди-но глянь, хто то!

Коли двері врешті відчинилися і на порозі з'явився заспаний чоловік, Сергієва рука все ще «висіла» в повітрі.

«Я чув! Я все чув! Як говорила жінка, як відчинялися двері! Я чув, як завуч просив мене бігти по допомогу! Точно, нічого мені не привиділося!»

– Ну, бахуре, чого тобі? – невдоволено запитав чоловік.

Якщо повернувся слух, то, може, й мова теж? Сергій розкрив рота, напружився, але так і не зміг витиснути з себе жодного звуку.

– Ну шо ти махаєш ротом, як та риба? Кажи, шо треба? А як нє, то зара зі сходів спущу!

Сергій спробував жестами пояснити, що на пагорбі за рікою один дядько намагається вбити іншого і потрібна допомога. Чоловік нічого не второпав і вже збирався гримнути дверима, та раптом помітив, що за рікою, у напрямку, куди вказував хлопець, спалахнуло полум'я.

– Стефко! – закричав. – Біжи буди людей, пожежа! В Олекси хата горить!

– В якого Олекси?!

– Та в Горака ж, того що з тюрми-но вийшов!

Поки чоловік взувався і шукав відра, дружина побігла до сусідів. Потім він тицьнув відро Сергієві, сам ухопив ще кілька і помчав до ріки. Хлопець біг за ним, а подумки молився: «Боженьку, тільки щоб з Яринкою нічого не сталося! Тільки щоб вогонь не зачепив її!»

Біля кладки вони набрали у відра води і обережно понесли вверх по стежці, намагаючись менше розхлюпувати. Поки дісталися Яринчиної хати, там

уже палали вхідні двері й сіни. Сусіда вилив усю воду на двері, сподіваючись, що пригасить вогонь і можна буде дістатися в хату. Але вогонь не вщухав. Чоловік схопив відра й знову побіг до ріки, на ходу вигукуючи:

– А ти чого стоїш, Олексо?! Дурню, та ж то твоя хата горить!

Яринчин батько вкляк біля ґанку і осоловілим поглядом дивився на полум'я. Поряд у траві стогнав Микола Павлович. Рукою він затуляв закривавлену рану на голові. Під ґанком догорав розбитий гасовий ліхтар.

Ураз із тріском вилетіла віконна шиба. Вогонь, підживлений притоком кисню, швидко перекинувся на кімнату. Сергій, злякавшись за Яринку, вискочив на підвіконня і заліз у кімнату, яку все густіше оповивав дим. Яринки там не було. Сергій накинув на себе простирадло й вибіг у сіни. Крізь їдкий дим помітив ще двоє дверей. Відчинив найближчі й опинився в маленькій темній коморі. Там Яринки не було теж. Сергій посмикав наступні двері, але ті були замкнені на ключ. Він почав гримати, з розгону штовхати їх плечем. Дарма – двері не піддавалися. Вогонь тим часом підкрадався все ближче. Без допомоги справитися було годі. Сергій повернувся в кімнату й вискочив через вікно назовні. Яринчин батько кудись зник, а Микола Павлович, все ще тримаючись рукою за голову, намагався підвестися на ноги, але щоразу знесилено падав на землю. Від ріки до палаючої хати збігалися люди. Кожен ніс відра. Попереду біг той дядько, якого Сергій першим покликав на допомогу. Хлопець кинувся до нього, шарпав за рукав і тицяв пальцем у бік хати: дівчинка, мовляв, там є, дівчинка!

– Відступись, малий, не до тебе зараз! – відмахнувся чоловік, вихлюпнув воду на вогонь і знову помчав до ріки.

Сергій підбіг до купи з дровами, схопив поліно і знову поліз у хату.

Вогонь уже хазяйнував у коморі. Від перегрівання потроху вибухали банки. Десь позаду з гуркотом обвалився ґанок. Сергій завмер. На мить йому здалося, що він знову в татовій машині, на яку зі скреготом й снопами іскор суне той жахливий поїзд... Трусонув головою, відганяючи примару, обхопив двома руками поліно і почав гамселити ним у зачинені двері. Хтось із людей почув шум у хаті й закричав:

– Там всередині хтось є! Рятуйте!

– Німий! – здогадався той перший дядько, якого звали Іваном. Вилив на себе відро води, щоб не загорітися, і почав пробиратися всередину. Крізь дим побачив хлопця, котрий несамовито бив лупив поліном у двері. Схопив його за плечі й потягнув до виходу. Той впирався, виривався і без кінця показував на ті двері.

«Та що ж там таке за тими дверима, що ти так впираєшся?!» – подумав дядько, збагнувши, що йому легше допомогти хлопцеві, ніж боротися з ним.

Узяв і з розгону наскочив на двері. Дерево нарешті не витримало й тріснуло. Вогонь освітив маленьку кімнатку без вікна, в якій були шафка і старе ліжко з іржавими залізними бильцями. Під ліжком, скрутившись калачиком, лежала дівчинка. Чоловік швидко підняв її на руки і, прикриваючи своїм тілом, посунув до виходу, прихопивши й Сергія.

На дворі він поклав непритомну Яринку на землю. Підбіг якийсь чоловік, напевне сільський фельдшер, і почав робити їй штучне дихання. Сергія, тим часом, обливали водою, щоб не так боліли опіки на руках і спині.

Після чергової спроби оживити Яринку, з її грудей вирвався важкий хрип. Дівчинка закашлялася й розплющила очі. Окинула розгубленим поглядом людей, що бігали навколо з відрами й лопатами, і зупинилася на оповитій полум'ям хаті. Рятувати хату було марно – вогонь уже хазяйнував усюди.

Фельдшер підніс дівчинці до губ пластикову пляшку з водою. Яринка ковтнула, відвела погляд від вогню і помітила неподалік хлопця, котрому якась жінка натирала руки й спину білою маззю. Хлопець повернувся. Попри вимащене сажею лице, Яринка впізнала Сергія. Миттю, наче в неї вдмухнули нове життя, вона зірвалася на ноги й рвонулася до нього.

Фельдшер, злякавшись, що в дівчинки шок, схопив її обома руками і знову всадив на землю. Але Яринка пручалася, силкувалася вирватися з його обіймів, і раптом голосно загарчала, мов дикий звір. З несподіванки фельдшер відпустив дівчинку. Вона підбігла до Сергія й кинулася йому на шию.

– Ба-а-тик! Ба-а-тик! Мій ба-атик! – безперестанку повторювала вона, міцно обіймаючи хлопця. Сергій зціпив зуби від болю, коли Яринка притислася руками до його обпеченої спини, але терпів і ніжно гладив її по голівці. Обоє плакали...

Хата догорала. Люди вже не гасили пожежу, лише поливали і присипали землею, пильнуючи, щоб вогонь не поширився далі.

Поранену голову Миколи Петровича обмотали чистою шматкою. Напевне, у нього був струс мозку, бо підвестися на ноги без сторонньої допомоги він не міг. Куди подівся винуватець пожежі, Яринчин батько, ніхто не знав. Вогонь помалу вщухав, на галявині ставало темніше, але люди не розходилися, продовжуючи гомоніти й обговорювати те, що сталося на їхніх очах.

Десь унизу від дороги почулися звуки сирени. Незабаром кілька автомобілів зупинилося біля кладки на протилежному боці ріки: швидка допомога, міліцейський УАЗ і дві пожежні машини. За ними прилаштувалося ще одне авто, з якого вийшов високий поважний чоловік. У його кишені задзвенів телефон. Чоловік відповів:

– Алло! Слухаю, Толю. Так, я вже на місці. Щойно прибув. Ще не знаю, буду зараз розбиратися. Коли приїхав у райвідділ міліції у Верховині, там усі на вухах стояли. Казали, що в них негайний виклик у сусіднє село. Начебто там якийсь п'яничка мало не на смерть побив чоловіка, підпалив хату. Одним словом, не мають часу зі мною розмовляти... Так, Яринчине село... Так, поїхав туди вслід за міліцейським патрулем. Хата, бачу, вже майже згоріла. Що з дітьми – невідомо... Я тобі передзвоню, як щось дізнаюся.

Поки Вадим Андрійович підіймався стежкою до Яринчиної хати, повз нього двоє санітарів пронесли на ношах чоловіка з перемотаною головою. «Вочевидь, там щось серйозне», – пробубонів професор і пришвидшив крок. На пагорбі побачив натовп людей навколо згарища. Пожежники щось пояснювали людям і безпомічно розводили руками. Трохи лівіше на галявині біля когось клопоталися лікарі. Вадим Андрійович підійшов ближче.

– Сергій, – полегшено видихнув він, упізнавши в замурзаному хлопцеві свого вчорашнього гостя. – Живий, дякувати Богу!

Щоб не заважати лікарям, професор відійшов убік і набрав номер свого учня.

– Толю, все минулося. Так, знайшовся. І дівчинка теж, сидить поруч, притулившись до нього. Батько? Не знаю, тут такий гармидер. Дякувати Богу, живі. З усім решта розберемось. Добре, бувай, до зустрічі!..

Розділ 15
Знову разом

Минув місяць. Після літніх канікул життя у школі-інтернаті потроху входило у звичну колію. Новачки пристосовувалися до розпорядку життя і навчання, а «старожили», як могли, допомагали їм. Про Вітька, який минулого року тероризував цілу школу, вже ніхто не згадував. У всіх на вустах, чи то пак на руках, була нова історія – про те, як завуч Микола Павлович і семикласник Сергій Петрина врятували Яринку Горак від жорстокого батька.

Вечорами після відбою хлопці у своїх спальнях засвічували екрани мобільних телефонів і в потемках усоте переповідали про те, як Горак-старший утримував дівчинку під замком у темній кімнаті. Як морив її голодом, а все пропивав. Як напав на Миколу Павловича і мало не вбив гасовою лампою. Як від вогню тої лампи загорілася хата, в якій була зачинена Яринка. П'яний Горак тоді з переляку протверезів, але, замість рятувати свою дитину, утік. Наступного дня міліція знайшла його, ледь притомного від пиятики, в одного з товаришів по чарці з сусіднього села. Тепер він знову у в'язниці.

Але найцікавіше хлопцям було переповідати про пригоди Сергія, який врятував дівчинку з вогню. Особливо популярною була історія про те, як він

жив серед вокзальних злодіїв. Вона щодня обростала новими й новими неймовірними подробицями.

Сам хлопець не любив згадувати про підвал Саньки-Глухаря. І на всі прохання розповісти щось цікавеньке обходився короткими фразами-жестами. Може, саме тому хлопці й додумували собі найцікавіші деталі...

Сергія зараз набагато більше цікавило інше. У першу неділю жовтня в школі мав відбутися концерт до Дня вчителя. Вони з Яринкою збиралися показати танець, з яким так і не встигли виступили на останньому дзвонику. Але часу на підготовку було обмаль, бо і Яринка, і Сергій тільки нещодавно повернулися до навчання: діти два тижні були в Києві – в інституті отоларингології при академії наук, де проходили спеціальну діагностику. Слух у Сергія відновився практично повністю, а от говорити він так і не почав. Проте столичний лікар обнадіяв його на прощання: – Не переживай, хлопче. Якщо твій мозок зумів відновити функцію слуху, то з часом повернеться й мова!

Але Сергій не дуже й переймався. Він був щасливий, що заговорила Яринка! Після обстеження фахівці пообіцяли, що виготовлять для неї спеціальний слуховий апарат, який підсилюватиме звук і перетворюватиме його в частоти, які мозок дівчинки може сприймати. Яринка змінилася. Ожила. Вона вже не нагадувала залякане звірятко, потроху починала спілкувалася з однолітками і заводити подружок. Але щодня, як тільки випадала вільна хвилина, бігла до Сергія, і вони разом ішли до актового залу – слухати музику й танцювати...

Епілог

З нагоди Дня вчителя учні прикрасили актовий зал кольоровими кульками і оберемками квітів. Вихователі здогадувалися, що старшокласники уночі таємно позрізали їх на клумбах біля довколишніх приватних будинків, але вирішили не псувати свято.

Усі глядачі були «своїми» – батьки вихованців та працівники школи-інтернату. Не було лише завуча Миколи Павловича. Він досі лежав у лікарні і дуже шкодував, що пропустить таку важливу подію.

Учасники концерту хвилювалися. А найбільше – Сергій. Через шпаринку в завісі він помітив, що в першому ряду поряд з директором сидять його львівські знайомі – професор університету Вадим Андрійович і адвокат Анатолій Олексійович. Вони приїхали на запрошення Василя Степановича. Навіть невгамовна такса Альфа сиділа біля ніг свого господаря і на диво спокійно чекала початку концерту.

Гості приїхали ще зранку. Сидячи в кабінеті директора за чашкою кави, Вадим Андрійович повідомив про арешт Санька-Глухаря.

– Уявіть собі, – захоплено розповідав професор, – його схопили під час передачі чергового хабаря тому міліціянту Кокудаку! Прапорщика давно вже підозрювали в покриванні вокзальних злодіїв. Нарешті і самого Кокудака, і Саньку-Глухаря вдалося схопити на гарячому!

– Треба визнати, – додав адвокат, – що якби не Сергій та його історія, то ще невідомо, чи діяла б прокуратура так оперативно. Коли правоохоронці завітали в той сумнозвісний підвал, то виявили, що більшість із тамтешніх бідолах глухі. Тоді на допомогу викликали мене. Так от, спілкуюся я з одним із затриманих, і підсідає до мене хлопець. Без обох рук. Називається Романом і запитує, чи знаю я щось про долю глухонімого хлопця Сергія, який теж певний час жив у підвалі, але після конфлікту з ватажком зник. Роман хвилювався, що бандит розправився з непокірним. Коли я зрозумів, що малий говорить про нашого Сергія, то усе розповів йому. Хлопчина аж підскакував від радості!

– І що... що далі буде з тими всіма дітьми? – перебив адвоката Василь Степанович.

Анатолій лише похитав головою і скрушно відповів:

– Та... насправді – нічого хорошого. Розподілять по інтернатах для неповносправних. З часом хтось не витримає, знову втече й пристане до іншої банди. Або створить власну, послуговуючись досвідом, здобутим у Глухаря. А тих, хто залишиться в інтернаті, через кілька років примусово виставлять за двері, залишивши наодинці з байдужим світом. Ну та про це вам, у принципі, теж добре відомо. Одному із сотні пощастить, якщо вдасться поступити вчитися на зубного техніка чи й навіть педагога. Хтось стане хорошим муляром-штукатуром, столяром чи монтажником і непогано зароблятиме на ремонтах квартир. Когось за державною квотою візьмуть на якусь некваліфіковану роботу. А всі інші знову підуть жебрати і спиватися під парканом від розпачу і безнадії...

– Е-е-ех, важко жити, годі вмерти, – зітхнув директор інтернату, запалюючи чергову цигарку. – Ну, досить про сумне. Допивайте каву, шановні гості, йдемо до актового залу. Негоже примушувати наших юних артистів чекати. Увесь світ ми з вами все одно не змінимо і не врятуємо.

– Маєте рацію, – кивнув професор. – Але якщо кожен із нас роззирнеться навколо і допоможе хоча б одній дитині, яка потребує підтримки, то і це вже геть не мало. Рятуючи одну дитину, ти рятуєш цілий всесвіт!

– Ви невиправний ідеаліст, Вадиме Андрійовичу, – усміхнувся адвокат, підводячись з крісла...

Яринка вперше в житті виходила на сцену, та ще й перед такою кількістю людей. Але страху не було – біля фортепіано на неї чекав Сергій. Юний піаніст сів за інструмент, поклав руки на клавіші, і музика затремтіла в повітрі, щемка і

щира. Коли він крадькома глянув на Яринку, її очі світилися від щастя, точно так, як на старій фотографії, точно так, як хотів Сергій...

Сайко Оксана

Я уявляю своїх читачів таким ж, якими є герої моїх оповідань. Вони різні за своїми звичками й інтересами, як і різні за своїми характерами й типажами. Вони здатні на якісь кумедні витівки, відчайдушні пригоди, але й вчинки, коли потрібна допомога, рішучість у прийнятті позитивного рішення в складних ситуаціях.

Звісно, вони іноді помиляються, бувають у чомусь байдужими й не надто добре чинять. Але ж хіба з нами теж так не бувало? З часом вони можуть збагнути свою помилку й чомусь навчитися. Хай навіть вони приходять до того не відразу.

Насамперед вони прагнуть розуміння своїх однолітків і дорослих, й шукають самовираження. У чомусь мої читачі, можливо, трішки можуть бути схожими й на мене в дитинстві чи на моїх друзів. Але разом з тим вони – сучасні діти, зі своїм світом, проблемами й потребами на тлі тих суспільних умов та обставин, що існують тепер.

КАВ’ЯРНЯ НА РОЗІ

I

Цього чоловіка привів із собою дощ, який не вщухав уже кілька днів поспіль. Інакше він, можливо, ніколи б не переступив поріг нашої кав’ярні. Непримітна, скромна, трохи вигоріла від сонця вивіска у завулку між старих брукованих вулиць навряд чи привернула б його увагу. Вона майже ніколи не приваблювала чужинців, які опинялися у нашому місті через певні обставини й шукали кав’ярень із яскравими, але часто й безглуздими назвами (такими, приміром, як «Райське їдло» чи «П’яте колесо»), розташованих здебільшого на центральній площі міста. Відвідувачів ще не було, і, сидячи за лядою, я читала книжку, яку знайшла у дядьковій бібліотеці. Дощ стукотів по даху і ринві, тому

я не почула теленькання дзвіночка на вхідних дверях. Якийсь час гість роззирався довкола, переминаючись з ноги на ногу, немов зважуючи, чи потрапив туди, куди сподівався, чи почуватиметься тут затишно й безпечно, чи варто взагалі заходити, чи ліпше обернутись і просто піти геть. З його капелюха й плаща стікали великі краплі. Він мав змучений і безпорадний вигляд, ніби щось завдало йому прикрості. У руках тримав пузату старомодну течку брунатного кольору.

Цього відвідувача я бачила вперше і, схоже, він був не з нашого міста. Не знаю, чому в мене склалося таке враження. Він був трохи дивний, не такий, як тутешні мешканці, поводився невпевнено й насторожено. «Мабуть, дядькові Романові буде приємно, коли він дізнається, що до нашої кав'ярні завітав чужинець», – промайнула у мене думка.

– Ви чогось хотіли, пане? – запитала його я.

– Так, можливо, – пробурмотів чоловік, – якщо у вас є якийсь гарячий напій…

– Звичайно, є, – жваво відказала я. – Є кава і чай. А може, бажаєте юшки?

– Мені горнятко кави, – попрохав він, сідаючи на високий стілець біля ляди. З капелюха досі крапало, та чоловік не знімав його. Мабуть, саме старомодний капелюх, що мав би додати йому галантності, елегантності чи навіть оригінальності, натомість робив його диваком. Такі капелюхи носили років зо тридцять-сорок тому. Мені доводилося бачити їх на старих світлинах.

На вигляд чоловікові було ледь за сорок, хоч я не завжди правильно визначаю вік старших людей. Він мовчки спостерігав, як я готую каву по-турецьки, і час від часу голосно шморгав носом, ніби мав нежить.

– Ці ваші безконечні дощі… Тут стільки вологості… Це шкодить легеням і дихальним шляхам загалом… – тихо проказав він. – Так і до застуди недалеко…

– А ви лікар? – запитала я. Не з цікавості, а просто, щоби підтримати розмову. Я не надто любила, коли до кав'ярні навідувалися мовчуни – вони завжди навіювали тривогу. Мені подобалися люди відкриті, балакучі, котрі могли верзти будь-які дурниці, бо це анітрохи не заважало, а, навпаки, веселило. Принаймні я не почувалася самотньою.

– Ні, – заперечив чоловік, – я не лікар.

– Може, гаряча кава вам і справді трохи допоможе. Ви хоч зігрієтеся, – сказала я і подала йому горнятко.

– Дивно, – проказав він, радше до себе, аніж до мене, голосно сьорбнувши, – у цьому місті запах кави відчутно найкраще. Навіть у такий дощ, який начебто поглинає всі аромати. Жодне місто так не пахне…

– А як пахнуть інші міста? – спитала я. Той чоловік уже видався мені цікавим.

Він на хвилю замислився й ковтнув кави.

– По-різному, – відказав, – іноді курявою, іноді печеним хлібом, а буває, що й каналізацією та автомобільними вихлопами… Це місто пахне кавою, тому до нього хочеться повертатися.

– То ви у нашому місті не вперше?

– Ні, – сказав чоловік, знову голосно сьорбнувши. – Але мені завжди здається, що вперше. Є такі міста, які залишаються вічними нерозкритими таємницями, навіть якщо вони для тебе рідні.

– А чому?

Чоловік лише важко зітхнув і вдав, що не розчув мого запитання. А може, не бажав продовжувати розмову. Він справді виявився дивакуватим, і старомодний намоклий капелюх був тому яскравим підтвердженням.

– А що це ви читаєте? – запитав він раптом, торкнувшись обкладинки книжки, яку я залишила на ляді. Вона вмить опинилася в його руках і, прижмуривши очі, він заходився її гортати, погладжуючи пальцями сторінки, немов пестив їх.

– Це книжка з бібліотеки мого дядька. Я тільки-но почала її читати, – відказала я.

– А чому ви обрали саме її? – допитувався чоловік.

Я всміхнулася: чудернацький дядечко!

– Я прочитала лише кілька речень. Здалося, що вона мені сподобається. Крім того, автор мені невідомий. Я раніше ніколи не чула цього прізвища й, відповідно, не читала жодної його речі. Та іноді невідомі автори бувають цікавішими, ніж відомі. Бо ти не знаєш, чого від них чекати. Це завжди схоже на маленьке відкриття, яке немовби належить тільки тобі.

– Отож-бо й воно – невідомий автор… – пробурмотів чоловік. – Старе видання, пожовклі сторінки, забута книжка…

– Забута?

– Авжеж, забута, – підтвердив гість, допивши каву.

– А чому забута?

– Вона видана сорок п’ять років тому, – пояснив той. – Відтоді її ніхто не перевидавав. І, схоже, вже ніколи й не видасть…

– Звідки ви знаєте? – запитала я.

У ту мить теленькнув дзвоник на дверях. До кав’ярні, стріпуючи парасольку, влетіла Нелька, яка працювала у нас куховаркою, – засапана й розчервоніла.

– Вибач, спізнилася, – проторохтіла вона, переводячи подих й одразу хапаючи фартуха. – Юрка відвести в садок – ціла трагедія. Стільки плачу й вереску!.. А ще той дощ…

Нелька запізнювалася часто. Вона сама виховувала малого сина й вічно не встигала. На її запізнення дядько Роман дивився крізь пальці. Мабуть, тому, що жалів. А ще тому, що на Нельку неможливо було сердитися – вона була трохи наївна і дуже щира. Її широка усмішка на круглявих щоках з ямочками могла роззброїти будь-кого! Крім того, Нелька смачно готувала. Але найголовнішою її рисою було те, що вона завжди геть усе про всіх знала. Як це їй вдавалося, я не могла збагнути.

– Тільки один відвідувач? Більше не було нікого? – похапцем запитала вона, коли я зайшла з нею до тісної кухні.

– Робочий день щойно розпочався, – відказала я, – а за такої погоди, напевно, багато хто захоче зігрітися теплим чаєм чи супом.

– Авжеж, роботи нам сьогодні не бракуватиме, – погодилася Нелька й узялася за баняки.

Коли я повернулася за ляду, дивакуватого чоловіка вже не було. Він пішов так само нечутно, як і прийшов. Біля горнятка з випитою кавою лежали гроші.

Негода й далі рясно вмивала день. Дядько Роман любив повторювати, що наше місто – це місто дощів та туманних світанків. Повітря тут завжди було надміру вологим, а вранці можна було побачити сивувату імлу, що ніжно огортала все навколо… А ще дядько казав, що дощі приносять із собою переміни, і мав незаперечні докази своєї рації. Невідомо чому – може, це був звичайнісінький збіг обставин, – але найважливіші події дядькового життя й справді були пов’язані з дощем. Коли він народився, а сталося це значно раніше, ніж сподівалися його батьки, небо аж двигтіло від грому та блискавиць. З дружиною він теж познайомився у зливу: вони ховалися під одним деревом. А через п’ять років вона пішла у дощ, щоби вже ніколи не повернутись у дядькове життя… І саме в осінній сльотавий день кілька років тому дядько Роман придбав кав’ярню, яка стала сенсом його життя і його відрадою.

Але чи міг він того дня знати про якісь переміни, що їх принесе із собою дощ?

Я не відразу зауважила те, що моя книжка зникла. Шукала її скрізь: під лядою, і під столами, й на підвіконнях… Марно. Її ніде не було. Просто дивно, куди ж вона могла подітися? Невже таємничий відвідувач прихопив її з собою? Випадково, через неуважність, чи навмисне? Він з такою цікавістю її розглядав… Якщо випадково, мусить повернутися й віддати її мені. Звісно,

якщо він ґречна й порядна людина… Начебто виглядав на поціновувача книг, тож мав би й справді так учинити…

Через цю, здавалося б, незначну прикрість у мене зіпсувався настрій. За допомогою цієї книжки я могла себе чимось зайняти, особливо, коли не було відвідувачів. А тепер доведеться нудьгувати…

Хоча того дня я надто й не нудьгувала. Нелька захоплено розповідала про знайомство із новим сусідом – хлопцем, який кілька днів тому купив помешкання у її будинку. Учора він постукав у її двері, щоби позичити солі. І Нелька не лише позичила сіль, а й пригостила його чаєм. Вони сиділи на кухні й розмовляли, ніби давні знайомі, і година тієї розмови здалася їй миттю…

– Не уявляєш, як він мені сподобався, – зітхала вона, чистячи картоплю. – Він такий особливий… У нього такі проникливі очі… Мабуть, він дуже надійний, я це відчуваю. Він саме той, хто мені потрібен. Але невідомо, чи сподобається Юркові. Ти ж знаєш, як йому непросто вгодити… У тому й весь клопіт.

Час до часу Нелька знайомилася з чоловіками, захоплювалася, мріяла вийти заміж. Біда була тільки в тім, що ані один її приятель не припав до вподоби її трирічному синові. Жодні іграшки, цукерки, прогулянки чи інші способи, якими вони намагалися завоювати довіру малого, не допомагали. Врешті-решт чоловікам набридало тратити намарно стільки зусиль, і вони давали Нельці спокій. Дехто зникав по-англійськи, а дехто, важко зітхнувши, промовляв: «У нас усе могло б скластися, якби не твій син. З ним занадто багато клопоту, вибач».

Нелька розчаровувалася й страждала, але все ж не впадала у відчай.

– Не хвилюйся, – заспокоїла я її, – можливо, цього разу все буде гаразд.

На дверях нашої кав’ярні все частіше теленькав дзвінок. Майже одразу після дивакуватого відвідувача прийшло двійко хлопців-студентів; кілька годин смакуючи пиво, вони обговорювали вчорашню вечірку, дівчат, підсміювалися з якогось професора, котрий іноді засинав на лекціях… Жінка, яку я нерідко бачила на вулиці, вирішила зігрітися й обсохнути, і замовила горнятко чаю. Здається, вона на когось чекала, бо раз у раз поглядала на годинника, якого виймала з кишені свого плаща, й зиркала у вікно. Так і не дочекавшись, знову пішла у дощ. А потім був молодий учитель із музичної школи зі смішними настовбурченими вусами, котрий завжди приходив до нас із флейтою, з якою, напевне, ніколи не розлучався. Він з’їдав миску грибної юшки або борщу і поспішав до школи.

– Він ще парубок, – якось повідомила мені Нелька. – Бідолаха просто мріє про господиню, яка б готувала йому такі юшки. Але йому не щастить. Усі

оті музикантки і вчительки музики, біля яких він постійно крутиться, – кепські господині.

Я тільки знизувала плечима і всміхалася. І звідкіля усе це було відомо Нельці? Невже вона така спостережлива?

Дядько Роман сьогодні був геть заклопотаний. З'явившись у кав'ярні, він лише неуважно махнув мені рукою й зачинився у тій комірчині, яку називав своїм кабінетом. Цілісінький день просидів за бухгалтерськими паперами.

Увечері відвідувачів побільшало. У кав'ярні панував гул, висів цигарковий дим, пахло смаженими котлетами і пивом.

– Щось ви сьогодні не в гуморі, – заговорив до мене молодий рудавий чоловік, підійшовши до ляди.

– Нічого не вдієш, таке теж трапляється, – зітхнула я, подаючи на ляду вино, яке той замовляв завжди. Він був постійним відвідувачем, тому що в нашій кав'ярні було найдешевше вино та кава. У кутку за столиком на нього чекала білявка, яка ретельно пудрила щоки. Я не знала, як того чоловіка звати насправді. Розповідали, що колись він навчався у семінарії й планував стати священиком, але нібито засумнівався у своєму покликанні через якусь несправедливість у стосунку до нього церковної влади й ректора семінарії, який не радив йому висвячуватись. Тепер він викладав релігієзнавство у коледжі для майбутніх перукарів, а вечорами приходив до нашої кав'ярні з якимись панянками, чомусь завжди білявками, частенько впивався, а якщо його провокували, починав вигукувати непристойності на адресу всіх єпископів. Коли ж його просили втихомиритися, він зчиняв ще гірший галас. Тоді доводилося кликати дядька Романа. Той приходив, заспокоював його, щось лагідно шепотів на вухо і вмовляв іти додому. Чоловік розчулювався, шморгав носом, дозволяв підвести себе зі стільця і випровадити з кав'ярні. За таку поведінку його прозвали «отцем-богохульником», хоч мені зроду не доводилося чути, щоби він богохулив, як, мабуть, і тим, хто його так прозвав. Але люди часто перебільшують через надмір уяви.

– У вас сталася якась неприємність? – зауважив отець-богохульник, усміхаючись мені своєю меланхолійною усмішкою. Може, він і не був справжнім священиком, та умів викликати довіру й бажання сказати правду. Або ж просто розумів людей.

– Нічого поважного, – теж усміхнулася я, – просто загубила одну книжку… Напевно, тому… Я завжди хвилююся через дрібниці.

– Пусте, – відказав він, забираючи у мене пляшку, – справді, не варто перейматися. Іноді, коли щось втрачаєш, то водночас і щось знаходиш… Пам'ятайте про це завжди!

Підморгнувши мені, він попрямував до своєї білявки.

Чоловік, що сидів за столиком навпроти і якусь хвилю уважно споглядав білявку, витяг зі своєї потертої старої течки папір і, закуривши цигарку, заходився щось швидко писати. Йому було, мабуть, уже за тридцять, але він і досі мав хлопчачу зовнішність. Він теж був у нас завсідником. Замовляв чарку коньяку, горнятко кави, сідав за столик, курив, не затягуючись, чи радше просто задумливо пускав дим, бо це допомагало йому зосередитись, і нотував щось на клаптиках паперу. Дядько Роман якось розповів мені про нього. Це був поет-невдаха, якому ніяк не таланило видати свою збірку. Він заробляв на життя, працюючи нічним сторожем на якомусь складі. А Нелька вважала його безнадійно закоханим і нещасливим. Саме тому, за її версією, він і писав вірші.

– Він іноді витягує з кишені пом’яту фотокартку, дивиться на неї і пише, – сказала вона мені. – Це фотокартка тієї, його пасії… Так поводяться тільки безнадійно закохані.

Той чоловік майже ніколи ні з ким не розмовляв. Ніби його цікавило не спілкування, а споглядання того, що діється довкола. І, мабуть, він мав рацію, бо споглядання іноді відкриває значно більше, ніж слова, що часто виявляються облудними. На якусь хвилю він відкладав папір і, підперши підборіддя рукою, спостерігав за людьми, щоразу з такою допитливістю, наче бачив їх уперше. Хоча всі наші постійні клієнти вже доволі добре зналися між собою. І цей поет; і отець-богохульник; і вже немолодий столяр, котрий мешкав навпроти кав’ярні й цілісінькі вечори просиджував тут за кухлем пива, охочий до розмов; і пухкенька молодиця, яка працювала в пральні й завжди пахла пральним порошком, – вона, здається, й приходила сюди саме для того, щоби привернути увагу столяра (так принаймні стверджувала Нелька); і старий удівець, котрий жив над кав’ярнею й навідувався до нас лише через нудьгу, бо в його помешканні, відколи померла дружина, зіпсувався телевізор… А ще була Мірка – сумна й вродлива жінка, яка надавала перевагу чоловічому товариству. Вона мала великі очі, в яких ховалося не надто щасливе минуле, майже не всміхалася, коли з нею жартували й загравали чоловіки, й сиділа за столиком з відсутнім та байдужим виглядом.

– Ніщо так не єднає закоханих, як дощ. І найкраще у такий дощ п’ється вино! – гукнув до своєї білявої супутниці отець-богохульник. – Вино і тільки вино! Воно додає пікантності цій теплій, затишній кав’ярні, шумові дощу й нашій розмові… Добре червоне вино, яким я мав би причащати прощених грішників. А тепер причащаю спокусливу жіночу вроду, яка ніколи не матиме прощення! Не існує такої сили, що може здолати вроду! Тож вип’ємо за вроду чарівних грішниць!

Білявка голосно розсміялася. Поет-невдаха, котрий сидів за столиком навпроти, відклав папір і знову закурив, з цікавістю поглядаючи в бік отця-богохульника, який, наповнивши келиха, миттю спорожнив його.

– Може, воно й добре, що він таки не став священиком, – стиха проказав столяр, сидячи біля ляди й чекаючи на кухоль пива, яке я саме йому наливала. – Ви ж тільки собі уявіть, яке б то було неподобство, якби отой гульвіса й пияк і справді сповідав і причащав… Ох, не доведи, Господи, мати такого священика…

– Кажуть, він розчарувався, – прошепотіла я. – Мабуть, така поведінка – ніщо інше, як протест. А це – цілком виправдано.

– Здається, він занадто захопився отими протестами! – скрушно зітхнув столяр, беручи кухоль із пивом. – Так, що вже й сам пустився берега! А чим воно скінчиться? Він до чортиків доп'ється. Ще й ті жінки… І задля чого усі оті протести? Задля марних страждань? Жінки завдають лише страждання…

Він поволі попростував до свого столика, де на нього чекав приятель, який, імовірно, теж був столяром. З кухні визирнула Нелька, подавши мені тарілки з кашею та гуляшем для голомозого добродія з житлової контори, що читав газету біля вікна.

– Тепер ти зрозуміла? Саме тому він і уникає жінок, – кивнула вона в бік столяра, багатозначно всміхнувшись.

– Що ти маєш на увазі? – не второпала я.

– Ця бідолашна праля йому теж подобається, – заторохтіла мені на вухо Нелька, – але хтозна, чи з того щось вийде. Він уже піймав свою колишню дружину на зраді. Відтоді не має довіри до жінок.

– Прикро… – зітхнула я.

Наближалася десята вечора. Час було зачиняти, тож відвідувачі потроху розійшлися. Тільки отець-богохульник ще допивав вино і щось шепотів білявці, а вона реготала. І поет продовжував писати, задумливо пускаючи цигарковий дим. Дядько Роман, який нарешті визирнув зі своєї комірчини, був дуже втомленим. Здавалося, ті обчислення забрали всі його сили. Він лише неуважно спитав, як минув у мене день.

– Ну, один відвідувач поцупив книжку з твоєї бібліотеки, – зізналася я. – Можливо, він не з нашого міста, якийсь чужинець. Принаймні поводився, немов чужинець.

– Чужинець? Поцупив з моєї бібліотеки? А як це він потрапив туди? Ти, Лідко, часом нічого не вигадуєш? – схоже, дядько Роман і далі вважав мене дитиною.

– Ні-ні, ти не так мене зрозумів… – насуплено урвала його я. – Цю книжку я взяла у тебе почитати, а її, здається, поцупили… Тут, у кав'ярні, за лядою.

Дядько всміхнувся й жартома смикнув мене за кучері. Так він завжди робив, коли я була малою. Тільки тоді смикав за кіски.

– Не переймайся, – заспокоїв. – Якщо цю книжку поцупили лише для того, щоб прочитати, це навіть заслуговує на повагу. Книжки ж створені для того, щоб їх читали, а не для того, щоби припадати пилюкою на полицях. Крім того, мені ще ніколи не траплялися крадії книжок. Я вважав, що таких злодіїв не існує… Це навіть цікаво…

– Може й так, – зітхнула я. – Але будь-яка крадіжка, навіть книжки, – це все одно крадіжка. Чому б йому просто не попрохати її у мене почитати? Навіщо було цупити? А може, він хворий на клептоманію?

У відповідь дядько засміявся:

– Лідко, ти занадто сувора! Можливо, у нього були на те якісь причини.

– А ти занадто поблажливий, – відказала я. – Хоча, може, він ще поверне її, може, справді, взяв книжку випадково? Я дуже на це сподіваюся.

– Що ж, і таке цілком можливо!

Дядько Роман ніколи занадто не звикав до речей. Якщо у нього щось зникало або він щось губив, то не дивувався й не сумував з того приводу, лише зітхав і махав рукою, мовляв, немає нічого вічного.

За півгодини ми зачинили кав'ярню, нарешті випровадивши останніх відвідувачів – отця-богохульника і його біляву супутницю. Нелька поцілувала мене в щоку й, пообіцявши дядькові завтра не спізнюватися, швидко побігла до автобусної зупинки.

II

Все ще періщив дощ, і на вулиці не було ні душі. Ми з дядьком мешкали у сусідньому провулку. Отож, незважаючи на зливу, додому йшли неспішно, немов прогулювалися. Дядько Роман, як ніхто, полюбляв дихати дощовою вільгістю й свіжістю. Така погода навіювала на нього меланхолію, він ставав замисленим і надовго поринав у мовчанку. Мене тішила думка, що вдома у нас затишно і тепло, що за кілька хвилин ми традиційно питимемо на кухні чай із запашних трав… Потім дядько попрямує до спальні, де читатиме газети, а я до глибокої ночі дивитимуся телевізор і радітиму, що завтра не потрібно рано вставати. Від завтра у мене вихідний тиждень.

Хоча вільний від роботи в кав'ярні час аж ніяк не обіцяв мені цілковитої свободи. На мене чекали репетитори, нескінченно довгі й нудні години занять.

Наступного року я мала вступати до університету, тож доводилося посилено вивчати математику та англійську.

Батько мріяв, щоб я була економістом. Стати економістом – то колись була його мрія, яку він через певні обставини не зумів утілити в життя. Тому тепер гадав, що мені вдасться здійснити те, чого не зміг він, і тішився цією ілюзією. Батьки часто вважають дітей своїм продовженням, хочуть виправити за допомогою них власні помилки, виконати свої бажання, зробити те, чого не встигли чи не спромоглися. Відтак не надто допитуються, чи їхнім дітям це насправді потрібно, чи матимуть вони від того хоча б найменшу радість. Але як було опиратися батьковим прагненням, коли я ще сама достеменно не знала, чого насправді хочу від життя? Я не мала жодних талантів, особливих здібностей чи вподобань, хоча школу закінчила з добрими оцінками.

– А ким би ти хотіла стати? Що тебе найдужче цікавить? – запитувала мати у старших класах. У відповідь я лише знизувала плечима. Мої однокласниці мріяли бути актрисами, співачками, учительками, модельєрами чи лікарями… Жодна з цих професій мене не приваблювала й не викликала бодай найменшого інтересу.

– Вступатимеш на економічний, – повідомив одного дня батько, і я знову знизала плечима. – Економіст – доволі пристойна професія.

– Погоджуйся, – зашепотіла мати, – ти ж знаєш, як твій батько мріяв стати економістом, а залишився звичайним електриком. Він пишатиметься, якщо ти погодишся!

У відповідь я важко зітхнула й кивнула, навіть не замислюючись. Якщо для батька це так важливо – гаразд, я стану економістом, вирішила я, щоби подарувати йому другий шанс і таки втілити змарновану мрію.

Батько часто повертався з роботи мовчазний і невдоволений. Видно, його фах не давав йому втіхи. Він узагалі був надто замкненим, не вмів щиро виявляти свої емоції. Тому розмови наші були нечастими й скупими. Мені завжди бракувало відвертості й близькості між нами. Бракувало навіть його самого. Батько іноді здавався мені таким недосяжно далеким… Можливо, йому чогось не вистачало для відчуття самодостатності? А може, то я не зважувалася по-справжньому наблизитись до нього, і справа була тільки в мені? Може, то мені бракувало тієї щирості? Бо, щоби сподобатися йому, я намагалася бути такого, якою він прагнув мене бачити, а не такою, якою була насправді. Так я хотіла зробити йому приємність, хотіла, щоби він мною пишався. Іноді я розмовляла з ним, уявляючи його поряд, коли його не було поблизу, і казала те, що давно збиралася сказати, але ніколи не могла. Мої слова були абсолютно відвертими, тому ця уявна розмова здавалася цілком реальною, і я немовби була почутою.

Першого року після закінчення школи мені не пощастило. Одразу після випускного я важко й надовго захворіла на кір, а коли одужала, складати іспити було вже запізно. Для батька це була справжня трагедія. Саме тоді й нагодився дядько Роман зі своєю ідеєю. Він запропонував мені оселитися у нього, займатися з репетиторами, готуватися до вступу, а заодно й працювати у його кав'ярні. Дядькова пропозиція сподобалася не лише мені, а й моїм батькам. Отак я й опинилася в цьому місті.

Мені доводилося й раніше бувати тут, але це було у дитинстві, тож враження у мене залишилися невиразні. Я пам'ятала ратушу з годинником на центральній площі, кав'ярню, схожу на велетенського гриба, де колись ласувала морозивом, численні вулички й провулки, в яких так легко було заблукати… Тоді це місто здавалося мені, дівчинці із селища, просто величезним, і тим мене лякало…

По-справжньому я відчула його саме тепер. Було воно не настільки великим, як уявлялося колись, а радше затишним. Напрочуд гармонійно поєднало у собі гордовиту принадність міста – зверхні багатоповерхівки, які завжди легко сплутати, асфальтовані вулички, що пахли смолою, розлогий парк з випещеними деревами, лавками та літніми альтанками, привітні кав'ярні, – з теплим трав'янисто-молочним подихом села, який найбільше давався в знаки між одноповерхових будиночків зі скрипучими хвірточками і садками, де паслися кози, з живоплотом та кущами смородини й аґрусу. Хоч тут і панувала сучасність, але у карбах давнього бруку, в камінні старих будинків, у залишках напівзруйнованих мурів усе ще жив незнищенний дух старовини й історії. Чи справді це місто пахло кавою, як стверджував той дивакуватий добродій, який поцупив у мене книжку? Хтозна… Може, так пахнув затишок, що витав у ньому, його усталеність і пасторальність: накрохмаленою скатертиною, кавою з молоком, свіжими тістечками на тарілці й дріжджовими булками?

Якось я навіть запитала про це у дядька:

– Як ти гадаєш, чим пахне наше місто?

Мабуть, моє запитання видалося йому чудернацьким, бо спочатку він засміявся, а відтак, трохи подумавши, сказав:

– Чим пахне це місто? Дощами! Рясними дощами!

І очі його блищали, немов у хлопчиська. Іноді мені справді здавалося, що ми з ним одного віку, хоча дядько Роман був старшим за мене на п'ятнадцять років…

Пам'ятаю, як у десятому класі я втекла з уроку геометрії. Трохи поблукала полями за селом, щоби не потрапити нікому на очі, добряче змерзла і подалася додому. Тільки-но переступивши поріг, я з радісним писком кинулася на шию дядькові, який зустрічав мене коло дверей і широко всміхався. Він

полюбляв такі несподіванки, ніколи заздалегідь не повідомляв про свій приїзд. Знаходив ключа на гачку обік вікна біля ґанку, заходив і вже з помешкання телефонував до матері. За хвилю, почувши на кухні брязкіт тарілок, я збагнула, що мати вдома. Вона майже ніколи не приходила на обідню перерву. Але того дня у неї був привід, щоби прийти. Я розгубилася. Та, схоже, мати не помітила моєї появи, тож діяти треба було швидко. В ту мить мені нічого іншого не спало на думку, як тільки хутко повідомити дядькові:

– Я втекла з уроків!

– Тоді хутчіш ховайся! – прошепотів він.

Узявшись за руки, ми крадькома побігли до моєї кімнати, де я заховалася у шафі й просиділа там доти, доки мати знову пішла на роботу. Потім ми з дядьком реготали, наче змовники, й качалися по підлозі, відчуваючи неймовірну втіху від своєї витівки. Мабуть, у той момент я й зрозуміла, що дядько в глибині душі все ще залишається великою дитиною. Якось я навіть йому зауважила:

– Мені здається, ти не надто подорослішав. А тобі хотілося б подорослішати по-справжньому?

Дядько зовсім не здивувався із такого запитання. Тільки важко зітхнув.

– Не знаю… Це не завжди вдається, навіть якщо й хочеш.

– Але це не так вже й погано, хіба ні? – підморгнула йому я.

– Авжеж, тоді оманливо здається, що час над тобою не владний. А ще ти вмієш дивуватися і тішитися будь-якій приємній дрібничці, натомість цілком дорослі люди давно забули, як це, – усміхався у вуса дядько Роман.

– А мені, навпаки, так хочеться нарешті подорослішати, – сказала я. – Мені хочеться бути незалежною, самостійною і щоб усі сприймали поважно і мене, і мої вчинки.

– Повір, одне іншому аж ніяк не заважає.

Отож, дядькові не вдавалося подорослішати. Він був мрійником і мав вразливе серце… Можливо, саме через те його й покинула дружина? Не відчувала у ньому опори та владності – того, що притаманно більшості чоловіків, і чого, іноді навіть неусвідомлено, шукають у них жінки, вважаючи, що це – запорука мужності, сили й надійності. Моя матір завжди стверджувала, що так сталося через надто м'яку вдачу її брата. Та, попри все, дядько Роман аж ніяк не створював враження нещасної людини. Він здавався цілком самодостатнім. Обожнював готувати їжу, вдягнувши старого поплямленого фартуха, й наводити лад у хаті, мугикаючи мелодії своїх студентських літ, а вечорами після роботи, переглянувши телевізійні новини, читав книжки. Може, в тому, що та жінка покинула його, забравши лише валізку зі своїм одягом, не було для нього жодної трагедії? Може, вона подарувала йому звільнення, якого

він прагнув?.. Але десь тоді у дядьковій душі оселилася сумовита мрія, яку він ретельно приховував у далекому її закамаркові, а вона вперто визирала звідтіля й світилася у його ясних сірих очах. Що то була за мрія – наразі я не могла збагнути.

Дізнавшись, що дядько Роман придбав кав'ярню, батько мій здвигнув плечима й скептично посміхнувся. Він не вірив, що дядько дасть собі зо всім раду, бо вважав його людиною непрактичною й зовсім неділовою.

– І нащо йому ці експерименти? Хай би собі працював тихенько бухгалтером у конторі. Ця кав'ярня не даватиме жодного прибутку! Він збанкрутує! Він не тямить у цій справі! – пророкував батько.

– А може, нехай спробує? – із сумнівом вступилася за свого брата матір. – У провінції провадити бізнес набагато легше, ніж у великому місті. Може, йому пощастить? Ну, а як не пощастить, то повернутися до своєї контори чи десь прилаштуватися бухгалтером він завжди зможе.

– А змарновані гроші? – не міг заспокоїтися батько. – Чи варто їх отак пускати на вітер задля експерименту, який приречений на невдачу!

Хоча дядько Роман ніколи про це не розповідав, але я здогадувалася, що робота бухгалтера у житловій конторі не приносила йому втіхи. І, мабуть, річ була не стільки у скромній зарплатні, як у нестерпній одноманітності цього фаху. Віконце дядькового кабінету виходило у понурий двір, заставлений смітниками. Визираючи крізь нього, дядько важко зітхав і знову занурювався у свої нескінченні обчислення. Можливо, він би й далі отак сидів за паперами та рахунками, час від часу поглядаючи з вікна у двір, заставлений смітниками, якби не випадок.

Одного вечора до невеличкого дядькового помешкання постукали. Це виявився пристаркуватий сусід, який мав неподалік свою кав'ярню, жив самітником і мріяв емігрувати до Америки. Він іноді навідувався до дядька Романа потеревенити, випити горнятко чаю, а то й чогось міцнішого. Здебільшого ці розмови зводились до нарікань старого добродія на ревматизм та до спогадів про його покійну дружину, яка готувала найсмачніший у світі борщ. Дядько все терпляче вислуховував і навіть іноді давав якісь поради, приміром, де краще купувати свіже м'ясо або до якого дантиста звертатися. Але того вечора сусід прийшов не просто так – порозмовляти й поскаржитися – він запропонував придбати у нього кав'ярню, бо незабаром і справді збирався емігрувати до Америки.

– Придбати кав'ярню? Але ж це неможливо! У мене, звісно, є якісь заощадження, та невідомо, чи вистачить їх… Крім того, я ж нічого не тямлю у цій справі! – вигукнув збентежений дядько.

Він хотів додати, що ця пропозиція не має жодного сенсу, що її можна навіть вважати глузуванням, що йому з його характером ніколи не бути приватним підприємцем, бо він любить спокій, а ще він надто звик до своєї роботи в конторі й не має наміру її покидати… Проте, на щастя, старий добродій урвав його на півслові.

– Послухайте, я пропоную вам придбати цю кав'ярню не задля своєї вигоди, а суто з симпатії до вас! Та й продаю її майже задарма. Тож, цілком можливо, ваших заощаджень якраз і вистачить. Гроші мене зараз цікавлять найменше. Я отримав чималий спадок, там, в Америці. Бізнес втягує, повірте. Ви й самі незчуєтеся! І все у вас вийде, я переконаний! А я, щоб ви знали, у людях ніколи не помиляюся. Ви маєте потрібний підприємцеві запал, про який, здається, й самі не здогадуєтесь!

Після тієї розмови дядькові нічого не залишалося, як добряче замислитися. А помізкувавши над сусідовою пропозицією, він таки зважився ризикнути.

І справді, старий добродій не помилився: робота в кав'ярні захопила дядька Романа. Йому й зараз доводиться займатися бухгалтерією та самому вести обрахунки, однак його це анітрохи не пригнічує. Віконце його комірчини виходить на стару бруковану вуличку, обабіч якої ростуть каштани; вуличкою ходять перехожі, зрідка їздять авто й велосипеди. Час від часу він зиркає у вікно й усміхається у вуса…

Робота у дядьковій кав'ярні й мені була за щастя. Хоча спершу я трохи плутала замовлення і могла замість пива подати вино або замість юшки – борщ. Та відвідувачі здебільшого ставилися до мене прихильно і не надто обурювалися. Крім, хіба що, того товстого й голомозого добродія з житлової контори, який частенько у нас обідав, а іноді приходив ще й повечеряти. Він якраз полюбляв зчиняти галас.

– Яке неподобство! Що це за обслуговування! Я замовляв курячу котлету, а не шніцель! То чого це я маю переплачувати? Шніцель у вас дорожчий! Ноги моєї не буде більше у вашій забігайлівці! Замініть кельнерку! Це, видко, вона наплутала! У вас є книга скарг? Я вам зараз влаштую!!!

Тоді зі своєї комірчини визирав дядько Роман, підходив до невдоволеного й заспокоював його, обіцяючи, що йому порахують шніцель як котлету. Добродій бурмотів, що більше тут не обідатиме, але врешті утихомирювався і наступного дня приходив знову.

– Записуй замовлення, – порадив мені дядько, – тоді уникатимеш непорозумінь.

Однак через свою неуважність я й далі інколи плутала замовлення, і, як на зло, найчастіше – саме того добродія з контори… А він укотре зчиняв сварку, обіцяв і не глянути у бік нашої кнайпи, і наступного дня повертався.

– Все зрозуміло, – сказала тоді Нелька, котра володіла даром розгадувати усі таємниці. – У нього негаразди в родині! Та й не дивно! Спробуй-но витерпіти таку прикру особу! Хоча жінка у нього, напевно, теж не подарунок!

– Звідки ти це взяла? – запитала я.

– Інакше чого б йому тут вечеряти й просиджувати годинами, гортаючи газети? – багатозначно підморгнула Нелька й зникла на кухні.

Минуло кілька місяців, відколи я почала працювати в дядька. І, попри втому та невпевненість перших тижнів, невдовзі я зрозуміла, що кращої роботи годі й бажати. Я заприязнилася з людьми і дуже звикла до самої кав'ярні – такої привітної та затишної. Мені подобалося спостерігати за відвідувачами й таким чином пізнавати їх. Вони перекидалися зі мною словом, приносили у цей невеликий простір свої дрібні радощі та прикрощі, своє життя, свій настрій… Цілий світ, у кожного власний, особливий, складний, світло-темний і кольоровий водночас, сповнений своїх таємниць.

III

Той тиждень тягнувся для мене нестерпно довго. Так бувало завжди, коли я мала вихідні, й мені доводилось братися за підручники, а після обіду відвідувати репетиторів і протягом двох годин занять нишком поглядати на годинник, стрілки якого пересувалися дуже повільно.

Математичка, що викладала у місцевому педагогічному інституті, була старою панною, і визначити її вік виявилося важко. Вона мала щось від літньої дами (якось так вдягалася й поводилася), але водночас – і від юної дівчини (передусім, сміх і голос, що звучав дзвінко та енергійно). А ще вона носила великі окуляри, в яких її очі здавалися широко розплющеними і завжди здивованими. Та, мабуть, дивувалася математичка лише своїм числам, бо нічого, крім формул, задач та прикладів, для неї не існувало. Вона могла жваво і неймовірно довго, з якимось особливим захватом пояснювати різноманітні математичні тонкощі, втративши відчуття часу. Тоді я вже неприховано зиркала на годинника, кахикала, совалася на стільці – натякала їй, що заняття закінчилось. Вона зітхала й мала такий вигляд, наче це завдало їй справжньої прикрості.

Хай там як, невдовзі саме завдяки їй я зрозуміла, наскільки не люблю математики.

Чим більше я заглиблювалася у формули, тим більше сумнівалася: чи правильно вчинила, погодившись втілити батькову мрію?

Через десять чи п’ятнадцять хвилин після моїх занять до математички приходив інший учень. Я з ним часто стикалася біля дверей її помешкання або в під’їзді. Схожий він був на випещеного матусиного синочка: мав надто охайний, правильний та педантичний вигляд. Був невисокого зросту, веснянкуватий, носив окуляри. «Ото тюхтій, – промайнула якось у мене думка, – природжений математик. Такий, либонь, ніколи не дає у школі списувати». Побачивши мене, він поправляв на носі окуляри й бурмотів привітання, при тому в нього завжди паленіли вуха. Я щось недбало відказувала й, кинувши на хлопця зневажливий та байдужий погляд, поспішала геть.

Якось увечері, коли я куняла над посібником з алгебри, – над задачею, яка вперто не хотіла мені піддаватися, – у двері моєї кімнати постукав дядько Роман.

– Ти не уявляєш, – заговорив він до мене, – це просто неймовірно!.. Я сьогодні зустрів його випадково на вулиці. Ми не бачилися цілих двадцять років!

– Кого? – запитала я, протираючи очі.

– Арсена, мого давнього приятеля. Колись ми мешкали поряд і були закохані в одну дівчину. Вона обрала його… Хоча це не дивно – він був цікавішим за мене, не схожим на інших, мабуть, тим і притягував. Обожнював читати, напам’ять цитував Шекспіра, Апполінера, Шевченка, Гете… А згодом вступив до інституту десь у іншому місті й виїхав звідси. Ми поступово втратили зв’язок. Він приїжджав дедалі рідше, роками не навідувався до своєї матері… Я чув лише, що він почав працювати у якомусь видавництві… Кілька тижнів тому померла його мати, от він сюди й повернувся. У нього такий вигляд, як у людини, котра зазнала чимало втрат. Здається, Арсен тепер зовсім самотній…

– А та дівчина? Він одружився із нею?

– Ні. Я не знаю, чому. Щось там у них не склалося… Вона із матір’ю виїхала з нашого міста. Що трапилося з нею згодом, я теж не знаю. Можливо, Арсенові це й відомо, але в нього я не питав. Він став іще дивнішим, ніж був… Уявляєш, колекціонує забуті книжки. Чудний та й годі! Такого оригінала ще слід пошукати!

– Забуті книжки? – тихо перепитала я.

– Так, книжки, які ніхто не читає, яких уже не видають.

Серце моє закалатало. Перед очима враз постав той чужинець у кумедному старомодному капелюсі. Він теж говорив щось про книжки, яких не видають. А потім загадково зникла моя книжка.

– Послухай, а як він виглядав, отой твій приятель? – спитала я. – Часом, не був одягнутий у старомодний капелюх?

– Та був, – всміхнувся дядько, – то й що?

– Можливо, він і є той відвідувач кав'ярні, який поцупив мою книжку! Він стверджував, що та книжка – стара й забута, тому її вже ніхто не видасть! Без сумнівів, це він!

– Арсен? – засміявся дядько. – Неймовірно! Хоча… Він завжди був непередбачуваною людиною. Напевне, спокуса отримати цю книжку виявилася сильнішою за нього.

– Але тепер, коли ти знаєш, що він повернувся і є у нашому місті, ти повинен піти до нього й забрати свою книжку! І нехай йому буде соромно!

– Дорога Лідко, я ціную твою прямолінійність та прагнення до справедливості, проте не робитиму цього. Навіть якщо він і поцупив ту книжку, хай вона залишається у його колекції. Адже щось спонукало його до такого вчинку. І той мотив може бути дуже поважним та глибоким. Кажу так, бо знаю Арсена.

– Дивно все це, – наполягала я, – а може, він божевільний? Таке тобі не спадало на думку?

Дядько знову засміявся:

– Ні, не спадало, та він і не схожий на шаленця…

– Як би там не було, але те, що у нього не всі вдома, цілком очевидно! – сердито проказала я. Дядькова безтурботність і поблажливість мене дратували.

– Лідко, не будь злюкою, – тільки й промовив він. – Це тобі зовсім не личить.

Побажавши мені на добраніч, дядько подався до своєї спальні. Я жбурнула у куток посібник з алгебри і розчахнула вікно. Я любила дивитися з вікна на вечірнє місто, що вигравало вогнями. Могла годинами отак сидіти в якійсь протяжній задумі, споглядаючи це дивовижне полотно темряви, спокою, тіней напівсонних будинків, галуззя дерев, з яких вітер зривав сухе листя, й теплих блискучих цяточок далекого світла ліхтарів і чиїхось вікон. Я думала про те, що мине ще кілька днів, – і я знову на тиждень позбудуся нестерпних репетиторів та занять. А ще я думала, що здійснювати батькову мрію, виявляється, дуже обтяжлива й нелегка справа. Проте, коли немає власної мрії, доводиться здійснювати чиюсь. І чому в мене немає мрії? Чому я не знаю, чого прагну? Я тяжко зітхнула, незадоволена собою. Нарешті, змерзнувши, зачинила вікно й уклалася спати.

У п'ятницю, коли я прийшла до математички, то зустріла там тюхтія.

– Я перенесла Денисове заняття, бо в мене виникли певні обставини, – пояснила викладачка, – тому сьогодні ви позаймаєтеся разом. Але, гадаю, так буде навіть цікавіше, чи не так, Лідо?

У тюхтія знову почервоніли вуха. Я лише байдуже стенула плечем.

Моє шосте чуття таки мене не підвело. Тюхтій справді виявляв неабиякі здібності до математики. У нього були жвава логіка й кмітливість, він схоплював усе на льоту, швидко й легко, ніби оті приклади були для нього забавкою. А мені тим часом потрібно було добряче подумати та зосередитися над кожним завданням. Схоже, математичка була у захваті від свого учня: вона вдоволено усміхалася і нахвалювала його. А я почувала до нього ще більшу зневагу й роздратування. «От мудрагель нещасний», – свердлила я його сердитим поглядом з-під лоба, коли він укотре завчасу подавав математичці зошита з розв'язаними прикладами.

Нарешті мука скінчилася. Ми з Денисом мовчки спустилися сходами й, опинившись на вулиці, я навмисне пришвидшила ходу, щоби позбутися його товариства.

– Ти, мабуть, поспішаєш… – озвався тюхтій і собі пришвидшив ходу.

– Та ні… З чого ти взяв?

– Ти дуже швидко йдеш.

– Це, напевно, звичка, – відповіла я й сповільнила крок, водночас лаючи себе подумки за невигадливе виправдання.

– І як тобі математичка? – спитав тюхтій.

– Репетитор вона, звісно, хороший, – відказала я. – Але, як на мене, занадто захоплена своїм фахом. До фанатизму. Як послухати її, то важливішого за математику не існує нічого.

– Так і є, – промовив тюхтій. – Недарма ж математику вважають царицею усіх наук і основою мистецтва.

– Гадаю, це перебільшення, – недбало кинула я, – принаймні щодо мистецтва.

– Аж ніяк, – заперечив хлопець. – От візьмімо, приміром, музику, її такти, розміри, лади та ритми. Або поезію, її ямби та хореї. Чи малярство, де є чітке співвідношення геометричних ліній, чи архітектуру з її точними розрахунками плану та масштабу… Скрізь є математика!

Я не мала що на те заперечити, бо тюхтій таки справді мав рацію.

– А ти куди збираєшся вступати? – запитала я його по якійсь хвилі, вже трохи лагідніше.

– Я хочу бути фізиком, – відказав він.

– Я так і думала, – пхикнула я.

– Але батьки надають перевагу юриспруденції, адже це престижно… Вони спочатку й чути нічого не хотіли про фізико-математичний, поки я не наполіг на своєму.

– Он як…

– А ти куди готуєшся?

– А мої батьки надають перевагу економічному, – відказала я.

– Батьки? А ти сама?

– У тому то й річ, що я не знаю, – зітхнула я. – Маю лише почуття обов'язку перед батьком.

– Почуття обов'язку – це добре, але іноді воно обмежує й перетворює тебе на невільницю, неспроможну відкритися й самореалізуватися. Тобі потрібно себе шукати, – мовив тюхтій. – Я знав одного хлопця, який змінив п'ять професій, поки зрозумів, що він природжений кухар.

– Невтішна перспектива – змінювати професії і постійно розчаровуватися, – зауважила я.

– Зате цікаво, – відказав Денис.

Далі нам було не по дорозі. На прощання тюхтій мені всміхнувся. І його по-дитячому щира усмішка зробила його симпатичним, навіть незважаючи на веснянки й окуляри. «Загалом, він не такий уже й поганий хлопець, – вирішила я, – і не такий уже й тюхтій».

IV

На початку нового тижня Нелька зустріла мене так, ніби не бачила сто років. Кинулася на шию й розцілувала.

– Як добре, що ти нарешті прийшла! – вигукнула вона. – Уяви собі, як мені було чекати на тебе і тримати у собі все, що я хотіла тобі розповісти! Це просто нестерпно! Ці сім днів здалися мені вічністю!

І, жваво зчищаючи шкірку з картоплини, вона захоплено розповіла мені про того хлопця-сусіда, з яким нещодавно познайомилися.

Все у них складалося якнайкраще. Кілька днів тому вони побували у кіно. Та Нелька не надто второпала, про що був той фільм і які там грали актори, – так палко вони цілувалися на задньому ряді. А вчора він подарував їй троянди, а Нелька вже й не пам'ятала, коли їй востаннє дарували квіти, тому дуже розчулилася. Проте вона все ще не наважувалася познайомити свого хлопця із сином.

– Може, краще почекати ще трохи? Тут не варто поспішати. Ти ж знаєш, який Юрчик…

– А, може, варто Юрка потроху підготувати до знайомства? Принаймні, щоби це не було для нього несподіванкою? Розповідай малому про свого хлопця щось хороше, ось він і матиме про нього гарне враження, – порадила я.

– Не знаю… – Нелька, задумавшись, кинула лушпиння простісінько до баняка із чистою картоплею. За мить спохопилась і засміялася. – Ось бачиш, наготувала б… Не варто на кухні думати про особисте. Інакше обов'язково або пересолиш, або переперчиш, або зготуєш картоплю із шкарлупами… Або ще

щось наплутаєш і зіпсуєш смак… Зі мною вже якось таке трапилося: додала до тушкованого м’яса замість солі цукру…

Відвідувачів того дня було небагато. На обід, як завжди, з’явилися учитель музики зі своєю флейтою та голомозий добродій із житлової контори.

– Ну нарешті! Сьогодні ви, – буркнув він замість привітання, наблизившись до ляди. – Ота пані, що працює після вас, постійно не доливає до склянки води! Я ці штучки ваші дуже добре знаю! Не доливаєте соки, вино… Заробляєте собі на тих мілілітрах! Сподіваюся, ви мені сьогодні наллєте достатньо? І глядіть, знову не переплутайте мого замовлення! Цього разу я не терпітиму такого недбальства!

– Так, авжеж, – пробурмотіла я, не маючи жодного бажання сперечатися.

– Ви маєте рацію, – заговорив до нього молодик у кашкеті набакир, який щойно зайшов до кав’ярні й теж наблизився до ляди. Іноді він замовляв у нас каву.

Сьогодні, здається, був напідпитку, бо від нього тхнуло алкоголем.

– Маєте рацію, – повторив молодик, – я теж зауважив, що мені часто не доливають горілки до чарки! Бодай десять грамів, а таки бракує! Тож налийте мені, дівчино, двісті грамів кави і ні грама менше!

Голомозий добродій зиркнув на юнака, демонстративно скривився й, відмахуючись від його перегару, подався за свій столик, сів і відразу ж втупився у газету.

– Не знаю, як вам, але мені завжди усе наливають, як годиться, – озвався учитель музики, втираючи серветкою вуса.

Добродій визирнув з-за газети і якусь хвилю дивився на вчителя.

– Гм… Не знаю. Може, для вас тут є якісь особливі переваги? – буркнув він.

– Ніяких переваг! Я такий самий відвідувач, як і ви.

– Ви, молодий чоловіче, не втручайтеся, куди не просять, а краще їжте свою юшку! – добродій з контори знову втупився у газету.

– Дякую за вашу турботу, але я з’їв юшку, – нервово промовив учитель, підводячись з-за столу, – смачного вам!

– То йдіть уже, – знову буркнув добродій із контори.

– Дозволю собі зауважити, що ви приходите сюди щоденно, хоч і весь час чимось невдоволені. Саме сюди, а не в якусь іншу кав’ярню.

– А це вже, шановний, не ваша справа! – гукнув йому в спину добродій із контори.

Коли я подала йому склянку води, він, примруживши око, прискіпливо поглянув, чи достатньо налито, а відтак, задоволений, голосно шморгнув носом і надпив.

Надворі сонце вигравало між пожовклого листя каштанів і пускало блискучі зайчики у шиби. Блакитний погідний день навіював оманливе відчуття тривання літа, що немов бриніло десь там, понад дахами будинків, у галуззі дерев і ледь чутному дзижчанні мушок… Молода панянка зупинилася біля вікна і, вглядаючись у нього, мов у люстро, поправила розкуйовджені вітром кучері й пішла далі, похитуючи повними стегнами. Голомозий добродій із житлової контори відклав газету і довго проводжав її поглядом, після чого знову заглибився у читання.

По обіді до нас навідався поет-невдаха. Сьогодні він чомусь не писав. Довго пив каву й дивився у шибку, ніби зо всіх сил намагався віднайти натхнення у тому погідному дневі, що всміхався ззовні. Здається, у нього справді був поганий настрій. Протираючи ганчіркою столики, я вперше заговорила до нього:

– А чому ви сьогодні нічого не пишете? Напевно, у вас немає натхнення?

Він звів на мене понурий погляд. Мабуть, аж ніяк не чекав, що я про це запитаю. Очі його на мить проясніли, він зніяковіло стенув плечима, зашарівшись, немов хлопчак.

– Нема відчуття сенсу. Коли я його втрачаю, то перестаю писати, – відказав.

– Сподіваюся, це ненадовго, – підбадьорливо всміхнулася йому я. Та він ураз спохмурнів, ніби я сказала щось недоречне.

– Ви жалієте мене, – ледь чутно зронив по хвилі.

– Жалію?

– Авжеж. Мабуть, не знаєте, що жалість може завдавати людині ще більшої прикрості, ніж байдужість.

– А звідкіля ви раптом узяли, що я вас жалію? Нічого такого я й не мала на думці! – відказала, відчувши якесь безпорадне сум’яття, мовби мене несправедливо у чомусь звинуватили, а я не могла довести, що це не так.

Поет-невдаха недовірливо всміхнувся.

– Невже вам не розповіли? Такого не може бути, щоб тут та й не розповіли… Тут усім усе розповідають.

– Не розповіли… А що мені мали б розповісти? – запитала я, підсівши за його столик.

Він знову всміхнувся:

– Якщо ще не розповіли, то розкажуть згодом. Тому нема сенсу приховувати. Мене усі тут вважають невдахою та диваком. Тихцем підсміюються, глузують… Кажуть, що я несповна розуму, бо займаюся непотрібною й неповажною справою. Бо писання віршів – марна трата часу й

життя, така собі забавка, мало не розвага, від якої користі нема ніякої ані мені, ані комусь…

– Але ж ви так не вважаєте, – спробувала заперечити я.

– Що з того, – зітхнув він, – якщо більшість так вважає. Більшості завжди важко протистояти.

– І це вас так хвилює?

– Звісно, що хвилює, – сказав поет, – але я вже звик. Хоча час від часу потерпаю від нападів пригнічення з цього приводу, як-от сьогодні, та нічого з тим не вдієш! Тоді я й перестаю писати…

– Добре, що вони минають, – тихо промовила я.

– Минають, – погодився він, ковтнувши з горнятка й жуючи кавовий осад; мабуть, забув, що там вже немає напою. – І коли минають, я починаю нестримно писати! І нічого немає сильнішого за це бажання! Тоді я собі вже не належу, як би не опирався!

– А ви дасте мені почитати вашу поезію? – раптом спитала я.

Чоловік на мить замислився.

– Не знаю. Я майже нікому не даю її читати. Я навіть не надто до цього звик – давати комусь читати свою поезію.

– В такому разі, дуже шкода…

– Про що тут шкодувати? – здивувався поет. – Не знаю, чи ви багато втратили б.

– А це вже вирішувати мені.

– Звісно, тільки я не хочу вам нав’язуватися…

– Але ж то я виявила бажання її прочитати, – нагадала я. – Ви мені нічого не нав’язували.

– Так. Але, можливо, то було з ввічливості. Дехто виявляє зацікавлення до моєї скромної особи та до того, чим я займаюся, суто із ввічливості. Я вже не раз у цьому переконувався.

– Ви надто недовірливий, – зауважила я.

– Можливо, – погодився він.

– А може, ви боїтеся критики?

– Ні, – вкотре заперечив поет, – я прагну справжньої щирої критики! Адже, якщо є за що критикувати, написане вже чогось варте! До того ж, той, хто захоче покритикувати мої вірші, має їх спершу прочитати! Але де взяти критиків, коли немає читачів? Раніше, написавши вірша, я читав його уголос. Відвідувачі кав’ярні лише здивовано перезиралися й підсміювалися, мовляв, якийсь дивак… Я не зустрів у них розуміння.

– Люди, здебільшого, сноби. Вони реагують лише на відомих та успішних. Тому головне – знайти видавця, – сказала я й одразу про те

пошкодувала, впіймавши гострий погляд співрозмовника. Вочевидь, ця тема була для нього болючою.

– То вам усе-таки розповідали про мене, – з сумом проказав він, – про видавців і таке інше…

– Та нічого поганого мені не розповідали…

Тієї миті на дверях теленькнув дзвоник, і я швидко подалася за ляду, навіть зрадівши, що якийсь відвідувач урятував мене від потреби знову виправдовуватися невідомо за що. Поет-невдаха теж підвівся й, завагавшись, уже біля дверей повернувся і таки підійшов до ляди.

– Гаразд, – сказав він, – я дам вам почитати свою поезію. Ви здалися мені щирою. Гадаю, я у вас не помилився.

– Сподіваюся, – всміхнулася я.

– Що ж, дуже добре, – пробурмотів поет і, кивнувши на прощання, боляче потис мою руку.

Увечері клієнтів теж було мало. Прийшов столяр: як завжди, посидіти за гальбою пива. А через хвилину, наче змовившись із ним, з'явилася й праля. Замовивши собі горнятко кави, вона сіла у іншому кутку зали.

– Щось відвідувачів сьогодні негусто, – голосно зауважила праля. Її слова, найпевніше, призначалися для столяра, бо, пригладжуючи своє коротко стрижене волосся, вона дивилася в його бік. Та він, здається, того не збагнув – мовчав, жуючи сушену рибу.

– Так незвично, – провадила праля, – тут завжди вечорами так гамірно, правда ж?

Цього разу столяр спершу глянув на мене, а відтак, зиркнувши на пралю, врешті втямив, що її слова призначені йому.

– Хоча зараз воно якось затишніше, – не вгавала праля.

– Авжеж, – відказав столяр, попиваючи пиво.

– А погода яка чудова! Майже як влітку, правда? Воно й зрозуміло, за такої погоди не хочеться сидіти у кав'ярнях. Краще десь погуляти… Особливо молодим… Хоча й немолодим теж…

– Авжеж, – буркнув столяр.

– Але ж і кава тут яка смачна! Кажуть, тут найсмачніша у місті кава! – праля делікатно ковтнула свій ароматний напій.

– Головне – найдешевша! – проказав столяр.

– І це теж значна перевага, – погодилася праля, – ви ж знаєте, які ціни в інших кнайпах?!

– Вони вже геть знахабніли з тими цінами!

– Таки правда, – знову погодилася праля. – Власники просто прагнуть нажитися.

– Дідько би їх узяв, тих власників! – вилаявся столяр.

З кухні визирнула Нелька і, багатозначно всміхнувшись, підморгнула мені, зашепотівши:

– Наша праля нарешті вирішила узяти ініціативу у свої руки! Але, здається, столяр не надто піддається. Невдячна справа!

– Не знаю, як на мене, вони досить мило перемовляються, – прошепотіла я у відповідь, протираючи горнятка.

– Де там! Це все звучить дуже вимушено, – сказала Нелька й зникла у кухні.

– Ой, яка ж я незграба… Кава розлилася… – праля, кокетливо засміявшись, заходилася щось шукати у сумочці.

Схопивши ганчірку, я подалася до її столика.

– А може, ви пересядете за столик до того пана? – запропонувала я. – Так вам обом зручніше буде розмовляти.

Вона знічено всміхнулася, витягши із сумочки носовичка й витираючи поділ залитої кавою спідниці. Та столяр, швидко, одним духом, допив пиво і підвівся з-за столу.

– Звісно, якщо бажаєте, можете сісти сюди, ваш столик залитий кавою… А мені вже час, – промовив він і попрямував до дверей.

Ми з пралею лише перезирнулися. В ту хвилю я подумала, що Нелька, як завжди, мала рацію.

– Отакої… – розгублено прошепотіла праля.

– Не переймайтеся, – сказала я бідоласі, яка геть похнюпилася, від чого кутики вуст її опустилися. – Схоже, він справді поспішав.

Жінка важко зітхнула, а за хвилю з удаваною байдужістю стенула плечима.

– А з чого ви раптом узяли, що я переймаюся? Ну перекинулися ми з тим паном слівцем… І що з того? Дивуйся потім, звідкіля це у нас плітки беруться! Люди казна-що можуть собі наявляти!

– Справді, пліток у нашій кав’ярні не бракує, та я не раз помічала, як той пан нишком спостерігає за вами, – для більшої переконливості я стишила голос, забираючи порожнє горнятко. – Дивно, що ви ще того не зауважили…

– Спостерігає? – перепитала праля і поправила волосся. – Але нічого особливого в тому не бачу…

– Може, бажаєте ще кави? – спитала я.

– Ні, дякую, іншим разом, коли зайду до вас ще, – жінка, задумливо усміхаючись, теж подалася до дверей.

Мабуть, за такий вчинок мені слід було б відчувати докори сумління. Але що мені було вдіяти? Іноді я не можу стриматися й просто мушу щось вигадати

або прибрехати. Та і як тут стримаєшся, якщо найчастіше саме брехня робить людину щасливою? А мені дуже хотілося розрадити цю жінку…

Увечері я запитала дядька:

– А тобі доводилося читати вірші цього поета, якого усі вважають невдахою?

– Ні, не доводилося, – відказав дядько. – Йому ніяк не щастить надрукувати їх. Можливо, якби ми з ним були друзями, я б мав можливість їх почитати… Адже першими читачами поета завжди стають його найближчі друзі. Та весь клопіт у тому, що у нього немає справжніх друзів, він надто замкнута особа.

– Немає друзів? Це сумно… – зітхнула я. – Можливо, якби у нього були друзі, він почувався б упевненіше й мав би визнання поета, а не невдахи!

– Мабуть, ти маєш рацію, – погодився дядько.

V

Я зовсім не сподівалася зустріти його ще раз. Але несподіванки на те й несподіванки! Це сталося одного ранку, коли я поспішала до кав'ярні. Над вулицями поволі розсіювалася мла, ніжно огортаючи дахи будинків, теплий вітер гнав зів'яле листя, сонце грайливо пробивалося крізь молочний серпанок. Я була замислена і неуважна, коли раптом, різко загальмувавши, пронизливо засигналило авто. Я ледве встигла вискочити на тротуар і затулила вуха, щоби не чути гнівних лайок водія, який так і сипав ними крізь прочинене вікно.

– Наступного разу будьте обережні, – почула я раптом позад себе чийсь голос. – Ви мало не потрапили під машину. Цього разу вам просто пощастило.

Голос здався мені знайомим, тому я обернулася. А обернувшись, так і заклякла. Він усміхався до мене, наче нічого не трапилося, тримаючи під пахвою свою брунатну течку. І на голові мав того самого старомодного безглуздого капелюха, який підкреслював його дивакуватість.

– Доброго дня, – привіталася я. – Ви мене не впізнаєте?

Скидалося на те, що чоловік мене справді не впізнав. Він примружив очі, пильно вдивляючись.

– Щось, начебто, знайоме… – пробурмотів.

– Два тижні тому ви були у кав'ярні на розі, пам'ятаєте? Тоді ще падав дощ. Я там працюю кельнеркою.

– Ага, так… – бубнів собі під носа, силкуючись мене пригадати і все ще мружачись.

Мені спало на думку, що він або божевільний, або просто клеїть дурня.

– Я читала книжку, а потім, коли ви пішли, вона загадково зникла…

– Книжку? – перепитав він і саме в ту хвилю, здавалося, нарешті пригадав мене. Очі перестали мружитися, зморшка на переніссі розгладилася, і він подивився на мене зовсім по-іншому.

– Авжеж. Це ви її забрали? – я вирішила не зволікати й перейшла у наступ.

– Я, – признався він.

У його відповіді мені вчулися нахабство й зухвалість водночас. Я очікувала, що він заперечуватиме, виправдовуючись, а насамкінець, напустивши на себе заклопотаність, погляне на годинника, і, сказавши, що поспішає, втече. Та натомість чоловік сміливо дивився мені у вічі, і, здавалося, зовсім не шкодував про скоєне. Це видно було з його спокійного, непроникного виразу обличчя й поблажливої посмішки, яка немов підтверджувала відсутність будь-якого каяття.

– І ви у цьому так легко зізнаєтеся? Без жодних докорів сумління?! – обурено вигукнула я.

– Так, – відказав чоловік. – Без жодних докорів сумління. Ви вважаєте, що це непристойно?

– Атож, – сердито відказала я. – Ви принаймні могли б вибачитися…

– Я не люблю вибачатися, – відказав чоловік. – Особливо, якщо в цьому насправді немає жодної потреби. Невже вам потрібні порожні, нещирі слова?

– Не потрібні, – погодилася я. – Але…

– Отож-бо… Я теж не люблю порожніх слів. Задля пристойності чи ввічливості, задля якихось правил: бо так випадає, бо так потрібно… Від цього відгонить нестерпною фальшу.

– Гаразд, не вибачайтеся. Але чому ви поцупили мою книжку?

Чоловік якусь хвилю дивився на мене, відтак промовив:

– Не міг з собою нічого вдіяти. Це хвороба усіх колекціонерів, і цьому важко зарадити.

– А я знаю про вас, – сказала я. – Ви колекціонуєте забуті книжки.

– Саме так, – підтвердив він, – колекціоную. І у мене вже назбиралася нічогенька колекція. Такою колекцією можна пишатися.

– Отже, моя книжка теж до неї потрапила?

– Авжеж. Сподіваюся, ви не плануєте її у мене забрати? – спитав чоловік, і на його обличчі враз промайнуло занепокоєння.

Якусь мить, не приховуючи свого здивування, я лише дивилася на нього, не знаючи, що відповісти.

Чолов’яга всміхався, і в його пронизливих сірих очах світилася хитринка. Його загадковість бентежила мене. А його нахабство було безпосереднє та щире, тому на нього неможливо було по-справжньому розсердитися.

– Отже, якщо я правильно вас зрозуміла, ви не збираєтеся мені її повернути? Хоча б для того, щоб я її все-таки прочитала?

Чоловік розсміявся – те, що я сказала, здалося йому потішним:

– Ну, якщо тільки прочитати, тоді будь ласка.

– Дякую, ви дуже люб'язні, – промовила я. Та, схоже, він не вловив моєї іронії.

– Добре, що ви зрозуміли, що ця книжка повинна бути у моїй колекції. Бо, повірте, то не просто собі безглузда примха.

– Не примха?! Тоді що?

– Необхідність. Навіть особлива місія. Я повинен урятувати цю книжку, і сотні інших.

– Врятувати? Але від чого?

– Від остаточного забуття.

– Від остаточного забуття? Цікаво, як?

Мій новий знайомий тяжко зітхнув:

– Занадто довго розповідати… Якщо ви матимете час і якось, при нагоді, завітаєте до мене, ми зможемо поговорити про це. Я мешкаю недалеко звідси, на Садовій, 36. Найчастіше я буваю вдома о п'ятій вечора.

– Гаразд, – сказала я. – Коли матиму час, прийду обов'язково. Але це буде аж наступного тижня – тоді у мене вихідні.

– Як вам зручно, – він, не попрощавшись, пішов уздовж вулиці.

Через кілька метрів, обернувся, побачив, що я дивлюся йому вслід, спинився й гукнув:

– А звідкіля ви знали, що я колекціоную забуті книжки?

– Мені розповів про вас дядько Роман! – відповіла я.

Якусь хвилю він постояв, ніби щось зважував чи згадував, а тоді припідняв капелюха – себто таки попрощався – і рушив собі далі.

Я нічого не розповіла про цю зустріч дядькові Роману. Прагнула мати якусь свою таємницю. Крім того, не була впевнена у тому, що йому сподобається моє рішення побувати у цього дивакуватого чоловіка в гостях, навіть якщо той – його колишній приятель.

Я з нетерпінням чекала кінця робочого тижня, щоби навідати колекціонера забутих книжок.

VI

Нічого нового за цей тиждень у нашій кав'ярні не відбулося. Щодня приходили вічно невдоволений товстий добродій із житлової контори та вчитель музики, який постійно замовляв юшку. Просиджував вечори за гальбою пива столяр, а десь у іншому кінці зали – праля за горнятком кави, час

від часу важко зітхаючи й кидаючи в бік столяра промовисті сумовиті погляди… Той лише кректав, зніяковіло рухаючи вусами, але вперто вдавав, наче не помічає її. Одного вечора у супроводі галасливих чоловіків з'явилася Мірка – мовчазна, із сумовитими, втомленими й байдужими очима, які часто дивилися кудись у далеч, немов намагалися віднайти там щось таке, що б звільнило її від нудьги та втоми.

Наприкінці тижня у кав'ярню – зазирнув поет-невдаха. Він замовив собі горнятко кави, швиденько випив її, не відходячи від ляди, і простягнув мені течку.

– Ось, це мої вірші.

– Так багато!.. – захоплено вигукнула я, розкривши папку, в якій було повно списаних аркушів паперу.

– Багато? – перепитав поет, ледь зашарівшись від утіхи. – Ви так вважаєте? Та ні… Могло би бути й більше… Це правда.

– Та ж тут… на кілька збірок…

– Авжеж, – погодився він, – на кілька збірок. Мені справді є що видавати. Знайти б лише видавця…

– Невже то справді такий клопіт? – поцікавилась я.

– Ще й який, – зітхнув поет. – Я вже оббивав пороги видавництв, і все марно. Сказали, немов оголосили вирок: «Ваша поезія, звісно, цікава, але… Хто її купуватиме? Для нас це збитково. Якби ви, приміром, писали детективи чи любовні романи, то можна було б ще розмовляти…»

– Невтішно.

– Угу, – кивнув він.

– Але не слід зважати…

– Так, я намагаюся…

– Думаю, якщо шукати…

– Так, я шукатиму.

Він хотів зробити ще ковток кави, забувши, що його горнятко зовсім порожнє… Сидів замислений, і лише поява нового відвідувача, який підійшов до ляди зробити замовлення, немов сполохала його думки. Поет підвівся, зібрався піти.

– Ви ж тільки читайте уважно, – проказав, прощаючись..

– Звичайно, дуже уважно, – запевнила його я, ховаючи течку під ляду, ніби побоювалася, щоби її, бува, теж не поцупили.

З кухні визирнула Нелька. Здається, почула нашу з поетом розмову.

– Оввa! Він нікому не дає читати своїх віршів…

– Можливо, тому, що ніхто їх у нього не просив? – відказала я.

– Він завжди такий зарозумілий…

– Може, самотній? – припустила я.

– Як на мене, він – дивакуватий відлюдник. Хтозна, як тобі вдалося завоювати його довір'я…

– Здається, він зрозумів, що я зовсім не вважаю його невдахою.

– Але все-таки він невдаха, – промовила, зітхнувши, Нелька, мовби ще раз ствердила факт, який ні в кого не викликав жодних сумнівів.

– Аж ніяк, – вперлася я, – він поет. А поети не бувають невдахами. Вони бувають лише невизнаними.

Нелька тільки гмикнула.

Увечері, замкнувшись у своїй кімнаті, я розкрила поетову течку. В ній було понад сотню аркушів паперу, часом пожовклого від давності, часом у брунатних та чорно-сірих плямах від кави й цигаркового попелу. Поетів почерк був дрібним і твердим. Здавалося, що літери не просто написані, а втиснені у папір, наче їх виводили швидко, у якомусь напівзабутті, вкладаючи у кулькову ручку всі емоції: неспокій, піднесення, роздратування, розчарування, радість, гнів, ейфорію… Його поезія не торкалася злегка до душі, як твори інших відомих мені авторів. Вона лягала каменем, тиснула якимсь незрозумілим і темним відчуттям тривоги, похмурістю. Це була не романтично-сумовита лірика, ані оспівування почуттів, незбагненної краси природи чи принад вродливої жінки. Це було радше плетиво символічних або навіть містичних образів. Безмовні й сумовиті ангели, посталі з мороку чи імли, а то й з космічної порожнечі, які марно намагалися навчити людей любові та милосердя. Осквернена заздрісним натовпом святенниць самотня матір із позашлюбним дитям… Жаскі й безликі постаті крадіїв людських душ, які залишали по собі лиш пустку й байдужість… Зухвалий розбишака, який полюбляв лякати перехожих у темних завулках просто з великої нудьги, розважаючись людським страхом… Сердешні безпритульні, які, поневіряючись, марно шукали собі місця у цьому світі, і до яких жорстокими були навіть діти… Сліпець, який значно гостріше відчував барви, аніж усі зрячі… Мене вразив образ мрійника, котрий усе життя згайнував на пошуки кохання як найвищого сенсу і згодом замерз при дорозі узимку, так його й не знайшовши. Незважаючи на марні пошуки, він залишався вільним і щасливим, і таким пішов із життя, бо іноді несповнені мрії дають нам більше щастя, аніж ті, що втілюються в дійсність. У творах поета з дядькової кав'ярні проступала не тільки його самотність: здавалося, у ті рядки перелито всі світові біди, несправедливості й катастрофи, які він пропускав крізь свої думки й серце, усе, відчуте ним – приховане, гротескне, прекрасне і потворне…

Нічого схожого мені не доводилося читати раніше. Ця поезія справді не нагадувала жодну іншу. Вона була похмура й гнітюча, однак захоплювала

оригінальністю, дивними асоціаціями, невиразними передчуттями, породженими, здавалося, не уявою, а снами…

Ось я й зрозуміла, чому бідолашному поетові так важко було знайти видавця і чому його вважали невдахою. І він, і його поезія були важкими для сприйняття, незрозумілими. Мабуть, саме через те у нього й не було друзів, які б розуміли його і першими читали його вірші.

Раптом я згадала, як він, замовивши собі каву й чарку коньяку, витягав із кишені пом'яту фотокартку. Нелька стверджувала, що це світлина його пасії. Дивно, що в папці не було жодного вірша, присвяченого жінці. Можливо, цю справді інтимну лірику він не довіряє нікому, вважаючи її чимось мало не побожним, тому й не вклав до цієї течки? А, може, хоч це й малоймовірно як для поета, він просто не висловлює своїх почуттів на папері, зберігає на споді душі? Відповіді на свої запитання я, звісно ж, не отримала, зате отримала справжню насолоду від знайомства з новим поетичним світом.

VII

У перший же вихідний день я вирішила прогуляти заняття з математики. Не тільки тому, що мені страшенно набрид цей предмет (до кінця року я ризикувала зненавидіти його остаточно). Не тільки тому, що не цілком упоралася із домашнім завданням. І зовсім не через те, що боялася, що мене присоромлять за моє лінивство, нестаранність та безвідповідальність. Мабуть, єдиною причиною була звичайнісінька цікавість, яка вже заволоділа мною цілком, і я не могла їй опиратися. Дивакуватому колекціонерові забутих книжок таки вдалося мене заінтригувати. Які це – забуті книжки? Чому вони стали забутими? І чому він їх колекціонує? Задля чого? Тільки побувавши у нього я могла розкрити цю таємницю. Колекціонер мене запрошував, отже, було б неввічливо не скористатися запрошенням!

Я довго зважувалася. Адже заради колекціонера потрібно було знехтувати заняттями й обов'язком – скоїти мало не злочин щодо батькової мрії. Проте врешті заспокоїла себе думкою, що немає причин мучитися докорами сумління: мрія була не моєю, а батьковою. Невже можна бути по-справжньому відповідальним за чиїсь мрії, навіть якщо ти погодився їх утілити?

Наступного ранку я зателефонувала математичці й повідомила, що сьогодні не прийду, бо, мовляв, днями попала під дощ і застудилася. Вислухавши її побажання швидше одужувати, я зітхнула з полегшенням і відчула себе вільною. Дарма, що у нас давно не було дощу… Та стара панна була настільки сконцентрованою на математиці, що до всього іншого, крім

чисел та обрахунків, ставилася вкрай неуважно – вона могла не помітити, якою була днями погода, чи просто не зауважити моєї брехні.

Вулиця Садова, 36… Раніше я не запам'ятовувала назви вулиць і ніколи на них не зважала – донедавна не знала, на якій вулиці мешкає дядько Роман. Мабуть, це було яскравою ознакою мого провінціалізму. Адже у селищах та малих містечках мало хто послуговується назвами вулиць. Наша стара листоноша звертала більше уваги на прізвища, аніж на назви вулиць, бо знала всіх мешканців поіменно й в обличчя, від старого до малого. Я теж знала, де мешкають усі мої друзі й однокласники, їхні будинки та паркани. Тож не дивно, що тепер не мала ні найменшого уявлення, де вулиця Садова, хоч уже непогано знала це місто. Можливо, я не раз блукала нею, як блукала й іншими вуличками, навіть не здогадуючись про те. Колекціонер казав, що живе неподалік від дядькової кав'ярні? Отже, ця вулиця мала би бути у нашому районі…

Подавшись у мандри вузенькими брукованими лабіринтами, я на якусь мить забула про справжню мету своєї «прогулянки». Я не раз бувала тут раніше і щоразу милувалася невеличкими, старими, але доглянутими будинками, одно- або двоповерхівками, з кокетливо насадженими довкола кущами бузку, горобини чи бузини й різнобарвних квітів, які рясно цвіли, жадібно хапаючи швидкоминуче, а тому щедре тепло осіннього сонця. Ці вулички нагадували мені моє рідне селище. Мабуть, тому я куди більше полюбляла гуляти саме тут, у старій частині міста.

– Скажіть, будь ласка, де вулиця Садова? – запитала я у старого пана, що помалу дибав мені назустріч, опираючись на ковіньку і несучи прозору торбу з хлібиною.

Якусь мить старий із цікавістю розглядав мене, потім промовив:

– А це і є вулиця Садова.

– Справді?! – зраділа я.

– Навіщо мені брехати? Я живу тут уже п'ятдесят років. Що саме ви тут шукаєте?

– Будинок під номером тридцять шість.

Старий пан здивовано зиркнув на мене.

– Знаю, як же не знати… Це майже по сусідству з моїм помешканням. Але, дозвольте спитати, ви до кого?

– Там мешкає один чоловік… – почала було я.

Старий чи то спересердя, чи з розчарування пхикнув.

– А… То ви до того… До того типа, у якого не всі вдома… А я гадав, до його матері. Вона ж плела светри на замовлення… Зовсім недавно померла… Думав, може, ви не знали… Ох і гарні светри вона плела!

– Чому ви назвали того чоловіка типом? – спитала я насторожено.

– А що вам не сподобалося? Я міг би й інакше його назвати, але висловився пристойно, бо міцних слівець при дамах не вживаю… Це, знаєте, не в моїх правилах та манерах.

– Я розумію, але ж просто так ви не будете називати людину типом, у якого не всі вдома.

– Звісно, ви маєте рацію, не буду. Просто так я ніколи не патякаю. Так хіба баби роблять. Посідають собі ввечері на ослінчику, лузають насіння й миють людям кістки. І так з дня на день. Язиком метуть, як мітлою, просто собі для втіхи.

– То що ви мали на увазі? – допитувалась я.

– Чого б то я мав розповідати вам щось? – промовив старий із удаваною недовірою. – Я ж вас не знаю, вперше бачу…

– Послухайте, та ж ви перші почали розмову… – я почала дратуватись. – Як на мене, він виглядає цілком нормально.

– Ага, виглядає… Вчора у телевізії показували людоїда. То він теж на вигляд був приємною людиною… Ось так.

– Гаразд, тоді бувайте, – я втратила терпець і, обернувшись, стиха додала собі під ніс: – Бажаю не зустрітися з людоїдом…

– І вам бажаю бути обережною. Від типа, що довів свою матір до смерті, усього можна чекати, – відказав старий.

Я зупинилася. Здавалося, той чоловік почув мої слова, хоч то було неможливо. Його фраза не те, щоб налякала мене, а додала якоїсь тривожної непевності. Піднесеного настрою, навіяного передчуттям цікавої зустрічі, вже не було. Старий добродій поволі почвалав собі далі, мовби нічого й не сталося, мовби він уже забув і про мене, і про ту дивну розмову. «Дурниці, – подумала я, – не слід зважати. Цілком імовірно, що цей чоловік сам несповна розуму, маразматик, от і верзе усякі нісенітниці».

За хвилю, оговтавшись і дочекавшись, поки дядечко з ковінькою додибає до свого будинку, я рушила вперед і невдовзі вже стояла перед низенькою, поржавілою (бо давно не фарбованою) хвірткою. За нею привітно блимав до мене своїми вікнами, у шибах яких відбивалося сонце, маленький будиночок. Він визирав із-за гущавини кошлатих кущів та розлогих дерев, наче недовірливе, хоч і приручене звіря. Хвіртка рипнула протяжно й тужно, ніби невдоволена тим, що її зненацька потривожили. Чомусь здавалося, що тут ніхто не живе. Може, таке враження складалося через те, що подвір’я було занедбане? Чого тільки не було біля тієї хати! І якісь ночви, і старі баняки, і ванна, переповнена жовтявою дощовою водою, і порожня собача буда, що перетворилася на сховок для якогось залізяччя… Зачувши скрипіння дверей, я

підійшла до сходів. На порозі з'явився колекціонер у потертих джинсах, мабуть, ще зі студентських його років (вони були йому трохи закороткі), і в старомодному поплямленому спортивному светрі. Вперше я побачила його без капелюха. Та він і без нього мав не менш дивакуватий вигляд: кучеряве волосся обрамлювало велику лисувату голову і робило його схожим на мага, заглибленого у свій таємничий, нікому недоступний світ.

– Я ж вам казав, що буваю вдома о п'ятій, – сказав чоловік замість привітання. – Чому ви прийшли раніше?

– Ну, ви ж удома! Отже, все гаразд?

– Так, але я не сподівався гостей. Я міг би вам не відчинити, вдавши, що мене немає вдома… Я навіть вагався… Але подумав, що краще відчинити. Ви й так почали нишпорити по подвір'ї… а на кухні відчинене вікно… тож ви б, напевно, все одно туди залізли і опинилися б у мене в хаті.

Я розгубилася: перепросити і піти чи усміхнутися і сприйняти його слова за жарт? Вглядаючись у його обличчя, я ніяк не могла зрозуміти, чи він іронізує, чи говорить цілком поважно.

– Заходьте, – сказав колекціонер за хвилю, немов прочитав мої думки. – Але одразу вас попереджаю, у мене нічого немає до кави. Навіть цукру. Я не люблю солодощів.

– Пусте, – заспокоїла я його, – я також п'ю каву без цукру.

Здається, я вже майже звикла до його простакуватої, безцеремонно-відвертої поведінки, в якій було щось примхливо-прикре від самотньої старості, що вже непомітно наближалася, і водночас щось безпосередньо-щире й справжнє від розпещеної дитинності, яка його ніколи не покидала.

Кожне помешкання має свій запах. Іноді навіть важко збагнути, звідкіля він береться? І що так може пахнути? Будинок моєї бабусі пах яблуками, сушеними травами і старою пічкою, в якій колись розпалювали вугіллям і деревом. Хата моїх батьків пахла лакованим деревом, вовняними ковдрами та килимками. Там, де жила моя подруга, пахло господаркою – сметаною, свіжим сиром та молоком… Немовби знайомлячись, будинок колекціонера війнув на мене своїм ароматом, привітно пропонуючи пізнати його. Він пах вільгістю та ще чимось (так, як пахнуть старі речі), а чим достеменно, я не могла зрозуміти. Господар провів мене до маленької кухні і вказав на стілець коло столу.

– Мабуть, тут буде найзручніше, – сказав він.

Я роззирнулася довкола. Відразу було помітно, що тут мешкає чоловік, який не надто піклується про охайність. Усе було дуже занедбане й брудне: умивальник переповнений немитим посудом, на кредансі розташувалися різних розмірів закіптюжені баняки й сковорідки, серед яких знайшлося місце й для продуктів. А газова плита, немов мольберт художника, була розмальована

брунатними й жовтими масними плямами. Не в ліпшому стані був і стіл: подряпаний ножем, весь у крихтах та липкий на дотик.

– Сподіваюся, ви не надто зважатимете на те, що я не встиг навести тут лад? – запитав колекціонер, поставивши на плитку закіптюжений чайник.

– Та ні, – відказала я, – не зважатиму.

– От і добре, – всміхнувся колекціонер, – бо з жінками завжди з того приводу виникають зайві клопоти. Здебільшого жінки трохи поверхові, тому переймаються такими нікчемними дрібницями: чи прибрано, чи помита підлога, чи витертий пил… Їх хвилює те, що зовні, й те, що перебуває згори. Їх вражає естетика видимих поверхонь.

– А ви мешкаєте тут сам? – запитала я.

– Авжеж, – відказав він, – сам-самісінький… Колись тут жила моя матір, але вона померла… Зовсім недавно…

– Вибачте, – пробурмотіла я, враз пригадавши слова дядька Романа й старого чоловіка, та не наважилася його ні про що розпитувати.

– Вона хворіла. Тяжко хворіла… Проте не розповідала мені про свою хворобу… Напевно, жаліла, не бажала тривожити… – колекціонер важко зітхнув.

– А ви одружений? – спитала я, зовсім не думаючи про доречність цього запитання.

– Ні, – відказав він.

– Мабуть, зовсім самому сумно?

– І таке буває, – зітхнув він, шукаючи серед немитого посуду горнята. – Принаймні, вона б наводила тут лад. Бо в мене це виходить зовсім кепсько.

– Ваша дружина?

– Авжеж. Хоча, річ зовсім не в тому, щоб наводити тут лад. Це я так сказав…

– Ви ще не старий, тож, цілком можливо, ще одружитеся, – сказала я, щоб підбадьорити його.

– Не старий? Ви так вважаєте? – запитав чоловік, миючи горнята.

Я ствердно кивнула головою. Він знову важко зітхнув.

– Я теж думав про це. Біда в тім, що ніхто мені не припав до вподоби, так, як вона. А одружуватися заради самого одруження, тільки для того, щоби не бути самотнім, щоб хтось наводив у хаті лад і готував їжу, щоби мати із ким кохатися й привести у світ дітей… Хіба варте воно того, якщо та людина приречена бути для тебе завжди чужою?

– Мабуть, не варто, – погодилася я.

– Я теж так вважаю, – сказав колекціонер, знімаючи із плитки чайник.

– Але ж ви щойно натякали на якусь жінку… Якщо ви знаєте ту особу, яка припала вам до вподоби, то в чому річ? – безтурботно зауважила я. – Звісно, якщо вона не заміжня, але й то буває не проблема!

Мій співрозмовник сумно всміхнувся:

– Не знаю… Я навіть не знаю, де вона тепер… Минуло дуже багато часу, – він подав мені горня із кавою.

Я зробила ковток, обпікши язика. Кава видалася мені занадто міцною й гіркою. Колекціонер протяжно вдихнув її аромат, від насолоди зажмуривши очі.

– Знаєте, іноді люди полюбляють створювати собі якісь перешкоди, – знову заговорив він, сьорбнувши свій напій, – мабуть, я належу саме до таких.

– Напевно, це перетворює щось бажане у щось іще бажаніше? – припустила я.

– Так, от тільки в якийсь момент, занадто захопившись, ти ризикуєш втратити усе! Це трапилося й зі мною.

Якийсь час ми кавували мовчки. Я думала про цього дивного чоловіка. Чим більше я розмовляла із ним, тим загадковішим і незрозумілішим він мені здавався. У мене навіть промайнула підозра: а що, коли й справді у нього не всі вдома? Тоді будь-які його химери легко можна було б пояснити.

– Минулого разу ви сказали, що дізналися про мене від Романа. Хто він вам? – порушив тишу колекціонер.

– Він мій дядько.

– А мені він колись був другом. Але то було дуже давно.

– Пам’ятаєте, коли ви завітали до нашої кав’ярні, то сказали, що це місто пахне кавою й сповнене нерозгаданих таємниць, і вам щоразу хочеться сюди повертатися? Тоді я вирішила, що ви чужинець. Зрештою, ви й поводилися, немов чужинець… А виявилося, що це не так… Дивно.

Колекціонер усміхнувся.

– Авжеж, дивно. Бо хоч я тут народився і прожив немалий відтинок часу, хоча тут мешкала моя матір, сякі-такі приятелі й жінка, котра припала мені до вподоби, це місто було і є чужим для мене. Незбагненне й нерозгадане ніколи не стане цілком рідним. Так я відчуваю це місто. І, напевно, саме тим воно мене колись найбільше притягувало, змушувало сюди повертатися, хоч я не завжди піддавався цьому імпульсу. Я ж люблю створювати собі якісь перешкоди…

– Головне, що ви це зрозуміли, – сказала я.

– Що саме?

– Ну, що ви та людина, яка створює собі перешкоди, а згодом від того страждає. Це добре, що ви знаєте, у чому ваша біда. Гірше було б, якби ви цього не знали.

– Ви так гадаєте? І що, мені від того усвідомлення мало би бути легше?

– Звичайно! Адже тепер ви можете уникнути наступних помилок! І навіть спробувати виправити їх!

Колекціонер на мить замислився.

– Як у вас усе просто… Неймовірно просто. Хоча, може, ви й маєте рацію, маленький філософе. Я чомусь ніколи про це не думав.

– Бо ви звикли все ускладнювати. То й не дивно, – промовила я.

На якийсь час знову запала тиша. Колекціонер пив каву і мав вигляд радше розчарованої людини, аніж дивака. У ту мить мені стало його шкода, хоч я й не могла пояснити собі, чому. Адже я зовсім нічого не знала ні про його життя, ні про нього самого. Кілька реплік дядька Романа, старого пана з ковінькою і самого колекціонера вимальовували досить скупі й непевні штрихи до ескізу, з якого важко було уявити собі повну картину.

– Хочете поглянути на мою колекцію? – нарешті запитав чоловік, допивши каву, – ви ж, мабуть, саме для того прийшли? Я все покажу, але за однієї умови: ви не проситимете у мене жодної книжки! Ані придбати, ані просто позичити!

– Здається, ви обіцяли мені позичити одну книжку – ту, яку поцупили в мене, – заперечила я. – Чи ви про те вже забули?

Колекціонер важко зітхнув:

– Ні, не забув. Я сподівався, що ви забули про це.

І знову я була збентежена його безцеремонною відвертістю.

– Ви зрозумійте, я ж ризикую! – промовив він, немов виправдовуючись.

– Ризикуєте?

– Ще й як! А раптом ви загубите книжку? Або не повернете мені?

– Гаразд, даю вам слово, що поверну книжку, щойно її прочитаю, – запевнила його я. – Хоч, як на те пішло, я не її власниця, тож не можу нею розпоряджатися. Книжка, взагалі-то, належить моєму дядькові. Вам треба було б залагодити справу саме з ним. Дядько Роман легко розстається з речами, тож, гадаю, ви не матимете жодних проблем.

– Домовилися, – погодився колекціонер, – я позичу вам цю книжку, а потім заберу її у Романа. Тільки пообіцяйте мені, що будете її берегти.

Почувши ствердну відповідь, він урешті запросив мене до кімнати оглянути його колекцію.

VIII

Уже біля самої кімнати, що слугувала в цьому домі бібліотекою, на мене війнув якийсь особливий запах, притаманний тільки їй.

Переступивши поріг, я мало не скрикнула. Мені перехопило подих від захвату: я ще в житті не бачила такої кількості книжок! Тут панувала справжня бібліотечна розкіш! Книжками були переповнені шафи, що займали усі чотири стіни кімнати. Книжки лежали дбайливо посклаганими купками на підлозі, біля підвіконня й на ньому, під письмовим столом посеред кімнати… Їх, здавалося, було принаймні кілька тисяч, якщо не більше.

– Просто неймовірно… – прошепотіла я. – І як це вам вдалося? Зібрати таку колекцію…

– Неймовірно, авжеж? – засміявся колекціонер. Схоже, моє щире зачудування дуже його порадувало.

– Я ж вам казав, що такій колекції можна позаздрити! А ви не вірили…

– Так, зізнаюся… Я й уявити собі не могла такої кількості книг!

– Це цілий світ! Цілий книжковий світ! – вигукнув той дивак. Здавалося, він зараз дивиться на свою колекцію моїми очима й вражається цьому надбанню не менше, ніж я. Його очі блищали, обличчя розчервонілося. І я збагнула, у чому полягає його дивацтво, – він виявився справжнім фанатиком.

Підійшовши до однієї з книжкових шаф, я торкнулася обкладинки якоїсь книжки і задля цікавості витягла її. Це було давнє видання з брунатною твердою обкладинкою без жодних написів. Мені ще ніколи не доводилося тримати в руках такої старої книжки! Правопис, шрифт, пожовклі сторінки, графічні малюнки… Цій книжці було, напевно, понад сто років! Кому вона належала раніше, чиї руки її тримали, хто її читав?

– Авенаріус, «Син отамана», видання кінця XIX століття, – прокоментував колекціонер. – Автор створив трилогію історичних повістей, але мені поки пощастило віднайти лише одну. Хтозна, може, інші вже втрачені назавжди…

– Вперше чую таке прізвище. Воно схоже на грецьке..

– Тут чимало таких книжок, яких ви ніколи не побачите, про авторів яких ніколи не почуєте.

– І це все забуті книжки? – запитала я.

– Не завжди. Але переважно – так.

– Ніколи не думала, що їх може бути так багато… – прошепотіла я.

– Авжеж. Тепер ви розумієте, навіщо я позбирав тут усі ці книжки? Я рятую їх. Рятую від остаточного забуття. Від остаточного зникнення і знищення, – урочисто промовив колекціонер.

– Просто дивовижно… Отже, тепер ви володієте унікальною колекцією…

– Володію? Хіба можна володіти книжкою? Це те ж саме, що володіти будь-яким витвором мистецтва… Хіба це можливо?

– Не розумію… А хіба ні?

Чоловік розсміявся:

– Це найбільша дурість у світі – вважати, що ти володієш картиною, скульптурою, книжкою… Тобі лише дуже пощастило на якийсь жалюгідний відрізок часу, навіть якщо він вимірюється цілим людським життям, отримати її, пізнати, й не більше.

– Тобто? Ви хочете сказати, якщо я купую в крамниці книжку, то вона мені по-справжньому не належить? Вона не моя?

– Звісно, що ні. Ви можете отримати її, але аж ніяк не володіти нею.

Я стенула плечима, не в змозі збагнути, про що це він, бо не бачила ніякої різниці між тими поняттями.

– Чи можеш ти по-справжньому володіти книжкою? Чи маєш ти на неї вплив? Чи в змозі щось у ній змінити? Ці запитання здаються безглуздими, чи не так? Але чи завжди можеш ти перерости книгу і осягнути її цілком? Іноді так. Але є книжки, які тебе не відпускають. Приміром, «Майстра і Маргариту» можна перечитати не раз і не два. У міру дорослішання й мудрішання, книга щоразу здається іншою. У міру твого розвитку вона відкриває тобі все більше й більше своїх смислів, того, що ти вже готовий осягнути, і чого не помічав у ній досі. Проте завжди залишається і щось неохоплене, якась маленька таємниця, яку тобі ще тільки належить пізнати. Отже, це вона, книжка, дивним чином володіє тобою! Тому ця бібліотека не належить нікому. Мені просто пощастило правдами й неправдами зібрати ці книжки, отримати їх, пізнати й не більше.

– Як це – не більше! – заперечила я. – Ви ж урятували їх!

– Так, – погодився він, – урятував. Але, знову ж таки, лише на якийсь незначний відтинок часу. Що буде з ними далі – невідомо…

Я не знала, що йому на те відповісти. Справді, подумала, коли колекціонера не стане, хто продовжуватиме його справу? Чи знайдеться ще такий дивак, який рятуватиме книжки від знищення та забуття? А що, як не знайдеться? Виходить, та справа, якій він присвятив своє життя, не матиме жодного сенсу, бо не матиме продовження? І ці книжки рано чи пізно виявляться по-справжньому забутими?..

– Дивно, – сказала я, – що деякі книжки приречені канути у небуття… І чому так трапляється? Одні залишаються, а інших забувають, згодом вони зникають зовсім… Може, це книжки, що не мають справжньої цінності, може, вони не вартують того, щоб залишитися з нами назавжди? Тому так і стається?

Колекціонер промовив:

– Це не завжди так. Я теж колись вважав, що провидіння мудре і справедливе, що йому властиві справжні естетичні чуття і вишуканий смак, що

воно вберігає усе найкраще і найбільш гідне. Нездари щезають, а генії живуть вічно… Тепер я не маю такої певності.

Бо існують ще й невизнані генії, які є незнаними і назавжди втраченими для нас! І тут усе залежить від простого випадку. Я знаю одного поета, найкращого перекладача сонетів Шекспіра, якого і досі належно не оцінено, тому він потерпає від бідності в якомусь селищі. Сумно, чи не так? Справді, парадоксально – багато вартісного й цікавого кудись раптом зникає, а посередність та тривіальність тріумфують, розігріваючи й плекаючи ниці інстинкти! Коли те, чого й близько не можна пускати до літератури, раптом бере гору…

На певний час він замовк, схопивши якусь книжку й заходившись її гортати, немов шукав у ній підтвердження своїм словам. Нараз я зрозуміла, що цей рух був неусвідомленим – мабуть, так він заспокоювався.

– Але чи не забудуть згодом і тих нездар? – запитала я. – Хто ж їх видаватиме за двадцять-тридцять років? Коли з являться зовсім інші автори? Варті того й невартi?

Колекціонер всміхнувся:

– Можливо, що так і станеться. Навіть дуже можливо. Усім у житті керує випадок. Він іноді може бути справедливим, а іноді сліпим.

– Цікаво… Але ж і раніше, мабуть, поміж тим, що видавалося, теж не все було гідне уваги, чи не так?

– Звичайно.

– А якщо сьогодні ті автори і їхні творіння, якими не надто можна пишатися, забуті, як бути з ними? Чи варто рятувати їх від забуття? Чи краще, і справедливо, все-таки про них забути?

– Гадаю, їх варто рятувати.

– Варто рятувати? – перепитала я. – А ви собі не суперечите?

– Аж ніяк! Кожну книжку, яку, незважаючи на її зміст, хоч раз прочитали, якою захоплювалися, а значить – відчували в такій літературі потребу, варто зберегти. Хоча б для історії. Це навіть дуже важливо!

– А у вашій колекції теж є такі? Чи ви збирали тільки гідних авторів?

– Звісно, що є! – вигукнув колекціонер. – Та їх зовсім мало. Можна сказати, нікчемно мало.

Колекціонер узяв із полички кілька книжок. Вони мали не найкращий вигляд: потерті засмальцьовані обкладинки, зачитані, пожовклі від часу сторінки…

– Ось, – продемонстрував він. – Старі видання, бульварна література, де навіть не вказано автора тієї писанини. Наприклад, ця… Так звані страшилки, такі собі другосортні містичні історійкі про чорнокнижника, про жорстокі

загадкові вбивства… Або, ця… Щось на кшталт любовно-еротичного роману, примітивне чтиво для юних панянок, які ховали його під матрацом і мріяли про справжнє кохання, або для економок чи міщанок, які вже встигли у коханні розчаруватися… Але є й значно новіші видання. Приміром, часів комунізму… Їх у мене чимало. Ось цілі збірки соціалістично-патріотичних опусів… Є тут, щоправда, графомани, в яких усе просякнуто ідеологією, але є й багато талановитих авторів, чудових пригодницьких сюжетів, яким просто не пощастило з часом. І все це, як на мене, має вартість.

Колекціонер, наче забувши про мою присутність, заходився продивлятися книжки на полицях, гортати сторінки, перечитуючи певні місця тексту. Я не знала, де себе подіти, але не хотіла йому заважати і теж приступила до книжок, упіймавши себе на думці, що отримую від цього особливу втіху. На якийсь час ми поринули в абсолютно інший світ, і мені здалося, що я можу перебувати у тій кімнатині, переповненими книжками, хоч цілу вічність. Мабуть, побравши до рук книги, ми стали схожими на дітей, які зачаровано вчитуються у маленькі чорні літери й сторінка за сторінкою прямують до пізнання якоїсь світлої таємниці.

Аж тепер я зрозуміла, що цей будинок пахне книжками…

Іноді я запитувала себе, звідки у мене та любов до книг? Хто її виплекав у мені? Мати моя читати не любила, увесь свій вільний час віддавала плетінню шкарпеток, светрів та шарфів або перегляду телепрограм. Батько й поготів вважав це заняття гідним хіба що дітей, а не поважних дорослих. Мої шкільні приятелі теж особливо не захоплювалися читанням. Лише подруги у старших класах обмінювалися любовними романами у м’яких обкладинках, а потім жваво ділилися враженнями від яскравих і детальних любовних сцен. Виходить, любов до книжки прищепив мені дядько Роман. Якби не він, цілком можливо, що я б ніколи не читала. Дядько Роман часто дарував мені книжки з різних оказій, а коли я була малою, ніколи не відмовлявся мені почитати. «Ну що, прямуємо у казку?» – бувало, питав він. Я всідалася йому на коліна, охоплювала його шию руками й затамовувала подих у передчутті чогось незвичайного й захопливого. Тож, напевно, це саме завдяки йому я полюбила книжки. Вони дарували мені наповненість і втіху. Робили моє існування різноманітнішим та яскравішим, багатим на пригоди, які я переживала разом із героями, і тому я, врешті-решт, почувалася не такою самотньою.

Щотижня я відвідувала сільську бібліотеку, і це було справжньою подією. Я могла годинами блукати між стелажами та полицями! Обравши собі книжки, я поспішала додому, щоби знову зануритися у читання. Я читала захланно й швидко, кілька книжок одразу. «Може, тобі слід прочитати спочатку одну книжку, а тоді вже братися за іншу?» – якось спитала мати, зауваживши мою

манеру читання. Мати у всьому любила порядок, отож гадала, що це має стосуватися й книжок. Але я була занадто нетерплячою, мене надто мучила спокуса дізнатися, а що там у тій, іншій книзі, щоби зважати на якийсь порядок у читанні, він мені здавався безглуздим. Часто замість того, щоби готувати уроки, я читала, заховавши підручника під книжку. Коли хтось із батьків несподівано заходив до кімнати, я миттю міняла підручника й книжку місцями, прибравши зосередженого вигляду.

У бібліотеці колекціонера я подумала про те, що й у мене є книжки, які мене не відпускають: «Сто років самотності» Маркеса, «Степовий вовк» Ґессе і «Сойчине крило» Франка… Я знову окинула поглядом усі незліченні томи, і враз мене пронизало: скільки книжок іще чекає на мене, щоби згодом не відпускати! Мимоволі пригадалися слова дядька Романа: «Ти щаслива… Тобі стільки ще належить пізнати! Стільки відкрити таємниць та змісту! Стільки прочитати нових книжок!..» Мабуть, саме в ту мить я відчула сенс його слів.

– Ось, – порушив мовчанку колекціонер, ніби згадав про мою присутність, і тим самим вирвав мене з примарного світу спогадів. Він простягнув книжку, яку «поцупив» кілька тижнів тому у кав'ярні.

– Даю тільки почитати, – уточнив. – Сподіваюся, ви її довго не триматимете?

– Намагатимусь, – чемно відказала я.

Хоч як мені хотілося залишитися у тій бібліотеці, але у вікна вже зазирнули ніжні сутінки. Час було йти додому. Колекціонер не став мене затримувати. Він лише повідомив, що післязавтра привезе із міста, де раніше мешкав, ще трохи книжок. Отож, якщо я матиму бажання, то можу йому допомогти їх сортувати.

– Але приходьте о п'ятій, – нагадав суворо, – тоді я зустрічатиму вас не у домашньому одязі, а в пристойному костюмі.

– Гаразд, – усміхнулася я й помахала йому на прощання рукою.

– Романові вітання! – додав він.

– А оце вже ні. Він не знає про те, що ми зустрічалися. Це моя маленька таємниця. Хай краще він дізнається про це трохи пізніше, приміром, коли ви прийдете по цю книжку! Для нього це буде гарна несподіванка!

– Хай буде так, – погодився колекціонер і зник за дверима.

Я поверталася додому в дивному піднесенні. Перед очима й досі миготіли різнобарвні обкладинки численних книжок та їхні сторінки, що прагли відкрити чимало своїх таємниць та істин. Вітер здіймався поривами, шурхотів зів'ялим листям по спорожнілій вулиці – єдиний свідок моїх відчуттів та думок. Чимдалі я відходила від старого будинку під номером тридцять шість, тим більше переповнений враженнями день видавався мені чудернацьким, майже

нереальним, немов був достоту вигаданий якимось письменником. Завернувши у свій провулок, я раптом згадала, що з колекціонером ми навіть як слід не познайомилися! Він не поцікавився, як мене звати, а я не запитала, як звати його. Дивно, що ми обоє цього не зауважили…

IX

Після тієї зустрічі я зрозуміла, що не витримаю і таки піду до нього ще раз, тому з нетерпінням чекала того дня, коли вирушу на вулицю Садову, 36. Чекання я полегшувала читанням книжки, яку мені позичив колекціонер. Це була напівдетективна історія про трьох друзів, які навчалися в одному інституті. Один із них якось утрапив у халепу, піддавшись намові викрасти коштовності з квартири впливових та багатих батьків своєї колишньої пасії, через що відсидів у в'язниці. Від нього відвернулася навіть кохана, але саме друзі допомогли героєві не зламатися і згодом налагодити своє життя. Книжка мала простий сюжет, але все ж тримала у напруженні, бо була наскрізь пронизана захопливою інтригою. «Чи колекціонер перечитав усі книжки, що є у ЙОГО колекції?» – подумала я.

А ще я часто розмірковувала про те, чи був би той чоловік настільки цікавим мені, якби колекціонував не книжки, а, приміром, сірникові коробки чи марки, або дорогі вина? Що його спонукало присвятити себе цій незвичайній справі – порятунку книжок? Сама лише любов до них? Чи, може, щось інше? Снобізм, амбіції, егоїзм? Чим зумовлений цей фанатизм? Адже, збираючи забуті книги різними способами й за різних нагод, хіба він водночас не обділяє й не обкрадає інших? Хіба не позбавляє когось, хто теж палко того прагне, можливості пізнати ці книжки? А як він учинив зі мною? Без жодних вагань та докорів сумління поцупив книжку, навіть не давши змоги її прочитати! І я, либонь, така не перша й не остання. Виходить, це не зовсім і порятунок, бо чи можна назвати порятунком збирання книжок тільки для себе одного? Це ж практично те саме, що тримати в себе, захованою від світу, колекцію шедеврів живопису, одноосібно милуватися нею, розмірковувати про її справжню цінність і бідкатися, що ніхто, крім тебе, не в змозі гідно її оцінити…

– Як заняття? – якось увечері запитав дядько Роман, відволікши мене від роздумів. – Усе гаразд? Ти якась замислена… Може, щось тобі не надто вдається?

– Та ні, все гаразд… – відказала я й за хвилю, не втримавшись, запитала: – Скажи, а той твій приятель, колекціонер книжок… як ти гадаєш, чому він збирає забуті книжки?

Дядько Роман стенув плечима:

– А чому люди взагалі щось колекціонують? Мені це важко пояснити, бо я ніколи нічого не збирав. Напевно, вони відчувають якусь естетичну насолоду, гордощі, відчувають себе власниками чогось, що, на їхню думку, варте захоплення й має якусь цінність… Мабуть, так виявляється їхня індивідуальність. А можливо, це просто втеча від дійсності, прагнення надати своєму життю різноманітності й цікавості, якщо не сенсу… Крім того, гадаю, будь-яке колекціонування дисциплінує.

– Але це може бути щось більше, ніж просто хобі?

– Напевно, це може бути пристрасть… І певне узалежнення. Але, знаючи Арсена, скажу, що для нього це – справжній сенс існування. Принаймні, він саме так ставитиметься до будь-якої справи, за яку візьметься.

– Ти казав, що ви з ним були друзями…

– О… Це було дуже давно… – протягнув дядько.

Я зітхнула, бо вже чула це від колекціонера.

– А тепер? Ви не знайшли б спільної мови?

Дядько замислився.

– Не знаю. Коли понад двадцять років не бачиш свого приятеля, а потім раптом зустрічаєш його зовсім випадково на вулиці, то відчуваєш розгубленість і сум’яття, починаєш поводитися неприродно, вимушено, як із цілком незнайомою людиною. Крім того, зауважуєш, що й він теж так поводиться. Тому відчуження між вами загострюється. І врешті-решт ви не знаєте, про що розмовляти далі.

– Сумно, – сказала я.

– Аби щось відновити, а надто дружбу, треба немало часу… Іноді люди настільки віддаляються одне від одного, що їм уже неможливо зблизитися знову. І з тим нічого не вдієш.

– А та дівчина?

– Про що ти?

– Дівчина, в яку ви обоє колись були закохані. Пам’ятаєш, ти розповідав? Яка вона була?

Дядько задумливо всміхнувся, тільки не мені, а своєму минулому.

– Якою вона була? Звичайною дівчиною…

– Оце так відповідь… – невдоволено пробурмотіла я. – Але ж у щось ви закохалися? І то не могло бути щось звичайне. Тільки не кажи, що й цього не пам’ятаєш!

Дядько знову всміхнувся.

– У неї було чудове біляве волосся й великі сірі очі…

– То вона була вродлива?

– Здається, так. У неї були негаразди в сім'ї. Вона ніколи про це не розповідала, навіть приховувала, але ми знали про те. Її батько частенько зазирав у чарку. Іноді ми помічали на ній синці… Напевно, Арсен за допомогою книжок відкривав їй якийсь інший світ, в який вона ладна була втекти від не надто втішної дійсності. Він розповідав їй історії, чи то прочитані, чи вигадані ним… А згодом вона почала брати в нього книжки й читати їх сама… Пам'ятаю, як плакала, коли п'яний батько на шматки розірвав якусь її книжку… Мабуть, вона була дуже самотньою, хоч мала подруг і друзів… Їй бракувало любові й розуміння. Можливо, тому, що вона нікому не показувала себе справжньої… Тільки тоді я цього теж не розумів.

– А що з нею сталося згодом?

– Помер її батько, й вона виїхала з матір'ю кудись, де мешкала її бабуся, а куди, я не знаю. Здається, в якесь село.

– І після того ти жодного разу її не бачив?

– Ні, не бачив, я вже казав тобі про це.

– І не робив жодних спроб її розшукати?

– Ні, а навіщо? Вона ж вважалася дівчиною Арсена.

– А він? Покинув її?

– Не знаю… На той час він уже навчався в інституті в іншому місті. Гадаю, їх просто розлучили обставини, і ніхто у цьому не винен.

– А хіба так буває? – запитала я. – Хіба таке можливо?

– У юності можливо все, – зітхнув дядько. – Це той час, коли не надто вмієш цінувати те, що є справді важливим. Цього вчишся лише згодом.

Я не знала, що відказати. Мабуть, мені просто бракувало життєвого досвіду.

Того ж вечора, коли я сиділа над розгорнутим підручником з англійської й снувала думки, задзвонив телефон.

– Привіт, як справи? – почула я на іншому кінці дроту хлопчачий голос.

– Гадаю, ви помилилися, – сказала я, кладучи слухавку.

– Лідо?!

– Ну…

– Це Денис.

Від подиву я аж присіла. Мовчала і лише слухала Денисове дихання. Як добре, що в ту мить він не міг бачити моїх розпашілих щік!

– Де ти взяв мій номер? – нарешті запитала я.

– Я був у математички, вона сказала, що ти захворіла… Хотів запитати, як ти?

То ось у чому річ! Слід було здогадатися, що номер йому дала математичка.

– Пусте, трохи занедужала… – відказала я й заходилась кахикати у слухавку.

– Схоже, не на жарт… – пожалів мене Денис і за хвилину додав: – Математичка знову призначила мені заняття на твою годину. Шкода, що тебе не було… Якось було нудно… Ти ж тільки швидше одужуй, добре?

– Так, авжеж, – пробурмотіла я, – буду намагатися. Дякую за турботу. На добраніч.

Денис хотів ще щось сказати, але я вже поклала слухавку і зайшлася нестримним сміхом. Чого це раптом він надумався мені телефонувати? І чого мені стало так весело? Іноді мені було важко себе збагнути.

X

Коли я наступного дня прийшла до колекціонера, двері його будинку виявилися відчиненими. Він вийшов на мій стукіт, одягнений у старомодний, але добротний зелений костюм із краваткою.

– Чому ви не заходите? – запитав замість привітання. – Ви ж бачите, двері відчинені, отже, я чекаю гостей.

Всміхнувшись, я попростувала за ним до кухні, де на плитці вже шумів чайник. А посуду в раковині за тих кілька днів побільшало.

– Я дуже поважаю пунктуальність, – сказав колекціонер, – це чудово, що ви не спізнилися. Я страшенно не люблю чекати.

– До речі, ми з вами минулого разу навіть не познайомилися, – озвалася я. – Мене звати Лідка.

– Я не відразу запам’ятовую імена, тож якийсь час можу плутати, поки звикну, – відказав колекціонер, наливаючи в горнята каву. – Так буває і з авторами книжок. Через те мене навіть спочатку вважали невігласом…

Такі траплялися кумедні історії… Особливо на іспитах з літератури… А мене звати Арсен. Тепер, коли ми врешті познайомилися, можу я звертатися до вас на «ти»?

– Звичайно! – радо погодилася я.

– Мені й досі дивно, чому моїй матері спало на думку так мене назвати. Як для письменника, то було б цілком непогано. Це ім’я, здається, сповнене якоїсь харизми, правда? Але, на жаль, я не письменник.

– І ніколи не намагалися писати?

– Ні, не намагався. Мені вистачило глузду не робити цього. Я вирішив не поповнювати ганебні ряди графоманів. Хоча, зізнаюся, така спокуса була.

– А, може, ви до себе занадто критичний і суворий? Раптом у вас вийшло б щось цілком пристойне?

Арсен розсміявся:

– Гадаю, ця справа занадто поважна, щоби сподіватися на якесь «раптом». Краще залишити її справжнім фахівцям, які й справді не можуть без неї обійтися.

Я всміхнулася, на мить уявивши його письменником: як він, сидячи за тим столом, щось записує на аркушах паперу, попиваючи каву й зиркаючи у вікно.

– Я сьогодні привіз із десяток книжок, – за хвилю він заговорив знову, – з тих, що ще залишалися у моєму помешканні. Мабуть, тобі буде цікаво їх оглянути. А взагалі, тобі коли-небудь доводилося розміщувати й каталогізувати книжки? Приміром, за абеткою чи жанром?..

– Ні, – відказала я. – У моїй домашній бібліотеці книжок було не надто багато, переважно те, що подарував дядько Роман або що купила я сама… Вони вміщалися на двох поличках.

– Це теж немале задоволення, – промовив Арсен, сьорбнувши кави. – Розмістити все, як слід, посортувати, щоби було любо глянути і легко знайти… Інакше сам чорт може ногу зламати…

Щодо книжок він справді виявився неабияким педантом. На полицях було наведено лад, книжки дбайливо і ретельно розміщено за жанром. Окремо стояли детективи, пригодницькі романи, фантастика, окремо – любовне чтиво, окремо – біографічні праці… Крім того, окремо були розташовані твори класиків, а окремо – сучасних авторів. Я спостерігала, як він із особливим задоволенням розташовує книжки на полицях, як проводить по їхніх корінцях пальцями, немов пестить їх, відчуває їхній зміст на дотик, супить брови або усміхається… Серед привезених книжок, здебільшого, виявилася поезія невідомих мені авторів.

– Їх колись видавали у нашому видавництві, – пояснив мені колекціонер.

– То ви працювали у видавництві? – запитала я.

– Авжеж, ще донедавна працював.

– А тепер?

– Тепер я тимчасово безробітний.

– Що ж сталося з тим видавництвом? Воно збанкрутувало? – запитала я.

Арсен знову розсміявся, ніби я вигадала щось неймовірне.

– Ні, нічого такого не сталося. Я сам покинув роботу. Просто набридло. Гадаю, тут я зможу підшукати собі не гірше заняття.

– У цьому місті, здається, є якесь релігійне видавництво й друкарня, де видають підручники, – зауважила я. – А, може, є ще щось таке, але я не знаю…

– То не біда. Я й не збираюся працювати у видавництві.

– Тоді де?

– Є у мене одна ідея. Наприклад, влаштуватися в інститутську бібліотеку. Чим погано? Тим більше, завідувач, мій давній знайомий, сам запрошував… З мене вийшов би непоганий бібліотекар. Як ти гадаєш, Людко?

– Це точно, – погодилася я. – Тільки я не Людка, а Лідка.

Він усміхнувся, махнувши рукою, мовляв, не має ніякого значення, як мене називати – Людкою чи Лідкою.

Серед кількох книжок, яких колекціонер ще не встиг поставити на полиці, я помітила «Сонети» Шекспіра.

– Це книжка того вашого знайомого перекладача й поета, про якого ви мені розповідали? – запитала я.

– Ні, це старе видання, майже тридцятилітньої давності, – відказав Арсен. – Сонети 135 і 136 ще не перекладені… Ці два сонети взагалі перекладалися рідко, і не надто добре. Найкраще це вдалося моєму знайомому поетові. А книгу його, яку ти маєш на увазі, у мене не так давно поцупили разом із течкою, де були гроші та папери – задрімав у трамваї… Того дня я саме забрав ці сонети у свого знайомого професора-лінгвіста, якому давав їх почитати… Потім уже не міг віднайти цієї книги ніде. А забирати єдиний примірник у автора не посмів.

Розгорнувши книжку, я натрапила на форзаці на напис: «Нехай кожний рядок кожного сонету нагадує тобі про моє кохання до тебе». Літери були урочисто великими й кривуватими, тому, здавалося, передавали якусь милу і юну наївність. Я крадькома зиркнула на колекціонера. Мабуть, він зрозумів, про що я хочу його запитати. Узяв до рук книжку, ніжно погладив її, тяжко зітхнув.

– Колись я подарував цю книжку тій особі, котра припала мені до вподоби.

– Подарували? А чому тоді вона знову опинилася у вас?

– Бо вона віддала мені її.

– Їй не сподобалися сонети?

– Ні, хіба ж можуть ці сонети не сподобатися? А тим більше їй… Вона віддала цю книжку мені, щоб я її зберіг. Вона остерігалася… Її батько у стані сп’яніння впадав у справжній шал. Він нищив усе, що потрапляло йому під руку. І особливо ненавидів книжки. Ненавидів від нерозуміння, а ще, може, й тому, що все-таки відчував свою обмеженість та нікчемність… Вона якось принесла мені її й попросила, щоб та книжка побула в мене. Так і залишилася…

– І ви не намагалися згодом повернути їй книжку?

Колекціонер важко зітхнув:

– Бачиш, Ладо, не все так просто… Мабуть, це я винний у всьому, бо понавигадував собі купу різних пріоритетів. А ще, як ти вже знаєш, я навмисне створюю собі перешкоди.

Цього разу я вже й не звернула уваги на те, що він знову сплутав моє ім'я.

– Ви покинули її? – спитала я.

Він знову тяжко зітхнув.

– Знаєш, чому я запросив тебе до себе? – спитав, якусь хвилю помовчавши. – Чому показав цю бібліотеку? Чому розповідаю тобі все це?.. Я рідко чинив так із цілком незнайомими людьми. Для цього, здебільшого, потрібно було завоювати моє довір'я, викликати певну зацікавленість, переконати мене у своїй непересічності… А це, зазвичай, відбувалося не так швидко й не так часто. Я, навпаки, завжди був якимсь відлюдьком, іноді справжнім анахоретом… Я не надто любив спілкуватися і рідко був відкритим до людей. Я уникав своїх друзів, знайомих, колег… І навіть, бувало, якщо переді мною вулицею ішов мій добрий приятель, я тихцем дибав собі слідом, не наближаючись і не озиваючись. А скількох навмисно не помічав!.. Чому так чинив? Я не знаю…

– І що? – нетерпляче запитала я.

– Як на мене, ти дуже схожа на мою давню кохану, – відказав він.

– Я?

– І сам не можу того пояснити… Схожа, але аж ніяк не зовні… Хоч я вже й не пам'ятаю, як вона виглядала… Була вона гарна чи ні… Зрештою, це й неважливо. Не має ніякого значення. Щось є таке невловиме, можливо, у проникливому чистому погляді, у тій прямоті й допитливості, у вмінні дивуватися… Зазвичай, люди рідко коли вміють щиро дивуватися. Вони до всього звикли, їх нічим не проймеш та не вразиш… Знаєш, вона настільки любила книжки… Так щиро, так природно й пристрасно… На відміну від мене. Я читав здебільшого з амбіцій.

– З амбіцій? А як це?

– Намагався бути не схожим на більшість, намагався відрізнятися від решти… Прагнув вивищитися… Я був зарозумілим. А вона була мудрішою за мене. Її любов до книжок… Здавалося, вона сама її не усвідомлювала – у ній була щирість та справжність. Це було просто якоюсь внутрішньою потребою, виявом душі та прагненням не тільки пізнати світ, а й виразити йому себе… Так-так, саме через читання, через свою думку й уяву. Пізнання книжок – для неї це було чимсь таким, як для когось є щира молитва чи пісня, куди вкладають все єство…

– То чому ви покинули її? – безжально запитала я, не надто дбаючи про тактовність свого запитання.

Він лише безпорадно розвів руками.

– Мабуть, я вважав, що в житті є щось важливіше…

– Важливіше за неї?

– Не зовсім так. Важливіше за стосунки, за почуття… У мене було забагато марнославства та амбіцій. Я науявляв собі чимало вершин, як потрібно було здолати…

– І що, вдалося?

– Щось, можливо, й вдалося, але більшість – ні. І ніщо так і не змогло заповнити того тоскного відчуття порожнечі…

– А ваші книжки?

– Книжки? Це щось зовсім інше. Тут, окрім задоволення, є ще й почуття обов'язку. Але вони тільки поглиблюють мою самотність, – помовчавши, колекціонер продовжив. – Тепер важко собі уявити, що усього того могло ніколи й не бути…

– Що ви маєте на увазі?

– Я, напевно, ніколи не став би рятувати книжки. Хтозна, чи така ідея взагалі спала б мені на думку, якби не один чоловік. То була його справа, та ідея належала йому, як і більшість книжок цієї бібліотеки, – Арсен присів навпочіпки біля купки книжок, кивком вказавши мені місце на витертому килимку навпроти.

– Він був письменником. Дуже хорошим письменником, – розпочав свою оповідь колекціонер. – У його новелах було стільки чуттєвості, стільки колориту… Зіткані й переплетені з фольклором, вони передавали справжню народну сакральність… Я не раз редагував його твори, бо вони друкувалися у нашому видавництві. Скільки я милувався його словом, його оригінальністю, його несхожістю на інших… Одна з книжок навіть отримала премію… Тоді він був редактором літературної газети й членом Спілки письменників. Загалом, той чоловік був занадто доброю й вразливою людиною, така собі вічна дитина. Мабуть, у тому й була його найбільша вада… Він заліковував алкоголем власну безпорадність. І життя його врешті пішло шкереберть: дружина покинула, діти надто віддалилися, жінки використовували, друзі заздрили й плели інтриги… Коло нього завжди крутилися усілякі нездари та графомани, які прагнули надрукувати свій опус у газеті, видати книжку чи пролізти з його допомогою до Спілки. Вони щедро його пригощали у дешевих кнайпах, а ще щедріше наливали… Якось я зустрів його пізнього вечора на вулиці – зовсім п'яного, охлялого, самотнього, змоклого, забрьоханого грязюкою… Припавши мені до плеча, він раптом розплакався, як дитина, немов дуже втішився, що зустрів у тій темній безлюдній мряці якесь хоч одне знайоме обличчя. Я провів його до помешкання. Дорогою він трохи протверезів. Мені довелося докласти чимало

зусиль, щоби спинити його поривання купити пляшку й випити за зустріч. Ми просиділи з ним до самого ранку за горнятком міцнющого чаю. Він без кінця щось розповідав, читав свої новели… Саме тоді й показав цю бібліотеку, розповів про ідею порятунку книжок від остаточного забуття. «Колись так може статися й з моїми книжками, – зі смутком казав він, немов віщував. – Хоча в мене їх не так багато… Проте, коли мене раптом не стане, цілком ймовірно, що не стане й моїх книжок». І таки мав рацію. (Після його смерті минуло вже майже десять років, а жодної його книжки так і не видали.)

Згодом ми заприятелювали. Зустрічалися у нього в редакції або вдома, блукали книжковом базарчиком, де за безцінь можна було придбати ті видання, які вже давно ніхто не друкував, або годинами вишуковували цікаві книги у букіністичній крамниці… Коли мені щастило придбати щось, я мчав до нього, мов на крилах… Та, незважаючи наше зближення, я, на жаль, не мав на свого нового друга жодного впливу. Іноді мене це ображало, іноді дратувало і злило. Та я не міг нічого вдіяти. Скільки разів намагався з ним порозмовляти поважно, скільки вмовляв лікуватися… Марна річ. Він був занадто впертим і ніяк не хотів визнавати проблеми, яка все більше й більше тягла його у прірву. З часом його дедалі важче було застати вдома, ночами він волочився по кав'ярнях або зупинявся у якихось сумнівних знайомих… Нерідко, навідавшись до редакції, я заставав його напідпитку, а поряд – котрогось із писак, який уже встиг його пригостити, й тепер, улесливо посміхаючись, нахабно підсував свій рукопис. «Повна нездарність… Зухвала нездарність», – безтурботно сміючись, промовляв мій приятель, щойно писака, запопадливо відкланявшись, зникав за дверима. «То жени його під три чорти!» – радив я. Він лише всміхався: «Таких легше надрукувати, щоби мати чистий спокій. Життя від них немає! Просто за горло хапають!»

Якось мені довелося стати свідком того, як мій друг, зовсім сп'янілий, давав стусанів одному бідоласі-поетові, виганяючи того з кабінету й при тому вигукуючи: «Ось тобі за все! Таких, як ти, й близько не можна до Спілки підпускати! Геть звідсіля!»

Його було за що не любити друзям та недругам. За його гучні успіхи, за чудові новели, за премію, за крісло редактора, за все те, що давалося йому надто легко… А, насамперед, за талант, якого він, щоправда, немало й змарнував.

Через якийсь час він прийшов до мене у видавництво й повідомив, що продав своє помешкання у центрі міста – як виявилося, майже за безцінь, немовби просто намагався його позбутися. За ті гроші мріяв купити собі житло за містом. І лише колекцію книжок не знав, куди подіти, тому вирішив віддати мені. «Прийди і забери їх», – просто сказав він, наче йшлося про найбуденнішу

річ. У той час він уже почав втрачати цікавість до всього, що колись було для нього важливими. Я намагався зрозуміти, чому він так учинив. Можливо, шукав спокою, звільнення чи порятунку, а може, намагався від чогось утекти? Незадовго по тому я дізнався, що його вигнали з редакції, звинувативши у пиятиках та безвідповідальності. А ті, які завдячували йому всім, поважно й осудливо хитали головами, виносячи вирок. Не обійшлося без жінки, що бавилася собі в поетку й була дуже марнославною. Саме вона хвацько позбавила його редакторського крісла, посівши його місце, а згодом намагалася позбавити й членства у Спілці. Баба ця виявилася рідкісним стервом. Тепер вона – голова Спілки. Таким завжди вдається взяти гору. Такі не гребують нічим…

Опісля в редакції мій друг уже не з'являвся. Ширилися чутки, що жив у якоїсь жінки, перекупки, яка торгувала на вулиці цигарками, й уникав усіх своїх колишніх друзів… Я часто вештався містом кілька годин поспіль, бував на книжковому базарчику і в крамниці букініста, намагаючись його зустріти, і якось таки зустрів у сквері – неподалік від приміщення Спілки. Побачив – і відчув лише безпорадність та гнітючий жаль. Він сидів на лавці й жував шмат ковбаси. Виглядав кепсько, постарів, посивів, від нього пахло перегаром, одяг був брудний і зовсім занедбаний, на плечі висіла стара дамська сумочка з пом'ятими і брудними аркушами рукопису. «Я працюю над п'єсою, – повідомив мій друг, усміхаючись, – ось побачиш, невдовзі її поставлять у нашому театрі. Такої драми вже давно ніхто не створював!» Ми зайшли у якусь кав'ярню, і я пригостив його обідом. Він попросив мене взяти йому чарку горілки, і тим разом я чомусь не зміг йому відмовити. «Чим я можу тобі допомогти?» – запитав я. Він лише заперечливо похитав головою: «Облиш, мені нічого не потрібно». Це була остання наша зустріч. А за кілька тижнів я дізнався, що він помер, – Арсен ненадовго замовк, заглибившись у сокровенні думки, які не хотів промовляти вголос, а відтак провадив далі: – У нього були проблеми зі здоров'ям: серце, судини… Все через алкоголь… Хоча після його похорону з'являлися різні чутки. Що його побили, й до того, ймовірно, була причетною перекупка… А у перші роковини його смерті Спілка зорганізувала вечір пам'яті «видатного письменника», й мене запросили. Я пішов поглянути на те дійство з цікавості й нудьги, передбачаючи, як все відбуватиметься, і не помилився. Квіти, вишукані й урочисті промови, якісь там спогади, у яких я зовсім не впізнавав свого друга, ніби йшлося про цілком незнайому мені особу, читання його новел та поезії місцевих авторів і буцімто його друзів… Мені стало вкрай сумно. Під час виступу цієї стерви, нової голови Спілки, яка сльозливо й пафосно розводилася про його дивовижний талант і про спадок, який він залишив нашій літературі, я підвівся й подався геть.

Згодом я знайшов ту жінку-перекупку, в якої він мешкав у останні місяці свого життя і в якої помер на руках, так і не дочекавшись «швидкої». І зрозумів, чому мій друг оселився у неї, хоча багато хто з нього насміхався, називаючи такий вчинок наслідком алкогольної деградації. Від цієї ще молодої жінки віяло спокоєм та затишком. І очі її були лагідні та сумні – очі людини, яка зазнала чимало бід і розуміла, що в цьому житті є найважливішим. Я запитав її про п'єсу, й вона показала мені її. Він так і не встиг її закінчити. Я попросив дозволу забрати п'єсу, але жінка відмовилась мені її віддати. Це було все, що залишилося у неї на згадку про дорогу людину. Вона віддала мені тільки кілька його книжок, які не мали для неї такої цінності, як рукопис… А що ж залишилось у мене? Ціла його бібліотека і його справа, яку я вже не мав права покинути.

Відтоді я потроху перетворювався на справжнього колекціонера: замовив книжкові шафи, завів щоденника, куди занотовував усі назви книжок, які мені поталанило придбати, вештаючись книжковим базарчиком або відвідуючи букіністичну крамницю… Продавці вже добре мене знали й часом самі знаходили відповідні книжки. Іноді це нагадувало лихоманку, якусь гарячкову хворобу. Статус шанованої людини, працівника видавництва, давав мені багато можливостей. Бувало, завдяки брехні потрапивши у книгосховище якоїсь бібліотеки, де зберігали книги, які вже вилучили з користування, чи фонди, я швидко хапав усе, що привернуло мою увагу, й засовував за пазуху. У ту мить мене не надто хвилювала можливість пійматися на гарячому і зіпсувати свою репутацію. Хоча, напевно, мені все одно вдалося б щось вигадати й виплутатися… Мій вчинок, можливо, сприйняли б за якесь дивацтво, не більше. В гіршому випадку – за хворобу. Нерідко мені доводилося красти з бібліотек та читальних залів. Використовувати кожен момент. Я, мов той собака, втягував ніздрями повітря… У той час моя інтуїція була загострена, як ніколи. Одного разу, побачивши, що мій сусід викидає старий мотлох у сміттярку, я поліз у бак і, покопирсавшись там, таки знайшов кілька книжок… Тепер ти розумієш, чому в тій кав'ярні на розі, побачивши забуту книжку в твоїх руках, я не міг не забрати її? Це щось сильніше за мене, і я нічого не можу з тим вдіяти, – він важко зітхнув, розстібнув комір сорочки і потер очі, немов та розповідь, те занурення у минуле, втомили його.

Я мовчала.

– Тільки іноді мене беруть сумніви… – озвався Арсен за мить. – Чи те, що я роблю, має якийсь сенс? Чи це просто божевілля, безглуздя, що не хоче мене відпускати? Я занадто віддався тій справі, забувши про все на світі. І лише хвороба матері приголомшила й отямила мене. Я облишив усе і повернувся. Але було вже запізно.

Тієї миті мені пригадалися слова добродія з ковінькою.

– Напевно, я завжди був егоїстом, зосередженим тільки на собі. Я зрідка провідував її, не приїжджав роками, був неуважний, а надто останнім часом… Я був невдячним сином, справжнім йолопом. Я й уявити не міг, що можу втратити її… Так швидко, так несподівано… А після її смерті я покинув те прокляте місто, в якому загруз на десятки років, рутинну працю у видавництві, власник якого дедалі частіше змушував нас друкувати усілякі нісенітниці… Я прагнув віднайти спокій, якесь полегшення і щось змінити у своєму житті. Книжки, врешті-решт, можна шукати будь-де, разом із сенсом… Тільки сенс знайти значно складніше…

У мене й досі не має впевненості й переконання, а радше, відчуття, що я його знайшов…

– А ви збираєтеся повернути Шекспірівські сонети власниці? – раптом запитала я, сама не знаючи, чому.

У відповідь, поблажливо подивившись на мене й ледь усміхнувшись, він лише знизав плечима. Мабуть, гадав, що сенс може критися в набагато поважніших речах.

Йдучи додому, переповнена думками, я навіть не помітила, що завернула не в той провулок. А схаменувшись, вирішила піти паралельною вуличкою, яка мала б вивести мене до дядькової кав’ярні. Вечір був прохолодним. Я щулилася від пронизливого вітру, який вперто намагався прослизнути під мою тонку куртку. В повітрі пахло дощем. Я все ще розмірковувала про колекціонера Арсена. Сьогодні я побачила його зовсім самотнім, втомленим від самозаглиблення, сподівань, ілюзій, беззмістовності та марноти. Він викликав співчуття й жаль. А книжки… Вони справді лише поглиблювали його самотність і, можливо, оту беззмістовність, бо належали тільки йому. Просто належали й нічого більше. «Якщо тобі захочеться раптом зі мною порозмовляти або тобі буде щось потрібно, можеш телефонувати, у будь-який час, – сказав, прощаючись, колекціонер, надряпавши олівцем на клаптику паперу свій номер телефону. – Мені ніхто не телефонує. Лише зрідка – до мами, хто ще не знає…»

Мабуть, саме тоді він здався мені найсамотнішим чоловіком на світі. Мені потрібно було щось йому сказати… Щось, що змусило б його всміхнутися, бодай на секунду. Та я лише мовчки хитнула головою на знак згоди й швидко пішла, відчуваючи, що йому необхідно зараз побути наодинці зі своїм минулим та книжками.

– Лідо? – раптом почула голос, що урвав мої думки, й мимоволі здригнулася. Обік вулички, на сходах, що провадили до продуктової крамниці, здивовано всміхалася математичка.

– Доброго вечора, – пробурмотіла я, червоніючи.

– Ти знову не прийшла на заняття… Як почуваєшся? З тобою все гаразд? – спитала вона, наближаючись до мене – мабуть, хотіла поговорити докладніше.

– Дякую, вже краще. Я саме до аптеки… – знову пробурмотіла я і, не чекаючи наступного запитання, хутко пішла, уявляючи, як великі очі математички ще більш округлилися від здивування. Напевне, я мусила б відчувати сором за свій вчинок, та я тим не переймалася.

Увечері, коли дядько Роман повернувся з кав'ярні, й ми, як завжди, пили з ним на кухні чай, я запитала:

– Скажи, а де мешкала та дівчина?

– Хто? Яка дівчина? – спочатку не второпав дядько.

– Та білявка із сірими великими очима. Твоє перше кохання.

– А… – протягнув дядько, – ти про Ілону…

– То її звали Ілона?

– А чому ти цікавишся тим?

– Просто… То де мешкала Ілона?

– Ми усі мешкали поблизу. А помешкання Ілони було неподалік від моєї кав'ярні, над овочевою крамницею. Її мати працювала там прибиральницею.

– А як ти гадаєш, про неї ще пам'ятають мешканці того будинку?

Дядько знизав бровами:

– Минуло не так багато часу, якихось двадцять років… Крім того, гадаю, її пам'ятають хоч би й завдяки батькові, який мало не щодня влаштовував п'яні скандали…

Я пішла до своєї кімнати, але так і не змогла примусити себе взятися за підручники з математики. Пообіцявши собі зробити це завтра й заспокоївши тим своє сумління, я знову заглибилася у дивну творчість поета-невдахи, у його подеколи зовсім химерні образи й рими, що часом були позбавлені будь-якої вишуканості та поетичної ніжності, але поціляли у душу. «Цікаво, а що б сказав на ті вірші Арсен?» – промайнула у мене думка. Хвильку повагавшись, я витягла пом'ятий клаптик паперу і, незважаючи на доволі пізню годину, набрала номер. Минуло багато часу, поки він підняв слухавку.

– Так, – голос на іншому кінці дроту здавався втомленим.

– Це я, Лідка.

– Лідка? Щось трапилося? – запитав він трохи стурбовано.

– Ні, нічого.

– Тоді чому телефонуєш?

– Не знаю… Я подумала про те… Дуже шкода, що ви вже не працюєте у видавництві.

– Шкода? Чому?

– Бо тоді у нього з’явилася б шанс знайти видавця, – зітхнула я.

– У кого? Про що ти говориш?

– Про поета, якого всі вважають невдахою. Йому ніяк не щастить з видавцями, скрізь відмовляють. У мене є його вірші, вони незвичайні.

– Це рукописи?

– Так.

Помовчавши, колекціонер промовив:

– Гаразд, якщо хочеш, можеш мені їх показати.

– Справді?

– Але я нічого не обіцяю. Я просто їх почитаю.

– Тоді я принесу їх завтра, гаразд? Як завжди, о п’ятій?

– Завтра я буду надто заклопотаний, тож на балачки у мене не стане сили, але можеш принести, – Арсен, навіть не попрощавшись, поклав слухавку.

XII

Згадавши про дану собі обіцянку, я змусила себе сісти за підручники. Півдня витратила на розв’язування нудних задач і написання формул. Та мені важко було зосередитися, іноді мої думки блукали дуже далеко від математики. Коли ж стрілка годинника нарешті пересунулася за четверту, я скочила на рівні ноги й почала збиратися.

Рівно о п’ятій постукала у двері Арсенового помешкання. Тим разом вони виявилися замкненими.

Минуло трохи часу, поки двері врешті прочинилися, і в них просунулася голова колекціонера. Він був у пом’ятій майці й коротких штанях. Волосся його було розкуйовджене, немов він оце щойно виліз із ліжка.

– Ну й де ці вірші? – запитав замість привітання.

Я простягнула йому поетову течку з віршами.

– Добре, я зателефоную, коли прочитаю, – сказав він і зник.

Я не встигла бодай слова промовити, так і стояла перед зачиненими дверима, сподіваючись, що він раптом визирне знову. Та цього не сталося, і я подалася геть. Слід було вже звикнути до його дивацтв та непередбачуваності! Не хотілося ні вертатися додому, ні братися за остогидлі підручники, і я вирішила трохи поблукати.

Ідучи між дерев, думала про колекціонера. Він з дитинства любив книжки і мріяв їх видавати, тому й пішов працювати у видавництво. Щоправда, тепер він облишив свій фах… То, може, справжнє його покликання полягало в тому, щоби просто колекціонувати книжки, а не видавати їх? І збагнув він це лише зараз? Бо інакше навіщо б йому було покидати роботу? Справді, віднайти й збагнути себе так непросто…

На мить я уявила собі батька. Усміхненим, безтурботним хлопчаком, студентом із підручниками під пахвою, майбутнім економістом. Він простує вуличками цього міста, блукає брукованими лабіринтами… Попереду в нього – ціле життя, стільки всього неусвідомленого, неочікуваного… Може, здійснивши свою мрію, він був би задоволеним життям і почувався б цілком самодостатнім? А може, оця його сповнена мрія не залишила б йому жодного усвідомлення її значущості й радощів, як щось давно виконане і вже пережите залишає по собі порожнечу?

– Може, справді не слід так перейматися тим, що твоя мрія залишилася тільки мрією? – заговорила я стиха, звертаючись до батька, так, немовби в ту хвилину він опинився поряд зі мною. – Принаймні, вона буде так само важливою для тебе. Потрібно лише усвідомити, що в тому немає жодної прикрості. Будь-яка праця може приносити втіху, якщо сприймати її як щось дуже корисне й потрібне. Хіба ж твоя робота електрика не корисна? Можливо, найбільша біда в тому, що нам буває важко у чомусь себе переконати. Це потрібно вміти. Либонь, справді важко переконувати себе у важливості фаху, який тобі не до вподоби, і водночас продовжувати жити мрією. Але як є, так є – змінити обставини неможливо…

Проходячи повз кав’ярню, я помахала у бік вікна дядькового кабінету. Він міг мене помітити, адже частенько дивився на вулицю, обрамлену каштанами, з яких уже облітало жовте листя. Простуючи тротуаром, сама не знаючи куди, я спинилася біля овочевої крамниці. І вже за хвилю, не зовсім тямлячи, що чиню, штовхнула важкі двері й зайшла у під’їзд.

На мене війнуло запахом порохна та цвілі – так зазвичай пахнуть усі старі будинки. Я уявила собі помешкання з надто високими стелями й просторими вікнами, де юрмилися спогади про розмаїті людські історії й долі. Сходи були запиленими й скрипучими, немов нездужали на столітню хронічну хворобу. Піднявшись на другий поверх, я спинилася. Мабуть, я чинила безглуздо, але… Натиснула на ґудзик дзвінка одних дверей, сучасних і броньованих, що на тлі цієї старовини здавалося несмаком, бо псувало і стиль, і гармонію. Минуло кілька хвилин, мені ніхто не відчинив, і я подалася до дверей навпроти. Подзвонила і за мить почула шурхіт пантофлів та жіночий голос:

– Хто там?

– Я хотіла б у вас щось запитати, – сказала я, притулившись до дверей.

– А про що це ви хочете у мене запитати? – в інтонації виразно чулися нотки підозри.

– Про людей, які мешкали тут дуже давно, точніше, про одну дівчину. Щоправда, я не знаю, у якій саме квартирі вона жила. Мені відомо лише те, що над овочевою крамницею.

– Яку ще дівчину? Тут багато хто мешкав.

– Її звали Ілоною, її мати працювала прибиральницею…

За дверима запала тиша, потім клацнув замок, і на порозі постала стара жінка в домашньому халаті та в хустці, з-під якої стирчали бігуді. Вона оглянула мене з голови до ніг, вдягнувши окуляри, що висіли на шворочці у неї на шиї, й спитала:

– Леськи Шовконючки Ілона? Та звісно, тут іншої й не було Ілони… Так це вона тебе цікавить?

– Вона, – кивнула я.

– А нащо тобі? Ти хто така будеш?

– Їхня далека родичка по батьковій лінії, – збрехала я, навіть не моргнувши.

– А… – протягнула жінка, невідривно дивлячись на мене, – то ти родичка того непутящого… Скільки ж він крові їм попив, гаспид шолудивий! Але про мертвих не варто… Бог йому тепер суддя. То що ти хочеш? Ти їх розшукуєш?

– Я знаю, що вони тут раніше жили…

– Ага, жили, он у тій квартирі, що навпроти, з новими дверима. Тільки про Ілону там ніхто нічого не знає. За той час, відколи вони виїхали, це вже треті мешканці, щоб їм добре було! Щовихідних влаштовують гулянки, якісь пиятики з тією своєю божевільною музикою, від якої голова обертом… Ходять туди без кінця якісь типки… Пики кримінальні… А на які гроші ремонт зробили, га? Звідкіля у молодих можуть бути такі гроші? Де вони їх так швидко заробили? Оно двері які поставили… Не щастить мені на сусідів! Немає ніякого спокою.

– Послухайте, а куди Ілона виїхала? Ви не знаєте?

– А куди ж їм було виїжджати, як не в село? В селі воно легше… Нічого іншого їм, бідолашним, не залишалося.

– А в яке село?

– В яке-яке. Та до Лесьчиної матері. Що ви, не знаєте? А ще родина!

– На жаль… Я далека родина… – пробурмотіла я.

– А що ж ви так раптом узялися їх шукати? Вони понад двадцять років тому звідси поїхали… Згадала раптом про своїх родичів… А де ти раніше була!? Тю! Тебе ж, певно, ще й на світі тоді не було?

– Не було, – притакнула я, – і через те дуже мало про них знаю. Я не звинувачую своїх батьків, так вже сталося… Життя іноді віддаляє людей на поважні відстані… Тож я й подумала їх розшукати. Хочу пізнати свою родину…

Я й сама дивувалася своїй винахідливості та сміливості. В ту хвилю моя фантазія, здавалося, не знала меж.

– Це добра думка, дитинко, – зітхнула жінка, як видно, трохи розчулено. – Але шкода, що до того не додумалися ще двадцять років тому твої батьки! От їх би я звинуватила! Ще й як звинуватила! Леська з Ілоною ж залишилися зовсім самі! Без допомоги, без підтримки!

Як би там не було, а той гаспид на заводі таки добряче заробляв, хоч половину й пропивав… А Леська що – копійки. З такою платнею у місті тяжко прожити, а тут ще після смерті того непутящого й мати її тяжко захворіла… От вони й поїхали з міста. І добре вчинили. То я їм нарадила. Бо з людей рідко хто добре нарадить. Усі байдужі або тішаться чужій біді. От так воно, дитинко… – жінка тяжко зітхнула і втерла очі, так, про всяк випадок, щоб не з'явилися непрохані сльози.

– То куди вони поїхали? В яке село? – знову запитала я.

– Та в Рудаки вони поїхали. А як поїхали, то й з кінцями, більше я їх не бачила. Вони сюди не навідувалися. Хоча, воно й зрозуміло… Нічого в них тут не лишилося, крім спогадів. Нічого й не тримало.

– А Рудаки – це далеко звідси?

– Та, може, якихось тридцять кілометрів буде. Туди електричка їздить, тричі на день. О десятій, о третій, а коли увечері – не пам'ятаю… То вже сама дізнаєшся. Ти ж тільки привітай їх від мене, як побачиш, скажи, що пам'ятаю їх…

Додому я йшла з таким відчуттям, ніби наблизилася до розкриття важливої таємниці. Першим бажанням моїм було розповісти про все колекціонерові, та вже за мить, добре подумавши, вирішила поки що не робити цього. Слід було почекати нагоди. Я бачила його скептичну й поблажливу посмішку, вираз недовірливої й занадто розважливої людини, яка не звикла керуватися емоціями. На мить уявила собі, як та жінка, що так припала йому до вподоби, знову отримує Шекспірівські сонети з його рук… Та чи зважився б на те колекціонер, який досі не спромігся у своєму житті на жоден відчайдушний крок, хоч і звик усе ускладнювати? Можливо, він зараз сумно зітхає, згадує й жалкує, але надто впертий для того, щоби щось по-справжньому змінити, хоч цього, начебто, прагне? Чи їхня зустріч змінила б щось у його житті, чи надала б йому сенсу? Хтозна… Та жінка може виявитися такою ж впертою й недовірливою, як і він. Крім того, цілком можливо, що вона давно вже заміжня й у неї дорослі діти. І вона щаслива й задоволена життям. І на читання книжок їй тепер просто бракує часу, або й бажання… Ймовірно, вона вже зовсім інша, ніж була тоді, й не захоче тривожити себе минулим… Отак, сумно всміхнувшись, в сум'ятті лише здвигне плечима, мовляв, як давно це було… А може, навпаки, буде зворушена, розчулиться і зрадіє? Адже, напевно, ця книжка була для неї надзвичайно дорогим дарунком, з яким пов'язані щемливі

спомини? А хіба може бути щось цінніше, ніж повернення дорогого дарунка з далекого минулого, який вважався втраченим назавжди?

XIII

У неділю ввечері мені зателефонував Денис.

– Послухай, ти можеш позичити мені свого посібника з алгебри? – запитав він. – Здається, я свій десь загубив…

– Гаразд, – зітхнувши, відказала я, – позичу.

– А де ми побачимося?

– Приходь у кав'ярню на розі Ліхтарної вулиці. Я там працюю до десятої вечора, – відказала я.

– Тоді я зайду завтра по обіді, – пообіцяв Денис, і голос його, здавалося, пожвавішав.

Поклавши слухавку, я гмикнула. Це ж треба так цікавитися математикою, щоб телефонувати з приводу якогось дурного посібника!

У понеділок Нелька зустріла мене геть засмучена. Мені було незвично бачити її такою: очі почервоніли від сліз, немовби вона проплакала всю ніч. Саме вчора Нельчин син, познайомившись врешті із сусідом, заявив, що не бажає його більше бачити, бо він, мовляв, схожий на злого Змія. Ну а далі зчинився справжній вереск…

– Сама не розумію, – скаржилася Нелька, – звідкіля така асоціація? Чому злий Змій? Він був таким добрим до мене, а головне, таким уважним… Річ просто в Юрковій розпещеності! Нестерпна дитина! Я завжди занадто потурала йому! Ось він і на голову виліз! Найгірше те, що все відбувалося у присутності сусіда, уявляєш? Я готова була крізь землю провалитися від сорому, коли малий виганяв його з хати! І як я його тільки не вмовляла, як не заспокоювала, чого тільки не обіцяла, навіть на коліна ставала… А воно таке впертюще, що де там! І гримала, і по задку дала, все марно! І в кого він такий вдався?

Я лише важко зітхнула, не знаючи, що на те відказати і як її утішити.

– І що мені тепер робити? Змиритися, що доведеться бути усе життя самій і виховувати його без батька? – провадила Нелька, помішуючи в баняку бульйон. – Та інші діти мало не за руку тягнуть першого зустрічного чоловіка в хату! Ну в кого він такий нестерпний вдався? І чому він не як усі нормальні діти? За що мені така кара?

– Може, тобі не слід так перейматися? – сказала я. – Ти ж не встигла закохатися у сусіда?

– Не знаю, – схлипнула Нелька. – Я не хочу бути самотньою!

– А ти не думай про це. Раптом наступний твій знайомий Юркові сподобається? – Я с пробувала її підбадьорити, але, здається, мені це не надто вдалося.

– Я вже втратила надію, – махнула рукою Нелька, – молодість минає… Видно, така доля моя – бути все життя самій.

Я не дуже вміла втішати, тому навіть зраділа, помітивши нового відвідувача.

То був отець-богохульник. Цього разу він був сам і, замовивши собі лише горнятко кави, пив її, сидячи біля ляди. Був він сьогодні, як мені здалося, в задумливому, меланхолійному настрої – думками блукав десь далеко звідси. Випивши каву, замовив ще одне горнятко, а відтак іще одне.

– Ви впевнені, що вам не зашкодить така кількість кофеїну? – спитала його я.

– Впевнений, – відказав отець, – кава доповнює мій стан. Мені не хочеться заспокоюватися.

– У вас щось трапилося? – здогадалася я.

– Авжеж, – відказав, – трапилося.

– Щось поважне?

Він знову кивнув головою.

– Це напевно якийсь знак. Це не випадково… – зашепотів отець-богохульник із якимсь таємничим виглядом.

– Але що? – так само пошепки спитала я.

– Я учора знайшов ікону!

– Ікону?

– Так! Уявіть лише, Лідо! Вона лежала на землі, і по ній ходили! Навіть не підозрюючи, що це ікона!

– Хіба таке можливо? – здивувалася я.

– Справді, це здається неймовірним! Мені й самому в це важко було повірити. Це сталося на будові. Там, на вулиці Героїв, біля загорожі з усіляких дощок зробили хідник. Я помітив випадково… Раптом здалося, що на одній із тих дошок – лик Божий… Я підняв, а це й справді ікона! Давня понищена ікона!

– Неймовірно! – вигукнула я так голосно, що аж з кухні визирнула Нелька.

– От і я так подумав – неймовірно! Але ви собі й уявити не можете, що я відчув у ту мить! Щось таке зійшло на мене… Якесь зворушення, трепет… Я обцілував її і зайшовся плачем, немов мала дитина! Ви можете собі таке уявити? Стояв і плакав, і не в змозі був стриматись!..

Знаючи отця-богохульника, який частенько приводив сюди білявок, впивався вином, критикував духовенство й вигукував непристойнощі, це справді важко було собі уявити.

– Я теж ніколи такого не міг собі уявити раніше, – зітхнув він, ніби прочитав мої думки.

– А як ви вчинили з тією іконою? – запитала я.

– Я відчистив її і повісив на стіну. Її треба відреставрувати. Фарби зовсім збляклі й облізли, дошка де-не-де сточена шашіллю, зображення малопомітне… Це Спас у славі. Схоже, п'ятнадцяте або шістнадцяте століття. Для музею це була б справжня знахідка. Ну хіба ж не дивовижна подія сталася зі мною?

– Дійсно, дивовижна, – погодилася я.

– Отож-бо! Але, гадаю, це не випадково. То знак Господній. Не кожному пощастить отак знайти ікону…

– Але ви не просто її знайшли, – зауважила я. – Ви її врятували.

– Так, – погодився отець, – врятував. Тепер я здригаюся від думки, що її могли б викинути на сміття з іншим мотлохом чи спалити…

Допивши третє горнятко кави, він підвівся, збираючись піти.

– А я знаю одну людину, яка рятує від остаточного знищення і забуття книжки, – сказала я, хоч і не знала навіщо.

– Благословення місія, – відказав отець, – повертати людям їхні духовні скарби.

«Так, – подумала я, згадавши фанатизм Арсена, – шкода лише, що ці книжки належать тільки колекціонерові».

На обід, як завжди, до нашої кав'ярні завітав учитель музики. Він замовив собі грибну юшку та, скуштувавши кілька ложок, відсунув тарілку, втерши салфеткою вуса.

– Юшка страшенно пересолена й переперчена, – голосно сказав він.

Я бачила, як почервоніла Нелька. Вона миттю кинулася до баняка із щойно зготованою юшкою, занурила у нього ложку, спробувала страву на смак і скривилася.

– Справді… – розгублено прошепотіла.

Потрібно було рятувати ситуацію. Добре, що в той час тут не було голомозого добродія з контори. Той влаштував би справжній скандал.

– Вибачте, – звернулася я до вчителя музики, забираючи у нього тарілку з юшкою, – може, натомість ми запропонуємо вам щось інше? Наприклад, свіжого бульйону?

Тим часом з кухні знову визирнула Нелька й, наблизившись до вчителевого столика, тяжко зітхнула.

– Бульйон теж пересолений і переперчений, – відверто сказала вона, мало не плачучи.

За якусь хвилю вчитель зніяковіло кахикнув:

– Не слід так переживати. Таке іноді трапляється, коли якісь негаразди. Так бувало і з моєю матусею. Хоча вона готувала пречудово. Ви готуєте так само добре…

– Справді? – понуро запитала Нелька.

– Справді! Ваші юшки – це щось особливе! Я їх просто обожнюю! Я тому й приходжу сюди пообідати, бо ваші юшки нагадують матусині!

Поправивши куховарський чепчик, Нелька сумно всміхнулася крізь сльози.

– Якщо юшки переперчені й пересолені, може, ви скуштуєте чогось іншого? – запитала вона. – Наприклад, шніцель з картоплею чи котлети…

Вчитель музики всміхнувся й погладив вуса.

– Я, зазвичай, на обід полюбляю юшки, – відказав він. – Але сьогодні зроблю виняток. Нехай буде шніцель.

Нелька миттю кинулась на кухню.

– Це ж треба було так зганьбитися, – зітхнула вона, коли вчитель музики, пообідавши, вже зник за дверима. – Ось що стається, коли не складається особисте життя! Навіть страви не вдаються! Добре, що вчитель виявився доброю людиною, не став влаштовувати сварки й скандалу. Знаєш, а він досить привабливий чоловік… Нарешті я приглянулася до нього, як слід. У нього дуже лагідні очі… Ти не помітила? До речі, до юшок треба долити води!

Всміхнувшись, я лише стенула плечима. Після цього випадку в Нельки значно покращився настрій. Здавалося, помалу вона забувала про свою прикрість.

По обіді дзвоник на дверях теленькнув сором’язливо й невпевнено. Якусь мить Денис стояв на порозі, мнучи у руках свій наплічник. Та, побачивши мене, він, здавалося, зітхнув з полегшенням, і махнув мені рукою. Роззираючись довкола й червоніючи, Денис наблизився до ляди.

– Тут досить затишно, – зауважив він, привітавшись.

– Авжеж, – погодилася я, подаючи йому посібника з алгебри. – Може, чогось бажаєш?

– Можна чаю, – відказав Денис, сідаючи. – А я думав, ти ще навчаєшся в школі…

– Як бачиш, я вже працюю, – поважно мовила я, подаючи йому горня із чаєм.

– Добре тобі, – зітхнув Денис, – а я поки що тільки мрію позбутися надмірної опіки батьків. Але, гадаю, все зміниться після того, як вступлю до інституту. Залишилося трохи більше, ніж півроку…

Якийсь час він мовчки сьорбав чай.

– Мабуть, праця кельнерки трохи марудна? – припустив він.

– Аж ніяк, – заперечила я, – навпаки, навіть цікава.

– Цікава?

– Авжеж, – відказала я, – ця праця дає змогу спостерігати за іншими людьми, бути свідком їхніх переживань, подій, що стаються з ними…

– І що з того?

– А те, що, спостерігаючи за ними, ти начебто теж береш участь у їхньому житті і багато чого вчишся! Це майже те ж саме, що читати книжки. Іноді люди звіряють тобі свої таємниці, прагнуть поділитися якоюсь новиною, а то й почути пораду… Вони приходять сюди, коли їм добре й коли погано. Іноді бажають про щось порозмовляти, щоби прогнати самотність, а часом навпаки – помовчати за келихом вина чи горням кави, і щоб ніхто не заважав… Іноді, коли їм зовсім кепсько, вистачає всміхнутися й просто подати каву! І вже від цієї дрібниці можна відчути приємність…

Денис усміхнувся.

– Ніколи б не подумав…

– Ось бачиш, за столиком збоку, – стиха заговорила я, – той чоловік з гальбою пива… А в іншому кінці зали – жінка з горням кави… Насправді вони вже давно одне в одного закохані. От тільки чоловік боїться визнати свої почуття, а жінка гадає, що вона йому не надто подобається, тому вони й сидять у різних кінцях кав’ярні та лише зиркають одне на одного. І, мабуть, тільки заради того, щоби отак посидіти у різних кутках й позиркати, вони приходять до нашої кав’ярні. Або ж отой голомозий добродій із житлової контори, що сидить біля вікна й гортає газету, бачиш?.. Він тішить себе думкою, що тут його усі бояться, бо він примхливий вередун та скандаліст. І йому дуже допомагає така втіха, бо в конторі він усього-навсього підлеглий, хоч і досі мріє бути директором! А ота сумовита красуня між двох чоловіків, вона мріє знайти свою половинку – того, хто був би для неї цікавий, спроможний розвіяти її нудьгу. Але поки що це не вдається нікому…

– І все це – твоя спостережливість? – запитав Денис, знову всміхнувшись.

– Як бачиш, – відказала я. – Хоча наша куховарка не зі всім погодилася б…

Тієї миті до ляди підійшов відвідувач, хлопець у кашкеті набакир, і замовив каву. Сівши біля Дениса, він закурив цигарку. Денис свердлив його невдоволеним поглядом, зітхав, кахикав та вовтузився на стільці. Але, схоже,

хлопець у кашкеті не розумів його безмовних натяків. Денис похнюпився. Між нами запала безглузда мовчанка. Тим часом, немов на зло, відвідувачі підходили один за одним, замовляючи то каву, то пиво.

– Тут стільки людей, і зовсім незручно спілкуватися, – нарешті промовив Денис.

– Авжеж, – погодилася я. – Сьогодні їх багато, як ніколи…

– Мабуть, я вже піду, не буду тобі заважати. Дякую за посібник.

Я лише стенула плечима.

– Можна тобі якось зателефонувати? – запитав він.

Я знову стенула плечима. Він ніяково всміхнувся тією своєю дитячою усмішкою і попрямував до дверей. Якусь мить я стояла, дивлячись йому вслід, хоч його вже й не було видно, і теж усміхалась, не розуміючи, чому.

XIV

Схоже, між Нелькою та вчителем музики зародилася симпатія. Можливо, це були перші паростки ще не усвідомленого почуття. Обоє, здавалося, будь-що хотіли одне одному сподобатися. Наступного дня вчитель музики, з'ївши тарілку грибної юшки, замовив ще одну. Він їв з неабияким смаком, усміхаючись, сьорбаючи і прицмокуючи. Мені ніколи не доводилося помічати раніше, щоби він отримував стільки задоволення від їжі. А може, всі оці прицмокування й голосне сьорбання з мугиканням призначалися Нельці й були своєрідним залицянням? Адже вона під різними приводами визирала з кухні, ледь стримувала вдавано заклопотану усмішку і привертала увагу кахиканням чи наспівуванням якоїсь мелодії. Закінчивши обідати, вчитель музики підійшов до ляди й покликав Нельку.

– Юшка пречудова! – задоволено сказав він їй. – Зроду не їв нічого смачнішого! Навіть моя матуся не готувала краще…

– Але цю юшку я готувала й раніше… – скромно зауважила Нелька, почервонівши з утіхи.

– Так, але сьогодні вона винятково смачна! – запевнив учитель. – Ви перевершили себе!

Згодом я скуштувала Нельчиної грибної юшки. Вона справді була як ніколи смачною.

– Як тобі це вдалося? – спитала я. – Якась нова приправа? Чи новий рецепт?

– Ну, треба ж удосконалюватися! – загадково мовила Нелька.

У середу до кав'ярні нарешті навідався поет-невдаха. Сівши біля ляди, він, як і зазвичай, замовив чарку коньяку й горнятко кави.

– Я прочитала вашу поезію, – озвалася я.

Він запалив цигарку.

– І що? – спитав за якусь хвилю, не затягуючись, лише пускаючи дим.

– Її не сплутаєш ні з якою іншою, – сказала я.

– А точніше? Які враження? Мені важливо це.

– Мої враження? Можливо, я не надто вмію висловлюватися щодо поезії… Я не є настільки її знавцем…

– Пусте, будь-хто може висловлюватися щодо поезії і мистецтва загалом, коли воно його зачепило. Головне бути щирим. І не обов'язково при цьому бути знавцем, критиком чи професором. Моя покійна малограмотна бабуся все життя мешкала в селі, не була у жодному концертному залі, не слухала класики, а якось, зачувши по радіо Бетховена, розчулилася до сліз. Справжнє мистецтво творять не для теоретиків, які здебільшого й вважаються його знавцями, а для людей, які його потребують. А це може бути й звичайний учитель, і столяр чи домогосподарка… То що? – його очі дивилися на мене зі жвавою цікавістю.

– Коли поезія здається чимсь незбагненним і ти дивуєшся їй, тоді, мабуть, вона справжня, – заговорила я. – У справжній поезії немає місця для брехні та фальші. Інакше вона не вразить, не торкнеться душі. А ваша поезія вражає й торкає… Якби можна було її намалювати, я, наприклад, зобразила б її оголеною жінкою, огорнутою темрявою.

– Цікаво… – задумливо промовив поет.

– Але я поверну вам течку трішки згодом, я ще читаю вірші, – не знаючи його реакції, я вирішила не казати йому про те, що віддала його поезію колекціонерові.

– Гаразд, – усміхнувся той. – Мене це навіть дуже тішить. Читайте, скільки завгодно.

За хвилю він уже пересів за столик. Вийняв з кишені маринарки записничок, а з іншої кишені – фотокартку, допив каву й, ковтнувши коньяку, взяв до рук олівця і замислився.

– А чия це фотографія? – запитала його я, прибираючи з сусіднього столика порожні горнята. – Вашої коханої?

Поет здивовано глянув на мене.

– На жаль, ні, – відказав. – Я взагалі не знаю цієї жінки, бо випадково знайшов цю фотокартку біля одного смітника. Хтось викинув її разом із листами й старими газетами, які розкидав довкола вітер. Можливо, зовсім ненавмисно… Фото так сподобалася мені, що я вирішив забрати його, – воно ж усе одно нікому не належало. Шкода було, щоб воно так просто зникло у тому смітті…

Він простягнув мені світлину. З тієї чорно-білої, трішки пожовклої фотокартки на мене дивилася молода дівчина, трохи старша за мене, з густим

довгим світлим волоссям, зачесаним на проділ, великими очима й ледь помітною усмішкою. Мабуть, цьому фото було вже понад двадцять, а то й тридцять років.

– Гарна, – проказала я, повертаючи фотографію поетові.

– Так, – підтвердив той, – вона вродлива. Щось у ній є таке… Якась незбагненна принадність… Можливо, вона струменить із її очей, сумних і мудрих. А можливо, з ніжних уст… Ця дівчина здається самотньою і не надто щасливою.

– Може, навпаки, вона цілком задоволена життям? – припустила я. – Молода і гарна… В таку, напевно, багато хто закохувався. Здається, вона навіть була розпещена увагою й любов'ю…

– Тоді б у неї мали бути зовсім інші очі. А в її очах – несповнені сподівання і якісь неможливі мрії, – провадив поет.

– Але хіба неможливі мрії – це нещастя? – скептично запитала я.

– Певною мірою. Іноді якась незначна на перший погляд обставина може обернутися справжньою трагедією. Насправді все у нашому житті залежить, здебільшого, від дрібниць.

– Цікаво, де тепер ця дівчина? Гадаєте, вона з нашого міста? Можливо, вона й далі мешкає тут?

– Я теж часто намагаюся уявити, хто вона, звідки, як склалася її доля?.. – зітхнув поет. – Адже видно, що фотокартка давня. От дивлюся на неї і починаю писати, у мене з'являються нові ідеї. Я навіть думаю, що, можливо, ця випадково знайдена фотографія є моїм талісманом, чи радше – своєрідною музою.

– Мабуть, краще було б, якби муза була у вас реальною, – зауважила я.

– А вона й зараз цілком реальна, – заперечив поет.

– Ну так, але, гадаю, її слід було б називати музою, якби ви знали її особисто і вона вас по-справжньому надихала. Хоча в такій справі немає ніяких гарантій – раптом, ви б у ній розчарувалися? Вона могла б виявитися зовсім інакшою, ніж та, яку ви уявляєте, дивлячись на світлину.

Поет похитав головою:

– Можливо, ви й маєте рацію. Можливо, зустрівши цю жінку тепер, я б не впізнав у ній ту юну і світлу дівчину з мудрими очима й вразливою душею. Тож краще, щоб вона залишалася моєю фото-музою – вона далека й вимріяна, зате не стримує польоту фантазії. Крім того, ця жінка вірна мені, вона розуміє мене без слів, не завдає мені прикрощів.

– Але хіба ж так цікаво?

Поет, здавалося, вже не чув мого запитання. Його полонили рими, він заходився швидко записувати їх у своєму нотатнику, і я йому не заважала.

Увечері, коли я, як завжди, дрімала над підручником з алгебри, зателефонували батьки. Мати розпитувала мене про те, як мені живеться у дядька, як працюється у його кав'ярні, які ціни на базарах, що я собі купую… Розповіла кілька пліток про мою однокласницю, яка завагітніла невідомо від кого, і про смерть старої сусідки, що ходила на милицях… У них все було по-старому. Мати вечорами плела шкарпетки і светри, переглядаючи безкінечні телепрограми, гримала на батька, який все робив не так, як вона б хотіла… А батько повертався із праці набурмосений і тішився тільки тим, що його донька сповнить нарешті його мрію і стане економістом. Його найбільше цікавило, як просувається моє навчання. Я тяжко зітхнула, але вирішила не розчаровувати тата.

– Все гаразд, – відказала я, щосили намагаючись надати своєму голосу безтурботного, жвавого тону. – У математиці є навіть певні успіхи… І викладачка вважає мене доволі здібною…

Батько зрадів. Навіть через слухавку я відчула, як він задоволено всміхається. А я ненавиділа себе за малодушність, нещирість, брехливість і боягузтво, та не могла нічого з собою вдіяти. Ніколи не думала, що, погодившись здійснити батькову мрію, я відчуватиму такий тягар та докори сумління. Чи зможу я коли-небудь бути справжньою і щирою із рідним батьком?

Не встигла я покласти слухавку, як знову пролунав дзвінок. Телефонував колекціонер.

– Я прочитав поезію твого друга, – він, уже звично, не привітався.

– І що, вона вам сподобалася? – нетерпляче запитала я.

На іншому кінці дроту почулося зітхання:

– Талановито, хоча й трохи екзальтовано. Органічно вона не є мені близькою, але, гадаю, її можна надрукувати.

– Справді?! – мало не вигукнула я.

– Так, але я не маю певності, чи є у тому сенс.

– Тобто? – незрозуміла я. – Ви ж мені щойно сказали, що цю поезію можна надрукувати!

– Навіть якщо вона й побачить світ за допомогою одного божевільного мецената, який полюбляє невідомих поетів і просто не знає, що йому робити із надміром грошей, продаватися книга все одно буде дуже кепсько. Крім того, її швидко забудуть, і вона невдовзі поповнить мою колекцію.

– І через те, ви гадаєте, немає сенсу її публікувати? – перепитала я.

– Саме так, – відказав колекціонер.

– А вам не здається, що ви помиляєтеся? – додала я, помовчавши якусь мить. Мабуть, у моєму голосі надто виразно почулися сердиті нотки, бо він розсміявся.

– Помиляюся?

– Авжеж! Якщо поезія справді варта того, щоб її надрукували, то її потрібно друкувати! І не важливо, що буде згодом! Не важливо, забудуть її чи не забудуть… Це немає ніякого значення! І ми не маємо на це впливу! Ми можемо лише допомогти цій книжці народитися! Ось що важливо! Щоби вона була! Навіть якщо потім і поповнить вашу колекцію! Навіть якщо її прочитає лише одна-однісінька людина, а не тисячі, у тому вже буде сенс! А може, для когось та книжка стане такою, що не відпускає? І хтось, узявши її до рук, раптом збагне, що чекав саме на неї!..

На мить запала тиша. Мені навіть здалося, що я розмовляла сама з собою, і колекціонер мене зовсім не слухав, поринувши у свої суперечливі думки.

– Я можу це влаштувати, – нарешті озвався він. – Я ще не втратив впливу у видавництві, там працюють мої друзі, якщо їх можна так назвати, хоча зазвичай я їх так не називаю… Гадаю, з цим не буде особливого клопоту. Адже та поезія чогось таки вартує.

– Справді?! – знову мало не вигукнула я. – Тож тепер я можу йому про це розповісти?

– Я хотів би сам йому повідомити, – сказав колекціонер, – можеш дати мені координати автора?

З тим якраз була біда, бо я не знала про поета майже нічого: ні того, де його слід шукати, ні як його звати, ні в кого можна напитати цю інформацію.

– На жаль, я не знаю… – пробурмотіла я. – Але він часто буває у нашій кав’ярні. Він, здебільшого, там пише.

– Гаразд, – зітхнув колекціонер, – тоді можеш повідомити йому, що знайшла видавця на його твори, і передати мій номер телефону. Якщо матимеш змогу, прийди завтра і забери течку з віршами.

– Завтра я працюю, тому прийду аж у понеділок.

– Гаразд, о котрій завтра ти йтимеш до кав’ярні? – запитав Арсен.

– О пів на десяту.

– Тоді я чекатиму тебе напроти кав’ярні о цій годині, – сказав він і, перш ніж я встигла промовити бодай слово, поклав слухавку.

Завищавши з утіхи, я підкинула до стелі підручника з алгебри, аж він мало не розлетівся на шматки, а відтак жбурнула його чимдалі від очей, під письмовий стіл. Того вечора про формули й задачі не могло бути й мови. Були речі значно приємніші й значущіші, про які хотілося думати. «Цікаво, – міркувала я, – що відчує поет, дізнавшись про все? Піднесення, збентеження,

хвилювання, сум'яття? Це ж була його найбільша мрія – надати своїй поезії життя… Мабуть, для декого у тому й полягає справжнє щастя – здійснити свою головну мрію. Свою мрію…»

Того вечора я зрозуміла, яке мало не містичне значення має випадок і гра обставин. Справді, якби не моє знайомство із диваком-колекціонером, який поцупив у мене книжку, виявився колишнім видавцем і, до того ж, повернувся у це місто, цього ніколи могло й не статися. І поетової книжки теж могло б не бути… Може, це знайомство аж ніяк не слід вважати сліпим випадком? Може, сенс того, що відбувається, розкриється лише згодом? У ту мить мене ніби осяяло і я прийняла рішення. «Якщо колекціонер не наважується зробити крок, аби наблизитися до свого минулого, яке, схоже, є для нього вкрай значущим, я зроблю це замість нього».

XV

Він чекав на мене, як і обіцяв, навпроти кав'ярні. У тому самому кумедному капелюсі, у довгому плащі наопашку, тримаючи під пахвою поетову течку.

– Якби цих віршів було хоча б на десять більше, я б уже не читав їх, – заговорив він, коли я наблизилася, і простягнув мені течку. – Жодного зайвого аркуша!

– Чому? – спитала я.

– За один вечір перечитати стільки поезії… Це занадто, – відказав він. – Поезію слід читати порціями, так само, як і слухати класичну музику. Але іноді вона захоплює тебе у вир так, що ти вже не можеш відірватися від неї, так само, як не можеш урвати на половині слухання симфонічного твору, хоч і відчуваєш отой надмір. Ось як мистецтво може нами володіти!

Він підняв капелюха, прощаючись, і швидко перейшов на протилежний бік вулиці.

– А можна, я прийду до вас у понеділок? – гукнула я йому в спину.

Колекціонер озирнувся.

– Навіщо? – запитав він.

– Я хочу ще раз подивитися вашу бібліотеку! – гукнула я.

Він знизав плечем і, не відповівши нічого, побрів собі далі. І що це мало б означати: непевність чи згоду? Чи що йому зовсім байдуже? Хай йому грець! Загадковіших людей, аніж цей колекціонер, мабуть, не існує у цілому світі!

Поет-невдаха з'явився у нашій кав'ярні лише наприкінці тижня. Він підійшов до ляди з відсутнім виглядом і, замовивши каву з коньяком, почав нишпорити у кишенях, шукаючи грошей. Знайшов і відразу вибачився, бо їх, як виявилося, вистачало лише на горнятко кави.

– Маю для вас новину, – урочисто повідомила я, наливаючи йому каву. – Я напитала для вас видавця!

Спершу він мовчав і пильно дивився на мене, примруживши очі, без жодних емоцій, наче не розумів, про що йдеться, а відтак знову заходився хапливо нишпорити по кишенях.

– Перепрошую, що ви сказали? – нарешті, вивернувши їх усі, перепитав поет – мабуть, вирішив, що це йому причулося.

– Я знайшла для вас видавця, – повторила я, подаючи йому течку з віршами.

Він кахикнув і вп'явся у мене поглядом.

– Хіба таке можливо? – запитав, узявши течку під пахву.

– Уявіть собі, – всміхнулася я.

Поет голосно сьорбнув каву, все ще не ймучи віри сказаному.

– А то як?

– Я просто дала прочитати йому вашу поезію.

Чоловік заплющив очі і певний час отак і сидів.

Я навіть злякалася, чи йому від цієї несподіваної новини раптом не стало млосно, чи він, бува, не знепритомніє. Але вже за мить поет знову пронизав мене по-дитячому недовірливим поглядом.

– Ви справді впевнені? Але… Як це вам вдалося? Я ж стільки років шукав… Мені не щастило… Просто неймовірно… А де ви його знайшли? Послухайте, а ви, часом, не помиляєтеся? Цей видавець справді погодився надрукувати мою поезію? Ви нічого не плутаєте? Може, ви не так зрозуміли? О, так, так – ви неправильно зрозуміли! Авжеж!.. Ви ще дуже юна й наївна, а головне, недосвідчена… Отож, могли просто сприйняти бажане за дійсне…

Поет-невдаха зовсім розгубився. Він щось бурмотів, немов тим швидким потоком плутаних слів намагався переконати у неможливості почутого не мене, а себе. У його очах видно було сумнів. Напевне, він належав до тих людей, які навіть в очевидних речах шукають доказів їхньої очевидності. Мені було дивно, що він ні про що мене не розпитував, не спробував дізнатися хоча б якісь подробиці. Напевно, іноді успіх звалюється людині мов сніг на голову, і їй потрібен час, щоби оговтатися й врешті це усвідомити. Така раптовість завжди спершу лякає. А ще, цілком можливо, поет надто звик до того стану речей, в якому постійно перебував. Він надто тривалий час вважав себе невдахою, щоб так взяти і повірити, що це не так і що все може бути зовсім інакше.

– Зателефонуйте і про все дізнайтеся, – проказала я, подавши йому аркуш із блокнота, де поспіхом записала номер телефону колекціонера. – Гадаю, буде краще, коли ви самі у тому переконаєтеся, гаразд?

Спершу він уважно вглядався у кривуваті числа, виведені моєю рукою, ніби вони могли розповісти йому щось про його ймовірного видавця, а може, й щось більше. І зненацька, скочивши на рівні ноги, наче його вдарило струмом, щось невиразно пробурмотів (можливо, подякував) і притьма подався геть, навіть не допивши кави, а біля дверей мало не збив із ніг пралю.

У понеділок час для мене тягся нестерпно довго. Так, зрештою, було завжди, коли я приходила на лекцію до математички. Цього разу я була неуважною, незосередженою, мозок мій працював мляво й неохоче, ніби навмисно не бажав заглиблюватися у те, що його не цікавило. Я помилялася в обчисленнях, плутала формули і ненавиділа себе за тупість. Але що я могла вдіяти? Раз у раз крадькома зиркала на годинника й важко зітхала, подумки благаючи, щоби його стрілки крутилися хоч трохи швидше. Дивлячись на математичку, я дивувалася. Звідкіля у цієї жінки бралося стільки енергії, стільки захоплення, самопосвяти й цікавості до цієї нудної справи? Вона могла годинами пояснювати й безліч разів терпляче повторювати свої тлумачення, без жодного роздратування і втоми. Навпаки, це приносило їй тільки втіху.

– Ти, здається, сьогодні втомлена, – зауважила викладачка, виправляючи помилки у зошиті.

– Так, мабуть, – пробурмотіла я, почервонівши. – Це через хворобу… Ще не зовсім оговталася…

– Слід вживати вітаміни, – порадила математичка. – Це покращує роботу мозку. Хоча, знаєш, – додала вона за мить, – у мене таке враження, що ти від цієї науки не маєш жодного задоволення. Впевнена, що це тобі потрібно? Може, ти маєш більші здібності до гуманітарних наук?

У відповідь я лише присоромлено опустила очі. Та й що я могла сказати?

Щойно за мною зачинилися двері її помешкання, я вкотре відчула полегшення – мої тортури на сьогодні закінчилися! Біля під’їзду зіткнулася з Денисом.

– Ти поспішаєш? – запитав він, поправивши свої окуляри.

– Так, трохи…

– А що робитимеш увечері? Може, прогуляємося? – щоки його палали.

– На жаль, ні… – пробурмотіла я, не дивлячись на нього. – Сьогодні я не матиму ані жодної вільної хвилини… Бувай.

Уже на вулиці я сповільнила ходу і тяжко зітхнула. Напевно, образився… Слід було по-іншому з ним розмовляти. Але як це – по-іншому? А може, варто було щось пояснити? Ну, на це не було часу… Про такі речі не говорять поспіхом та мимохідь. І чого це я так переймаюся? Адже я справді поспішаю. Зрештою, він мав би розуміти, що у мене можуть бути важливі справи. Взагалі, до чого тут образи?! Ображаються лише тюхтії!

Поглянувши на годинника, я відігнала від себе хмару суперечливих думок і попрямувала у напрямку вулиці Садової, 36.

Двері будинку були зачинені. Схоже, колекціонер сьогодні нікого не чекав. Минуло кілька хвилин, поки нарешті клацнув замок. Просунувши крізь напівпрочинені двері голову, колекціонер насупив брови.

– Ти чого прийшла? – запитав абсолютно безцеремонно.

– Я ж казала вам, що прийду, – спробувала виправдатися я. – Ви що, не хочете мене бачити?

– Гаразд, – зітхнув він, – заходь.

На мене війнуло знайомим запахом книжок. Будинок зустрів мене привітніше, ніж його дивакуватий господар: затишком і спокоєм. І навіть двері кухні рипнули, ніби гостинно припрошували увійти. Тут знову було чимало немитого посуду, що вже не поміщався в умивальнику. Стіл – у хлібних крихтах та масних плямах. На підвіконні лежала купка книжок…

– Схоже, вам справді просто необхідна жінка. Принаймні для того, щоби помити посуд, – пожартувала я.

– А… посуд… Завжди бракує часу, щоб його помити. А головне – бажання, – відказав колекціонер. – Здається, вже не залишилося жодної чистої тарілки й виделки.

Він зазирнув у шафку. Там була лише одна тарілка.

– Бачиш, не все так погано, – промовив він, захихотівши.

– Що ж, – зітхнула я. – Тоді я помию вам посуд. Інакше у вас незабаром справді не залишиться жодної чистої тарілки.

– Відразу видно, що ти працюєш у кав’ярні, – зауважив Арсен.

– Ото вже ні, – заперечила я. – Не забувайте, що я працюю там не посудомийницею, а кельнеркою. І, до речі, ненавиджу мити посуд.

– Тоді навіщо запропонувала мені помити його? Навіщо змушувати себе робити те, що не любиш? Облиш.

– Ну, хоча б для того, щоб у вас було вдосталь тарілок, які ви потроху бруднитимете, – відказала я, закотивши рукави й беручись до роботи.

Колекціонер важко зітхнув, усівся на підвіконня й заходився гортати котрусь із книжок, що лежали збоку.

– Мабуть, мені справді потрібно навести тут лад. Це допоможе відволіктися від смутку, нудьги та усіляких не вельми приємних думок. Принаймні це краще, ніж зазирати у чарку.

– Ви зазирали у чарку? – запитала я, відмивши задавнені рештки їжі з однієї тарілки й намагаючись відшкрябати наступну.

– Хотів, але не зміг, – сумно всміхнувся колекціонер. – Навіть дивно… Не відчував жодного смаку, окрім огиди… Не вийшло б із мене пияка. На жаль…

– Чому на жаль?

– Ну як? Мав би полегшення, забуття й миттєву втіху… – меланхолійно промовив Арсен.

– Добре, що ви не перетворилися на пияка. Було б дуже прикро, якби ви так себе знищили.

– Хіба є різниця, чим себе нищити, – алкоголем чи беззмістовністю? Я нищив себе беззмістовністю…

На якийсь час запала мовчанка. Я домивала посуд, він спостерігав за мною. Важко було зрозуміти його. Що стало причиною Арсенового смутку й меланхолії?

– Скажіть, а поет до вас телефонував? – запитала я.

– Так. Ми навіть бачилися з ним учора й домовилися разом поїхати до видавництва. Кумедний він чоловік. Все ще не може повірити у мою пропозицію, немов то чудо якесь. Але це мені в ньому якраз і сподобалося… Це, я б сказав, ознака незіпсутості, нерозбещеності… Він сказав, що повірить лише тоді, коли побачить книжку й візьме її до рук. Що ж, якщо тільки у цьому полягає сенс його життя та щастя, нехай. Матиме книжку. І я зроблю щось корисне. Мені доводилося готувати до друку багато книжок, які насправді не вартували цього. Тож коли випадало надрукувати щось справді хороше, я, мов той юнак-початківець, відчував справжню гордість. Тепер ти розумієш? Це ще одна причина, чому я погодився допомогти надрукувати цю книжку: мені забаглося знову пережити ту давно забуту гордість. Тобто, я піддався цій спокусі й заради власного задоволення теж… Може, згодом її і не забудуть, ту книжку. З книжками взагалі іноді трапляються дивні речі…

Зіскочивши з підвіконня, він узяв під пахву книжки, що лежали обік нього й рушив до дверей.

– Ти, здається, хотіла поглянути ще раз на бібліотеку? – запитав, не обертаючись і не чекаючи відповіді.

Я витерла руки об ганчірку, що нагадувала рушник, і подалася за ним.

– Навіщо це тобі? – спитав він за хвилю отим своїм скептичним і трохи зверхнім тоном, відчиняючи двері до бібліотеки. – Невже ти так любиш книжки?

– Люблю, – сміливо відповіла я. – Крім того, ви ж самі казали, що ви ними по-справжньому не володієте, тож я маю таке саме право споглядати їх і читати. І я, і будь-хто інший, хто цінує книжки. Це навіть несправедливо, що ви їх тут зачинили, заховавши від усього світу, і лише самі втішаєтеся ними!

– Несправедливо? От зухвале дівчисько! – колекціонер поблажливо всміхнувся. – Тільки мені чомусь не так вже й часто доводилося зустрічати людей, які по-справжньому цінували б книжки. Так, здебільшого вони їх купують, читають, чи то з цікавості, чи то під впливом амбіцій, моди й реклами. Але згодом ці книжки часто опиняються або на смітнику, або, у кращому випадку, десь у букіністичній крамниці, де їх спродають за копійки. Бо люди вважають, що прочитана книжка віджила своє. Ось такі вони, поціновувачі книжок! Тому я правильно чинив, що крав або забирав у них їхні «віджилі» книжки, які вже були їм не потрібні та не цікаві, які лише займали місце на їхніх полицях! І я правильно зробив, що зачинив ці книжки тут, сховавши від усього світу!

– Але це несправедливо, – обурилася я, – вважати тільки себе великим любителем книг! Якщо послухати вас, то виходить, ви – єдиний обраний, а решта книголюбів тільки те й роблять, що викидають книжки на смітники! По-моєму, це справжнісінький снобізм!

– Авжеж! Та завдяки моєму, як ти висловилася, снобізмові, пощастило врятувати стільки книжок! І це, це найважливіше! Це поборює будь-який аргумент!

Я лише важко зітхнула. Іноді Арсен був просто нестерпний!

– Якби я мав своє видавництво, то видавав би тільки ці вартісні, забуті книжки. Можливо, тоді б я їх рятував і повертав до життя по-справжньому, – промовив він. – Але постає питання, чи мали б вони тоді таку цінність, яку мають тепер? Швидше за все, ні. Парадоксально…

Приставивши драбинку, колекціонер заходився розташовувати на верхніх полицях книжки, які прихопив із кухні. Скориставшись тим, що він мене не бачить, я підійшла до полиці, куди, як пам’ятала, минулого разу він заховав Шекспірівські сонети. Книжка в блакитній обкладинці була на місці. Я озирнулася. Колекціонер поволі злазив з драбинки. Ані хвилі не вагаючись, я схопила книжку й заховала її у сумочку. Серце калатало, подих збивався, щоки почервоніли. То он як почуваються злочинці-початківці! Мені навіть здалося, що колекціонерові усе відомо… Він от-от упіймає мене на крадіжці… Хотілося лише одного – чимшвидше втекти, щоби врешті зітхнути з полегшенням.

– До речі, – озвався колекціонер, – ти вже прочитала ту книжку, що забрала у мене?

– Так, – я спробувала всміхнутися, щоби позбутися ніяковості, – вже прочитала і можу вам її повернути. Тобто, ви можете забрати її у дядька. Гадаю, з тим не буде ніякого клопоту.

– Добре, – погодився колекціонер, – якось я навідаюсь до нього.

Демонстративно зиркнувши на годинника, я сказала, що мені вже час. Арсен тільки байдуже махнув рукою. Я вибігла з будинку, остерігаючись, що колекціонер виявить крадіжку і кинеться мені навздогін, аби відібрати книжку. У голові моїй не було жодної думки, лише п'янке й шалене відчуття страху і ризику. Пронизливий вітер, що дув мені у спину, здавалося, був моїм спільником, допомагав утекти. І вузенькі вулички заплутували у своїх лабіринтах мій слід. Перехожі, що зустрічалися мені на тротуарах, зупинялися, відступали, часом відскакували вбік, даючи мені дорогу. Мабуть, у мене був надто відчайдушний вигляд.

Біля під'їзду я зіткнулася з дядьком Романом, який саме виходив з дому.

– Що з тобою, Лідко? Таке враження, наче за тобою хтось женеться!

– У мене теж… – пробурмотіла я, насилу перевівши подих.

Дядько Роман засміявся, легенько скуйовдивши моє волосся:

– Гаразд, любителько гонитв, я щойно приготував помідоровий суп… Отож, не забудь поїсти…

У відповідь я лише набурмосилася – мені дуже не подобалося, коли зі мною поводилися, немов із дитиною. Якби він тільки знав!.. Але поки що я вирішила нічого не розповідати дядькові, боячись, щоб він чогось не зіпсував. Адже з дорослими зазвичай саме так і трапляється, навіть якщо вони такі, як дядько Роман.

Мабуть, мій вчинок у колекціонеровій бібліотеці справді можна було вважати не вельми чесним. Але той нечесний вчинок мав досить вагоме й поважне виправдання. Це була крадіжка заради сенсу. Адже колекціонер, викрадаючи книжки, теж чинив не надто чесно й порядно у стосунку до когось, виправдовуючись, що робить це заради своєї ідеї. Значить, мені теж не варто мучитися докорами сумління. Крім того, дізнавшись, задля якої мети я забрала у нього книжку, колекціонер, напевно, буде мені вдячний і пробачить таку дрібничку, як викрадення книжки. Ця думка мене заспокоїла.

XVI

Минуло кілька днів. Якось уранці, дочекавшись, поки дядько Роман вийде з дому, я хутко зібралася й вирушила на вокзал. Осінь, що досі тільки просувалася вперед делікатними й обережними кроками, того дня, здавалося, хотіла надолужити втрачене. Небо обважніло й нависло над містом, забарвлюючи якимось металево-синюшним відтінком вулиці, будинки і обличчя людей. Невпинно мрячило, злостивими холодними поривами налітав вітер, мало не збиваючи з ніг. Та негода мене не лякала. Звісно, то був не найкращий час для мандрів, але я була занадто нетерплячою для того, щоби вичікувати ліпшої нагоди.

Я купила квиток, але мені довелося ще з добру годину сидіти у тісному й брудному залі серед розмаїтих клунків, валізок і тлуму людей. Там тхнуло випарами потягів та спітнілими тілами. Щоби прогнати нудьгу і якось пришвидшити чекання, я витягла із сумочки Шекспірівські сонети. Та, розгорнувши книжку, так і заклякла. Я нічого не розуміла. Довго витріщалася на книгу, наче хотіла поглядом просвердлити у ній дірку. Це неможливо! Просто неймовірно! На форзаці книги не було жодного напису! Кілька разів я згортала й розгортала книжку, переглядала сторінки, ніби сподівалася, що напис у будь-який момент якимось чудодійним способом з'явиться знову. Я добре пам'ятала ті слова: «Нехай кожний рядок кожного сонету нагадує тобі про моє кохання до тебе». Як міг щезнути напис? Тієї миті це видавалося мені не просто чимсь дивним, а навіть містичним. А може, все просто? Може, то колекціонер його знищив? Адже існують засоби, які стирають чорнило… Але навіщо? Задля чого нищити те, з чим пов'язані такі дорогі спогади? Щоби не відчувати докорів сумління? Але тоді йому довелося б знищити книжку… А може, він так учинив, щоби врешті звільнитися від минулого? Може, це ще одне з його дивацтв, яке я не могла пояснити?

Розчарована, я вже готова була підвестися з лави, покинути вокзал і податися геть. Виходить, мій задум не мав жодного сенсу? Навіщо мені їхати невідомо куди, шукати Ілону… І як я їй усе поясню, якщо книжка без пам'ятного напису, а отже – не має для неї цінності? Я уявила, як жінка ввічливо всміхнеться, здвигне плечима, стримано подякує й зачинить перед моїм носом двері. Подумала: а що, якби мені спало на думку розгорнути книжку раніше? Чи не відмовилася б я від своєї ідеї? Я нерішуче м'яла квиток у руках. Щось мене стримувало й не відпускало. Напевне, це була моя впертість: не хотілося визнавати свою поразку, не хотілося, щоби все обернулося саме так, як я щойно собі уявила.

А може, не варто думати про найгірше? Може, для неї виявиться значущою вже сама книга, яка була для неї із тих, що не відпускають? Може, історія їхнього з Арсеном кохання для неї пов'язана не стільки із тим палко наївним написом, як власне із сонетами Шекспіра, і це найважливіше? Зрештою, що буде, те буде! Як каже дядько Роман, іноді варто ризикувати, щоби не жалкувати про втрачений шанс. Я зиркнула на годинник і вже не зволікала. Вибігла на перон. До відправлення електрички залишалося п'ятнадцять хвилин.

Я заскочила у вагон, електричка рушила. Я сиділа і дивилася у вікно, за яким у мряці пропливали мокрі дерева та небо, що нагадували розмиту акварель, і почувалася так, як, мабуть, почуваються усі відчайдухи: була сповнена рішучості та шаленства. Мені здавалося, що ніякі перешкоди не здатні

мене зупинити, адже я роблю щось важливе й потрібне! Я здійснювала цю маленьку подорож задля сенсу, задля порятунку одного дивака… Заспокоєно віддалася плинові часу, який щомиті, під рівномірний стукіт коліс, наближав мене до моєї мети.

Станцією Рудаки виявилася маленька будка із напіврозваленою лавкою, всуціль списаною непристойними написами, біля якої валялося лушпиння з соняшника. Дощ ущух, і лише холодний вітер продовжував пронизувати вологістю. Обік станції тягнувся ліс та городи, за якими вдалині біліли хати. Десь перегукувалися птахи, чувся гавкіт собак та протяжне мукання корів. Повітря було напоєне запахами мокрого ґрунту, дерев і гнилого листя. Вдихнувши на повні груди цей абсолютно неміський аромат, який нагадав мені про моє рідне селище, я всміхнулася, відчувши, як разом із тим чистим вологим сільським повітрям у моїх жилах розливається впевненість. Якийсь час я простувала вздовж колії, поки зустріла чоловіка, котрий тяг тачку з кормовим буряком.

– Скажіть, будь ласка, – запитала я, – як мені знайти будинок Шовконюків?

Чоловік на мить спинився і, не дивлячись на мене, махнув у протилежний бік рукою:

– Туди вам треба. Он головна дорога, бачите? Там запитаєте, вам покажуть, – і пішов собі далі, тягнучи тачку.

Напевно, я тільки тепер зрозуміла, що заблукати у якомусь селі – це не прикрість, бо тобі завжди покажуть дорогу і спрямують, куди треба. Село розкриває обійми і щиро приймає тебе. На відміну від міста, воно рідко буває ворожим та настороженим до чужинців.

Поволі простуючи дорогою, я споглядала будинки, городи, вже приготовлені до зими, людей, які позирали на мене з цікавістю, і вже за мить відчула себе дуже затишно, так, наче не раз бувала тут. Якась дівчинка-підліток у подертих на колінах штанцях, що гасала туди-сюди на велосипеді в компанії молодших хлопчисьок, погодилася показати мені, де мешкають Шовконюки. Я ледве встигала за її транспортом, довелося бігти добрий шмат дороги, поки нарешті дівчинка разом зі своїм ескортом зупинилась у якомусь провулку, де дорога була буквально розмита дощем.

– Ви б ту хату самі не знайшли, – недбало сказала моя провідниця, мабуть, щоб скидатися на дорослу. – Вона зовсім непримітна.

І, як виявилося, дівчинка мала рацію. Низенький будиночок буквально ховався за гіллям крислатих ясенів, які, здавалося, сторожили його. Вікна були малі, з тьмяними, немов постарілими, шибами, і з такими ж тьмяними фіранками. Позаду визирав хлівець, у грязюці щось дзьобали кури. Поіржавіла

сітка, якою було загороджене невелике подвір’я, обросла кущами черемхи, й низенька хвіртка була майже непомітна.

Здіймаючи бризки з калюж і щось весело вигукуючи, дівчинка з хлопчаками та собаками гайнула геть. Штовхнувши рипливу хвіртку, я зайшла у двір, наблизилася до хати, постукала. Двері відчинилися надто тихо й поволі. Так відчиняють їх люди старі та немічні. За мить на порозі, мов з’ява, постала літня жінка у хустці. Висока, худа, із втомленим лицем, поораним зморшками, з очима, в яких щось погасло чи віджило, бо вони були такими ж тьмяними, як і шиби на вікнах. Вона не зронила й слова, тільки очікувально подивилася на мене, насупивши вицвілі брови.

– Доброго дня, – заговорила я. – Скажіть, а тут проживає Ілона? Я маю їй щось передати.

Жінка швидко відступила на крок, ніби відсахнулася, й пильно, якось навіть дивно, зазирнула мені у вічі, тоді сперлася на одвірок і криво посміхнулася.

– А що такого ти маєш їй передати?

– Книжку від її старого приятеля, – відказала я.

– Від приятеля?

– Від приятеля її дитинства. Колись вона залишила йому цю книжку на збереження. Для неї вона була дуже дорогим подарунком… Гадаю, вона пам’ятає, хоч минуло стільки часу…

– Авжеж, – втомлено зітхнула жінка, – минуло стільки часу.

Мені здалося, що жінка не зовсім зрозуміла, про що йдеться, та й не дуже намагалася. Її очі, ковзнувши моїм обличчям, застигли, дивлячись додолу. Запала мовчанка, від якої я почулася ніяково, так, наче моя присутність була тут недоречною.

– То можу я побачитися з Ілоною? – несміло запитала я.

Жінка підвела погляд, але так поволі, наче це коштувало їй неабияких зусиль.

– Ти хочеш бачитися із Ілоною? – перепитала вона. – Не ти перша про неї питаєш. Дивно, так сьогодні про неї раптом згадали, у такий звичайний день… Треба ж, згадали… Як щось виявилося потрібно, то згадали… Он де, он там її й шукай, – жінка махнула рукою за хату.

– Де? – не зрозуміла я.

– Он там, – повторила жінка. – Ходи, я проведу городом, так швидше. Там є стежка.

Ми оминули подвір’я й хлівець, і, відхиливши похилу хвіртку, вийшли на город.

– Вибачте, – пробурмотіла я, трохи розгублено, – не зрозуміла… Де саме вона живе? Куди мені потрібно йти?

– Он туди, туди, – все махала рукою жінка. – Там її знайдеш, якщо добре шукатимеш.

За городами розляглося пасовище, виблискувала великою темною плямою водойма, оточена плакучими вербами. Десь за обрієм губилися безкраї поля, а обік, зникаючи удалині, видніли похилені старі хрести сільського цвинтаря.

– То куди ж мені йти? – знову тихо спитала я.

– О-о-он туди, поміж полями… – протягла жінка.

Я зовсім розгубилася. Що ця жінка має на увазі? Чи не хоче вона сказати, що Ілона… Здогад пронизав мене й на якусь мить паралізував. Та, перш ніж я оговталася і встигла промовити бодай слово, старенька нечутно пішла, покинувши мене саму. Я так і стояла посеред городів, приголомшена, не знаючи, що маю чинити. То, виходить, Ілона… Я не наважувалася промовити цього слова навіть подумки, немов боялася, що воно здатне зруйнувати вже сам її образ у моїй уяві. Адже там, усупереч усьому, Ілона була жива…

Я поволі простувала стежкою. Спершу ноги ніби самі кудись мене вели. Думки мої були плутані й нечіткі, я воліла взагалі ні про що не думати. Важко було окреслити те, що я почувала в ту мить. Сум'яття? Розчарування? Чи, може, відчуття втрати? Так, мабуть, почуваються, коли втрачають сокровенні мрії, коли раптом виявляється, що якісь добрі прагнення і починання зазнають краху й стають цілком безглуздими… Найрозумніше було б повернутися й про все розпитати жінку, а не брести світ за очі. Та я не зважилася, і, напевне, правильно. Адже видно було, що жінка не бажала про це говорити. Очевидно, мій вчинок зачепив її, здався їй безглуздим і недоречним… А може, навіть завдав щемливого болю… Я згадала її криву посмішку, коли вона безсило зіперлась на одвірок і дивилася на мене своїм важким поглядом… Що відчуває людина, коли хтось невідомий приходить до її доньки, якої давно немає серед живих? Дивно, що та жінка нічого не спитала ні про мене, ні про Арсена… Отже, їй було нецікаво або й зовсім байдуже. Для неї це не мало вже ніякого значення, горе знесилило її. Тож їй простіше було лише вказати, де Ілона, ніж розповідати про це… І тут я згадала про колекціонера. Не потрібно йому нічого знати, вирішила. Хай думає про Ілону і вважає, що вона десь живе собі, що у неї все гаразд. І книжку доведеться повернути… Можливо, той зниклий напис і був своєрідним знаком, якого я не зуміла відчитати?..

Моє намагання втрутитись у чуже життя і щось змінити у ньому – абсолютно марне. Мабуть, не варто було цього робити. Взагалі не варто втручатися у чиєсь життя, ніколи! Хоча б тому, що воно тобі не належить і ти

не маєш на це права. Але ж я хотіла як краще… Я прагнула повернути людям, хай навіть на мить, їхнє минуле, щось дороге, давно втрачене, й для них – дорогоцінне… Прагнула повернути колекціонерові відчуття сенсу… Та чи стали б ті двоє щасливішими? Чи, навпаки, нещаснішими? Мене долали непевність і сумніви…

Спочатку я навіть не помітила, як ноги мої повернули ліворуч від тих полів, що губилися невідомо де, і отямилася лише спинившись біля поіржавілої старої цвинтарної брами. Я не знала, навіщо сюди прийшла, бо в ту хвилю не могла приймати жодних рішень. А може, справді, сама того не усвідомлюючи, все-таки мусила знайти Ілону?

Я втрапила до старої частини цвинтаря. Запах мокрого ґрунту був тут іще густішій, аніж серед полів. Усе було поросле густим чагарником: напіврозвалені забуті гроби-горбки, що виступали над землею, волохаті від моху плити, похилені хрести, на яких подеколи вже неможливо було розібрати написи… І лише високі столітні дерева, що росли поміж тими могилами, здавалося, їх пам’ятали. Трохи далі кущі й дерева рідшали. Звідти вже видніли впорядковані ряди могил, там слід було й шукати. Схоже, доведеться немало поблукати, промайнула у мене думка. Адже я не знаю, коли не стало Ілони.

На поваленому дереві обік стежки, де розпочиналися нові поховання, я раптом помітила згорбленого чоловіка, що сидів і м’яв у руках капелюха. Я навіть зраділа. Може, він мені допоможе? Якщо він мешкає у цьому селі, то повинен знати хоча б приблизно… Я підійшла до нього і спинилася, мов заворожена, не вірячи власним очам. Зачувши мою присутність, чоловік озирнувся і вп’яв у мене свій погляд.

– Лідко? – запитав Арсен, теж вражений. – Що ти тут робиш?

– Ви… також приїхали до Ілони? – запитала я, не зовсім тямлячи, про що запитую.

Колекціонер сумно всміхнувся, немов сам до себе.

– Ага, приїхав.

Якийсь час ми мовчки дивилися один на одного, ніби все ще не вірили власним очам, не вірили у цю випадкову зустріч.

– Я так довго шукав її могилу… Вона померла п’ятнадцять років тому… Важко хворіла… – озвався Арсен. – Її мати мене не впізнала… Не хотіла навіть розмовляти… Здається, вона не зовсім при здоровому глузді.

Знову мовчанка. Колекціонерів погляд блукав десь аж по верхівках дерев чи, може, по застиглих важких хмарах, що дрімали на прояснілому після дощу небі. Я не наважувалася заговорити. Прислухалася до своїх відчуттів, вдихала запахи мокрої землі й листя, що на тлі мертвих хрестів та каміння здавався особливо живим, видихала спокій і смуток.

– Хочеш піти до її могили? – запитав Арсен, отямившись від задуми.

Я слухняно кивнула головою, і ми пішли стежкою. Колекціонер якось дуже постарів. Підняв комір плаща, запхнув капелюха під пахву, засунув руки до кишень і згорбився, наче ніс непосильний тягар. Тягар смутку і правди…

– Скажи, – заговорив він, порушивши мовчанку, – як ти тут опинилася? Ти знала про все? Це Роман тобі розповів?

– Ні, – відказала. – Я зовсім нічого не знала. Та й дядько нічого не знає. Я просто приїхала віддати Ілоні книжку і розповісти про вас. Ви були таким нерішучим, тож я вирішила що… Адже ви самі казали, що вона – єдина жінка, яка припала вам до вподоби. Я уявляла, що, почувши про вас, вона обов'язково подала б вам через мене звісточку, тоді ви б неодмінно з нею зустрілися… Мабуть, вам це здається наївним та безглуздим… А мені здавалося, що саме в тому й криється сенс, який ви шукали… Ви ж її кохали, правда? Я уявляла собі, що, наблизившись до свого минулого, ви врешті подолаєте у собі почуття провини, самотності й марноти, навіть якщо не будете разом, бо невідомо, як би склалася її доля, якби вона була живою… Але ж у коханні бути разом не завжди означає фізичну присутність поряд. Важливим є усвідомлення того, що ви разом…

– Дивно, – пробурмотів колекціонер. – Як усе дивно… Дівчинка намагається відкрити мені сенс… А яку книжку ти збиралася їй віддати?

– Ось цю, – промовила я, витягши із сумки Шекспірівські сонети.

Колекціонер рвучко спинився.

– Де ти її взяла?

– Поцупила у вашій бібліотеці, – зізналася я. – Але вона вже без вашого напису…

– Звісно, – зітхнув колекціонер, – бо то не та книжка.

– Не та книжка?

Арсен витяг із кишені свого пальта таку самісіньку книжку, як у мене, з блакитною обкладинкою.

– Ти забрала не Ілонину книжку, а мою, – пояснив він. – Я подарував їй ці сонети, а згодом придбав таку саму книжку й собі, щоб, читаючи, відчувати зв'язок із нею.

– Але ж я бачила, як ви клали її якраз на ту поличку… Іншої там, здається, не було… – пробурмотіла я, немовби виправдовуючись.

– Не було. Пізніше я забрав Ілонину книжку до своєї кімнати, щоб мати біля себе як її частинку… У спальні я тримаю книжки, які читаю… А свою натомість поклав на полицю… Знаєш, ти маєш рацію. Важливим є вже саме усвідомлення зв'язку із дорогою тобі людиною… Так було, коли я перечитував сонети… Це вони єднали нас, поки я не втратив її остаточно.

Ми знову замовкли. Під ногами шелестіло мокре листя і прив'яла трава. На нас із байдужою понурістю дивилися хрести й невеличкі мармурові пам'ятники з фотокартками людей, яких уже не існувало.

– Чесно кажучи, не думала, що ви приїдете сюди, – озвалася я через якийсь час.

Колекціонер важко зітхнув:

– І я не думав… Можливо, й не приїхав би, якби не одна випадковість… Ми вже прийшли.

Він наблизився до могили, над якою росла верба, і притулився до дерева. З округлого чорно-білого фото, обрамленого сірим мармуром, до нас ледь усміхалася молода дівчина. Світле густе волосся, розділене на проділ, великі сумовиті очі…

– Просто неймовірно… – вражено прошепотіла я. – Дівчина з фотокартки поета!

– Авжеж, з фотокартки поета, – важко прошепотів колекціонер. Сягнувши рукою у внутрішню кишеню плаща, він витяг таку ж саму чорно-білу й трохи пожовклу, знайому мені фотокартку.

Я лише запитально подивилася на нього, бо вже геть нічого не розуміла.

– Я випадково побачив це фото, – сказав Арсен. – Воно випало з поетового записника, коли ми були у видавництві. Дізнавшись, що я добре знав цю жінку, він віддав мені світлину. Тоді я й зважився її знайти. Навіть вирішив, що це якийсь знак… Але, бачиш, не буває чудес, дівчинко. За все у житті доводиться платити, особливо за свої помилки, за свою байдужість, егоїзм та дурощі. Іноді жорстоко платити. Можливо, я справді міг би віднайти сенс, про який ти говорила… Навіть дивно, як ти могла це розуміти, не маючи життєвого досвіду, не переживши справжнього кохання… Але запізно. Вже, на жаль, запізно…

Я важко зітхнула й не знала, що йому на те відказати. Колекціонер конвульсивно обійняв стрункий, немов жіночий стан, стовбур верби і притулився до нього чолом.

– Ех… – ледве чутно видихнув він за хвилю, так тихо, ніби звертався сам до себе, – не віриться, що вона там… Отак сидів би тут, при ній… Знаєш, вона так вміла дивуватися… Дивилася, приміром, крізь відчинене вікно у двір, і дивувалася… Усьому, як дитина… І погідному дневі, і сонцю, що ковзало шибою вікна, і блакитному небу, і прозорому повітрю, і людям, що кудись поспішали… А я ніколи не помічав нічого… Я не помічав життя…

Арсен щось зашепотів, хоча слів неможливо було розчути, і лагідно погладив стовбур дерева, наче там, у ньому, а не деінде, перебувала тепер

Ілона. Я відчула, що мені слід піти. Колекціонерові потрібно було побути на самоті зі своїми спогадами.

– Бувайте, – тихо сказала я, на прощання торкнувшись рукою холодного каміння пам'ятника. Арсен не відповів. Тільки продовжував щось безладно шепотіти, забувши раптом про мою присутність.

Я поволі простувала до станції і на серці у мене було важко від жалю та смутку. Мені було до болю шкода Ілону з її сумними й мудрими очима, які знала з фотокартки, її безглуздо обірваного життя, цю дивну жінку, її матір, яка збайдужіла до цілого світу, колекціонера, його невиправданих сподівань і своїх розбитих ілюзій… Невже насправді в житті немає сенсу?

Увечері, збрехавши дядькові, що погано почуваюся, аби уникнути розмови, я зачинилася у своїй кімнаті й провалилася у дивну апатію. І раптом чомусь пригадала Дениса. Мені захотілося почути телефонний дзвінок, захотілося усе йому розповісти… Може, це дало б мені хоч якесь полегшення? Але телефон уперто мовчав. «Чудес не буває», – пригадала я слова колекціонера й зайшлася нестримним плачем.

XVII

Новий тиждень у кав'ярні розпочався несподіваною новиною. І знову це стосувалося нашої куховарки Нельки. Її колишній кавалер швидко знайшов собі втіху. Нелька частенько бачила, як із сусідової квартири вранці вислизає якась жінка, та, на щастя, вона вже тим не переймалася і дійшла висновку – Юрчик таки мав рацію, не довіряючи тому типові. Тим часом у Нельки було кілька побачень із вчителем музики. Більше того, її сина дуже зацікавила його флейта.

– Як я хвилювалася… – розповідала Нелька, бадьоро чистячи картоплю. – Ти ж знаєш, який вибагливий Юрчик… Я не хотіла їх так завчасу знайомити, але мій музикант наполягав… Ти й уявити собі не можеш мого здивування! Вони так швидко знайшли спільну мову! Хоча, напевне, це й не дивно… Хіба може людина, яка пов'язана з музикою, тим більше, коли вона грає на флейті, бути поганою? Але віриш, якби навіть мій син був проти, я б на те не зважала! Я просто впевнена, що цього разу мені по-справжньому пощастило! І знаєш, Юрчик навіть захотів навчитися грати на флейті!

Справді, я ще ніколи раніше не бачила Нельки такою щасливою. Мабуть, це була єдина новина, яка хоч трохи мене порадувала і бодай на мить розвіяла смуток.

Повернувшись із села, я кілька днів поспіль телефонувала колекціонерові, та він вперто не піднімав слухавки. Я не знала, що й думати. Може, він кудись поїхав, а може, впав у депресію? А якщо з ним щось трапилося? Напевно, не

потрібно було залишати його самого. Раптом він щось собі заподіяв? Адже від нього можна очікувати будь-чого. Кілька разів я приходила до його будинку, кружляла подвір'ям, стукала у двері, зазирала у вікна, та враз принишклий осамотілий дім, наче звіря, що зненацька запало у сплячку, не виявляв жодних ознак життя. Моя уява малювала мені найгірші й найбезглуздіші сцени, які лише можна було вигадати. Приміром, як колекціонер лежить у ванній із перерізаними венами й виряченими від жаху очима або висить у бібліотеці з мотузкою на шиї… Чи лежить на канапі зі встромленим у серце ножем…

Одного дня я зважилася піти до його сусідів. Постукала у двері будиночку навпроти. Привітна огрядна молодиця повідомила мені, що пана Арсена вона не бачила вже кілька днів. Принаймні увечері його вікна не світилися.

– Гадаю, він кудись поїхав, – додала молодиця. – Коли він кудись від'їжджає, то зачиняє геть усі вікна.

Та цей аргумент мене аж ніяк не переконав. Ночами я довго не могла заснути, перевертаючись з боку на бік, будуючи різні версії загадкового зникнення колекціонера, які поволі зводили мене з розуму. Врешті-решт, мені нічого не залишалося, як розповісти все дядькові. Він би мав підказати, як чинити у тому випадку…

– Отакої, – пробурмотів дядько Роман, уважно вислухавши мою історію. – І усе це діялося у мене за спиною, а я нічого не знав… Не думав, що ти виявишся такою авантурницею, Лідко.

– Я ж хотіла, як краще, – зітхнула я. – А як тепер бути? Може, слід повідомити у міліцію?

– Будемо сподіватися, що нічого страшного не трапилося. Я спробую щось довідатися, – відказав дядько Роман.

Увесь вечір він був сумний, замислений та мовчазний. Видно, моя розповідь вплинула і на нього. А наступного дня йому таки пощастило дещо дізнатися. Поет-невдаха повідомив дядькові, що колекціонер поїхав із міста, бо знайшов покупця на своє колишнє помешкання.

Отож, тепер треба було лише чекати, коли Арсен нарешті приїде, хоч очікування не зменшувало моєї напруженості. «А якщо він ніколи вже не повернеться?» – бувало, зринала лячна думка. Але я негайно проганяла її переконливим, як на мене, аргументом – у його будинку залишилися книжки. Він просто мусить повернутися.

Тим часом дощило майже безперервно. Осінь утверджувалася все дужче, сіючи негоду, меланхолію та холод. Дні тяглися одноманітні й довгі, як сама сльота.

У нашій кав’ярні на розі нічого не змінилося. Так само на обід приходив учитель музики і, як завжди, з’їдав тарілку юшки, про щось лагідно перемовлявся з Ненькою, яка, причепурившись, щоразу виходила до нього, мов на коротеньке побачення, кокетливо поправляючи куховарський чепчик. Він усміхався до неї новою, замріяною усмішкою…

Так само за столиком біля вікна по обіді сидів голомозий добродій із газетою в руках, час від часу позираючи крізь шибу на перехожих молодичок.

– І ви ще мені казали, що для вас тут немає переваг? – зауважив він якось учителеві музики, побачивши, як той укотре, спорожнивши тарілку із юшкою, заграє із Нелькою.

– Жодних переваг, – заперечив учитель, – за кожний обід я, точнісінько як і ви, плачу гроші.

Так само мало не щовечора сюди приходив столяр, частувався зі своїми приятелями пивом, а праля, так само сумно зітхаючи, смакувала кавою в іншому кінці зали, кидаючи в бік столяра промовисті погляди. Іноді зазирала Мірка у товаристві чоловіків, які з усіх сил намагалися її розважити, але й досі нікому з них не поталанило врятувати її від нудьги чи змусити всміхнутися.

Одного вечора, коли у нашій кав’ярні не залишилося жодного вільного місця, праля наважилася наблизитися до столяра і сісти навпроти. Та вже за мить, зовсім не тямлячи, що чинить, столяр ураз скочив на рівні і, немов ошпарений, прихопивши кухоль з пивом, пересів до ляди. Щоки в нього палали, як у хлопчиська.

– Здається, пиво у вас сьогодні не зовсім свіже, – буркнув він до мене.

– Та ні, пиво свіжісіньке, – відказала я.

Тієї миті праля підвелася з-за столика, підійшла до столяра, який, набурмосившись, продовжував щось бубоніти собі під ніс, і, не зронивши й слова, вихлюпнула на нього каву. Чоловік зойкнув й схопився на ноги. Ще ніколи мені не доводилося бачити його таким! Очі були вирячені, наче він щойно побачив щось таке, чого в природі не існує, рот роззявлений… З відстовбурченого живота й штанів стікали брунатні цівки кави. Довкола за столиками всі аж позмовкали.

– Та що це… Що це діється?.. За що?.. Ви ж подивіться… Вона збожеволіла! Вона таки несповна розуму! Що я їй поганого зробив?.. – вигукував спантеличений та засоромлений столяр.

Завжди сумна Мірка раптом нестримно зареготала й одним духом перехилила чарку вина. Хтозна, чи її супутники, які пригощали й розважали її увесь вечір, в ту мить збагнули, що ту жінку можна було пройняти не запопадливістю, а лише вчинком. А праля нічого того вже не чула й не бачила, вискочивши геть із кав’ярні.

В суботу вранці, коли в нас майже не було відвідувачів, окрім якоїсь молодої панянки, що, попиваючи каву, мляво гортала глянцевий журнал, я, уже звично, щоб не нудьгувати, взялася за читання книжки, яку днями знайшла у дядьковій бібліотеці. Було вже близько полудня, коли на дверях теленькнув дзвоник. Він умів дзеленчати по-різному: то насторожено, то весело, то стурбовано, то жваво, то байдужо, то невдоволено, то засоромлено… Іноді за тим дзеленчанням я могла, не дивлячись на двері, вгадати, хто переступив поріг кав'ярні. Чи це Нелька, чи дядько Роман, чи праля, чи столяр, чи отець-богохульник, чи поет-невдаха, чи голомозий добродій із житлової контори… Цього разу він продзеленчав із загадковою м'якістю і якось надто сором'язливо. Відірвавшись від книжки, я мало не скрикнула від несподіванки – до кав'ярні входив колекціонер!

– Де ви так довго пропадали? – вигукнула я. – Ви могли б принаймні повідомити, що кудись від'їжджаєте! Я ж хвилювалася, щодня телефонувала!.. Вже думала, що з вами щось трапилося!.. Хіба так можна!

– Я проходив неподалік… Подумав, може, тебе побачу… – проказав він.

– Бажаєте кави? – запропонувала я, оговтавшись.

На знак згоди він мовчки кивнув головою й сів біля ляди, поклавши біля себе капелюха. Сьогодні від Арсена віяло спокоєм і якоюсь внутрішньою злагодою.

– То куди ви їздили, розкажете? – спитала я, вже готуючи йому каву по-турецьки.

Колекціонер важко зітхнув.

– Я залагоджував справу з продажем помешкання, потім із видавництвом, а згодом усамітнився, поїхавши до незнайомого міста. Найкраще бути самотнім у чужих містах, де тебе ніхто не знає. Так ти гостріше відчуваєш себе і, зрештою, починаєш розуміти… Можна блукати незнайомими вулицями, зустрічати незнайомих людей… Нікому до тебе немає діла. Ніхто тобі не заважає. Почуваєшся майже невидимкою. Мені потрібно було подумати, багато про що подумати…

– А про що?

– Що?.. – неуважно перепитав Арсен, бо вже встиг поринути у свої роздуми.

– Про що подумати?

– Мабуть, ти справді мала рацію, коли казала, що несправедливо ховати ці книжки від усього світу.

– Невже?;

– Я багато думав про Ілону. Вона сказала б те саме…

– Ви так гадаєте? – обережно запитала я.

– Так, я дуже добре знав її. Вона обожнювала книжки… І її, напевне, дуже втішило б те, що я зібрав таку бібліотеку. І засмутило б водночас. Бо я сховав ці книжки від усього світу.

– Нічого не вдієш… – зітхнула я, подаючи йому горнятко з кавою.

– Але ж ти по-іншому вважаєш, ніж сказала, чи не так? – спитав колекціонер, сьорбнувши кави. – Можеш бути зі мною відвертою.

Я знову зітхнула:

– Авжеж… Тим колекціонуванням, безперечно, ви рятуєте книжки, проте, з іншого боку, позбавляєте їх їхнього призначення й сенсу – бути читаними й доступними іще для когось, кому вони теж по-справжньому потрібні. У вашій бібліотеці вони просто перетворюються на мертві музейні експонати, от і все. Один мій знайомий відвідувач кав'ярні якось сказав, що рятувати й повертати людям їхні духовні скарби – благословенна місія. Але чи, рятуючи, ви їх повертаєте?

Арсен голосно сьорбнув кави.

– Я вирішив зробити свою бібліотеку доступною для тих, хто того насправді потребуватиме, – сказав за хвилю.

– Тобто? – не зрозуміла я.

– А так: «Бібліотека забутих книжок пана Арсена Словацького». Як тобі така реклама? Над будинком висітиме вивіска, ми розклеїмо оголошення по місту… Можливо, мені вдасться зацікавити журналістів із місцевої газети, з'явиться стаття…

Я не вірила власним вухам. Невже це можливо? Куди подівся той похмурий сноб та фанатик-колекціонер?

– У нашому місті є чимало інтелігенції, є інститут, студенти, науковці чи просто книголюби… Вважаю, це когось зацікавить. Люди, котрим це справді буде потрібно, зможуть приходити до моєї бібліотеки й брати для читання книжки. А може, знайдуться охочі подарувати якісь свої забуті книжки чи твори невідомих авторів. Ну, звісно, все це буде ретельно фіксуватися… картки для читачів і таке інше… Все, як у звичайній бібліотеці. Щоправда, це буде ще не так швидко. Передусім потрібно навести лад у бібліотеці й усе як слід продумати. Крім того, мені потрібні помічники. Допомагатимеш мені у цій справі?

– Звичайно! – мало не вигукнула я.

– Я знав, що ти мені не відмовиш, – усміхнувся колекціонер, знову сьорбнувши кави.

– Але дивно… – проказала я. – І як це вам спала на думку така ідея?

– Я хочу присвятити цю справу Ілоні, – тихо відказав він. – Я роблю це заради неї, заради нашого минулого. Лише в такий спосіб я можу загладити свою провину перед нею й відчути отой сенс, про який ти мені говорила.

– В такому разі я можу приходити і брати у вас щось для читання? Все, що забажаю? – спитала я, не приховуючи захвату.

– Авжеж, – поблажливо відповів колекціонер. – Все, що забажаєш.

В ту мить на дверях знову теленькнув дзвоник, і на порозі кав'ярні з'явився дядько Роман.

Помітивши його, колекціонер підвівся й рушив йому назустріч.

– Арсене? От несподіванка! – засміявшись, ляснув його по плечу дядько. – Здоров будь!

– У мене до тебе є справа, – одразу заговорив колекціонер, – я хочу забрати у тебе книжку, яка може поповнити мою колекцію й бібліотеку. Точніше, вона вже поповнила, але твоя племінниця вважає, що я повинен це узгодити з тобою.

Через хвилину вони вже усамітнилися за кутнім столиком із двома чарками коньяку. Їм було про що порозмовляти.

Десь по обіді до кав'ярні навідався отець-богохульник. Він привітно всміхнувся до мене й замовив собі горнятко кави. Виглядав посвіжілим, очі його блищали завзяттям.

– Що у вас нового? – запитала я, бо, як мені здалося, саме такого запитання він і очікував.

– О, стільки всього! – загадково примруживши, промовив отець-богохульник. – Днями я був у одному селі, тут поблизу. Знайшов у церкві дві старі ікони. Одна з них теж була серед якогось мотлоху, який збиралися спалити, а іншу постановили перемалювати якісь місцеві богомази! От я їх і забрав, а, точніше, викрав!

– І ви на таке зважилися? – здивувалася я.

– Ну звісно! Ти лишень уяви собі, Лідко, що з ними було б! Ці невігласи геть зіпсували б їх, або й узагалі знищили!

– А якщо вас раптом заарештують за крадіжку?

– Не заарештують, – заспокоїв мене отець-богохульник. – Для більшості оті зниклі, старі, понівечені ікони, не є жодною цінністю. Отож, ніхто не здійматиме через них галасу.

– А як ви дізналися про ті ікони? – спитала я.

– Я не знав про них, – відказав мій співрозмовник.

– Тоді як ви їх знайшли? Випадково?

– У тому то й річ, що невипадково, – зашепотів він.

– Як же?

– То був немов якийсь внутрішній голос… Щось змусило мене поїхати у те село й зайти до тієї церкви. Я раніше тільки чув про таке. Це дар! Дар знаходити ікони, яким загрожує знищення! Я ледве можу в це повірити: мені, такому нікчемному, негідному й грішному, випало таке призначення!

Я пильно подивилася на нього. А чи не починається у нього, бува, та ж хвороба, що була в колекціонера книжок?

– Скажіть, а ви для себе збираєте ці ікони?

Він усміхнувся:

– Для себе? А який у тому сенс? Я відвезу їх у монастир. Там один мій друг займається реставрацією старих ікон. Від нього я колись чув, що у нашому місті планують відкрити сакральний музей. Це було б чудово! От лише, відчуваю, знань у мене замало. Мені б трохи підшколитися. Сьогодні був у міській бібліотеці, сподівався там знайти щось про історію ікон й іконопису, та не надибав нічого путнього.

– Кажете, не знайшли нічого у бібліотеці? – перепитала я. – А бачите он отого чоловіка, що сидить у кутку поряд із моїм дядьком й розмахує руками?

– Бачу, то й що?

– Цілком можливо, такі книжки є у його колекції. Він невдовзі відкриє дуже цікаву бібліотеку! Бібліотеку забутих книжок! Книжок, яких уже ніхто не видає й не читає. Він довго рятував їх від знищення! Майже так, як ви рятуєте ікони…

– Невже? А все-таки шкода, що я не священик, я б цього чоловіка поблагословив, – лагідним тоном промовив отець-богохульник.

– Я дуже рада, що ви навернулися, – тихцем сказала я йому.

Він усміхнувся, майже поблажливо, так, ніби вибачав мені мою нетактовність.

– А хіба я коли-небудь відвертався? Хіба коли-небудь тратив віру? Щоби бути з Богом, не обов’язково, Лідо, бути священиком: іноді ті, що у ризах бувають занадто далекими і від Нього, і від людей… Якщо я й жалкую про щось, то лише про те, що вдавався до пиятик і до міцного слівця. Але з тим безглуздям уже покінчено. У мене з’явилася справа, заради якої таки варто було поблукати манівцями. Можливо, якби не мої блукання, то я б ніколи не знайшов тієї ікони на вулиці Героїв. Адже до істини іноді приходиш через сумніви, протиріччя й гріховність.

Його слова ще раз підтвердили мені, що навіть найбезнадійніші грішники інколи мають усі шанси перетворитися на праведників…

XVIII

Того вечора дядько Роман і Арсен вирішили надолужити спілкування за усі роки, які вони не бачились. Од випитого коньяку обоє були у доброму гуморі й не бажали розходитися, бо втратили відчуття часу й дійсності, довго вирішуючи вже біля зачиненої кав'ярні, куди податися далі. Я ще ніколи не бачила, щоб у дядька Романа так блищали очі й щоб Арсен був таким жвавим. Нарешті дядько згадав про пляшку вина, що вже надто довго, без жодної мети, стояла у його серванті, й запросив колекціонера у гості. З кухні ще довго долинали їхні суперечки, нетерплячі вигуки й довгі монологи одкровень…

Я вирішила їм не заважати і усамітнилася у своїй кімнаті. Якийсь час сиділа у цілковитій темряві, не вмикаючи світла, споглядала відблиски вогників на шибі: Згадала Дениса і тяжко зітхнула. Дивно, подумала, іноді симпатія може розвинутися зі звичайнісінької неприязні. Несподіване перетворення… Уже знала з книжок, що в житті взагалі трапляються вкрай неочікувані речі, над якими ти не владний, а тепер переконалася у цьому на власному прикладі. Сумирний відмінник в окулярах й веснянках, який ніколи не дає списувати – тип хлопця, якого я завжди зневажала й над яким насміхалася, раптом почав мені подобатися! Навіть більше – мені нестерпно хотілося його побачити. Я згадала нашу останню розмову. Не потрібно було з ним так говорити! Хлопчаки, схиблені на математиці та фізиці, зазвичай дуже вразливі особи, майже як поети. Десь я про це теж уже читала. Тому він, напевно, вирішив, що я його відштовхую… Я сиділа, мляво гортала підручника з алгебри, і враз мене осяяло: математичка! Вона повинна знати його номер телефону! Довго не роздумуючи, вхопила слухавку.

– Вибачте за пізній дзвінок, – затарабанила я, – ви б не могли мені дати номер телефону Дениса, він позичив у мене посібник… А мені дуже потрібно…

Схопивши клаптик паперу, швидко записала номер телефону. Числа ніби усміхалися мені й підморгували. Вимальовували Денисові риси обличчя. Дві шестірки – очі, два нулі – окуляри, а четвірка – вухо… Від тих кумедних асоціацій мені стало весело.

Довгі гудки здалися мені вічністю. Аж ось нарешті хтось підняв слухавку. То була Денисова мама. Її голос звучав трохи здивовано й занепокоєно – годинник показував доволі пізній час. І телефонувати в таку годину наче й не зовсім пристойно. Та за хвилю на іншому кінці дроту я почула його подих, його голос і зітхнула з полегшенням, хоча серце моє калатало, мов божевільне.

– Сподіваюся, ти ще не спиш? Послухай, ти ж не образився на мене, правда? – заговорила я, вочевидь, перейнявши у колекціонера звичку не вітатися. – У мене тоді справді була важлива справа. Якщо хочеш, я тобі усе поясню…

– Я думав, ти просто мене уникаєш… – озвався Денис. – Тоді, може, зустрінемося? Якщо завтра ввечері ти матимеш час. Наприклад, о шостій?

– Так, у мене вільний тиждень.

– Тоді біля фонтану, на площі?

– Біля фонтану на площі, – повторила я. Мої руки, що стискали слухавку, були вологі. Мені справді часом бувало важко себе зрозуміти. І навіщо я йому телефонувала? І чому так розхвилювалася? Чому іноді наші почуття є настільки незбагненними? Майже як поезія…

Ніч насувалася на місто нечутно й ніжно. Огортала його, немов теплою плетеною ковдрою, крізь численні петлі якої миготіло світло зірок. Стрілка годинника наближалася до півночі. Я чула у коридорі шарудіння й бурмотіння: колекціонер взував черевики. Я уявила його кумедний старомодний капелюх, якого він одягнув набакир… Бо у тому стані, в якому він був, Арсен міг одягнути капелюха тільки набакир! Згодом рипнули двері й клацнув замок. Дядько Роман почвалав у спальню. Я прочинила вікно. До кімнати вповзла прохолодна дощова вологість. Я вдихнула запах мокрого в’ялого листя. Так, либонь, пахла сама осінь. Дивлячись на нічне місто, де-не-де помережане вогнями, я думала про колекціонера. Він зумів надати справі свого життя сенсу, якого раніше не бачив ні в чому. А якби цього не сталося? Мабуть, отак би й вважав своє життя змарнованим і від того тільки б страждав… Я зітхнула, поглянувши на підручники, що лежали на моєму письмовому столі. Не варто. Ніколи не варто погоджуватися виконувати чужі мрії (навіть якщо вони – батькові) чи йти всупереч собі навіть з почуття обов’язку. Денис мав рацію. Це все лише обмежує і перетворює тебе на невільника, неспроможного відкритися світу й самореалізуватися. Не варто змушувати себе робити те, чого насправді ніколи не полюбиш. Не варто!

– Вибач, але я не зможу здійснити твою мрію, – тихо заговорила я у темряву, ніби тато був присутнім тут, біля мене, у цій кімнаті. – Нехай вона просто залишається твоєю. Знаєш, один мій знайомий поет вважає, що часом нездійснені мрії дають людині більше втіхи, ніж ті, що втілилися в дійсність, бо ти продовжуєш мріяти! Тож нехай вона залишається твоєю мрією. Я не буду змушувати себе вчитися на економіста, у тому немає для мене жодного сенсу… Що я для себе бажаю? На жаль, я ще не знаю того достеменно. Я лише дуже люблю книжки, тож, моє майбутнє, напевне, буде пов’язане саме з ними. Але я шукатиму себе… Чуєш? Я шукатиму себе, щоби здійснити свою мрію! Свою!.. Сподіваюся, ти мене зрозумієш?

Я зітхнула з полегкістю, відчувши себе звільненою… Ніби справді поговорила з батьком. А може, полегшення прийшло від усвідомлення того, що рано чи пізно ця розмова таки відбудеться в дійсності? Тепер я була того певна.

Тільки тоді, коли буду відвертою та щирою, я по-справжньому наближуся до батька, адже буду такою, якою є… Я підійшла до вікна. Новий подув вітру увірвався в кімнату, й на обличчі я відчула краплинки вологи. Схоже на поцілунок. На поцілунок дощу, який у цьому місті випадає частіше, ніж будь-де. А дощі, як виявилося, таки дійсно несуть із собою переміни…

Наталія Дев'ятко

...література для мене залишається найголовнішим заняттям. Як почала писати у тринадцять років, так і по сьогодні, коли поринаю у новий твір, все інше стає неважливим.

Головна небезпека для творчої людини – перетворитися з творця на споживача.

ЗЛАТО СОНЦЯ, СИНЬ ВОДИ

Зачин
«Тисячолітнє прокляття»

Здавна селилися на Дніпрових берегах люди. Були тут і скіфи, і сармати, і слов'яни. Різним богам поклонялися, та в одне вірили: що правда оману перемагає, що за кожен добрий вчинок нагорода буде, а за кожен лихий – кара; що життя найціннішим у світі є – й у цьому, й у потойбічному, й на землі, й у вирії.

А ще знали, що смерті боятися не треба, бо продовження вона життя – новий спалах, нова іскра над багаттям, нова зірка осяйна на небосхилі. І править світом воля, й людська воля до волі богів може дорівнятися, якщо буде людина гідною та відважною.

Непростим був той світ, жорстоким, але щирим, змінювався він, як усе на землі змінюється. Сонце сходить щоранку, і сузір'я щоночі розквітають на небесному оксамиті. На волосинку, чого й оком людським не помітиш, змінюють вони місце своєї появи, рухаються небом. І лише тисячоліття ту таємницю знають, тільки вони бачать, як вицвітає небесна синь, старішають зірки, згоряє одвічне сонце, даруючи землі золото і життєдайне тепло.

От і на Дніпрових кручах перестали селитися войовничі сармати і скіфи – натомість будували сумирні люди на островах величної ріки білі храми з банями. А замість віче, народної волі, дедалі частіше вказувала шлях народу

воля князівська – воля одного замість волі усіх. І часто величався справжнім Богом лише один із проявів життя, а всі інші відкидалися.

Жив тоді на Русі князь Володимир, великий князь, правитель і завойовник. Мріяв він про те, щоб усі голови перед ним схилили, як перед божеством, бажав влади і над людськими життями, і над серцями, і над минулим, і над майбутнім, і над людською пам'яттю. І вирішив великий князь Володимир зруйнувати те, про що оповідали йому у дитинстві, знищити сам лад світовий і проти світогляду прадавнього піти. Прийняв він хрещення і назвав Богом Єдиного, та й сам єдиною владою хотів на землі своїй бути.

Не прийняли його вибір люди, бо лише для себе обрати можна віру, лише за свої вчинки людина відповідає і перед життям, і перед людьми, і перед пам'яттю. Не можна обирати за інших, не можна відбирати чужу волю!

Та не прислухався великий князь до волі народної – водою і кров'ю охрестив землю, яку вважав своєю, а тоді під страхом смерті заборонив згадувати про той злочин, щоб стерти правду і з літописів, нещирого письмового слова, і з легенд, слова давнього, як сам рід людський, що правду, з вуст в уста передаючи, береже споконвіку.

Виступили проти нього люди, хто як міг, та не хотіли воювати з братами і сестрами. Бо прийняв дехто з їхніх рідних новий уклад життя, коли є правитель, і він, «сонце ясне», всім править, краще від інших правду знає і за вчинки усіх своїх підданих відповідає. Легше так жити, хоч і соромно, й в очі онукам дивитися не хочеться, пояснювати, чому волю свою і право вибору вільного іншому віддав, зрадив мрії свої, прагнення і призначення.

Тому й нарікають відтоді старші покоління на молодші, бо легше жити, свою провину за порушений лад перекладаючи на тих, хто вільно ще жити прагне. А згодом забулася та провина, а звичай зверхнього ставлення до молоді на всі віки залишився.

Приходили до великого князя волхви, яким здавна за всіх часів й в усіх народів було призначено життя боронити і народи вести, від безумства і сірості оберігаючи. Не схотів князь слухати волхвів, насміявся й прогнав зі свого пишного палацу. Його тепер «сонцем ясним» люди називали, а що справжнє сонце силою чарівною наділяло, йому байдуже було. Заслала очі великому князю жага безмежної влади, і наче всі, жагою влади засліплені, злом нарік він ту золоту життєдайну силу.

Не підкорилися волхви наказу великого князя, навчали своїх наступників відчувати світ, як самі відчувають, передавали свої прадавні знання й підбурювали народ на повстання. Розгнівався великий князь і дав слово, що або підкоряться бунтарі новому порядку і його волі князівській, або знищені будуть і навіть пам'яті про них на землі не лишиться.

Кілька років тривала війна між волею князя і знанням прадавнім. Усе більше ставало люду на бік великого князя: надто солодкою на смак була влада над чужим життям і над чужою долею, і надто зручною безвідповідальність за свої вчинки. Отруйним завітом виявилася рабська покірність нового устрою і нової віри, рвалися зв'язки між людьми і світом, розпадалися родини…

Не схотіли волхви зачарувати людей, щоб з обличчя землі стерти палац і рід великого князя, бо інакше напилися б тої самої отрути влади, що не від сонця йде, а від заздрості, підлості і боягузтва. Самі пішли проти князя, узявши з собою тільки тих, хто свідомо такий вибір зробив і вирішив боротися до останнього…

Вийшло так, що вдалося великому князю Володимиру полонити десятьох із дванадцяти тих нахаб, що приходили до нього у палац просити золоте сонце не зраджувати. Неподалік від Дніпра, майже біля самих порогів, стратив князь усіх своїх полонених, змусивши в очі один одному дивитися. Помирали волхви в таких страшних муках, що зрадили життя, яке присягали захищати. Прокляли вони свою землю, що їх від смерті не врятувала, кожен на сто років. Страшним було їхнє прокляття: не знатиме зрадлива земля щастя і волі, потерпатиме від чужих забаганок, розмінною монетою для інших стане, а все, чого люди прагнути будуть й у що віритимуть від щирого серця, на смерть і зло обернеться. Кожен на сто років… Разом вийшло – тисяча літ.

А невдовзі помер і великий князь. Почалися міжусобиці, кожен із нащадків князя хотів урвати шмат влади, хоч і було ще трохи золотого часу, коли стольний град Київ Ярослава Мудрого славився в краях близьких і далеких. Намагався шанувати давніх богів, хоч і під новими іменами, і життю служив князь Ярослав, не забував питати поради у старших і мудріших від себе, та лише на термін свого князювання послабив силу тисячолітнього прокляття.

Зникли двоє верховних волхвів, яким вдалося уникнути полону і помсти великого князя, пішли в люди, загубилися серед людського моря, як і їхні учні. Намагалися жити вони так, як раніше, вчили людей, берегли мир, розповідали про душу світу, але сум підточував їхні сили, бо не належав їм більше світ, не було у них зі світом порозуміння. Невдовзі пішли з життя і ці двоє, коли не стало князя Ярослава, і залишилася земля по обидва береги Дніпра беззахисною.

Та світ змінювався все швидше: рідше відгукувався на людські голоси, тож люди мову його почали забувати. Кривавими снами і сірим маревом сповило землю роду князівського.

І покотилося… Орди монгольські, печенізькі, татарські. Розпалася Русь на князівства, почала данину платити, від чужої волі і забаганок ханів залежачи. Збідніли люди, забули споконвічну владу слова, скорившись забобонам, за

їхнім законом життя своє будуючи, і звичаї прадавні берегли з кожним поколінням дедалі менше і менше.

Намагалися нащадки давніх волхвів повернути приховані знання і силу у світ за козацьких часів, але тисячолітнє прокляття виявилося сильнішим, і договір про мир обернувся Пропалою грамотою, настала Руїна, розкололася проклята земля на дві половини точно по Дніпру. Згинуло козацтво: зруйнували чужі царі і цариці Січ, вдягли на руки козацьким отаманам кайдани, і тих, кого не стратили чи не змусили служити у своїх військах, відправили у заслання.

Здіймалося новими хвилями прадавнє знання, бо з покоління в покоління, наче по крові, передавалося воно таємно в родах учнів волховських, а тоді і козацьких ватажків та отаманів. Через пісню і мову намагалися подолати тисячолітнє прокляття, але знаходились у товариствах зрадники, а чужа влада сильнішою і хитрішою знов і знов виявлялася.

І знову страти, в'язниці, каторги… Поети, письменники, кобзарі… Нікого не минула кара, всіх занапастила чужа воля, про всіх викривила пам'ять, поділивши її на історію і легенди, які все ще намагався берегти народ, мов свої мелодійні пісні, сумні і звитяжні, що для кожного століття свої.

Палали книги, які переписувати лінувалися, заборонялись і пісня материнська, і слово рідне, і звичай народний, перемішувалася кров, щоб народ свою пам'ять не міг зберегти. На кожну мрію знаходився зрадник, на кожну людину, що могла стати героєм, – свій біль, своє заслання, страта чи тортури. Війни, табори, тюрми… А не хочеш страждати – служи чужій волі, зрадь себе і мову свою забудь, і рід свій. Тільки тоді проживеш життя щасливо, вірячи, ніби вільний у своєму виборі. А не хочеш служити – згинь на віки вічні.

Запанувала тоді на сім десятків років сірість, стерла відмінності між народами і народну пам'ять, усім нав'язала одну мову й один світогляд, відібрала віру, обрану князем Володимиром, хоч насправді лише інакше назвала свою жагу влади над чужими життями і долями. Йшла остання сотня літ давнього прокляття, дісталося воно і до волховських нащадків, сильнішою від пам'яті крові була зла сила передсмертного слова. Розгубилися прадавні знання, забулася історія роду, страх оселився у кожному серці, бо тепер усі люди боялися неволі, тортур, заслання, голоду, втратити близьких… Більше не вірили, що злетять іскрами їхні душі над багаттям вічним і знову у світ повернуться, – все пожерла сірість, все отруїла безвір'ям, де немає свободи і пам'яті.

Страшною була та тисяча років. Хто історію хоч трохи знає, тому відомо, скільки крові на сторінках спалених книжок, скільки болю в народній пісні, скільки нащадків землі по обидва береги Дніпра знайшли свою могилу у чужому краї.

Ані помсти не вимагає тисяча років неволі, ані нової крові – лише розуміння і пам’яті, щоб не повторилося подібне ніколи.

Чи було насправді тисячолітнє прокляття? Чи приходили волхви до великого князя Володимира за життя просити? Хто про те знає… Багато вирваних з літописів сторінок, а ще більше пізніше переписаних, і скільки зраджено і забуто за цю тисячу років – не злічити.

Але зринають іноді в народі давні легенди, а молодь знову і знову намагається відродити втрачене, повернути слову його прадавню велич і силу, як прагнули це зробити оспівані у народних легендах поети, кобзарі, філософи, народознавці, священики, воїни і прості люди, які залишилися вірними своїй землі. І знову в’язниці, страти, заслання, нерозуміння, зради, насмішки і відсутність згоди між однодумцями, без якої ані перемогу не здобудеш, ані прокляття не подолаєш.

Надходила нова ера, змінювався світ, намагався побороти сірість і відродитися, очистившись прадавнім вогнем життєдайного сонця. І чекав світ нащадків волховських знань, яким буде до снаги здійняти полум’яні золоті стяги, коли скінчиться сила тисячолітнього прокляття, і повернути це сяйво в людські серця та очі.

Легенда

«Птах із барвистими крилами»

В одній землі, назви якої зараз уже й не згадають, жив народ. Він не був зверхнім, але полюбляв самотність, тому подорожні зазвичай оминали ту землю, щедру як на смарагдові луки, так і на дрімучі ліси.

Панував там мир, бо війни майже завжди приходять із чужими бажаннями.

Сутінки заколисували трави і квіти, дарували мирному народу нові пісні, світанки наповнювали простір щебетом птахів, а душі світлом життя.

І була серед того люду дівчина. Висока і стрункa, як тополя; волосся темне, до п’ят, у товсту косу заплетене; а очі чисті, мов вода у ставку у день ясний.

Гарна вона була, та й сестри її, і подруги теж красою вирізнялися, немов земля із вдячності за спокій до того народу журбу і потворність не підпускала.

І любила та дівчина вбиратися у сукню довгу білу, хоч і просту, та з любов’ю для себе зшиту. Босоніж блукала квітучими луками серед маків, волошок і польових дзвіночків, що бриніли ніжністю, наче її ім’я.

Далеко від дому відходила, але не боялася, бо земля її благословила, і тіні вечорові, і звірі дикі схилялися перед нею.

Одного разу опинилася вона у такій далечині, куди ще й не заходила. Ліс,

що заступив їй шлях, не захотів говорити, як говорили з її народом усі інші ліси.

Полин із пожухлим листям стелився землею, попереджаючи, але дівчина таки увійшла під розлогі крони оманливою стежкою.

Стежка вихляла, плуталася, зникала, та швидко з'являлася, доки не довела дівчину до озера.

Темнокоса красуня зупинилася, бо жах, наче чорний птах, уперше торкнувся її серця. Дерева зімкнули гілля над озером так щільно, що жодна зірочка не милувалася у темному дзеркалі води своїм усміхненим личком.

Озеро мовчало, теж не відповівши на її привітання. Воно було холодним і здавалося дуже глибоким. Дівчина йшла берегом, змахуючи з руки важкі, неначе липкі, краплі озерної води.

На березі серед в'янучої трави лежав птах, не схожий на її степових і лісових улюбленців. У лісі було дуже темно, лише біла сукня мовби світилася, але дівчина роздивилася чорну калюжу крові.

– Допоможи… – простогнав птах, та дівчині було лячно торкнутися його.

Птах ледь підвів голову, щоб подивитися на неї.

– Я ж не крові твоєї прошу. Лише води жменю, – злетіло до гілля, що загрозливо зашелестіло. – Краса не може бути байдужою! Зжалься…

Дівчина зачерпнула липкої води і, відкинувши жах, дала дивному птаху напитися. Потім обережно взяла його на руки, щоб обдивитися рану.

Цілилися в серце, і трохи схибили… Пір'я птаха на дотик було холодне, але не як зимові ночі – по-іншому.

Озеро залишалося недоторканим, та вітер так смикнув верхівки дерев, що обсипав її листям.

Дівчина пожаліла пораненого птаха, але затриматися біля цього змертвілого озера, щоб допомогти йому, було надто лячно.

Притискаючи птаха до грудей, вона відшукала стежку.

Озеро мовило до неї, закликаючи зупинитися, та дівчина вже бігла стежкою, залишаючи на землі крапочки крові з підошви, зраненої об шкіру мертвої гілки.

Птах тулився до її грудей, наче розгадуючи загадку: чому так б'ється її серце?..

Полин не випускав дівчину з лісу, обвиваючи ноги, та дарма, бо перемога залишилася за нею.

Світання із нерозумінням дивилося на налякану красуню зі сплутаним волоссям, тепер зодягнену у дрантя, що колись було білим вбранням.

Цвіли вишні, вкриваючи землю пелюстковим снігом. А дивний

смертельно поранений птах одужував так швидко, що навіть квіт вишневий до кінця осипатися не встиг.

Він наново вчився літати й часто відпочивав у садочку. Тулубом темний, та його крила, на сонці барвисті, кидали тьмяні відблиски на рухливі тіні під деревами.

От тільки інші птахи почали оминати колись улюблений садочок. Сумно у ньому стало дівчині, так незвично тихо… І хоча квіту було рясно, а рік обіцяв щедрі врожаї, ягоди не зав'язалися.

Рана на пташиному тілі затяглася, почала заростати темним пір'ям. Птах намагався літати далеко, повертаючись часто перед ніччю, а то й на ранок.

Але дівчина не переймалася його подорожами, бо сум сповив її країну, а нові ранки приносили погані звістки: займалися нескошені поля, завчасно в'янули квіти, ліси оберталися неприступними фортецями та розбрат оселився у серцях її народу, навіть серед братів і сестер.

Полонена смутними думками, дівчина гуляла садом, не зводячи очей до синього неба чи ще живого зеленого гілля, наче погляд її земля до себе провиною прикувала.

Зашелестіли крила, і дівчина озирнулася.

Врятований нею птах сидів на дереві, гілка обвуглилася під його лапами.

Дівчина здригнулася, і немов прокинулась, уперше за ці місяці помітивши, як багато таких опіків на деревах у її садочку.

– Я не бажаю знати, хто ти, – тихо мовила вона, зрозумівши, якій лихій силі необережно допомогла. – Лети з моєї країни і ніколи не вертайся, доки сонце підіймається з-за виднокраю.

Птах подивився на неї, вивернувши голову. Одним оком глянув, тоді іншим – з бурштиновим пломенем… Барви змінювалися на його крилах, причаровуючи.

– Я тобі не брехатиму, бо земля ця тебе благословила, тому ти зрозумієш, де брехня, – заговорив він, злітаючи нижче. – Коли у мене поцілили, я падав так довго, неначе цілу вічність, яка й надала мені такої подоби. Бо літати я можу між світами, за тінями сутінковими слідуючи. І де кривава пітьма в людських серцях та очах оселяється, там і на мене чекати недовго.

Не бачать мене люди, та дехто, хто духом сильний і хранителем прагне бути, життя свого не шкодуючи, інший погляд має. Не сховатися мені від ясних очей, що сонцем в глибині пломеніють. І воля такої людини може стрілою смертельною стати і для того, хто межу між світами легко минає.

Так і сталося: знайшовся сміливець, який собою пожертвував, щоби наді мною перемогу здобути – хай і ціною пам'яті про вчинок того хранителя.

Він поцілив мене біля серця. Та хіба може бути у мене серце?

Як гадаєш, чародійко?

Не відповіла дівчина, та не від страху відібрало у неї мову. Слухала вона світ і те, як страшні слова у часі і просторі лунають, бо світ у них теж вслухався. Нема для таких слів межі між світами, і часових перешкод теж для них немає.

А птах продовжував:

– Озеро відсахнулося від мене, благаючи землю про захист, але я все одно занурився у його воду. Вода змила мої барви, та сама змертвіла, бо тими підступними барвами й оманою їхнього сяйва я згасив безліч чужих життів.

Я виповз на берег, щоб згаслі зірки, чиє світло ще лине до землі, загоїли мою рану. Листя вмить затулило від мене небо. Я хотів напитися життя у трав, але вони швидко зів'яли.

І тоді прийшла ти, і своїм співчуттям дала мені сили, дала мені час. Земля не владна знищити тих, кого благословила, тому ти вийшла з лісу живою. І мене забрала з тої пастки.

Дівчині хотілося втекти, як тоді у лісі бігти щодуху, але вона не могла навіть поворухнутися. Хоч і боролася зі страхом, та холодом її тіло сповнилось. Відчував це птах, і голос його був натхненним і щирим.

– Ні, моя рана невиліковна, чародійко, лише здається, що її вже нема. Надто гострою була стріла хранителя й самого єства мого торкнулася. Коли я не ласую твоєю радістю, відкривається рана знову.

Я мандрував твоїм краєм, в якому раніше не гостював, бачив твій народ, добрий, сміливий, відчайдушний, завжди гордий своєю красою. Мені сподобався твій народ. І тобі я за вчинок добрий повинен віддячити.

Дівчина нарешті опанувала себе і впевнено подивилася на страшного птаха. Якщо комусь не забракло сміливості кинути виклик злій силі, то і вона не відступить!

– Задовго ти гостюєш на моїй землі – нема на ній більше миру і радості! Лети в морок, звідки прийшов! Не буде в очах і серцях мого народу смертних тіней і пітьми кривавої!

Птах іще раз глянув на неї одним оком, іншим.

– Не жени мене, дівчино… Хіба мене проженеш? – мовив замислено. – Твоє серце розуміє, хто я. Як осяє світло морок прадавній, може відчути він вдячність, а як розкрає промінь ніч, темряву на шматки рвучи, боляче це, і ненависть квітне у тих стражданнях. До всього живого ненависть… Та яким буде те проміння – лагідним чи жорстоким – не темряви воля. І лиш на межі світла і мороку народжуються тіні сутінкові і пітьма кривава. І час у ту мить зупиняється. Я можу дати тобі безсмертя, чародійко, і краса твоя не зів'яне ніколи.

– Що смерть для мене? – лагідно всміхнулася дівчина, немов спогадам. – Я стану ромашками в полі, лисеням, зозулею, хмаринкою в небесах… Я не боюся смерті, бо лише початок вона іншого життя. Ти минаєш межу між світами, але й ті, що у моєму світі живуть, її переходять легко, якщо серця їхні жах не стискає. Лети, враже! Поверни спокій моїй землі. Лети!

Птах зиркнув на ту, яку називав чародійкою, із подивом, із жалем, із розумінням. Бачив він таких хранителів, що й самі до пуття не знали, яка сила ховається в їхньому слові і погляді.

Цілий народ, що обрав мир замість війни з пітьмою кривавою і сутінню, від зла благословенням своєї рідної землі захищений… Не було вже того благословення, зів'яло, мов трави на березі озера чорного.

Птах полетів, залишивши дівчину на самоті, високу, стрункy, гарну, з темним волоссям, заплетеним у довгу косу.

Більше ніхто не бачив того птаха, та в наступні дні вода у криницях трохи змінила смак, і невловимі барвисті відблиски грали на її поверхні. Підступною була та веселка, а кольори її – мертвими.

Чорнокоса дівчина напилася тієї води, і брати її, і сестри, і весь її народ.

І під їхніми руками почали всихати трави і квіти, розсипалися на порох речі.

Смерть приносив їхній дотик, коли вони того бажали. Лише одне одного могли вони торкатися без остраху.

Час більше не мав над ними влади, а вони мали владу і над часом, і над простором, хоча ще не знали про це.

Одного дня усі вони залишили свої домівки, бо так мали зробити, і розійшлися світом.

Різними вони стали – дехто майже повністю лишився собою, дехто зробився суцільним смертоносним дотиком без почуттів і пам'яті про минуле. І не було кому сказати, що потемнішали їхні очі, пломеніє у них лиховісний кривавий вогонь, і рідко осяюються їхні обличчя і думки світлом.

Деякі ж знайшли собі розвагу. Вони обирали людей, слідкували за ними, жили їхніми життями, а потім ті життя обривали. А іноді рік за роком вели крізь небезпеки, благословляючи сміливих і відчайдушних, захищаючи тих, хто міг би згодом стати хранителем.

А на землі тієї колись багатої країни все заросло полином, здичавіли сади і поля, зруйнувалися будинки, і їх поглинула земля, не залишилося навіть згадки про тих, хто тут жив колись.

Потім прийшов на ту землю інший красивий і гордий народ, посадив свої сади, засіяв свої поля, присвятив пісні своїм коханим.

Та не було більше миру і спокою у тій землі.

І полин тягнувся до неба і хитався без вітру, про близьку біду попереджаючи.

Заклик

«Сонця золотого стяги полум'яні»

Летів сокіл яснокрилий синім небом через гори високі, над степом безкраїм, понад Дніпром широким. То повертався сокіл до рідної домівки, душа звитяжця, що на чужині згинув, чужим народом не похований і не відспіваний.

На кістках козацьких стоїть місто, золотом помережане, у мармур і граніт вбране. Символ імперії з назвою краденою – столиця північна. І не знає вона ні сині води, ні сонця злата, бо кутається там сонце у хмари і плаче дощем ледь не щодня.

Летів сокіл яснокрилий синім небом, і голосінням крик його лунав. Пам'ятав птах вільний литавр відлуння грізне, куль і стріл свист, мечів і шабель дзвін, та до бою сміливі заклики: за народ, за Україну, за землю рідну!

Відгомоніли бої, і слава козацька змерхла, у чужих піснях призабута мова рідна, а думки молоді до влади грошей хиляться, із кривдою в житті всі миряться, і кохання продати й купити можна.

Летів сокіл яснокрилий синім небом і кликав усіх, чиї серця ще гарячі, очі ясні, думки чисті, а в піснях оживає слово прадавнє. Кликав, все вище над землею підіймаючись. Мов бандури струни, сонячне проміння на його клич відгукнулося.

Через віки в людських серцях сміливих відлуння того заклику розлилося, і гербом своїм обрав народ український вільного золотого птаха – сонця живого втілення. І дало сонце народу українському прапор свій золотий, полум'яний, а вода життя його омила, над часом владу даючи, над світом і над серцями людськими.

І відтоді прапор український – жовте сонце і синя вода, навпіл між ними поділене його поле. А хто його перевертає, той лихо на землю свою прикликає, розруху, бідність і духовне зубожіння, бо не зможе тоді сонце людей захищати і на добро благословляти, а час буде плинути, людей не зачіпаючи, і не залишиться потому про них ні доброї, ні злої пам'яті. Летів сокіл яснокрилий синім небом, у золотому морі сонячного світла життєдайного купаючись…

Оксана Забужко

В цьому сенсі я хочу сказати, що якщо ми самі про себе не будемо говорити, то за нас говоритимуть інші. А це вже є проблема загальнокультурна – залишки колоніального синдрому. Україна ніколи не вміла говорити сама за себе. Україна і себе пізнавала такою, якою їй розкаже російська література – своїх власних голосів не чути. Постійний синдром недовіри до власного голосу, недовіри до власної думки.

Для мене самої це було повною несподіванкою – і заразом одкровенням: яка ж підла це професія – і яка прекрасна»! Підла – бо все в своєму житті ти переживаєш не по- людськи, безпосередньо, а завжди – як потенційний текст, як матеріал для словесної обробки, а відтак ще й волочиш це все на майдан, чи то пак, на книжкову розкладку... Публічна професія, і нікуди від того не дінешся. Але от виявляється, що якимось містичним чином ти озвучуєш зовсім не себе – а тисячі й тисячі конкретних, живих людських страждань, які до того лишалися безсловесними, а тому їх мовби й не існувало: все, що не сказано, не проговорено, дуже швидко западає в небуття. Озвучуючи, ти надаєш йому існування – і це фантастично.

СЕСТРО, СЕСТРО

У тебе мусила б бути сестра – на чотири, ні, на п'ять років молодша. Над цілим твоїм дитинством кружляли безтілесні жіночі імена, міняючись місцями, перекликуючись навзаєм, – ти не знала, до чого їх приточити, а лялькам давати не важилась: імена були не "лялькові", тобто не зняті з живих людей, а якісь нізвідкісні – немов крізь стогін самопливом вигулькнулого імени, що надовго опосідало твій внутрішній слух (а вони всі гули як стогін, найчастіше повторюване – "Іванна"), хтось добивався до тебе – хтось, хто хотів бути названим. У другому класі тобі довелося змінити школу, і то був перший раз,

коли зміну оточення ти сприйняла як визволення, як прорив у сферу, де можна виправити власну біографію на ту, котра мусила б бути: ти розповіла новим однокласникам, що маєш сестричку Іванку, яка ще не ходить до школи, і так несамохіть вчинила те, на що твоїм батькам не стало одваги: викликала до життя русяву голівку в пушистих кучерях, підсвічених сонцем. Потім вони напевно б потемніли, як і в тебе свого часу, – однак потім твою побрехеньку викрили, а коли пересох щоденний словесний потічок, у вбогому плині якого Іванка тільки й могла рухатися (сусідці за партою, крізь уранішні позіхи: "Іванка вчора розкапризувалася, не хотіла йти спати – ми з нею заграліся аж до десятої"), – то погасла, назавжди випала з того виміру, де ростуть і міняються, й русява голівка в пушистих кучерях.

Так її було вбито вдруге.

Тому що насправді у тебе **була** сестра. Вона мала зябра і, замість ніг, підібганий скорчений хвостик – на манір рачка чи морського коника. Дівчинка-пуголовок, чоласта, як усі в вашому роду. Очі їй, напевно, ще не прокліпнулися, бо, зрештою, й не мала на що дивитися: довкола булатьма. І вогкість. І тепло. Воля клітин була – ділитися, невтримно й неперервно: мабуть, там, усередині, це мусить відчуватися подібно як коли тіло б є несамовільний дрож, одначе без тої панічної кволости, котра опосідає при цьому нас, уже свідомих того, що тіло має бути слухняне, – там же, коли душа ще лиш нарощує його, безнастанний трем швидко помножуваних клітин мусить відчуватись як тривка, бринюча радість наближення: мовби тебе стрімко й владно несе крізь тунель на світло. І тому тебе не відпускає думка про страх – перший і останній на цьому світі страх твоєї сестри, від якої, мов від потопельника – одіж на березі, тобі зосталися тільки – даленіюча луна імени (чи то Іванна, чи ще якась "анна") й непевний образ чотирилітньо-пушистих русявих кучерів, підсвічених сонцем: про той страх, що прийшов іззовні, задвигтівши цілим тим темним китом, у якому вигойдувався маленький Иона, – грізний поштовх, безгучний, інфразвуковий обвал лавини, тьма довкола зненацька перестала бути затишно-булькотливою, вона помпувала загрозу з такою смертоносною інтенсивністю, що дівчинка-пуголовок заметалася в своєму водоймищі і, мабуть, закричала б, однак для крику в неї ще не було легень, була тільки тонка пелюстка ентодерми, котра марно вібрувала, ледь не перериваючись од надсади, але було ще рано, рано! – а довкруги й далі тривав страх, чистий страх, безпредметний і всевладний, вона борсалася в самому його осерді, сліпо тицяючись навсібіч у пошуках притульного сховку, бо ж їй треба було нарощувати тільце, хирляві ручки, тонковислі ноженята з по-жаб'ячому вивернутими ступнями, – але за тим страхом стрімко підносилося ще щось – мов важезне віко, призначене на те, аби накрити собою розпачливу гарячу грудочку, котра не мала ще навіть

голосу, ані взагалі жодного способу подати через тунель будь-який знак про себе – про те, що вона вже тут, є, осьдечки, дайте ж їй тільки наростити тільце!.. Ти тоді ще, звісно, нічого не тямила, тобі минав п'ятий рік, і ти, здається, сповивала ляльку в кімнаті на канапі, коли нараз із кухні, де лишилися сидіти по обіді тато з мамою, залунали здушені горлові звуки, схожі на гавкіт, – звуки жіночого голосу, який ти не впізнала, бо звідки тобі було тоді знати, що так може звучати жіночий голос, – та вже наступної миті розітнувся мамин, таки мамин, але який же очужілий, моторошний, колодязно-нутряний крик – на ціле життя вб'ється він тобі в пам'ять:

– Бандити! Звірі! Прокляті!

Шамотнява, стишений, умовляючий татів голос – це як шурхіт на плівці; коли ти влетіла в кухню, по очах тобі з розгону, навідлі (крупний план!) вдарило мамине мокре, червоне лице в прилиплих пасмах кіс, – оце і все, що випало в тих подіях на твою долю: роль споглядача, безпорадного свідка, що стоїть осторонь із завжди зайнятими – чи то лялькою, чи оберемком книжок – руками.

Про книжки – це був ще один виразний спогад: коли перед тим – ти не пам'ятаєш, як задовго перед тим, – чужі чоловіки заповнили, не скидаючи плащів, вашу квартирку, що вмент стала тісною, і, відвернувшись спинами до господарів, заходились порпатися в книжкових шафах і татовому бюрку, а тато з мамою сиділи на канапі й мовчали, лише зрідка озиваючись пошепки, – ти, по якомусь часі (за годину? дві? три?), знудилася так сидіти й, шаснувши до себе в закуток, взяла на оберемок стосик своїх книжечок – зверху лежали "Українські народні загадки" в твердих палітурках, із замисленим блакитним хлопчиком на обкладинці, – ти попросилася вийти бодай почитати на балкон, коли вже не можна на вулицю, – як на п'ять років, вельми розсудлива поведінка, взагалі з-поміж усіх учасників тої мізансцени ти хіба єдина й поводилася розсудливо, бо, наприклад, тато – а вони перепинили його в під'їзді, як повертався з інституту, і він мусив сам подзвонити в двері, тож вийшло так, наче це він їх і привів, – коли дружина відчинила, потрапив, геть ошалівши, промовити тільки: "Знайомся, Наталю", – мовби то справді гості завітали на чашку чаю, і неважко навіть уявити, що твоя мама, тоді молодша, ніж ти тепер, твоя стрункa і тепла мама, від якої завжди так гарно пахло, могла, відступивши на крок углиб передпокою, отетеріло зронити: "Дуже приємно", – і тоді вони витягли свої посвідчення: коли через багато років, ув іншому будинку, на коридорі, вони так само перепинять тебе, ти, не переводячи духу, мов двадцять років лиш на це й чекала, з місця зажадаєш від них посвідчення, хоча, якщо вдуматись, то на кий біс воно здалося, – але, може, вся справа в тому, що тоді, на п'ятому році життя, тобі його не показали, що ніхто не звернувся до тебе: "Знайомся, Дарцю", як

загалом не вважав за потрібне будь-що тобі вияснити, розвернути їх до тебе фронтально – а їхній фас, то й є ота цупка розгортка з дрібно набраним текстом на лівій стороні вгорі, якого все одно не встигаєш прочитати, бо, іно виставивши, вони тут-таки, плавким жестом фокусника, відводять свою ксіву назад, як ти змогла пересвідчитися аж по двадцяти роках, – напочатку ж були тільки спини, сірі спини, що їх жодним чином не обходило твоє існування, та в чиїй присутності, однак, не можна було ані вийти з квартири, ні рухатися по ній де хочеш – навіть до туалету дибулялося під їхнім наглядом, – і єдиний раз із тої сірої, обложної непрогляді на тебе крутнулося й виціlилося щось ніби лице, але теж не зовсім лице, бо замість погляду мало спущені повіки, от саме тоді, коли ти з оберемком книжок, зверху "Українські народні загадки" в твердих палітурках із намальованим блакитним хлопчиком, що в задумі приклав пальця до лоба, просилася в мами бодай на балкон, якщо вже не можна на вулицю, – ніби-лице, так і не глянувши на тебе, сказало по-російськи: "Девочка, ану-ка покажи свої книгі", – голосом, який також тебе не бачив, у якому не було жодної познаки, що його адресовано тобі, – таж ти не була "девочка", ти була – Дарця, ти здивовано стояла на карамельно-жовтій, липнучій лаком (щойно скінчили ремонт!) паркетній підлозі з оберемком книжок на руках і дивилася знизу вгору в ніби-лице, і тут твоя мама, твоя струнка і тепла мама, від якої завжди так гарно пахло і яка вже третій місяць вигойдувала в собі твою сестру, огорнула тебе рукавами светра, фіалковою вовняною тьмою, ніби вбираючи назад у себе, де тобі вже не було місця, і сказала, легенько дихнувши у вухо: "Ну похвалися, похвалися дяді, що ти читаєш", ось просто візьми й похвалися, усе одно як розкажи-гостям-віршика – інстинктивно безпомильний відрух: одомашнити "дядю", перекласти його знайомою мовою, як того здоровенного псюру, що колись у парку був погнався за тобою, і ти злякалась, і бігла, й голосила, і, перечепившись, з лементом упала в траву, а мама, вже втишивши, сміялась і показувала тобі: таж глянь – писько стояв, винувато насурмонившись, – то він гратися хотів, дурнятко, ну не бійся, нестрашний же зовсім, ось підійди, погладь його, – дивно те, що цей її порив подіяв, здається, не тільки на тебе, а й на каґебіста, бо, віддаючи тобі книжки по кількахвилинному переглядові (і, правдоподібно, перемацуванню палітурок та корінців), той зважився підіграти так безоглядно накинутій йому цією блідою, насмерть переляканою жінкою ролі – пхнув стосика тобі в руки, удав "гостьового дядю" – неоковирно, наче ніколи не мав до діла з дітьми: "На, возьмі, девочка... Харошиє книгі у тєбя", – книжки було перетасовано в іншому порядку, і ти знов рішуче витягла наверх замисленого блакитного хлопчика, проте щось уже було "не так" – щось солодке і втішне, багатообіцяюче було випарено, вилучено з тих книжок, і йти з ними на балкон тобі більше не

смакувало, ти тримала їх на оберемку, і це й мало стати твоїм найоголенішим, єдино чітким спогадом про той вересневий день: ти стоїш, і у тебе зайняті руки.

Отож либонь чи не в ту мить, коли вона похопилась обтулити, обгорнути тебе собою, твоїй матері й мелькнула, ще поки що заднім планом, тьмяна сполошна правда: двох вона не обтулить. На двох у ній не було місця. Так ти, самим фактом твоєї звершеної, безповоротної присутности в цьому світі, витіснила з нього свою сестру. Бо інакше чим пояснити, що ще кілька років по тому вона докликувалася, отим даленіючим гулом так і не розчутого гаразд імени, саме до тебе, і що саме тобі явила русявий поворот голови в підсвічених сонцем кучерях? Ти сиділа з ногами на канапі й читала казку: про те, як зрізали чумаки в лузі сопілку з калини, прийшли в крайню хату, і як хазяйська дочка притулила сопілку до губ, а та й заговорила: помалу-малу, сестрице, грай, не врази мого серденька вкрай, ти ж мене, сестро, зі світу згубила, в моє серденько гострий ніж устромила... Не конче встромляти гострого ножа – щоб бути винуватим, цілком достатньо народитися.

Про те, що в тебе була сестра, ти довідалася аж геть пізніше, на дванадцятому чи тринадцятому році, – тобі розповіла мама, й батьки тоді посварилися, бо тато вважав, що не слід розказувати дитині про такі речі: як усіх мужчин, дитина по-справжньому переконувала його в своїй реальності щойно від моменту, коли береш її на руки й занурюєш у теплу купіль, тож не виключено, що в тобі, доростаючій жінці, мати несвідомо пошукувала тоді спільниці, – одначе вона не знала про світло-русу кучеряву голівку, котра щезла й більше не поверталася, про наслання вистогнаних імен, що їх ти, було, цілими днями мурмотіла собі під ніс, – втім, і ти дечого не знала. Тобі невтямки було, як то – будучи на третьому місяці, втратити за скілька день сім кілограмів ваги, так що всі сукні повисають на тобі, мов у шафі на плічках, і бути щодня викликуваною з праці на допити: вставати з-за столу в раптовій ватяній тиші під поглядами колеґ, а авто з водієм у військовому однострої жде внизу, – і впродовж місяця ходити з широко розкритими, наче заклиненими в повіках, сухими, але гарячими, як після сліз, очима. Кожен страх має свій об'єм і вагу – Наталії до останку заповнив її й без того стануле тіло, виштовхуючись крізь очі, і, либонь, кінцевий злам (стук – і визів важезного віка) стався в ній навіть не тоді, коли вона ото ридала на кухні, як ридають хіба двічі, ну може, тричі на віку ("Бандити! Звірі! Прокляті!"), – вже знаючи, що Антось має рацію, що дитина в неї, такої, не може вродитися нормальною, – а щойно згодом, коли, обмивши обличчя крижаною водою і відчуваючи, як помалу заполоняє її, ще живу, мармуровий холод обкапаного вільгістю надгробка, всім морозом у тілі сказала до нажаханої гарячої грудочки, котра одчайно вглибала в неї, прагнучи закопатися якнайглибше: "Прости". Прости, моє маленьке, моє золотко, моя

доцю чи синоцю, – мама не сміє вигодовувати тебе своїм страхом.

І ще одного ти не знала – що по кількох роках, якраз у тому короткому проміжку, коли ваші батьки **не чекали** арешту, твоя сестра показувалася мамі. От тільки личка Наталя так і не розгледіла – його заступала місячно-бліда, колихка, мов розмита слізьми, пляма; взагалі, цілий сон був чорно-білий: чи то в нічному, чи в люмінесцентному освітленні; з темряви маленька, місячно-бліда дівчинка безгучно тягла до Наталі потопельні руці, пальці – якісь дивно довгі, недитячі, плакучі й ворушкі, начіплені, як на ниточки, на розчепірену павутинку підшкірних сухожилків, – з благальним дрожем силкувалися дотягтись до живого дотику: мамо, німо молив той жест, мамо. Отут Наталю й оперіщило тим сипким, провальним жахом, за яким уже нічого нема, – власний одчайдушний крик вихопив її зі сну, видзвонюючи потому в цілому розкалатаному тілі, коли, вистигаючи, дзиґочучи зубами, вона сиділа скулена на краю постелі (в пітьмі світився тільки циферблат годинника на бюрку: була третя) й, замість полегкости опритомнення, відчувала, як привалює її тягар необорно чіткої свідомости, що то був не її жах – і що з цією свідомістю їй відтепер належиться жити. Той жах прийшов іззовні – наринув звідти, з німої люмінесцентної ночі, де обтікав довколоплідними водами її відторгнуту дитину, її викинуту на місячний холод дівчинку, – аж тепер їй відкрилося, що то була дівчинка, бо аборт був пізній і складний, насилу дозволений – "за психогенними показниками", й на своє вибелькотане питання, хлопчик то був чи дівчинка, Наталя почула: а хто вам уже разбєрьот, і ось тоді вона затялася і, зціпивши зуби й сльози, таки наполягла, аби їй показали – те, що було чи мало стати – її другою дитиною: бо, хоч якій розчавленій, їй видалася нестерпучою, мов прикладені до мозку розжарені щипці, думка, що ця дитина, це крихке, як подув, існуваннячко, кількадесятиграмовий пуп’янок уже самочинної плоті, котрий устиг попереводити всі годинники в її тілі, так справно обряджаючи-обрихтовуючи собі свою першу земну оселю, – пощезне нерозпізнаним, ніким не вгаданим, нічим не об'явленим – жодного знаку, жодної прикмети, ані дрібки, ні кольору очей чи форми черепа, ні навіть статі, нічогісінько, ніщота ніщот: так, немов вона, Наталя, була вагітна страхом, а не людським дитям. Те, що вона вгледіла, – те, що плавало в цинічному блискові цинкової посудини, – скидалося на обрізки сирої печінки в чорних, масних згустках крови, і то й була твоя сестра в її єдиному земному існуванні: хто вам уже разбєрьот, кюретка тяла вздовж і впоперек, як міфічна розпаношена сокира, – все, що запускалося в розіпрілий парний ґрунт, викорчовувалось, вирубувалось, вигрібалось, вишкромаджувалось нею до щирця: до жовтої глини, до білої кости, до вічної мерзлоти, до залуб'янілого шару вапна на дні ями, до тарахкання вагонзаків по стиках рейок крізь снігову пустелю – в одному з тих вагонзаків двадцять років

тому везли розметаного в сорокаградусній маячні Антона, і серед в'язнів тоді знайшлася жінка, чиє ім'я він запам'ятав на цілий вік і переказав Дарці – наче зробив депозитний внесок у банк нерозмінного часу, – жінка, що зібрала кілька кожухів, а може й шуб – адже там їхала й аристократія, стара галицька професура, високе священство, колишній посол до сейму з родиною, на якого всі так і казали: "пане после", – душні хутра ще зберігали пилковий віддих довоєнних європейських готелів, жіночих парфумів, золотавих залаштункових порохів, оксамитних портьєр з китицями, кожухи ж пахли гостро й тяжко, як і годиться кожухам, – там був квасний дух застояного поту й невідмивного бруду під нігтями, стаєнного диму й кулеші з молоком, напівзвіриний сопух селянської хати й сумний, церковний запах воскових свічок, і та жінка викричала це все у власників, посунувши їх по двоє під одне вкривало, а викричане – навалила на вісімнадцятилітнього хлопчину, що згоряв у лихоманці, й щоби хворий не розкривався, сама поклалася поверх, три дні вона утримувала вагою власного тіла цю кучугуру рятівного тепла, яка всисала в себе хлопчикову смерть, три дні в напхом напханому вагоні для худоби, на якомусь відтинку неміряних просторів межи Львовом і Читою ця жінка народжувала Антона із збірної, давучо-жаркої, хутряної, вовняної, повстяної хмари назавжди занапащених життів – як із сукупного матірнього лона; на третій день настала криза, а ще за кілька днів їх привезли на місце, і більше Антон тієї жінки не бачив. І Наталі – вительбушеній, ґвалтом розіп'ятій на гінекологічному кріслі, – мусило відкритися, що всі ці двадцять років божевільна сокира й далі гналася за Антоном – по рейках, по шпалах, з перестуком і цюком, розкидаючи-вергаючи врізнобіч нашвидкуруч понамощувані жіноцтвом уздовж шляху кучугури пригульного тепла, в яких загніжджувалися нові життя, – адже сказав Антонові, вже реабілітованому, й дипломованому, й допущеному до кафедри, підполковник на допиті: "В лаґєрє билі, а с намі работать нє хатітє – вот і пажалєєте", еге ж, "пажалєєте", і скавчатимете, як пси з перебитими хребтами, і прощення клячатимете в своїх дітей, що привели їх на світ! – ось чого вони від нас хотіли, сволочі, бандюги, убивці, не діждете, я її вирощу, мою Дарцю, мою дівчинку, єдину, що мені лишилася, я її не випущу, як випустила цю, давшись розтиснути коліна, окравки сирої печінки в чорно-кров'яних змивинах, ясочко, моє дитятко, чи ти мені коли простиш?.. Так – або приблизно так – мусила відчувати це твоя мама, тож нічого дивного, що, побачивши нарешті в тій люмінесцентній ночі твою сестру й спізнавши, бодай на мить, її перший і останній, винесений з цього світу страх, вона вмент розпізнала в цьому відповідь на своє безмовне благання. Напевне, то й була відповідь, бо після того Іванна більше не показувалась – ні матері, ні тобі; минуло ще двадцять років, із яких половина була роками

повільного Антонового конання, і аж тоді, коли за ним замкнулося важезне віко, і їдкий зимовий вітер залишився на спустілому цвинтарі куйовдити чорні з позліткою бинди на вінках та вгрузлі в розковезяну безліччю ніг багнюку голівки хризантем, Наталі намарився ще один сон: у тому сні Антін віддалявся від неї – вона бачила його зі спини, кругом знову була ніч, і от з тої ночі виступила йому назустріч маленька дівчинка в білій льолі і взяла його за руку – так упевнено, і таким опікунчим був миттєвий відрух чоловіка у відповідь, що Наталя, для якої ціла сцена так і зосталася неозвученою, якось, проте, з місця заспокоїлася й подумала їм услід: от і гаразд, от і добре, він – удома. Тут дивно те, що цим разом вона не впізнала дівчинки, всю її увагу було скеровано на мужа, і вранці, переповідаючи сон дочці, вона не зразу зрозуміла, коли Дарка, дивлячись убік, коротко кинула: "Це вона". – "Хто?" – мов перечепилася на бігу Наталя: вперше за довгий, злиплий у нескінченну протяглість час цей сон якимось чином обіцяв їй **спокій,** тож на доньчине нагле хірургічне в нього втручання вона відізвалася тим самим зимним внутрішнім стиском, яким завжди відзивалася на несподіваний дзвінок у двері чи принесену телеграму: в неї знов, як і впродовж усенького її життя, замірялися щось відібрати; але ти, її Дарця, тепер уже доросла жінка з вільно звислими вздовж сильного й гарного молодого тіла руками – ні чашка кави, ні цигарка не заповняли цих рук, – сказала з напівусвідомленою жорстокістю, чи радше, з дрочливою хіттю – вхопити матір за плечі й трусонути її, як людину, що ніяк не прокинеться: "Це була та дитина, що не народилась, – от вони й зустрілися". І Наталя збагнула, що це правда, так воно й було, – і в одночасному спалахові вдячности до цієї – живої дитини, своєї, аж от коли віднайденої спільниці, котра потрапила все так чітко порозставляти на місця, їй зблиснуло й погасло, що сокира нарешті пронеслася мимо – відчахнувши половину дерева, яка десь там, по тому боці, остаточно склепилася докупи в мовчазному стискові рук чоловіка й дівчинки, – а значить, тутешня половина – вони з Дарусею – вийшла з-під загрози: саме таке значення мав звіданий нею уві сні, невідь-відколи не знаний їй – спокій.

І Наталя заплакала.

Ти тоді обняла її за плечі, бо руки мала вільні – розв'язані батьковою смертю. Два життя склалося на те, щоби повністю відкупити твоє власне. Цілих два.

Але ти – ти проскочила, Дарцю.

2. ЦЕЙ ПРОКЛЯТИЙ «КВАРТИРНЫЙ ВОПРОС»

Опубліковано на сайті «Радіо Свобода» 18.06.2015 р.

Наша пісня гарна й нова... Похвалилися мені добрі люди свіжовиданим (до Дня Києва) альбомом – «Дом Булгакова». І взяв мене сум: люди щиро вірять, що займаються культурою, – і не усвідомлюють, що сам цей заголовок є по суті войовничо ***анти***-культурним, у стилі «ДНР/ЛНР»: за давністю літ уже мовби й не завважуваний, але від того не менш брутальний «отжим недвиги».

Зав'язуйте вже з цим мемом, панове, годі. Нема в Києві «дому Булгакова». І не було ніколи. Меморіальний музей – слава Богу, є, а от «дому» – вибачте, нема. Бо будинки в Києві, якщо хто не в курсі, ще на початку минулого століття маркувались (і на поштових адресах значились!) за ***іменами власників*** і аж ніяк не «понаехавших» квартирантів. Усяк киянин знає, що Шевченко жив на Козинці у домі Житницького (меморіальний музей біля Майдану), а резиденція американського посла міститься на Покровській у домі Стрельбицького. І тільки «домик Петра І» (київського війта Биковського) і «дом Булгакова» радянська влада рішуче й навідріз позбавила їхніх справжніх імен. Просто взяла й «отжала» в міста – разом із добрячим шматком його, міста, історії.

Перепрошую, але нині час не тільки на перейменування міст і вулиць, охрещених на честь «ґіві-моторол» свого часу, – а й на «культурні реституції» після всього, ними наброєного. А це якраз і вимагає фахового підходу. І ще - звичайної людської чесности, і (зовсім трошки) інтелектуальної відваги (рівно стільки, щоб «переступити через стереотип»). Адже ж небагато, так?

Див.: http://www.radiosvoboda.Org/a/27079412.html

Господарі й квартиранти

Андріївський узвіз, 13 – це дім Василя Листовничого. Українського архітектора, інженера, почесного громадянина Києва, чоловіка по-своєму визначного – в культурних націй таким присвячують окремі монографії. (Я навіть застала змалку міську леґенду, ніби саме його батько, збанкрутілий синок славного на весь Київ «купця з-за Канави» – тільки не «цилюрника», а, як Сірки, по «вірьовках і ґвоздках», – послужив прототипом до образу Голохвостого: безтурботний консумеризм – це вічна проблема «дітей-мажорів», одначе Листовничий-молодший, як виглядає, вдався в козарлюгу-діда,

замолоду заприсягся відновити родинний маєток і сплатити батьківські борги – і свого слова додержав!) Збереглись по цілій Україні проектовані ним будинки (у Вінниці точно один зацілів, в Острозі це була жіноча гімназія, а взагалі гімназій він набудував з десяток!), фахівці знають його підручники з будівельної механіки; кузен його дружини, Ядвіґи з Кринських, композитор Вітольд Малішевський, був першим ректором Одеської консерваторії, вся родина дружини брала участь у польському повстанні 1863-го, а перше, що зробив сам Василь Павлович, придбавши садибу на Узвозі, – це викинув із фліґеля друкарню «Союза Михайла Архангела»: правильний був чоловік!.. І ось це й були наші київські еліти – свої, тутешні, глибоко закорінені: шляхетські й козацькі. І російська колоніальна адміністрація мусила з ними рахуватись. Прибулому з Орловщини на доплату «за обрусение края» батюшці могли дати кафедру в натоді вже давно «опущеній» до стану «Духовної» Київській академії – але ***не*** «квартиру в центрі», як це потім робилося за СРСР: навіть на дачу за містом Афанасій Булгаков мусив підробляти додатково, на вельми «хлібному» тоді в Києві місці – цензором у міській управі (не помри батюшка завчасу, Листовничий, дуже ймовірно, і Булґаковим відмовив би квартири: цензорів корінна київська еліта зазвичай у себе не приймала – то вважались люди «ганебного бізнесу»).

Штука в тому, що після поразки 1918-1920 років майже на ціле століття «місцевим» було відмовлено в праві на власну «сторі» – елементарно позбавлено голосу (переважно разом із головою!). Зате доплата «за обрусение края» й далі лилася щедрим потоком – і ніколи не убувала. От і «маємо, що маємо».

Прописка-на-крові

Василя Листовничого радянська влада знищила двічі. В 1919 р. його розстріляла ЧК – тричі (!!!) виводили в Лук'янівській тюрмі «к стєнкє» на імітацію розстрілу, а потім застрелили під час вивозу з міста при спробі втечі (ох і кріпкий, видать, чоловік був!..). Друге ж, витонченіше знищення можна, в термінах сьогоднішньої війни, назвати «інформаційним» – і вирішальну роль у ньому відіграв таки його квартирант, «Мішка-венеролог», який, виїхавши з Києва до Москви й завоювавши там оглушливий успіх «Турбіними», твердо вписав себе в золотий фонд російської літератури 20-го ст. як Михаїл Афанасійович Булгаков.

У те, що огидний «Василіса» міфопоетичної «Білої гвардії» – це й був булґаковський «домохозяин», свято вірило кілька поколінь радянських людей, щиро зачарованих романом як «історичним» (що безумовно свідчить на

користь булґаковського хисту: таки «Мастер», послуговуючись Сталіновим улюбленим слівцем!) – а до того ж (що не менш важливо в історії успіху цього видатного фейку), позбавлених доступу до будь-яких альтернативних джерел інформації, «голосу другої сторони». («Біла гвардія» справді дуже тонко маневрує між «фікшин» і «нон фікшин», і я давно мрію прочитати, замість «восторженного лепета» київських булґакознавців, що чисто як діти тішаться з упізнавання в тексті загублених камінчиків міської топографії, який-небудь кваліфікований розбір цього роману як видатного взірця ***пропагандистської літератури*** – створеного не тільки за законами худліту, а й за політтехнологіями тодішньої більшовицької журналістики: крім Ільфа з Петровим, більше нікому в російській літературі це так вдало не вийшло, Сурков-Дубовіцкій з усіма своїми потугами просто жалюгідний графоман!) І можна тепер скільки завгодно трясти історичними документами, доводячи, що «все було зовсім не так», що насправді в Києві 1919 р. «білі» мали не набагато більше підтримки в населення, ніж сьогоднішня «вата», й запам’ятались головно єврейськими погромами, і що Булґаков писав, властиво, утопію, чи пак, а-топію: «Город» своєї мрії, фантазійний «русскій Кієв», у якому Булґакови, чи пак, Турбіни – то не якісь там сумнівні орловські приблуди, а коли й не «аристократія», то принаймні теж «біла кість», духовні господарі «Города» – інтелігенція, «професура», словом, культурмісіонери «в лапах у мужиков» (міф, що в третьому поколінні неперервної трансляції спокусив і погубив Бузину, Чалєнка й цілу когорту їм подібних «аристократів»: страшна річ-сила слова!), – але ніяка деконструкція міфу вже не скасує того незаперечного факту, що своєї головної мети втеклий зі свого «несвого» Города син орловського батюшки-цензора цим романом таки домігся – «київської прописки», хай і заднім числом. І це вже назавжди.

Як незаперечний і той факт, що для цього йому довелося «виселити господарів» – усього тільки зі сфери читацького співчуття, решту зробила за нього радянська влада. Але без емоційного «ключика», поданого «Майстром», вона навряд чи б упоралась. Як цей ключик працює, видно з досвіду автора, котрого начебто ні в етичній глухоті, ні в любові до радянської влади не запідозриш, – Віктора Некрасова. У 1960-х він став першим, хто «відкрив» на Андріївському, 13 живу й здорову, нікуди не виеміґрувану доньку Листовничого, Інну Василівну, в шлюбі Кончаковську, що мешкала з родиною в тому самому своєму домі, тільки, як усі зацілілі (а небагатечко їх і лишалось...) екс-господарі київських кам’яниць, нещадно «ущільнена» – якраз до колишніх булґаковських кімнат... Віктор Платонович сам був «з ущільнених» і «даму» в Інні Василівні безпомильно впізнав одразу, навіть за прасувальною дошкою. Але Віктор Платонович палко любив Турбіних – і,

разом із ними, так само палко не любив «Василісу». І в результаті нічого в «немолодої дами» не розпитав – і нічого не зрозумів. («Вряд ли это нужно», написав глибокодумно...)

Це, до речі, найкращий тест на те, що роман таки пропаґандистський: чиста «художка» завжди «відкриває до діалогу», тоді як пропаґанда, навпаки, – замикає вам вуха на всякого «іншого», виводячи його з зони людського інтересу. І чим вона майстерніша, тим краще це робить. Булґаков –першорядний сатирик, і годі недобачити, що «Василіса» ним виписаний жирно, жовчно, смачно, як плювок «від душі» на підлогу в хазяйському домі, – з тою живою (до вже мертвого!) ненавистю (більшовики називали її «класовою» й високо цінували!), яка родиться тільки з ***потреби реваншу.*** І тут не відбутись, як досі заведено в наших булґаковських студіях, зніченою скоромовкою в дусі «он художник, он так видит». Студії-вони на те й студії, щоб задаватись питанням, ***чому*** «художник видит» саме так, а не інакше, – які «універсальніші» (крім того, що йому наступили на ногу в трамваї чи написали неґативну рецензію) душевні імпульси ретранслює собою – і тим притягує читача.

«Нам тільки сакля очі коле»?

Те, що Булґаков мав на все життя глибоко укритий, болючий «комплекс парвеню» (знаменитий «квартирный вопрос» – в дійсності замаскована «під жарт» страшна «травма безґрунтянства», психологічні витоки російської аґресії й до сьогодні!) – і навіть художньо не раз маніфестував готовність продати душу хоч ЧК, хоч дияволу за можливість поквитатися з тими, хто йому на цей комплекс «наступав» (квартиру погромити, червоного півня пустити, щоб заграва стала на всю Москву...), – це для всякого його уважного читача річ очевидна, і в Росії про це трошки писали й без мене. Але чому наші київські «булґаковєди й булґаколюби» за чверть віку, вже чудово знаючи, «для себе», ким насправді був Василь Листовничий, так і не зацікавилися джерелом булґаковської до нього ненависти – аж такої палючої, що втамувати її могла лиш переможно накладена на гріб убієнного, перепрошую, купа (а це, погодьтесь, куди крутіше, ніж якісь там побиті вікна критика Латунського!), – отут уже лишається хіба руками розвести... «Ленивы и нелюбопытны»? Але ж неправда, бо прелюбовно видзьобали за молодим Міхал-Афанасьїчем кожен його київський слідочок! І тільки «слона не приметили» – Командора, господаря дому, величного красеня-вусаня, любимого й шанованого всім київським «великим світом» пана полковника з бельетажу (полковником Василь Павлович став під час Першої світової, викладав у школі кадетів), – у білому кітелі, з власним виїздом, з розкішною бібліотекою, де писав вечорами

при лампі свої книжки (серед конфіскованого ЧК при арешті був рукопис його історичної розвідки про матерів великих людей, від Гракхів починаючи), з королевистою аристократкою-дружиною, що грала йому Шуберта на роялі і походжала з ним навесні в садку під квітучими вишнями… Ну що, впізнали? Впізнали, звідки «єсть пішов» на все життя застряглий квартирантові в душі недосяжним ідеалом «небесний дім» Майстра й Маргарити?

А в Булгакових не було бібліотеки – не призбирав «професор від Синоду»… І рояля не було – тільки гітара, інструмент плебейський, «прикажчицький»: не для Шуберта… І «дом постройкиизумительной» 9насправді – цілком звичайної, за тодішніми київськими стандартами, але заздрісні очі й «сакля коле»!) – був не їхній…

«Абыдна, да»?

З ПАРИЗЬКОГО ЩОДЕННИКА: ДО 20-ЛІТТЯ «ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ З УКРАЇНСЬКОГО СЕКСУ»

З історії однієї зради

Історія по-різному ламає народам хребти. Незгірше, ніж нас – Голодомор, французів свого часу була «переламала» Перша світова: вона завдала нації настільки глибокої травми, що в 1939-му ніхто не хотів воювати знову. І плеяда блискучих паризьких лівих інтелектуалів без будь-якого впливу сурковської, перепрошую, ґеббельсівської пропаґанди а чи влитих їм у кишені з країни-аґресора нафтодо... перепрошую, рейхсмарок, – волала на кожному розі, гейби який тобі Руслан Коцаба, що страждати й гинути за ту Францію – «гидотну, скорумповану, бездарну <...> країну, якою правлять олігархи для олігархів», – і не комільфо, і просто глупо. (Залапкована цитата походить не з Коцаби чи ще якихось «об'єктивних українських журналістів», «акредитованих у ДНР/ЛНР», – а з Ж.-П. Сартра, якого в нас, за радянською інерцією, вважають ледь не інтелектуальним лідером руху Опору: в оригіналі в нього, правда, не «олігархи», а «багатії», але, як писав інший класик тої доби, «хай слово мовлено інакше,/та суть в нім наша зостається».)

14 червня 1940 р. німецька армія без бою увійшла в Париж, і уряд СРСР привітав братній німецький народ і його фюрера з «блискучою перемогою». Почалася т. зв. «дивна окупація» – по-нинішньому б сказати, «гібридна»: десь існувало підпілля, якісь люди боролись і гинули, якісь процвітали коштом поставок до Рейху (винороби, кажуть, незле піднялися!), загалом же Париж, як і нині Київ, жив своїм звичним життям – кав'ярні, ресторани, модні магазини, театри, кінські перегони і свіжі багети на сніданок (все це сучасні французи, виросли на героїчній міфології Опору, змогли навіч угледіти щойно в 2008 р., на фотовиставці «Парижани під окупацією» з архіву місцевого фотокора окупаційної газети, – і вразились так, що у висліді паризька мерія компрометуючу виставку прикрила: не тільки в Кремлі «не дозволяють переписувати історію»!). Пікассо гостив у себе в майстерні мистецтволюбних офіцерів вермахту, Сартр запивав із ними на фуршетах прем'єри своїх п'єс. Співаків, що виступали перед окупантами, ніхто не бойкотував, повним ходом ішов «культурний обмін», причім до Берліна їздили офіційними делеґаціями літератори аж ніяк не калібру тої луганської поетеси, що вславилась віршованою феляцією Моторолі, а цілком респектабельні панове, і далеко не всі з них після 1945-го опинились на шибениці, – а з тих «французьких Жаданів», котрі не соромились запрошувати їх до співпраці, ніхто не глумився в соцмережах, перепрошую, в богемних салонах, – і не грозивсь не подати їм

руки... Простіше кажучи, культурна Франція обміняла ***честь*** на ***комфорт*** («Марсельєзу» – на «вино і сир») – а по рахунку змусила потім заплатити головно бідолашних безіменних дівчат, що гуляли з німцями (сюжет із 20-ма тисячами французьких «покриток» 1944-45-го є воістину шевченківський-але те, як їх тоді всією цивілізованою Францією публічно «остригали», здається, жодного національного поета на свою «Катерину» не сподвигло: мовчки проковтнули й заїли сиром).

Так французька культура сама, власними руками вбила Мопассанову Пампушку – пожертвувала одним із найзворушливіших своїх жіночих образів (а також одним із найсильніших ціннісних мотиваторів, що свого часу вивели її в світові лідери: ***солідарністю з безправним,*** з «les miserables», – почуттям, від якого єсть пішла Декларація прав людини і громадянина...). Але є тут і ще один важливий момент, що бачиться мені недооціненим: у тій точці історії французькі мужчини зрадили своїх жінок. Бо таке «остригання відьом» – це не колоніальний реванш приниженого (чоловіка) на ще приниженішому (жінці), як у «Польових дослідженнях з українського сексу», а саме ***зрада,*** як у Орвелла в «1984»: візьміть Джулію замість мене! Карайте Джулію, не мене, я вам сам її приведу (сам і острижу!) – аби лиш надалі вважалося, що це не я, а вона, шльондра, чотири воєнні роки їла свій сир з кров'ю, а я був хорошим хлопчиком – комбатантом духу і оборонцем національної чести...

Це міг би бути прекрасний урок цілому людству – як зі слабкости родиться підлість, а з підлости – злочин. Міг би – якби французька культура з ним упоралась. Але вона не впоралась. І щодо «сиру з кров'ю» я не перебільшую – бо коли в ніч на 16 липня 1942 р. французька поліція (не ґестапо, ні!) переловила по Парижу кільканадцять тисяч євреїв і доправила на Велодром д'Івер для депортації в Аушвіц, то духовні лідери нації теж не рвали тоді на грудях сорочок і не волали, як колись Золя, «J'accuse!» – мовчки проковтнули й заїли сиром (те, як «покірно» герой Уельбека зраджує свою єврейську коханку з новим режимом, – тільки повтор, дуплікація тих самих поведінкових моделей, що за три покоління увійшли в плоть і кров французьких еліт). І коли в 1947 р. по тій акції було засуджено аж, сміх сказати, семеро поліціянтів (до пониження в званні), то лідери нації теж того не помітили: своїми полум'яними «Я звинувачую!» вони на той час кресали вже в інший бік – на тих, хто відмовлявся славити нового «блискучого переможця» – Сталіна й СРСР. І вже з цієї пастки Франція не вибралася й до сьогодні...

Навіть мені, чужинці, соромно читати нині матеріали паризького процесу Віктора Кравченка 1949 р. – нагадаю, що це таки він, наш земляк, першим на весь світ голосно кинув своє «J'accuse!» сталінізмові, – і, о Боже мій, що ж вони плели там на суді, «свідки захисту СРСР» – Фредерік Жоліо-Кюрі, Роже Ґароді,

всі зірки руху Опору, моральні авторитети нації, хоч зараз у Пантеон клади, – не зашарівшись, не кліпнувши оком: і про щасливе життя радянських в'язнів у Ґулаґу (а в залі сиділа чудом випущена звідти німецька комуністка Марґарет Бубер-Нойман – і мусила все те слухати!), і про розквіт українського села в умовах колгоспного ладу, і – ні, переказувати несила... (І французам вочевидь несила – у французькій Вікіпедії тому «процесу століття» присвячено всього кілька, скоромовкою крізь зуби, рядочків...) Соромно читати в щоденниках Герлінґа-Ґрудзінського, як аж до 1960-х років уключно французькі видавці затикали рота всім, хто, побувавши в СРСР, поривався оприлюднити правду, а в нових біографіях Сартра (і моєї улюбленої Сімони де Бовуар!) – про його образу на Хрущова за викриття Сталіна (читай, за мільйони врятованих із Ґулаґу життів): таж це зашкодить французькому робітничому рухові!.. Не кажу вже про стару чекістську аґентуру, про всіх тих Араґонів-Елюарів, на яких історики й без мене давно сухої нитки не зоставили, а тільки про мейнстрім: про людей, які «всього лиш» були вибрали, в годину історичної слабкости, «вино і сир» – і за свою «тиху колаборацію» з нацизмом мусили згодом заплатити вже довічною колаборацією з російським комунізмом та його спецслужбами – так само «тихою», і ніколи гаразд не проговореною вголос...

Від Маркса до Дерріди

І ось саме це справді зближує й ріднить французьку культуру з радянською – і російською: витіснена пам'ять про ***зраду людяности*** (гадаю, саме час запровадити в цій війні й такий термін!) – і прихований сором за багатолітні системні спроби ту зраду виправдати, виставивши її якщо не за чесноту, то принаймні ***за норму.*** А для цього треба було – змінити ***уявлення*** про норму. І тут уже стара картезіанська культура з потужною школою схоластики в анамнезі (саме те, чого завжди бракувало українцям!) дала тисячу очок фори історично молодій, і інтелектуально так ніколи й не всамостійненій російській: що як що, а писати ті люди вміли, і весь свій хист з істинно французькою грацією обернули на те, щоб і у власних очах, і в софітах історії замаскувати власну ницість – і виглядати ***красиво.***

На якийсь час їм це вдалося. Вплив постмодерністського коґнітивного релятивізму, де, за Дерріда, «нема істини поза контекстом висловлювання» (в практичному застосуванні – «кожен має право на свою точку зору», а значить – продовжуючи ланцюжок – нема ні ката, ні жертви, і навіть коли є гора вбитих, то нема злочину, а є тільки ***висловлювання*** про злочин, яке, знов-таки, залежить від мовця...), взагалі, вплив філософії постмодернізму на ціннісний фонд сучасної західної цивілізації є тотальним і всепроникним – і головну в цім

заслугу слід признати таки насамперед французьким умам. І якщо екзистенціалісти ще принаймі спиралися на реальний моральний капітал руху Опору, з якого заднім числом творили національний міф (Камю, наприклад, справді був у підпіллі й не потребував нічого удавати!), то посмодернізм – це вже відверто боягузлива спроба західної культури втекти від відповідальності за скоєне – за зраду гуманізму. Тож не дивно, що в такому вигляді він виявився ідеальною ідеологією для диктатури доби цифрових і телекомунікацій: тої, де, кажучи за Пітером Померанцевим, «ніщо не правда, і все можливо»…

Золота акція України

Саме так, я не обмовилась. Всякого було – жорстокого, темного, дурного, страшного, такого, від чого досі, згадуючи, сичиш із болю: як же так? – і кидаєш книжку, бо «без брому» несила (особисто для мене нестерпною мукою завжди було все, що стосувалось Перших визвольних змагань і їх поразки, – щойно аж воєнні події 2014-го, потрясши якимось, часами ледь не «цитатним», паралелізмом, зняли цей психологічний блок: поразка перейшла з граматичного «доконаного» – в «недоконаний вид», клеми «розірваного часу» з'єдналися, стало видно, що це таки Столітня війна, в якій історія дає нам ще один шанс, і голосіння героїні «Досліджень...» над фотографіями пощезлого, аки обри, «вродливого народу» з початку минулого століття можна вже списати по розряду анахронізмівів, – благо третій рік, від Небесної Сотні почавши, Україна голосить над незменш прекрасними обличчями вже наших сучасників, полеглих так само на доказ, «що ми, браття, козацького роду»...). Та хоч би який реєстр національних гріхів ми собі не укладали, і скільки б нас не тицяно звідусіль писками в коєні українцями в історії лиходійства, нерідко при тому підміняючи поняття політичної (державно-суб'єктної) та родоплемінної «кровної» («колективної») вини (а політичний лузер, не забуваймо, «вигрібає за всіх», і виставити нас на цілий світ «фашистською хунтою» задовго до путінського ТБ ще сталінське ҐПУ постаралось на славу-переклавши, наприклад, чинені денікінцями по Україні єврейські погроми на плечі «невістки»-УНР і за 70 років успішно ввівши в міжнародний обіг образ «українця – генетичного антисеміта», так що в 1991 р. в деяких єврейських середовищах не жартом боялися, що «в своїй державі» українці зараз же візьмуться «різати жидів»!), – скільки б і чого б, кажу, нам як спільноті дотепер не ставлено на карб, одної речі в наших «шафах» все ж таки не відшукати: отої самої ***покори – «праву сили».*** Добровільно даної українським народом як колективним суб'єктом у висліді національного консенсусу згоди на насильство над собою, в будь-якій формі. Того, себто, що «в ліміті функції» й зветься в людей і народів

– безчестям.

Не було в нас такого. У французів – було, в німців – було: в усіх тих старих-імперських народів континентальної Європи, чиї еліти нині, де-факто дублюючи сумнозвісне російське гасло «свобода в обмін на безпеку», вмовляють нас «не дратувати Росію» або й прямо «дати Путіну зберегти обличчя», обіцяючи нам за те гори «вина і сиру» (мало не написала – ковдр і скляного намиста!), – в усіх по-різному, але було (про т.зв. «малі народи», для яких «модус виживання» пов'язаний не лише з колоніальним станом, тут не кажу, їхні страхи мають іншу природу). А в нас – не було, отже в чім штука.

Всякого було: і виживали як могли (і не видохли в рабстві, й не перевелися всі до останку на чуже гарматне м'ясо!), і «ніж на брата» всередині себе ще й як, було, точили (страшна річ – заздрість у нереалізованому народі, а ще страшніша, коли «спонсорована» сусідами: «кочубеївщина», це теж наше, нікуди не дінешся!), і – сум-печаль-руїна – замість дороги будувати та армію кріпити, своїм курвам італійські сукні вартістю в півсела купували (ні, це я не про сьогоднішніх наших соціопатів від політики – а про бачену колись у Вінніпегу виставку українських строїв 17-го ст. з колекції Тарновського: є такий тип «хутірської філософії» – «як ваш батько горів, то наш батько руки грів», і це теж наше...), – і «жида й ляха» різали, чого гріха таїти, в тому числі й без розбору, за тим самим принципом «колективної вини», – як, бува, бик на кориді, роздрочений бандерильєрами й заюшений кров'ю, замість на шпагу матадора, пре напролом на трибуни, – багато чого було болючого й моторошного, писати – не переписати... Але отого колективного «лягли і просять», до якого вже не перший рік настирливо закликає нас наш інформпростір туркотливими сутенерськими голосами, – ні, не було: ***душі*** – не здавали ще.

(Можна проілюструвати це моїм улюбленим прикладом з ґулагівських історій, зібраних Солженіциним: одній арештантці слідчий запропонував «зробити за нього його роботу» – назвати йому десяток імен «співучасників» на свій розсуд, за що пообіцяв «блатних» п'ять років: термін, після якого вона ще зможе «повернутись до життя», – а в разі відмови, сказав, вибачай, голубко, відправлю тебе в Лефортово, і там, на тортурах, у руках справжніх майстрів, ти назвеш усіх, кого тобі звелять-хоч маму, хоч тата, хоч рідного брата,-але якщо після того й виживеш, то вже довічною калікою... Арештантка попросила ніч на роздуми – і вибрала Лефортово: виставлену слідчим логічну пастку їй вдалось «деконструювати» отим самим одним «але»: коли я там на тортурах і назву, кого звелять, сказала вона слідчому, – то вже буду не я. А сама, з власної волі – ні, не буде такого...)

Якщо скористатись цією аналогією, то тільки за минуле століття Україна

принаймні тричі «була в Лефортово» – після Перших визвольних змагань (вся), після 1932-34 рр. (Наддніпрянська) і після Другої світової війни (вся): коли здавалося, що в народному тілі не заціліло жодної живої кісточки, і треба було брати «історичну фору» на вже суто фізичне «відновлення» – махнувши тим часом рукою на те, «чия власть», бо йшлося вже не про «власть», а тупо, як після Батия, про демографію... Ознаки життя, що їх Україна подавала в останні десятиліття СРСР (а було їх багато, тільки, боюсь, крім КҐБ, ніхто їм не вів системного обліку!), в ретроспективі колись, напевно, виглядатимуть як розрізнені рефлекси паралітика: щойно незалежність 1991-го стала першим незаперечним вислідом цілком притомного, як потягання цілим тілом нараз, колективного волевияву на той час «фізично» досить уже очунялого, «відтерплого» народу (багатолітній, із російських ЗМІ перейнятий мем, буцім «незалежність нам дісталась задурно», теж можна віднести до скасованих війною: за те, що «дістається задурно», на смерть не стоять!). І, дивовижним чином, всі ці 25 років, коли формально вже «вільна» («державна»), а на ділі ще фатально політично «недоросла», випущена в самостійне життя підліток-нація вже «по-дорослому» «відповідала за себе» й щокрок могла вляпатися «в погану компанію» (куди її цілий час і тягли!), – ми таки, Бог милував, непогано трималися: не зробивши, поки що, нічого такого, через що наші онуки могли б гризтись за своє українство латентною відразою до себе, – не поступившись душею.

«Жоден народ не мав такі три революції за одне покоління», – сказав мені нещодавно один польський політик про наші Революцію на граніті, Помаранчеву й Революцію гідности, – і я мусила з ним погодитись: справді, тьху-тьху-нівроку, не сплямили прапора!.. І якщо врахувати, що дегуманізація влади за «правом сильного» (за терміном деяких психіатрів, «патократія») за останні десятиліття зробилась хворобою глобальною, і що саме вона складатиме головний виклик людству в 21-му столітті, то наша вперта («воляча», за Василем Симоненком!), раз у раз повторювана (до кого там іще не дійшло?!)»«колективна незгода» визнавати «право сильного» ***за норму,*** – чого доброго, і цілком імовірно, якраз і може стати в цій новій світовій війні тим моральним капіталом – «золотою акцією» на терезах історії, – котрий вирішить долю людства... Якщо ми тільки самі її не сплюгавимо.

Навіть найбільший наш, поки що, «національний сором» (той, цебто, котрим нас найбільше соромили – хоча таких «соромів» новітні виборчі технології потрапляють навішувати й куди пак політично досвідченішим націям, так що лишається хіба щулячись водити очима по мапі, де там іще «прорве» – Гофер? Трамп?..) – наші вибори «меншого зла» в 2010 р. (у висліді яких легітимна більшість нації таки ***погодилась,*** щоб її репрезентувало ***зло,***

засперечавшись лиш на тому, «котре менше»!), – тільки-но Москва, після чотирьох років інформпідготовки, зажадала від того «меншого» вже справжньої, невдаваної «української диктатури», – був, колективним-таки волевиявом, незабарно «виправлений», – і те, що мало стати для України незмивною ганьбою, стало славною на весь світ Революцією гідности та предметом заздрости виборців у десятках охоплених політичними кризами країн (сама безліч разів чула такі заздрі зітхання на власні вуха від Польщі до Бразилії!). Єдине, що наразі справді можна вважати незмитою національною ганьбою – це без спротиву, як свого часу Чехія Гітлеру, в стилі «секс-послуги» наданий Путінові Крим: цілий той березень 2014-го відчуття було таке, мовби тебе, знерухомивши й навалившись на руці-нозі, гуртом ґвалтують і запевняють, що так і треба (як мусили почуватись тоді ті вояки ЗСУ, що марно чекали в своїх частинах наказу на відкриття вогню, особливо після вбивства Сергія Кокуріна, уявляти я відмовляюсь!), – але навіть ця очевидна й безсумнівна (якими б мотивами не виправдувана) підлість з боку тодішнього нашого «вішістського уряду» щодо кримських татар і українців Криму, переданих Росії «разом із землею» назад у сталінські «загрожені меншини», – це все-таки ще ***не було*** «самопроституювання нації», – бо нація в цей час (і на майбутньому суді історії, коли буде названо всіх винуватців, нам це зарахується!) чесно штурмувала військкомати: в ті перші дні березня вони, нагадаю, були переповнені чоловіками призовного віку, що приходили «зголошуватись на війну» (а їм казали – чекайте, коли треба буде, повідомимо...).

Збережімо собі фотографії тих черг. Запам’ятаймо, щоб переказати дітям і внукам: Україна не здавала Криму. Ми, український народ, – не здавали Криму. Наші чоловіки готові були його боронити зі зброєю в руках, так само, як і Донбас. Просто, нас тоді знову «тягли в Лефортово», і ті, хто приймав рішення про нашу долю, – були не ми.

Або, як казав про себе Вінстон Сміт, заки його не вкинули в Кімнату 101, – «Я не зрадив Джулію».

МИ, ДЕПОРТОВАНІ: КОДА

Есе написано для Міжнародної (польсько-німецько-українсько-британської) арт-виставки DISPOSSESSION, що відбувалася в рамках 56-го Венеційського бієнале 2015 р. під кураторством програми «Вроцлав-культурна столиця Європи-2016» (Венеція, Палаццо Дона Бруза, 09.05-22.11.2015 р.). Текст презентувався в окремому залі українською, англійською, польською, німецькою та італійською мовами, у відео- та аудіоверсіях. Публікується вперше.

– Це більше не ваш дім, – кажуть вам люди з автоматами. – Збирайтеся, транспорт жде.

У цієї фрази можуть бути – і безліч разів бували – варіанти. Наприклад, «дві години на збір» (чи півгодини, чи 24 години-різниця в цьому випадку екзистенційна!). Або «з речей дозволяється брати з собою не більше двох кілограмів на особу» (чи п'яти, чи – скільки подужаєте винести...): кожна вточнююча подробиця тут – на вагу живого тіла, кожна пахне грудним молоком, теплим хлібом, дитячим волоссячком, старими фотографіями, подружніми перинами, ліками, сушеними травами у ворочку, закапаними воском богами на покуті – всім вашим нероз'ємним, кровно сплавленим воєдино в кількох поколіннях життям нараз, із якого тепер мусите, точно прицілившись, вихопити кілька опорних елементів так, щоб воно не розпалось – а воно вже розпалось! – і нашвидку скласти собі з того переносний, наплечниковий дім, равликову хатку, що й далі тримала б вас при купі, і тому це насправді дуже серйозне питання, можливо, навіть питання питань, що на нього відповідь куди більше скаже про вас, аніж сотні заповнених анкет і тестів на кшталт «5 книжок, які я візьму з собою на безлюдний острів», – скільки часу вам треба, щоб спакуватись, коли на порозі вашого дому стануть люди з автоматами й скажуть вам: виносьтеся, транспорт жде?..

Це ж бо не подорож: із подорожей повертаються. Не еміґрація: еміґрацію вибирають. В обох випадках ви принаймні є суб'єктом дії. А тут ключове слово – «транспорт», а ви – вантаж, статистична одиниця в масових перевозках, як голова худоби або кубометр дров. Невидимою чужою волею вас видирають, мов дерево з корінням, із вашого єдиного на світі дому, з питомого, мов продовження вашого тіла, ландшафту родової пам'яти – і переносять кудись по мапі на безвість, щоб кинути в незнайомому місці: тепер, кажуть вам, ваш дім тут – приживайтесь наново. Не приживетеся, всохнете – що ж, ваша вина.

...Якщо повторювати цей експеримент у кількох поколіннях, людино-дерево навчиться ніколи й ніде не запускати коріння глибоко. Не зріднятися по-справжньому з жодним місцем – як ті жертви брутально потоптаної першої любови, котрі потім увесь вік бояться покохати вдруге. Підшкірна, стовбурова-спинномозкова пам'ять про раз пережиту травму розриву блокуватиме всі подальші спроби закорінення застережним червоним спалахом: свій дім (і круг нього, захисними концентричними колами, – село, місто, батьківщина...) – це те, що боляче втрачати, ні, тільки не це, більше ніколи, краще мати натомість

«легкий» – переносний... Так, щоб будь-якої хвилини, коли знов розчахнуться двері й зайдуть чужі автоматники, можна було підхопитися, згребти найнеобхідніше (немовля в слінґу, лептоп у боковій кишені рюкзака, кредитні картки в нагрудній, все, що треба, потім купимо на новому місці, швидше, швидше, транспорт жде!), – і покотитися далі за вітром крізь незігрітий простір-нічого в собі не рвучи з кров'ю, не шматуючи по живому, привчивши себе любити вже не точку на мапі, а відрізок між точками, не статику, а динаміку, не місце, а переміщення: рух – дорогу – вокзал – аеропорт... І так і жити номадом – на валізках: якщо доведеться – роками, десятиліттями, – увесь цей час «не бачачи» довкілля, як турист «не бачить» стін готельної кімнати з відклеєними шпалерами й слідами блощиць.

... їх можна впізнати на око – нелюблені міста, окрадені з господарів землі, села чужих могил. Простір, де на всьому лежить виразна тінь анемії, – так, ніби колись із нього викача ли всю кров, а натомість ввели – несумісну за групою. І сновигання неприживлених мас «кров'яних тілець» серед невчит них їм мурів і незадбаних дворів, де гудуть у коминах чужі привиди, залишає в стороннього споглядача химерне враження, наче всі ці люди думками насправді «не тут», а десь інде, – де, потай вірять вони, лежить на безтерміновому депо зиті, як у гігантському холодильнику, чекаючи на розморозку, їхнє справжнє життя, предківський Золотий вік... Ця віра і є – той самий запах, що зберігся на дні колись у поспіху («дві години на збір»!) спакованої бабусиної валізки. Навіть якщо нічого більше не вдалося вивезти, запах лишається завжди: без нього немає дому. Навіть переносного.

Ми ловимо його ніздрями по всіх усюдах, на всіх геогра фічних широтах. Діти, внуки і правнуки депортованих – ми розтеклися поверхнею суші на всю планету, як другий оке ан, розносячи по ній вірус нашого «набутого домодефіциту». Щоб скрізь почуватись удома, ми запрасували, зарівняли вселенський простір до кондиції кількох універсально впізнаваних – «переносних»! – елементів: автострада, бензозаправка, МакДональдс, аеропорт... Ми вживаємо одноразовий посуд і міняємо оселі й локації, як моделі комп'ютерів або куртки серійного виробу. В принципі, ми незле пристосувалися, гріх нарікати. Єдине, що нас мучить, – це запах.

Він може нахлинути зненацька – в уривку старої мелодії, у випадковому поєднанні барв, у звуках забутої мови... У парі над стравою – о так, ми віримо, що саме так пахло на кухнях нашого пра-пра-прадому, рецепти ж відтворюються по пам'яті, і ті самі страви однаково смакують на всіх широтах, хіба ні? (Правильна відповідь – ні, але краще її не знати...) Фільми, книги, кав'ярні, реконструкції – щоб не почуватись бездомними, ми створили цілу індустрію ностальгії. А запах все одно приходить до нас у снах – і може зненацька вибухнути з несподівано страшною силою, на всю довжину, здавалось, давно викорчуваного стовбура, – і посеред фойє київської лікарні доросла жінка, втікачка з окупованого Донецька, заливаючись сльозами, закричить заскоченим медикам, щоб її не сміли, не сміли! – писати в документах «переселенкою», бо вона не «переселенка», ні, – вона своїм автом приїхала!..

І ти плачеш разом із нею, хоч реєстраторки вже нишком ззираються на вас обох. Ти розумієш: два, а може, три покоління тому предків цієї жінки привезли в Донбас на шахти, як і більшість тамтешнього люду, якраз офіційними радянськими «переселенцями»: в «телячому вагоні» для розкуркулених. (їм пощастило – моїх вивозили значно далі по мапі, в Сибір і в степи Казахстану, і шахти, які вони там будували, і міста, що поліпами наростали круг тих шахт, зараз руйнуються без жодного втручання російської армії: простим самовідновленням простору до стану природної дикости після вчиненого над ним людиною насильства, – і нема кому там доглянути могили тих моїх рідних, котрі – не повернулись.)

А ця депортована в третьому коліні – повернулась. Сама, своїм автом. І байдуже, що до того її знову змусили – вже в зворотному напрямку – люди з автоматами, либонь, тої самої марки, що й колись. Головне – вона більше не вантаж, у неї є «своє авто» – ідеальна равликова хатка, яку вдалось нажити на так остаточно й не приручені – не полюбленій, і від того так гірко, чорно і страшно беззахисній землі.

І я знаю, що вона сама була за кермом. З відчиненого вікна на неї тягло чадом згарищ, димом походних кухонь на блок постах, бензином і пробудженим весняним степом: запахом дому.

Березень 2015 р.

Марія Матіос

Новий роман – це ще одна моя мандрівка в українські історичні пекла. Нещадна мандрівка. Без ретуші і без лукавства. Вона жорстока. Така, як бувають одні люди до інших людей. Навіщо я так? Для того, щоб люди замислювалися над тим, ЩО роблять з іншими людьми. Але, на жаль, у мене як у письменника і як у людини немає відповіді, ЧОМУ люди так робили в тому часі, про який пишу. Так само, як немає відповіді, чому люди взагалі чинять смертельне зло іншим людям.

...кожна нація і кожен народ завжди перебуває під прицілом «калаша» чи «джавеліна», чи якогось там «глога». Але не кожна нація уміє себе захищати. І не кожна, власне, захищається як воїн, а не як паяц. А ще кожна нація зобов'язана фіксувати свій захист, свої перемоги, поразки і своїх героїв і негідників бодай у слові. Художньому зокрема. Бо інакше наступні покоління не матимуть мотивації для прогресу і для зміцнення своєї держави.

МОСКАЛИЦЯ

кожній жінці зокрема...

ДОСТЕМЕННО ПАНСЬКА ДОЛИНА знала одне: Катрінка назвала доньку не по кровному татові, а так, щоби лиш відвести людські бесіди від правди, а дитину – від осудливих обмов.

Бо насправді було так.

Петро Северин, син Івана, перестав ходити до Катрінки рівно за день до Маковея.

На Маковея 1914 року Петра Северина разом із двома десятками

сільських чоловіків забрали на цісарську війну.

А за тиждень до Головосік у Панську Долину вперше за цю першу війну на сірих конях влетіло чуже військо. Переважно русацьке.

Згодом це ж військо, жадібне до чужого й люте до збитків, влітатиме в Панську Долину ще двічі. Але воно вже не матиме стосунку до Катрінчиної долі.

А перший раз, поки військо забралося із перестрашеного села, його вояки встигли наробити по людях чимало шкоди. Всього лише за маленький місяць із гаком.

У кого зголили, неначе бритвою, реманент зі стодол та клунь.

Кого осиротили на дійну корову чи відгодовані свині, не кажучи про кури.

Кого дочасно – тільки через дурну кров та неміряну силу – спровадили на той світ.

А декого з тутешніх усе ж пожаліли від грабежу та погрому – та й лишили навіть із приплодом.

Так що, коли на Петра-Павла 1915 року Катрінка нежданo вродила дитину, Панська Долина дала їй ім'я швидше, ніж сільський панотець.

Катрінка, кілька місяців виношена в зубах непорочних сільських молодиць, як здобич у пащі яструба, а по всьому – очищена та висповідана в церкві, довго не думала й ради ні в кого не питала, а тільки найперше охрестила дівчинку... Севериною. Нібито прямо вказуючи на фамілію її батька. А що дитина мала таке саме прізвище, як і Петро, син Івана Северина, то дивуватися було нічого: половина Панської Долини носила прізвище Северин, а половина – Полотнюк.

Але безкості сільські язики таки задовго до церковної книги припечатали новонародженій дитині її довічне ім'я – москалиця. Нібито так само прямо, але вже вголос, нагадуючи про минулорічний постій у Катрінчиній хаті трьох чорноволосих вояків-русаків, після відступу яких двері з ґанку в сіни добу хилиталися, відчинені навстіж, а сирітська дівчина не показувалася на подвір'ї від четверга до суботи.

Коли серед білої суботи Катрінка стала коло криниці в роздертій білій сорочці з густими бурими плямами крові по ній, то спершу вилила собі на голову відро води, навіть не повівши очима, чи хто із сусідів те бачить.

Далі винесла на подвір'я весь домашній крам і заходилася білити присадисту хату.

По три рази кожну стіну.

Знадвору і в середині.

На що уважні й окасті сусіди таки стиснули плечима: до Різдва далеко, до

Великодня – ще далі, а дівка муштрується, як до віддавання: певно, таки чекає з війни Петра Северина.

Та коли Катрінка вчинила дитину, ніхто вже нічого не думав і плечима особливо не стискав: у кожній хаті було своє. А в декого – й гірше.

На біду, Петро Северин, як іще п'ятеро чоловіків із Панської Долини, згинув у Сербії. Тому підтверджувати чи спростовувати його батьківство не було кому. Та, врешті, не було й потреби.

На печатках цієї історії дехто із більш милостивих та м'якосердих пробував пом'якшити ім'я невинного байстряти, називаючи його позаочі русачкою. Але назвисько москалиця прилипло до дитини не згірш, ніж би його навмисне смолили віхтем чи припечатували тавром до самої шкіри.

Батько загиблого Петра Северина – Іван, що отримував урядову пенсію за втраченого на війні сина, – якоїсь-то днини приніс Катрінці тридцять крон. Багато не говорив. Лиш довго роздивлявся хату, нібито намагався не стрітися поглядом із молодою жінкою, що й сама скидалася на дитину, а не на маму. А далі втупився очима в її бліде обличчя – і так дивився доти, доки не сказав усього, що хотів, майже без передиху:

– Купиш собі черевики, небого. Бо не можу дивитися, як боса по селі ходиш. А що це не Петрова дитина – знаю. Ти була чесна дівка. Але ліпше би таки дитина була Петрова... ми хоч би пам'ять про сина мали. Та що зробиш – судьба... І війна, згибла би була з нашої голови, дай Боже...

Щоб не гнівити доброго чоловіка, в очах якого стояла осіння сльота й невимовна жалість, Катрінка таки купила дамські черевики за двадцять чотири крони, хоч і довго вагалася: могла би і в постолах ходити до старості. Навіть на Великдень до церкви.

Але нові черевики коштом Петрового тата зайвий раз підтверджували перед сільською громадою Катрінчине чесне дівування, а також її добру опінію в очах старого Северина.

Решту грошей Катрінка поклала в хаті за образ святої Катерини-Великомучениці – своєї милостивої заступниці й покровительки.

Хатні миші так і не перетрубили той, колись вартісний, цісарський папір, який Катрінка через незнання не встигла обміняти на нові гроші – румунські леї. Як і не спроможна була простим своїм селянським розумом вникнути в перипетії великої світової політики. Бо велика політика проторохкотіла, як завжди, безжальним возом по землях і людях, а після війни й чергового переділу держав маленьку Панську Долину (австрійську з незапам'ятних часів і русинську за суттю) тепер політика записала румунською.

Як завжди в таких випадках, справедливе чи не дуже, але все-таки своє, право між людьми зробила природа. Безстороння, майже байдужа, вона

скасувала всі людські борги і пробачила дрібні провини, що впродовж життя назбируються між людьми на малій території.

Отож теперішнє природне право було миттєве й жорстоке: 1927 року нагла нічна повінь у мент ока запечатала велику драму невинної Катрінчиної душі, понісши у світ за водою кілька маєтків із Панської Долини, а разом із ними – й Катрінчине біле тіло з убогою хатою, з Божими образами й нечинними тепер шістьма австрійськими кронами поза образом Катерини-Великомучениці.

Нічна катастрофа сліду цілого людського життя не лишила.

І тіла впізнаваного на берег не винесла.

Так, ніби й не жила людина ніколи... не раділа й не плакала, а лиш була для того, щоб здобрити землю своїм тліном.

Ото й уся ціна людини.

КАТРІНЧИНІЙ доньці Северині Бог продовжив дні, бо на той час вона вже наймитувала по людях. А на час повені якраз колисала дитину на хуторі Трав'яному в господарів Полотнюків – Андрія й Параски.

Ураз осиротілій дитині вертатися не було куди, ото за кілька років Полотнюкові сусіди – бездітні ґазди Дмитро й Марія Онуфрійчуки – взяли бідовану Северину за годованку, нарешті заспокоївшись, що перед смертю буде кому їм доглянути. Годованка до роботи вдатна. Беручка. Як колись і її мама Катрінка. Лише вдачею якась така... як би то сказати точніше? Ну, якась...інакша.

Катрінка за дівки була сміхованка на всю Панську Долину, аж. поки її не спіткнуло лихо, що негадано загарцювало в хату на конях та при зброї.

А Северині за слово треба платити.

Навіть на оте різке, як удар батога в спину – «москалиця», нікому не відповіла й разу.

Роботу робила мовчки – ніби секрет який за зубами тримала. Та й говорити особливо не мала з ким. Трав'яне від села далеко: поки дістанешся хутора на Великдень від церкви з Панської Долини – з писанок курчата вилупляться.

А сусідів у Онуфрійчуків також не густо: одні Полотнюки під горбом коло явора, до якого конем чверть днини треба трястися, другі Полотнюки – внизу, під гуркотливим потоком, звідки, проте, до Онуфрійчуків навіть шуму води не чути, а треті Полотнюки – отамо-о-о, за трьома горбами від Онуфрійчуків, де вже тільки дідько каже «добраніч».

Ото, коли б навіть хотів чоловік із ким говорити, – все одно нема до кого. Хіба до самого себе та до худоби. І так аж до літа – поки вівчарі, а восени – мисливці не звеселять одноманітне життя Онуфрійчукової господарки.

Та хіба королівські лісники цілорічне просяться на обійстя води напитися та сметани з бринзою скуштувати.

Сметану куштують – а Северину очима поїдають.

А то ж не дівка – а справжня тичка: висока, худа, в грудях плеската й мізерна. Божка його знає чому, але завжди ходить уся в чорному. Ніби після вчорашнього похорону.

Але як подивиться раптово з-під густих чорних брів – немовби гострим серпом черкне. Та так само раптово затисне бритву погляду під віями, ніби той серп у землю зажене.

Бр-р-р-р... хіба з такою зостанешся наодинці?

А в якімсь часі Панською Долиною пішов поголос, що на хуторі Трав'яному Онуфрійчукова москалиця (що би ви собі думали?) не менше не більше – лише висиділа Того (щезла би сама згадка про нього!)... Ну, Того самого – щезника.

Бо що вечорами робити дівці, як не Його під пахвою сорок діб вигрівати?!

Не вірите?

А чого б то, відколи в них годованка, Онуфрійчукам усе добро само йде пішки до хати? Лише корів та биків – ціла полонина. А що вже тих овець наплодилося... п'ять вівчарів полонинами наймитують, а троє наймитів, окрім москалиці, коло хати порядкують. Один косить. Другий – носить. А третя – робить все й одразу.

Не інакше, як щезник помагає... Певно, що таки виплодила дідька! Бо любчика під пахвою не гріла, своїм теплом ні з ким не ділилася. Усе віддала тому гонихмарникові. А то ж – ого-го-о-о яка справа, як незайманка своєю цнотою щезника вигріває! Тоді він неміряну силу дістає від цнотливого дівочого тіла.

Люди не дурні – вирахували: Северина більше, як сорок днів до церкви в Панську Долину не сходила. А тепер поготів не йде. Забилася в горби – та й коли над своїм дідьком, коли над господаркою Онуфрійчуковою труситься.

То ж так – самі знаєте як: коли людина знається із щезником, їй до церкви дорога заказана. Тому й не поспішає годованка перед Господом свою душу відкривати.

А якось-то вівчарі з Трав'яного в жидовій корчмі розказали диво-дивенне. Так і так, мовляв, кілька днів тому звезли Онуфрійчукам із полонини бочки з бринзою та свіжі сири, сидимо в хаті, полуднуємо, а москалиця кругом столу тупцює, ніби корова до бика проситься. Видно, свіжого молока щезникові прийшов час давати, та вийти при чужих людях не наважується.

А один із вівчарів був хитрий. Висунувся нібито до виходку, а сам у сінях

улив молока в бляшанку, засунув під сходи, присолив трохи – та й вернувся в хату.

Москалиця тимчасом із віником у сіни вилетіла, начебто замітати хоче.

А за якусь хвилину як загуркотить на горищі, ніби нечиста сила з людиною змагається.

Вівчарі лише перезирнулися.

Москалиця в якімсь часі входить у хату та мишей до смерті проклинає. Каже, ганяла їх горищем – аж: бочку із сушеними яблуками перевернула, шляк би був трафив ту ненажерну худобу – котів, що порозгодовувалися, як свині, а до мишей – але де тобі ліниві: мало не бавляться з мишами коти.

Перезирнулися мовчки вівчарі між собою, покивали головами нібито на знак згоди – а на завтра вже й у Панській Долині знали, що таки точно є щезнику Трав'яному. І мама йому – москалиця.

А скупіндра яка вже та приймачка-москалиця – світ такої не знав і не видів.

Казали, прийшла Полотнюкова (того ґазди, що з-під явора) до Онуфрійчучки залізну тасочку до хліба позичити, бо своя чи то заіржавіла, чи то розломилася. Ґаздині Марії вдома не було – лише сама годованка. Так і так, каже Полотнючка, мовляв, хліб надумала пекти, а таси діряві, чи не позичили би, сусіди... Посунула москалиця в комору, винесла три таси до хліба – велику круглу, середню кантову й малу квадратову –та й питає Полотнючку:

– Такі таси хотіли?

– Такі, – майже зраділа Полотнючка.

А москалиця далі й каже:

– То купіть собі самі, як ви ґаздиня. Таса – це не вила для сіна. Ми це не зичимо.

І закрутилася назад із крамом у комору.

Отож хіба дивно, що така прикра годованка досиділа в дівках до двадцятьп'ятки: кому дівка-тичка, та ще та, що знається з нечистим, до серця припаде?!

Уже хотіли Онуфрійчуки потай зговоритися з Полотнюками (тими, що живуть ближче до потоку) та й віддати Северину за їхнього старшого сина Михайла. Байка, що той Михайло мало не на вісім років був молодший.

Марія через день годованку (треба – не треба) до Полотнюків у потік посилає.

Полотнючка мало не через день до Онуфрійчуків ні за чим навідується, а сама швидкими очима обмірює-обмацує статки майбутніх сватів.

Вже мало не до старостів потай два обійстя готуються, хоча ні Михайло, ні Северина про те й не здогадуються.

Але як воно у світі є? Чоловік собі думає, а Бог, коли підсміюючись, коли плачучи, чоловікову судьбу на свій манер підправляє. І лише дивиться, як чоловік Божим даром розпоряджається.

Отож черга розпорядитися Божою ласкою дійшла нарешті й до Северини, яка ні сном ні духом не здогадувалася, що й вона має свою цінність у Господа Бога.

Бо інакше б навіщо Господь давав їй такі випробування, коли б не хотів її визнати своєю улюбленицею?

...ЧЕРЕЗ ДВАДЦЯТЬ П'ЯТЬ РОКІВ після народження Северини Панську Долину знову заповнило військо. Таке саме метушливе й таке саме влазливе, як те, що колись стояло постоєм у Северининої матері Катрінки. Навіть із тією самою говіркою, хіба лише в інших мундирах та з пришпиленими до кашкетів червоними зірочками.

Сільські люди, що добре пам'ятали першу війну, тихцем між: собою перешіптувались, що начебто ці, теперішні, схожі на тих, давніх, так само, як діти бувають схожі на своїх батьків.

А може, ці, теперішні, хотіли знати, як задобре наслідили їхні батьки?

Чи мали намір який інший...

Війська на цей раз було багато.

Прийшли зненацька, не дуже гучно, але, виглядало, що твердо.

Проте ніхто ні з ким не воював.

Навіть із бабами.

Лише сказали, що власть тепер буде не цісарська і не королівська, а тільки наша.

А менше як у півроку військові русаки пішли по людях тутешніх: дивитися, чи добре ґаздують гуцули. На поміч – за поводирів і нашіптувачів – брали місцеву бідноту.

...ЗА ОНУФРІЙЧУКАМИ у Трав'яне прийшли вдосвіта.

І хоч як рано Северина вставала до роботи, гості з долини застали її, коли вона підперізувалася.

Ґаздиню Марію болів поперек, то вона, обгорнута поясом із непареної вовни і потовченим корінням гав'язу, вже третій день лежала на твердому – без перин – ліжку.

Ґазда Дмитро, завалений ліжниками й килимами мало не під стелю, також іще обертався на різьбленому ліжку під протилежною стіною, обраховуючи в умі цьогорічні приплоди та обмірковуючи роботи на осінь.

– Усім залишатися на місцях! – зненацька, без «добридень», з порогу коротко скомандувала воєнна людина зі зброєю у правій руці, впускаючи перед себе ще двох таких самих воєнних.

І Северина, зі страху й несподіванки, як тримала наполовину обгорнуту круг себе горботку, то так і випустила її з рук, не встидаючись, що залишається перед чужими людьми в самій нижній – хоч і до п'ят – сорочці.

Із сусідньої кімнати хутко вбіг господар у підштаниках – і тут же був укладений на підлогу по-турецьки з вимогою не рухатись.

Коли було з'ясовано, хто є хто, Северині наказали подати одяг ґазді й ґаздині.

Северина зо страху шукала речі вуйни Марії – і не могла знайти того, що до сьогодні знала із заплющеними очима. Вдягала ґаздиню – і в неї тремтіли руки.

Маріїні ж руки наче розбив параліч: вона не могла втрапити ні в рукава літнього кептарика, ні пов'язати на голові хустку. З очей їй чомусь котилися сльози. Але вона їх не втирала.

І не дала втерти й Северині.

Поки в хаті тривав обшук, Северина стояла маком посеред великої кімнати над вуйком Дмитром, що сидів зі складеними під себе ногами й дивився в підлогу.

Вуйна Марія, заціпивши від болю зуби, за наказом також сиділа на підлозі, впираючись назадь себе обома руками так, начебто її болів живіт.

Дивилася у вікно, звідки відкривалися тільки сині гори.

Горб за горбом і горбом прикритий.

Коли в хаті все вже було перевернуто догори ногами, речі зі скринь викинуто, а на дні однієї з них, очевидно, знайдено щось важливе, той, хто був за старшого, тицьнув ґазді Дмитрові під ніс кілька паперів і світлин:

– Що це за контрреволюція?

– Це, паночку, подяка мені від Цісаря за вірну службу й фотокарточка з престолонаслідником, коли він приїжджав до нас на фронт у окопи.

– А це що?

– Це наша «Січ».

– Що таке січ?

– Це таке руханково-спортивне товариство було в нашому селі з 1911 року. Ми ще хлопцями проходили там різні фізичні виправи. Але найбільше наші січовики боронили сільських людей від пиятики. Відмовляли людей від тої дурної справи. Бо тоді в Панській Долині урядував такий урядник, що одна корчма стояла перед вікнами громадської канцелярії, друга – по правім боці від неї, а третя – таки в канцелярії, де пан начальник з паном дяком та іншими панами забавлялися цілими ночами грою в карти при пиятиці. Наш посол – барон Микола Василько навіть до крайового сейму звертався з того приводу, але то нічого не дало. То ми, січовики, цих урядників-пияків трохи встидали. І

так довсти-дали, що люди таки скинули того двірника. От що таке була наша «Січ».

– У вас була зброя? Прокламації проти радянської влади?

– Пане! Бійтеся Бога, пане! Яка зброя?! Ми тоді були майже діти, ми вчилися, що треба робити на випадок пожежі або якого іншого громадського лиха. Але без зброї. Ми марширували на сільському вигоні, щоб потім могли добре Цісареві в армії служити. А про вашу владу тоді тут не чули. Не було ще тоді вашої влади, пане. Навіть у вас ще тоді не було вашої теперішньої влади, коли ми «Січ» тут організовували. Порахуйте самі по роках, як умієте.

– Ну добре-добре. Філо-о-ософ... – перебив Дмитра офіцер. – Ці побреханьки розкажеш, де питатимуть. І про румунську націоналістичну партію свою розкажеш, і про «Просвіту»... Ми вашу тутешню контру давно знаємо! Так що збирайтеся – і без лементу!

...Обхід представників нової влади скінчився тим, що пішли вуйко Онуфрійчук із вуйною Онуфрійчучкою у світ із Панської Долини без «будь здоров» так само, як колись щезла в повінь зі світу Катрінка. Точніше, обв'язаних кількома клунками, вчорашніх твердих господарів забрали великі чорні вантажівки, наглухо затягнуті брезентом. Казали, до залізної дороги у Вижницю. Звідки й закурилося за ними.

Аж по сьогодні.

...МОСКАЛИЦЮ РАЗОМ з Онуфрійчуками до колії не забрали – евакуювали на хутір, ближчий до села: в Лустун.

Сповістили, що громадянка Северин Северина Катеринівна ні в документах щойно організованої замість примарії сільради, ні в церковних записах членом сім'ї політична неблагонадійних і куркулів Онуфрійчук не значиться, що використовувалася в господарстві як наймана сила, тому ізоляції не підлягає.

Їй дозволили продовжити одноосібне життя, для чого взяти з собою лише клунок особистих речей, кілька черепків із Онуфрійчукової комори, дещо з реманенту та пару кошиків їстівного.

Якраз в одну підводу все й помістилося.

Хіба що потайки від військових Северина загорнула в хустку австрійський настінний годинник, привезений вуйком Онуфрієм із війни. Взяла на пам'ятку про своїх добрих господарів. Рівномірне й одноманітне цокання старого механізму в кімнаті, де довгі роки спала Северина, як не дивно, завжди додавало їй рівноваги й спокою. І це, напевно, була єдина річ, що зберігала домашнє тепло господарки, яку чужі й злі люди щойно прирекли на загибель.

Щоранку вуйкова рука або рука Северинина продовжувала безконечне життя цього розумного й невтомного механізму, серце якого містилося чи то в

запечатанім тілі, чи в язикатому маятникові. Ніби підтверджуючи незмінність людського тривання.

Проте, як з'ясувалося, ніщо не є таким мінливим, як життя людини, коли в нього непрошено втручаються інші люди.

Оскільки дівка своєї хати не мала, військові люди дали їй дозвіл вселитися ближче до села, в літню стайню для худоби, що належала колись ґазді Косовану, якого замели у світи в один день разом із Онуфрійчуками та іншими ґаздами.

...ТО БУЛА НАВІТЬ НЕ СТАЙНЯ, а стаєнка-зруб, із маленьким, ніби в'язничним вікном, укрита дранкою. Розміром так десь чотири на чотири метри.

Дивне Северинине житло, попри всю свою непридатність для проживання людини, мало одну безсумнівну перевагу: потемніла від часу й дощів будівля, здавалося, колись раптово зіскочила з людного місця й задньою стіною вросла в крутий горб, порослий густим буковим лісом.

Горб нависав над стаєнкою, захищаючи її дрантивий дах від вітру та дощу. Ба, більше того – горб тепер служив мовчазним сторожем і захисником бідної сироти, розчавленої ще одним – несподіваним і неочікуваним – поворотом своєї долі.

Втомлена з нервів, далекого переходу й непевності, Северина сиділа на порозі теперішнього свого житла й роздивлялася нове місце.

Обіруч стелилися нетолочені трави колишніх Косованових пасовищ і обнесених загінок для худоби.

Між ними тоненько вилася худа стежка до кладки – такої самої худої: шириною в дві зрубані молоді смереки. Рівно стесані від кори стовбури легко перекидалися через воду з одного на другий бік потоку. Так що за бажання й потреби Северина сама могла будь-коли зліквідувати кладку, всього лише стягнувши в траву два смерекові стовбури.

Гойдлива кладка в кліп ока перебігала небагатоводний, проте шумливий, потік, впираючись у возову дорогу, а та врізалася в неперервну стіну обривистих гір – та й бігла собі далі у світ, повторюючи зиґзаґи коли порослих лісом бескидів, а коли копіюючи зиґзаґи долі тутешніх людей, не розбещених ані багатством, ані іншими надмірностями – хіба що втішалася лише волею безконечних гірських хребтів.

Лісисті й безлисті хребти почергово шикувалися аж до самого обрію, здалека нагадуючи скам'янілі зімкнуті лави безіменних воїнів зі щитами на грудях, то вигиналися, немовби спини прудких карпатських оленів, нагло гнаних азартними мисливцями чи звіром-неприятелем. А то розгорталися перед людськими очима хвилястими зелено-синіми сувоями полотен чи підіймалися

горбатими хвилями небаченого тут ніким і ніколи моря.

Гостроверхі хребти, один раз грубо зламані тектонічними бурями, вистоювали віки й роки, з непритаманною живим істотам послідовністю затуляючи одне одного – так ніби в непролазних нетрях твердо боронили якісь свої непролазні таємниці, відомі лише лютим вітрам на лисих горах, та хіба ще зірким яструбам, що висіли над горбатими хвилями лісу, немов із-під небес убираючи в свої гострі очі нуртуюче життя на землі, сховане від ока людського.

Отож, ідучи наїждженою возовою дорогою хутора Лустун і одночасно пасучи очима далекий обрій, можна було сказати, що йдеш насправді не дорогою, а лісом, бо ліс, який зливався з дорогою, нібито лиш тільки на якусь мить випускав дорогу із себе на волю. А он отам, за поворотом, ліс назад підминав її в себе, неначе затягував чи загоював потоптаний тисячами ніг і коліс хребет дороги. Чи з якихось причин не хотів нікому показувати пішаків і їздових на ній.

Було щось у тому закам'янілому природному строї захисне... оборонне... Бо схована лісом дорога на якусь мить оберігала того, хто топтав її спину, від злої долі чи злої людини, готової будь-якої миті вишмигнути з-за будь-якого деревця й ухопитися в горлянку винному й невинному.

Такий був тепер час у цих неміряних лісистих горах.

І такий час тут був завжди.

Як, напевно, й усюди.

Та замислюватися над цим не мали коли ні ті, кому тут пуп різали з діда-прадіда, ні ті, що недавно ввійшли сюди господарювати, не питаючи ні в кого ні дозволу, ні згоди.

Як, урешті, не питали згоди й ті, що були перед ними...

...ПОСИДІВШИ ТА ПОЗІТХАВШИ, набравши безлюдного простору очима до памороків у голові, Северина нарешті взялася за роботи.

Найперше – прибила над скрипучими дверима стайні поіржавілу кінську підкову, знайдену на горищі стайні.

А друге – припасувала вуйковий годинник на протилежній від дверей стіні, навіть не обмітаючи її від павутиння. Так, немовби оселила живу душу коло себе, на око виставивши годину, ніби на око визначаючи людський вік. Або їй тепер не все одно?

...Першу ніч Северина спала в яслах, у старому, пересушеному й потертому сіні. Під голову підбила свіжого сінця. Постелила старий ліжник, другим його боком укрилася – та так і дочекалася ранку, раз по раз скидаючись від лопотіння крил кажанів на горищі та надоїдливого мишачого шурхоту під підлогою.

Цілу ніч у ґонтах даху вило, скреготіло, шаруділо й шипіло. Із чорного дощаного перекриття, що служило стелею, лякливими почварами звисали цілі батоги задавненого павутиння, яке біліло вночі мерцями й тягнуло свої потворні лаписька до начисто розбитої Северини.

Так що, коли перші промені сонця пробилися крізь сволоки стайні, вона вилетіла з ясел, ніби ошпарена.

Кволо снідала коло корита за стаєнкою, з якого Косовани колись поїли свою численну худобу.

За стінами похмурої стайні був інший світ. Свіжі, соковиті трави байдуже переливалися блискучою росою.

Вранішнє сонечко, таке сміливе, поспішне, але не надокучливе, било їй просто в очі.

І простоволоса, але, як завжди, – вся в чорному – Северина ні-ні – й утирала мокрі очі. Чи то плакала, нарікаючи на свою долю. Чи слізьми дякувала за ще один день життя. Чи тільки боронилася від усепроникного й дітливого до самого серця сонця.

...ТАК ПОЧАЛОСЯ нове Северинине життя на новому місці.

Добре, що вона скуштувала наймів. І добре, що мала добрі вуха, то слухала вуйну Марію, скільки жила у приймах. Навіть, коли й не дуже було що слухати. Наймитування навчило мовчазну, але допитливу Северину знати й уміти робити все без сторонньої допомоги.

Шкода лише, що, навчившись в Онуфрійчуків усякої – і насамперед чоловічої – роботи, вона так ніколи й не спробувала висидіти щезника (прости, Господи, їй нинішню згадку про нього!), як побріхують дотепер про неї в селі пожадливі до брехонь молодиці. Навіть не пробувала! А могла би – мала час!

Кров її ні до кого не гнала.

Язик за зубами тримати вміла.

Терпіння мала.

А щезника не висиджувала.

Не хотіла мати його силу, а йому – віддавати свою. Бо вже замолоду думала про смерть. Знала: хто в житті із рогатим, парується – вмиратиме тяжче, ніж: від задухи. А Северині Бог дав тяжке – сирітське вкупі із наймитським – життя. То хотіла бодай би легкої смерті, як не могла мати легких щоденних днів.

Язики людям не попришиваєш. Вони такі – мине тиждень-другий і люди-юди позаздрять навіть теперішньому Северининому життю. А зроблене на цьому обійсті її грубими, бо навченими, руками все одно припишуть нечистому.

Бачте, вона від народження нечиста.

У гріху зачата.

У гріху народжена.

Та ще до всього – москалиця.

Бог із ними – із людськими язиками. Хай іде, як іде. Хіба може людина переінакшити те, чого ніколи не переінакшиш?

Якщо Бог розвернув її Долю в ці скелі й безлюддя – значить, вона заслужила такої Долі. А раз так – то треба дякувати Богові. Завтра буде видко, як воно буде далі. Та не тої вона породи, щоби чекати ярма на шиї.

Коли Северина згадує, як покірно, зі складеними перед себе руками, зі схрещеними по-турецьки ногами сидів вуйко Дмитро перед своїми убійниками (а що вони його закатрупили, Северина не сумнівається ні на хвилину!), вона чує, як закипає в ній злість... як він розказував тому хижому чоловікові у воєнній формі про «Січ»... про посла барона Василька...

Северина не розказувала би, бо то не було кому розказувати, вона би була боронилася, як уміла би, а хоч би й з вилами в руках. Навіть, коли б тоді вуйко Дмитро говорив до них «отченашем», воєнні люди би його не розуміли, бо вони прийшли по душу, а не по розказ про «Січ» і не по вуйковий маєток. Казати можна тому, хто чує.

Северина вдивляється перед себе в такий веселий ранковий світ ще трохи сонного Лустуна і чує, що їй тепер так, ніби хто у пропасть її кинув і лишив там без хлібчика-без водички. А вона ще й без тата, без мами.

То як їй складати руки і покірно чекати?! Перед смертю складе. А тепер – ще зарано.

...НАЙПЕРШЕ, ЩО ЗРОБИЛА наступного дня, – перешукала нове своє житло на щезника. Бо все може бути. Хто його знає, яку худобу тримали в стаєнці Косовани? Якщо все більше коней – тут їй довго не нажитися.

Северина змалечку знає, що кінь – то перетворений диявол, який так любив перекидатися в різних тварин, що врешті Господь «поблагословив» його кінською мордою. А ще за свою ж захланність кінь приречений їсти – й ніколи не наїдатися, бо, як був би не висмикував сінце із ясел, де лежав народжений Спаситель, то не був би Ним згодом і проклятий на вічний голод. Через те коневі й не наїстися ніколи.

Воно, звичайно, було би добре, щоб мати тепер коня до роботи.

Але жити й спати зараз там, де в Косованів колись жили коні... навіть Северині страшно.

Ото як не жаліла, а таки відібрала з глиняного глечика жменьку пшениці, взятої у вуйни Онуфрійчучки для Свят-вечора, та й насипала купками на всіх чотирьох кутах стаєнки.

Зранку буде видно, чи придатне її теперішнє житло для людини, чи воно

годиться і для нечистої сили.

Майже цілу ніч Северина знову не зімкнула очей: дослухалася до поривчастого вітру та гучного шелесту лісу за стінами, пугикання сов та далекого вовчого виття.

А вдосвіта, ледь зазоріло, обійшла чотири стіни своєї хати – й не на жарт засмутилася, ба, навіть, сполошилася: дві купки пшениці на двох кутах стайні залишились незаймані, а в двох – хтось таки погосподарював. Не проти Божої днини буде сказано, хто.

Тепер Северина знала точно: це місце для життя не є щасливе. Тут нечистий дух аж на двох кутах товктися може.

Але на двох інших – є місце й людині.

Вона знає, що треба робити – підстерегти нечистого. Так, як учила вуйна Онуфрійчучка... ось отак... звичайною дерев'яною рогаткою поцілити у ворону на плоті. По тому випотрошене вороняче опудало підвісити до стелі стаєнки. Хай тепер щезник на вороні цілу ніч верхи їздить, а не Северині спати заважає.

Тимчасом Северина лагодитиме свою хатку до життя. Бо ніхто їй цього не зробить.

...ДО ОСЕНІ над полатаним дахом стаєнки курився дим.

Стіни утеплені глиною з кінським послідом і побілені.

Лише вікно Северина лишила те саме, маленьке, – заледве більше, ніж на людську долоню. Та хіба що ще піч із лежанкою виклала якусь нетутешню: на цілих три чверті стайні-хати. Отак переступаєш поріг знадвору – й одразу або вилазь на піч, або ступай крок праворуч і падай на лавицю та стіл.

Падати на лежанку з порога нікому: гості до неї не ходили – не було коли та й не було кому гостювати в Северининій хаті.

Світ чим далі – тим стає більше смутним та чорним. І не мають сили його звеселити ні квітучі гори, ні щебет невтомного птаства.

Як дивно, Господи...

Відколи в сороковому році із села втекли румунські урядники, уступивши дорогу урядникам-русакам, з якогось дива вся Панська Долина згадала справжнє Северинине ім'я. Десь водно-мить щезло оте щоденне, багатолітнє шиплячо-зміїне, принизливо-зневажливе і нещадно-байдуже назвисько москалиця, що завжди йшло як не попереду неї, то підло й безжально наздоганяло в спину.

Як плювок.

Як стусан.

Цьохкання батога чи заїзд межиочі.

Змалечку й дотепер.

І хтозна, чому село раптово прозріло при новій владі, відновивши ім'я,

дане їй матір'ю?

Чи лише через те, що москалі твердо зайшли в гори?

А може, від неусвідомленого страху земляків перед Северининою кровною приналежністю до теперішніх зайд?

Хтозна... хтозна...

Вона над тим не думала.

СЕВЕРИНА ТАК І НЕ ВСТИГЛА зрозуміти, що трапилося з її односельцями, враз подобрілими до неї, бо за рік почалася нова війна.

І румуни вдруге вернулися в край. А з ними вернулося до неї й старе її ім'я, в якому одночасно злилося її назвисько, й прізвисько, її фамілія, тавро й остаточний вирок – москалиця.

Слизьке й холодне, ніби гадюча шкіра.

Гостре, що піка.

Безсердечно припечатане праведниками й праведницями Панської Долини в день її народження й тепер уже незмивне, як залишався незмивним дьоготь на хвіртці материного подвір'я до тої ночі, поки раптово прийшлі великі води не звершили суд над сплячою Катрінкою і її хатою... а може, тільки над її поламаною долею, яка подеколи таки нагадує Северині поламані хребти тутешніх гір.

Коли Северина думає, вона заплющує очі. Тоді не так болить. Та все одно... ховайся – не ховайся з думками, а вони лізуть до голови, як нічні миші з-під підлоги. І нема від них спасу... Ні від мишей, ні від думок.

На тому подвір'ї, де її маму Катрінку наздогнала ганьба й людський осуд, давно ґаздують чужі люди, не знаючи, що Северина обходить свою батьківщину десятими дорогами, лугами понад річкою, коли спускається в село до церкви.

Подеколи їй так кортить лиш одного – на хвильку схилитися над цямринням і зазирнути в темінь старої їхньої криниці. І може, відшукати на її дні обриси материного обличчя. Тремкі, розпливчасті, неясні. Аби лиш обриси.

Северині інколи здається, що мама кличе її з води. Може, тому вона так любить воду. Але не оту, тиху, з криниць чи корита, – а любить воду бунтівну. Дощову раптівку чи незагачену воду потоку. Щось у тих водах є потаємного, людського, того, що завжди приховане на споді, але завжди рветься на волю. Як у час повені.

Може, то не вода – а людські пристрасті проривають землю в часи потопів, і так безжально шматують гори й доли, як лиш уміє шматувати людина одна одну?!

Іноді Северина подовгу дивиться в нуртуючий потік – ніби чекає, що ось-ось, колись... десь колись – та й затремтить із-під котрогось каменю тепер уже

майже забутий, але такий же бентежний, як образ Божий, образ материн.

Проте вода лише голосно піниться, мовби сердиться на неї, як, бува, сердиться жива людина, і зі злості тільки бризкає слиною, чи випускає біле шумовиння із рота.

Тоді Северина вже не думає. Ходить горами – трави збирає, як навчила її вуйна Марія. Северина кожну травку знає. І силу її знає. Тепер трава їй жити дає. Бо худоби вона не тримає. За худобою догляд треба. А їй не хочеться: надоглядалася чуже, своє тепер немиле.

Землі – лиш та, що навколо стайні.

По людях ходити не ходить.

Наймитує сама в себе.

Жити ж бо з чогось треба.

Але складатися на статки – Боже борони. Онуфрійчуки мали статки...

Ото збирає трави – людям у хворобі помагає. А найліпше яка трава людині стає на поміч? Та, що зібрана там, де людині пуп різали: у своєму краю.

Ондечки скільки хворовитих жінок у селі зробилося, відколи війна триває і відколи на чоловіків голод. То вона їм квіти арніки сушить. Та деревій із хвощем варить. Додасть трохи материнки, чебрецю розтолочить, соннику капне – маєш лік: не треба чоловіка. Як котра дочекається чоловічого сім'я в собі – плодючою, наче земля, буде. Здорову дитинку на світ Божий учинить.

А чоловікам також багато сили чоловічої треба. Скільки порожніх жіночих утроб тепер насіння просить! А де його взяти, того гарантованого ліку для здорового чоловічого сімені, як не в москалиці?

То нате вам, прошу дуже, домнуле-пане-товаришу, корінчика з матриґану, на горілці настояному. І то небагато – лише дві краплі натще. А за тим молока півлітерки, будьте ласочка, випити. Бо інакше – біда буде: після матриґану гори звернути можна, не те, що здорову жінку під себе кинути. Ще й розумом помилити можна, як злегковажити Северининим приписом пити настоянку тільки по дві краплі... й ані на грам не більше.

А скільки вона знає, лише нікому не каже, інших секретів про людське здоров'я?! Лиш отими дурними приворотами-відворотами не бавиться. Та силу людську не підкошує.

Бог кожному, хто заслуговує, сам уріже все, що треба. Або доточить, як чого людині бракує.

Отак вона й живе – дні людям продовжує.

Вони їй за те з голоду не дають умерти.

Чи одежину яку з торжка принесуть.

Чи просто поговорять.

Уже добре.

Та ще когось за зіллям пришлють.

У Северининих казанах вічно щось булькає: пахощі розносить на всю околицю.

Зайти в теперішню її обжиту хату – вже й не зайдеш: уся стеля й стіни сухим зіллям та корінням обвішані.

У хаті темно.

Прохолодно.

День леда крізь мізинне вікно пробиває, хоч бери та й носи відрами світло в хату.

Десять котів у ряд серед білої днини на печі дрімають. Бр-р-р-р!

А якби хто знав, як воно насправді було... Коти до неї самі один за другим поприбивалися. Знала, чим їх заманити із заростих бур'янами порожніх подвір'їв, звідки кілька років тому позабирали людей у світ, як і Онуфрійчуків. Кого іншого принадиш у цих скалах, як не живу котячу душу? Людей вона й не боїться, й не сторониться – але пускати до себе не хоче. Час тепер не такий, щоби когось пускати ближче, ніж: на подвір'я. То ж у душу доведеться пускати – не в хату.

А в душі її місця вже ні для кого немає. Заселено там усе навіки.

Чи може, пусто навіки.

І так добре: коли заселено.

І друге добре: коли пусто.

Отож якогось дня Северина наварила казан потовченого валер'янового коріння, розлила його в бляшані тасочки – й порозкладала довкруж хати. Коло корита. На стежці.

До вечора хутірські й приблудні коти почали сходитися на той манливий запах, як оси на грушки-дички. Коти смачно хлебтали густе чорне вариво – й потихеньку влягалися спати, ніби втомлені вояки після тривалої битви.

Северина акуратно склала їх на руку, начебто сонних дітей, занесла в хату, уклала на свою постіль на печі, грубо устелену твердими батогами свіжого зілля, й підсунула тасу молока, розведеного валер'яновою кашкою.

Вона приручала котів так ретельно, як приручала би чоловіка. Бо потребувала захисту. Може, хоч кіт заступиться за людину, якщо з людей нема кому за неї заступитися в цей дурний час. Правду старі люди кажуть: колись за ґаздами вівці слідом ходили, а тепер – лише пси та коти.

Сказати, що вона боялася своєї одинокості на цьому пів-порожньому хуторі, який мало не за один день раптово знелюднів, – не скажеш. Могла би вночі йти шукати а хоч би й цвіт папороті.

Але яку холеру тепер знайдеш, окрім безголів'я на свою голову?!

Вечорами чорні мовчазні стіни гір обступали зусібіч – і, хочеш-не хочеш,

робилося страшно.

Ні вогника.

Ні душі.

Хіба лише шум потоку.

Та далека якась канонада збурює землю ночами.

Хто його знає, що тепер у світі робиться і чим воно знову обернеться для людини...

Ото чаклує собі над зіллями та травами – та на дорогу за потоком дивиться: людно чомусь стає на дорозі. Недобре.

НАЙБІЛЬШЕ Северина любила, коли до неї по трав'яні ліки присилали Іванку Борсукову. Дівчинка – як шило – вертілася на подвір'ї, далі зазирала в булькаючі казани чи говорила з принишклими котами, пощипуючи їх за настовбурчені вуха, а насамкінець сідала на поріг і розпитувала Северину про всякі речі.

– Що ти сьогодні робиш? – безстрашно зазирала карими очима в чорняву Северининого погляду.

– Шукаю долю, – відповідала та. І починала зазирати під лавку.

– Агій на тебе! – сплескувала в долоні дівчинка, як стара баба, але погляду із Северини не зводила. – Хіба доля може ховатися під лавкою?

– Ого, Іванко! Долю можна загнати в нетрища, сховати в болото, не те, що під лавку. З нею, як і з людиною, можна зробити все. Злякати, наврочити, прокляти, відвернути чарами.

– А ти не знаєш, москалице, де моя доля? – трохи подумавши, запитала дитина.

Вона завжди думала перед тим, як про щось запитати.

Ніхто, крім цього дивакуватого дрібного мізинчика – Іванки Борсукової – не називав її москалицею так ніжно й тепло, ніби насправді пестив, а не знущався.

Дитина розтягувала слова, мовби гойдалася на канаті, не боячись зірватися з нього.

Тоді Северині до горла котилися сльози, а вона їх заштовхувала назад, так, як би місила руками.

– Дитинко... Доля ніколи не шукає людину. Людина сама її має знайти й заволодіти нею. Знайдеш – буде твоя.

– А як не знайду?

– То так і проживеш. Без Долі. Іванка знову довго мовчала. Тоді спідлоба подивилася на Северину:

– Як ти?

Северина не відповіла, лиш поклала перед дівчинкою тасу з горохом.

– Поможи мені перебрати ці адамові сльози.

– А що, горох – то адамові сльози?!

– Коли, Іванко, Господь, вигнав Адама і Єву із раю, їм треба було жити й харчуватися. Ото й мусив Адам обробляти землю, щоб прогодуватися зі своєю жінкою. Але Адам, як ми, не був привчений до роботи, тому й плакав, коли вперше ходив за плугом. А де падали його сльози – там сіявся й виростав горох. Тому він і називається адамовими слізьми.

– Як гарно... – зітхала Іванка.

– Ой, дитино... тяжко, а не гарно. Але як тобі хочеться, щоб було гарно, – на тобі цей вузличок до хрестика на шиї. То твій оберіг буде. Я зробила його із купальських трав. Він тобі поможе долю свою зустріти.

– По дорозі додому? Розкажи, москалице... – Іванка не по-дитячому звеселіла. – То буде панич?

– Розкажу, колись, Іванко, розкажу... краще, щоб була пава, аніж панич. Але тепер біжи домів і скажи мамі, щоби тебе не сварила. Скажи, москалиця жити мене вчила. «Сама жити не вміє, а чужу дитину вчить», – відповість на те тобі мама. Але ти не перерікайся з мамою ніколи. Вона завжди все краще знає.

– І твоя мама знала?

– Ой, знала, Іванко, знала... краще би була не знала.

...А ДАЛІ Панською Долиною пустили поголос, що хитра москалиця лише на перших порах причаїлася після відходу москалів... вона не тільки виманила з Трав'яного одного щезника – вона їх там вивела тепер цілих десять... онде у зграю сонних котів перекинулася нечиста сила, що служить їй. І та сила разом із москалицею блудить – світом нудить, ніби знову якого москаля собі виглядає... ну, певно, що... то ж хочеш-не хочеш – кров кличе...

То, може, вона і в своє зілля якогось дурману домішує, що так скоро легшає людям у хворобі... і рани на них затягуються на очах... і декотрі порожні молодиці понесли, як тільки скуштували москалициного варива... не інакше, як нечистий їй помагає... стережіться, жінки й люди Ч Чи то вам треба такого здоров'я?.. Від нечистого?

До Северини також дійшли ці бесіди. На що вона лише сплюнула, а далі засміялася.

Коротко.

Глухо.

В себе.

Аж здригнулася та, що переказувала їй сільську брехню.

Або їй не все одно, що кажуть? Ніхто не знає про неї краще від неї самої!!!

...ЯКОСЬ СЕРЕД НОЧІ постукали до неї в двері троє з лісу. І вона всіх їх

упізнала.

Але нащо їй то пам'ятати й забивати собі голову їхніми лицями?

Нагодувати нагодувала.

Мазі від ран дала.

Почути – почула.

А почула не дуже добрі вісті: її хата опинилася в центрі фронту – якраз між двома лініями оборони, сказав... ну, той, що вона його впізнала першим.

На одних горбах засідають німці, боронячись від наступу москалів. А на другій лінії оборони, через горб, потік і ще кілька горбів – мадяри'. Не довіряє німець мадяреві, сказав той – перший упізнаний, не довіряє, хоч і союзник мадяр німцям. А нам, сказав другий, (о, Боже, як добре вона знає того другого!!!), бити й німця, й мадяра, бо скоро знову москаль сюди зайде, то треба буде бити й москаля, москалице... лиш тільки й зітхнув.

Та вона не образилася за москалицю: казав без ненависті, лише з якоюсь важкістю в голосі. Ніби чув, що надовго не матиме сили для того двобою.

Потім усі троє разом наказали їй тримати язик за зубами й варити загойні трави... багато загойного зілля скоро треба буде хлопцям у лісі.

...А ВЧОРА прийшли до неї ті, що були тепер тут владою. Тимчасовою, звичайно. Бо у війну одна влада на одному місці довго не тримається.

Теперішня влада обхід хатами робила.

Спочатку на подвір'ї став війт – новий сільський голова, а за ним – солдат-мадяр із затиканим пір'ям у картузі, із підв'язаною до шиї лівою рукою.

Северина вже знала, що в гори наблизився фронт. На Янчулові стояли німці, а над Товарницею, в Сіруку й Радулові окопувалися мадяри.

Возовою дорогою повз її хату на тому боці потоку день і ніч якісь нетутешні – бо дуже костисті, а все більше м'ясні – коні-важковаговики тягнули на Сірук і Радулів усяку всячину: зброю, провіант, амуніцію. Бойня тут мала бути велика... то Северина тихцем прибрала кладку з-над потоку. Мало що.

Як кому треба до неї – ставав над потоком і кричав: «Москалице-е-е-е!!!!» – і вона поволі перекидала два смерекові стовбури, приховані в траві, на протилежний берег.

Коли вода мала, до кісточок, охочий міг, як хотів, перебрести потік убрід. А як вода прибуде – без кладочки не обійтися.

А як інакше убезпечиш себе від біди?

Учора війт сказав бути дуже обережною, світла в хаті не світити, а коли би хто пробував прийти до Северини з лісу, негайно дати знати в село.

Ага! Вона отак і розбіглася давати знати в село, хто пробує прийти до її хати! Нібито вона не знає, що лісами зараз ходять наші хлопці. Якби не хлопці, між людьми не було би порядку.

Чуючи близьку канонаду, румуни забралися із села – ніхто не встиг кліпнути. А поки в село зайшли мадяри – то Панська Долина жила сама по собі.

Сама по собі... та й не зовсім... бо хтось таки стеріг село від розбою й грабунку.

Воно ж як? Дехто з людей так залив смальцю за шкіру іншому як не за межу, то через заздрість, що пустив би у дим чужу господарку в кліп ока, якби не боявся, що хтось таки тримає село в дисципліні. І хлопці таки тримали.

...УЧОРА НА ПРОЩАННЯ війт із тхориними – швидкими й боязкими – очима також: попросив для пораненого мадяра мазі.

Северина мовчки стрелила поглядом на забинтовану руку вояка, не питаючись, зняла її з підв'язки і взялася за ґудзики його форми...

– Чим намастила? – по всьому запитав Северину війт, витираючи з чола мадяра краплі поту. І, не мигнувши оком, вона відповіла:

– Зміїною слиною.

...А НА ЗАВТРА кошик із сушеним зіллям, підвішений до сволока мало не над самими дверима Северининої хати, глухо зашипів на господиню із самого ранку.

Те характерне шипіння-сичання вона би розпізнала навіть тоді, коли би була глухою.

Проте Северина не перелякалася.

В хаті, захаращеній чи не під стелю оберемками віників із сушених трав, коріння та галузок, давно було слід чекати якоїсь живності. Ото нарешті й знайшлося місце для гадини. Не всім же козу в хаті тримати. У кози до колін – чортові ноги. Тому козу не тримала, хоч поживне козяче молоко залюбки споживала, як хто приносив їй у подяку за ліки із трави.

А в природі кожна твар хоче жити. І гадина також.

Перед гадиною не мала страху ніколи. Ще мама Катрінка її навчила, що гадюки не треба боятися: вона ніколи з першого разу не кусає, навіть якщо на неї наступить людська нога.

Перший раз гадина не вкусить, бо подумає: людина мене не бачить.

Коли людина наступить на неї вдруге, гадюка собі скаже: це так людина зі мною жартує.

І лиш на третій раз випустить жало. Через те, що людина з нею дрочиться.

А як хто коли догодить гадюці, тому вона буде вдячною, аж поки гадину не вб'ють.

Та вже як хто вб'є гадину, тому сорок гріхів буде відпущено навіки без суду Божого.

Але, казала мама Катрінка, гадина живе на світі лише задля того, щоб укусити людину. Інакше її не приймає земля після Чесного Хреста – Здвиження. Тому вона до пізньої осені лазить – шукає, щоби хтось або їй відібрав життя, або вона позбавила життя іншого. Зате гадину, яка за літо не вкусила ні людину, ні тварину, допускають у гадючий вирій – це найвище царство повзучої живності, це трон усесильності й невразливості.

Та про гадючий вирій і про вибір у ньому цариці із золотими рогами Северина колись розкаже тільки Іванці Борсуковій. А та буде сидіти на порозі із широко розплющеними очима й ловитиме кожне слово, подеколи стискаючи плечима, як стара .жінка, та складаючи долоні в замок.

...З ТОГО РАНКУ тонка чорна гадюка з лискучою шкірою прилаштувалася жити в кошику, коли-не-коли тікаючи на горище крізь шпари в розсохлій дерев'яній стелі.

А Северина відтоді щоранку ставала на стільчик і клала в кошик між зілля їжу для непроханої пані, що так несподівано заквартирувала в неї...

Та перед цим незмінним ритуалом, вона щоразу незмінне хрестила на всі сторони хату, тоді хрестилася сама – й опускала праву руку на дно кошика.

– ...Ти знахарка, москалице? – запитала якось Іванка, щойно подавши їй глечик із молоком і відерце з грибами.

– А хто тобі сказав? – гладила дівчинку по двох тоненьких кісках, викладених круг голови віночком, раз по раз зиркаючи під стелю, чи раптово не вигне з кошика чорну дугу свою гадина.

Треба буде сказати дитині. А то ще перестрашиться, зненацька вчувши сипіння.

– Мама наша мені сказала. Сказала, що твоя мама вродила тебе в понеділок і в понеділок відлучила від грудей. І що ти постишся в понеділок. Тому ти знахарка.

– Іванко, щоб ти від мене навіки знала: хто поститься в понеділок, тому не лише добре жити на землі, але й не страшно буде помирати.

– Як це?

– Коли людина вмирає, душка її покидає тіло і йде до Божки на небо. І найперше мертва душка зустрічає воротаря раю. А воротарем раю є святий Понеділок. І там, на райській брамі, святий Понеділок розпитує душу про її гріхи на землі. Він, правда, і без розпитування знає всі людські провини, але все-одно розпитує, щоб пересвідчитися, чи душа перед ним не лукавить... не бреше. Лише після того райський брамник переводить умерлу душу через вогненну ріку смерті. І тоді вже показує їй рай і пекло. А там уже сам Спаситель каже, які ворота відчиняти перед праведною чи грішною душею...

– Але мама мені казала, що на брамі раю померлу душу зустрічає святий

Петро.

– Може, він називається Петром, а може, просто брамником, а може, Понеділком. Хто його знає? Ніхто там не був, то й правди про його ім'я не знає.

– Чуєш, москалице... – видно було, що Іванка хоче про щось запитати – і не наважується. – Чуєш... а то правда, що в тебе в хаті живе гадина і що ти її раз на тиждень доїш, а потім гадючим молоком людей лікуєш?

Северина не встигла відповісти – бо з кошика нараз зашипіло, а далі тонкий чорний хвіст шмигнув сволоком на горище.

– Правда-а-а-а... – видихнула дитина, затуляючи обома долонями безкровний ротик і незмигно дивлячись на Северину. – Але я нікому не скажу! – швидко заговорила знову. – Нікому – нікому... хіба лише мамі...

...Відтоді москалиця стала ще й гадючою мамою.

А гадина, як усім відомо в Панській Долині, походить від диявола, що добре видно по її зубах. Так що, сказали в селі, в москалиці тепер – ціла щезникова ферма.

Нечисте місце!

Краще туди не ходити.

Навіть по ліки.

...Чи то так помогла гадюка, чи так на небі стали зорі, але фронт обійшов стороною як Панську Долину, так і довколишні хутори, подавшись собі на Берегомет.

А тут, у Лустуні, тривало життя. Та так би, може, уже й довело Северину до старості, коли б не ті люди, що завжди і всюди любили втручатися в життя інших людей, змінюючи їхню долю без погодження із винахідником і розпорядником Долі – самим Господом Богом.

...НЕВДОВЗІ ПО ВІЙНІ, але за -надцятих із початку століття господарів у цім краю (ні, вона таки зараз порахує, скільки їх було тут на людську голову: коли жила ще її мама Катрінка, в селі порядкували австріяки, потім у першу війну село тричі «орали» русаки на конях, далі австрієць більше, як на двадцять років уступив край румунові, по тому москалик у румуна видурив край аж до початку другої війни, у другу війну накоротко вступив сюди німець, привівши за собою знову румуна, коли румун драпав, мадяр наступав тут на ноги людям, а тепер, як зайшла знов вдасть – то, певно, так і не вийде звідси ніколи)... отож невдовзі по війні, але за -надцятих із початку століття господарів у цім краю якоїсь-то днини Северина при відчинених дверях стриміла на стільчику, підкладаючи в кошик поживу для своєї квартирантки, коли з порогу впала тінь, і бадьорий чоловічий голос поцікавився:

– Здєсь живьот Москаліца Сєвєріна Катєріновна?

Северина подивилася зверху, подумала трошки – й поволі стала перед

молодим чоловіком у воєнній формі, в картузі із червоною зірочкою посередині:

– Що ви хотіли, пане-товаришу газдо?

– О чьом она спрашивает? – звернувся гість до того, чия тінь маячила за дверима надворі.

– Она интєрєсується, чєм інтєрєсуєтєсь ви, товаріщ капітан.

– Тогда пусть виходіт на уліцу, а то у нєьо слішком темно. Страшновато даже. Только часи тікают.

– Та тут не тільки вона страх нагонить... – пробубнявив про себе вже третій голос знадвору.

І це були єдині слова, які Северина добре зрозуміла. Ще й запідозрила, що знає господаря того голосу: він був із Панської Долини.

На оборі стояв чоловік років сорока п'яти, в такій же воєнній формі, але із синіми петлицями на картузі й гімнастерці.

– Уповноважений міжрайонного МҐБ майор Воронін, – відрекомендувався старший. – Здійснюємо подвірний обхід по перепису населення. Обліковуємо, так сказать, куркулів і неблагонадьожних. Прошу показати метрику про народження.

Метрики Северина ніколи не мала, бо не треба було.

А як і мала – то вода її взяла разом з її мамою.

Вона так і сказала старшому. Але час свого народження знає точно – Петра-Павла п'ятнадцятого року.

– Петра-Павла – це коли? – перепитав Вороній.

– Це на Петра-Павла. По Йванові Купалові, але за три тижні до Іллі, – стиснула плечима Северина. – А як не знаєте, то запитайте отця Їларіона. Він знає. Або подивіться в церковну книжку.

– О чьом она? – запитав старшого молодший.

– У нее отсутствует мєтріка і она нє знаєт чісла свого рождєнія.

– Вот темнота-а-а...

– Нє темнота. Она москаліца. Так єьо називают в дєрєвнє. В нєй тєчьот русская кровь.

– Откуда ізвєстно?

– Здєсь все друг о дружкє всьо знают, а коє-кто даже дєлітся с намі своімі знаніямі, – розтлумачив нарешті старший і звернувся до Северини: – Господарство яке тримаєш? Худоба... ну, там коні, корова... Чоловік. Діти.

Северина чула, як у ній чомусь прискорено забилося серце. Вона не боїться гадини – вона й людей не боїться. Хіба лише сторониться. Але зараз у ній, здавалося, забилася вся кров – ніби одне велике-превелике серце. Це велике серце заважало зараз ясно думати.

– Усе, що бачите, – то і є моє господарство. Чоловіка не маю. Діточок також.

Зграя чорно-білих котів під стіною хати ліниво хлебтала молоко.

Северина показала рукою на них:

– Ото й усі діти. Хіба що відкуплю у вас ріворвер і застрілю їх, бо вже на голову сідають, так їх розпустила.

– І більше нічого не маєш? – старший офіцер занотовував щось у зошиті.

– Маю. Служницю маю. – відповіла Северина, по черзі подивившись обом у очі. – Показати?

– Служницю? – недовірливо перепитав Воронін. – Клич її сюди.

– Не можу покликати. Вона хоч і служниця, а все одно велика паня.

– О чем она? – удруге поцікавився молодший.

– Говоріт, что у нєйо єсть служанка.

– Служанка?! У нєйо?! Прідурівається, конєч-но... – і молодший присвиснув, покрутивши біля скроні пальцем.

– Слухай, москалице... Чи то, Северина... А лісові хлопці тебе часом не навідують ночами? Хата на безлюдді... Ти ще молода. Га, москалице?

Северина нібито опустила очі додолу – а тоді різко, аж молодший здригнувся, проткнула обох поглядом, як пікою:

– Пане-товаришу ґазди! Наговорювати на круглу сироту – то є великий гріх. Зайдіть до хати. Самі подивитеся на мою служницю. А там і про хлопців поговоримо. – І вона переступила поріг, рукою припрошуючи до середини непрошених гостей.

– Іншим разом, – чомусь неохоче відповів старший і обидва подалися стежкою до кладки.

НІЩО НЕ БРАЛОСЯ відтоді Северининих рук. Одна лише думка свердлила їй мозок, ураз запалений спогадами про те, як у сороковім році забирали її утриманців і як билася Онуфрійчукова Марія головою в хатні стіни, коли воєнні, що прийшли за ними, сказали взяти тільки теплий одяг і їжі на три доби, а все інше – лишити.

Як уже раз прийшли до неї, то і вдруге прийдуть, сказала сама собі Северина – і відтоді все більше пильнувала дорогу. Вилізе в граба, роздивиться на всі боки долину – а далі летить у хату. Щось там мудрує.

А дорога, як гадина, в'ється понад самий потік. І все їй добре із граба видно, аж ген до Нижнього Лустуна. Хто йде, хто конем їде... а ондечки троє вершників усе більшають і більшають із долини, і поблискують проти сонця їхні картузи із зірками.

І Северина зсувається з дерева, стає лицем до схід сонця – і хреститься... хреститься.., та перебирає поблідлими устами нечутну молитву. Ніби когось за

щось перепрошує... чи кається... а тоді біжить до хати, не причиняючи дверей.

І так майже щоднини. Майже щоднини... Боже! Їй треба боронитися!

А що роблять ті, у кого повна хата дітей?! Як вони бороняться?

Навіть Северині відомо, що в сільраді є такий папір, який каже весь Лустун – і Верхній, і Нижній – звільнити від живих людей. До ноги.

І звільняють.

Горб за горбом.

Урочище за урочищем.

Хутір за хутором.

Ще трохи – і тут залишаться лише буки та ялиці. Але як так далі піде, то скоро не буде кому притулитися лицем до живого стовбура, обвивши його руками, щоб набратися сили з кори.

І вона знову летить у хату, не зачиняючи дверей. І щось там мудрує. Чи може, молиться. Хтозна...

Якби хто відважний просунув голову поміж зілля й коріння, то, може, й знав би.

А так... ліниві коти дрімають собі в ряд перед порогом, ніби вартують свою господиню.

А їй тільки того й треба.

...КОЛИ НАРЕШТІ ПРИЙШЛИ за нею, вона вже сиділа на лавці під хатою: обтирала яйця. Навіть не так.

Зі стежки, якою до хати наближалася група уповноважених із зірчастими кашкетами, було видно лише одне: Северина сиділа на лавці і між розчепірених колін затискала плетений кошик. Руки втоплені в кіш, але збоку було зрозуміло, що вона там щось перебирає.

– Ну, що... – без особливої церемонії, але доволі приязним голосом, ще здалеку звернувся до неї майор Воронін: – Не прикидайся, а лишай роботу і збирайся, москалице, з нами. Може, твій тато, дякуючи нам, у світі знайдеться... – стояв так близько, що вона втягнула носом запах його поту. Піт був ледве чутний. І якийсь мало не солодкавий. – Що це ти робиш? – зазирнув у кошик. – Бандитам яйця готуєш? Так уже не встигнеш. Хай вибачають, – засміявся до неї дуже білими зубами. – Чекай, а що це ти робиш? – перепитав раптово занепокоєний Воронін, нагнувшись над кошиком трохи нижче, але тут же якось дивно відкинувся назад.

Тимчасом Дмитро Берник – «стрибок», обходив хату, раз по раз поправляючи за плечима ґвера.

Посильний із сільради Василь Полотнюк – найстарший син колишніх сусідів Полотнюків з-під явора в Трав'яному – незрушно стовбичив поодаль Вороніна, ховаючи очі від Северини.

А молоденький русоволосий солдатик відганяв прутиком оводів від зграбного коника-гуцулика, що, фиркаючи, пощипував траву за рогом хати.

Ніхто начебто й не звертав уваги на те, що відбувається на подвір'ї.

У Северині забилося велике – на всі груди – серце.

Аж перейняло дихання.

Але вона, повільно підвівши простоволосу голову із масним – блискучим від овечого масла – волоссям, хрипко сказала:

– Пане-товаришу ґаздо! Говоріть потиху, бо моя служниця можуть розсердитися. Вона – велика паня.

І з тим Северина поклала кошик перед себе на траву, а на тепер уже стиснуті коліна виклала дрібні – наче перепелині, а може, ще дрібніші – яйця.

– Що?! – рявкнув Воронін, шарпнувшись було до кошика, та тут же відсахнувся знову.

Лише поклав руку на кобуру.

Северина, не зважаючи на офіцера, одною рукою тримала, а другою обтирала яйця.

Яєць було небагато.

Із восьмеро.

Проте були якісь дивні: не круглі, а ребристі.

Як розм'яклі чи незастиглі цукерки-іриски.

Нанизані одне до одного докупи, ніби патрони в патронташі.

Декотрі вже потемнілі, а декотрі – майже чорні всередині.

Здавалося, на дотик вони були м'які, ще мить – і самі тріснуть під Северининими пальцями.

– Що ти робиш, чорт тебе побери!!! – знову гаркнув тепер уже не на жарти розлючений Воронін, але з місця не зрушив, лише витягнув пістолет із кобури.

Северина, не встаючи, нахилилася над кошиком, ледь торкаючись верхнього зілля, пошаруділа на дні рукою, – і за якусь мить із кошика почала повільно підводитися змііна голова.

Маленька.

З потьмянілою лускою.

Зі скляними очима.

Якась ніби мертва.

Витягнуте тіло гадини застигло, не рухаючись. Лише голова кілька разів сіпнулася догори, та раптом знову впала між зілля.

Северина щось пошептала над кошиком, так і не приймаючи руки із дна, а другою вкинула зверху жмут зілля, ніби накриваючи своє добро.

А тоді підсунула кошик на витяг руки до Во-роніна.

– Су-у-ука... – зашипів Воронін. – Ти що, сука, граєшся зі мною?! – його голос упав до хрипу.

Северина підвелася з лавки, випроставши спину мало не на струнко, довго дивилася в очі Вороніну незмигним, таким самим, як у гадюки з кошика поглядом, а тоді мовчки, але дуже поволі, почала скидати із себе кептарик-безрукавку.

Застиглим із несподіванки і страху чотирьом чоловікам, що тепер уже півколом обступали жінку, відкрилася потворна й жахка картина: з глибоко розпореної пазухи гаптованої білим по білому Северининої сорочки звисав витончений мало не до мізинного пальця чорний батіг гадючого хвоста.

Саме тіло гадюки, очевидячки, гніздилося під серцем...

– Ви можете зараз забрати мене у світ, пане-товаришу. Але всі мої служниці також підуть слідом зо мною... У мене їх багато. Самі видите...

– ЧУЄТЕ, КУМО-МОСКАЛИЦЕ! А може, би ми при такій нагоді випили собі по п'ятдесят грамів оцего дурного віскі та трохи молодість свою згадали? Ну, що за гидотне пиття, вам скажу! Діти з Києва привезли, вже півроку, як розкоркував, а допити не можу: таке недобре. Про великого гостя сказали тримати цей напій. Аби гість не подумав, що дід, окрім кулеші й бринзи, ніц не видів. Та й діти би сварилися, якби знали, що не признаю їхні напитки. Казав зять, з Англії привіз те віскі. Щось чи не сто долярів коштує фляш-ка. Але побийте мене березовим прутом, а нема ліпшого, як наша самогонка з малини, хочу вам сказати. Та ви й самі знаєте. Або ні? – ще досить кремезний дідок у білій в синю смужку сорочці, з ріжком вишневої хусточки в кишеньці на грудях і нових темно-синіх джинсах із нашитою латочкою «B088» метушливо розвертався навколо столу, дістаючи з холодильника все нові наїдки та розставляючи тарілки й консервні банки мало не одна на одну.

Якщо добре придивитися, то в господареві можна було розпізнати Василя Полотнюка – найстаршого сина отих Полотнюків, що жили колись під явором у Трав'яному. Колишнього посильного із сільради.

– Не тратьтеся, Василю. Ви знаєте, що я до пиття не дуже охоча. Але п'ятдесят грамів нашої таки попробую, дай, Боже, вам здоров'я і вашим дітям, що добре стоять там у тому Києві і вас не забувають. – Северина відвела Василеву руку від тарілки перед собою, намагаючись врятувати її від чергової порції їдла.

– Та хотіли, любко-кумко, забрати діти мене до себе, а я, як посидів там місяць, – заледве не тронувся ума. Людей мільйони, а заговорити нема до кого. А коло дітей, скажу вам по секрету, кумко, саме панство з телевізора. Тепер, котрого в новинах послухаю, сміюся собі у вуса: о, та я й ебе, й тебе живцем видів. А з отим-о-о-0, – показує на фото на стіні, – бігме, Боже, порцію віскі

пив! Великий бізнесмен і політик, скажу вам, кумко! Казав зять, олігархом скоро буде!

– Хто? Цей чи зять олігархом буде? – уточнює інший білоголовий дідок, що сидить напроти Северини й крутить в руках ще порожню кришталеву чарочку.

– Цей тобі, Семе, кажу! Цей-цей, бородатий та хитрий, що по-нашому люкс добре говорить! – Полотнюк показує на фото. – А зять мій, дякувати Богу, також не послідний.

– Та знаємо, Васи, знаємо. Сідай уже за стіл до Божої ласки! Не викладай того всього добра. Ти знаєш, що ми своє любимо. Рубай мені солонинки та й буде. А ви з кумою отруюйтеся й далі тими заморськими шинками-ковбасами. – Семен нібито невдоволено, а все ж; смачно прожовує оливи, а далі ложкою смакує червону ікру з миски.

– Ну, що! Дякую ґречно, кумко й куме, що зуважили діда своїм приходом. Що не забули, що дідові стукнула вісімдесятка і п'ятка. Аби'х жили і нарік цеї днини дочекали! – і, цокнувшись із Севериною й Семеном, Полотнюк смачно перехилює чарку віскі, скривившись чи то для годиться, чи таки від незвички. – Якби не діти, сам би й не згадав, коли вродився. Ото чудасія!

– Слухай, Баси, ти був там у тому Києві, видівся з такими людьми... а-ну, кажи-ко нам, що то далі з Україною буде? Видиш, тиснуть москалі Україну тим газом, але де тобі! Чуєш, вже поверх двіста долярів хочуть за кубік! І скажи мені, хто то край боронити буде, як одні розумні пішли в олігархи, а другі лиш на москалів сподіваються?

– Семе! Ти знаєш, що я так дивлюся на москалів, як босий на гадину!

– Васи! Я тебе не питаю, як ти дивишся на москалів. Я питаю, як Україна на них дивиться і що з Україною буде!!!

– Слухайте ви! – Северина поправила сиве-сивіське волосся під канадською хусткою з шовковими тороками і майже гнівно сказала: – Я вас колись уже просила! І ви обидва мені не раз давали слово не говорити при мені дурне!..

І два білі діди прикушують язики.

Семен Дудка – солониною.

Василь Полотнюк – ікрою.

...ВЕРТАЄТЬСЯ СЕВЕРИНА від дідів у свій Лустун завжди одною й тою самою дорогою. Хоча з Панської Долини на її хутір можна йти навпростець – горбами. Але давно вже ноги не ті. Роки не ті, щоби впоперек ходити. Та й по дорозі яка машина може бути, то підкине до кладки за «дякую».

Понад усе вона любить піший хід.

Ідеш собі.

Думаєш.

Ніхто не заважає.

Ні з ким особливо до бесіди не стаєш, навіть, коли є з ким говорити.

А що говорити?

Нема що говорити.

Три чисниці до смерті – а вона ніби й не жила. Лише чекала...

Коли би хто знав, що вона насправді в голові своїй думає... та вона ні Василеві, ні Семенові сказати того не може.

Чоловіки грубі. Гострі. Вони тонке не розуміють.

А це тонке.

Як шовкове полотно.

Як перший лід у потоці.

Може, так у жіночому череві дитина ворушиться, як її минуле у ній мало не щодень озивається. Северина того ворушіння не знала, то й сказати точно не може.

Але своє знати – знає.

Воно в ній дрижить – і перестати не може.

Вже на той світ збиратися треба – а воно все дрижить попід грудьми.

Спати не дає.

Часом посеред ночі встає Северина й подовгу дивиться у вікно. Вона таки відважилася й давно прорубала велике вікно в колишній Косо-вановій стайні – заледве не на всю стіну.

Ніби за все попереднє життя у вікно надивитися хотіла.

А воно так – і не зовсім так.

Насправді вона ж не у вікно дивилася – насправді чекала.

Дотепер чекає.

Дивиться – і майже нічого не бачить: чекає.

Колись, ще малою, заціпивши зуби, чекала, що об'явиться її тато. Ніхто й ніколи їй не казав, та вона й не питала, хто він. Знала, що був у неї Тато. Але був тоді, коли ще її на світі не було.

А коли вона на світі стала – не стало в неї Тата. Москаля.

Тепер думає, що, навіть, коли би був об'явився, воно нічого б не змінило.

Вона давно навіть і не чує, як її називають.

Байстриця.

Москалиця.

Северинка.

Мольфарка.

Онде кум Полотнюк – і той їй каже «москалиця».

А їй однаково.

Давно переболіло. Тепер навіть подеколи тішить: мало хто в селі має таке відверто тверде ім'я, яким називають не позаочі, а так, ніби дивляться в паспор

А як подумати, воно їй не помагало й не заважало. Лише подеколи робило так, ніби ножем по оці хто штрикав.

Але тата вона чекала недовго. Нема – то й нема. У інших є – то й добре. В інших і мама, й тато були – а долі не було.

А в неї – нікого-нікогісінько.

О, скільки разів у житті вона борсалася, як знесилено борсається дитина дикої свині, коли морозної снігової зими пробиває собі дорогу під молоді смерічки чи добуваючись до букового жиру.

Колись-то, як іще Северина служила в Онуфрійчуків, послала її вуйна Марія недалеко-неблизько – лише на Писарівку до Пантели-шевця за новими чоботами.

То вже було після Різдвяних свят – і тріскучі сніги стояли такі, що мало не врівень із деревами. Северинин коник-гуцулик раз по раз ставав посеред білого незайманого савану, віддихувався, фиркав, з нього валила пара, але він крок за кроком уперто пробивав собі дорогу, іржучи на всі гори. Чи то з утіхи, що долає сніг. Чи від туги, що не він вибирає собі дорогу.

Білі горби й видолинки з чорними піками поодиноких дерев і кущів, здавалося, завмерли під безконечною товщею снігу. Але то там, то тут, особливо ближче до молодих смерічок, у розпорених білих полотнах снігу виднілися тонкі вервечки замерзлих поросяток, ніби вкарбовані чиєюсь безжальною рукою в холодний мовчазний пейзаж зимових гір. Худі чорні спинки визирали з-під снігу якось так беззахисно, майже по-дитинячому, що Северині хотілося злізти з коня й відігріти кожне поросятко-дитятко в пазусі. Морози й великі сніги їх застали в дорозі до житла і їдла – та так навіки й запечатали на своїх білих сувоях, не пожалівши і не змилостивившись до заблудлих чорноспинних мандрівників.

О, так... кожен собі пробиває дорогу до життя, як може. Дикі свині, шукаючи посеред лютої зими поживи й тепла, переходили на затишніше місце в надії перебути холод і голоднечу... людина також: шукає тепла й захисту, як сама вміє... а доля посилає, що хоче. Подеколи – саме те, чого найбільше бракує для порятунку.

...ДОЛЯ ПОСЛАЛА ЇЙ РОЗУМ.

Добре здоров'я й розум.

Статків не треба було, відколи на свої очі побачила, до чого доводять маєтки та статки.

Від Онуфрійчукової господарки лишилися стіни, які потім стали колгоспною фермою, а не-конфісковані хатні речі до нитки порозтягали свої –

сільські – люди. Ті, що ще вчора скидали капелюхи перед господарем того добра.

Чоловіка не хотіла ніколи... бо не хотіла.

Може, кров якусь не таку мала.

Може, задавнений страх перед повтором материної історії зробив її нечулою.

Але не хотіла, то й не хотіла.

Що тепер?

Не було кого хотіти.

Та й чоловіки не полювали за нею, бо спершу не мала чим принадити... а далі – тільки відлякувала.

Тепер байдуже.

Може, тому Господь їй уділив розуму більше, ніж: серця.

То й вижила.

...НЕ СПАЛА НОЧАМИ.

Бродила пасовиськами.

Молилася перед образом Божим.

Ворожила на квасолі.

Пестилася в понеділок і суворо дотримувалася п'ятниці.

Після того, як із Трав'яного ні за то ні про то забрали її утриманців, почала твердо й непорушно пеститися дванадцять п'ятниць у році.

Першу п'ятницю, від скверни і хворі, тримала на першому тижні Великого посту.

Від наглої смерті пестилася у п'ятницю перед Благовіщенням.

Від неправого суду, супротивника й кровопролиття її захищала велика Страсна п'ятничка.

Вознесенська п'ятниця боронила від утоплення.

Непокаянну смерть, лісовий блуд, напасть, полон і гадину відвертала пісна п'ятниця перед Петром і Павлом.

Від вогню, пожежі й грому та від смертельних гріхів за неї заступалася п'ятниця напередодні Спаса.

Богородична п'ятничка відводила лихоманку, ворога й меч.

П'ятниця перед Головосіками – берегла від суму.

Охороняла в дорозі п'ятниця Здвиженська.

Від наглої смерті, від звіра й усякого гріха хоронила п'ятниця напередодні архангела Михаїла.

А пости у п'ятницю перед Андрієм та по Різдву Христовому обіцяли їй найбільшу винагороду – Господь візьме її душу на небо й запише до своєї небесної книжки. А ще вбереже її від вітру й морозу й порятує від напасті.

У п'ятницю Северина ніколи не прала, не золила, не причиняла тісто й не пекла хліб, не чесалася, не мила голову, не мастила припічок і не співала.

Через отой дурний людський поголос про щезника на неї косо дивилися сільські ґаздиньки на службі Божій, відступаючи від Северини, як від скаженої. А вже як занадилася в хату гадина...

Боже твоя воля!

Нібито, коли в хаті живе злодій, насильник чи інший людський кривдник, то ліпше, ніж жива твар.

Але хіба годен щось розумне розказати тому, хто не має наміру слухати?!

І тоді котроїсь неділі Северина твердо собі сказала «ні»! Вона цілу Божу неділю колінкувати-ме в молитві перед образом Божим у своїй хаті-стайні, але більше ніколи не піде молитися між люди, де тебе протикають очима, ніби Каїн Авеля вилами. Де осудно шепчуть твоє ім'я замість славити ім'я Господа.

Вона проситиме Бога тихо.

Наодинці.

Леліючи й пестячи його ім'я.

І випрошуючи в нього прощення за вчинені і не вчинені провини.

Вона би всіх була цьому вчила. Та нема кого вчити. Одна Іванка Борсукова випитувала в неї всі її знання, слухала та запам'ятовувала – не боялася, як інші, москалиці.

І добрий Господь у тяжку хвилину поміг Іванці. Але то не до теперішньої згадки й розказу.

...ЯКОЇСЬ ДНИНИ того непевного часу Северина молилася коло каплички в Нижньому Лустуні, коли з недалекого подвір'я Івана Чигрина жіночий голос заголосив так, нібито з хати виносили мерця. Северина могла туди не йти й не питати: знала – настала черга й за Чигринами. Аякже. Двоє синів – у лісі. Їх тато Іван не вернувся з Бухаресту з воєнної мобілізації, коли ще румун був союзником німця. Казали, пропав безвісти. А москаль тому не вірив. І урядовому паперові, що сповіщав про Іванову пропажу в Бухаресті, не вірив. Лишилася мама Софія, обкладена п'ятьма малолітніми дітьми, та її свекор Петро.

Северині від каплички добре видно: стоїть посеред двору, ридаючи, мовчазна Софія з двома дітьми на руках, а троє, й собі плачучи, тримаються за її спідницю. Дід Петро, зігнутий у дугу, махає ковінькою перед очима двох офіцерів. А один з них кричить швидше збирати речі.

І знов велике серце забилося в Северині. Діти! Навіть малі діти не пом'якшують серце цих мисливців на людей! То, може, краще, що вона їх не має – дітей?! Бо як боронити дітей у такі часи???

Сьогодні прийшли за Чигринами.

Завтра прийдуть і за нею. Не біда, що в неї нема нікого. Доста того, що її хата на безлюдді, під самісіньким лісом.

І тієї ночі її осінило.

Боже!!!

Як вона до цього не додумалася раніше?!

Таку велику голову має – а додумати не додумалася?!!

...СЕМЕН ДУДКА з лісу прийшов по мазь і трави рівно так, як договорювалися. Точніше, Северина сама прийшла до нього під розчахнутий явір над своєю хатою, коли вчула одночас не пугикання сови й вовче виття. І так три рази без перерви.

Неговіркий Семен цієї ночі був якийсь інакший. Заговорив майже одразу, лиш тільки узяв до рук принесені ліки:

– Давай, москалице, бігом кажи, який тут лік від чого. Бо мушу йти: ранених багато, а доправити до них доктора не можемо. Ці пси перекрили всі підходи до бункера зі шпиталем. Хлопці загнивають живцем. І ще одно... Аби'сь знала: скоро будуть до Сибіру виселяти весь Лустун.

Тоді вона принесла багато відварів трав і мазей на борсуковому й ведмежому салі та овечому маслі – від загноєння, затруєння, кровотечі, «дикого» м'яса, від вошей, недокрів'я, від гниття зубів і ясен.

Але найбільше дякував Семен за відвар від сонливості. Северина випробувала його на собі: після горнятка напою вона дві доби не те що не могла – не хотіла спати. Мала тоді якусь таку люту силу, що гори могла перевертати. Знала, що хлопцям того зілля, ой, як треба... бо від довгих переходів, напруження, голоду й нервів мали таке недосипання, що могли засинати на-стоячи. А воно ж недобре, коли на тебе чатують капкани.

– Семе... – тільки й попросила тої ночі під явором. – Прийди до мене завтра вдень. Дуже тебе прошу. Перед полуднем залізеш у копицю сіна, оту, що найближча до лісу. Сиди й чекай, поки я звезу сіно в долину разом із тобою, щоб ніхто не знав. Маєш мені щось помогти,

Вона не дійшла два кроки до хати, як десь далеко з лісу донеслися короткі постріли.

Назавтра Северина лиш тільки зібралася йти догори по сіно, в якому мав чекати Семен Дудка, як на подвір'ї несподівано став посильний із сільради Василь Полотнюк – колишній їхній сусід із-під явора в Трав'яному.

Та Северина не засмутилася: навіть теперішній сільраді нічого довго робити в неї на подвір'ї.

Проте Василь, не кваплячись, топтався по двору, питав про всяке – аж. вона нарешті безцеремонно перебила його:

– Кажіть, Васи, що треба, бо мене чекає робота.

– То ти, москалице, кажи, що тобі помагати. Семен не прийде ані під явір, ані в копицю: цеї ночі був ранений.

І отут Северина завагалася.

– Не бійся, – сказав Василь, скидаючи через плече планшет. – Я вчора був під явором разом із Семеном і чув усю вашу бесіду. Давай роботу. Мені ще в сільраду вертатися. Як там твоя гадина поживає? Добре доїться? – засміявся, аж ямки в кутиках вуст показалися.

– Я хочу, щоб ви її вбили, – подивилася йому просто в очі.

– Для чого?!

Вона відповіла не зразу. Спершу довго подумала. Так її навчила думати Іванка, коли мала щось сказати. А тоді вже відповіла колишньому своєму сусідові:

– Хіба ви не знаєте, Васи, що одна вбита гадина сорок гріхів людині списує?! А мені із зміїних нутрощів ліки хлопцям робити треба. Так що не шкодуйте вбивати гадину. У мене на горищі того добра – зичити можу. А боятися – також; не бійтеся. Я свою паню трохи матриґаном і арнікою придурила, аби не дуже пручалася.

Коли Северина поклала перед Василем кошик із-під стелі, Полотнюк спершу потер чоло: блискуче чорне тіло гадини блистіло, складене зиґзаґом, на дні, вистеленому корінням, а зверху на тому чорному колесі мирно лежала гадюча голова.

Василь примруженими очима довго мірявся із застиглою, здавалося, твар'ю. Та тільки він із двох боків притис зміїну голову кліщами, як гадина вмить обвила його руку хвостом.

То було так миттєво, що Полотнюк навіть не встиг зауважити, чи справді шкіра гадини холодна, наче шкіра мерця, – бо Северина зверху одним різким ударом розтрощила затиснуту голову гадюки буковою палицею.

...А РЕШТУ ВОНА РОБИЛА ВСЕ САМА.

Після заходу сонця, коли з гадини витекло життя до останньої краплі, спочатку забрала з-під неї нанизані одне на одне, ніби кулі в патронташі, яйця.

Яйця були живі – бо вже чорні. Ось-ось могли показатися молоді голови гаденят.

Але Северина не викинула той патронташ. Лиш занурила на ніч у потоці в мерзлу воду: знала таке місце, де навіть посеред літа зашпори заходили в руки.

Далі відрізала частину гадючого тулуба.

Викидала нутрощі.

Складала шматки розтрощеної голови й замащувала її живицею.

Зшивала шкіру шовковою ниткою з тороків великодньої хустки.

«Начиняла» нутро глеєм.

А далі...

Далі Северина без тіні сум'яття зняла зі стіни старий австрійський годинник вуйка Онуфрія. Розпечатала його груди, як розпорола би людські. І, не вагаючись і миті, вийняла з нього все його серце – залізні прутики і пружини. Так, ніби вийняла живе серце з живих іще грудей.

Пружини здокупила – і лише тоді простромила їх крізь гадюче нутро, начинене глеєм.

А по всьому вчилася робити мертву гадину живою...

Якщо інших людей від вивозу в Сибір вже не рятують ні грудні й малолітні діти, ні руки, що вміють тримати лише сапу й граблі, то кожен шукає рятунку, як уміє й може.

Якщо тебе змушують боронити свою господарку не косою й граблями, а зброєю, то треба брати до рук зброю.

Але її руки не від того. Не чує вона в собі сили взяти до рук ґвера.

Не вміє.

Не хоче.

Не знає.

Бо гріх брати до рук зброю – зброя умертвляє життя.

Та покірно чекати, поки їй скрутять в'язи, – Северина також не буде. Не тої вона крові. Крові в ній, як у гадині, або нема, або вона застигла навіки. Тому їй кров її москальська не заважає. Бо вона в собі не чує її поштовху.

Вона буде боронитися, як їй Бог дав розум.

...Занурювала руки в кошик, набитий зіллям, повільно стискала годинникову пружину – й потворна чорна голова ледь здіймалася над краями коша, на мить завмерши; далі кілька разів сіпалася; а тоді падала на дно, відпущена Северининими пальцями.

Бридкіше було із хвостом.

Але вона мусила то зробити, аби навіть ригала по тому три дні.

Бр-р-р...

Замотала один кінець відрізаного хвоста хусточкою, змоченою святвечірньою, йорданською та стрітенською свяченою водою, і зсередини пришила до пазухи сорочки. А другий, видимий, кінець випустила наверх сорочки – мережаної білим по білому, і завжди праної в непочатій воді і «воді Єлени» – отій, що беруть її з криниці чи корита до схід сонця й натще.

Так вона поселила частину мертвої гадюки в себе над серцем.

...І поміж: тим чекала на них.

Бо не могло бути такого, щоб по неї не прийшли єдинокровці її незнаного

батька. Вони ні до кого тут пардону не мають.

І дочекалася.

І прийшли.

Чим вона краща від тих, хто також був не винен?

...Колись до неї привозили самого майора Вороніна. Нога йому після поранення загнила була до кістки. Місцевий доктор чистив її ножем. Дочистив до того, що вже хотіли відітнути ногу до половини.

А Северина поворожила – посвистала над нею, зробила ліки на меду, карпатському «кадилі» й «вогнику» – казали потому, що котрийсь сільський ґазда мало не відтесав одужалу ногу Вороніна, коли застав воєнного в хаті зі своєю жінкою. ...Северина присипала рану попільцем із спаленої квітки «вогника»; далі мастила маззю з меду й «кадила»; обвивала борсучими шкірками – а Воронін, стримуючи стогін, мало не пестив її очима.

Просив чи боявся?

А могла, як би хотіла, затруїти. Було за що Вороніна спровадити на той світ.

Та вона цього не зробила.

Коли би здоровий зазіхав на неї... о, тоді б не вагалася. А тепер перед нею сидів каліка. Убійник, але каліка. Вона убійницею не могла стати для каліки.

Але хіба це причина не чіпати її тепер, коли вся Панська Долина у вимушену дорогу лаштується?

А коли подумати, то мала Северина провину перед своїми єдинокровцями – москалями. Ой, мала.

Лиш двоє людей на світі – Семен Дудка й Василь Полотнюк – знали, хто передавав у ліс хлопцям ліки.

Та вона б і не приховувала, коли б її москалі питали. Вона зцілює всіх, хто потребує. І не питає, де й кому мастити тіло її мазями будуть.

О-о-о... скільки в ній умерло знання! Якби хто знав, як то все робилося тоді!.. Якими винахідливими й відважними ставали люди, зусібіч оточені страхами, підозрами, доносами, зрадою й ненавистю!..

Северина у зрубах виловлювала гадюк, убивала їх, випотрошувала, а голови припасовувала в зілля кошика.

Так у неї розвелося ціле гадюче кодло.

...ОБЛАВА ТРИВАЛА ВЖЕ ТИЖДЕНЬ.

І тиждень Воронін зі своїми вояками навідувався на Северинине подвір'я, шукаючи слідів банди.

І той тиждень із дня у день Северина сідала перед порогом хати з кошем, повним гадючих голів, із розкритою пазухою, і цицькою ворушила гадючий хвіст на грудях.

З помутнілими очима, а може, вже й із помутнілим розумом, сиділа перед хатою зі своїми панями-служницями із кошика – й моторошне шипіння, здавалося, перекривало тріск автоматних черг.

У тому гаморі ніхто би й не задумався над тим, що людина вміє шипіти не менш природно, ніж: гадина.

Якщо хоче.

А банда, за якою полювали емгебісти, – Семен Дудка й Василь Полотнюк – сиділи в сіні на горищі Северининої хатки.

І ті, й ті – мисливці одні й мисливці інші – знали, що господиня цієї хатки – недоторканна.

Бо не в собі.

І кожен із них – мисливців одне на одного – так чи інакше думали про Северину.

Одні з надією, інші – з острахом.

Навіть скутий смертельною небезпекою Василь Полотнюк в напівпотемках Северининого горища мовчки дивився на Семена Дудку і мовчки питав сам себе: хіба людина б своєму умі буде просити чоловіка вбити пригріту в хаті гадину, як просила колись його Северина? Буде?! А для чого? Щоб позбутися непевних гріхів? Які гріхи у цеї москалиці? Життя на безлюдді – ото й усього! Та й нащо вбивати одну гадину, коли ондечки в кошику (Василеві добре крізь шпари з горища видно) кишить цілий виводок гаддя – а жінка бавить ту нехар1, ніби дітей своїх бавить. Бр-р-р...

То буде людина в умі замахуватися на ту, що пригріла в хаті і говорить із нею, як із живою людиною, чи ні?! Не буде, якщо не знається із щезником.

Проте молодий Полотнюк не смів про це ні запитати в Семена, ні відповісти собі самому. Бо зараз та нехар рятувала їхні життя.

Не смів багато питати й Воронін, люто матіркуючись на Северининому подвір'ї, але дивився, як незворушно сидить перед порогом його рятівниця із зануреними в гадюче кодло руками, – і тільки хіба що не спльовував під ноги від пронизливого відчуття бридливості і погамованого страху.

А Северина сидить зі своїми служницями, про щось собі плямкає губами й жаско для людського погляду ні-ні – та й погладить тріпотливий гадючий хвіст у пазусі.

Так скажитє мнє, бітому-пєрєбітому, стрєляному-прострєляному майору Вороніну всє здєшніє і нєздєшніє бєндєри і нє-бєндєри: будєт вмєняємий чєловєк согрєвать гадюку на своєй груді?!! Нє будєт, єслі в свойом умє! Нє будєт!

Но пусть согрєвает на здоровьє. Єслі очєнь хочєтся. В горах єщйо люді імєются. Вмєсто етой нєвмєняємой москаліци в Сібірь Воронін возьмйот

другіх. В конце-концов – нє такая уж она опасна, єслі на то пошло.

Главноє – викуріть банду із лєса.

...ГОСПОДИЧКУ-БОЖЕ... Все так давно минуло, що Северина й не згадує ті часи, окрім, як у сні хіба що. Навіть зі своїми дідами – Семеном і Василем (колись врятованою на її горищі бандою) – ніколи ні про що не згадує: наче не було в них минулого.

А ті несамовиті діди, ті незрадні приятелі її молодості, дотепер мають пильну чоловічу роботу – то на свої безконечні мітинги злежані прапори зі скринь щотижня витягають, то новими древками прапорів скажені червонопрапорні мітинги розганяють.

Отак останніми роками й живуть – від мітингу до мітингу. І ніхто б ніколи не подумав, що таке станеться в світі, що ніхто її дідам не буде тепер ні розказом, ні указом.

Але й вони не все знають.

Не про все у світі знають.

Та й про неї не все знають. І про служничок її не здогадуються.

Северина і їх тоді потрохи дурила: ні Василь, ні Семен дотепер не здогадуються, що гадина в кошику й гадина в пазусі, якою вона тоді дурила недобрих людей, – була гадина мертва. Василем же і вбита.

Та звідки їм про таке здогадатися? Будь-яка розумна людина й не подумала би й не приснила, що інша людина – людина в умі – могла би робити таке, як зробила тоді Северина!

А як добре подумати, то розумному й дивуватися на таке не варто: бо що має робити людина, коли на неї чатує Сибір?! Рятуватися має, якщо голова є на плечах! А Северині голову ніхто не стинав. Вона недаремно волосся ніколи не відрізала, щоб розум собі не вкорочувати.

Ото у прикру годину й узяла за приятельку й рятівницю гадину. Байдуже, що гадина холодна й бридка. То також жива твар і жити так само, як людина, хоче. Тому й кусає, коли втретє на неї наступають.

А на дотеперішні людські суди-пересуди Северина не сердиться – вона на них ніколи не зважала. Жила собі – як жила, ні перед ким серця й раз не відкривши.

Але часами лежить Северина в своїй хаті, дивиться в стелю, дихає, пчихає, кашляє – а серця свого не чує. Мацає руку, стискає до болю зап'ястя – та кров у ній не пульсує: тече собі, холодна, холодними жилами й знати про себе не дає.

Колись Северина сама собі кров пускала, коли давлення їй голову мало не рознесло. Тоді навмисно, хоч і бридливо, спробувала власну кров на гарячість – а кров була холодна. Червона, як сік примерзлої калини, вона майже парувала зі

склянки, а тепла не мала. Так, ніби то була не людська кров, а схолола вода. Ніби Северина й не мала в собі крові, а лише її червону, холодну подобу. Як не мали крові й гадюки, що їх Северина навчилася трощити без чоловічої допомоги, коли біда підступила до неї впритул і притисла зусібіч, так само, як уперше притис колись Василь Полотнюк першу гадючу голову.

От що зробив із Севериною задавнений страх і холодний розум: він зробив із живої людини людину, змерзлу до життя.

Вона ходить, дихає, дбає в свою дрібну господарку – та ніщо в ній не тремтить, не здригається, на світ Божий не проситься.

Ні сльоза.

Ні сміх.

Ні осуд.

Тільки мовчання й холодний розум ведуть її життям.

Може, тому й не задубіли її кості десь там у тамтім Магадані, де позамерзала половина Панської Долини.

Бо коли подумати, то вийде, що в цім світі будь-яке людське життя варте не більше, ніж життя отих чорноспинних молодих поросят, колись задубілих у снігах на Писарівці.

А коли думати дуже добре та казати самій собі правду, то страх її ніколи й не покидав.

І до сьогодні.

Вона до сьогодні чекає, що таки прийдуть і за нею.

Дотепер не вірить, що вона їх тоді обдурила.

Обдурила всіх – і своїх, і чужих.

А вже як зовсім по правді... ну, зовсім-зовсім тихо, так, що й самій не чути... то Северина дотепер не вірить, що Україна – надовго.

Бо стільки того видимого й невидимого вар'ятства круг неї!

Так люто брешуть безсовісними словами в очі – і навіть не кліпають... всі брешуть, всі! І ті, що брехнею весь світ пройшли, і ті, що від брехні колись боронилися. Щось таке невидиме, але всесильне, липке, ніби смола, і твердіше від бетону, зцементувало невірників і праведників – і тепер вони, як рідні брати: пройдисвіти зі злодіями і праведники із колишніми мучениками... всі вони за одно, хоч здебільше говорять нарізно і нібито батожать одне одного лютими й ненависними словами... але всі так тими словами хитро люблять Україну, що Северині подеколи від обридження ригати хочеться.

Колись-то з лютості разом із «брехунцем» вирвала зі стіни й розетку, коли ще одну вселенську брехню почула із тих брехливих уст та безличних і безсовісних писків. Бо то ж ні мольфарем, ні знахарем не треба бути, щоб розпізнати щоденне велике лукавство світових лукавців, що повилазили з усіх

щілин, як ота повзуча нехар.

Та на нехар приходить Здвиження – і нехар залазить у землю. А ця двонога нехар із телевізора і «брехунця» всією кров'ю насправді бридить своєю землею – але не давиться святим її хлібом.

То хто ж із розумних людей буде вірити, що Україна надовго, коли мало хто пам'ятає, що невинних людських кісток розкидано по її землі не менше, як листу?!

Коли мало хто й знати хоче про вкорочені долі людей, які би жили й жили, коли б не армія вороніних...

О! Северина не так хитра, як прихована. Вона – равлик у своїй хатці. Вона мало не щодень так собі думає, що хтось десь іще є такий, хто пам'ятає, що вона – москалиця.

Не Северин.

Не Северина і не Катеринівна, а москалиця. Мос-ка-ли-ця.

Хоч і пише в розумних книжках, що дитину по материній крові судять. Але то може, десь в якихось інших краях і не з тутешніми людьми... де, може, й не розпитують про кров.

А тут люди дуже пам'ятливі. Тут чоловік уже умре –· а про нього люди довго пам'ятати будуть. І дітям своїм перекажуть, що Катрінчина Северина – то є чиста тобі москалиця, хоч по-москальськи й слова ніколи не знала.

Люди звичай дітям своїм не передадуть, обряд переінакшать, а чужий гріх у пам'ять, як у книжку запишуть.

Ще й ніби у спадок відкажуть.

На цій землі чуже падіння не забувається ніколи.

Ну, та це про кров її тайна відома всім.

А про гадину – ні!!! Северина потепер той застарілий кошик разом із гадиною під стелею тримає. Провсяк. Хай думають, що й далі вигодовує своїх служниць.

Але хіба вгадаєш? Хіба мало в нас потайних і до часу мовчазних свідків світом нудить?

І може, десь є і той, кому без неї відкрилася її давня тайна з гадиною.

Не одна ж вона така хитра на світі.

І хтось із них колись таки прийде по неї.

Чи москалі.

Чи свої, тутешні. Бо, може, кум Полотнюк дотепер посильним у сільраді числиться. Хто його знає? Казала колись їй мама Катрінка: не вір – не втратиш.

...КРІЗЬ ШИРОКЕ – заледве не на всю стіну – вікно Северина дивиться, як падає сніг.

Він крутиться і в'яне, наче безсила людина, з якої витікають останні

хвилини життя, але котра ще понад усе хоче затримати свою кончину, тому всіма фібрами душі чинить опір Жінці в Білому.

Але по неї прийде не Жінка – Панна.

Ось вона чомусь уже стоїть за вікном – Северинина пишна Панна, ніби щойно з-під вінчальної корони – і бавиться з нею великими, як гадючі яйця, сніжинками.

Сніжинки вкривають подвір'я по саме підвіконня, немовби хочуть постелити Северині м'яке укривало для переходу. Густий лапатий сніг застилає очі, але навіть крізь мерехтливу, ніби марлеву, сніжну пелену вона ще бачить і розчахнуте під білою вагою гілля старої сливи, темну гладь живої, мерехтливої, води в кориті, і купку нарубаних і присипаних снігом дров під стіною стайні, що стирчать тепер із-під снігу, як стирчали колись замерзлі в йорданських морозах дикі поросятка на Писарівці.

Северині хочеться піти в той білий безмір неторканого снігу, щоб загубитися там навіки і де б ніхто й ніколи не знайшов її сліду.

А усміхнена й посмутніла водночас Біла Панна за вікном простягає їй білу руку – ніби хоче допомогти не загрузнути у вибілених полотнах.

Чи вона просто їй хоче помогти, бо ось...

Нарешті прийшли вже й по неї.

Василь із Семеном?!

Чи Воронін по свою москалицю?!

І кожному з них вона рідна, хоч від усіх спасалася все своє життя.

Вони таки нарешті зійшлися всі одночасно, тільки не знають, хто має перший почати...

Та Біла Панна враз стає поміж: ними, немов перегороджує шлях до Северини...

О, тут таке, що й не зрозумієш, хто свій, а хто чужий...

Але своїша – таки оця мудра Панна-Жінка... бо нараз вона щодуху втягує Северину в білу свою намітку, ніби хоче сховати під непорочним своїм укривалом.

Северині боятися нічого: вона також;, як ця спасенна Жінка, дотепер непорочна.

Вона Діва – навіть із виссаними мертвою гадиною цицьками, під якими зараз уперше забилося серце так, що нарешті й стало.

...То ти, Райський Брамнику, Воротарю Раю, спинив моє серце?!

Ти, святий Петре-святий Понеділку, звільнив мене від переслідувачів і здоганяльників моєї втомленої і спрацьованої за довгий вік душі?!

Бачиш, думала, що лише дута не втомиться ніколи. А вона, душка, також розсипалася, мов спорохнявілі мої кості, і тепер хоче спочинку від усього.

Бо може, ти, Брамнику, й не святий Петро, й не Понеділок, а мій небачений і незнаний тато... полюби мене зараз, як любить свою дитину правдивий Тато і відкрий свою чорну браму. Навіть, коли за нею – пекло... бачиш, наздоганяють навіть тут...

Вони мене нарешті вислідили, Воротарю... вони мене й заарканять.

Як не в свої бункери, то у свої сибіри.

Але я вже не розірвуся між ними, як розривалася весь вік.

Звільни, Брамнику... від чужих і своїх. І дай мені нарешті дихнути без жодної думки.

Щоб стало порожньо-порожньо.

Отак.

Без нікого.

...Я все одно насправді ніколи їх не боялася, як нікого в житті й не любила.

Лиш опиралася.

Вони, може, про це й не здогадувалися.

Але я нічого їм не забуду.

Навіть – на Тому Світі.

Василь Шкляр

Завдання письменника – ставити дражливі питання перед суспільством, а не ухвалювати якісь рішення.

Перед сучасним письменником стоїть своєрідний вибір. Чи він вкорінюється у власний ґрунт і працює насамперед для вітчизняного читача, чи йде у фарватері загальноєвропейських віянь, тримаючи носа за вітром.

ЧОРНИЙ ВОРОН. ЗАЛИШЕНЕЦЬ

Скорочено

Тобі зозуля навесні
Кувала щастя, а мені
Вороння каркало сумне, –
Забудь мене, забудь мене…
Пісня

1921 року долю чотирилітньої війни, яку Росія розв'язала проти Української Народної Республіки, було вирішено на користь загарбника. Армія УНР опинилася інтернованою за колючим дротом колишніх польських союзників. Однак збройна боротьба ще роками тривала майже на всіх теренах України. Відчайдушний опір російським окупантам чинили повстанці Холодного Яру. На їхньому чорному бойовому прапорі був напис: «Воля України або смерть».

ЧАСТИНА ПЕРША
РОЗДІЛ ПЕРШИЙ
1

Отамана Веремія ховали в Гунському лісі без прощальних сальв і промов. Ховали потай, уночі. Двоє похмурих чоловіків привезли підводою труну з тілом загиблого, а ще один привів із ближнього села священика.

Яму викопали за двадцять кроків на схід од старезного дуба, і тепер біля неї тихо світилася в темряві домовина – недавно стругана соснова дошка ще пахла живицею.

– Відкрийте віко, – попросив отець Олексій.

Він довго роздмухував кадило, черкаючи відсирілими сірниками, які сичали, ламалися і не хотіли горіти.

– Навіщо? – запитав той, що привів священика. Його ширша, ніж довша, голова і закандзюблений ніс робили чоловіка схожим на велику сову.

– Так треба, – сказав отець Олексій. – А може, там дохлий пес.

– Тут не до жартів, отче.

– Саме через те й годиться відкрити труну. Я можу зрозуміти все, окрім святотатства.

Двоє похмурих чоловіків підійшли ближче і поволі, знехотя зняли віко.

Десь у глибині лісу прокотилися ухкання-зойки сича. Якщо то правда, що темної ночі б'ються навкулачки чорти, то це могли бути і їхні крики.

– Так, це він, – сказав отець Олексій. – Я знав небіжчика. Але чому його поклали в брилі?

– Такою була Веремієва воля. Щоб його поховали у брилі й вишиванці, – пояснив той, що був схожий на сову. – Отаман так і до бою ходив. Хіба ви не знали?

– Дурна була звичка, – озвався один із похмурих чоловіків. – Ворог його впізнавав серед нас ще здалеку. Тільки й цiляли у цього бриля, поки не влучили.

– Зате й ми його бачили за версту, – сказав другий похмурий чолов'яга. – Завжди бачили, що він з нами.

– Дурна була заведенція, – повторив перший і сухо сплюнув через плече.

– Не твоє свиняче діло, – сказав той, що був схожий на сову. – Починайте відправу, отче. І якщо можна, то не розтягуйте. Бо нас тут і ранок застане.

– Добре, хоч чоботи зняли, – сказав отець Олексій. – Так йому буде легше іти до раю.

– Починайте відправу, отче.

Здалеку знов долинули моторошні ухкання-зойки, й отець Олексій подумав, що сичі так не кричать.

– …Боже духів і всякої плоти, Ти смерть подолав і диявола знищив, і життя світові Твоєму дарував – Сам, Господи, упокой душу усопшого раба Твого Веремія на місці світлім, на місці квітучім, на місці спокійнім, звідки втекла болізнь, печаль і зітхання; всяке прогрішення, вчинене ним словом або

ділом, або помислом, як благий і чоловіколюбець Бог, прости, бо немає чоловіка, що жив, а не згрішив би…

Після короткої відправи труну опустили в яму, кинули зверху по жмені землі й засипали могилу. Але верх не виводили – все розрівняли і притрусили падалішнім листям.

– Ви зрозуміли нас, отче, – сказав схожий на сову чоловік. – Ніхто не повинен знати цього місця. Вони його шукатимуть і мертвого.

– Але не знайдуть, – сказав похмурий чолов'яга і кинув свого заступа на підводу. – Навіть якщо надибають цю місцину, його тут уже не буде.

– Як то не буде? – спитав отець Олексій.

– А так. Вознесеться на небеса.

Отець Олексій перехрестився і мерзлякувато повів плечима.

Холодна осіння ніч дихнула йому прямо за комір.

– Запам'ятайте: нас тут було всього четверо, – майже з погрозою в голосі сказав той, що був схожий на сову. – Окрім нас, цього більше ніхто не бачив. Коли що… з нас і спитають.

Але він помилявся. На сусідньому дубі давно вже прокинувся старезний чорний ворон й одним оком сонно кліпав на це видовисько. Воронові було вже двісті сімдесят літ, проте він досі не стомився спостерігати за людськими дивацтвами і намагався ставитися до них з розумінням. Тепер він сидів на дубі, який ще міцно тримав на собі поруділе листя, вдихав теплий дух ладану, і чорному воронові було тут затишно. Білий місяць-четвертак не діставав його за дубовим листом, зате добре висвічував невеличку галявину, де копошилися люди. Ворон, хоч був і сліпий на одне око, відразу впізнав і священика, і чоловіка з довгим закандзюбленим носом – він їх бачив не вперше. Щоправда, чув погано, бо ворон, по правді сказати, був уже глухий як пень.

Глухий і підсліпуватий, а проте добре бачив, що йому треба. Наприклад, цього разу він завважив із подивом, що отець Олексій не тільки вкоротив молебень, але й не опечатав могилу…

Та ще чуднішою для нього буде інша причта на цій галявині, – це коли згодом сюди прийдуть інші люди, вони ґелґотатимуть нетутешньою мовою, чужі, рогаті, себто в рогатих шапках-будьонівках, незнайомі чорному воронові люди, прийдуть і відміряють двадцять кроків на схід од старезного дуба і стануть копати, і викопають труну, відкриють віко, та замість отамана знайдуть там тільки записку, від якої можна було здуріти.

Ворон тихенько реготне, затуливши дзьоба крилом, щоб не каркнути, щоб його не почули, бо тоді рогаті, зганяючи злість, стрельнуть ще й по ньому.

Ворон не боявся смерті, але він не любив, коли пахне смаленим, а на старості літ ще й не терпів запаху горілого пороху.

2

Досі не можу собі пояснити, що то за радість така була перед кожним боєм, яка тремтіла в усьому тілі, мовби жива істота.

Серце співало, в очах розвиднялося, лоскіт бігав долонями. Оце як є твердий рішенець, що сьогодні виступаємо, чи хай там навіть узавтра, то вже місця собі не знаходиш, щось аж трусить тобою зсередини. Я бачив, що так було не тільки зі мною, кожного з нас постигала ця втіха, тільки всяк переживав її по-своєму.

Той походжав, як півень, той начищав уже вкотре рушницю, ще хтось мугикав-насвистував, а той сидів непорушно – тільки очі горіли лихим вогнем. А коли раптом бій відміняли, напосідало таке, якби ото молодиця враз відмовила тобі в останню хвилину і ти залишився сам на сам зі своїм хотінням.

Ні, не було у нас зовсім страху, він звітрився разом з надією, бо коли в чоловіка уже й надія пощезла, то який може бути страх?

І немає тут чим хвалитися, сказала б сліпа ворожбитка Євдося, до якої прийшов я тоді, коли все починалося, тож я прийшов до сліпої Євдосі, котра вміла забрати біль із людського тіла, вміла навіть зцілити душу, прийшов і сказав: «Забери у мене, Євдосю, дві штуки нетребні, вийми їх із моєї душі, аби й знаку не зосталося». – «Які такі штуки нетребні?» – тихо всміхнулася невидющими очима Євдося, як усміхаються сліпі. «Страх і жаль, – сказав я. – Вийми з мене насамперед страх, тоді жаль». – А вона похитала головою: «Не можна без цього зборонцеві, без страху й жалю швидко себе загубиш», – сказала тоді сліпа Євдося, і я ще не раз пригадаю її слова, коли рубатиму голови, і це вже стане для мене ніяким не бойовиськом, а буденною роботою, від якої тільки болітимуть руки ночами.

Так було і тоді, коли ми захопили в полон китайців. Та який там полон, не було в нас ніякого брану, ворогам ми відразу давали раду шаблями, не тратячи куль, тож і того разу підвели косооких до колоди і я показав їм, аби поклали на неї голови. Теж не знаю, що то за чуднота така була, що китайці, які потрапляли нам до рук, мов заворожені, підставляли шиї під наші шаблі. Ніяких тобі благань про пощаду, жодного писку, цілковита згода з тим, чого не минути. І от, коли вже кільканадцять голів покотилося в багряну від крові траву, до колоди підійшов останній. Худий, невеличкого зросту, ноги колесом, мені здавалося, що якби я вхопив його за коліно і пожбурив чимдалі, то він і котився б, наче те колесо, хтозна куди, нещастя та й годі. Але от що цікавого

було в тому нещасті: голова спереду поголена, а чуб на потилиці заплетений у косичку, і коли він став навколішки й поклав голову на колоду, то раптом узяв ту косичку й задер на тім'я. Це мене розсмішило.

Він що – боявся, щоб таку «красу» не від'єднали від голови? Чи прибрав її з потилиці, аби не заляпати кров'ю?

Рука моя опустилася. Я не знав, чи сміятися, чи що, але добре бачив, що в цьому косоокому немає ні краплі страху, ніби він вирушав прямісінько в рай і, сучий син, боявся тільки одного – аби в тому раю його косичка була цілою, чепурною і не забризкана кров'ю. Тоді я вхопив його за того хвоста, різко підвів з колін і повернув до себе обличчям. Ні, жодної тіні страху не було в чорних шпаринах його очей, він дивився на мене з якоюсь тихою цікавістю і розумінням. А потім сказав:

– Чань воюєт за тот, кто дайот кусять. Ти дайось кусять – Чань будєт воєвать за твоя.

Я відпустив його косичку і замість того, щоб знову кинути косоокого на колоду, обернувся до хлопців:

– А що, заберемо цього ходю з собою? Може, обтешемо і вимуштруємо, як собаку.

Тоді я ще не знав, що настане та чорна година, коли я залишуся в лісі тільки з оцим китайцем, і ми з'їмо з ним першу сиру ворону без солі.

3

«Черный Ворон – непримиримо хитрый и упрямый враг. Возраста около тридцати лет. Высокого роста, черная борода, длинные черные волосы до плеч. Глубоко посаженные глаза тоже темные, взгляд тяжелый, медлительный, выражение лица суровое. Политически грамотен, бывший офицер царской, а потом петлюровской армии. Одет в защитное. Опоясан двумя портупеями, говорит, что с ними родился. Якобы мать ему рассказала, что когда он появился на свет, то был вот так накрест опутан пуповиной. Теперь имеет привычку постоянно закладывать руки за портупеи, так как очень неторопливый, почти неуклюжий в своих движениях. Даже странно, как при этом ему удается быть отличным наездником и метким стрелком.

Сын лесничего, сочиняет стихи. Отряд Черного Ворона в настоящее время насчитывает около 300 пеших и 75 конных хорошо вооруженных бандитов. Оперирует преимущественно в Звенигородском, Черкасском, Чигиринском уездах, в частности в том же Холодном Яре, Лебединском и Шполянском лесах.

По последним сведениям, толи убит, толи тяжело ранен в бою с 102-м батальоном, в результате которого батальон потерял помощника комиссара, разведчика, 23 бойца, тачанку, три лошади.

Смертельно ранен командир батальона.

Уполномоченный Какавишников».

(Із донесення уповноваженого Кременчуцького губчека в Чигиринському повіті від 4 листопада 1921 року.)

[…] – Скільки ж це я провалявся у тебе, Євдосю? – спитав він.

– Трохи не з місяць. Кінь тебе приніс непритомного.

– Де він? Де мій Мудей?

– Стоїть у повітці, жує сінце разом з козою Галькою. У нього було надрубане вухо, але вже загоїлось. Ти за нього не переживай, за себе подумай, – водила віхтем по його м'язах Євдося. – Може б, кидав тинятися лісом та брався до якогось діла. Не буде вже путтяз вояцтва вашого. Це я тобі кажу. […]

4

Вранці Чорний Ворон осідлав Мудея (до всього ще вкоротив праве стремено, бо його поранена права нога не розгиналася до кінця, тож була трохи коротшою за ліву), приострожив дончака-розумаку Мудея і, коли рушив своєю дорогою, то здогадався, що означали Євдосині слова про сніданок на білій скатертині. Цією скатертиною і був йому ось цей білий сніжок, що вперше сьогоріч притрусив землю і ще й тепер ліниво пролітав над Ірдинськими болотами. Біла панна зима тихо ступала йому назустріч.

Застояний Мудей поривався до бігу, поспішав розім'ятися – й відразу пішов дриндом, таким собі граційним клусом, від якого і вершник одразу вирівнювався у спині і розправляв плечі.

А за плечима у Чорного Ворона ще був карабін, кишеню чумарки відтягувала французька граната «кукурудза», і він дивувався, як з усім цим добром Мудей доніс його, непритомного, до Євдосі, як здогадався, що пораненого отамана треба доправити саме до знахарки. Ворон знав, що Мудеєві розуму не позичати, кінь рятував його вже не раз, але як те в нього виходило – важко сказати. Останнє, що Ворон пригадував із минулого бою, – це те, що лежав на землі геть розчавлений, не міг навіть звестися на ноги, і тоді Мудей також ліг біля нього, тихенько заіржав, припрошуючи в сідло. У тій коловерті вони загубили тільки Воронову смушеву шапку, за якою тепер він дуже шкодував, не так за самою шапкою, як за чорним шликом, на котрому було вишито два слова дівочою рукою: «Вертайсь росою».

Він і тепер сидів у сідлі простоволосий, ріденький лапатий сніжок падав йому на довге волосся, падав на тихі дерева, на ще не замерзлу землю, і позаду залишалися сліди від копит, підбитих добрими японськими вухналями.

Довший час Ворон не правив конем, тут, серед боліт, Мудей знав дорогу краще за нього, він знав твердий путівець не оком, а чув його своїми копитами, чув усією душею, бо Ворон був певен, що в його товариша є душа. Тому він ніколи не міг повірити, що холодноярський отаман Василь Чучупака загинув через коня. Усі як один стояли саме на цьому – винуватили отаманову кобилу Зірку (вона мала білу зірку на лобі), яка, мовляв, знатурилася, зірвалася за жеребцем, і коли Василь утікав від червоного ескадрону, його хтива англо-арабка зачула позаду іржання коня, розвернулася й понесла вершника на ворожу кінноту, понесла прямісінько чортові в зуби. Василь застрочив зі свого «люйса», скосив кількох кіннотників і ще встиг поміняти на кулеметі кружок, та коли вистріляв усі набої, то вихопив бравнінга і приставив собі до скроні.

Прокіп Пономаренко на прізвисько Квочка, який тоді уцілів, казав, що Василів передсмертний крик докотився аж до Мотриного монастиря:

– Живи-и-и!!! – на весь голос закричав Чучупака, і не знати було, до кого звертався він в останню хвилину – чи до брата, чи до свого гайдамацького полку, чи, може, до України.

Але Чорний Ворон міг покласти голову під копито своєму Мудеєві, що все це було не так. Василя Чучупаку не могла занапастити кобила. Так, того квітневого дня вона, його Зірка, справді поводилася норовисто. Василь їхав до хутора Кресельці в лісництво на раду отаманів, його супроводжували ще брат Петро Чучупака, боровицький отаман Павло Солонько, Гриб, Квочка, Юрко Залізняк. Усі були в гуморі – раділи першому, вже по-справжньому теплому сонцю і сміялися з найменшої абищиці. Сміялися і з отаманової кобили Зірки, яка, зачувши весняну теплінь, втратила сором і терлася об Солонькового жеребця, поки сідлом розірвала штани самому Солонькові. Той скипів: «Здай, Василю, її на мило, бо наберешся біди!» – «Я на Зірці ще увійду до Києва, – засміявся отаман. – А штани ми тобі залатаємо, скидай хоч зараз». – «Я б уже краще на козі їздив», – плюнув спересердя Павло Солонько.

А в хаті лісника Гречаного вже пахло упрілим борщем, однак до столу не сідали – мали надійти ще хлопці. Поки їх піджидали, сіли грати в підкидного, і Василь Чучупака до драних штанів ще й навішав Солонькові погонів. Той геть похнюпився, перестав з Василем і балакати. Коли це раптом бахнув постріл вартового, всі повискакували надвір і побачили, що лісництво оточила ворожа кіннота. Наші хлопці теж кинулися до коней, та не всі встигли. До того ж схарапуджені коні, прив'язані до тину, намертво позашморгували вузли на поводах, і Василь Чучупака шаблею розрубав того вузла, аби мерщій відв'язати

Зірку. Він першим вихопився на пагорб і за мить уже міг розчинитися в лісі, але озирнувся й побачив, як скручують-в'яжуть його рідного брата і Павла Солонька…

А тепер стій-но, хлопці, знімімо шапки і добре подумаймо своїми твердими головами, як сказала б Євдося. Тепер нехай хтось пояснить мені ось яку штуку: якби хтива англо-арабка Зірка сама розвернулася на тому пагорбі й помчала на іржання чужого жеребця, то чи не зміг би Василь Чучупака вчасно зіскочити з неї або й угатити кулю кобилі у вухо? Зміг би, ще й як!

Але ж він побачив, як в'яжуть його брата, та хай би навіть не брата, в'яжуть боровицького отамана Павла Солонька, який щойно журився за розірваними штаньми, сердився, що Василь навішав йому погонів, а тепер прощався з життям. І якби ж то тільки з життям! Попереду були катування в чекістських мордовнях, де, перш ніж стратити, тобі виколють очі й відріжуть язик. Василь це знав, може, краще за інших. Знав. І, йдучи на свій рішенець, не вагався ані секунди.

Тож хай там знатурилася чи не знатурилась англо-арабка, але він сам розвернув її наопач і помчав назад, щоб розсіяти ворожу лаву зі свого вірного «люйса» і визволити Петра й Павла. Я навіть переконаний, що Зірка несла його рівно і легко, бо добрий кінь завжди відчуває свого вершника, добрий кінь, повірте мені, уміє відчути запал і радість боротьби.

А коли не вдалося розсіяти лаву, коли на другому кружку захлинувся розпечений «люйс» і Василь опинився в тісному кільці кінноти, то підніс до скроні бельгійського бравнінга, і покотилася довга луна від яру до яру, від хутора Кресельці аж до Мотриного монастиря:

– Живи-и-и!

І тоді до нього, вже мертвого, підійшов вислозадий командир ескадрону Митрюха Ґєрасімов, підійшов із жалем великим, що не вдалося живцем захопити отамана, але спершу він здивувався, бо замість страшного бандита побачив хлопця років двадцяти п'яти з білявим волоссям і блакитними очима, які дивилися у квітневе небо і всміхалися першому, вже по-справжньому теплому сонцю. Митрюха Ґєрасімов не витримав, ударив мертвого чоботом, тоді вихопив у когось гвинтівку і кольбою став гамселити в усміхнене, нестерпно красиве лице. Його орда сприйняла цю лють як наказ, кацап'юги юрбою налетіли на мертвого – дрібні, кривоногі, але дуже мордаті, з пласкими, налитими кров'ю мармизами, – вони з дикунським ґелґотанням і матючнею також почали гамселити отамана кольбами, і так гамселили, що приблуда із недалекого Жаботина Федька Пєсков, котрий показав їм дорогу на хутір Кресельці, напужив у штани, і довго не міг допетрати, що це воно таке гаряче

(чи не кров?) стікає по литках. Перелякався в смерть вилупок, хоча й не знав, що через тиждень загойдається в зашморгу на сухій гілляці.

А кацапидли ніяк не могли вгамуватися, і хтозна, скільки б вони ще зганяли злість на мертвому, аж тут гримнув ще один постріл – то вже Митрюха Ґєрасімов вихопив мавзера і пальнув у синє квітневе небо.

– Давольно, прідуркі! Кто нам павєріт, что ето сам Чучупака! Атвєзьом-ка лучше бандіта к его радной матушке! Пусть палюбується.

І вони прив'язали понівечене тіло до коня й поволокли аж у Мельники.

Слідом їхала підвода, на якій везли зв'язаних Петра Чучупаку і Павла Солонька. Петро сидів скам'янілий, а Павло закусив нижню губу, і тоненька цівочка крові стікала йому на підборіддя.

5

Перед Чорним шляхом, що пролягав через ліс, Ворон потяг за повід ліворуч, але Мудей став як укопаний. Став, застриг вухами, і Ворон ще раз завважив, що праве вухо коня живе – навскіс надрубане, трохи вкорочене, проте чутливе і сторожке.

Зовсім недалечко заскрекотала сорока, видно, угледіла простоволосого вершника, а може, запримітила й когось іншого, бо чого б це Мудей зупинився ні сіло ні впало, коли йому велено було «цоб». Ворон зняв з-за спини карабін, взяв його навпереваги і повів очима поміж дерев, поки зачепився поглядом за густу вільшину. Проте нічого не застеріг, то приклав до рота долоню човником і тихо каркнув. За мить у вільшині теж почулося «кар», але якесь несміливе, тонкоголосе, мовби це ота сорока-білобока перекривляла Ворона. Втім, він добре знав, що це не сорока, і клацнув замком карабіна.

– Вороне, ти живий? – почувся голос, а за тим голосом із вільшини виплив вершник на легкому, як тінь, коні, при шаблі, у короткому кожушку й сивій високій шапці з блакитним шликом. – Ти живий…

Леле, це була Дося Апілат, грушківська молода козачка, яка воювала в холодноярському гайдамацькому полку ще з Василем Чучупакою, і Ворон бачив її, може, разів зо три, але так, не в бою. У бою, казали хлопці, це була сатана, вона рубала з обох рук, ординські голови сипалися, як кавуни, і в найгустішій ворожій лаві за нею залишалася кривава просіка. Ворон мало йняв тому віри, бо яка могла бути диявольська сила в тендітному тілі дівчини, хай і гінкому та пружному, але все-таки дівочому тілі, ліпленому не для того.

Що було насправді могутнім у Досі, то це її довга розкішна коса, яку непросто було сховати навіть у глибокій папасі, – Дося заправляла під шапку свій скарб по-факірському якимось особливим фасоном, із таким викрутасом,

що Ворон аж рота розкрив, коли це побачив за першої їхньої зустрічі на подвір'ї Мотриного монастиря.

«Прив'язати?» – грайливо примружила ясні оченята, в яких гарцювало два скупаних у смолі чортиська. Він подумав тоді, що такою косою не одному можна світ зав'язати, але сказав:

«Не треба. Я вже прив'язаний». Чорти в її очах застигли від подиву, Дося так крутнулася на підборах новеньких хромових чобіт, що з острогів посипались іскри.

Після того вони бачилися ще двічі, й щоразу вона глузливо перепитувала у нього: «То як, Вороне? Ти ще на припоні?» Якщо зараз вона знов це спитає, він не подивиться на холод, стягне її з коня й отут, прямо на білій скатертині, покаже, чия шабля замашніша.

Тільки… звідкіля тут Дося взялася?

– А чутка пішла, що тебе вбито, – сказала вона.

– Спершу я теж так подумав.

– Ти часом не привид? – вона під'їхала до Чорного Ворона впритул, і тепер у її очах посміхалося двоє лагідних янголят. – Можна доторкнутись до тебе?

– Якщо не боїшся.

Дося провела пальцями по його бороді, злегенька торкнулася вуст.

– А звідки вертаєш?

– Та з того світу.

– І шапку там загубив, еге?

– Подарував, – Ворон примружив око на Досиних янголят. – А ти як тут опинилася? – здивовано спитав він, хоч дивуватися не було чому: Чорним шляхом вона завжди поверталася в Грушківку, тож і тепер їй лежала така дорога, тільки цього разу Дося їхала в своє село надовго, вважай, до весни, адже на зиму лісовики йшли під землю. Майже до середини березня вони осідали в землянках, і Досі там було б, може, й весело, але трішки незручно і страшно – не тому, що вона така пані, але… зрозумій мене, Вороне, я все-таки жінка, мені треба вчасно й помитися, і розчесатися, і ще дещо зробити, а це не так просто, як вашому братові. Хоч воно кожному важко жити кротом.

– А мені й під землею весело, – сказав він.

– У гурті, може, й так, – погодилась Дося. – Але… ти ж не любиш, коли від жінки пахне козою?

– Якщо молодою і чистою, то чого ж?

Ворон сіпнув ніздрями – відчув якийсь невловимо знайомий запах, що легенько війнув від Досі. Дражливо приємний, але невгаданий.

– А що, хлопці не можуть вирити для тебе окрему земляночку?

– Хіба що на двох із тобою, – засміялася Дося так білозубо, ніби хто жменю перлів сипнув перед ним, і сміялася виклично й довго, поки на очі їй не набігли сльози. Вона враз притихла й міцно стулила губи.

– Досю, – сказав він, – пробач.

– За що?

– Не знаю… – Ворон так зніяковів, аж Мудей переступив із ноги на ногу. – Ти така гарна…

– Не бреши. Давай краще попрощаємось, Вороне, га? Попрощаймося до весни. – Вона підняла праву руку вгору, він зробив так само, і їхні відкриті долоні спершу притулилися одна до одної, а потім зімкнулися в дружньому потиску. Це був чоловічий жест прощання, але ж Дося мала вояцьку славу, а отже, і право на козацький звичай.

Потиск її руки був міцний, ця рука справді вміла тримати і шаблю, й рушницю, тільки ж на Ворона знову війнуло не порохом, а… чим, чим? – чимось невловимо знайомим, що могло сходити лише від жінки.

– До весни? – подивилася йому глибоко в очі.

– До весни.

Дося торкнула коня острогами, і він, легкий, мов тінь, поплив убік Чорного шляху. Та від'їхавши кроків на десять, вона враз натягла повід.

– Гей, Вороне! Тримай!

Він і не зоглядівся, як у повітрі майнула сива папаха з блакитним шликом, і Ворон випростався у стременах майже на повен зріст, аби її упіймати.

– Це щоб не замерз у Холодному Яру!

Довга важка коса, вивільнена з-під папахи, розгорнулася, мов жива, обвилася довкола шиї, сягнула пояса й лягла аж на круп коня.

Вершниця щезла за деревами, а він, спантеличений, ще довго тримав у руці ту шапку, поки нарешті накинув на голову. […]

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

1

«В Гуннском лесу опять появилась банда Веремия в количестве 80 штыков и 30 сабель при 2 пулеметах «максим» и 5 «льюисах». Бандиты среди белого дня совершили внезапный налет на Златополь, ограбили волисполком, телефонную станцию, захватили в плен начальника милиции, который, по некоторым сведениям, работал на них. Известно, что среди бандитов существует обычай, когда один из них берет себе псевдоним погибшего главаря, однако есть основание считать, что атаман Веремий не погиб и продолжает свое кровавое дело. Предпринимаются все попытки выяснения этого факта.

Уполномоченный Дьяконов».

(Із донесення уповноваженого Кременчуцького губчека в Чигиринському повіті від 6 грудня 1921 року.)

Вони під'їхали чотириколісною бричкою до хати – це край села, біля Кривого Узвозу, де жили Веремієва мати та його молода дружина Ганнуся, і спершу спокійно так почали розпитувати, де їхній господар, чи не давав знати про себе, коли він востаннє навідувався додому? Мати й Ганнуся в один голос божилися, що не з'являвся він хтозна й відколи, як завіявся десь ще в Пилипівку, то тільки його й бачили.

Високий приходень у шкірянці з тонкою гусячою шиєю, обсипаною прищами, сказав, що коли чоловік завіявся невідомо куди, то треба піти в управу і заявити: мовляв, він одкинувся од хати, від жінки і матері, то й вони, жінка і мати, відмовляються від нього; а не зречетесь – будете відповідати перед соввластю, якщо він подався у банду чи в петлюрівську шайку.

Та як же ми будемо відмовлятись од нього, – мати на те, – коли невідомо, чи він хоч живий, чи, мо', вже його кісточки десь у сирій землі, гріх же великий – відмовлятись од мертвого.

А що, може, чули щось про загибель його? – ще дужче витягнув гусячу шию той у шкірянці. Та де ж бо ми чули, як ні слуху ні духу від нього, – знизала плечима Ганнуся й мимохіть приклала руку до свого лона, де віднедавна почула, що воно вже ворушиться.

Вона справді не знала, що з Веремієм, – докотилася чутка, що загинув під Гунським лісом і там його поховали, а потім люди казали, що ні, то брехня, отаман не з тих, кого так легко вбити, він тільки поранений і переховується в надійному місці, то він лишень підманив так червоних, поклавши в труну іншого чоловіка у брилі й вишиванці, аби його більше не шукали і дали спокій жінці та матері. Десь, мов, прохопився словом його ад'ютант на прізвисько Чорт, що начебто отримав чудернацьку записку від Веремія, – Чорт прийшов до клуні, де вони з отаманом умовлялися стрітися, якщо розминуться в бою, та замість отамана знайшов там тільки записку, нашкрябану його рукою:

«Мене буде поховано в Гунському лісі за двадцять кроків на схід од старезного дуба».

Але хто ж це знає наперед, коли жде його смерть і де його закопають?

Потім ще люди стали шептатися, що козаки поховали Веремія на старому цвинтарі в їхньому-таки селі, поховали серед ночі, так, щоб навіть жінка і мати не знали, бо рано чи пізно викажуть своїми слізьми могилу отамана.

Довго мучилися-вагалися Ганнуся з матір'ю, не хотіли брати гріха на душу, та й страшно було, але невідання було ще тяжчим, і тоді вони вдвох

уночі таки пішли на старий цвинтар, де вже давно не ховали нікого, пішли і знайшли там свіжу могилу серед запалих гробків та похилених трухлявих хрестів. І стали копати, й докопалися, грішники, до труни, натерпілися страху до холодного поту, тільки та свіжа труна також була без небіжчика, але… лежала в ній закривавлена Веремієва вишиванка.

– Аґа, ні слуха ні духа, значіт, – рипнув своєю шкуратянкою той, що мав прищаву гусячу шию. – І атказивается ат нєво ви нє сабіраєтєсь. Ну так сматрітє жє! Єслі вдруґ етот слух ілі дух паявітся, таґда пєняйтє на сєбя! Таґда і вас пахаронят зажіво.

Заброди пішли, але Ганнуся знала, що це тільки початок. Вони б давно з'їли їх із матір'ю живцем, та не зробили цього тільки тому, що сюди ще міг навідатися Веремій. Вони не відчепляться від них, поки не знайдуть його живого чи мертвого. Серце підказувало їй, що Веремій живий, інакше чого б ото замість небіжчика клали в труну лише його одяг? – така омана була для неї незрозумілою і навіть зловісною. Ганнуся тільки розуміла, що хтось затіяв зухвалу гру, і цей хтось скоріше за все був її чоловіком, а раз так, то він – живий, мертві не годні на жарти, навіть якщо за життя вони були вдатні до найхимерніших витівок. А якщо Веремій живий, то все, що він робить, має свій глузд, і рано чи пізно чоловік неодмінно до неї обізветься чи подасть якийсь знак. […]

2

Ніколи я не був мародером, та завжди з якимось дурним лоскотом у грудях любив потрусити потайні чужинські кишені, планшетки й портфелі, які носила не дрібнота, а здебільшого «риба» серйозніша, – в суконних френчах, шкірі і хутрах. Траплялися там, звісно, й коштовні речі, та ще цікавішими були всякі папери, що стосувалися нашого брата більше, ніж кого іншого. Я не кажу про більшовицькі агітки, які годилися нам хіба що на «козячі ніжки», а от їхні приписи та настанови були для мене справжніми знахідками.

Чого коштувало бодай оте «суворе попередження», яке я знайшов у планшеті головного черкаського «бебеха» Яші Гальперовича, котрий так необачно відважився дістатися на автомобілі аж до Кременчука – непоказного містечка, якому, мабуть, ніколи й не снилося, що воно стане губернським містом, але хай низенько вклониться Холодному Яру та його лісовикам, – це через них виникла ґвалтовна потреба створити новий губернський центр ближче до «осиного гнізда бандитизму». І потяглися до Кременчука всі оті губревкоми, парткоми, БеБе, губчека, військкоми та всілякі інші «коми», яких наплодила комуна.

Однак я не про те, я хочу сказати про головного черкаського «бебеха» Яшу Гальперовича, який наважився вирушити в таку небезпечну дорогу на авто

лише з чотирма чекістами-охоронцями, якщо брати до уваги й шофера. А наважився Гальперович покозиритися на американському «пірсі» з відкритим верхом тільки тому, що довкола головних доріг кишіли тоді регулярні частини червоних, котрі день у день прибували цілими ешелонами на станцію Бобринську й розповзалися, як мурашва, в напрямку Чигирина, Кам'янки, Черкас, Звенигородки, Знам'янки… Були то невеличкі на зріст, карячконогі, пихаті й нахраписті москалі, довготелесі, товстошкурі латиші з крижаними очима, вовкуваті й вічно голодні китайці, яких наші селяни називали «сліпими», юродиві з лиця чуваші та башкири, і в усіх на язиці крутилося одне загадково-страхітливе слово «Хальоднияр». Усі вони думали-гадали, що ж воно таке, цей «Хальоднияр», що ж воно за сила така незвичайна, на яку їх перекинули з найвіддаленіших фронтів, проте цього ніхто не міг до пуття розтлумачити. Москалі казали, що Хальоднияр – це якась древня фортеця ще князя Долгорукого, де всі люди велетенські і довгорукі, чуваші та башкири вважали, що Хальоднияр – це ім'я якогось великого полководця, щось таке, як Чингізхан, котрий так розперезався, що не хоче визнавати комуну, китайці сподівалися, що це така закраїна, обгороджена високим муром, де хоч і холодно, зате повно рису і всілякого їдла, але тим їдлом не хочуть із ними ділитися, а латиші нічого не думали, вони просто були латиськими стрільцями і мовчки ждали наказу.

Отож головний черкаський «бебех» Яша Гальперович сміливо, з вітерцем і форсом вирушив у відкритому американському «пірсі» на Кременчук, і так не дуже далеко й заїхав, як за Худоліївкою вигулькнуло йому назустріч кілька кіннотників у рогатих шапках-будьонівках з величезними ганчір'яними зірками на лобі.

Яша Гальперович звелів водієві зупинитися, аби розпитати в будьонівців, чи не чути тут на дорогах контри.

– Какой часті? – спитав він суворим командирським голосом, завваживши, як кіннотники обступають «пірса» з усіх боків. Либонь, такого ще й не бачили.

– А что – нє відно? – пика будьонівця, який нагнувся над Яшею, аж лисніла від посмішки.

– Я спрашіваю, какой часті!

– Особово назначєнія, – відповів нахаба. – Ілі я на вовкулаку похож?

Я ледве не розреготався, спостерігаючи за цією комедією, бо то й справді був мій хорунжий на прізвисько Вовкулака. Сам же я сидів верхи у придорожньому лісочку, щоб не сполохати чекістів довгим чубом і бородою.

– Попрошу пред'явіть документи! – Вовкулака впер дуло карабіна в нагрудну ліву кишеню френча.

– Да как ви смєєтє? – верескнув Яша Гальперович, і його бурякове від злості лице раптом взялося крейдою. Він побачив, що кіннотники, які з усіх боків милувалися «пірсом», в одну мить звели рушниці. До горлянки шофера навіть було приставлено довгу кавалерійську шаблю, і коли в того від хвилювання ворухнувся борлак, то на ньому з'явилася червона цятка.

Яша все зрозумів, його напружена позитура ураз зів'яла.

Один чекіст викликав у мене повагу. Він потягся правою рукою до нагрудної кишені, начебто дістати документи, та зненацька в тій руці, мов з рукава, з'явився маленький, як іграшка, револьвер «кобольд», бідолаха приставив його до підгорля й натиснув на спуск. Постріл був зовсім тихенький, мій Мудей після відра ячменю пахкає голосніше, а це так – ніби комар чхнув, і слава Богу, бо в наші плани не входила стрілянина. Але й після того слабенького пуку голова чекіста якось так чудно тріпнулася, і він, уже мертвий, зовсім спокійно відкинувся на спинку сидіння, викликаючи в мене не тільки повагу, а й схвалення.

Хлопці, щоб не заляпати таку гарну машину кров'ю, витягли з неї зомлілого Гальперовича та ще двох напівпритомних чекістів і потягли в лісочок. Вовкулака, вмостившись поруч із водієм, наказав правувати за ними.

По правді сказати, я лише тут, у переліску, дізнався, хто потрапив у наші сіті. Коли переглянув їхні документи, серце моє заспівало.

Гальперович, трохи оговтавшись, попросив мене відійти убік поговорити віч-на-віч.

– Ви – Чьорний Ворон?

– Білих воронів не буває, – пояснив я йому.

Яша Гальперович нервово кивнув, навіть спробував усміхнутися. Потім, натужно ковтаючи повітря, прошамкотів:

– Маіх папутчікав слєдуєт нємєдленно ліквідіровать. Таґда я, как начальнік уєзднаво ББ, смаґу вам пріґадітся.

– Цікаво, – сказав я. – Чим же?

– Для сваіх прідумаю вєрсію, как я чудом вирвался із бандітскіх кахтєй. А патом, нємноґа спустя, смаґу передавать вам чєрєз связних очень важную інформацію.

– Наприклад? – подав я надію Яші.

– Напрімєр, ґдє і каґда на вас ґатовітся аблава. Ілі кто срєді вашіх людей являється нашім аґєнтом.

Мене вразила його дурість. Напевно, страх потьмарив Гальперовичу мізки, бо він плів нісенітницю. Я сказав:

– Для початку ти сам зліквідуєш своїх. Зарубаєш їх шаблею.

– А можно с револьвера? – облизав він сухі губи.

– Ні, не треба лякати горобців. Ти їх зарубаєш.

– Я, знаєте, не кавалєріст, не умею арудовать саблей.

– А ти бий тупим боком, – порадив я. – Поміж вуха. Як кролів.

– Таґда паставтє всєх траіх рядишком спіной ка мнє.

Ми підійшли до чекістів, що тремтіли в оточенні моїх хлопців, і я наказав їм стати рядком один біля одного.

– Страчувати вас напросився таваріщ Гальперович, – сказав я, подаючи йому шаблю. – Поверніться до нього спиною і станьте на коліна.

– Іуда, – процідив рудий вирлоокий «бебех», схоже, що вихрест, але першим повернувся і став навколішки. Він знав, що так легше вмирати, тому ще й нагнув голову. Те саме зробили й інші – мовчки, з якоюсь викличною покорою.

Цього вирлоокого Гальперович, звісно ж, і рубонув першим.

Проте вдарив не тупим боком, а гострим, і я подумав, що шаблю він тримає не вперше. Рубав не по шиї – по тім'ю. Жертви без жодного звуку падали ницьма з розколотими черепами, червона юшка бризкала Яші на чоботи й галіфе.

Головний черкаський «бебех» подивився на мене з псячою відданістю й почуттям виконаного обов'язку:

– Ну как?

– Іуда, він і є іуда, – зітхнув я. – Не хочу об тебе навіть шаблю поганити. Повісити його.

Він упав на коліна, благав його вислухати, щось белькотів про «сєкрєтноє сотруднічєство», а потім загріб п'ятірнею жменю землі, змішаної з кров'ю і мозком його «таваріщєй», запхав до рота й почав жувати.

– Нє вєрітє? Клянусь вам… Я готов зємлю гризть!

– Вона не твоя, – сказав Вовкулака.

Яша Гальперович так заївся збагрянілою землею, розмазавши її по всьому писку, що мені стало бридко.

Несосвітенна мара вилупила до мене великі, мов курячі яйця, баньки, белькотіла якесь безглуздя, а потім ухопила мене за чобіт і припала до нього своїми закривавленими губами.

Я махнув хлопцям, щоб не зволікали. А мої хлопці полінувалися зробити це врочисто, звісивши з міцної гілляки кругленький зашморг. Вони нагнули молоду березу, прив'язали за шию Яшу Гальперовича його ж таки паском майже до вершечка і відпустили. Гнучке деревце не вирівнялося, лишень шарпнулося вгору й загойдалося так, що Яша час від часу діставав ногами землі, але, метляючи ними, тільки відштовхувався вгору й бовтався на бідній березі, мов яка потороча.

Жаль було залишати в лісочку «пірса», проте їхати битими шляхами нам не годилося, а для лісу цей тарантас не підходив.

За ліпших часів він би нам знадобився, чорноліський отаман Пилип Хмара таку машину колись запрягав кіньми й катав дівчат, але то ж Хмара, він навіть випускав власні гроші у своїй окрузі – ходили в його Цвітній та по інших селах тільки такі кредитки Тимчасового уряду, на яких стояла печатка-тризуб і підпис «Хмара». Нам, сірим, зараз було не до того. Ми тільки забрали з машини скриньку гранат «мільса», кулемет «шоша», взяли також ящик доброго вина з печеною поросятиною та паляницею. Розжилися ще на два новенькі парабелуми, три револьвери «штаєр» і вже згаданий німецький «кобольд», але цю іграшку важко назвати трофеєм, бо вона годилася хіба що для дам та самогубців. Мене більше потішив планшет Гальперовича.

Хлопці повкидали мертвяків назад у машину, навіть Яшу Гальперовича відчепили з берези й поклали туди, де взяли. Націдивши з бака бензину, облили трупи й викотили «пірса» на дорогу – з вогнем у лісочку не бавилися, бо ще покійний Василь Чучупака постановив давати по двадцять шомполів «на голе тіло» кожному, хто занапастить бодай одне дерево. Лише тут, на дорозі, Вовкулака, закуривши цигарочку, кинув сірника на мокрого Яшу.

– Обсохни, стерво!

Ми вже були далеченько, коли рвонув бензобак і над «пірсом» закурів чорний дим.

У планшеті Гальперовича я знайшов давно відому нам пожовклу «Инструкцию агитаторам-коммунистам на Украине», яка, між іншим, мені дуже подобалася. Наче писав її не Троцький, а сам Симон Петлюра. Чого варта була хоча б ось така правда-матінка:

«Вы должны помнить, что коммуну, чрезвычайку, продовольственные отряды, комиссаров-евреев украинский крестьянин возненавидел до глубины души. В нем проснулся спавший сотни лет вольный дух запорожского казачества и гайдамаков. Это страшный дух, который кипит, бурлит, как Днепр на порогах, и заставляет украинцев творить чудеса храбрости. Это тот самый дух вольности, который давал им нечеловеческую силу в течение сотен лет воевать против своих угнетателей – поляков, русских, татар и турок…»

Але це було невинне застереження порівняно з тим приписом, що я знайшов у планшеті. Мені він нічого нового не відкривав, однак потрібен був козакам, які, виморені роками боротьби, змучені лісовим життям, ні-ні та й подумували про амнестію. Таких я навчився розпізнавати здалеку. Зажуриться чоловік, ходить, як припутень, не їсть, не п'є, світ йому не милий. Я силоміць не тримав нікого, відпускав заломлених та зневірених під три вітри. Забороняв

тільки покидати загін самовільно, без попередження, і брати з собою зброю – там, голубе, скажеш, що воював косою. І якщо когось видаси, то знаєш сам: дістанемо й на тому світі.

Той припис мав гриф «Совершенно секретно»:

«Поддавшихся на амнистию бандитов националистической окраски поначалу ни в коем случае не расстреливать и не брать под стражу, а наоборот, после тщательной проверки привлекать к работе в соворганах, в частности в милиции, использовать в качестве агентов, секретных сотрудников, информаторов для оперативного выявления оставшихся в лесу банд и подполья. Амнистированных главарей немедленно отправлять в Харьков якобы для дальнейшего осведомления и только там после допросов уничтожать».

Коли ми повернулися до Лебединського лісу, я зібрав козаків, прочитав уголос цей папір і передав його шеренгою, щоб кожен міг роздивитися на власні очі. Втім, усі й так знали, що в більшовицьку амнестію може повірити лише дурень. Але змора і безпросвітність боротьби робили своє.

Папір повернувся до мене, я зіжмакав його, кинув під ноги і наступив чоботом. Потім сказав:

– Ще раз повторюю вам, що нікому не боронитиму явитися на амнестію. Це приватна справа кожного. І так само присягаюся вам, що особисто я залишатимуся в лісі доти, поки зі мною буде хоч один козак. А там як Бог дасть.

3

«Вертайсь росою»… Завжденний сум оселився в Чорному Воронові після того, як зустрів Її – ту, що колись присоромила його, бравого офіцера з трьома Георгіївськими хрестами на грудях, устидала тяжко й негадано, розбудивши в ньому приспаний гонор.

У Ворона (тоді ще не Ворона, а штабс-капітана Черноусова – зробили в армії з Чорновуса) за плечима вже була Омська школа прапорщиків, була війна «за царя і отечество», потім за «душку Керенського», де він сам напросився до ударного батальйону смерті і не раз ходив попідручки з кістлявою свашкою. Першого «георгія» отримав за те, що під обстрілом німців зняв із колючого дроту вже мертвих трьох юнкерів. І ось нагорода самої долі – перед Лютневою революцією він дістав призначення до Другої дивізії, яка дислокувалася тоді в Умані, за п'ятдесят верст од його батьківської домівки.

Прибувши до штабу дивізії, зайшов до канцелярії, де черговий офіцер оформляв документи, і тут Черноусова піджидав отой випадок, що перевернув його сонну, прибиту війною душу. У кімнаті сиділо ще дві молоденькі панянки,

які, пирскаючи смішком, перешіптувалися між собою, й одна з них так подивилася на незнайомого штабс-капітана, що той почав затинатися.

Сірі насмішкуваті очі, коротка русява стрижка, а далі – не питай. Туальденорова блузка з чорною краваткою, легенька ситцева спідниця, а нижче – тримайтеся, панове офіцери! – рожеві фільдеперсові панчохи щільно облягали ноженята в черевичках на високому підборі. Московським модницям – стулити варги й не дихати.

Штабс-капітан Черноусов, відповідаючи на запитання поручника, затинався, немов контужений:

– В Мос-сквє я п-поначалу бил пріпісан к восьмому грєнадьорскому полку, а п-п-потом…

– Хвилинку! – раптом озвалося це диво в рожевих фільдеперсах. – А чому ви розмовляєте по-московському? Хіба ви не українець?

Тут георгіївському кавалеру зовсім заціпило. Вона що – знущається? Чи це в них такі жарти? Він розгублено повів бровою у бік штабіста, на обличчі якого заграла змовницька усмішка.

– А й справді, – відклавши ручку, поручник теж заговорив українською. – Настає наше время. Армія українізується. Треба ловить момент. Ви де хочте служить – в Умані чи, може, в Черкасах?

– У Черкасах, – не довго думаючи, відповів він: звідти ще ближче було додому.

– Ну от і добре. Там якраз у двісті дев'яностому полку є місце ротного.

– Дякую. З такої оказії дозвольте запросити вас, пане поручнику, і вас, милі панни, на келих шампанського. […]

– А ви звідки родом? – сірі очі відкрито дивилися на Чорновуса з-під русявого чубчика.

– Я народився в Лебединському лісі під волоським горіхом.

Це була правда.

Його батько був лісником, жили вони в лісництві, а пологи приймала стара повитуха Перчиця – матінка сліпої Євдосі.

– Ми земляки, – сказала Тіна. – Я зі Шполи. І, мабуть, зривала горіхи з того дерева, під яким ви народилися.

– Щасти вам, пане капітане. Дасть Бог – побачимося. […]

* * *

Наступного дня він уже був у Черкасах, куди також докотився грім революції. Той грім розбудив Україну, яка, здавалося, не прокинеться вже ніколи. Колись офіцерові ударного батальйону смерті Черноусову навіть уві сні не могло привидітися, що він стане курінним 25-го Черкаського куреня і,

зупиняючи ешелони на станції Бобринській, ставитиме до муру тих солдатів та офіцерів, з якими пліч-о-пліч ішов за «царя і отечество».

Але й більшовицька пропаганда робила своє. Виморені війною і затуркані обіцянкою «земельки», багато вояків утікало додому, дехто кинувся «грабувати награбоване», повсюди вешталися ватаги дезертирів – своїх і чужих, які перетворилися на бандитів і головорізів. Зрештою і в його курені залишилося всього-на-всього двадцять сім козаків, одрізаних від розпорошеної Армії УНР, й одного разу на станції Цвіткове на них посунула хмара п'яних москалів-дезертирів, що вивалила з вагонів у пошуках легкої здобичі. З образливою матючнею та улюлюканням вони заходилися зривати з козаків жовто-блакитні військові відзнаки. Якийсь дикун з розхристаною на всі груди гімнастеркою – чи не їхній ватаг – під загальний регіт підійшов до курінного Чорновуса й потягся п'ятірнею до його лівого рукава, на якому золотів тризуб.

– А ето што за цацкі?

Чорновус на вагання часу не мав: вихопив шаблю, махнув з усього плеча, і чужа рука, відтята по лікоть, упала на землю.

Натовп ураз принишк, очманілі москалі, потупивши голови, дивилися на відрубану руку, яка ще жила й ворушила розчепіреними пальцями.

– А тєпєрь всєм по вагонам! – скомандував Чорновус. – Станція окружена, за нєпослушаніє растрєл на мєстє!

Юрба, мов дим, повалила назад у вагони, підмівши й свого верховоду, який від болю та жаху здурів – оглядаючись на перон, він поривався забрати мертву руку.

У тій колотнечі з вошивою кацапнею наздогнала біда й Чорновуса – він підхопив тиф. Довго била його трясця, марив днями й ночами, і навіть тоді, коли побачив над собою її сірі очі, думав, що йому привиджується. Та ні. Немає лиха без добра, тож і цього разу так випала карта, що доправили його знов-таки аж до Умані, до земської лікарні, де вже лежало чимало наших. А поміж сестер-жалібниць, котрі доглядали за ними, якимось дивом опинилася Тіна. Не дивом – сама напросилася, коли почула, що хворим бракує догляду, адже мало хто мав охоту ходити біля тифозних.

Диво було тільки в тому, що тут вона побачила знайомого штабс-капітана. Лежав худий, змарнілий, обстрижений наголо.

– Це… ви? – ворухнув пошерхлими губами, які спекла вогневиця.

– Ми, – всміхнулась вона.

– Де я?

– У Лебединському лісі під волоським горіхом. Оце вдруге народилися на світ. Я – ваша повитуха і зараз буду вас сповивати.

Тіна тоді не лише виходила його, а й ще раз вирвала з обіймів тієї кістлявої свахи, що любила ходити з ним попідручки. Якось до Умані вдерлися москалі і, певна річ, наскочили на лікарню.

Спершу в коридорі почулися тупіт і крик, потім у сусідній палаті бахнули постріли. Один, другий, третій… За якусь мить прибігла Тіна з сувоєм марлі і ні сіло ні впало почала обмотувати йому руки – від долонь аж до ліктів: «Скажеш, обкидало виразками».

Щойно скінчила, як до палати зайшло двоє вилицюватих з наганами.

Ще зовсім молодий козак Петрусь, який лежав на сусідньому ліжку і шепотів собі нищечком молитву, не витримав, натяг на голову простирадло. До нього першого й підійшли.

– Нам твая ґалава нє нужна, ти нам ладошкі сваі пакажі! – Вони здерли з Петруся простирадло і втупилися в його руки. – Аґа, всьо панятно, ну так палучай!

Гахнув наган – Петрусева голова підстрибнула на подушці, і він навіки затих із дірочкою в лобі, навіть не зрозумівши, що вони вгледіли на його руках. А що? Коли долоня порепана й мозоляста, то, виходить, ти пролетар, а якщо чиста і чепурна, то – буржуй.

– А ето што за варєшкі такіє? – убивця витріщився на Чорновусові забинтовані руки.

– Язва, – сказала Тіна російською. – Страшниє язви обсипалі єго рукі.

– Сібірская, што лі?

– Єщьо пострашнєй. Прєждє, чєм сюда входіть, вам слєдовало би одєть марлєвиє маскі.

– Тваю мать! Ємєля, рвьом когті атсєдова!

Москалюги миттю звітрилися з палати, можна було перевести подих, але поруч лежав мертвий Петрусь, за стіною стогнали поранені, і Чорновуса раптом охопив сором за ці перев'язані руки. Було мерзенне відчуття, що він когось перехитрив, виміняв своє життя на Петрусеву смерть. Він навіть не подякував Тіні за кмітливість, за порятунок, цілий день пролежав мовчки, а ввечері сказав їй, що вже зовсім видужав.

– Поможи мені добратися до Мокрої Калигірки, – попросив він.

– Куди-и-и? – здивувалася Тіна. – Тобі ще треба піддужати.

– Та я здоровий, як бик! – він сердито скочив із ліжка й випростався на повен зріст, трохи не дістаючи головою стелі. Але похитнувся, взявся за металеве бильце, яке ледь не зігнулося в його руці.

– Ну. І що далі? – знизу вгору дивилася на нього Тіна.

– Далі? Я починаю нову війну. І тут мене ніхто не спинить. Навіть ти, моя пташко. Чуєш? Я починаю нову війну.

Він і цього разу не попрощався з нею по-людському. Пішки, обминаючи села й гамірні місця, добирався додому. По селах чулася безладна стрілянина, моторошні крики, голосіння жінок і валування собак. Уночі небо палахкотіло заграваами пожеж – здалеку було видно, де порядкують московські каральні загони.

У Лисячій балці, недалечко від Мокрої Калигірки, його перестріли козаки Семена Гризла і привели до отамана – перевірити, хто такий. Кремезний, хоч і приземкуватий, Гризло здивував насамперед своїм убранням: синій жупан, розшитий жовтими позументами, шаровари, козацька шапка-бирка, з-під якої над чолом стриміло пасмо русявого чуба. Гострі кінчики вусів були хвацько закручені вгору, що надавало обличчю отамана веселого молодецтва.

– Відкіля будеш? – зміряв він Чорновуса очима. – Тіки не крути хвостом, бо моя шабля зразу чує брехню.

Чорновусові не було чого кривити душею, і Гризло йому повірив. Та і як не повірити землякові, якщо отаман навіть пригадав його батька – знався-бо чи не з усіма лісниками в окрузі.

– Приставай до мого коша, – запропонував Гризло.

– Я не проти, – відповів Чорновус. – Але дозвольте, пане кошовий, спершу провідати рідних, а тоді вже порадимося, як бути далі.

Гризло похитав головою.

– Що то за козак, який журиться за домівкою? Нема коли радитися. Вчора в Мокрій Калигірці більшовики розстріляли сорок наших людей та ще й повісили шістьох жидів, які шили нам одяганку і чоботи. Треба негайно поквитатися.

– Треба, – сказав Чорновус, розглядаючи отаманів жупан ще з більшою цікавістю. Не вірилося, що таку жупанину могли скроїти калигірські жиди.

– Ми повинні показати кацапам і нашим селянам, хто тут господар, – вів далі Гризло. – У містечку стоїть чимала частина, та якщо вдарити знагла, то можна її втовкти. Я вже сьогодні можу виставити три сотні кінних.

– Уночі! Треба вдарити вночі, пане отамане, – втрутився у розмову козак із широко ошкіреним ротом, з якого визирали чималі ікла.

– Цей любить воювати тіки вночі, – поблажливо осміхнувся Гризло. – Через те й назвали його Вовкулакою. Не переживай, буде тобі і вночі. […]

Опираючись на сучкуватий костур, Чорновус шкутильгав безлюдною вулицею до базару (хоч давно зрозумів, що базару сьогодні не буде, – люди сиділи по хатах), поглядав спідлоба туди-сюди, поки й побачив розгромлену оранду. Чорні діри вибитих вікон, навіть рами потрощені, двері зірвані із завісів, під облупленими стінами – бите скло, черепки, розвіяне пір'я…

Невдовзі він угледів і Беня – на шибениці серед повішених перед базаром упізнав його по рудій борідці та горбатій спині, яку не випростав навіть тягар смерті.

Чорновус пошкандибав у бік млина, і тут на греблі його перестрів кінний роз'їзд.

– Куда, старче, путь дєржіш? – спитав вухатий москаль, такий п'янющий, що однією рукою тримався за повід, а другою вчепився у гриву коня.

– Іду на багатиє сьола.

– А нє скажеш, ґдє здєсь вєсьолиє дєвкі жівут?

– Я чєловєк нє здєшній.

– А випіть хошь?

– Нє, мнє би покушать.

– Таґда дєржі, – вухатий дістав із кишені штанів цукерку. – Паабєдаєш!

Він зайшовся таким божевільним реготом, що ледве не випав із сідла.

Це була м'ятна «кумхвета» із Беневої корчми.

Зате щедрим виявився Гризло. Того вечора він подарував Чорновусові рушницю Манліхера, кольта, дві «кукурудзи», а насамкінець підвів коня-дончака, на якому грав кожен м'яз.

– Не знаю, як він і зветься, – сказав, ніби виправдовуючись, Гризло. – Позичив в одного рогатого, та забув спитати ім'я. Ет, нехай буде хоч і Мудей, аби добре носив.

– А хто такий Мудей? – схвильовано спитав Чорновус, беручи коня за вуздечку.

Гризло знизав плечима.

– Хто його знає. Мудей, та й усе. На ось, візьми ще нагайку.

Кінь був гінкий, довгоногий – отаман знав, для чийого зросту його підбирав. Чорновус не міг вгамувати тремтіння в руках, коли мацав себе по кишенях. Нарешті знайшов цукерку, розгорнув, підніс на долоні коневі.

Від дотику шовкових губ лоскіт пробіг аж у грудях. Серце його заспівало. Він притулився лицем до шиї коня і не бачив, як засвітилися очі у Гризла.

Операцію розпочали о четвертій ночі, коли п'яна москальня захропла найміцнішим сном. Спершу тихо, без писку, вкоськали застави, прибрали стійки біля школи та цукроварні, а потім ударили з усіх сил. Москалі вискакували з дверей та вікон у самій білизні, спросоння тікали навпрошки хто куди бачив, миготіли кальсонами через тини, перелази, городи, садки. Але ж якою доброю мішенню були ті кальсони вночі! І як злагоджено стукотіли «максими» та «люйси», як весело репалася «кукурудза», як тонко й заливисто тьохкали кулі! Злякано іржали коні, багато їх уже без вершників тупотіли темними вуличками, збиваючи з ніг своїх і чужих. Зойки, стогони, прокльони,

брудна московська лайка злилися в суцільний лемент, що дражливо пах ворожою кров'ю.

Коли потрохи розвиднилося, вони побачили, якого чосу завдали москалям. Містечко було всіяне трупами, що, розпластані й зкоцюрблені, валялися в пилюзі, в бур'янах, попідтинню, на городах, левадах. Один неборака звисав із плоту в таких загиджених кальсонах, що бридко було дивитися, інший десь по дорозі загубив свою голову (видно, наткнувся на шаблю) й захолов у калюжі смолянистої крові, ще один лежав на купі гною з випущеними кишками.

Чорновусові сподобалося, як його новий товариш Мудей спокійно переступає ворожі трупи – тривожно форкнув тільки тоді, коли вгледів перед собою вбитого коня. Обминув його, відвернувши голову, й далі пішов твердим, пружним кроком.

Попрацювали вони, як добрі молотники, але Гризлові було мало.

– Хлопці, це ще не все! – кричав він, змахуючи кров із розбитої брови. – Їх багацько розбіглося по кущах! Виловімо всіх до одного. Чуєте? Всіх!

Та козаків не треба було підганяти. Розгарячілі від бою, збуджені запахом чужинської крові, вони розсипалися полем, балками, перелісками, заглядаючи в кожну шпарину. Як не тут, то там виринав Гризло, і над полем розлягався його радісний крик:

– Усіх до одного! Чуєте, хлопці?

Правий вус отамана, почервонівши від крові, що стікала з брови, опустився вниз, але молодецтво так само вигравало на його розпашілому виду. Чорновус аж рота розкрив, коли Гризло витяг з кущів зіщуленого москаля і так рубонув його навхрест, що голова відлетіла разом з плечем та рукою.

«Добре, батьку!» – крикнув йому Чорновус, завертаючи коня у виярок, порослий низькими кущами ожини. […]

Слава про перемогу повстанців у Мокрій Калигірці миттю облетіла довколишні села. До Гризла почали сходитися селяни зі всієї Звенигородщини. Несли зброю, харчі, приводили коней.

Отаман хотів наставити Чорновуса начальником штабу, та згодом усе повернулось інакше. Партизанити краще малим загоном: зручніше маневрувати, переховуватися, уникати переслідувань, та й харчуватися легше. Що більше прибувало людей, то все це давалося тяжче і тяжче. Гризло вирішив розділити свій кіш на два загони – з одним Чорновус відійде до Лебедина. А як буде треба, зійдуться докупи і ще разом підуть на Київ.

Коли Чорновус формував свій відділ, до нього попросився нічний одчайдух Вовкулака. Гризло не образився.

– Так – то й так, – погодився він. – Жаль мені розлучатися з таким козарлюгою, але для початку це тобі буде добра підмога.

Отаман трішки спохмурнів, та потім загадкова усмішка заграла в його закручених вусах.

– А знаєш, чого Вовкулака пішов до лісу?

– Ну, як чого… – не зрозумів Чорновус.

– Начитався Шевченка. Я часто питаюся у новачків: чого ти до мене прийшов? І чую: в того москалі хату спалили, того пограбували, у того дівчину зґвалтували… У нас завсігди так було – поки заброда не заллє сала за шкуру, ми нічичирк. А цей мені каже: прочитав «Кобзаря». Ти таке чув коли-небудь? Щоб чоловік прочитав Шевченка і став «бандитом»? От де сила! Це я до того, аби ти знав, що треба часом почитати козакам уголос. Краще за всяку муштру.

І ще одну пораду дав Гризло: якщо Чорновус ступив на повстанську стежку, то мусить узяти нове ім'я, інакше москалі помстяться на його родині. Він, Гризло, цього не зробив, бо на Звенигородщині його знають усі як кошового Вільного козацтва. Кожен сірко вам скаже, хто такий Гризло і з ким він б'ється.

Був жовтень 1920-го. Стояло бабине літо. У повітрі ясотіло павутиння.

Чорновус поглянув у синє-синюще небо. І побачив на вершечку граба великого хижого птаха, такого чорного, аж синій відлиск пробігав по ньому.

– Чорний Ворон, – сказав він. – Як почуєш, батьку, щось про Чорного Ворона – то буду я.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

1

Увечері після заходу сонця Ганнуся низько запнулася хусткою, щоб менше хто її впізнавав, як зустріне когось, нап'яла стару свиту, взула розтоптані чоботи – бабуся та й годі, – зрихтувала до кошика трохи харчів – шматок сала, хліба, кілька варених картоплин, навіть горнятко борщу. В останню мить ще згадала за свічку, взяла сірники й вирушила до Високої Греблі.

Те, що хтось покликав її саме туди, гріло в Ганнусі надію побачити Веремія, бо то було їхнє місце.

Урочище Висока Гребля лежало верст за три від села, там, на пагорбі, стояв вітряк Веремієвого дядька Трохима, котрий теж подався до лісу. Щось манливе було в тому вітрякові – він притягував Ганнусю ще дівчинкою, вона часто бігала туди послухати вітер у крилах, подивитися, як обертається величезний камінь і сиплеться з рукава пахуче борошно.

Ганнуся бачила, як велике колесо крутить триб із дерев'яними зубами, від чого все тут двигтіло й ходило ходором, але ніяк не могла собі пояснити, чому

воно крутиться і виграє в раменах таємничим голосом вітру. А одного разу вона там таке уздріла, що – матінко рідна! – хтось живий приліпився до крила й кружеляв по колу, опинявся на самім вершечку вниз головою, а потім злився з раменами і став невидимим у шумовинні вітру. Дядько Трохим злякався, потяг за мотузку гальмо й зупинив млина.

Ганнуся впізнала того шибайголову, який змагався з вітром, – то був Ярко, найдужчий у селі парубчисько, що жив біля Кривого Узвозу. Про нього що завгодно можна було почути, казали, що він розгинав руками підкови, кулаком забивав у землю кілки, міг подовгу стояти на голові, вигинатися колесом і котитися куди йому треба, а то якось підліз під бугая, взяв того за передні ноги й підняв над землею. Бугай так перелякався, що потім, люди казали, сахався навіть корів. Але то пусте, ось де небачене диво – хлопець став вітром, розчинився у ньому, став вихором, веремією, бо, видно ж, недарма він і звався Ярком, по-дорослому – Веремієм.

Похитуючись, він зійшов на землю з крила вітряка, довго дивився стуманілим поглядом на Ганнусю, потім ні сіло ні впало спитав:

– Хочеш теплого борошна?

– Хочу.

І вона їла тепле просяне борошно прямо з його руки, як лоша.

– А хочеш – підемо вниз на берег і нап'ємося з джерела?

– Хочу.

І вона пила воду з його пригорщі.

– А хочеш покружляти отак зі мною?

– Хочу…

Того ж вечора вона злилася з вітром, їй було зовсім не боляче, тільки солодкий страх пронизував тіло, як на гойдалці понад безоднею, коли душа стискається в макове зерня.

Ярко пообіцяв, що коли вони поберуться й стануть на ноги, то відкупить у дядька Трохима цього млина. Але невдовзі Ярка постригли в солдати. Повернувся він через довгих шість років, бо після німецького фронту ще воював у кінно-гарматному дивізіоні Армії УНР під командою полковника Алмазова. Коли в листопаді двадцятого петлюрівці відходили за Збруч, Ярко вирішив пробиратися додому: краще пропасти, ніж іти з ганьбою на чужину. Він повернувся цілий-цілісінький, з одним невеличким шрамом, та й то у такому місці, що його могла побачити тільки Ганнуся. «Боже! – сплеснула вона в долоні, коли вгледіла вперше. – А якби…» – «Я б тоді застрелився, – сказав Ярко. – Прямо з гармати».

Вони одружилися, взялися будувати нову хату, вже й верх викинули, та прийшли денікінці й усе пустили за димом. Тоді Ярко подався до лісу. «Я недалеко, не плач, – сказав він Ганнусі. – Буду навідуватись».

Невдовзі всі почули про отамана Веремія. Отаман-вітер. Сьогодні він у Гунському лісі, а взавтра вже на станції Фундукліївка перевіряє документи в більшовицьких комісарів чи десь під Златополем товче продзагін, який виїхав дерти «развйорстку».

Додому навідувався зрідка. Одного разу прийшов уночі з чужим, схожим на сову чоловіком, який мав ширшу, ніж довшу, голову й закандзюбленого носа. «Не бійся, Ганнусю, це Чорт, – сказав Веремій. – Гарний хлопець, то він тільки зверху такий набурмосений». Чорт спробував усміхнутися, проте став ще страшнішим. Повечерявши, він пішов надвір вартувати отаманову ніч. Це було чотири місяці тому, вони любилися довго й жадібно, після того вона завагітніла і прийняла це як Божу ласку. Шкода було, що минуло стільки часу, а про це досі не знав Веремій.

Біля Високої Греблі Ганнуся підіймалася до вітряка, що похмуро маячів на пагорбі, і за кожним кроком відчувала дедалі гострішу тривогу. Що там? – чи не ждуть її часом оті, в шкуратянках, що приїжджали бричкою, а тепер вирішили посміятися з неї, поглухмитися, заодно й довідатись, чи знає вона про смерть чоловіка. Якби знала, то не прийшла б…

Вітряк стояв холодний, закостенілий, давно вже тут не мололося, замок із дверей було зірвано, крила скидалися на перекошений хрест.

Ганнуся зійшла на приступку, яка так заскрипіла, що в неї похололо всередині. Якби тут був Веремій, він би побачив її ще здалеку навіть крізь щілину й, певна річ, обізвався б, не ждав, поки в неї вискочить серце. Не думає ж він, що це якась бабуся приблукала сюди. «Його там немає, – міркувала собі Ганнуся, – але хто ж тобі, голубко, сказав, що це він тебе повинен тут ждати, а не ти його. Заходь, заглянь у вітряк, не бійся. Якщо тебе хтось чужий пантрує, то вже не втечеш».

Вона піднялася рипучими приступцями до дверей, насилу їх відчинила – протяжний скрегіт дернув по душі, і холодний протяг війнув із темної пустки, пропахлої мишами та пташиним послідом.

Схоже, тут нікого не було. Ні своїх, ні, слава Богу, чужих.

А якщо Веремій лишив у млині який знак, то як вона це побачить?

Ганнуся боязко поставила кошика, навпомацки знайшла в ньому свічку, дістала сірники, та тільки-но засвітила вогонь, як у піддашші щось залопотіло, забилося, вона вся стислася, не дихала, поки нарешті здогадалася, що то прокинулися від світла чи кажани, чи сови. Пересилюючи страх, глянула вгору

й побачила двійко горлиць, що смирненько сиділи на жорнах із приплющеними очима.

Ганнуся погасила свічку, взяла кошика й вийшла надвір, де було не так лячно, як у млині. Їй нічого не лишалося, як ждати.

Може, Веремій ще надійде, а може, його по дорозі щось насторожило чи сполохало. Ганнуся до болю в очах вглядалася в темряву, вслухалася в ніч, поки зрозуміла, що його не буде.

Повагавшись, зав'язала в білу шматину окраєць хліба та кілька вже холодних бараболь, потім знов заглянула до млина, поклала той вузлик за поріг. Причинила важезні двері, що знов завищали іржавими завісами, й пішла. Пішла, так і не помітивши тут ще одного птаха, який примостився на крилі вітряка. Це був чорний ворон. Він дивився услід Ганнусі і, хоч був сліпий на одне око, бачив усе, що його цікавило. Зараз ворон якось так чудно ворухнув шиєю і крильми, наче «знизав плечима».

2

Ніщо так не придушує чоловіка, як безнадія.

Уперше вона заглянула нам в очі восени двадцятого року після замирення поляків із росіянами. Українська армія, яку ми так виглядали і з якою збиралися вимести москаля з рідного краю, перейшла Збруч, де поляки, колишні наші союзники, кинули її в табори з повним завішенням зброї. Але ми цього ще не знали. Не відали всієї правди. Нас годували легендами, а потім дехто з нас і сам почав їх вигадувати. Так було легше. Я ж вірив лише в одну легенду – ту, яку ми залишимо по собі нащадкам. Що довше протримаємося проти окупанта, то більша надія на майбутні сходи нашої боротьби. А якщо зараз складемо зброю – то це вже на віки вічні.

Якби ми знали правду про нашу армію, уряд, про розгубленість наших головних провідників, то могли б і самі все повернути інакше. Могли зібратися докупи й піти на Київ. Та бракувало нам гетьмана, який придушив би анархію і самоправство.

Бодай такого, як Василь Чучупака, – терпіти не міг балакунів, котрі мали язики довші за шаблю. Ніколи не забуду, як на гамірній нараді в монастирі він грюкнув об стіл рукояттю бельгійського бравнінга – й залягла така тиша, що чути було, як у старому сволоку ворушиться шашіль. Любив порядок, послух і добрий тютюн. У кімнаті ігумені, де Василь розмістив свій штаб, плавав дим дорогих цигарок, на столі перед ним лежала червона коробка «Camel» з одногорбим синім верблюдом, і всім було зрозуміло, що отаман Холодного Яру недавно потрусив ешелон із денікінцями.

Можна, можна було йти на Київ, якби не сліпа віра в повернення нашої армії. У вересні двадцятого, коли в Мошнах зібралися три курені холодноярців

(уже під проводом Деркача), коли надійшла Степова дивізія Костя Блакитного, підоспіли загони Лютого, Голого, Мамая – нас лише в цій місцині налічувалося тридцять тисяч, а скільки ж було по всій Україні!

Ну, добре, зійшлися, а чим закінчилося?

Узяли Черкаси, переповнені червоними з їхніми бронепотягами, мітрельєзами Гочкіса й далекобійними гарматами (з Дніпра навіть гатили броненлави), розтрощили москалів упень, хоча й не одному нашому коневі хвоста відірвало, потім набрали солі, мила, сірників, тютюну і розійшлися по своїх кутках замість того, щоб іти далі. Е, що тепер казати! Пізно про це говорити й думати.

Правильно тоді сказав Трохим Голий, коли ми стали перекурити при дорозі: «Мій вояка – сіра селянська кобила: хоче – везе, хоче – ні. Набрали дядьки доброго краму, то вже рвуться додому жінок порадувать. Вони, бач, звикли більше коло своїх стріх воювати. А то б…» – Голий замріяно поглянув у небо й побачив на телеграфному стовпі два необірваних дроти. Миттю дістав мавзера: бах-бах – і дроти повисли, а Трохим так, ніби це йому було завиграшки (таки любив отаман позадаватися), дмухнув у дуло мавзера й гукнув до своїх козаків: «Заводь нашу!»

І поїхали голівці на городищенські насиджені гнізда, затягнувши улюблену пісню:

Ой, наїхали хлопці, еге-гей,
Ой, із України.
Та попускали коней, еге-гей,
Ой, та по долині…

Співали так, наче Україною було насамперед їхнє Городище та довколишні села біля нього, а вони оце заїхали в дикі поля, налетіли в черкаські краї погуляти та й попускали тут своїх коней пастися.

Але то був час, коли здавалося, що все ще попереду. Той час минув, настала година примарних сподівань, одчаю і неймовірної втоми.

Іноді з-за кордону ні-ні та й з'являлися посланці, які присягалися, що там, за Збручем, збирається на силі й формується нова наша армія, що незабаром пролунає загальне гасло – сигнал до всеукраїнського повстання. Це вони так підтримували наш дух.

Проте надія на перемогу танула, а нашої армії не було й не було. Думаю, що, якби не чорна безвихідь, мало хто з повстанців заломився б, пішов на амнестію, зрадив ліс. Нерви більше не витримували. І в мене вони теж були не залізні. Я вже терпіти не міг закордонних емісарів, котрі приходили нас підбадьорювати, готовий був розстрілювати їх як провокаторів. Навесні двадцять першого ще один такий розумака прибився до нас, випоров з

підкладки полотнянку, яка свідчила, що він є представником повстанського штабу Юрка Тютюнника в Польщі.

– Улітку все розпочнеться, – казав він. – Українці в польських таборах уже отримали зброю, з нетерпінням ждуть головного наказу. В серпні над Україною кружлятимуть літаки, робитимуть мертві петлі, і то буде гасло – сигнал до початку загального повстання.

– Він підняв угору пальчика й притишив голос, ніби виказував бозна-яку таємницю: – Будьте уважні, запам'ятайте: літаки робитимуть мертві петлі.

– Слухайте, ви! – перебив я його. – Ваші байки й підбадьорки нам не потрібні. Ми вже три роки воюємо без вашої допомоги і, слава Богу, тримаємося. А якщо ви такий одукований, то їдьте повчати когось іншого. Інакше я вас арештую!

– Та як ви так можете, пане отамане? Ви ж сієте серед повстанців зневіру!

– Зате я ніколи їм не брешу.

– Я вже був і в отамана Загороднього, і в Голика-Залізняка, і в Гупала… Усі вони вислухали мене з розумінням… – і далі плів нісенітницю емісар.

– Ви їх своїми брехнями заведете під дурного хату. А мене – ні. Ідіть звідси, бо я вам покажу, що таке мертва петля. Он на тому дубі.

Я його випхав з нашого табору, як паршиву вівцю. Потім трохи жалкував: може, погарячився? Яка ж то тяжка річ – не вірити обіцянкам, якщо вони збігаються з твоїми сподіваннями.

3

«Бандой Черного Ворона совершен дерзкий налет на Лебединский сахзавод, где во время агитационного культурного мероприятия в клубе завода бандиты устроили националистический шабаш. При этом они произвели кровавую расправу над ответственными советскими работниками, вследствие которой есть много убитых и раненых.

Бандиты также забрали с завода около 100 литров спирта, двести пятьдесят миллионов советских рублей из кассы. Трудность их поимки состоит в том, что активное ядро банды Холодного Яра распыляется на мелкие группы с целью ускользновения из под удара охвативших его со всех сторон частей 74 бригады, 467 и 68 полков. Пользуясь густотой леса и чрезвычайной пересеченностью местности, бандиты вновь активно группируются вне холодноярских лесных массивов шайками по 40–80 человек, а потом при первой необходимости собираются в более крупные отряды.

Губинформатор Антропов».

(З інформаційного зведення Кременчуцької губчека від 28 серпня 1921 року.)

…Подих йому перехопив запах понтійської азалії, кадила духмяного і дикої орхідеї. Якась дивна чортівня вийшла з ним сеї ночі, та не знати, де в неї хвіст. Євдося… Дося – дві відьми раптом з'єдналися в одну, бо це ж одне й те саме ім'я, – лиш тепер подумав собі Чорний Ворон, коли за Досею вже й смуга лягла. Дві чортиці. Одна старша, друга молодша, й ось ця старша позичила у молодшої ніченьку золоту, чи, може, молодша випросила у старшої чарів на одну ніч, бо чого б це Дося опинилася аж біля Ірдинських боліт?

Ворона приніс сюди Мудей після того, як його потовкло біля Старосілля, та якби ж тільки його одного. Сам бачив, як упав підкошений кулеметною чергою Маковій, потім Їжак, за ним Добривечір… Після гранатного вибуху полетів-покотився з коня Вовкулака, та швидко схопився на ноги, підбіг до вбитого коня, впав на коліна. Видно, був контужений, бо щось кричав, заїкаючись і, вже не відаючи, що робить, намагався зняти з убитого коня сідло. «Покинь! – гукнув йому Ворон. – Покинь і – за мною!» – та Вовкулака його не чув – чи оглух від вибуху, чи геть знетямився, бо й далі розсупонював сідло. Ворон розвернув Мудея, кинувся до Вовкулаки, і тут його спершу вдарило в ногу, потім пропекло наскрізь, шарпнуло зсередини, в очах спалахнули свічки. Він завалився на шию коня, чіпляючись за його гриву, й уже нічого не бачив, та ще якийсь час крізь темряву чув, як стугонять копита, тільки не міг збагнути, чи то вони крешуть під ним, чи по ньому…

Очі розплющив у лісі. Лежав горілиць на землі, тупий загуслий біль підказував, що він ще живий, проте звестись на ноги не міг. І тоді Мудей зігнувся в колінах, опустився й ліг біля нього.

А все починалося так весело! Невеликим загоном, тридцять п'ять козаків, вони майже парадом зайшли в Капітанівку. Всі як один були перевдягнуті в будьонівське манаття, а Вовкулака їхав попереду ще й з червоним прапором. Треба було бачити цю самовдоволену пику з вишкіреними зубами. І як йому пасував червоний прапор! Вовкулака не випускав його з рук навіть тоді, коли шаблею шаткував москалів, що охороняли в Капітанівці зсипний пункт[*]. Вони теж зустріли їх весело, хоча трохи й розгублено:

– Какой празнік, ребята? Пачєму нікто нє прєдупрєділ?

– Пєрвоє мая! – сказав Вовкулака.

– Да какой к чьорту май, осень на дварє!

– Ну, тоді празнік октября, – городив своє Вовкулака.

– Вот чудак, єшо далеко да актября.

– То у вас далеко, – сказав Вовкулака. – А в нас він уже четвертий рік тягнеться, і краю не видно.

Він так себе розпалив тими червоними святами, що вже не витримав, – не чекаючи отаманового сигналу, висмикнув шаблю, махнув раз, другий, хлопці

йому підмогли, й шестеро охоронців зсипного пункту лягли трупом, навіть не писнувши.

Один, щоправда, якось таки прослизнув поміж оглашенними «будьонівцями» й кинув ноги на плечі.

І тут Вовкулака подивував Чорного Ворона ще одним хистом: не довго думаючи, він замахнувся держаком прапора й запустив його, наче списа, навздогін утікачеві. Древко полетіло, як змій, тягнучи за собою червоного хвоста, і влучило бідоласі прямо в потилицю. Він ткнувся носом у куряву, придурився, що мертвий, але Вовкулака оживив його кінчиком шаблі, примусив підвестися, а потім ще й наказав обтрусити виваляного в пилюці прапора. Лише після цього він спровадив нещасного туди, де немає ні свят, ні буднів, ніяких тобі прапорів, а тільки вічний спокій і благодать.

– Ти часом не служив у донському війську? – спитав Ворон у Вовкулаки.

– А то чого б?

– Донці спритно воюють піками.

– Проти кого? – спитав Вовкулака.

– Проти нас, звісно.

– Ні, не служив. А що там воювати тою пікою? І дикун зможе, – показав Вовкулака ікла, й Ворон здогадався, що він сміється.

У Капітанівці вони ще запалили волосний виконком, перед тим забравши в його голови «громадський податок» – сто десять мільйонів совєтських рублів, сто вісімнадцять рублів сріблом та п'ять золотом. По дорозі заодно підпалили ще комнезам, спровадивши його голову до небесної канцелярії, й оскільки диму вже було забагато, подалися чимдалі від гріха аж на Старосілля.

Далі теж усе відбувалося весело, а подекуди й зовсім кумедно. Уже верст через десять наші «будьонівці» наштовхнулися на кінний відділ міліції, який нишпорив на дорогах спільно з летючим загоном ББ. Червоний прапор тут краще було згорнути й сховатися, тож вони почали відходити вбік – до хутора Заяча Балка. Але ворог зрозумів, що тут щось нечисте, здійняв стрілянину й почав їх переслідувати, поки загін Чорного Ворона не потрапив з вогню у полум'я. З іншого боку на них сунули відразу два ескадрони кавалерійського полку. Оскільки позаду пер летючий загін, то їм не залишалося нічого іншого, як швиденько прослизнути до хутора, що ховався у вибалку.

І тут почалося найцікавіше! Сміливці кавполку, побачивши, що до хутора втікають будьонівці, а слідом за ними женеться якась банда, з криками «ура» рвонули в атаку на переслідувачів. Їх зупинив кулеметний вогонь летючого загону. Кавалеристи спішилися і з коліна відкрили стрільбу по своїх. Так «радімиє» воювали між собою хвилин зо п'ять, поки нарешті дотумкали, що тут щось не те. Порозумівшись, вони з потрійною люттю кинулися наздоганяти

козаків, які тим часом теж упіймали ґаву. Замість того щоб тікати чимдуж до лісу, хлопці повитріщали очі на цю комедію, ждали, поки червоні перетовчуть одне одного, а тоді вже й самим накинутися на те, що зостанеться. Вовкулака навіть приготувався розгорнути прапора, щоб було веселіше – атака з червоним прапором під вигуки «Слава!» могла налякати й самого люципера.

Та москалі вже перегрупувалися і, розділившись навпіл, пішли в обхід балки підковою. Поки загін Ворона вихопився нагору, червона кавалерія мчала вже за якихось двісті кроків. Приймати бій, що його нав'язує ворог, та ще й у відкритому полі – не партизанське то діло. Козаки нападали знаскоку нежданонегадано, їхньою козирною картою була несподіванка.

Розсипавшись полем, щоб уникнути прицільного обстрілу, вони помчали до лісу, який виднівся удалині чорною смугою. Але коні втомилися, загрібали ногами, надсадно хропіли. Чорна смуга ставала виразнішою, ліс ближчав, однак ворог уже сопів у спину.

Відстрілювалися з револьверів поспіхом, навмання, хоча Воронові вдалося зняти з коней двох найпрудкіших кавалеристів.

Застрочив ручний кулемет, скинув угору руками й покотився на землю Маковій. По обидва боки від Ворона дибки стала трава.

Кулі, вже не свистіли, а фуркали – то полетіли горезвісні «дум-дум», які, влучаючи в жертву, не залишали їй жодного шансу.

Упав кінь Їжака, той заліг, поклав на коня карабін – пах-пах, і затих. За ним вилетів із сідла Добривечір, нога застрягла в стремені, зляканий жеребець волочив його по землі.

Вовкулака вже попід лісом сам розвернув свого румака їм назустріч.

«Тіка-а-ай, я заступлю!» – крикнув до Ворона, високо, майже на повен зріст, піднявся в стременах і пожбурив гранату – одну, другу. Зі скаженим іржанням здибилися передні скакуни, скидаючи з себе вершників, а коні, що мчали за ними, закрутилися, замісили ногами на місці. Тоді котрийсь із кавалеристів відповів Вовкулаці тим самим – граната, зашкварчавши в повітрі, розірвалася під його румаком. Кінь упав, перекинувся набік і, дриґаючи ногами, почав битися головою об землю.

А контужений Вовкулака замість того, щоб тікати до лісу, заходився знімати сідло…

Тепер важко сказати, чи його зарубали на місці, чи захопили живим, щоб замордувати на допитах. Перед очима у Ворона і зараз стояло це майже потворне і таке своєче лице, схоже на страхітливу маску – ощирене, з червоними голими повіками і лисими бровами, які Вовкулака обсмалював біля нічних багать. Якщо вночі не було роботи, він понад усе любив посидіти коло вогнища, подмухати в нього, поки не спалить вії і брови, не наковтається диму

до глибокого кашлю. Може, від того вогню лице його було задубіле й червоне, як мідний казан, одначе Вовкулака не проміняв би свою фізіономію ні на чию іншу. На декого вона справляла куди більше враження, ніж бомба в його руці. Особливо, коли Вовкулака виходив на сцену…

Тоді вони робили трус на Лебединській цукроварні – вийшов такий водевіль, що сам дідько позаздрив би. Ще за тиждень вістовий приніс поголоску: наступної суботи у клубі цукрового заводу збереться чи не вся повітова верхівка, приїде начальство зі Шполи, Звенигородки, Кальниболота, щоб відгуляти свято врожаю.

Це вони виконали місячний план заготівлі хліба, здерши серпневу «развйорстку». Буде концерт, місцевий аматорський гурток навіть готує виставу «Шельменко-денщик», після чого, звичайно, гряне бенкет.

Ворон відчув, як у нього замлоїло під «ложечкою» – так було завжди, коли передчуття віщувало цікаву роботу. Він любив гучні бенкети і також готувався до них на совість. Цього разу насамперед постановив не робити ближчими днями ніяких випадів, зачаїтися у Лебединському лісі аж до суботи. Тільки нічні звідуни ходили на вивідки, серед них, певна річ, і Вовкулака, який, крім важливих вістей, десь роздобув ще й книжечку Квітки-Основ'яненка. Тепер він подовгу сидів з тою книжечкою біля нічного багаття, жадібно щось там вичитував, наче то був детальний план їхнього нападу на Лебединську цукроварню.

Після того читання Вовкулаці щось зробилося з мовою, наче йому язика на другий бік повернуло, бо вже суботнього ранку він промовляв до Ворона:

– Я, ваше високоблагородіє, Шельменко-денщик, будучи сказать, не люблю неправди опущ хріну, правдою живу на світі і, будучи, усім її у вічі так і сиплю, мов піском.

– Та сип уже, –засміявся Ворон.

– Так отож. Істинно глаголю вам, ваше високоблагородіє, теє-то будучи, що не треба було нам тую машину загранишну палити, оце б зараз, будучи, і підкотили б на ній до клубу, яко проверочна чрезвичайка. Та позаяк писаніє глаголить, що паленого не воскресиш, то поїдемо, ваше високоблагородіє, на фаетоні. Хтось, будучи, верхи поїде, а ми, кілька душ, із кучером покотимо на фаетоні, щоб декому в носі закрутило.

У них справді була припасена для такого діла ресорна бричка з відкидним верхом, на якій їздив покійний смілянський начміл Косовороткін. Начміла вони, перестрівши в Балаклеї, чемно спровадили їсти землю, а фаетончика, бач, зберегли. Напинало на ньому було дуже доречним, бо ще зранку почало супитися на дощ, і вони навіть стали переживати за червоне начальство, аби негода не зірвала їм свято. Щодо самої операції, то воно з дощем, напевно, ще

ліпше, сотня охорони заводу, змішана з москалів і китайців, може нализатися ще до полудня (спирту на цукроварні –втопитися можна), тоді з ними легше буде балакати. Ворон вирішив, що для такої балачки вистачить двох десятків козаків, аби менше привертати увагу на під'їзді до Лебедина, та й тих треба розбити на невеличкі групи й запустити з різних боків.

До полудня, коли мали розпочатися врочистості, набрякле хмарами небо вже погуркувало передгроззям, однак крізь браму цукроварні раз у раз проїздили брички, бідарки, підводи, верхівці й зупинялися на подвір'ї ближче до клубу, де їх зустрічав мідним ревом оркестр. Добре наобідані гості (бо де ще та святкова вечеря!) – червонопикі, масні, розпашілі, в парадних френчах, рипучих чоботях і портупеях, – лінькувато-весело козиряли один одному, ручкалися, щось там собі погукували для годиться й повагом сходили на ґанок. Тут, біля дверей, стояло двоє червоноармійців у білих кітелях, вони перевіряли документи, а перед деякими начальниками тільки витягувалися у струну й віддавали «честь» […]

Тим часом до клубу підкотив фаетон – якраз тоді, коли вдарила блискавка і струсила на землю важкі краплі дощу. З-під напинала вискочило четверо запізнілих, але дуже суворих «начальників», один із них був бородатий, тому охоронець у білому кітелі, що стояв на ґанку, попросив пред'явити документи.

– Пшол вон! – гримнув на нього бородань. – Ти что, не відіш – губчека! Щас я лічно проверю, кого ви здєсь собралі!

– Но… пазвольтє.

– Долой с глаз оба! – сказав бородань таким тоном, що «білі кітельки», вхопивши ноги на плечі, дременули до своєї касарні, де вже також порядкувала всюдисуща «чрезвичайка».

Охоронну сотню заводу акуратно роззброювали до з'ясування особливих обставин.

Троє «губчекістів» тихенько зайшли до зали, а четвертий із коридору шмигнув за лаштунки. Може б, на них звернули більше уваги, якби саме тут не зірвалися оплески –публіка вимагала починати.

І все почалося. Розсунулася завіса, на сцені з'явився… солдат ще аж тої давньої-давньої царської армії, у білій безкозирці, білих штанах і синьому мундирі з червоними відлогами.

– Шєльменко-дєнщік, – прокотився шепіт у залі. – Ти сматрі, какой страшний, шельма.

Але страшною в солдата була тільки мармиза. Коли ж він заговорив, то рядами прокотився смішок.

– Я, Шельменко-денщик, будучи сказать, не люблю неправди опущ хріну, правдою живу на світі і, будучи, усім її у вічі так і сиплю, мов піском. А тому,

будучи, й глаголю вам так, як книжка пише. Попрошу всіх пред'явить документи!

Шельменко, вишкіривши зуби, зробив до зали такі круглі очі, що всі засміялися. Навіть солдатня, що сиділа в задніх рядах, загиготіла, мов по команді, хоча й не второпала, до чого він хилить, цей ряджений комедіянт.

– Я, будучи, не той денщик, що ви собі думаєте, –в ів далі навіжений Шельменко. – Я, теє-то, денщик начальника губернської чека і, будучи з ним в отсій залі, ще раз наказую всім пред'явить документи.

Він примовк і, поки розгублена публіка перезиркувалася між собою, вихопив із кишені «кукурудзу», замахнувся нею і загарчав:

– Всьо оружіє на пол! Клуб окружон і в случає сопротівлєнія будєт забросан гранатамі!

Після такої команди всі, хто сидів у залі, шугнули очима на двері, але з місця ніхто й не рипнувся: біля виходу стояло троє невідомих, кожен тримав у одній руці гранату, в другій – револьвер.

– Випалнять пріказ! – гаркнув бородатий, клацнувши безпечником бравнінга.

На якусь мить у клубі спресувалася тиша, потім її сколихнув крик начальника ревкому Долбоносова:

– Прєкратіть ідіотскіє шуткі!

Він схопився на ноги, права рука потяглася до кобури, але тут гримнув постріл – божевільний Шельменко послав кулю із кольта прямісінько в його перенісся. Мрія Сєні Кацмана почасти справдилася. Долбоносов шарпнувся, обм'як і важко опустився на своє місце. Його качина голова впала на груди, ніс-долото націлився у підлоіу, показуючи, куди сказано було скласти зброю.

– Може, комусь іще не понятно? – повів кольтом по першому ряду юродивий Шельменко.

Сєня Кацман, Сиром'ятніков, Красуцький, а за ними й інша козирна братія, хапливо відстібали кобури разом із пасками, кидали зброю додолу, демонстративно відсуваючи ногами далі від себе.

Червоноармійці в задніх рядах також загрюкали рушницями об підлогу, заважаючи одне одному і брязкаючи дулами, бо довгі трилінійки акуратно не вміщалися біля ніг.

Щоб вони ворушилися швидше, один із контролерів, які пильнували залу, – це був Петрусь Маковій, – підійшов до задніх рядів і так замахнувся гранатою, що москалики в один мент понагинали голови, затуливши руками вуха, наче боялися не «кукурудзяних» осколків, а тільки оглушливого вибуху.

– Атставіть! – гукнув оглашенний Шельменко. – Усім розтулити вуха, бо зараз наш самодіяльний хор виконає славень «Ще не вмерла Україна».

Після хвацького помаху його руки, в якій поблискував кольт, на сцену висипало кільканадцять хористів (вони ж таки, видно з усього, збиралися грати й комедію, бо зодягнуті були, як лицедії, – хто в сурдуті з краваткою-бантом, хто в старорежимному офіцерському строї, хто у драній селянській куцині, одна ж прехороша панночка красувалася в рюшах, оборках й мереживах), так от, ці хористи-лицедії миттю вишикувалися у три рядочки, прибравши щонайсерйознішого вигляду під урочистий момент.

Однак причинний Шельменко й далі загадував свої забаганки:

– Усім, хто є в залі, наказую, будучи, встати і, теє-то, разом із хором по правді співати наш славень! А хто не зможе, не знатиме слів чи ще з якої дурної причини, той буде, звиняйте, розстріляний зараз же.

Після такого попередження публіка стала на ноги, окрім, певна річ, начальника ревкому Долбоносова, якому вже підвивали чорти.

Побачивши, як підвелося начальство, виструнчилися, звісно, й москалики в задніх рядах. Вони і з відтуленими вухами погано тямили, чого від них хоче цей навіжений з вовчим оскалом. Та коли йдеться про розстріл, то й глухий уторопає, що йому кажуть.

Тим часом здуряний Шельменко, повернувшись боком до хору, махнув кольтом, як той капелан диригентською паличкою, і хор ушкварив:

Ще не вмерла Україна,
І слава, і воля,
Ще нам, браття-українці,
Усміхнеться доля.

Стіни розсунулися від того могутнього співу, високо вгору піднялася стеля, і грім за вікном приєднався до хору.

У залі теж співали всі до одного, а хто й не співав, то жваво порушив губами, виокруглював рота, боячись стулити пельку навіть там, де годилося. Ні, це треба було бачити й чути, як вони дружно співали, як кутуляли щелепами, зажовуючи незрозумілі слова, натужно ковтали повітря, аж борлаки їм ходили ходором, ревли, белькотіли, мугикали, мукали, але все те, хоч як це дивно, зливалося в єдину цільну мелодію, в переможну осанну, від якої мороз гуляв поза спиною. Може, так до ладу все виходило тому, що хор злагодженим багатоголоссям накривав і вирівнював злякане белькотання зали, хоча й тут, поза сценою, дехто співав по-справжньому, вкладаючи в гімн «душу й тіло».

Сєня Кацман пам'ятав із цієї пісні лише перший рядок: «Ще не вмерла…» – зате він знав, що це страшенна крамола, яку треба випікати розпеченим залізом. Та що вдієш, мусив придурюватися, що він також співає, – добре, що стояв у першому ряду зовсім близько до хору, ніхто й не второпає, як воно є насправді, – і Сєня широко роззявляв рота, підкивував собі головою, скидаючи

вгору тонкі бровенята, сполохано водив очима, одне з яких було косеньке, та саме воно запримітило, що начальник упродкому Сиром'ятніков теж меле губами, а воєнком Красуцький з почуттям виводить кожне слово.

Напрочуд зворушливий вигляд мали голомозі москалики – чудні такі, дрібні, вухаті, наївні, шмаркаті, ну геть тобі діти, вони гули, як жуки, але так натхненно, що можна було заридати від цього видовища. У всіх роти стояли літерою «о», і з оцих о-подібних дірочок, як із дупел чи нір, зринало якесь навдивовижу жалісне гудіння жуків.

Чорний Ворон аж замилувався ними, навіть виникло дурне бажання продовжити їм на хвилинку-другу життя, хай би ще й затанцювали, адже вони, ці ховрашки, незабаром згинуть, як роса на сонці. Проте він знав і те, що далі зволікати ризиковано, стількох людей не можна довго тримати в покорі навіть під гіпнозом гімну і «кукурудзи». Тому, коли до клубу зайшли ще Сутяга і Козуб, він рішуче махнув бравнінгом: пора!

Вовкулака й далі залишався на сцені, продовжував диригувати хором і залою, а Маковій з Колядою почали виводити почесних гостей із клубу. Брали по троє-четверо під варту й конвоювали до комори з цементною підлогою. Надворі репіжив дощ, гриміло, стіни в коморі були грубі, тому постріли звідти майже не чулися. Так – ніби хто батогом ляскав.

– Невже ви нас г-гастгєляєтє? – із тремтячим подивом запитав Сєня, коли його виводили в першій трійці разом із Красуцьким та Сиром'ятніковим. – Це буде вашою великою помилкою. Ви могли б нас обміняти…

– Ну ти, міняйло! – дулом револьвера Коляда штовхнув його між лопатки. – Ти шо, Дзіржінський чи шо! За тебе не дадуть і собачого хвоста.

Зненацька Сєня зірвався й побіг. Зігнувся, запетляв по-заячому, але Коляда не поспішав. Поволі підвів «штаєра» у витягнутій руці, прискалив око і, відпустивши втікача ще кроків на п'ять, натиснув на спуск. Якраз у цю мить вдарив грім, заглушивши постріл, Сєня ткнувся лицем у калюжу.

– Громом убило, чи шо, – знизав плечима Коляда. – Мені ще бабуся казали, що не можна бігати в грозу, бо вб'є. Хутчій ховайтеся, хлопці, в комору.

– Якби знав, де впадеш… – сам до себе буркнув Красуцький. Він уже змирився зі смертю. – Збиралися дивитись виставу, а вийшов…

– Концерт, еге? – співчутливо сказав Коляда. – Ходімо, бо змокнете.

* * *

А виставу зіграла сама доля, яка послала Чорному Воронові третю зустріч із жінкою, що розбудила в ньому приспаний гонор. Щоразу вона була інакшою, невловно інакшою, тільки знайома ще з першої зустрічі іронічна посмішка і зараз тремтіла в її сірих очах. Тіна бачила, як, перш ніж підійти до неї за

лаштунками, він дістав з кишені хустину, витер руки, чоло. Ще раз роззирнувся довкола, чи ніхто не помітить їх разом.

– Мені не сниться? – спитав.

Збіса гарною була ця керівниця аматорського драмгуртка і хористка – гіпюрова блузка з рукавами-буфами робила її поставу ефірною, високий комірець відкривав недоторканно білу шию, а з-під напуску-німба короткої зачіски дивилися такі вельможні очі, що він мимоволі звернувся до неї на «ви».

– Звідки ви, Тіно?

– Звідтіль, – сказала вона. – І все ближче до вас, пане отамане. Я тепер учителюю в Лебедині.

– У Лебедині? Вчителюєте?

– Ви, мабуть, і не знали, хто я за освітою.

– А що я взагалі про вас знаю? Хоча… одного разу ви дали мені урок на все життя. Тіно… Тіно… Чому Бог зводить нас тільки па мить?

– Але ж зводить.

– Якби я знав, що ви будете тут… Пробачте. У вас тепер можуть бути неприємності.

– Пусте. Ви ж нас примусили це робити, хіба ні? – і знов цей іронічний усміх.

– Скажете, що співали під страхом смерті. Можливо, так би воно й було, якби…

– Що?

– Якби відмовилися. Прощавайте, Тіно. Мені пора.

– Прощавай, отамане, – холодно, хоча й на «ти», сказала вона. – Дасть Бог – побачимося. – Точнісінько так вона колись попрощалася з ним біля ресторану «Софія» в Умані.

Він повернувся й швидко пішов. Та враз почув її оклик:

– Отамане, не задавайся!

Оглянувся, здивовано скинув бровами.

– Бачу, ти так нічого й не второпав.

– Що?

– Це я все придумала, – сказала вона. – І виставу, і все це збіговисько.

– Он як!

Але Ворон спершу її не зрозумів. А коли дійшло – остовпів.

Ось чому все лягло так у масть.

Злість зганяв на недобитках червоної залоги, що охороняла цукроварню. Саме тоді хлопці, упоравшись із «радімими», підвели до колоди китайців. Їх також потримали під дощем – стояли мокрі як хлющі й цокотіли зубами. В одного з них голова спереду була голомоза, а на потилицю спадала туго

заплетена косичка. Він гордо тримав цю круглу, як кавун, довбешку і не трусився.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

2

[…] Зраділа Ганнуся, полетіла додому сказати матері про сон і бабу Хтодиху, прибігає, аж тут її обухом по голові:

– Паєхалі с намі, мілашка! Апазнаєш труп сваєво бандіта!

Біля їхніх воріт стояла підвода, двоє військових забрали Ганнусю й повезли аж у Матусів, де мали показати їй убитого.

Вони були впевнені, що це Веремій, проте інструкція вимагала, аби хтось із рідних чи знайомих засвідчив смерть.

Дорогою ті двоє грілися самогоном, реготали, щось цвенькали до Ганнусі, та вона не обізвалась до них ані словом, сиділа закам'яніла, не відчуваючи холоду, і їй здавалося, що лоно її теж закам'яніло. Не помітила, скільки вони їхали до Матусова, час зупинився для Ганнусі, тепер їй було байдуже до всього на світі, навіть до того, що недавно ще так гріло її зсередини.

Зупинилися неподалік волосної управи біля якоїсь стайні, і тут Ганнуся побачила таке, від чого заворушилося волосся на її голові.

Він стояв у повен зріст, притулившись спиною до стіни конюшні, стояв роздягнутий, босий, простоволосий, лише закривавлена вишиванка та білі сподні прикривали його від холоду.

Лице вже взялося намерзом, очі були заплющені, на впалих віях біліло дві смужечки паморозі.

– Ярку!..

Минув якийсь час, поки Ганнуся зрозуміла, що він неживий.

Його тіло, пролежавши цілу ніч на морозі, так задубіло, що ці анцихристи для розваги поставили його на ноги й зіперли на стіну. Видно, знущалися ще й із мертвого, жбурляли в нього мерзлими кізяками, яких тепер повно валялося під стіною конюшні.

– Ярку… Це не ти…

Вона справді не могла розібрати, він це чи ні, підійшла впритул, з жахом вдивлялася в його лице, спотворене смертю й наругою, переконувала себе, що це не Веремій. Схожий, проте не він… Ні, ні, казала собі Ганнуся, це якийсь інший чоловік, а тим часом щось їй нашіптувало, що вона може помилятися, адже не раз бачила, як смерть змінює людину. Мученицька смерть змінює до невпізнанності.

Вона обдивлялася його лице, шукаючи рідних рис, розглядала шию, руки, обдивлялася його – пальці, та бачила тільки сліди знущань із убитого.

– Что скажеш, мілашка?

Ганнуся не знала, що їм казати. Вона не мала ніякої певності.

Біля конюшні вже зібрався цілий гурт москальні.

– Может, єшо заглянєш пад кальсони? – крикнув котрийсь із них. – Там бистрєй апазнаєш!

Від дикого реготу Ганнусі заклало у вухах.

– Авжеж, – сказала вона. – Загляну. Тільки занесіть його до стайні.

– Єщьо чєво! Там ти єво ізнасілуєш.

Кацапи знов заіржали.

– Атставіть! – крикнув котрийсь із старших, що був не в шинелі, а в білому кожусі. – Ідьот апазнаніє! Занєсті бандіта в памєщєніє, а свідєтєльство в пратакол!

Вони занесли його в конюшню, поклали на соломі, й Ганнуся попросила, щоб її залишили тут саму.

Не минуло й хвилини, як вона вийшла.

– Так, це він, – підтвердила Ганнуся.

– Вот і ладнєнько, маладчінка. Дамой тєбя тоже атвєзут, – сказав той, що був у білому кожусі. – Падпіші вот здєсь.

Ганнуся задерев'янілою рукою поставила на папері закарлюку й відчула, як у її жилах поволі прокидається кров.

Щось гостро скинулося в лоні. Воно було живе. І сон був на життя.

Того шраму, який на Веремієві могла бачити тільки Ганнуся, на тілі вбитого не було.

2

Сам сатана вигадав неп, щоб узяти нас за горлянку. Ми почали втрачати найбільшу опору – селянина, якому нарешті дали дихнути, дозволили погосподарювати, пожити з розв'язаними руками. Хай і в неволі, зате з масною кісткою. Ще зовсім недавно село зустрічало нас, як своїх боронителів, мішками несло хліб, сало, курей, давало кращих своїх синів, а тепер – відвернулося.

«Вибачайте, хлопці, – ховаючи очі, казали дядьки, – часи змінилися, пора б і вам братися до якогось діла, бо в лісі ви вже нічого не виходите. Вертайтеся додому, хазяйнуйте і живіть, як люди».

Такі балачки виводили мене з терпіння. Одного разу змучені, голодні, вимоклі на дощі, ми верталися до Лебединського лісу після невдалого нападу на гамазей торфової виробки біля Іванової Гаті й залізли в клуню перепочити та обсушитися.

Самі не зогляділися, як і поснули на соломі. Іноді напосідала така втома, що сон валив з ніг.

А вранці до клуні зайшов отой «хитрий дядько», пропахлий гноєм і дьогтем. Очі бігають туди-сюди, видно, казати боїться, але й мовчати не може:

– Хто вас сюди просив? – почав жалібно-тонким голосочком. – Хочете загнати мене в могилу? Ну подумайте своєю головою: ви оце відсиділися та й пішли собі далі, а хтось донесе, що ночували в мене.

– Хіба ж ми не за твою шкуру воюємо? – не зовсім доречно спитав Коляда.

– Та на дідька ж мені ваша війна, як ти виспався та й пішов, а мене взавтра повісять, – відрізав дядько. – Минулося. Ви вже не заступники наші, а кара Господня! Через таких ще не один на той світ піде…

Він на хвильку затнувся, міркуючи, чи не далеко зайшов, тоді плямкнув примирливо:

– Пождіть, я зараз.

Вийшов із клуні й швиденько вернувся з полумиском вареників. Вони були холодні, мабуть, лишилися з учорашньої вечері, проте білі й пухкі, приготовлені з доброго питльованого борошна. Я бачив, як у нашого китайця Ході зрадливо ворухнувся борлак, – ми вже добу не мали ріски у роті.

– Частуйтеся, хлопці, але не дражніть собак, – сказав дядько. – Чуєте? Що хочте робіть, а собак мені тут не дражніть.

Саме під цей момент з рипом відхилилися двері, і до клуні просунулася волохата морда – симпатичний сірко світив на нас розумними очима. Замість гавкати – тільки облизався.

– А хто тобі, дядьку, сказав, що ми дражнимо собак? – спитав Коляда. – Ми з ними більші друзяки, ніж з отакими, як ти.

Він узяв із рук хазяїна полумиска й поставив його перед носом сірка. Той нюхнув, узяв у зуби вареника, та їсти не став.

Запитально дивився на хазяїна.

Ми вже не мали сил і сміятися. Клуню покинули голодні і злі.

Від люті розгромили в селі споживчу кооперацію.

Коло дедалі звужувалося. Невдовзі ми вже не могли собі дозволити в селах навіть такі легенькі фортелі, як от із цією споживчою кооперацією. Той-таки сатана придумав проти нас ще й «інститут відповідачів» – більшовики розстрілювали селян за зв'язки з лісовиками чи за найменшу підозру в неблагонадійності.

До чорних списків відповідачів-заручників (їх ще називали десятихатниками) потрапляли найпорядніші люди. Звідтоді ми намагалися обминати села, не заходити в них без нагальної потреби.

Я бачив, як хлопці падають духом. Страшно сказати, що робить із людьми безнадія. Говіркі стають мовчазними, веселі – зажуреними, хоробрі – боягузами, а певні – зрадниками.

Хто б міг подумати, що заломляться такі отамани Холодного Яру, як Деркач, Семен Чучупака (двоюрідний брат Василя), Панченко, а разом із ними ще майже сотня гайдамаків.

Соромно й гірко було дивитися, як їх обробляв миршавий чекіст Птіцин (чи Птічкін, чи Канарєйкін, як там його у біса) – молоде, зелене щеня, що рано вбилося в пір'я ще в латиському загоні ВЧК «Свеаборг», який у вересні 1918-го охороняв – кого б ви думали? – охороняв у Горках самого Леніна. Потинявшись чекістськими смітниками, Птіцин нарешті опинився у Кременчуцькій губернії, а відтак у супроводі ескадрону в'їхав у село Мельники, де на базі 25-ї стрілецької дивізії було створено постійний військовий гарнізон.

Мельники – село братів Чучупаків – лежало верст за п'ять від Мотронинського монастиря, і Птіцину стало трохи не по собі, коли звідти, з-за лісових валів, долинув гул монастирських дзвонів. Він уже знав, що ті дзвони сповіщають про появу в цих краях ворожої сили, її потугу, шляхи пересування.

Однак про двобій не йшлося. Виходити з лісу гайдамакам було не з руки (не їхня то справа – вести фронтальні бої з регулярними частинами), а червоним сунутися до лісу було вкрай небезпечно.

Поселившись непроханим гостем у просторій хаті священика, де жила гарненька попівна, Птіцин насамперед наказав розвісити по селу та узліссях оголошення:

«**Граждане Холодноярской округи!**

Чрезвычайный съезд Советов Украины объявил: амнистию всем, кто прекратил борьбу против власти рабочих и крестьян и сдает свое оружие. В селах Чигиринского уезда в районе Холодного Яра шайки атаманов Чучупаки, Черного Ворона, Деркача, Полтавца и других чего-то ждут, на что-то надеются. Но впереди – только верная гибель!

На ликвидацию бандитизма в Холодный Яр направлены огромные войска, которые твердой рукой восстановят порядок. Заблудшим и обманутым дается возможность вернуться к мирному труду!

С 26 июня по 2 июля включительно объявляется амнистия всем атаманам и членам их банд, кто добровольно сдаст оружие и заявит о прекращении дальнейшей борьбы против Советской власти. Каждому амнистированному будет выдан об этом документ с гербовой печатью. Задерживаться и арестовываться амнистированные не будут. Прием бандитов производится в помещении гарнизона в селе Мельники в течение всего светлого дня суток.

Уполномоченный Кременчугской Губчрезвычтройки Птицын.

Начальник военного гарнизона Штеренберг».

У відповідь швидко з'явилися листівки із закликами не вірити московським катам, бити на кожному кроці жидо-кацапську комуну. […]

3

[…] Не помітив, коли до нього підійшов Панченко.

– Я знаю, що вони мені життя не дадуть, – сказав він. – Але за три роки лісових поневірянь я так вимучився, що згоден бодай три дні пожити по-людському, переночувати в теплій постелі, а тоді вмерти.

Ворон мовчки теребив нагайку.

– Пробач, – знову озвався Панченко. – Якщо ти колись захочеш мене убити, то я на тебе серця не матиму. Але дозволь з тобою попрощатися, бо чує моя душа, що більше ми не побачимося.

Ворон подивився в його провалені очі. Вони зустрілися поглядами – і враз обнялися. Міцно, по-чоловічому.

– Прощавай…

* * *

Сидячи на присторчі старезної липи, Чорний Ворон бачив усе як на долоні. Спершу дорогою з лісу вихопилися вершники, а вслід за ними посунули піші. Усіх було близько сотні. Лісовики сходили яром не з боку Мельників (соромно було гайдамакам заходити впокореними до «столиці» Холодного Яру), а ближче сюди до Головківки.

Вони брели вервечкою мовби наосліп, опустивши голови і не дивлячись один на одного. Спускалися схилом униз, униз, униз…

На майдані було поставлено стіл, накритий червоною скатеркою, на ньому – каламар, ручка, папери. Біля столу стримів червоний прапор із серпом та молотом, тут же переминалися з ноги на ногу Птіцин, начальник гарнізону Штеренберг, командир батальйону Третьої московської бригади Козлодоєв, місцеве начальство. Неподалік столу по обидва боки стояли порожні вози.

Майдан оточили червоноармійці.

Товклося тут чимало роззяв, дітвори, десь узявся юродивий Варфоломій, що жив у богадільні при Чигиринському Свято-Троїцькому монастирі, але завжди з'являвся там, де з якоїсь особливої оказії скупчувалося чимало люду. Худющий – сама шкіра та кості – Варфоломій улітку і взимку ходив у довгій чорній хламиді з накинутим на голову клобуком. Рідко хто бачив його лице, ніхто не знав його віку і вгадати не міг, бо навіть старі люди пам'ятали Варфоломія таким, як оце зараз, – безпритульним юродивим блукальцем, віщуном, що наперед угадував лихо. Через те селяни його побоювалися, бо казали, що за ним ходить біда, що начебто він її насилає, хоча насправді

Варфоломій нічого не насилав, він тільки вгадував наперед те, що мало відбутися.

Здавна ж відомо, що Бог, відбираючи в чоловіка розум, іноді дарує йому за це виняткову здатність пророкувати.

– І не почуєте більше дзвонів! – тряс кулаками до неба Варфоломій. – Упадуть вони до ніг, та не ваших! І все завалиться. Бо звізда на лобі личить худобі.

Хмара куряви котилася все ближче до Головківки.

– Їдуть! Їдуть! – галасувала дітлашня.

Першими на майдані з'явилися вершники на чолі з Деркачем, Семеном Чучупакою і Панченком. Коли вони злізли з коней, до кожного підійшло по двоє червоноармійців – один забирав і відводив убік коня, другий показував на порожній віз, куди треба скидати зброю. На перший віз полетіли шаблі, карабіни й револьвери Чучупаки, Деркача, Панченка…

І тут сталася чудасія. Тонкосльозий Птіцин так розчулився від цього «врочистого» моменту, що повернув усім трьом отаманам зброю і поставив їх поруч біля себе. Для них це було несподіванкою. Семен Чучупака, Деркач і Панченко так розгубилися, що від хвилювання наступали один одному на ноги.

Тим часом на майдан потяглася вервечка піших. Вони скидали на вози зброю, потім під погуки червоних командирів шикувалися лицем до столу, до кумачевого прапора і зніяковілих отаманів, що стояли на почесному місці, низько опустивши голови.

Коли «завішення» зброї завершилося, слово взяв Птіцин. Він співав тієї самої, що й під час агітації в землянці, тільки цього разу довго не говорив – агітувати вже не було кого. Лісовики по черзі підходили до столу, де на заздалегідь виготовлених бланках з печатками вписували їхні імена й прізвища. Ніхто нічого не уточнював, вписували ті імена, які вони самі називали, й відразу видавали документи на руки. Після цього кожен, уже як повноправний совєтський громадянин, міг собі йти під три вітри.

Кожен… окрім отаманів. Птіцин пояснив, що вони, як чільні командири, мусять ще скласти звіти про діяльність своїх загонів.

– Я так і знав… – зречено мовив Панченко.

Його, Семена Чучупаку й Деркача того ж дня повезли під конвоєм аж до Кременчука. Більше про них не чули. Не судилося бідному Панченкові переночувати в теплій сухій постелі жодної ночі.

Птіцин на тому не вгамувався. Він учинив акцію, яка вразила Чорного Ворона дужче, ніж те, що відбулося на майдані.

Відразу після амністування холодноярців червоні посунули до Мотриного монастиря – їхня лава тяглася лісовою дорогою від хутора Кресельці аж до

плоскогір'я, на якому гніздилась обитель. У хвості ще не знали, де він, той монастир, а передні вже колошматили «осине кубло».

Щоправда, поперед них прибіг юродивий Варфоломій, загупав кулаками у браму, заволав так, що луна покотилась ярами:

– Ховайся хто може – люципер іде! На лобі звізда, на голові ріг – передушить усіх!

Заплутуючись у полах довгої хламиди, Варфоломій вибіг на середину монастирського подвір'я.

– Горе, горе вам, невісти Христові! Гаспиди йдуть рогаті – будуть вас ґвалтувати! Тікайте!

Одначе ніхто й не думав тікати. Черниці покладалися на молитву і Божу ласку. Вийшла зі своєї келії матінка Єпистимія, висока ставна ігуменя, сказала, що коли вже судилося комусь стати мучеником-страстотерпцем, то на те є воля Господня і треба прийняти це як благоденство.

– Атож, – підтакнула їй кривенька карличка Онися, яка повсякчас ходила хвостиком за ігуменею, мов ад'ютант. – Я їм як дам оцим бучком, то згадають вони Онисю не раз, – посварилася вона в повітря паличкою, на яку спиралась, кульгаючи.

– Маладєц, Аніся, – похвалила її ігуменя Єпистимія. – Ти каво уґодно паставіш на мєсто, нє так лі?

Матінка Єпистимія була родом із Томська, але й тут уже знали, що в черниці її занесло років із двадцять тому нещасливе кохання, а в Мотрин монастир їй склав протекцію, як вона сама любила казати, не черкаський єпископ Миколай, а сам Господь Бог. З гайдамаками Холодного Яру ігуменя мирилася тільки тому, що вони захищали обитель від войовничих приблуд, охочих до монастирських статків.

– Атож, – сказала Онися, – у мене палиця довга, а жарти короткі.

– Харошая ти дєвочка, ані такіх баятся, – усе ще грайливо намагалася говорити матінка Єпистимія, але Онися чула, що голос її тремтить.

Навіть Об'явлення Іоанна Богослова не малювало черницям того страхіття, яке вже було на порозі.

Спершу все подвір'я монастиря залила повінь смердючої солдатні з диким матюччям, реготом і ґелґотанням. Наказ вони мали один – зняти монастирські дзвони. Раз і назавжди знищити головну систему оповіщення гайдамацького краю, цієї проклятої Холодноярської «республіки», з якою довелося воювати довше і тяжче, ніж із поляками, німцями, Денікіним, Врангелем, Махном.

І під голосіння черниць вони скинули монастирські дзвони (їх потім також відвезуть до Кременчука, а далі – до Харкова, як свідчення перемоги над цією новітньою Січчю, що підняла шаблі з-за прадавніх валів), отож вони з великим

трудом скинули дзвони, і через те, що дуже намучилися, і від жіночих плачів так розлютилися, що запалили дзвіницю Івано-Златоустівської церкви.

Страшний вогонь стугонів над дзвіницею – криваво-червоний, язикатий, зловісний.

– Звірі! – кричав, здіймаючи до небес довгі худющі руки, Варфоломій. Він так задер голову, що клобук спав на плечі, відкривши його висушене, як у мумії, обличчя. – Упаде ще й друга звізда на ваші лоби однорогі!

Він метався поміж безбожників, хапав їх за руки, за поли, поки хтось не зацідив йому кольбою в обличчя, Варфоломій упав навзнак, і москальня пішла по його мощах потоптом, наступаючи ратицями на голову, груди, живіт, ніби хотіла зрівняти його з землею, і на якийсь час здалося, що його справді розтоптали, розплющили так, що тільки шкіра зосталася, прикрита чорною пожмаканою хламидою, та за хвилю із землі знов піднялися його мощі, і Варфоломій здійняв до небес кістляві руки.

– Смерте, перекинься на звізди і роги!.. Казав мені ще Мельхиседек[*], що любиш ти хіба тих, хто боїться тебе.

Але вони його вже не чули. Оскаженілі, розбурхані вогнем і жіночим лементом, заброди кинулися одне поперед одного по коморах, льохах, келіях гребти все, що траплялося під руку, на ходу жлуктили солодке причасне вино, пускаючи по підборіддях червоні патьоки, набивали роти й кишені проскурками. Вони вдерлися до другої – Свято-Троїцької – монастирської церкви, де почали хапати й ховати за пазуху все, що блищало, – золочені хрести, трисвічники, срібні дискоси, дароносиці, чаші…

На це богохульство мовчки, міцно стуливши вуста, дивилися з мальованих парсун, що висіли серед ікон на рівні зі святими, сам блаженний ігумен Мельхиседек, Іван Гонта й Максим Залізняк у чернечому підряснику – у правиці Залізняк тримав свяченого ножа з написом «Ось вам», а лівою перебирав вервицю. Над його правим плечем було три рядки нотного напису пісні: «Ой, не буде ліпше, ой, не буде краще, як у нас на Україні».

Але Залізняк, як і ніж його, були тільки мальовані, він не міг зупинити драпіжників, які трощили ікони, хапали, били, ламали, перекидали все догори дном. Вони натрапили на книгозбірню, та оскільки цупкий папір не годився на самокрутки, то одривали від книг позолоту та срібні фібули, а решту кидали зо зла у вогонь під дзвіницю. Полетів туди фоліант у шкіряній палітурі «Маргарет святого Іоанна Златоустого з душеполєзними поучальними словами», друкований в Острозі літа 1595-го, полетіла «Євангелія», друкована 1600 року, ось уже захеканий кацап'юга пер до кострища п'ятсотлітні хроніки Мотронинського монастиря…

І тут скам'яніла від жаху ігуменя Єпистимія, яка до цього смиренно спостерігала за всім, що коїться, необачно вихопилася йому навперейми, силкуючись відібрати манускрипти.

Кацап'юга, щоб потертись об неї, впустив рукописання на землю, став борюкатися з матінкою і, регочучи, так себе розпалив, що повалив її на землю й шугнув лапищем під рясу.

Кривенька Онися кинулася боронити матінку Єпистимію, заходилася лупцювати паличкою ґвалтівника по товстому озаддю, приказуючи: «А на, а на!» – та це його лише підохочувало, кацап'юга ще більше звірів, плутаючись лапами в одіяннях ігумені, і його вже ніщо не могло зупинити.

Якийсь міцненький курдупель підбіг до Онисі, спершу ніби для того, щоб забрати у неї паличку, однак ухопив її на оберемок і поніс у стайню.

– Рятуйте, сестроньки! – заверещала Онися, дриґаючи коротенькими ніжками, та кому було рятувати, як усі сестри вже розбіглися хто куди.

Москалі доганяли їх наввипередки, адже черниць на всіх не вистачало, а чекати в черзі не було терпцю.

І тоді на них знову посунув зі своїми гострими, як сучки, кулаками Варфоломій.

– Стійте, нелюди, зупиніться! Прийде година, й звізда піде на звізду! А роги ламатимуть роги!

На нього зосліпу наскочили двоє червоних, які з налитими кров'ю очима металися в пошуках вільної жертви.

– Ти, дахлятіна, да сіх пор жівой?

Спересердя вони вхопили Варфоломія за руки, за ноги, жбурнули, наче пір'їну, під дзвіницю в зелений вогонь, що розгорявся з новою силою. Давні книги невідь-чому горіли зеленим полум'ям.

Варфоломій упав серед кострища, яке стрепенулося язиками вгору, пирхнуло в усі боки снопами іскор, та відразу ж і пригасло там, де опустився старець, – чи хламида пригасила вогонь, чи, може, з якого іншого дива. А довкола Варфоломія палало так, що близько і не підійдеш, пекло в лице, тому ті двоє, що вкинули його у вогонь, відбігли назад, стали й, одвісивши щелепи, дивилися, що буде далі. Біля них зібрався гурт невдах, які, доганяючи черниць, упіймали облизня, тож тепер мусили ждати.

– Ти сматрі-кось, в аґнє нє ґаріт, сука, – чухаючи матню і жуючи проскурку, дивувався рябий москаль із білими віями. – Вань, ти такоє відєл каґда-нібудь?

– В аґнє нє гаріт, а в водє, інтєрєсно, тонєт?

– Нічьо, щас вспихнєт. Кіросінчіка би.

Але тут зверху на обгорілій дзвініці щось затріщало, і величезна головешка гупнула якраз на Варфоломія. Іскри бризнули аж на роззяв, вони відсахнулися, але знов-таки витріщилися на кострище, шукаючи в ньому чорну хламиду.

– Піздєц, – сказав рябий, що досі жував проскурку.

– І так скоко прадєржался! Колдун какой-то.

– Чародєй, нє іначє. Ти би витєрпєл стоко, Вань?

– Ну, нєт. Мнє і сєйчас нєвтєрпьож. Паґналі чьо-то паіщєм.

– А єнто правда, что ані всє ішо дєвочкі? – ковтнув слину рябий, дістаючи з кишені ще одну проскурку.

– Правда, правда. Токо ти апаздал малость. Всєво на мінутку.

– Что, і та каланча, каторая пастаршє, тоже била дєвочкой?

– Вопрос нє ка мнє. Бєжім, а то нам разє што ліліпутка астанєтся.

Вони розбіглися хто в стайню, хто в садок, хто в келію.

Коли рябий, на ходу застібаючи ширіньку і доїдаючи чергову проскурку, повертався з Ванькою від монастирського саду, він ледве не вдавився. Назустріч їм сунула мара в чорній хламиді з напнутим на голову клобуком. Рябий подумав, що то сама смерть прийшла по їхні душі, бо в руках у хламиди була коса.

– Сматрі, Вань…

Але Ванька й сам уже побачив привиддя, заточився, трохи не впав.

– Чьорний монах, бля, – він зняв з плеча довгу трилінійку.

– І покотяться звізди в гієну огненну! – заволала хламида.

– Дак ето же тот колдун проклятий! – здогадався рябий. – Жівой, что лі?

– Уму нєпостіжімо.

Варфоломій, замахнувшись косою – у-у-у-у! – і вигукуючи щось незрозуміле, йшов прямо на них. Вертлявий Ванька скочив убік і так калатнув дулом гвинтівки по кіссю, що Варфоломій полетів в один бік, а коса – у другий.

– Что, в аґнє нє ґаріш і в вадє нє тонєш? – наступив йому чоботом на груди рябий. – Ти на каво с касой палєз, калдавскоє атродьє? Какую мєсть тєбє за ето прідумать? Ґаварі, прідурок. Пулі на тєбя жалко.

– А чєво здєсь думать? – пхикнув Ванька. – В аґнє нє ґаріт, так давай папробуєм воду! Пруд-то вон блізка.

Вони взяли Варфоломія за ноги й потягли лісовою стежкою вниз до Гайдамацького ставу, що блищав у балці відразу за валом. Так волокли його крутосхилом, що голова раз по раз підстрибувала на оголеному корінні дерев. Варфоломій не подав і звуку. На березі ставу вони знов узяли його за руки й за ноги, розгойдали і пошпурили чимдалі у воду. Легесенький Варфоломій якось

так безшумно опустився на ставкове плесо, що зовсім не здійняв бризок. Наче то був не чоловік, а тріска.

Упав нечутно та так і лежав на воді горічерева навіть не думав тонути. Його клобук і хламида надулися, тримали Варфоломієві мощі на плаву, чи, може, він і без того не тонув, такий був ветхий і висушений.

– Нєт, я віжу, етаму нє будет канца, – сказав Ванька, рішуче, зняв із плеча трилінійку й пересмикнув замок.

– А можєт, нє нада? – завагався рябий. – Єслі єво і пуля нє вазьмьот, я рєхнусь.

– Да брось ти.

Ванька прицілився, натиснув на спуск: цок. Бойок злегенька клацнув, але пострілу не було.

– Ідьом атсюда, пака цели, – рябий відвів дуло різко убік.

– Абикновєнная асєчка, чєво ти?

– Вряд лі, – сказав рябий. – Колдун он і єсть колдун. А тут єщьо прімєта такая. Калакала снялі.

– Дак іть за ніх награду паабєщалі каждому. За калакала-то.

– Дурак ти, Вань. Іді, нє абарачівайся. Пусть там плавает сєбє тіхонька да нас нє троґает.

Рябий, узявши Ваньку за лікоть, силоміць потяг його від ставка. Та коли вони відійшли кроків на двадцять, Ванька раптом закричав не своїм голосом:

– А-а-а, в боґа мать!.. Мочєнькі нєту!

Він зірвав з плеча гвинтівку, обернувся до ставка, прицілився й вистрілив.

Надута над водою хламида, тріпнувшись, почала осідати.

Вона поволі сплющилася, але не потонула – ще довго гойдалася на ставковому плесі.

5

«Несмотря на сдачу ввиду амнистии многих бандитов и главарей, обстановка продолжает оставаться накаленной. Десятки организаций и шаек отказываются сложить оружие. Только в Чигиринском и Черкасском уездах по предварительным данным насчитывается несколько тысяч бандитов ярко выраженной националистической окраски. Возникла необходимость значительного расширения сети осведомителей и секретных сотрудников из числа амнистированных, которые хорошо знают обстановку и могут входить в контакт с бандитами. Председателю губчека тов. Моздревичу предлагается незамедлительно усилить осведомительный аппарат Чигиринщины за счет других уездов и вербовки новых агентов.

Моральное состояние и боеспособность красных частей оставляет желать лучшего. Следует прекратить и строжайше пресекать насилие над мирными гражданами, которое провоцирует недоброжелательное отношение местного населения к соввласти.

На зимний период ввиду замерзания воды в пулеметах и отсутствия глицерина предлагается выдача пулеметчикам спирта, предварительно отравив таковой по известным причинам…

Начгубучастка Комбриг 21 Понеделин.

Военкомбриг Егоров.

Наштагубучастка Шельхман».

(Із наказу по Кременчуцькій губернській дільниці від 26 листопада 1921 року.) […]

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

1

Ганнуся останнім часом майже не виходила в село: не могла більше слухати вигадок про Веремія та й боялася дурного ока.

Уже видно було й сліпому, що Ганнуся носить дитину. Колись би вона таким лоном пишалася, зумисне б ішла між люди, щоб усі бачили її жіноче знамення, а тепер ні. Тепер вона знала, що краще із цим ховатися.

Та ось одного дня влетіла до них у хату не по літах метка Танасиха, заломила на грудях руки й, хитаючи з боку набік закушканою в три хустки головою, ще з порога залементувала:

– Привезли! Веремія привезли в село!

Ганнуся з матір'ю обімліли, витріщилися на Танасиху, не розуміючи, що вона каже.

– Мертвого привезли, – сказала Танасиха й заголосила, як над труною: – Рученьки холодні, ніженьки босі, не топтати їм більше синього рясту…

– Куди привезли? – перебила її Ганнуся.

– Як куди? – закліпала Танасиха сухими очима. – По селі возять на санях, показують усім, що Веремія вбито. Так і кричать: «Ідіть помилуйтеся на свого бандита, який він тепер страшний та хоробрий!..» Онде-го вже до нашого кутка доїжджають.

Ганнуся з матір'ю, вхопивши на ходу одежину, повилітали з хати, а Танасиха шкандибала за ними вслід, примовляючи:

– Ой, ідеш ти в далеку дорогу, соколе наш, вирушаєш туди, де вітер не віє, сонце не гріє, де пташки не співають, зіроньки не сяють…

Він лежав на запряжених добрими кіньми санях – босий, простоволосий, у закривавленій вишиванці і сподніх, тільки для більшої переконливості, що це таки Веремій, біля нього поклали ще й солом'яного бриля, хоча надворі стояв мороз. Сани були вимазані кізяками, наче ними недавно возили гній, не було там постелено й віхтя соломи, убитий лежав горілиць на дощаному піддонні, закинута назад голова звисала із задка саней. Якби мертвий розплющив очі, то побачив би всіх цікавих, що йшли за саньми, догори ногами.

Збоку біля нього стриміла табличка:

«АТАМАН ВЕРЕМИЙ. ЭТО ЖДЕТ КАЖДОГО БАНДИТА!»

На санях за погонича сидів надутий, як сич, комнезамівець, а по обидва боки йшло, ніби в почесній варті, по двоє червоноармійців. Комнезамівець час від часу вигукував точнісінько так, як казала Танасиха: «Ідіть помилуйтеся на свого бандита, який він тепер!»

На вулицю справді висипало чимало цікавих, дехто вже давно ішов за саньми, щоб чогось, бува, не проґавити, люди виходили з дворів, хто ближче, хто зоддалік розглядали вбитого, намагаючись розпізнати, чи то Веремій, чи хтось тільки схожий на нього, мовчки кивали, похитували головами, бо що тут розбереш, як мертвий, до того ж сильно побитий, бозна-скільки пролежав на морозі.

Ганнуся з матір'ю підбігли до саней, довго дивилися на нього, – ні-ні, це не їхній Ярко, – Ганнуся впізнала того самого чоловіка, що їй показували в Матусові, та треба ж було оплакати мертвого хоч про людське око, і тут їх виручила стара Танасиха. Вона вчасно прибігла услід за ними, розштовхала тих, хто стояв їй на дорозі, підійшла до саней і, низько схилившись над партизаном, заломила на грудях руки, закурликала тонким жалібним голосом:

– Ой сину наш, синочку, та краще б ми тебе з війноньки виглядали, ніж у таку далеку путь виряджали. Вже без тебе будуть сади розцвітати, без тебе буде зозуля кувати, соловейко щебетати, нам жалю-горечка завдавати…

Танасиха так жалібно заквилила над убитим, що заплакали не тільки Ганнуся з матір'ю, всі жінки почали витирати сльози, чоловіки познімали шапки, діти попринишкали.

– Звідкіля ж нам, соколе наш, тепер тебе виглядати: чи з гори, чи з долини, чи з високої могили? Чи з глибокого яру, чи з далекого краю?..

Комнезамівець і червоноармійці почали переглядатися між собою: це що ж виходить, привезли вбитого отамана людям на пострах і глум, а вийшов справжнісінький похорон, вийшло таке, ніби Веремія привезли в рідне село, аби з ним усі попрощалися і з великою шаною та жалобою провели в останню дорогу.

Тоді один з тих, що йшли обіч саней з рушницями, отямився, підскочив до Танасихи, вхопив за плечі й піхорнув її так, що стара покотилася в сніг.

– Прєкратіть аґітацію, контра!

«Червінці» посідали на сани, комнезамівець з такою люттю врепіжив батогом по конях, що на їхніх лискучих крупах здулися басамани. Вони майже з місця пішли навскач, помчали на сусідню Зелену Діброву, – був наказ возити й показувати мертвого Веремія по всіх довколишніх селах.

Танасиха поволеньки підвелася, обтрусилася від снігу, потім, дивлячись, як швидко віддаляються сани, заголосила розпачливим криком:

– Ой, на кого ж ти, соколе, нас покидаєш, у які краї вирушаєш? У краї темні, краї холодні, де дзвони не дзвонять, де люди не ходять…

Вона квилила та примовляла з таким одчаєм, аж чорний ворон заслухався, – він давно вже примостився недалечко на комині хати, споглядаючи за цим дійством. Сухе тепло, що дихало з комина, приємно лоскотало йому підкрилля, тут можна було сидіти хоч і до ночі. Ворон любив спостерігати за похоронами, сприймав їх спокійно, а тут чогось просльозився, наче на старості літ став таким співчутливим. Насправді ж чорний ворон не дуже тим переймався, це потягло з комина димом, який зайшов йому в очі.

Ворон крізь сльозу дивився на сани, що везли в сусіднє село неживого, проте знайомого йому партизана, і думав: ці доїздяться, що лісовики вкрадуть у них свого товариша і поховають його як годиться.

А якщо ворон щось загадував наперед, то майже ніколи не помилявся.

2

«Полевому штабу ВУЧК во главе с тов. Михайловым после кропотливой агентурной работы и расширения осведомительной сети удалось склонить к амнистии членов холодноярского Повстанческого комитета Петренко, Темного, Чучупаку А. и с ними 76 бандитов. Прошлое всех атаманов очень характерно. Все они бывшие петлюровские офицеры, учителя, очень грамотные, есть даже члены царской охраны, которые, тем не менее, тоже всячески поддерживали идейность за «рідну неньку». Надо сказать, что явившиеся атаманы внешне выглядят довольно плохо, все они оборваны, истощены физически. Уголовщина в их среде преследовалась самым суровым образом, вплоть до расстрела. В Холодном Яре есть мелкие одиночные шайки, преследующие исключительно уголовные цели, но все их члены, как ни странно, по национальности великороссы (саратовцы, уральцы, сибиряки) из бывших красноармейцев, ставших потом дезертирами. Это обиженный судьбой деклассированный элемент, который исчезнет сам по себе после общего оздоровления обстановки в Холодном Яре.

Тем не менее, факты в некоторой степени разоблачают авантюрную природу и самого повстанкома. По данным разведки, в лесах зарыто золота и брильянтов на сумму в сотни миллионов рублей. Предпринимаются попытки поиска этих кладов. Характерно, что все бандиты отказываются покинуть родные места, поэтому есть большое подозрение, что амнистия для них – это только вынужденная временная передышка, после которой они продолжат борьбу».

(Із доповіді таємно-інформаційного відділу при Раді Народних Комісарів УРСР. № 154.)

Рання тепла весна 21-го додала нам сил, підігріла надії. Уже на початку березня сонечко так припекло, що сніг клаптями падав з дерев, а на землі швидко осідав його ніздрюватий настил. Після зимового затишшя повстанський рух прокидався разом із лісом. Оживали бурлаки та місцеві заприсяжені[*] козаки, поверталися ті, хто пересидів зиму по хатах, приходили нові люди. Ми знов давали комуні поміж роги – шарпали червоні загони, громили совєтські установи, цукроварні, продовольчі склади, здобуваючи зброю, харчі, одяг, фураж. Вдало провели кілька операцій спільно з отаманами Хмарою, Загороднім, Гонтою-Лютим…

Але що далі? Більшовики швидко зализували рани, їхні каральні загони поповнювалися, наші сили підупадали. Закордон на допомогу не поспішав, його обіцяне гасло міцно зачепилося за польський колючий дріт.

Знов підкрадалася зневіра. Пішли на амнестію – важко повірити! – отамани Петренко, Дзиґар, Олекса Чучупака – наймолодший Василів брат… Цих уже зустрічали в Жаботині з полковим духовим оркестром, грали «Інтернаціонал», «заблудлих овець» вітали кременчуцькі чекісти Керкенер і Міхайлов. Не було там тільки нашого «друга» Птіцина…

* * *

[…] Наші лави маліли, поповнення не було, та ми про нього вже й не думали. Остерігалися підісланих провокаторів, боялися зрад, які обступали нас дедалі щільніше. Що вже казати про сексотів, завербованих із колишніх наших вояків, якщо з'являлися цілі більшовицькі загони, котрі видавали себе за повстанців. Роз'їжджаючи селами, вони закликали сміливців разом боротися проти комуни, а потім тих, що йшли з ними, вбивали в найближчому лісі. Особливо заклятим був загін Дерези, сформований з наших таки перевертнів, що пішли служити в ЧК.

Покручі, знаючи нашу мову і гасла, наробили чимало біди, поки ми їх не вистежили в Мурзинському лісі.

Дереза – червонопикий здоровило з кривою люлькою в зубах – саме загітував у Мурзинцях семеро парубків, які тільки й ждали, щоб хтось посадив їх на коней. До загону пристало відразу троє рідних братів Момотів та ще четверо їхніх двоюрідних і троюрідних братусів, теж Момотів, бо в Мурзинцях чи не з півсела прозивалося Момотами. Усі семеро були майже на одне лице – кругловиді, смагляві, з качиними носами й лискучими очима.

Дереза посадив їх на коней, яких тримав спеціально для новобранців, і, попихкуючи люлькою, повів загін на свою лісову «січ». Та ще не встигли сіроми отямитися від такого щастя, як їх уже піджидала смерть. Тільки-но в'їхали до Мурзинського лісу, аж тут на загін Дерези налетіли «будьонівці», оточили з усіх боків, і, треба сказати правду, найдужче злякалися братчики Момоти – семеро круглих облич ураз витяглися й зробилися довгобразими, ці семеро смаглявих облич умить побіліли, а їхні качині носи загострилися, як у мерців; оце так – ще не отримали зброї, а вже мусили полягти ні за цапову душу.

Зате спокійним був Дереза. Він тільки підняв угору правицю й загорлав по-московському, аж люлька випала з рота:

– Стойтє, братци, ми же сваі! Нє стрелять!

Але ніхто й не збирався стріляти. Вершники взяли загін Дерези в щільне кільце і тільки тоді, як наблизилися майже впритул, він захвилювався: зношене обмундирування «будьонівців» та їхні неголені щоки сколихнули в ньому ще неусвідомлену тривогу.

Тепер для нас важила кожна мить. Ще трохи – і він опам'ятається.

– Пріказиваю немедленно сложіть оружіє, іначє ми будем стрелять! – наказав я.

– Ви за ето атвєтітє ґалавой! – Дереза ще погрожував, приндився, але його командирська гоноровитість погасла. Він витяг із кобури револьвер і кинув його на землю.

Після цього весь загін Дерези, як по команді, склав зброю – трофей був нівроку. А ще ж коні! Півсотні коней-зміїв, якщо рахувати і тих, на яких тепер сиділо семеро ошелешених братчиків Момотів, – їм, бідолахам, навіть не було чого складати до наших ніг, вони взагалі не могли допетрати, що тут відбувається, тож тільки лупали зляканими очима.

– А теперь спєшіться! – гаркнув я і, коли вся та чекістська покидь позлазила з коней, сказав уже по-нашому: – А зараз, таваріщі самозванці, ми поведемо вас для повного з'ясування обставин!

Дерезу охопив навальний страх – його червоне лице заціпеніло і взялося білими лишаями.

Губи сіпнулися, чекіст хотів щось сказати, але не повертався язик – він зробився таким великим, що не поміщався в роті. Врешті-решт Дереза таки опанував себе й озирнувся до своїх головорізів.

– Ми п-папалі в рукі б-бандітов, – сказав він, важко виштовхуючи слова. – Вінават, таваріщі, нас пєрєхітрілі.

Момоти сторопіли ще дужче: отакої! – козаки виявилися москалями, а москалі в рогатих будьонівках – козаками. Світ перевернувся догори ногами. Однак їхні довгобразі обличчя поволі стали округлюватися, загострені, як у мерців, носи потроху знову кирпатіли, а коли я сказав, що їм нічого не буде, вони просто пошилися в дурні й можуть хоч зараз вертати додому, братчики Момоти геть ожили, їхні очі знов заблищали.

– А можна – ми з вами? – нерішуче озвався один із Момотів, видно, найстарший брат, який першим прийшов до тями – він уже був кругловидий, качконосий, а на щойно блідому обличчі заграв смаглявий рум'янець. […]

Так мій загін поповнився цілою чотою Момотів.

* * *

Але тоді ми ще могли впоратися і не з такими зграями. Шарпали навіть частини регулярного війська, як от, приміром, спільно з отаманом Гонтою-Лютим в одному бою під Звенигородкою витовкли до сотні «червінців». Виманивши чималу кавалерію на Хлипнівський ліс, ми скористалися перевіреним трюком, який називали «зав'язати коняці хвоста». Це коли наш загін кінноти спершу дратує ворога, викликає на себе, а потім «панічно втікає» до лісу, яким пролягає дорога. Коли червоні, збадьорені переслідуванням, і собі вскакують до лісу, ось тут і зав'язується конячий хвіст. Бо тільки тепер виявляється, що головна наша сила не в кінноті, а в піших козаках, які залягли вздовж лісової дороги з кулеметами та добрим запасом бомб. Тут наша піхота зав'язує ворожій кавалерії хвоста в такий вузол, що й назад уже не повернеш – там суцільний вогонь, і мчати вперед нема духу, бо той загін, який щойно втікав, тепер рішуче вертає назад. […]

3

«По данным агентуры от 8.01, в районе Лебедина, верстах в 23-х от Новомиргорода, находится банда Черного Ворона в 90 сабель при одном «максиме» и двух пулеметах «льюис». Бандиты поклялись ждать своего атамана до тех пор, пока не подтвердится, что он мертв, и говорят, что не сложат оружия и не сдадутся, пока не перережут всех москалей и коммунистов. На предложение сдаться с гарантией помилования от них получен письменный ответ на имя начальника 5 района, копия которого прилагается для сведения:

«Таваріщ Нечипоренко! Ми дуже вдячні за амнестію, але явитися до вас нема коли, бо треба бити чрезвичайних жидів і… (слово неразборчиво) кацапів, котрі позасідали в Сов. Кр. Раб. власті і гнітять нарід так, що цареві Ніколці й не снилося. То хто ж по-вашому бандит? Той, хто прийшов до нас із Московщини і серед білого дня грабує кожну хату, чи той, кого ви вигнали з дому і змусили піти до лісу, щоб боронити свій край?

А тобі, московський сраколизе, скажемо прямо: якщо не хочеш, щоб тебе спіткала та сама доля, що й начальника лебединської міліції Борвіка та його таваріщєй, які разом і в ногу пішли їсти землю, то приходь до нас у ліс. Може, ми тебе амнестуємо і будемо разом бити комуну та стояти за правду. Бо ми не любимо неправди опущ хріну, правдою живемо на світі і сипимо тобі її в очі, як піском».

Подпись под этим письмом неразборчива, но фамилия, по-видимому, какая-то волчья – то ли Вовкодав, то ли Вовгура.

Недавно большая шайка бандитов останавливалась в селе Журавка, потом скрылась в лесу, не оставив, к огромному удивлению, никакого следа. Бандиты как будто прошли над снегом…

Начуездугрозыска Козицкий.

Секретарь Смульсон».

(Витяг з інформаційного зведення Черкаського повітового карного розшуку за 15-23 січня 1922 року.)

Обминаючи села – де лісом, де полем, – Чорний Ворон надвечір дістався до Богунового хутора, за яким починався Лебединський праліс. Темніло зарані: поки він одлежувався у Євдосі, свята Варвара увірвала ніч, але дня не подовжила. Срібний німецький годинник, якого Ворон дістав з кишеньки-пістона, показував тільки п'яту, а надворі вже було поночі. Втім, до їхнього зимівника він зміг би дістатися із заплющеними очима, так само, як і його кінь, котрий чув цю дорогу кожним копитом.

Вони з Мудеєм блудили вночі тільки раз. Ворон досі не міг собі пояснити, що то було, що їх водило тієї темної осінньої ночі. До всього ще впав такий густющий туман, що далі носа нічого не видно, – саме такої пори Ворон відпускав козаків, кому було ближче додому, провідати рідних, а того разу й сам вибрався до своїх. І хоч яка була непроглядна сльота, Мудей швидко доніс його полем до Водяного, потім мав бути Товмач, але… села не було. Зусібіч стіною стояла така хлипка мла, що забивала подих, Ворон нічого не бачив далі коневої гриви, і раптом він зрозумів, що Мудей також збився з дороги, ходить колами, сліпо місить розгасле поле. Ворон нічого не міг йому підказати, роздратовано шарпав за повід «цоб» і «цабе», бо не бачив жодного орієнтира,

жодного деревця чи кущика. Блукаючи навгад, він сподівався наткнутися на знайому місцину, на близьке село Скотареве чи на Капустине, щоб звідти взяти прямий маршрут на Товмач, але ж ні – щось уперто водило їх полем, залитим туманом-маною. Що маною – то правда, бо коли Ворон черговий раз зупинив Мудея, щоб прислухатися до глухої ночі, прикинути, в який бік повернути, він раптом почув позад себе цмокання. То був такий звук, як прицмокують на коня, щоб його підігнати, і Ворон спершу подумав, що йому приверзлося, що, може, то розгаслий ґрунт чавкнув під копитом Мудея чи якась нічна пташка озвалася, та ні. Згодом, коли він знов зупинився, в тумані так само цмокнуло, тільки цього разу попереду. Йому захотілося крикнути в цю могильну імлу, що кидала йому виклик, наче жива примара, і тоді Ворон зрозумів, що його водить, що він уже панікує. Не було, звичайно, ніякого страху, та була злість на цю безпорадність – він уже готовий був повернути назад, однак не знав, у який бік пустити коня.

Ворон ще кілька разів чув у тумані те виразисте цмокання, про яке ніколи б нікому не розповів, якби не одна обставина.

Вона, ця обставина, з'ясувалася згодом, але тієї ночі Ворон нічого не знав і поклав собі єдине розумне рішення, яке могло бути в такому дурному становищі, – це довіритися волі коня, який не відає, що таке забобони, помисливість чи наслання.

Як тільки Ворон цілком поклався на милість Мудея, відразу заспокоївся, і йому навіть здалося, що кінь перестав ґрасувати колами, а рушив у добре знайомому напрямку. Проте йшов він довго, а попереду не було ні Скотаревого, ні Товмача, ні Капустиного, попереду був тільки туман, туман, туман…

Коли почало розвиднятися, Ворон став дещо розпізнавати, побачив, що їде кукурудзяним полем, – під копитами шурхотіли штурпаки зрізаних стебел. А як наткнувся на Сірий ліс, у голові посвітліло – він крутився за версту від батьківської домівки. Тільки їхати туди було вже запізно – надворі швидко світало, а завидна біля Товмача міг сновигати червоний роз'їзд.

Поки не розвіявся туман, Ворон поспішив назад до Лебединського лісу.

Тепер Мудей пішов у рівний веселий галоп, ніби позаду не було виснажливої блуканини. На ранок Ворон дістався до табору, але нікому й не заїкнувся про свої нічні мандри. Бо що тут скажеш? Що заблудився між двох кущів у себе під хатою? Чи що лихий поплутав і цілу ніч цмокав до тебе з туману?

Та яким же було його здивування, коли через кілька днів довідався, що саме тієї туманної ночі біля їхньої хати на нього чатувала засідка. Червоні також знали, якої пори лісовикові найзручніше провідати рідних, і влучили точно в ту ніч, тільки сталося чудо. Ворон не знав, на кого, на що це чудо

покласти – чи на прозірливість коня, що невідь-яким нюхом відчув небезпеку і «заблукав», чи на якусь лісову силу, котра відвела від нього смертельну загрозу.

А може, ця сила була в їхній хаті? Сила, яка вже рятувала Ворона, коли одного разу він навідався додому. Тоді з Товмача на лісництво зненацька наскочили червоні, двоє з них влетіло до хати, Ворон ще не встиг ні сховатися, ні показатися їм на очі, як вони вже кинули батька на лаву, дістали шомполи – «Ґаварі, ґдє твой син!» – та тільки-но замахнулися, як із сусідньої кімнати вийшов Ворон, а до хати забіг ще один екзекутор, їхній командир. Він став у порозі, наче спіткнувся, подивився на Ворона, пильно так подивився і раптом заверещав до своїх істеричним голосом: «Вон! Вон атсюдова!» Ті, розгубившись, поточилися до дверей, а коли вийшли з хати, Ворон упізнав у їхньому командирові колишнього штабного поручника Калюжного, отого Фаню-Панаса, з яким вони познайомились в Умані, а потім ще й сиділи в ресторані з двома чарівними паннами.

І ось тепер щось прокинулося в «шулявській» душі перебіжчика, він знітився перед штабс-капітаном Чорновусом, не знав, що сказати, смикнувся подати руку, та потім зам'явся, кинув під козирок і вискочив з хати.

«Червінці» здиміли з двору.

Лихо не без добра, подумав тоді Чорний Ворон.

Так лягло в масть, думав він тепер, усе далі заглиблюючись у темне черево лісу й потерпаючи, чи ніяка біда не зігнала його козаків з насидженого місця. І скільки їх зосталося сеї зими в землянках?

На ніч брав мороз, він похрускував під копитами Мудея, іноді озивався сухим тріском у стовбурах дерев, і тріск той перекочувався лісом, як весняний крик деркача. Балку за балкою, виярок за виярком переїжджав Ворон, іноді зупиняючись і наслухаючи глухе безгоміння, яке зрідка здригалося від стовбурового луску.

Наближаючись до чергового узвозу, порослого густими чагарями, Ворон відчув, як забилося його серце. Там, на узвишші, під глодовими кущами було замасковано дві їхні «хати», кожна з яких могла вмістити щонайменше півсотні людей, а поруч козаки вирили ще й підземну стайню на таку ж кількість коней.

Усі ці три землянки з'єднувалися між собою лазами, щоб, не виходячи зайвий раз надвір, можна було ходити одне до одного «в гості» та менше торгати дверима, заощаджуючи тепло.

Сюди, в лісові нетрі, ворог ніколи не показував носа, більшовики навіть великими силами не заходили в незнайому їм глушину, швендяли більше польовими дорогами, заглядали по селах та хуторах, і навіть свої гарнізони рідко ставили поблизу лісу, як це вони зробили в холодноярських селах. Але

так було раніше, тепер же, коли москалі мали широку мережу сексотів, до якої входили й деякі амнестовані лісовики, важко було сказати, що їм вдарить у голову, чи не зважаться вони пошукати пригод у зимовому лісі, де краще видно сліди, а партизанські лави розріджені.

Ворон зупинив коня, прислухався, дивуючись, чому й досі не натрапив на чатового, і раптом побачив кроків за тридцять попереду дві яскраві зелені цятки – якась звірина сторожко дивилась на нього. Тільки вовк-сіроманець міг так світити очима, собак і котів тут не водилося, а лис чи куниця давно б дременули з дороги верхівця.

Мудей, скинувши головою, форкнув, а Ворон розстебнув кобуру. Якийсь час він вичікував, поки сіроманець похопиться й щезне, але той нахабно світив очима, випробовуючи Воронове терпіння.

– Гасло! – зненацька вигукнув сірий.

Чорний Ворон не повірив своїм вухам. Не тому, що до нього заговорив людським голосом вовк, а через те, що цей голос був йому дуже знайомий і Ворон уже не сподівався коли-небудь його почути.

– Це такий твій знак з того світу? – спитав він. – Ти перекинувся на вовка?

– Отаман! Живи-и-ий… – Замість вовка з темряви викотився чоловік, підбіг до Ворона, який уже зіскочив з коня, і вони навхрест, по-чоловічому обнялися.

– Я тебе щоночі жду-виглядаю, – сказав Вовкулака, поблискуючи іклами.

– А я, по правді сказати, уже й не думав тебе побачити. Як же ти викрутився з тої веремії?

– Не вгадаєш.

Виявилося, що після того, як розірвалася ще одна граната, Вовкулака впав біля вбитого коня і його кров'ю так вимастив свою мармизу, що на нього страшно було дивитися. Котрийсь із «червінців», глянувши, відвернувся і вистрілив навмання в його бік, та влучив у мертвого румака. Вовкулака отак ще «подрімав», поки все стихло, потім підвівся, роздивився що й до чого, знайшов тіла Маковія, Їжака, Добривечора й поховав їх у рову попід лісом.

– Гм… – Ворон тільки похитав головою. Він хотів ще щось перепитати у Вовкулаки, однак не встиг: у темряві знов – тепер зовсім близько – спалахнуло два зелених вогники й почулося тихе скавуління. Нарешті він розгледів невеличке песеня, яке підбігло до Вовкулаки і, жалібно попискуючи, терлося об його ногу. – Ти що, завів собаку?

– Це не собака, це вовк, – сказав Вовкулака. – Хоча я назвав його Сірком. Ходімо мерщій до землянки, там тебе ждуть не діждуться. І знаєш, як зробимо? Ви з Мудеєм спершу зайдете до конюшні, а потім ти лазом зненацька припожалуєш до товариства. Я ж – нікому ні слова.

– Добре, добре, – погодився Ворон, намагаючись зібрати докупи думки, які враз розпорошилися. І радісно було від того, що Вовкулака живий, і все ще не вірилося, що він так просто перехитрив «червінців».

Вони підійшли до пройми, що вела у землянку-стайню, – вхід цей був заввишки у пів конячого зросту, тому, коли Ворон відкинув важке повстяне запинало, Мудей опустився на коліна, а потім поповзом поліз під землю.

ЧАСТИНА ДРУГА
РОЗДІЛ ПЕРШИЙ
1

Перейми в Ганнусі почалися тижнів на два раніше, ніж вона собі загадала. Перед тим до їхнього двору знов під'їхали сани, і в хату зайшли оті двоє, що раніше приїжджали бричкою і вже допитувалися за Веремія – довгов'язий приходень із тонкою гусячою шиєю, замотаною брудною марлею, і ще один гицель зі скляними очима, вбраний у шкіряну доху, підбиту, видно, псячим хутром, бо від нього нудотно тхнуло собачатиною.

– Ну, так каво ти апазнала, сука? – визвірився до Ганнусі довгов'язий. – Ти с кєм рєшіла в пряткі іґрать, стєрва?

– Мене питайте, – озвалася мати. – Хіба не бачите, яка вона?

– Дайдьот і твая очередь, старая вєдьма! І нє только твая, – він втупив свої нахраписті очі в Ганнусин круглий, обважнілий живіт. – Забрюхатєла тоже ат анґєла?

– Коли ж це було, – тихо озвалась Ганнуся.

Довгов'язий ще довго лементував, зіпав, погрожував, і з його криків стало зрозуміло, що вони знайшли могилку в Гунському лісі за двадцять кроків на схід од старезного дуба. Знайшли, роздовбали вже мерзлу землю і таки докопалися до труни, відкрили її, та замість небіжчика знайшли тільки бриля, вишиванку й оту глумливу записку, яка дістала чекіста Гоцмана до самісіньких печінок: «Ангели вкрали».

Від люті Гоцман тут-таки власноруч застрелив амнестованого лісовика – похмурого чоловіка, який показав їм це місце; застрелив і наказав закопати його в щойно розритій могилі, щоб не була ця робота даремною.

Це просто якесь наслання йому із цим Веремієм! То ж були вже ніби знайшли його вбитим, загиблого розпізнали селяни, мати й ця черевата, повезли, як і годиться, по селах на свою похвальбу та на пострах ворохобникам, а чим закінчилося? Вкрали й мертвого. Тільки не ангели, звісно, – забрали його свої. За селом Зелена Діброва гайдамаки зненацька перестріли підводу, хоча взимку серед білого дня ніколи не виходили з лісу, а тут раптом виповзли невідь із якої нори і на возі замість мертвого отамана (чи кого там) зоставили

п'ять відрубаних голів – червоноармійців та комнезамівця. Коні самі, без погонича, привезли ці голови аж до Матусова, настрахавши всю округу, але ще химернішою була ось яка штука – наступного дня, коли в бік Зеленої Діброви вирушив каральний загін і там по дорозі натрапив на п'ять обезголовлених трупів, жодних інших слідів, які б вели до лісу чи в поле, не знайшли. Бандити знову пройшли над снігом.

Гоцман знав багато їхніх хитрощів, знав, що взимку лісовики якщо й воюють, то переважно пішо, без коней, вони часто, щоб замести на снігу свої познаки, ступають один одному в слід, тягнучи за собою гілля, але ж і тоді якийсь прослідок можна нагледіти, а тут – ні, жодного тобі знаку. І його, молодого, але вже тертого чекіста Гоцмана, на портфелі якого блищала срібна табличка «Товарищу Гоцману от Президиума Черкасской Чрезвычайной Комиссии за вскрытие петлюровских банд», найдужче розпікали саме оці глумливі бандитські витівки.

– Так єво анґєли украли? – кричав тепер до Ганнусі Гоцман. – А каво жє ти, сука, апознала в Матусовє? Чьорта раґатаво? Я нікаму нє пазволю вадіть сєбя за нос! Єслі в тєчєніє мєсяца он нє явіться к нам с павінной, я лічно випущу всю обойму в твою пєтлюровскую утробу! – Він дістав із кобури нагані дулом ткнув Ганнусю в живіт. – Ти мєня поняла, тварь?

Ганнуся відчула, як гостро зворухнулося її лоно, руки інстинктивно лягли на живіт, вона заточилася й осіла на лаву, але гицель зі скляними очима згріб її за барки і поставив на ноги.

– Стаять, каґда с табой разґаварівает уполномочєний!

Нудотний дух собачатини забив подих, і Ганнусю вирвало.

Гоцман гидливо поморщився, заховав нагана в кобуру й посунув до дверей.

Уже з порога озирнувся і проказав, розтягуючи кожне слово:

– Єслі в тєчєніє мєсяца он нє явітся, тєбє і тваєму викідишу дєйствітєльно запоют анґєли. Ето я тебе ґаварю, твой царь і боґ.

Гоцман тонко й протяжно залився юродивим смішком і пішов.

За ним посунула й псяча доха, лишивши по собі нудотний сопух, який переслідував Ганнусю навіть тоді, коли вона вийшла надвір ухопити свіжого повітря. Цей невідчепний запах, мов отрута, проникав у всеньке її єство, і Ганнуся вже не знаходила собі місця. Спати вона лягла без вечері, але й сон відцурався од неї – цілу ніч, задихаючись, Ганнуся перекидалася з боку на бік у холодному поту, дитинка теж запручалася в її лоні, а вдосвіта попросилася на цей світ. Ганнуся не стільки від болю, як від страху, вхопилася обома руками за живіт, бо їй здалося, що якась стороння сила тягне його донизу, відриває її живота від неї, тягне назовні всі її нутрощі.

Почувши Ганнусині стогони, мати скочила з печі, засвітила гасничку й притьма побігла до Танасихи, щоб та привела повитуху. Однак пологи були швидкими. Поки Танасиха, замість того щоб мерщій катнути на інший куток по знахарку, сама прибігла глянути на поліжницю, – дитинка вже випорснула на теплу черінь лежанки. Вискочила на сей світ і, на мить заціпенівши від дива, заплакала.

І от ще дивина: Танасиха нікуди вже й не збиралася бігти, – побачивши, що немовля вийшло з дозрілого лона, вона сама заходилася доводити все до пуття. Ганнуся з матір'ю тільки сполохано перезирнулися, коли не по літах метка Танасиха взялася довершити справу, як справжнісінька пупорізка. Погукуючи на матір, щоб та хутчій розвела в ночвах купіль та приготувала свячену воду, Танасиха розхазяйнувалася як у себе вдома, швидко знайшла в настінній шафочці великі кравецькі ножиці і так спритно перетяла пуповину та зав'язала її зсуканою ниткою, наче то було не живе тіло, а свиняча кишечка для ковбаски. А коли вона поклала вже розвереджену і нетерплячу дитину в ночви, то, купаючи її та скроплюючи свяченою водою, приказувала, як по писаному: «Будемо нашого хлопчика золотом-сріблом обсипати, від усякої напасті захищати. Будемо нашого козака святою водичкою мити, від бісиці боронити. Щоб лукава бісиця, юдина жінка, не підмінила дитину, поки будуть хрестини…»

– Ти ж таки в нас козак, еге? – перепитувала Танасиха у немовляти, так сміливо смикаючи його скрученими пальцями за цюцюрку, що в Ганнусі хололо всередині. – Еге ж, козак, викапаний Веремій, а ревеш, як бичок-третячок. Ну, та реви на здоров'я, нехай голос прорізується.

Вихопивши крикливе дитятко з купелі, вона завинула його в полотняну пелюшку, вибрала з тільця вологу й поклала синочка біля Ганнусі, а потім обмотала мотузкою ножиці, якими різала пуповину, й підсунула їх під породіллю.

– А це нащо? – кволим голосом спитала Ганнуся.

– Так треба, – сказала Танасиха, бо й сама не знала, чого пупорізки ховають ті ножиці під породіллю. Бачити бачила, а чого воно так – не питала, однак усього в тих чаклунок не випитаєш. – А ти, молодице, вже бабою стала! – звернулася Танасиха до матері. – Давай мені свічку, тільки не з лою, а з воску. Засвічу я свічку та й піду за річку, ладану шукати – обкурити хату. Це на те, щоб янгол Божий швидше явився та стеріг дитину від бісиці, юдиної жінки.

Ще ніхто не обкурював хату ладаном, а Ганнуся завважила, що звітрився отой псячий дух – чи свячена вода помогла, чи, може, вже янгол її дитини явився. Улетів до хати і причаївся десь отам біля печі, його ж не побачиш.

Важко сказати, коли прилітає до новонародженого ангел-заступник, а от чорний ворон не забарився – саме тоді підоспів до комина хати, в якій сьогодні найраніше було протоплено, і примостився на своє улюблене місце погріти старечі кості.

Ворон, звісно ж, не бачив, як народився хлопчик, однак багато чого постеріг згори, тож про все здогадався. Він бачив, як брали непочату воду з колодязя, як потім її, вже червону, виливали з ночов на сніг, і ворон скрушно зворухнув крилами, коли недосвідчена пупорізка Танасиха закопувала при межі пуповину – вона не прикопала її (земля була мерзла), а пригребла, як та курка, і до того ж зробила це в такому непевному місці, що його можна було переступити. Погана прикмета, сумно подумав ворон.

2

Рік 1922-й приніс нам багато розчарувань, але й подарував велику надію.

Спершу до Холодного Яру прибув посланець із Польщі від уряду УНР полковник Манжула і замість дурних підбадьорок та «підняття духу» вилив на нас ціле Дніпро крижаної води. Він сказав, що уряд УНР закликає лісовиків припинити бойові дії, не піднімати жодних повстань, бо слушний момент для того минув. Подальша боротьба, сказав полковник Манжула, втратила сенс і за нинішніх умов означатиме лише самознищення.

З усього видно, що зараз комуну нам не здолати, тому треба зберегти людей до кращих часів. Отже, партизанські загони мусять самоліквідуватися.

Спершу мені здалося, що я розсипаюся на порох. А коли вдалося зібрати себе докупи, моя права рука лягла на кобуру.

Полковник Манжула тим часом вів далі:

– Це не означає, що нас переможено, – сказав він. – Мусимо дочекатися тієї години, коли весь світ пересвідчиться, що таке жидо-московська комуна, і наш нарід, протверезівши, знову візьметься за зброю. Тоді ми здобудемо і нових союзників за кордоном, і нові свіжі сили на Батьківщині. Тоді й розпочнеться нова боротьба. Тож я прошу всіх отаманів переказати це своїм старшинам та козакам і взяти на себе відповідальність за організований саморозпуск. Треба допомогти повстанцям документами, грішми, підсобити тим, хто виїжджатиме в дальші краї. А тим, що не хочуть або вже не можуть зоставатися на рідній землі, допомогти перебратися через польський чи румунський кордон. Там їх зустрінуть, і, повірте мені, наш уряд подбає про їхню подальшу долю.

На мить полковник Манжула зустрівся зі мною очима, примовк і, стиснувши губи, сумно покивав головою.

– Я розумію ваш стан, панове, – провадив він далі. – Можливо, на вашому місці я також потягся б до кобури, але я не ваш командир. Я всього-на-всього емісар уряду УНР і переказую вам його волю.

Я зняв руку з кобури і важкими очима подивився на приголомшених отаманів – Ларіона Загороднього, Ґонту-Лютого, Дениса Гупала, Голика-Залізняка. Що вони скажуть? У мене самого від почутого так пересохла голосниця, що я не міг говорити.

Кремезний, великоголовий Гонта-Лютий першим прокашлявся у кулак (видно, йому теж пересохло в горлі) і мовив хрипким, але рівним розважливим голосом:

– Дякуємо вам, пане полковнику, за звідомлення. Я неодмінно його перекажу своїм старшинам і козакам, але віддам цю справу на розсуд кожного. Ми й без ваших повелінь нікого силоміць не тримаємо в лісі. Щодо мене особисто, то я діятиму відповідно до тих обставин, які складуться в моєму загоні.

Полковник Манжула делікатно кивнув і подивився на Загороднього.

Ларіон Загородній вийшов наперед, припадаючи на ліву ногу (після тяжкого поранення зостався кульгавим), нервово посмикав себе за чорну бороду. Блідий, аж зелений (ще на фронті отруївся під час газової атаки), зате очі його сміялися навіть у гніві, – Ларіон огризнувся:

– Треба було нам зразу сказати, що надії на закордон немає, що наша армія тільки годує польських вошей. Тоді б ми діяли інакше. А що тепер? Поживемо – побачимо.

– Зрозуміло, – сказав Манжула, переводячи погляд на Гупала.

Денис Гупало почухав на голові корінець свого піваршинного оселедця й пхикнув:

– Здорові були! Зараз усе покину й піду додому.

Худий, як драбина, Мефодій Голик-Залізняк вилаявся:

– У наших урядників, костиль їм у гузно, сім п'ятниць на тиждень! – До війни Мефодій працював на чавунці, тож у сердитій балачці часто згадував «костиля». – Нехай ще поміркують до осені, а там воно покаже, кому за границю, а кому під спідницю.

Я полегшено зітхнув. На душі було чорно, але одностайність отаманів зігріла і підбадьорила. Коли полковник Манжула поглянув на мене, я сказав панібратським тоном:

– Передайте вітання генералу Тютюнникові. Сподіваюся, це не його макоцвітна ідея розпустити загони?

Моє запитання Манжула залишив без відповіді. Але він, здається, дотримувався тієї ж думки, що й Голик-Заяізняк – про сім п'ятниць на тиждень.

Тому вислухав нас напрочуд спокійно і стримано, без отієї погорди, з якою закордонні посланці годували нас казками про гасло. Тепер на те гасло – довгоочікуваний сигнал до загального повстання – вже не зосталося й крихти надії. […]

3

«С наступлением весны бандиты вновь оживились и подняли свои головы для террора советской власти. Так, 24 марта банда численностью до пятнадцати конников в обличии буденовской кавалерии среди белого дня вошла в село Журавку, что в 5 верстах от Лебедина. Нельзя не отметить особую наглость ее главаря (по всей видимости, Черного Ворона, которого мы хоронили уже трижды), ибо этот рослый, угрюмый атаман, с черной бородой и длинными волосами, прежде чем приступить к разбою, навестил автокефальную церковь, которая имеется в Журавке. Там он поставил свечи за упокой и за здравие, приобщился к молитве и, очевидно, имел краткий разговор с попом Ставинским (отцом Алексием), давно вызывающим подозрение относительно его связей с петлюровским подпольем. После атаманской молитвы бандиты внезапно вошли в сельсовет, застрелили милиционера Пасечника – ранее амнистированного партизана из банды Яблочко, убили также председателя сельсовета Коваленко, избили до полусмерти председателя комнезама, уничтожили все канцелярское делопроизводство.

После этого они забрали три подводы с лошадьми, предварительно нагрузив их 50 пудами ячменя и 10 пудами рыжея. Негодование вызывает и та жуткая веселость, даже игривость, с которой бандиты расправляются с представителями соввласти. По словам свидетеля, атаман, загнав амнистированного Пасечника в угол, спросил у него: «Куди тобі, Юрасю, пустити свинцеву бджілку? У серце чи в голову?» – «У голову», – покорно ответил Пасечник. «Ну так, звичайно, – ухмыльнулся главарь, – адже ти колись присягав, що в твоєму серці Україна».

(Із донесення таємного агента «Непитай» голові Черкаського повітового відділу ҐПУ тов. Бергавінову. 29 березня 1922 року.) […]

Ні, не з отцем Олексієм мав розмову отаман у церкві святого Іллі.

Перед образом Спасителя стояла молільниця, і Чорний Ворон усім єством відчув її близькість. Вона мовчки, самими вустами, молилася перед Розп'яттям, а коли він наблизився, також усією собою почула його присутність, ледь-ледь повела головою, і на мить – лише на коротку мить – вони торкнулися поглядами.

Невидима блискавка пробігла між ними, якої ніхто, окрім них, не міг тут завважити. Він також підійшов до ікони Спасителя, осінив себе хрестом, пристояв позаду молільниці й почув її тихий тремтливий голос:

Нехай святиться ім'я Твоє,
Нехай прийде царство Твоє,
Нехай буде воля Твоя,
Як на небі, так і на землі.
Приходь у четвер увечері
На Лящів хутір.
Хліб наш насущний дай нам днесь;
І прости нам борги наші,
Як і ми прощаємо боржникам нашим;
Приходь до стодоли, як смеркне.
Я ждатиму… Зможеш?
І не введи у спокусу,
Але визволи нас від лукавого.

– Бо Твоє єсть царство, і сила, і слава… – прошепотів Ворон. – **Прийду**… Нині, і повсякчас, і навіки-віків. Амінь.

* * *

Того дня Чорний Ворон викупався так старанно і всмак, ніби це був чистий четвер перед страсною п'ятницею. Він сам загрів на плиті два казани води (піч і довжелезна лежанка з умурованими залізними плитами були викладені з цегли, позиченої в Лебединському монастирі), лазом переніс до землянки-стайні і тут у дерев'яних ночвах змив із себе всі гріхи. Знайшов у сідельній сакві брусок пахучого трофейного мила, вимив чуба та бороду, викупався й зодягнув свіжу білизну. Ще хотів було побризкатися одеколоном, який теж приберіг із трофейних запасів (часом припікав ним рани), але передумав: смішно, коли чоловік, пропахлий землею, кров'ю і кінським потом, намагається витравити цей дух запашною водичкою. Усе може поглинути лише диво – диво передчуття близькості з жінкою, яку він уже не сподівався зустріти. Після стількох невдач і розчарувань Ворон відганяв од себе будь-які сподівання, бо вони, несправджені, тільки каламутять життя.

Нарешті він зодягнув «вихідну» бекешу (ночі стояли іще холодні), в яку можна було загорнути цілий інститут шляхетних панянок, й осідлав коня.

Лящів хутір лежав у вибалку за Графським лісом. Ворон добре знав його господаря, заможного удівця Онисима Ляща, який завжди приймав хлопців із лісу, не шкодував для них ні курей, ні яєць, ні сала, а мед зі своєї пасіки давав цілими цебрами. А як інакше? Четверо його синів воювали в Макіївського отамана Жуйводи (прозваного так, бо говорив, як воду жував), і троє із них загинули в бою з котовцями на Носачівському полі. Загін Жуйводи, вчасно не вислизнувши з оточення, змушений був у відкритому полі прийняти бій з

регулярним військом. Отаман, побачивши, що для відступу немає ані шпарини, наказав розсипатися в розстрільну і показати ворогові, на що здатні козаки.

Та, видно, лихе передчуття замлоїло у грудях. Він примовк, пожував губами, шукаючи підходящого слова, і несподівано додав: «А хто доживе до вільної України, привітайте її від мене!»

Жуйвода провів пучкою великого пальця по лезу оголеної шаблі, аж кров цвиркнула.

Наступного дня на Носачівському полі черниці Лебединського монастиря підібрали і поховали в рову попід лісом більше сотні полеглих козаків – небагатьом пощастило вирватися з того обхвату, і серед них був наймолодший Онисимів син Зінько.

Коли він навідав батька і розповів про загибель братів, старий Лящ довго мовчав, а потім спитав майже з докором: «А ти ж як уцілів?» – «Кінь виніс», – одказав Зінько. «А вони без коней були?» – «Убили їх». – «Жаль», – зітхнув старий Лящ.

Тоді він ще не знав, що через місяць відділ ББ вистежить і його останнього сина, і все станеться тут-таки, на їхньому хуторі, станеться ніби зумисне в Онисима на очах, аби він більше не мав до Зінька ні підозр, ні докорів. Хлопець серед ночі навідався додому, і чи його хтось продав, чи «бебехам» самим удалося вистежити, хай там як, але вони оточили хату й будь-що хотіли взяти його живим. Зінько відстрілювався до світанку – то смальне з карабіна через вікно, то пахне з револьвера із сіней, то пожбурить гранату з горища. Тим часом Онисим і собі видобув з якогось закутня куцопала, цілив ним крізь вибиту шибку в усе, що ворушилося. Москалі вже думали, що Зінько явився додому не сам, що в хаті Ляща засів цілий гурт партизанів, тож не дуже поспішали із приступом.

«Ви акружєни, вихаді! – кричали у ніч. – Здавшіхся в плєн ми не растрєліваєм!»

Але ніхто не виходив. Тільки дедалі рідше і рідше чулися постріли з хати, потім і геть затихли. Один набій зостався в Зіньковому «штаєрі». Він ще висунув барабан, пересвідчився: таки один, і винувато подивився на батька.

Онисим Лящ сидів з порожнім уже куцопалом на лаві, прихилившись спиною до стіни, і його незворушне лице тільки тепер спохмурніло. «Жмикрут, – сказав він. – А про мене ти не подумав?» – «Може, вони вас пощадять, тату, – мовив Зінько. – Я зараз вийду до них… тоді вас… може, пощадять. Прощавайте, тату. Прощавайте і простіть». – «Бог простить», – сказав Лящ.

Зінько вийшов із хати й примружився. Світало. З ним залишався останній його побратим – «штаєр». Зінько просив його, щоб не підвів, бо саме останній набій найчастіше дає осічку.

– Нє стрєля-а-ать! – розлігся командирський голос, бо з-за кожного рогу, з-за кожного дерева на Зінька були націлені цівки рушниць. – А ти брось рєвальвєр!

– Добре, – сказав Зінько. – Тільки не вбивайте старого. І дивіться, як помирають за Україну! – він підніс «штаєра» дулом до відкритого рота й натиснув на спускову скобу. Побратим не підвів – глухо ахнув останній набій, Зінько не відчув ніякого болю, лиш коліна йому підігнулися, і він поволі опустився на землю. Ліг і випростався на повен зріст, як живий, тільки його відкриті очі швидко затягувалися льодяною плівкою і враз оскліли.

Коли москалі підбігли до мертвого, їхній командир, либонь, сам не відаючи, що робить, зняв з голови кашкета і, нахилившись, закрив Зінькові очі.

– Он бил настоящім воіном, – сказав він. – Єво слєдуєт пахараніть на кладбіщє.

І тут вони всі подивились на хату. З вибитих вікон валив дим і виривалося таке полум'я, що сумніву не було – хтось там усередині, перш ніж черкнути сірником, усе облив гасом.

Вони відсахнулися від вогню, що вже припікав їм у лиця, відбігли аж за ворота і стали чекати. Але з хати так ніхто і не вийшов.

Вогонь перекинувся зі стріхи на повітку, на хлів, саж, пасіку. Обійстя вигоріло дотла, всеньке добро пішло за димом, тільки стодола, що стояла ближче до поля, вціліла. Але ходив поголос, що старий Лящ не згорів, то знайшли обвуглене тіло котрогось із лісовиків, який прийшов тієї ночі разом із Зіньком, а сам Лящ вибрався з хати, і тепер він (чи привид його) вряди-годи з'являється на хуторі, ночами обходить своє помістя, щось шукає на згарищі, порпається в попелищі, а часом підночовує у стодолі. І хто ж, як не він, так сумно пугикає сичем на її стрісі?

Призначити тут побачення наважилася б не кожна жінка, – думав собі Ворон, правуючи конем до Лящевого хутора, та якби Мудей умів говорити, то неодмінно спитав би у нього: а де, чоловіче добрий, вона іще могла з тобою зустрітися – у лебединській школі чи, може, у волосній управі? Тоді Ворон відповів би йому, коневі, що він ще погано знає цю відзіґорну пані, бо не бачив її ні в уманському дивізійному штабі, коли вона так дошкульно присоромила штабс-капітана Черноусова, ні в лазареті, де вона врятувала від смерті курінного Чорновуса, ні на лебединській цукроварні – Ворон досі не може взяти втямки, хто в тій виставі був постановником.

Мовчи. Ти, чоловіче, просто не знаєш, куди подіти хвилювання, тому думаєш казна-що. Ось ти побачив чорногуза, що так старанно щось вишукує на болітці проти ночі, і, згадуючи легенду про чоловіка-лелеку, міркуєш собі, що якби Лящ зостався живим, то швидше за все перекинувся б на цього цибатого

птаха, схожого на людину. Навіщо йому, Лящеві, пугикати сичем, віщуючи лихо, якщо воно вже скоїлося? Ген бовваніє у сутінках його стодола, і від самого її вигляду тебе переймає неспокій.

Чи не причулися йому ті слова в Отченаші?

Чи не жде його засідка в тій стодолі?

Він одразу ж присоромив себе за таку підозру, виправдовуючись тим, що зрада підстерігала його навіть там, де не було й тіні недовіри. До того ж не один козак позбувся голови через жінку. Настав час, коли власне життя можна було виміняти на чиюсь смерть. Як шмат мила на фунт тютюну.

Ні, душа йому підказувала, що зрадою тут не пахне: тривога не та, яка віщує небезпеку. Це був не нудотно-огидний холод, а так – ніби серце у грудній порожнині стало оголеним.

Дух згарища не могли пересилит навіть пахощі весняного вечора. Ворон під'їхав до стодоли, зіскочив з коня і ще раз роззирнувся. Ніде ні лялечки (чорногуз, і той покинув своє болітце), безкрая тиша стояла над вечірнім полем, якась нежива, не така, як у лісі.

Може, тому так голосно зарипіли двері, коли Ворон їх прочинив і ступив у застояну сутінь, пропахлу злежаною соломою. Та ось він уловив дражливий подих жіночого тіла – марево з якогось іншого, давно зниклого й забутого світу, про який він намагався не думати, хіба само навіється у хвилину слабкості чи напівсну.

Він і тепер дивився на неї, як на сутінкову оману, дивився, не знаходячи слів, і Тіна сказала найрозумніше, що тільки можна було сказати тієї хвилини:

– Заведи коня до стодоли.

Справді, так було безпечніше, осьде зовсім недавно по-дурному попався отаман Скирта: заглянув на часину до знайомої вдовички, пустив свого буланого до обніжка попастися, а якийсь лакуза впізнав його коня, і Скирту застукали. Почувши, що пахне смаленим, отаман висадив вікно, яке виходило на городи, хотів було вискочити, та пройма виявилася замалою для нього – недарма ж Скиртою звався. Застряг у тому вікні – ні вперед, ні назад, москалики вдесятьох витягували.

Мудей те все наче знав, бо, як тільки Ворон ширше прочинив двері, без жодних запросин зайшов до стодоли й став у порозі – здоровенькі були! – ну, здоровий будь, привіталася Тіна, будьмо знайомі, який красень, сказала вона, підійшла до коня, обняла його і притулилася щокою до гривастої шиї, а Мудей, стерво таке, солодко примружив очі і ледь не замуркотів по-котячому, атож, замість того, щоб сказати, навіщо ж я тобі, ясна пані, навіщо тобі чотиринога коняка, як ось перед тобою такий чоловік, як золото, обніми ж і його, приголуб, поцілуй, і Тіна, мовби почувши це побажання, обернулася до Ворона, стала

навшпиньки і широко, м'яко поцілувала його в губи, а він, розстебнувши бекешу, так жадібно пригорнув її, що Тіна застогнала: не мучся, візьми мене, видихнула вона, увійди в мене; можна було пропасти лише від тих слів, що вона йому дарувала, – простора бекеша розіслалася на соломі, яка вже пахла не прілістю, а молочним колоссям, його руки заблукали в її одежі, та Тіна сама подалася йому назустріч усією жіночою статтю, дала так гаряче й щедро, що він насилу стримався, аби відразу не пролитися в неї рікою, там цілий Тясмин набрався в ньому за зиму, і він з усіх сил тримав спусти, як тримають їх у водяному млині, перш ніж пустити воду на колесо, та за першого разу все-таки довго не витерпів, і коли її тілом пробігла судомна дрож, коли із обцілованого ним відкритого рота вирвався досі гамований крик, він відчув гостре блаженство злиття з її плоттю і в останній мент відсахнувся, аби вона, чого доброго, не зачала, проте Тіна знов усією собою припала до нього – не треба боятись, я твоя, твоя, твоя…

Потім вони лежали обличчям одне до одного, вустами до вуст, і тихо так розмовляли.

– Тобі зараз можна? – спитав він.

– Що можна? – Тіна вдала, що не зрозуміла його.

– Ну… це…

– Ти такий сором'язливий? Тоді скажи просто: спати з тобою.

– Це не просто, це дуже любо – спати з тобою, – сказав він.

– Ти хочеш дитину?

– Якби так сталося, я б її зберегла.

– Навіщо тобі дитина без батька?

– А ти хіба хто?

– Мене не буде, – сказав він.

– Як не буде?

– Сама знаєш.

– Ти не кохаєш мене?

– Ні, якраз я тебе дуже кохаю.

– Повтори, – попросила вона.

– Я тебе дуже-дуже кохаю.

– Тоді чому тебе не буде з нами?

– Ти знаєш, – повторив він.

– Нічого я не знаю.

– Наша боротьба програна, – сказав він. – І рано чи пізно…

– Нічого ще не пізно, – перебила вона. – Ми можемо завіятися, де нас ніхто не знайде. Навіть вибратися за кордон. Я чула, що можна перейти Збруч.

– Що за тим кордоном робити? – спитав він.

– Там багато наших, там наш уряд.

– Нашого там уже нічого немає.

– Ми могли б там влаштувати своє життя, – сказала вона.

– Могли б. Тільки це не для мене.

– Чому?

– Тому, що на моєму прапорі не було напису «Воля України або закордон».

– Смерть не обирають, – сказала вона.

– Але вона обирає…

– Тобі й життя ніпочім, – дорікнула Тіна. – Ти ще молодий, а вже розпрощався з ним.

– Неправда, – сказав Ворон. – Я люблю волю. А її можна вигодувати лише кров'ю.

– А якщо на волю надії немає? Сам кажеш: боротьба програна. Кому потрібна ще одна смерть? Ще одна безіменна, зрівняна із землею могила?

– Саме на таких могилах і проростає мета. […]

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

1

Якось уночі до них знову прибився Чорт – Веремііїв ад'ютант, що мав кругле совине лице і такий же, як у сови, закандзюблений ніс. Він підійшов до колиски, злегенька торкнувся її, зазирнув на дитину, аж недобре зробилося Ганнусі – чи не зурочить своїм булькатим оком? – потім дістав кисет, у якому замість тютюну дзвеніло кілька золотих п'ятірок, потрусив ним над колискою і поклав біля дитини.

– Хлопчик чи дівчинка? – спитав Чорт.

– Хлопчик, – відказала Ганнуся.

– А як назвали?

– Батько назве.

– Правильно, – погодився Чорт.

Він сказав, що для того й прийшов, аби вони не втрачали надію, і, випивши чарку та підвечерявши, розповів таку химерну історію, що Ганнуся з матір'ю не спали всю ніч. Почав, окаянний, з того, що Веремія недавно розстріляли в черкаському допрі, але стривайте, мої дорогенькі, не падайте духом, бо й тут усе повернулось навиворіт.

– У Веремія ж був кишеньковий годинник на ланцюжку, пам'ятаєте? – спитав Чорт, і Ганнуся з матір'ю, ще не знаючи, до чого він хилить, боязко перезирнулися й кивнули: був.

– Срібний, – сказала Ганнуся. – Веремій із ним ще з тої війни прийшов і дуже глядів, казав, що цей годинник приносить йому удачу.

– Що приносить, то приносить, – підтакнув Чорт. – Я ж оце до того й веду, що в тому годиннику захована якась сила.

– Він же непростий, – сказала Ганнуся. – Там на кришечці напис є: «Веремієві за відвагу».

– Так-так, за відвагу, – кивнув Чорт закандзюбленим носом. – Веремій ніколи не був хвальком, а тут мені якось прохопився, мовляв, ще як служив він у кінно-гарматному дивізіоні, нагородив його цим срібним годинником сам полковник Алмазов. Відтоді, каже, це мій оберіг. Але я не про те. Я про силу його. Отож як схопили Веремія й доправили до черкаського допру, то кинули його в камеру разом із вуркаганами.

А там один спритний злодюга примудрився поцупити в нього годинника. Ні, брешу, – сам себе перебив Чорт. – Веремій закмітив, що той витяг у нього дзиґарика, але замість того, щоб відірвати крадієві руку, – ви ж знаєте, що Веремій це може, – придурився, що нічого не помітив і змовчав. А знаєте чого?

Ганнуся з матір'ю незмигно дивилися на Чорта, який своїми дурними перепитуваннями тягнув із них жили.

– Ні? Не знаєте? – радів чогось Чорт. – Тоді слухайте. Минула якась там година, аж заходять до камери конвойники. «Кто здєсь Вєрємій? – питають. – На виход!» Усі мовчать. «Кто здєсь Вєрємій? Ілі вам шомполамі уші прачістіть?» Мовчок.

Тоді Веремій підходить до вурки та й каже: «Виходь, Веремію, бо через тебе нам тут усім дістанеться». Конвойники його зразу хап і – на допит. Може, злодюга ще був би якось відбрехався, та знайшли ж у нього того іменного годинника, не захотіли й слухати ніяких одмовок, розстріляли. А Веремій за якимсь там разом, як переводили їх, утік. За вурками не так наглядають, як за політичними.

– Якби втік, то обізвався б, – тихо мовила мати.

– Еге, по-вашому це так просто: взяв та й обізвався. – Чорт почухав свого закандзюбленого носа. – Не те врем'я.

– І чого б вони приїжджали до нас, якби знали, що Веремія розстріляно? – спитала Ганнуся.

– А що, знов приїжджали? – здивувався Чорт.

– Дихати вже не дають, – сказала Ганнуся. – Записали мене в ответчики[*].

– Слухай, давай хоч тебе з дитиною заховаємо, – Чорт показав совиними очима на колиску.

– Куди? У ліс, у землянку з оцим писклям?

– Чого ж у землянку? У нас є надійні люди на хуторах.

– Ні, – сказала Ганнуся. – Ще трохи підождемо. Може, вони тільки лякають.

– Може, – погодився Чорт. – Думаю, що поки вони його не знайдуть, то й тебе з дитиною не зачеплять. Де їм знайти кращу приманку для Веремія? Але знай: нам є де тебе заховати. Будеш у теплі й нагодована.

– До яких пір?

– Поки все перемелеться.

– Мені здається, що воно не перемелеться вже ніколи.

– Усе минає, – сказав Чорт. – Минеться і це.

Він підвівся і став прощатися.

Усе минає, крутиться-віється, та потім на коло своє вертається, думав крізь сон старезний ворон, що ночував у розсосі петрівчаної груші, теж такої старезної, що сієї весни лиш де-не-де виключила зав'язь. Ворон на хвильку прокинувся, коли рипнули сінешні двері і з хати вийшов вайлуватий чоловік, – навіть у темряві легко було розпізнати його сучкуватого носа. Чорт сів на коня й подався у ніч, а ворон, примруживши очі, знов підпустив до себе напівсон-напівмарення, бо який міг бути глибокий сон у його літа? Він прожив заледве не триста літ, і це був щасливий рідкісний випадок, бо якщо природа й подарувала їм, воронам, таке довголіття, насправді мало хто дотягував і до ста. Більшість гинули ще замолоду від голоду й холоду, від хвороб, що повсякчас переслідували вороняче плем'я. Особливо ж недуги чіплялися до їхніх ніг, які часто підводили, – виходило так, що коли тобі дано крила, то ніг і не треба; а якоїсь зими линув дощ, потім зненацька вдарили морози й кригою скували воронам мокрі крила так, що вони не могли літати й дибали по землі немічними ногами, поки їх не переловили лиси. Ворон тоді врятувався, заховавшись у порожню лисячу нору, його не знайшли, бо ніхто ж не шукає добра у себе під носом. Так ось і в цьому краї: скільки ворон себе пам'ятає, сюди лізуть та й лізуть якісь заволоки, а люди тутешні змушені покидати домівки і йти до лісу, щоб боронити свій край; приплентачі ж сунуть і сунуть хмарами – йдуть пішо, їдуть на конях, на возах, навіть придумали такі залізні полози, якими біжать цілі хати, напхані людом, ще й курить над тими хатами. Двісті літ тому їх не було, але коїлося тут те саме, думав ворон, скрізь панували приблуди, тутешні сміливці святили в лісах ножі, тепер вони знов об'явилися, бо все вертає на коло своє і нічого нового немає під сонцем; люди схильні чинити зло, і, скільки ворон себе пам'ятає, те зло брало гору; люди – чудернацькі створіння, вони постійно вбивають одне одного, тоді як ворони й кігтиком не зачеплять живої істоти, ось і він, чорний ворон, навіть за найлютішої голоднечі не задер ні горобця, ні найдрібнішого мишеняти. Дохлятину, стерво, падло – так, їв, навіть

викльовував очі з трупів, бо їх все одно не підняти й не оживити. Смерть є смерть, думав ворон. Десь і моя походжає вже недалечко. […]

2

І ось, нарешті! Ждали-виглядали й таки діждалися.

Це було ще не гасло, але його час підоспів. З-за кордону прибули два емісари Юрка Тютюнника, які розпочали підготовку до загального повстання. Сталося це тоді, коли ми, як ніколи, вагалися, потерпали від перевтоми, а то й гострих суперечок.

Хоча влітку 1922-го ми ще так давали комуні, що з неї сипалась тирса. Чихвостили продзагони, чрезвичайку, міліцію, чонівців, трусили червоні установи, колошматили всіляких активістів, котрі боялися нашого духу, десятою дорогою обминали ліси, добачаючи месника в кожному дереві й кущику. Часом здавалося, що до нас повернулося завзяття, яким повстанство горіло у своєму зачині; селяни знов почали поглядати в наш бік, адже після тривалого голоду наближалися жнива, на які окупант уже роззявив ненаситну пельку. Нікому не хотілося віддавати своє, набуте тяжкою працею, і – чудасія – Ларіонові Загородньому навіть жиди почали підсобляти в Златополі, щоправда, просили отамана видати їм письмову подяку із тризубовою печаткою від найвищого партизанського командування, на що Загородній питав їх зі своєю незмінною усмішечкою: «А якого ж вам ще треба командування, вищого за мене самого?» – «Якби ваша ласка, пане отамане, то від отого, що сидить у Тарнові», – казали всезнаючі жиди. «Добре, – погоджувався Загородній, ховаючи шкіряного мішечка з миколаївками до кишені чумарки. – Я передам генералу Тютюнникові, буде вам і подяка, й печатка. Від самого Петлюри».

Однак, я ж кажу, не все так гладенько було в наших лавах: усі знали, що післяжнивна пора найкраща для широкого виступу, та як його бути – кожен трактував по-своєму, отамани вагалися, яка тут тактика ліпша. У тій суперечці побили горшки Гупало і Загородній: Денис казав, що треба тимчасово зачаїтися і не чіпати червоних, аби не підставляти селян під розправу, а Ларіон, навпаки, вважав, що саме настала пора духопелити продзагони та іншу червону сволоту.

І ще б нічого, якби сварилися тільки за те, як воювати, а то ж Гупало згарячу візьми та й ляпни до Загороднього:

– Тобі, Ларику, добре хоробрість показувати, – тріпнув він своїм піваршинним оселедцем. – А в мене самих тільки братів та сестер дев'ятеро. І кожне ходить у заручниках.

Гупало враз схаменувся і прикусив язика. Бо що ж тут доброго, як торік, саме на Ларіонів день народження, окупанти спалили його хату, батька Захара розстріляли на місці, а вагітну дружину й тестя закатували в Єлисаветградській ЧК на допитах.

– Я тобі не Ларик! – одрізав Загородній. – Ларик на базарі свищиками торгує. – Він, як завжди, усміхався, але в тій усмішці було стільки смутку, що краще б він гнівався.

– Вибачте, пане отамане, – опустив очі Гупало. – Вибачте, не подумав. Я

ж не від того, щоб чавити червону мерзоту. Але треба робити так, щоб це не окошилося на безвинних.

– А ми з тобою винні? – гостро спитав Загородній.

– Ми вояки, знали, на що йдемо. А зараз, поки все з'ясується, я закликаю до обачності.

– Що з'ясується? – ще різкіше спитав Загородній.

– Становище за кордоном, – сказав Гупало.

– За яким кордоном?

– За тим, де наш головний повстанчий штаб.

– Срать я хотів на такий закордон з високого дерева! – скипів Загородній. – Ти й досі не втямив, хто ми для них? Одного не можу второпати: якщо Петлюра з Тютюнником уже не збиралися вертатися в Україну, то чому ж вони, такі розумні, не передали свої повноваження комусь іншому? Невже у них там не знайшлося людини, здатної керувати боротьбою отут, у своєму краї, а не давати вказівки з чужого болота? Я вважаю, це злочин! Злочин, за який вони мусять відповісти…

– Тпр-р-ру! – перебив його Гупало. – Ми далеко заїхали.

– Це я далеко заїхав? – і далі паленів Загородній. – Це я закликав вас до саморозпуску? Чи ті, що возили курвів у хвешенебельних вагонах? А може, й зараз сидять із ними в загранишних ресторацiях…

– Годі вам, – втрутився я в суперечку. – Спершу наведімо лад між собою. Аби менше сваритися, нам потрібне підпорядкування одному отаманові.

– Навіщо? – здивувався Гупало. – Зараз доведеться діяти невеличкими групами.

– Все'дно мусимо мати єдиного зверхника, – сказав я. – Для дисципліни й узгодження дій.

Щодо тактики боротьби, через яку завелися отамани, то я всією душею був на боці Ларіона. Тому відразу сказав, що на час перебування в Холодному Яру та Чорному лісі підпорядковуюся отаману Загородньому.

Гупало для годиться трохи покрутив носом, почухав корінець оселедця, та потім також зголосився підлягати Загородньому, навіть якщо той зараз накаже засолити на зиму сто діжок червоноголової капусти.

Тоді ми ще не знали, що до Єлисаветграда вже прибули командувач Чорноморської повстанчої групи, полковник Армії УНР Гамалій та його начальник штабу Завірюха – прибули для організації загального повстання і вже шукали до нас найкоротших стежок.

Законспірувавшись у Єлисаветграді на приватних квартирах, вони без поспіху, без метушні розпочали поступове налагодження зв'язків із місцевим підпіллям, з надійними, перевіреними людьми, які б вивели їх на отаманів Холодного Яру та Чорного лісу. Збіглося так, що насамперед вони вийшли на Гупала. Денис мав доброго приятеля Миколу Сильвестрова – сина лісника, який не раз ставав у пригоді повстанцям, і ось цей Сильвестров сказав Гупалові, що з ним хочуть зустрітися полковник Гамалій та сотник Завірюха.

Гупало погодився, але сам призначив день, годину і місце зустрічі – становище вимагало студити й на холодну воду, бо невідомо ще, хто там, звідки

і з чим приїхав. Гупало сказав, що ждатиме їх у Чорному лісі на такій-то грабовій просіці о сьомій вечора. Нехай Сильвестров сам проведе їх і покаже дорогу, – при цих словах Гупало поклав руку на ефес кавалерійської шашки і так виразно подивився на свого приятеля, що той зрозумів: у разі провокації його голова покотиться першою. […]

Гупало кивнув їм, щоб зоставалися на місці, а сам відвів гостей убік, де вони повсідалися на землю. Виявилося, що Завірюха таки мав що сказати, і невдовзі отаман відтанув. Сотник дедалі більше викликав у нього довіру, бо говорив мовби вустами самого Гупала, говорив про те, що давно у всіх накипіло на душі.

Казав, що ми маємо останній шанс підняти повстання проти московського окупанта по всій Україні, але для цього потрібна єдність усіх повстанчих і підпільних сил під одним проводом.

Наші збройні сили, які тепер за кордоном, казав Завірюха, прийдуть сюди великою потугою. Із-за Збруча виступить щонайменше тридцять тисяч вояків трьома групами: генерал Безручко поведе частину війська на Київ, генерал Удовиченко – на Одесу, Тютюнник на чолі кінноти вирушить між двома арміями на Холодний Яр і зробить його центром загального руху.

Але до того, казав Завірюха, ми здатні власнимй силами підняти велике повстання, тільки для цього потрібні послух і дисципліна. Треба зібрати всі загони в єдиний кулак, викорінити самочинство, негайно провести з'їзд усіх отаманів, узгодити дії і призначити дату загального виступу.

Почувши про з'їзд усіх отаманів, Гупало знов насторожився.

Діло, звичайно, добре, але й непросте. Може, це каверза чекістів?

– З якими отаманами можете організувати нам зустріч? – спитав Завірюха. – Наступного разу неодмінно буде й полковник Гамалій.

– А хто вас цікавить?

– Загородній, Чорний Ворон, Голик-Залізняк…

– Я спробую зв'язатися з ними, – обережно сказав Гупало.

– А на коли планувати зустріч?

– Не раніше як через тиждень. Я дам знати через Миколу.

За розмовою Гупало не помітив, як смеркло, тож, коли Завірюха дав йому письмовий наказ командувача Чорноморської повстанчої групи (виведений від руки на аркуші у клітинку), він уже не міг його прочитати і сказав, що зробить це в таборі біля вогнища.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

1

Ганнусю вели на розстріл.

Літня серпнева днина палахкотіла на все поле квітками, світило сонце, голубіли небеса, щебетало птаство, сюрчали коники, а Ганнусю вели полем, поза городами, вели до Кривого провалля, де вони з Веремієм колись копали скудель на нову хату, а тепер – от як буває! – вона сама мусила лягти в цю глину, і не треба нічого копати, бо яма готова.

Гоцман тоді не приїхав до них через місяць, як нахвалявся, і Ганнуся з матір'ю вже плекали думку, що, може, він про них і забув, а це після Спаса прилетів із цілим загоном ББ, їх чоловік вісім гарцювало кіньми на подвір'ї, поки Гоцман востаннє допитував Ганнусю: «Значіт, єму дарожє бандітская жізнь, чєм ти і твой вилупок? Что ж, я саґласєн, пусть будєт так, но таґда, дараґая, прідьотся тєбє самой атвєтіть за всє єво злодєянія, таков нинє закон, ти єсть атвєтчіца, внєсєна в спіскі заложніков, і я, сука, паследній раз тєбя спрашіваю: ґдє твой бандіт?»

– Загинув, – сказала Ганнуся.

– Врьощ, блядіна! – Гоцман сіпнув прищавою шиєю, вихопив наган і наставив на колиску, де, налякана його криком, зайшлася плачем дитина. – Щас спєрва щєнка успокою, а патом тєбя!

– Мене вбий, мене! – кинулася до нього мати, але Гоцман так махнув навідліг наганом, що вона відлетіла до стіни й тихо осунулась на долівку…

– Ґаварі, тварь! – він ухопив Ганнусю за коси, зібрані клубком на потилиці, смикнув, аж свічки спалахнули в неї в очах, коси розтріпалися по плечах і грудях, а коли Гоцман вистрілив у колиску, в Ганнусиній голові щось боляче блиснуло, зрушилося, їй заклало вуха, і вона навіть не зрозуміла, що дитятко живе, хоча воно ще дужче зайшлося плачем, – Гоцман її поки що тільки лякав і пустив кулю мимо, однак Ганнуся вже не думала ні про дитину, ні про себе, а дивилася на це все, як на моторошне сновидіння, в яке втрутитися їй несила, і коли цей приходень наказав узяти дитя і йти з хати, вона так і зробила: взяла сповиток із колиски і, притискаючи його до грудей, пішла.

Її вели за село до Кривого провалля, десь позаду, опритомнівши, голосила мати, на руках кричала дитина, та Ганнуся їх зовсім не чула, вона тільки чула, як співають пташки, сюркочуть коники, бачила все неначе згори, відразу весь світ, де цвіли сокирки, волошки, незабудки, цвіли дрібненькі сині квіточки, яких найжалкіше було покидати, як і тих пташок, отих пташечок ріднесеньких, і Ганнуся, боса, розпатлана, і далі з усіх сил притискала до себе дитину, хоча й зовсім забула про неї, несла ніби якийсь згорточок і думала про весь світ, який вона бачила з високості, вбирала його очима з усіма пташками й квіточками синенькими і промовляла до нього, до світу, так голосно і печально, що люди це чули в селі і потім ще довго переказували одне одному, як Ганнуся, йдучи на розстріл, жалібно повторювала: «Прощавай, мій світе білесенький, прощавайте, пташки ріднесенькі…»

А Гоцман заскакував конем наперед, заглядаючи Ганнусі в обличчя, на яке спадали пасма волосся, і верещав писклявим голосом:

– Так єво анґєли укралі? Таґда пускай і тєбя сєйчас украдут, вєдьомскоє атродьє, а ми пасмотрім, как ето дєлаєтся!

Ганнуся вже давно його не помічала, Гоцмана не було в тому світі, з яким вона прощалася, і це його розлютило ще дужче, – він підвів її до краю провалля, де зяяла така глибина, що страшно було заглянути, а своїм «чопам» наказав спішитися і стати «в ружйо!»

Вони зробили це швидко, стали кроків за десять від Ганнусі й наставили на неї рушниці, однак Гоцман ще не давав команду «аґонь», він хотів ще

погратися з нею, допитати, збирався ще взяти в неї дитину й потримати за ніжку над прірвою, може, тоді язик їй розв'яжеться, тому підійшов до Ганнусі, – «дай сюда рєбьонка», – простягнув руки, але Гоцмана вже не було в її світі, там взагалі вже не було людей, а тільки дрібні квіточки-сокирки і маленькі пташки голосисті, які співали Ганнусі востаннє, і вона, також востаннє, сказала:

– Прощавай, мій світе білесенький, прощавайте, пташки ріднесенькі!

Сказала так і поточилася в провалля, не оступилася, ні, а сама кинулася в нього навзнак і полетіла разом з дитиною…

Ганнусю, Ганнусю, душе моя пречиста, хвилинки тобі не вистачило до порятунку, ти кинулась у прірву разом із дитятком, і як же так, як же так, як же так, що розум твій був потьмарений, а ти летіла у провалля з дитиною, так дивно її тримаючи, що коли ти впала на глинисте дно, то навіки затихла, лиш цівочка крові потекла з твого рота, а дитинка завмерла також, тільки не навіки, Ганнусю, чуєш, моя дорога, не навіки, – дитинка заціпеніла від того падіння, та потім знову заплакала, і плач той звістив, що вона жива, тільки поки що ніхто ще не чув того плачу, бо пролунав дужий крик:

– Атставіть!!!

Три червоноармійці вихопилися на конях з лісопосадки, що росла недалечко від Кривого провалля, такої ріденької посадки, що там і заєць не міг заховатися, а тут вискочило три вершники, мовби з якимось важливим донесенням поспішали, і прямо до Гоцмана:

– Атставіть! Єсть пріказ атставіть!

– Кто такіє? Какой часті? – сторопіло лупав на них очима.

Гоцман ще не прийшов до тями від того, що тільки-но сталося, а тут ці галопники десь узялися. – Я вас спрашіваю, какой часті?

– А ти что, аслєп? Па барьбє с бандітізмом!

Побачивши серед них китайця, Гоцман трохи заспокоївся, але що це воно за «пріказ атставіть» і хто його міг віддати, окрім нього самого, Гоцмана?

– За такоє самоуправство ми винуждєни вас арєстовать! – сказав їхній командир з такою страшною ікластою пикою, що в Гоцмана звело живота. – Ето пріказ самого начдіва Кацапінскаво!

– Каво-каво? – витріщив очі Гоцман.

– Потом узнаєш, – сказав ікластий і приставив дуло карабіна йому до тім'я. – Всєм сложіть оружіє на землю!

«Чопи» рипнулися було опинатися, проте Гоцман, тверезий від холодного дотику дула, подав їм знак підкоритися. Коли їхня зброя лягла на землю, Вовкулака, не маючи часу на вигадки, вистрілив, і тут-таки смальнули зі своїх карабінів Ходя й Біжу. Добра куля трапилася Вовкулаці – мозок бризнув із Гоцманового черепка на «чопів», які, падаючи вслід за ним, навіть не встигли второпати, хто їх отак – без суду і слідства – порішив на місці.

Вовкулака мерщій повернув коня до того краю провалля, звідки можна було в нього заїхати. Ганнуся так і лежала навзнак, бездиханна, ще не застигла, хоча цівочка крові біля кутика вуст уже не текла, пришерхла. Але ще й тепер вона тримала на грудях дитятко, яке пручалося в її обіймах і більше не кричало, а тихесенько зіпало, ловлячи ротиком повітря.

Вовкулака зіскочив з коня, став на коліна, торкнувся Ганнусиної шиї.

Перехрестився.

Потім вивільнив дитину з її обіймів, узяв на руки й не знав, що робити далі. «Аґу, аґу», – якомога лагідніше заагукав до немовляти, але те його «аґу» було схоже на вовче виття. Тоді, витягнувши губи в трубочку, він зацмокав – так само, як цмокав до коня, – і дитина притихла, всміхаючись до Вовкулаки.

Та він і далі не знав, як тут повестися, аж раптом побачив, що сюди біжить нажахана жінка, а за нею, шкутильгаючи, поспішає бабуся – то були Веремієва мати й сусідка її, Танасиха.

Мати впала біля Ганнусі і не зронила ні слова, тільки, заломивши на грудях руки, дивилася і дивилася на свою бездиханну невісточку, а Танасиха накинулась на Вовкулаку:

– Що ж ви, анцихристи, накоїли?

– Це, матусю, не ми, – сказав Вовкулака. – Ми свої.

Він знову зацмокав до дитини, а Танасиха вже голосила над Ганнусею:

– Відкрий же свої оченята, зіронько наша ясная, розтули свої калинові вустонька та промов до нас хоч словечко…

Вовкулака не міг такого слухати, він з дитиною на руках одійшов убік, відвернувся і, коли знов хотів зацмокати до немовляти, губи йому не склалися в трубочку. Вовкулака лиш плямкнув, дрібно закліпав обсмаленими повіками й далі не знав, що робити, але тут до нього озвалася Веремієва мати:

– Синочку-голубчику, Богом тебе благаю, візьми це дитя й заховай десь на хуторах у добрих людей, бо ці знов приїдуть і вб'ють його, а ти заховай, у вас є свої люди по селах і хуторах, хай приймуть його, тільки нікому не кажуть, що це отамана Веремія синочок, бо вони його знайдуть і там.

Вовкулака зовсім розгубився, адже мав іншу серйозну роботу, вони з Ходею і Біжу вже третій день шукали слідів «дайошів», та ще нічого не прочули за чужинця з червоною плямою на півщоки, оце ж у тих вивідинах вони й до цього села нагодилися і випадково натрапили на «чопів», вони, може, і їх обминули б, не маючи права ризикувати, бо ще не виконали загад отамана, але побачили, що нелюди привели на розстріл жінку з дитиною, то Вовкулака не витримав: їх небагато, впораємося.

Вони трохи спізнилися й не врятували цю молодесеньку жінку, живим застали тільки дитя, яке тепер ось треба забрати з собою, бо як тут відмовиш, і Вовкулака вже міркував, де його можна залишити бодай тимчасово по дорозі на Телепине й Пастирське – саме туди стелився їм шлях.

Хлопцям дитинка сподобалася, Ходя також узяв її на руки і так занявкав по-своєму, що немовля принишкло, як зачароване.

– А як його звати? – спитав Вовкулака.

– Ярко, – відказала Веремієва мати.

– Не побивайтесь, матусю… Ярка я в обиду не дам.

Перед тим, як повкидати трупи «чопів» у провалля, вони потрусили їхні кишені, й Вовкулака налапав у Гоцмана в галіфе дві золоті п'ятірки.

– От шкуродерська морда! – він гидливо витер руки об штани, чвиркнув через нижню губу і вже хотів було ногою зіштовхнути труп у прірву, та враз

передумав. Розсупонив Гоцмана в поясі, стяг із нього чоботи (нелегка це робота – зняти з мертвого хромовики) і, взявши галіфе знизу, де звужуються холоші, так тріпонув, що Гоцман полетів у провалля, а галіфе зосталися в руках у Вовкулаки. А чого добру пропадати?

Старий чорний ворон, що сидів у посадці на ясені, і тут не проґавив нічого: він бачив, як Танасиха прикотила візочка, а потім вони удвох з Веремієвою матір'ю повезли Ганнусю додому. Чоловіки ж, поскидавши трупи в провалля, подалися своєю дорогою, і ворон пошкодував, що не встигне поживитися мертвечиною. Бо хто ж, як не він, мусив простежити за трьома молодцями й подивитися, де вони подінуть дитину.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

2

[…] Мірошник Охтанась прийняв їх у себе в хаті. Жив він біля водяного млина над тим-таки Гнилим Тікичем, і видно було, що це оселя мірошника, бо на сніданок їм подали все борошняне: вареники, галушки, гречаники, потапці. Охтанась і коням щедро всипав вівса, а для гостей до всього поставив на стіл карафу горілки.

– Ми що – на весілля їдемо? – подивився Загородній на Гамалія.

– Для апетиту, – винувато всміхнувся Охтанась.

– Ну, цього нам ніколи не бракувало.

Гамалій схвально кивнув Ларіонові і теж відмовився пити, а Мефодій, повагавшись, таки потяг чарку з мірошником Охтанасем, «щоб не образити господаря». Випив, крякнув і так допався до гречаників, що Загородній дивувався, куди вони йому влазять, худому, як драбина, Мефодію. Сам Ларіон їв мало – трохи перехвилювався в дорозі, а тут що ближче було до отаманської ради, то чимраз дужче напосідала якась тривога. Гамалій це бачив, тому, коли мірошник вийшов із кімнати, спробував заспокоїти Загороднього:

– Ви даремно хвилюєтесь, пане отамане. Все продумано до найменшої дрібниці. У нас тут свій повітовий воєнком, наші люди є навіть у чека. Наосліп ми цього не робили б.

– Знаю, – холодно сказав Загородній.

– Ми ж їдемо не на весілля, це ви правильно завважили, – вів далі Гамалій. – Не забувайте, що ми прибули на збори волосних воєнкомів. У вас є посвідка воєнкома Телепинської волості, вона всіх зобов'язує вам допомагати.

– Знаю, – повторив Загородній. – Ніхто й не хвилюється, я тільки не хотів би проґавити Гулого. А то сотник Завірюха нас підганяв цілу дорогу, а тепер розсілися, як у Проньки на іменинах. Ти що, ніколи не бачив галушок? – раптом визвірився він на Голика-Залізняка, який, докінчивши гречаники, підсунув до себе полумиска з галушками.

– Бачив, – сказав Мефодій. – Але дай мені, може, востаннє по-людськи наїстися.

– Ну, з таким настроєм, панове, краще вертайтесь додому, – розсердився Гамалій. – Ніхто вас сюди не тягнув силою. Або праця, або…

– Годі агітувати, – перебив його Загородній. – Ми їдемо чи п'ємо? Бо

якщо я візьму чарку, то цього графина не вистачить.

– Отак би й зразу! – зрадів Голик-Залізняк і потягся до карафи, але Гамалій його зупинив:

– Потім!

Він витяг із польової сумки паку щільно складених мап і, розділивши їх на дві частини, подав отаманам.

– Щоб не гаяти часу, передаю вам військові мапи ваших районів.

– Оце діло, – сказав Загородній.

Гамалій дістав із кишеньки командирського годинника з компасом на відкидній кришці.

– Ну, з Богом!

Подякувавши мірошникові за хліб-сіль, вони звільна поїхали до середохрестя містечка. Проминули цирульню Боруха, бакалійну лавку Ліхтера, де тепер уже була кооперація, гімназію, в якій Чорний Ворон колись вів переговори з Дибенком і Кузякіним.

Нарешті під'їхали до заїзду Винокура, де й мали відбутися збори волосних воєнкомів, а насправді – головна отаманська рада.

Біля конов'язі було вже припнуто з десяток різномастих коней (тут знайшлося місце і їхнім), на ґанку покурювало кілька таких, як і вони, військовиків, котрі з цікавістю приглядалися до прибульців, намагаючись бодай котрогось із них упізнати.

Загородній із Голиком-Залізняком теж повели по курцях очима, чи не топчеться тут Звенигородський отаман Гонта-Лютий, чи не підоспів із городищенських лісів Антін Грозний, котрий заступив загиблого Трохима Голого, чи не випередив їх Чорний Ворон, якого вчора вкусив дурний ґедзь, а сьогодні отаман міг виринути тут з-під землі.

Ні, начебто нікого знайомого вони не побачили, але й ці хлопці, що стояли на ґанку, були свої – вони приязно привіталися, змовницьки поглядаючи на отаманів. Ларіон із Мефодієм залюбки подиміли б коло них тютюнцем, якби Гамалій не попередив, що спершу треба зайти й зголоситися про свій приїзд. А вже потім – будь ласка, знайомтеся хто з ким хоче.

До того ж Загородньому страх як кортіло швидше побачити Гулого, на якого він покладав найбільшу надію.

Гамалій прочинив двері, чемно пропускаючи отаманів поперед себе, Загородній першим ступив через поріг, і тут, у сінешніх тінявах, не встиг навіть кліпнути, як цупкі лещата обхопили його руки, ноги, плечі, здавили шию; Голика-Залізняка, який зайшов другим, видно, не зуміли скрутити отак, в одну мить, бо він ще встиг вистрілити з нагана, хотів, одчаяка, пустити кулю собі у скроню, але хтось – костиль йому в гузно! – ухопив за руку і постріл вийшов сліпим, куля влучила у стелю, а на нього, на худого, як драбина, Мефодя з усіх боків навалилося стільки мерзоти, що він більше не міг ворухнутися.

– І ти, Гамаліє, з ними?! – здушеним голосом викрикнув Загородній.

Та відповіді не почув.

* * *

ЧАСТИНА ТРЕТЯ
РОЗДІЛ ПЕРШИЙ
2

2

Ніхто не знає, де й коли доля пошле йому найщасливіші дні, а я знав: ось вони зараз попереду, майже два тижні, які я проведу з коханою жінкою. Господи, це ж так багато! День у день ми будемо поруч, будемо разом ночами, я дивитимуся, як вона спить, дихає, як усміхається, говорить, як сповиває дитину…

Я вивезу її з Веремієвим сином із цього пекла, залишу їх там, у безпеці, а сам повернуся назад і пробуватиму в лісі доти, поки зі мною буде хоч один козак. А потім… якщо долі забагнеться мене вберегти (всякі дива бувають на світі), я знайду їх, присягаюся Богом, знайду, і ми розпочнемо нове життя там, куди я піду не з чужим ім'ям і ганьбою, а з легендою.

Після того, як отамани не повернулися із Звенигородки, хвиля арештів прокотилася по всьому нашому краю – сотні підпільників і підозрюваних у щирості[*] було арештовано в Чигирині, Єлисаветграді, Шполі, Черкасах, Смілі, Звенигородці, у багатьох містечках і селах. Я й гадки не припускав, що когось із них міг запродати Загородній, Гупало чи Залізняк, тут було цілком очевидно, що це наслідок каїнових діянь Гамалія і Завірюхи, котрі втерлися в довіру запілля. І цей підступ їм удався не стільки через нашу легковірність чи необачність, скільки через… злочинну пасивність закордонного проводу.

Гамалій, Завірюха… Так могли обкрутити тільки свої. Перекинчики.

Навіть тоді, коли я вислав зв'язок до Звенигородки (ми ще мали інформаторів у совєтських установах) і дізнався, що тих двох виродків також скрутили й повезли разом з усіма на Київ, у мене не лишалося найменшого сумніву, що це вишколені з наших колишніх вояків ренегати, настільки законспіровані, що навіть ті, хто в'язав лісовиків, не знали, котрий серед них «бандит», а котрий чекіст. У Звенигородці, певна річ, не було генерала Гулого (та й звідки б він там узявся?), ніхто не чув про полковника Ступницького, їхні імена провокатори використали як приманку.

Тепер я картав себе, що не застрелив «сотника Завірюху» того останнього дня, коли він приїхав до нас із Гордієнком і Середою, щоб вирушати на Звенигородку. Так, не було в мене цілковитої певності в зраді, вагався, звісно ж, і я (як же важко боротися з облудою, якщо вона гріє твою останню сподіванку!), та тільки постріл у запроданця ще міг зупинити отаманів перед фатальним кроком. І хай би тоді мене судили, хай би оголосили поза законом, та через день-другий відкрилася б правда і ми ще багато чого врятували б, повернули по-своєму. А так усе пішло шкереберть.

Не диво, що всяк, хто мав змогу, тепер шукав рятівної стежки з лісу. Я ставився до цього з розумінням, допомагав хлопцям документами й грішми, однак розпуску загону не оголошував.

Боротьба захлинулася, але, хай там що, мусила мати продовження. З останніх сил, з останнього зубовного скреготу. Бо жодна катастрофа не ставить хрест на меті.

А щодо мене самого, то я справді скреготав зубами і міг би схибнутися від розпачу й докорів сумління, якби не мав купу навальних гризот. Залишаючи Чорний ліс (хтозна, що вони надумають після того, як стільки всього тут рознюхали), я думав, як помститися за «отаманську раду». Якщо немає надії на перемогу, то зостається ще прагнення помсти. Прагнення, яким горіли всі козаки, більшість із них воно й привело до лісу. Тож потрібно було поквитатися з ворогом, нагадати про себе й заразом показати хлопцям, що опускати руки ще рано.

Крім того, настав час подбати про Тіну. Той-таки Звенигородський зв'язок повідомив, що вона також була в повітовому списку «щирих». Під більшовицькою підозрою ходили чи не всі вчителі й просвітяни, а для Тіни, гадаю, достатньо було вистави на Лебединській цукроварні, щоб потрапити до чорного реєстру. Її поки що не чіпали, та було зрозуміло, що рано чи пізно це станеться. Тіну не заарештували з якогось особливого умислу, – можливо, тому, що на волі досі гуляв… Чорний Ворон, і вони знали про нашу близькість.

Хоча й тут, у своєму найщирішому бажанні допомогти Тіні вибратися за кордон, я повівся так, ніби робив це зі спідньою думкою. Бо, умовляючи Тіну «перескочити Збруч» (пам'ятаєш, ти сама цього хотіла?), накинув їй ще й малого Ярка. По-перше, у дитини тепер буде матуся, а по-друге, мені здавалося, що такий далекий і непростий шлях легше пройти з немовлям, ніж без нього.

– А ти? – спитала Тіна.

Ми розмовляли в хаті отця Олексія, через якого я покликав її на зустріч, і він, добра душа, сам запропонував, аби ми зійшлися у нього. Осінні ночі були вже холодні, тому я пристав на його запрошення, хоча знав, що це ризиковано – за садибою панотця могли наглядати. Та я покладався на рідну тітоньку ніч, яка все приховає від стороннього ока. Що тут казати, вночі навіть куля безпечніша. Головне, що я довіряв панотцю Олексієві, котрий, безперечно, також був у чекістському списку «щирих».

Важко повірити, що після стількох амнестій і зрад більшовики не довідалися про освячення зброї, яке він відправив у Лебединському лісі навесні 1920-го. Досі відчуваю на своїх щоках прохолодні краплі з його замашного кропила. Поклавши перед собою рушниці, кулемети, пістолі, гранати, опустившись на праве коліно, а на лівому тримаючи оголені шаблі, ми присяглися вживати зброю тільки супроти ворога-супостата, і панотець Олексій, благословляючи нас, дужо й натхненно, мов булавою, змахував кропилом, примовляючи: «Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці!», – гострі бризки цвьохкали нас по обличчях, ми зводили очі до неба, до сонця й вірили, що так воно буде.

Та навіть без того освячення отець Олексій, сей невгамовний ревнитель недавно дозволеної української автокефалії, накоїв стільки «гріхів», що їх вистачить на триста арештів. Навіть його світське життя так бісило місцевих більшовиків-комнезамівців та затятих комсомолят, що вони строчили доноси до Черкаської повітової церковної ради, вимагаючи не тільки звільнити «петлюрівського священика», а й позбавити його сану за розгульне поводження на очах у громади. Треба сказати, що панотець Олексій жив з односельцями

душа в душу, міг у їхньому гурті задиміти люлечкою, випити чарку, до нього першого йшли на пораду, запрошували в куми, на весілля, а часом панотець і в себе вдома влаштовував такі вечорниці, що співи не втихали до третіх півнів. Усі завмирали, коли він сідав за піаніно й густим оксамитовим підбаском заводив пісню про двох закоханих голубочків, а щупленька паніматка Оленка (так він її називав) долучалася до нього таким ангельським голосочком, що дехто не стримував сліз.

Однак безбожники та сільська босячня догавкалися до того, що влада вирішила переобрати священика. Отоді-то громада й стала горою за отця Олексія. Збори парафіян дали одкоша повітовій церковній раді і, переобравши священика Ставинського на черговий термін, ще й постановили виявити та покарати анцихристів, які писали на нього наклепи. Тож отець Олексій ще дужче укріпився в своєму авторитеті, його козацька череп'яна люлечка й далі диміла в чоловічому товаристві, на хрестинах і весіллях він першим піднімав чарку за здоров'я немовляти чи молодих, літніми повечір'ями із прочиненого вікна його світлиці чулися пружні акорди піаніно, аж поки одного пізнього вечора в те вікно не влетіла граната. Отець Олексій, котрий саме награвав у дві руки з паніматкою Шуберта, почув, як брязнула шибка й на підлогу впала циліндрична штукенція з довгою, як цурка, ручкою, він якось так косо поглянув на неї, а потім, не вагаючись, упав, накрив ту бомбу собою, рятуючи паніматку Оленку. Паніматка ж Оленка, не розібравши, що воно і до чого, й собі ледве не впала на отця Олексія, майже лягла на нього зверху, придивляючись, яка лиха година ним кинула, але, видно, вони обоє ходили таки під Богом, бо граната не вибухнула. Отець Олексій поволі підвівся, якось так мовби аж розчаровано подивився на браковану бомбу, гидливо взяв її за «цурку» й викинув назад у вікно, а сам знову сів за піаніно дограваті Шуберта.

Піаніно стояло в світлиці, яку отець Олексій відвів нам із Тіною для нічного побачення, тепер тут вікна були зачинені знадвору віконницями, а зсередини щільно запнуті зеленими гардинами, тож ми могли навіть засвітити гасову лампу. Хоча, прилаштувавшись на широкій отоманці, покритій таким же зеленим, як і гардини, рипсом, ми роздивлялися одне одного більше на дотик, роздивлялися довго і жадібно, скидаючи з себе одяг, бо від кахляної грубки сходило таке тепло, що в мене паморочилася голова. Я давно не був у такому теплі й затишку, отець Олексій це знав і, щира душа, добряче натопив грубку, зробив усе, аби нам було в нього зручно і затишно. На столі, застеленому білою скатеркою, стояла карафка полинівки, пляшка червоного вина, у парі з паляницею лежав шмат доброї солонини, стояв ще горщик з печенею і – звідки отець Олексій знав мої примхи? – глек непочатої ряжанки, затягнутої зверху апетитною брунатною кіркою.

Та поки що нам було не до трапези. Ми жадібно ласували одне одним, ми були ненаситними в пестощах і поцілунках, – Господи, хто придумав це диво, цілунок, це чудне доторкання і схрещення вуст, що переходить у сласне злиття двох людських тіл, у змішання їхньої крові і безрозсудних душ. Скажу по правді, що після нашого кохання на Лящевому хуторі я і в думці не мав іншої жінки, та й те раювання було так давно, що зараз я оволодівав Тіною мовби

вперше, наче ніколи раніше не бачив її наготи, – ось вона щойно зійшла з достиглої вишні, дівчинка, яка також тіль-тіль дозріла до жінки і зійшла у мої обійми, відкриваючи чар окремого світу зі своїми пагорбами, лісами, долинами, рівчачками, озерами… Це було таке щастя, що я став на коліна, опустився навколішки на підлогу, а Тіну підвів на отоманці обличчям до себе, узяв за сіднички і легенько притяг до себе так, що її ложесна відкрились мені у всій своїй вільгості й щедрості, – ми подалися одне одному назустріч, захлинаючись несамовитою радістю.

Хтось невидимий торкнувся клавішів піаніно, чи, може, воно само озвалось на зойк моєї солодкої пташки.

* * *

– А ти? – спитала Тіна.

– Я переведу вас через кордон і повернуся назад. Потім знайду тебе, – сказав я, уникаючи її погляду.

– Потім – це коли?

– Давай підвечеряємо? – я пригорнув її, торкнувся губами волосся, що пахло сухою травою і парним молоком.

– Потім – це коли? – з притиском повторила вона.

Я таки трохи твердоголовий, то Євдося правду про мене казала, бо й тепер довго не знав, що відповісти. Але сказав по щирості:

– Коли зможу.

– Якщо ти потерпаєш за дитину, то я догляну її і тут, – мовила Тіна. – Це буде наша дитина.

– А коли запитають, де ти її взяла? Скажеш, бусол приніс?

– Скажу, що приніс чорний ворон у дзьобі, – сумно всміхнулась вона. – Не хвилюйся, щось вигадаю.

– Тіно, я думаю за вас обох.

– Може, твій страх даремний і все… ще зміниться?

– Що зміниться?

– Не знаю. […]

РОЗДІЛ ПЯТИЙ

2

Нас зосталося шестеро. Біжу, Ладим, Невіруючий Хома, Василинка, Ходя і я. Небагато, але ще можна себе показати. Жаль, що нам не усміхалася навіть погода. Такої дощової осені ми ще не знали. Моква вже в'їлася в печінки: погано займалися дрова, погано горіли сільради, дороги розгасли, патрони відсиріли. Ми так обносилися, що після вилазки з лісу не мали в що перевдягнутися. Була ще «святкова одіж», але ми її берегли на особливий вихід. Сутужно було з харчами. Коні світили ребрами.

А дощ лив і лив. Ладим щодня, здіймаючи руки долонями до неба, благав Мокошу, щоб та зупинила потоп.

Невіруючий Хома дивувався, як можна вірити богині-жінці.

Василинка бідкався, що не може в таку негоду піти «у найми».

Ходя журився, що урвалося лучне полювання. Звірина, як і птаство, так

поховалася, ніби її ніколи не водилося в лісі.

Ходя з нудьги сідав у кутку землянки й мугикав свою моторошно-монотонну мелодію, оту, що я вперше від нього почув на переговорах у Дибенка й Кузякіна.

Біжу давно вже не бігав, не метушився, і здавалося, йому було байдуже, що там надворі: дощ чи каміння з неба.

Я сушив голову, як бути далі. Не вистачало Вовкулаки. Так, ніби позад мене утворилася порожнеча – яма, в яку ось-ось оступишся. Як він умів роздрочити хлопців до гарячого діла! Як його розбурхував запах московської крові…

Досі мучила совість, що Гриць загинув з моєї вини. Скільки не казав собі, що небезпека підстерігала нас на кожному кроці, але ж на Лящів хутір повів його я. Так лягла карта.

Потрібно було вберегти хоч тих козаків, що лишилися. А потім знову настане весна, вона підкаже, що робити далі.

І ось після довгих умовлянь мені вдалося відправити додому Василинку. Все одно зараз роботи немає, сказав я йому, а після дощів прийде зима, доведеться залягати в барлогу. Так що давай – сідай на свого чалого, поки він не погубив підкови, і їдь додому; ти хлопець кмітливий, відбрешешся; скажеш, наймитував. Я дав йому грошей і поправив на Василинці шапку-кубанку, бо вона з'їхала йому на мокрі очі.

– А на весну, якщо не візьмете, сам воюватиму, – шморгнув він носом.

– Авжеж…

Коли я обняв худющого Василинку, мені здалося, що я відчув кожну його кісточку. Мокоша добралася й до моїх очей.

Василинка попрощався з Ладимом, Біжу й Невіруючим Хомою. Потім обнявся з Ходею. У Василинки впала з голови шапка. Він підняв її і надів на Ходю.

– Дарую.

Ми всі вийшли на дощ і мовчки дивилися вслід Василинці.

Ходя помахав йому шапкою.

Мовчанку ми внесли і до землянки. Ця тиша була гірша за сварку.

Минув ще тиждень. Дощі падали й далі, а моїх козаків напосідала нудьга. Якби ж то тільки нудьга. Туга.

У коротких розмовах дедалі частіше згадували тих, хто пішов на амнестію. Я казав, що їх уже немає живих. А якщо хтось випадково вцілів, то полює на нас. Може, колись і зустрінемося.

Одного разу Невіруючий Хома згадав Пилипа Хмару, в якого він воював у двадцятому. Хома, звісно ж, не вірив, що Хмара загинув. Хлопці казали, що, коли Пилипа тяжко поранило, вони вночі занесли його до сестри у Цвітну. Там він нібито помер, і його поховали на городі. Але не таким був отаман, щоб померти – Хома на власні вуха чув од цвітнянських людей, що Хмара вижив. Змінив свою зовнішність – висмалив брови, обстриг вії, які в Пилипа були довгі, як у дівчини, ще там щось зробив зі своїм лицем і подався до Криму. Там тепер і живе під чужим прізвищем. Кажуть, ніби Філіпов.

Я знав, що це не так, та що сперечатися з Невіруючим Хомою?

Він би все одно не повірив. З одного боку, це було добре, що про отамана складалися легенди, однак вигадка з Кримом мені не подобалася. Такі байки сіяли сумнів у доцільності подальшої боротьби. Та якщо він, цей сумнів, у когось з'явився, його вже не розвієш. Він чіпляється до людини, як невиліковна хвороба.

– Думаю, що він вибрався на Донбас, – підіграв я Хомі. – Туди з'їжджається стільки непевного люду, що загубитися там найлегше. Під землею не шукатимуть.

Чи зрозумів Невіруючий Хома, що я благословляв його в дорогу?

Невдовзі я переконався, що сумнів – хвороба перехідна.

Поїхати з Хомою на Донбас зголосився й Ладим. Удвох все-таки веселіше.

– Може, й ти приставай до них? – запропонував я Біжу.

– А що я не бачив на тому Донбасі? – здивовано спитав він.

Я, грішний, зрадів. Любив цього хлопчину. Нехай ще трохи побуде коло мене.

Сумно було дивитися, як Невіруючий Хома і Ладим збираються в дорогу. Ладим довго крутив у руках свою шапку, лічив на шлику хрестики. Останнього вишив наприкінці серпня, коли на зсипному пункті «погладив» кольбою по голівці неслухняного продзагонівця. Невже це все? Хрестики розпливалися в Ладимових очах, він не міг їх порахувати і замість пишатися ніби соромився своєї шапки. А як величатися нею, коли навіть не можна забрати з собою?

Однієї ночі Хома з Ладимом поїхали в Сигнаївку і домовилися, кому збути коней перед тим, як піти на станцію й сісти на поїзд у тій-таки Сигнаївці. Потім вони по черзі підстригали одне одного, голилися, приміряли «вихідне» вбрання, тамуючи якесь дурне хвилювання (Ладим, як голився, двічі порізався). А вдосвіта ми провели їх майже до самої Сигнаївки. Попрощалися в полі.

– Якщо там не сподобається – вертайтеся.

– Хіба що на весну, – зітхнув Невіруючий Хома.

Та я відчував, що ми більше не побачимося. […]

3

«*Бесследное исчезновение нашего секретного сотрудника, внедренного в монашескую среду Мотронинского монастыря, свидетельствует о том, что в этом районе до сих пор оперирует банда. Считаю необходимым немедленно выслать в Холодный Яр отряд ББ и произвести операцию по истреблению бандитов.*

Начальник Черкасского окрото ГПУ Бергавинов».

(Із рапорту начальника Черкаського окружного відділу ҐПУ до Губернського відділу ҐПУ від 26 листопада 1923 року.)

Негоже козакові скаржитися, але наприкінці листопада для нас настали чорні часи. Повернувшись до Холодного Яру, Біжу, Ходя і я осіли в печері під Великодньою горою і вже міркували, кому довірити на зиму наших виснажених коників. Зійшлися на тому, що прилаштуємо їх на Мельничанських хуторах.

Кажу про охлялих коней, а про нас і мовчу. З голоду ми хитались од

вітру. Варили жменю-друту якоїсь крупи, часом пекли замішані на воді підпалки та тим і жили. Ходине полювання урвалося – качки з озер відлетіли, лини зарилися глибоко в мул. Козулю чи зайця встрелити з лука непросто, а коли немає снігу, немає слідів, то й не старайся.

У нас закінчилася сіль, відсиріла остання коробка сірників.

Уже й не закуриш. Справдешня мука для козака, хоч на стіни дерися. Тоді Біжу й поїхав на Мельничанські хутори прикупити солі, сірників та, може, який клуночок картоплі, а заразом поговорити з «нашим чоловіком» про коней. «Наші люди» ще не перевелися по селах та хуторах, хоч сказати, що вони були раді нашим відвідинам, – не скажеш. Та й хто міг ручитися, що вчорашній панібратчик тебе не продасть сьогодні. Хіба ж не так вийшло з лісником Гудимою? І якби ж тільки з Гудимою.

Але дідько з ними, запроданцями. Була в мене тут неподалік справді вірна людина, що винесла б не тільки солі, а спекла б яйце на своїй долоні, тільки не хотілося її, сердешну, тривожити. Не міг я перед нею кривити душею, тому й не лишив у дуплі старої верби жодної вістки, хоч обіцяв це зробити, коли повернуся до Холодного Яру. Совісно було споживатися її добротою. Таке наше щастя – як ота підкова, що її знайшов Ходя в печері. Видлубав із землі, «Пітькова, пітькова!» – защебетав радісно, наче знайшов свій талан; тоді землю обшкріб, роздивився, а то не підкова, а людська щелепа.

Не менш цікавий трапунок вийшов із Ходею, коли ми ждали й не могли діждатися Біжу з сірниками і сіллю. Минув день, минув другий, а він не вертався. Мерзенне передчуття, як і голод, смоктало під «ложечкою». Ми з Ходею часом тільки поглядали один на одного, а казати щось уголос не наважувалися.

На третій день Ходя, втративши терпець, узяв лука й пішов шукати удачі. Невдовзі він повернувся… з убитою вороною.

– Ходя, – сказав я. – Це ж ворона.

– Птаська, ко-ко, – відповів Ходя.

Далі було ще цікавіше. Він ту ворону не скуб, не патрав, а, випустивши нутрощі, якось так спритно обдер з неї шкіру разом із пір'ям, наче панчоху стягнув. Потім відрізав стегенце й подав мені. Щоб не образити Ходю, я взяв воронячу ніжку – м'ясо на ній було червоне, але чисте і свіже, нічим поганим не пахло.

Поки я придивлявся до цієї потрави, почув, як Ходя вже плямкає. Він так смачно вплітав воронятину, що я подумав: а яка тобі, чоловіче, різниця, чи це ворона, чи куріпка? Люди охоче їдять горлиць, перепелиць, дроздів, ремезів, куликів, то чим за них гірша ворона? Ну, добре, хай, може, не така смачна, хай, може, м'ясо її жорсткіше, але яке це має значення, коли дошкуляє голод?

Врешті-решт я з'їв те стегенце. Не скажу, що з апетитом, але й огиди не відчував. І от що цікаво: переконуючи себе, що ворона нічим не гірша за всяку гидоту, яку споживають люди, я навіть не думав про те, що це м'ясо сире і без солі.

А ще через день почав пролітати легенький сніжок. Потрібно було щось вирішувати. Біжу навряд чи повернеться. Якщо він і живий, то або поранений,

або вже в лабетах чекістів. Скрута змусила мене таки написати записку й покласти в дупло старої верби біля Великоднього озера. Там, де навесні цвіла азалія… Нам би хоч одну сірничину, тоді можна було б підтримувати жар у багатті. Тоді можна було б і закурити, адже правду казала колись моя пташка, що тютюн перебиває голод.

Моя пташка… Де ти тепер?

Увечері тривожно зафоркали наші коні. Мудей і Ходин монгол-степовик рвалися з поводів. Я попросив Ходю, щоб він їх, заспокоюючи, потримав за вуздечки, а сам вирішив піднятися вище на гору й розглянутися, чи ніякого чорта сюди не принесло. Став там, прислухався і раптом відчув, що на мене хтось дивиться.

Повів очима туди, сюди – й закляк. Під кущем, кроків за двадцять від мене, сидів величезний вовк. Сидів він на задніх лапах, білястим животом до мене, і сумно дивився темними вузькими очима в очі мої. Холодок пробіг у мене за коміром.

– Це такий твій знак з того світу? – пошепки спитав я.

Він якось так по-вовчому повів писком угору, наче хотів завити, проте не подав ані звуку. Потім став на чотири лапи, повернувся й поплентав у ліс. Саме так – не пішов, а поплентав, бо навіть хода в нього була сумна й неохоча.

Сам не свій повернувся я до печери.

– Ну, сьо там? – спитав Ходя.

– Нічого, – сказав я. – То коні так чогось. Буває.

Уночі я знов побачив той сон. Залитий золотом храм і наше вінчання. Тільки холодно, дуже холодно було в тому храмі.

Мені ще нічого, я в чумарці та білій баранячій шапці (кінець довжелезної шаблі їде на коліщатку), а Тіна в тоненькій рожевій сукні. На підлогу падає перстень, але це вже мене не лякає.

Я знаю, що це сон.

* * *

Коли ми зустрілися з Досею, я найдужче зрадів сірникам. Відразу скрутив товсту цигарку, жадібно затягнувся. У мене так запаморочилося в голові, що спершу й не розібрав, про який льох вона говорить. Казано ж – тугодум. Нарешті второпав.

– Раптом що, – сказала Дося, – за дверима лежатиме свічка.

– Яка ж ти хороша…

Я ніжно її обняв.

Після того, як біля Мельничанських хуторів ударгрупа схопила кінного гайдамаку, командир зведеного загону ББ Орлов уже не мав сумніву: в Холодному Яру діє партизанський загін. Верховий лісовик – перший тут доказ. Цей гайдамака також показав би їм спину, та підвів перевтомлений кінь – упав на передні ноги вже під самісіньким лісом. Бандит, видно, добре вдарився об землю, бо не встиг приставити револьвер до скроні. Найкращий боєць ударгрупи Кукушкін викрутив йому руку.

Коли командир Орлов підняв важкеньку торбинку, що лежала біля партизана, з дірки, пробитої кулею, посипалась сіль.

– Наканєц-то! – зрадів Орлов. – Теперь хоть єсть каво дапрасіть. Ти, Кукушкін, каналья, с нім панєжнєй. Вішь, душа єлє в тєлє.

– Заґаваріт лі? – засумнівався Кукушкін, ніби вони зловили звіра.

– Нєт такіх людей, таваріщ Кукушкін, у каторих нє развязиваєтся язик, – повчально сказав Орлов. – Сєкрєт толька в спосабє дастіжєнія целі. Но сначала пусть аклємаєтся.

Того ж дня Орлов вирішив розташувати загін у Мотронинському монастирі і звідти щодня виходити кількома групами на прочісування лісу. Сестрички, звичайно, не дуже зрадіють, але хай стулять роти. Хай скажуть спасибі, що їм взагалі дозволено тут залишитися та ще й відкрити швацьку артіль. Як на нього, Орлова, то цих чорнорясниць треба було давно розігнати всраною мітлою. А після щезнення «сестри Ольги» притиснути всіх до стіни, бо ще невідомо, чиє тут рило в пуху.

Коли москалі зайняли монастир, матушка Рафаїла не сказала ні слова. Черниці сиділи в келіях тихо, як миші, боячись показати носа надвір. Ну, це вже даремно. Орлов суворо заборонив їх кривдити. Увечері він вишикував загін на подвір'ї монастиря.

– Таваріщі арловци! Надєюсь, ви нє пасрамітє чєсть нашєво атряда. Каждий, кто нє ваздєржіт сваі плотскіє папалзнавєнія, будєт строжайше наказан. Тем болєє, нам завтра рано вставать, – додав Орлов, і всі чомусь засміялися.

Вони три дні нишпорили лісовими яругами, але не знайшли ніякого сліду.

Орлов зганяв злість на бандитові. Здається, той і справді був німий. Биття не допомагало. Та й не було вже на ньому живого місця. Вставляли пальці у двері, припікали вогнем. Гайдамака сичав, рикав, корчився, але мовчав.

– Ну, что ж, – усміхнувся до нього Орлов. – Ти нам такой больше нє нужен. Тєпєрь ми тєбє атрєжєм рукі. Правільна, таваріщ Кукушкін? Патом атрубім ногі, чтоб ти знал, как бєґать по лєсу. Ти вєдь любіш бєґать? Ну, вот і пабєґаєш. Кукушкін, прінєсі-ка тапор і пілу, каналья!

– Не треба, – раптом обізвався гайдамака. – Я скажу.

Орлов із Кукушкіним вражено перезирнулись. Ніби до них заговорив камінь.

– Нєт, ти нам пакажеш! Сєйчас же. А єслі ашібьошся…

Орлов знав, що зволікати не можна. Мине шок – і бандит передумає. Треба мерщій вирушати.

Ось як воно буває: ти збиваєшся з ніг у найвіддаленіших нетрях – «Да сколька ж іх здєсь, етіх праклятих яров, каналья!» – а банда зачаїлася майже під носом, за версту-півтори від монастиря.

Гайдамака йшов зі зв'язаними руками, «орловці» їхали верхи.

До Великодньої гори підкрадалися якомога тихіше, та внизу біля озера зненацька заіржала кобила Орлова. Видно, схотіла пити. Аж тут під горою теж почулось іржання. Орлов спершу подумав, що то відлуння, однак схаменувся й замахав руками.

Гайдамака не збрехав.

На коротку команду кіннотники розсипалися в лаву, загинаючи крила.

– Тікайте!!! – раптом закричав гайдамака. – Тікайте! Я зрад…

Орлов вистрілив йому в голову майже впритул.

* * *

Коли попереду замаячіли вершники, Ходя сипонув по них з «люйса». Але й ворожі кулі задзижчали так густо, що важко було вгадати, у який бік прориватися краще. Мусили гнати коней навмання – пан чи пропав. Трималися ближче один до одного, Ворон стишував трохи Мудея, бо він був прудкіший за Ходиного степовика.

– Отяман, ти цюв Бізю? – крикнув Ходя.

– Ходюню, вперед! – «не почув» його отаман.

Крутнули в один бік, у другий – скрізь натикалися на рушничні постріли. Кулі цвьохкали об дерева, залишали на стовбурах білі цятки. Ворон махнув Ході, щоб той не стріляв – не треба привертати до себе увагу. Та куди вони не кидалися, назустріч сипало розпеченим оловом.

Аж ось здалося, що все – прорвалися! – і тут удруге заіржав Ходин коник. Першого разу він одгукнувся на голос чужої кобили, а тепер заіржав від болю й одчаю – упав на бік і, сунучись по землі, вдарився об прикоренок. Куля, зрикошетивши від дубового стовбура, пробила йому здухвину.

Коли Ворон озирнувся, Ходя вже схопився на ноги й накинув на голову Василинчину кубанку. Потім, прикипівши до «люйса», врепіжив короткою чергою у бік ворога.

– Ходя, сюди! – закричав Ворон. – До мене!

Але Ходя вже знав, що робитиме далі. Пробач, отамане, цього разу він вирішив сам. І навіть не заліг, а стоячи полоснув короткою чергою і пішов уперед.

– Ходя, тікай!

Та де там! Ходя вирішив. Він знав, що ніхто вже, крім нього, не прикриє отамана, і коли його вдарила перша куля, він тільки стріпнувся й пішов далі. А як ще одна куля увігналася в груди, Ходя заточився, та знову ступив уперед. Тоді третя куля пробила чоло, а він ще зробив крок уперед, постояв і впав горілиць.

– Пльобась, отяман…

Кров залила Ході очі, але він бачив, як його душа, схожа на маленьку пір'їнку, відлітає в піднебесся на місце світле, на місце квітуче, місце спокійне, де немає болю, печалі й немає… голоду.

Чорний Ворон летів на коні, й у грудях у нього теж не було ні печалі, ні болю – лише холодна чорна діра. У горлі зробилося солоно, він ту сіль не міг проковтнути.

Завернув Мудея під крутосхил, дивуючись, як він, його змучений кінь, може ще йти. Мудей, змахуючи головою, натужно ступав угору. Уже в сутінках він виніс Ворона до монастирського валу.

На валу темніла самотня постать. Дося вийшла туди, як тільки почула постріли. Вона відразу здогадалася, що то за стрілянина.

Угледівши Ворона, Дося скотилася з валу й побігла йому назустріч.

Він ніби й не здивувався, що вона опинилася саме тут. Скочив з коня

чорний, як ніч.

– Ти сам? – спитала вона.

– Хіба не бачиш?

Голос у нього теж був чорний. Дося все зрозуміла.

– Маю до тебе прохання, – сказав він.

– Кажи, я зроблю.

– Віддай у добрі руки Мудея.

– Гаразд, – кивнула Дося.

– Зроби це зараз. Віджени його звідси чимдалі.

Він подав Досі повід, потім зняв сідельну сакву, дістав дві гранати «репанки».

– Не барися, – подивився на неї ніжно і твердо.

Дося задерла рясу і скочила на коня. Ворон обняв Мудея за голову. Притулився зарослою щокою до його щоки. Яка ж вона гаряча. Яка ж вона…

– Ти теж не барися, – сказала Дося. – Зараз їх тут налізе…

Заплющивши очі, він обіймав коня.

– Прощавай.

Провів рукою по гриві, торкнувся Досі. І притулився чолом до її стегна.

– Спасибі, сестро… Знай, що ти завжди була мені любою.

Вона пустила коня. Ворон дивився услід. Треба було поспішати, та не міг відірвати погляду. Тоді взяв карабін, сідельну сакву і швидко піднявся на вал. Спустився до льоху. Підійшов до дверей, озирнувся.

– Стой!

Із-за церкви Івана Златоуста вихопилося троє «червінців».

Бахнули постріли. Ворон обернувся в бік валу – там теж виросли москалі. Заплутуючись у шинелях, вони бігли до льоху.

– Стой! Ні с мєста!

«Бах! Бах!» – кулі дзизнули біля вуха.

Ворон однією рукою звів карабін, і передній москаль зарився носом у землю. Та на валу вже з'явилися вершники.

Він заскочив у льох, знайшов за порогом свічку. Спотикаючись, наосліп пішов униз. Щербаті східці обвалювалися під ногами. Насподі перечепився об якусь купину, відійшов убік і засвітив свічку.

Нагорі наростав такий тупіт, що здавалось, льох ось-ось завалиться. Земля вже осипалась на голову.

– Вихаді, бандіт! Нє то забрасаєм ґранатамі!

Ворон поліз у пройму. Через два сажні свічка освітила печеру. Він розглянувся, подумав, сам собі кивнув головою: сюди не полізуть. Та обачність – понад усе.

Дві гранати одна за одною покотились через пройму до льоху…

Те, що сталося потім, приголомшило навіть старого ворона. Він сидів на перетинці хреста Івано-Златоустівської церкви і після першого пострілу шарпнувся злетіти, аж раптом відчув, що крила не піддаються. Ворон ще побачив, як бородатий лісовик пірнув до льоху. Переслідувачі скупчилися довкола, дехто поліз навіть на погребицю, але сунутися до льоху не було

дурних. Та й навіщо? Лісовик сам себе зачинив у холодній.

І тут сталося несосвітенне. Там, під землею, пролунав такий вибух, що здригнулася навіть Івано-Златоустівська церква. Погребиця спершу осіла, а потім у всіх на очах провалилася під землю.

Старий ворон відчув, що серце його зупиняється. Це смерть, спокійно подумав він і навскоси полетів донизу. Вдарившись об землю, ворон перекинувся на бік і єдиним своїм видющим оком востаннє подивився у небо…

Від автора

На цьому ми й попрощаємося з отаманом Чорним Вороном.

Більше немає достовірних джерел, щоб простежити його шлях до кінця. Відомо тільки, що цей шлях не завершився втечею до монастирських печер, вхід до яких Чорний Ворон «опечатав» гранатами.

Чекістські архіви за 1924 рік мовчать про отамана. Та ось у їхньому звіті від 1926 року натрапляємо на скупу звістку:

«Банда Черного Ворона ликвидирована 6 июня 1925 года».

Отже, підірвавши вхід до печер, отаман зорієнтувався у лабіринтах Мотрониного монастиря і вибрався звідти на білий світ.

Схоже, він зібрав новий загін і воював щонайменше до 6 червня 1925 року. Згадка про ліквідацію «банди Чорного Ворона» дає надію – в ній немає свідчення про загибель отамана.

Москва, яка споконвіку проголошувала анафеми борцям за волю України, щодо лицарів лісу повелася вкрай обережно – вона заборонила згадувати їхні імена навіть у прокльонах, щоб не будити в пам'яті «сірої маси» того, за що вони боролися.

Та залишилась легенда. У березні 1964 року в село Товмач заїхав на таксі високий сивий чоловік, зодягнутий не по-тутешньому.

Він ні з ким не говорив, не зустрічався, а тільки зайшов на цвинтар.

Кажуть, то був Чорний Ворон. Ця розповідь викликає довіру, бо саме в березні 1964-го Звенигородщина вперше приймала багато закордонних гостей – світ відзначав сто п'ятдесяту річницю Тараса Шевченка. Чисельні делегації одна за одною навідували Моринці і Керелівку, а звідти до Товмача – палицею кинути.

Легенда? Та ні, жива правда.

Бачу його в тому таксі із красивою сіроокою жінкою. Він просить водія завернути до Шполянського лісу.

Весна! Ніхто не виглядав її так, як вони. Ніхто не любив її дужче за них.

Він довго стоїть біля рову під лісом. Чи не тут було поховано В'юна?

Потім сідає в машину й шукає по кишенях чи то цигарки, чи валідол.

– Серце? – питає вона.

– Все добре, – одказує він. – Усе гаразд, моя пташко.

* * *

А як повелася доля з іншими?

Про отамана Веремія можна тільки здогадуватися. Швидше за все, його розстріляли в черкаському тюрподі.

Сліпа Євдося зійшла з Ірдинських боліт невідомо куди. Я був на тому місці, де колись стояла її хатина. Мені показав його лісник Павло Вакулюк. Був кінець травня. Я вперше побачив, як цвіте понтійська азалія.

Ладим і Невіруючий Хома на Донбасі не прижилися. Працюючи «під землею», вони експропріювали касу Чистяківського шахтоуправління. Під час операції охоронець смертельно поранив Ладима в живіт. Хома не зміг винести товариша з «поля смерті» і відтоді носив у собі невигойний жаль. Згодом оженився на кацапці, взяв її прізвище і вже як Фома Голіков повернувся на Звенигородщину. Працював у Будищах колгоспним конюхом. У 34-му хтось на нього доніс, і Хому спровадили на Соловки. А хто звідти вертався?

Веремієва мати і стара Танасиха померли з голоду навесні 33-го.

Дося вийшла заміж у Грушківці, народила семеро дітей (троє із них померло) і прожила дев'яносто літ. Вона мала дуже красиву скриньку, яку нікому не дозволяла чіпати. Лише у 1986 році відкрила її перед онукою Лідою. Там зберігалися старі фотографії. На одній із них Ліда побачила свою бабусю-козачку – молоду, при шаблі, у смушевій папасі з довгим шликом. Поруч стояв бородатий чоловік у білій баранячій шапці, оперезаний портупеями.

– А Мудей твій нікому не дав себе осідлати, – радісно казала до нього бабуся Дося, і сльози текли по її щоках. – Кусався, хвицав копитами, ставав дибки – не підійти. А як запрягли у воза – обсіли, бідного, вавки, лишаї, і він тихо собі одійшов.

Козубова Ярина народила хлопчика, але вигодували його інші люди. Ярина збожеволіла від туги за Козубом. Малий Івась потрапив до дитбудинку, згодом закінчив військове училище і став червоним командиром. Загинув під Курськом 1943 року.

Посмертно удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Ось така примха долі.

«Полковника Гамалія» – Петра Трохименка – розстріляли в 37-му до 20-ї річниці Жовтневої революції за «петлюрівське минуле».

1996-2009 рр.

Олександр Ірванець

Мені б хотілося, щоб пропорція цієї мінорної поезії все-таки зменшувалася в українській творчості. Цей такий плач над собою, він негарний. Хочеться чогось світлого та оптимістичного. Як би важко не було, а важко насправді, але якщо будеш нюняти, краще не стане.

Планується – проза. Вірші – не плануються, а вискакують самі навіть, коли ти їх не чекаєш.

Поет – це дуже почесне звання. Хотілося б лишатися поетом.

Переночуй мене, вишневий мій саде.
Т. Шаповаленко

Переночуй мене, вишневий саде,
Бо це моя остання в світі ніч.
Бо завтра хрест мені на плечі сяде,
Як символ роздоріж і протиріч.

Переночуй мене, вишневий саде,
Вишневий саде, звешся Гефсимань.
Бо завтра, завтра, хрест на плечі сяде,
Як символ – ще чого? ридань? страждань?

А півня крик розбуджено-співучий
Розноситиме вітер по горбах.

Ось вже цілує мене в губи учень,
І чути присмак вишень на губах…

Ігор Римарук

Я ніколи не писав багато. В останні ж роки – іще менше. Мабуть, настав-таки час роззирнутися довкіл, дещо переосмислити, щось відкинути, до чогось повернутися.

Мовчання в літературі – нерідко свідчення напруженої роботи духу, а не бездіяльності. Особливо в часи таких велетенських психологічних катаклізмів, які ми переживаємо.

Внутрішньої свободи мені, чесно кажучи, не бракувало ніколи, навіть у "застійні" часи, але якимось парадоксальним чином ця внутрішня свобода вступила в суперечність із вже, здавалося б, здобутою свободою зовнішньою, формальною, загальною.

Обнови

молодій душе
радій обновам –
лавровий вінок стає терновим
стражники у мученики пруть
хрест не орден
хрест не одберуть
на крилатий герб у консуляті
задивились коники крилаті
а буланий змій
а вороний –
де ви нині
в упряжі якій
мчить полями бричка макабрична

деренчить горлянка візника
і твоя
душе
зоря одвічна
в небесах оновлених зника

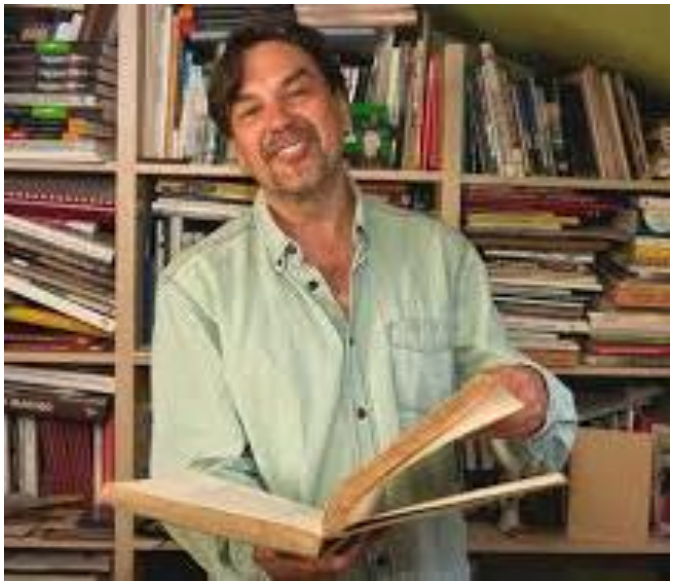

Юрій Андрухович

Ну, я такий, так я пишу, так я працюю, це мій стиль. Когось дратую, а хтось мене підтримує, комусь це подобається.

Я завжди роблю це чесно і вважаю це своїм великим надбанням: що маю можливість писати й публікувати те, що вважаю за потрібне.

Внутрішня свобода на те і внутрішня, що її неможливо в тебе відібрати, якщо тільки ти сам цього не захочеш. Однак деякі хочуть, на жаль. Вони продають її за посаду, статус, машину або гаджет. Але якщо є впевненість в тому, що свобода є вищою цінністю, яку треба в собі зберегти, то її просто треба зберегти. Відстояти. І це насправді нескладно. Зовсім нескладно.

Астролог

У нього палка потреба,
у нього жадання слізне:
окраєць нічного неба
піймати у фокус лінзи…
Бо він живе на горищі,
а там сутерени вищі:
у сутінках – мерехтіння
і сонце межує з тінню.
Він дивиться тільки вгору,
і небо лоскочуть вії,
коли в полудневу пору
від кухні смаженим віє.
Над містом літають птахи,

а поруч із ними «ахи»,
коли роззявлять на площі
голодні роти бідолахи.
Земля собі пілігримить,
кружляє собі й кружляє,
а хтось нові пелерини
на осінь собі замовляє –
а він живе на горищі
(там зимно, там вітер свище),
але насправді з горища
небесна ковбаня ближча.
У нього маєтків немає –
згори в декольте заглядає,
а в місті вічність минає
не так, як він загадає.

(Балконне крило ажурне
й сентиментальне, мов танґо,
обжив бароковий янгол –
створіння пухке й безжурне).
І взявши голову в руки,
він крикне собі з розпуки:
«Чого я марную роки?!
Візьму попід руку Юзьку,
піду в пивничку на Руську,
забуду святі мороки!
Забуду святі мороки…»